

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

*Στα δίκτυα του πρότζεκτ: πολιτικές της γνώσης, τεχνο-λογικές της συνεργασίας
και η εθνογραφία της ειδημοσύνης*

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΡΙΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΠΑΠΑΗΛΙΑ (ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ)

ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΡΙΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΔΕΛΤΣΟΥ

ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΙΟΥΠΚΙΟΛΗΣ

ΑΘΗΝΑ

ΙΟΥΝΙΟΣ 2023

Copyright © 2023 Παπαγεωργίου Αλέξανδρος

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διατριβής, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διατριβής για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς την συγγραφέα.

«Το έργο συγχρηματοδοτείται από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση», στο πλαίσιο της Πράξης «Ενίσχυση του ανθρώπινου ερευνητικού δυναμικού μέσω της υλοποίησης διδακτορικής έρευνας» (MIS-5000432), που υλοποιεί το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών (ΙΚΥ)»

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού,
Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Ευχαριστίες

Πολλοί άνθρωποι συνέβαλαν στην ολοκλήρωση αυτής της διδακτορικής διατριβής, με διάφορους τρόπους, άμεσα και έμμεσα, εν γνώσει τους ή μη, και τους ευχαριστώ όλους.

Μεταξύ αυτών ξεχωρίζω και θέλω να ευχαριστήσω ιδιαίτερα:

Τα μέλη της Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής της διατριβής, Πηνελόπη Παπαηλία, Ρίτσα Δέλτσου και Αλέξανδρο Κιουπκιολή, για την εμπιστοσύνη που μου έδειξαν, για την ανεπιφύλακτη ηθική και έμπρακτη στήριξη που μου παρείχαν, για τις πολύ χρήσιμες παρατηρήσεις και συμβουλές τους.

Θέλω να ευχαριστήσω, ειδικά, την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου Πηνελόπη Παπαηλία, για την πολύτιμη καθοδήγησή της, για την πίστη της σε εμένα και στην αξία αυτής της εργασίας που ακούραστα φρόντιζε να επιβεβαιώνει, για τη συμπαράστασή της σε πολυάριθμες περιστάσεις και με καθοριστική σημασία ούτως ώστε να ολοκληρωθεί το παρόν κείμενο .

Τη σύντροφό μου Ελένη, για την ακλόνητη στήριξη και την υπομονή της, για την αγάπη.

Πίνακας περιεχομένων

Ευχαριστίες	3
Πίνακας περιεχομένων	4
Πρόλογος	8
Στιλιστικές διευκρινίσεις	13
Κεφάλαιο 1. Εισαγωγή	14
Όλα είναι πρότζεκτ;	20
Η ανάδυση της προτζεκτοποίησης	22
Όχι πια οι χώροι και οι χρόνοι, αλλά η δραστηριότητα	24
Σχέσεις σε δίκτυα	27
Αφήγηση και προϊόντοποίηση του (δραστήριου) εαυτού σε/για πρότζεκτ	30
Ατομικά υπεύθυνοι: το πρότζεκτ ως νεοφιλελεύθερο τεχνούργημα υποκειμενοποίησης;	34
Σύνοψη των κεφαλαίων	37
Κεφάλαιο 2. Θεωρητικό πλαίσιο	43
Είναι τα πάντα νεοφιλελεύθερα;	43
Το χρέος ως κεντρική τεχνολογία υποκειμενοποίησης (και) σε πρότζεκτ	45
Τεχνο-οικονομική ηγεμονία: η αναπτυξιακή (γενεα)λογική των πολιτικών της Ε.Ε. για την έρευνα	48
Επαγγελματοποίηση της ειδημοσύνης	50
Win-win ως στήριγμα της συναίνεσης σε πρότζεκτ	56
Μετα-πολιτικό όραμα: συναίνεση και ηθικοποίηση της πολιτικής	58
Αφομοίωση της αντι-ιδεολογίας μέσω του λόγου	65
Διεπιστημονικά πρότζεκτ: αφομοιώσιμη ειδημοσύνη και επιφανειακή γνώση	73
Χρονοπολιτική και χρονοκρατία: ένας κόσμος, ένας χρόνος	76
Η (αφανής) χρονοπολιτική σε/των πρότζεκτ και η ποιητική των υποδομών	81
Σύγχρονες μεταποικιακές προοπτικές: πολλαπλοί κόσμοι υπό συν-διαμόρφωση	87
Δίκτυα, συναρμογές και η σημασία της (απο)κοπής. Ενάντια σε έναν οντολογικό ντετερμινισμό	92
Πολλαπλοί κόσμοι μέσω πρότζεκτ;	99
Κεφάλαιο 3. Η μελέτη περίπτωσης: το ευρωπαϊκό ερευνητικό πρότζεκτ LinKommons	103
Κοινοτικά δίκτυα: από τους χάκερς και τα ψηφιακά κοινά σε πρότζεκτ	108
Οι κεντρικές οντότητες στο πεδίο	116
<i>LinKommons</i>	116
<i>LocaLink</i>	117
<i>Stalgitsi.gr</i>	118

<i>Μη ειδικοί: ντόπιοι κάτοικοι και χρήστες του ΚΔ</i>	121
<i>Η ρυθμιστική αρχή</i>	123
Η σύσταση μιας ερευνητικής κοινοπραξίας	123
Η ερευνητική πρόταση ως πρότζεκτ	128
Η ερευνητική πρόταση ως υπόσχεση και υπο-χρέωση	131
Η τάξη των πρότζεκτ: περί θεσιακότητας και εν-τοπισμένης ηθικής	136
Κεφάλαιο 4. Εθνογραφία της ειδημοσύνης	146
Η εθνογραφία ως διάλογος	147
Οι συναντήσεις και τα έγγραφα ως πεδίο	151
Ανθρωπολόγος σε (μη ανθρωπολογικό) πρότζεκτ	156
Η εθνογραφία ως καταγραφή και τεκμηρίωση	162
Καταγράφοντας (για) τον συμμετοχικό σχεδιασμό	167
Η πολλαπλή ευθύνη της αναδύομενης ειδημοσύνης	173
Λέξεις και εαυτοί του πρότζεκτ	176
Η χρονοπολιτική στην έρευνα/της έρευνας	181
Ανθρωπολογική γνώση: επίγνωση μιας επιστημολογίας «χωρίς αποδείξεις»	186
Η ευθύνη της αναπαράστασης: ένα μη επιλύσιμο δεοντολογικό πρόβλημα;	190
Η ανοιχτότητα ως υπόσχεση και υποχρέωση της ανθρωπολογίας	192
Η εθνογραφία ως κριτική, (αντ)αγωνιστική επιστημολογία	194
Η δεοντολογία της «επαρκώς καλής» εθνογραφίας	197
Ψευδωνυμοποίηση και ανωνυμοποίηση	202
Κεφάλαιο 5. Έλεγχος, αξιολόγηση και λογοδοσία	207
Πρότζεκτ χωρίς έλεγχο δεν γίνεται	207
Αξιολόγηση της συμμόρφωσης με αρμοστές μορφές	212
Λέξεις της ανάπτυξης, υποχρεωτική πυξίδα για την έρευνα	217
Η επιταγή της βιωσιμότητας	222
Τεκμήρια προαναγγελθείσας εκπλήρωσης υποσχέσεων: βέλτιστες πρακτικές και ιστορίες επιτυχίας	227
Πώς μετρείται ο αντίκτυπος;	232
Η αναπαραγωγή ως επιτυχία (είναι υπόθεση των ειδικών)	238
Το αφήγημα επιτυχίας του Stalgitsi.gr	242
Ιστορίες επιτυχίας και «πραγματικότητα»	247
«Η διαφάνεια του ενός είναι η επιτήρηση του άλλου»	252
Κεφάλαιο 6. Η «κοινότητα» του κοινοτικού δικτύου	256
Κοινότητα υπαρκτή και επιδιωκόμενη, σε κάθε περίπτωση αναγκαία	257
Η ποιητική αμφισημία της κοινότητας	261

Η κοινότητα του Δικτύου, χάρη στο Δίκτυο και για το Δίκτυο	268
Δικτυακές κοινότητες πρακτικής: υπερ-τοπικές και εν-τοπισμένες	271
Δίκτυα χωρίς πολιτική	276
Η πρακτική (της κοινότητας) του Δικτύου: διαμοιρασμός για/χάρη στην ατομική ωφέλεια	282
Σε ποιον ανήκει η κοινότητα;	287
Κεφάλαιο 7. Ανισότητα, ασυμμετρίες και αποκλεισμοί μέσω της ειδημοσύνης	292
Επιτέλεση ειδημοσύνης	294
Εργαστήρια: εκπαίδευση στη συμμετοχή και τον διαμοιρασμό	301
Η ελλειμματική υποκειμενικότητα των μη ειδικών ντόπιων	314
(Εκ)συγχρονισμός και χρονοκρατία	320
Η υποδειγματική υποκειμενικότητα των «συνεργαζόμενων μελών»	324
Υπεύθυνο ανήκειν και συγκρότηση της διαφοράς	331
Αδύναμοι, ως πότε;	336
Συγκέντρωση του ελέγχου σε αποκεντρωμένα δίκτυα	339
«Έτοιμες» λύσεις τεχνολογίας και ενδυνάμωση χωρίς δύναμη	343
Ευεργεσία και αντίσταση	349
Κεφάλαιο 8. Οι υποσχέσεις (της συμμετοχής) ως ευθύνη των ειδικών προς-τα-κάτω	359
Προσοχή τι υποσχόμαστε!	360
Πώς θα εκπληρωθούν οι υποσχέσεις; (από ειδικούς, σε επόμενο πρότζεκτ)	366
Το χρονοτοπίο της αβέβαιης ενδυνάμωσης	369
Η (άτυπη) ευθύνη των ειδικών προς-τα-κάτω	372
Αθετημένες υποσχέσεις; Όπως το βλέπει ο καθένας	379
Ορισμένοι γνωρίζουν, όλοι κερδίζουν	385
Μια (επιφανειακή) ανθρωπολογική ματιά	388
Κεφάλαιο 9. Ηθική και πολιτική του πρότζεκτ	390
Το χακάρισμα ως τεχνική ηθικής επιτέλεσης	391
Χακάρισμα (στο πλαίσιο) του ερευνητικού πρότζεκτ	392
Το χακάρισμα ως τακτική αντίστασης;	396
Πολιτικές διεκδικήσεις και επιτέλεση (τεχνολογικής) ειδημοσύνης	399
Δίκτυα και δείκτες	401
Τα κοινοτικά δίκτυα ως βότσαλα στο βάζο της αγοράς τηλεπικοινωνιών	405
Η γκρίζα ζώνη του διαμοιρασμού της σύνδεσης ίντερνετ	413
Έξοδος από την γκρίζα ζώνη: το ίντερνετ ως βασικό ανθρώπινο δικαίωμα	417
Κεφάλαιο 10. Συγκρούσεις στο (περιθώριο του) πρότζεκτ	427
Συγγραφική ιδιότητα έργων και ιδεών: επιβίωση και ηθική	428

Μάχες για την κυριότητα έργων και ιδεών: οικειοποίηση «από-τα-πάνω» και πολιτικοποίηση της ηθικής «από-τα-κάτω»	431
Οι έννοιες ως πολεμικά τεχνουργήματα: μάχες εξουσίας, μάχες οραμάτων	436
Δικτυακοί κόσμοι (χάρη) σε απόκλιση	437
Επίλογος	440
Όλοι είναι πρότζεκτ;	440
Τι (είδους) ελπίδα υπάρχει;	443
Έρευνα εκτός πρότζεκτ γίνεται;	445
Μάχη για τα πρότζεκτ μέσα από τις έννοιες: σε ποια πεδία να την δίνουμε;	448
Απο-προτζεκτοποίηση: για την απο-χρέωση και την απο-επισφαιλοποίηση	454
Βιβλιογραφία	460
Βιβλιογραφία στα αγγλικά	460
Βιβλιογραφία στα ελληνικά	471

Πρόλογος

Ο τελευταίος επιβάτης κατέβηκε στη μέση του πουθενά. Αμέσως το όχημα τινάχτηκε προς τα μπρος ελαφρύ και βιαστικό. Λίγο αργότερα ο θόρυβος της μηχανής που ακολουθούσε με τα μάτια σταμάτησε να ακούγεται. Μαζί με την ησυχία ένωσε και την παγωνιά. Όση ώρα έτριζαν τα τζάμια ο ουρανός όλο και κατέβαινε, αλλάζοντας συνεχώς χρώμα πριν καταλήξει στο μαύρο. Είχε φτάσει στον προορισμό του, το κοντινότερο σημείο στο ορεινότερο κατοικημένο χωριό της περιοχής. Της χώρας, λένε οι ντόπιοι. Στάθηκε ακίνητος μερικές στιγμές. Πλάι του, η σκοτεινή δυτική πλαγιά του βουνού στήριζε το διάστικτο στερέωμα. Το κρύο τον ανάγκασε να χαμηλώσει το κεφάλι και να αγκαλιάσει τον λαιμό του με τους ώμους. Κοίταξε μπροστά του, το κοίλωμα που τον χώριζε από τις απέναντι βουνοκορφές διακοσμημένο με σκόρπιες συστάδες από αραιά φώτα. Μια φτωχή αντανάκλαση του ουράνιου θόλου, λες και ανάμεσά τους μεσολάβησε κάτι τρομερό, απερίγραπτο και για αυτό ξεχασμένο. Άρχισε να χοροπηδάει επιτόπου. Και περίμενε. Κάθε τόσο ο ήχος μιας μηχανής που πλησίαζε, περνούσε και χανόταν. Και έπειτα πάλι σιωπή και σκοτάδι. Η νύχτα στο βουνό.

Τη σιωπή γρήγορα άρχισαν να λογχίζουν: φωνές που δεν ακούγονταν, μηνύματα που δεν έφταναν, ας προσπαθήσουμε διαφορετικά, κι άλλα μηνύματα, κοινοποίηση τοποθεσίας, πάλι φωνές, με ακούς, δεν σε ακούω καλά, δεν πιάνει, πού είσαι, σου έστειλα μήνυμα, πού σε άφησε, τώρα τι να σου πω, κάπου, εντάξει κατάλαβα, έρχομαι. Με τα πολλά τα κατάφεραν, ήρθε. Πλησίαζαν Χριστούγεννα και η σιωπή έσβησε.

Ή αλλιώς:

Είχα πάρει το πρώτο ΚΤΕΛ της ημέρας από την Αθήνα. Ο πρώτος ενδιαμέσος σταθμός μου ήταν η πρωτεύουσα του Νομού. Έκανα μια βόλτα στο χριστουγεννιάτικα στολισμένο κέντρο της, πριν συνεχίσω βορειότερα. Σύντομα έφτασα στη Ζάστρα, την κωμόπολη που αποτελεί διοικητικό και εμπορικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής. Αφού περίμενα μερικές ώρες στον

σχεδόν έρημο σταθμό των ΚΤΕΛ, επιβιβάστηκα στο λεωφορείο για την πρωτεύουσα του συνορεύοντα Νομού, με προορισμό το σημείο του δρόμου που θα ήταν το πλησιέστερο στο Λανόχι, το ορεινότερο κατοικημένο χωριό της περιοχής. Της Ελλάδας ισχυρίζονται κάποιοι από τους ντόπιους, αλλά το έλεγξα πρόσφατα στο ίντερνετ και δεν ισχύει. Στη διάρκεια της διαδρομής οι λιγοστοί επιβάτες αποβιβάστηκαν σε διάφορα χωριά που διασχίζαμε και έμεινα μόνος με τον οδηγό. Ύστερα από σύντομη συνεννόηση, αποφάσισε ποιο θα ήταν το καλύτερο σημείο να με αφήσει. Μόλις βγήκα από το λεωφορείο ένιωσα το κρύο τσουχτερό, μεγάλη διαφορά σε σχέση με την πεδιάδα της Ζάστρας, μιας και σε διάστημα λιγότερο της μιας ώρας είχαμε ανέβει σχεδόν ένα χιλιόμετρο υψομετρικά, ενώ είχε παράλληλα νυχτώσει. Δεν ήμουν ντυμένος κατάλληλα. Την ίδια στιγμή συνειδητοποίησα ότι είχα ξεχάσει το κασκόλ μου στο ΚΤΕΛ. Ήταν πια αργά όμως, το λεωφορείο είχε ήδη απομακρυνθεί. Άρχισα να χοροπηδάω επιτόπου για να μην παγώσω.

Και να σκεφτείς ότι μόλις σήμερα το πρωί ήμουν στην Αθήνα, είπα στον εαυτό μου και αμέσως αναρωτήθηκα: θα είχα κάνει την ίδια σκέψη αν είχα ταξιδέψει με το αυτοκίνητο και είχα φτάσει απευθείας στο χωριό; Από πόρτα σε πόρτα, που λένε οι αγγλόφωνοι (επαγγελματίες των παραδόσεων); Μάλλον όχι. Έπαθα *dépaysement*, που λένε οι γαλλόφωνοι, ζαλίστηκα από την αλλαγή περιβάλλοντος, παρότι είχα όλη τη μέρα για να χωνέψω την απομάκρυνση από το αστικό περιβάλλον. Είναι επειδή ζω αυτό που ζω αυτή τη στιγμή, συμπεράνα, που έχω ξεμείνει μόνος στο βουνό μες στη νύχτα. Παράλληλα, προσπαθούσα να συνεννοηθώ με την οικοδέσποινά μου, όμως η επικοινωνία ήταν δύσκολη· στο χωριό το σήμα ήταν άψογο, το δικό μου κινητό δεν έπιανε καλά. Προσπαθήσαμε με μηνύματα, έπειτα μέσω ίντερνετ, χρησιμοποιώντας εφαρμογές κοινωνικής δικτύωσης. Με τα πολλά κατάφερα να της δώσω να καταλάβει πού βρισκόμουν και ύστερα από λίγο ήρθε και με περισυνέλεξε.

Είχα πάει στην περιοχή για δουλειά. Για το πρότζεκτ. Συγκεκριμένα, για να συναντήσω την επόμενη μέρα δύο ανθρώπους, ντόπιους κατοίκους, αγρότες, και να τους πάρω συνέντευξη στο πλαίσιο του συμμετοχικού σχεδιασμού μιας εφαρμογής «έξυπνης γεωργίας».

Το 2016 ήμουν απογοητευμένος από την ανθρωπολογία. Αφενός, δεν πρόσφερε θέσεις εργασίας, ενώ δεν με είχε καταρτίσει με τα απαραίτητα εφόδια ούτως ώστε να επιβιώσω εκτός ακαδημαϊκού χώρου, ειδικά εκείνα τα χρόνια όταν και είχαν κορυφωθεί οι επιπτώσεις της χρηματοοικονομικής κρίσης. Αφετέρου, έκρινα ότι δεν είχε αντίκτυπο -η επιλογή του όρου δεν είναι τυχαία, όπως θα φανεί στη διάρκεια του κειμένου- έξω από το Πανεπιστήμιο, δεν ακουγόταν στη δημόσια σφαίρα, η συμμετοχή της στο κοινωνικο-πολιτικό γίνεσθαι ήταν νωθρή, δεν συνεισέφερε στην κατεύθυνση μιας θετικής αλλαγής, ό,τι αυτό μπορεί να σημαίνει.

Η έναρξη της εργασίας μου για μη κερδοσκοπικό ερευνητικό οργανισμό Localink εκείνη την περίοδο μου προσέφερε επαγγελματική λύση και διέξοδο ως προς την εύρεση νοήματος. Θα γινόμουν ακτιβιστής-ερευνητής, δηλαδή θα χρησιμοποιούσα και εγώ το ερευνητικό μου υπόβαθρο σε εφαρμοσμένη κατεύθυνση με πολιτικό πρόσημο, ενώ μέσα από αυτή τη δραστηριότητα θα είχα περισσότερες ευκαιρίες για βιοπορισμό.

Παράλληλα, αποφάσισα να ξεκινήσω και διδακτορικό. Στη διάρκεια της πρόσφατης, και για πολλούς συνεχιζόμενης, χρηματοοικονομικής κρίσης, είχα ενδιαφερθεί να μάθω ποιοι είναι οι άνθρωποι -στην Ελλάδα κυρίως- οι οποίοι, σε μια εποχή ματαιωμένων προσδοκιών και διάχυτης απογοήτευσης, συνέχιζαν να ελπίζουν σε κοινωνικο-πολιτική αλλαγή. Συγκεκριμένα, ήθελα να κατανοήσω πώς διάφοροι ερευνητές και (πολιτικοί) ακτιβιστές κινητοποιούσαν τις δυνάμεις τους, επεξεργάζονταν τις αρχές που θα καθοδηγούσαν τις πράξεις τους, και αναζητούσαν κατάλληλους τρόπους ώστε να συμβάλουν στην έλευση της δικαιότερης, πιο δημοκρατικής πραγματικότητας που οραματίζονταν. Σε ερευνητικό επίπεδο, αποφάσισα να μελετήσω πώς αυτοί οι άνθρωποι νοηματοδοτούν τις δράσεις τους, ποιες ιδέες τις εμπνέουν, και με ποιους τρόπους αυτές οι ιδέες εφαρμόζονται παράγοντας δράση, σχέσεις, γνώση και υποκειμενικότητες.

Το αντικείμενο της διατριβής προσδιοριζόταν από το πεδίο δράσης του Localink. Ανάμεσα στις διάφορες δραστηριότητες του ΜΚΟ, εθελοντικές και μη, τις οποίες γνώρισα, τελικά

άντλησα για τη διδακτορική αυτή διατριβή από την εμπειρία της συμμετοχής μου στο LinKommons, ένα από τα ευρωπαϊκά ερευνητικά πρότζεκτ στα οποία ο ΜΚΟ έπαιρνε μέρος.

Μέσα από την παρουσία μου στο πεδίο, διαπίστωσα σε διάφορα επίπεδα αντιφάσεις, ασυνέπειες, αποσιωπήσεις και αντιπαραθέσεις που μου κίνησαν το ενδιαφέρον ούτως ώστε να διερευνήσω με ποιους τρόπους η πολυπλοκότητα αυτή σχετιζόταν με το γεγονός ότι η δραστηριότητα των δρώντων υποκειμένων λάμβανε χώρα σε πλαίσιο ερευνητικού πρότζεκτ - είναι, εξάλλου, συχνά η συμμετοχή σε πρότζεκτ που τους επιτρέπει οικονομικά να διατηρούν παράλληλα και εθελοντική δραστηριότητα με πολιτικό υπόβαθρο και στόχους. Αυτό που κυρίως με προβλημάτισε και εν τέλει μελέτησα ήταν κατά πόσο το πλαίσιο των πρότζεκτ προϋποθέτει και διαπλάθει συγκεκριμένους τύπους υποκειμενικότητας, οι οποίοι συχνά μοιάζουν ασύμβατοι με την υποκειμενικότητα του πολιτικού οραματισμού των υποκειμένων που συμμετέχουν σε αυτά.

Με την είσοδό τους στο οικοσύστημα των πρότζεκτ, οι συμμετέχοντες ονομάζονται ειδικοί (experts). Οδηγήθηκα να εξετάσω του τρόπους με τους οποίους οι ιδέες για αλλαγή, πρακτικές και λόγοι των ειδικών συναρθρώνονται και συμβιβάζονται με τον μηχανισμό ελέγχου και λογοδοσίας της ρυθμιστικής αρχής των πρότζεκτ, μέσω του οποίου τα υποκείμενα αλληλεπιδρούν με την αρχή, διαντιδρούν μεταξύ τους και καλούνται να νοηματοδοτήσουν τις ενέργειές τους, τους εαυτούς τους και τους άλλους με συγκεκριμένους τρόπους: λογικές, έννοιες και λόγο, τεχνουργήματα γνώσης, χρονοδιάγραμμα, τόπους.

Συνεπώς, αναρωτιέμαι, μελετώ και επιχειρώ να αποτυπώσω τι (είδους) άνθρωποι είμαστε όσοι συμμετέχουμε σε ευρωπαϊκά ερευνητικά πρότζεκτ, με τα ξεχωριστά μας κίνητρα, θεάσεις της πραγματικότητας, οράματα για αλλαγή και αντιλήψεις γύρω από τους τρόπους με τους οποίους αυτή μπορεί να έρθει και ευρύτερα, τι άνθρωποι είμαστε εμείς που συμμετέχουμε σε πρότζεκτ κάθε είδους στην παρούσα ιστορική συγκυρία, στην οποία η εργασία και η παραγωγή (υλικών ή άυλων προϊόντων) οργανώνεται και διενεργείται ολοένα και περισσότερο σε μορφή πρότζεκτ, πώς έχουμε προετοιμαστεί για τη συμμετοχή μας σε αυτά, πώς

διαμορφωνόμαστε μέσα από αυτά, και πώς κρίνουμε και αξιολογούμε τις πράξεις μας και τους εαυτούς μας· πιο συγκεκριμένα, πώς συνδυάζουμε τα συμβατά με το οργανωτικό, λογοδοτικό και ιδεολογικό πλαίσιο των διαφόρων πρότζεκτ κριτήρια αξιολόγησης με άλλα, προερχόμενα από εξωτερικούς των πρότζεκτ χώρους σκέψης και δράσης στους οποίους (λέμε ότι) ανήκουμε. Έπειτα, αν αποκαλούμαστε «ειδικόι», πώς έχουμε κερδίσει τον τίτλο αυτόν, σε τι ακριβώς συνίσταται η ειδημοσύνη μας, τι την κάνουμε και τι μας κάνει; Τι υλικά, λογοθετικά και συμβολικά αποτελέσματα (μπορεί να) επιφέρει η δραστηριότητά μας όταν εντάσσεται σε πρότζεκτ;

Τέλος, αναρωτιέμαι αν υπάρχει ζωή εκτός πρότζεκτ. Λέγοντας «ζωή» εννοώ εργασία και πιο συγκεκριμένα ερευνητική, αλλά και εμάς τους ίδιους, ως σύγχρονα υποκείμενα. Μπορούμε να φανταστούμε τους εαυτούς μας εκτός πρότζεκτ; Μπορούμε να μας αφηγηθούμε αλλιώς, μπορούμε να δημιουργήσουμε εκτός πρότζεκτ; Έχει νόημα να διεκδικήσουμε τη δυνατότητα, ή το δικαίωμα, να υπάρξουμε εκτός πρότζεκτ;

Η παρούσα εργασία δεν αφορά μόνο τα ευρωπαϊκά ερευνητικά προγράμματα και τις συνθήκες παραγωγής γνώσης σε αυτά. Μπορεί να ενδιαφέρει ανθρώπους που τους απασχολεί η έννοια και οργανωτική μορφή του πρότζεκτ γενικά, είτε επειδή εργάζονται σε πλαίσιο πρότζεκτ, μόνιμα ή περιστασιακά, ή απλώς επειδή το συναντούν παντού γύρω τους. Απευθύνεται επίσης σε αναγνώστες που ενδιαφέρονται για τη διάδοση και εφαρμογή ιδεών και πρακτικών που έχουν ως στόχο την κοινωνικο-πολιτική αλλαγή, όποιος και αν είναι ο τομέας ειδημοσύνης τους, είτε θεωρούν τους εαυτούς τους ανθρώπους «της θεωρίας» ή «της δράσης».

ΣΤΙΛΙΣΤΙΚΕΣ ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

- Σε ορισμένα σημεία, την αναφορά όρων ακολουθεί παρένθεση με τη μετάφρασή τους στα αγγλικά, για τη διευκρίνιση του όρου που χρησιμοποιείται στο πρωτότυπο κείμενο αναφοράς και του οποίου οι αποχρώσεις έκρινα θεμιτό να παρατίθενται, έστω για τους αναγνώστες που είναι εξοικειωμένοι με αυτές. Αυτή η διασαφήνιση αφορά ειδικά ορισμένους όρους οι οποίοι δεν έχουν μεταφραστεί στην ελληνόφωνη βιβλιογραφία, εξ όσων γνωρίζω. Συνεπώς, η συμπερίληψη του πρωτότυπου όρου μπορεί να βοηθήσει τον γενεαλογικό και βιβλιογραφικό εντοπισμό του από την αναγνώστρια.
- Όλες οι παραθέσεις χωρίων από τα παραδοτέα του ευρωπαϊκού έργου LinKommons, ή από τους ιστότοπους διάφορων φορέων είναι δικές μου μεταφράσεις από πρωτότυπα κείμενα στα αγγλικά.
- Λόγω απορρήτου, δεν κάνω αναφορές στα (ελεύθερα προσβάσιμα στο διαδίκτυο) παραδοτέα ή άλλα δημοσιευμένα κείμενα των δρώντων υποκειμένων ως βιβλιογραφικές πηγές.
- Χρησιμοποιώ ψευδώνυμα για τα πρότζεκτ, τους φορείς και τα τοπωνύμια που αναφέρονται στο κείμενο, με ελάχιστες εξαιρέσεις. Επέλεξα να επινοήσω ονομασίες που αποδίδουν, ως έναν βαθμό, το σημασιολογικό φορτίο των πραγματικών. Για τα δρώντα υποκείμενα επέλεξα τη λύση της ανωνυμοποίησης. Συζητώ μεθοδολογικές και δεοντολογικές προεκτάσεις της επιλογής αυτής στο τέλος του κεφαλαίου 4.
- Χρησιμοποιώ σχεδόν αποκλειστικά το αρσενικό γένος αναφερόμενους στα υποκείμενα στο πεδίο: ειδικούς, ερευνητές, ακτιβιστές, ακόμα και σε γενικευτικές, απρόσωπες αναφορές. Είτε επειδή πράγματι η ομάδα στην οποία αναφέρομαι αποτελείται αποκλειστικά από άνδρες, είτε προκειμένου να αντικατοπτρίσω την ανδροκρατούμενη έμφυλη διάσταση των σχέσεων στο πεδίο, βάσει της οποίας η παρουσία και συμβολή γυναικών γινόταν αντιληπτή ως εξαιρετική, αν όχι ως υποδεέστερη.

Κεφάλαιο 1. Εισαγωγή

Το «πρότζεκτ» εξετάζεται στην παρούσα εργασία ως μορφή οργάνωσης και τεχνολογία διακυβέρνησης, μέσα από το πρίσμα της συμμετοχής μου ως εθνογράφου σε ένα ευρωπαϊκό ερευνητικό έργο. «Έργο» είναι ο όρος που χρησιμοποιείται τυπικά για τη μετάφραση του αγγλικού όρου project στα ελληνικά. Εφεξής, υιοθετώ τον όρο «πρότζεκτ», αφενός επειδή, μολονότι δεν θεωρείται τυπικά δόκιμος όρος στη ελληνική γραφειοκρατία της διαχείρισης ερευνητικών έργων, έχει παρεισφρήσει πλέον βαθιά στα ελληνικά και χρησιμοποιείται σε ευρύ φάσμα επαγγελματικών τομέων και δραστηριοτήτων, ειδικά στον προφορικό λόγο -αυτό τον όρο χρησιμοποιούσαν εξάλλου τα ελληνόφωνα υποκείμενα στο πεδίο¹. Αφετέρου, επειδή τον χρησιμοποιώ αναλυτικά για την περίπτωση υπό εξέταση, αυτόν και τον παράγωγο όρο «προτζεκτοποίηση», μεταφράζοντας τον αγγλικό νεολογισμό «projectification» που προτείνουν οι Jensen et al. όταν μιλούν για τη σύγχρονη «προτζεκτοποίηση των πάντων» και προτείνουν να εξετάσουμε τα πρότζεκτ ως νέα ανθρώπινη συνθήκη (2016: 9).

Μέσα από το ερευνητικό πεδίο μου εξετάζω τις πολιτικές-πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την έρευνα, ως ρυθμιστικό και κανονιστικό πλαίσιο ερευνητικών πρότζεκτ ορισμένης, τριετούς συνήθως, διάρκειας. Η πολιτική-πλαίσιο της Ε.Ε. στο οποίο εντάχθηκε το πρότζεκτ για το οποίο εργάστηκα αφορούσε συγκεκριμένα την προώθηση ψηφιακών τεχνολογιών ως οχημάτων για την επίτευξη «βιωσιμότητας» και «κοινωνικής καινοτομίας». Ωστόσο, στο αναλυτικό πρίσμα μου συμπεριλαμβάνω θεωρητικές προσεγγίσεις του πρότζεκτ ως δραστηριότητας και ως μορφής οργάνωσης της εργασίας και της παραγωγής γνώσης που εκτείνεται πέραν των όρων με τους οποίους διεξάγεται η έρευνα σήμερα. Συζητώ τη σύγχρονη

¹ Εμπειρικά μιλώντας, εξαίρεση στην ολοκληρωτική επικράτηση της χρήσης του αγγλικού όρου αποτελούν οι συναλλαγές και συνδιαλέξεις των συντελεστών των πρότζεκτ με τους διοικητικούς φορείς των ελληνικών Πανεπιστημίων που αναλαμβάνουν το γραφειοκρατικό κομμάτι των έργων. Στην περίπτωση που μελετώ δεν υπήρχε διαχειριστική μεσολάβηση από ελληνική αρχή, και η γλώσσα εργασίας ήταν τα αγγλικά. Ως εκ τούτου, οι ελληνόφωνοι συντελεστές του πρότζεκτ δεν χρησιμοποιούσαν ποτέ τον όρο «έργο».

λειτουργία του πρότζεκτ ως τεχνολογίας διακυβέρνησης και υποκειμενοποίησης, η οποία έχει διεισδύσει σε- και διέπει πλείστες σφαίρες της ανθρώπινης δραστηριότητας, συμπεριλαμβανομένης της έρευνας.

Όπως ανέφερα στον Πρόλογο, με ενδιαφέρει να διερευνήσω ποιες είμαστε εμείς που ζούμε σήμερα και εργαζόμαστε σε πρότζεκτ, ερευνητικά και μη, τι μας κάνει ικανές και κατάλληλες για συμμετοχή σε πρότζεκτ και *τι γινόμαστε* μέσα από την εμπειρία αυτή. Μέσα από την ανάλυση λόγων και πρακτικών του πρότζεκτ στο οποίο έλαβα μέρος, ανιχνεύω τι προϋποτίθεται και τι μπορεί να προκύψει μέσα σε/από ένα πρότζεκτ: τι είδους σχέσεις, υποκειμενικότητες και πρακτικές, μορφές γνώσης και υλικά αποτυπώματα. Εξετάζω, σε αυτή την κατεύθυνση, το οργανωτικό και κανονιστικό αυτό πλαίσιο, βάσει του οποίου τα υποκείμενα συσχετίζονται, σκέφτονται και αφηγούνται τους εαυτούς τους και τη δραστηριότητά τους. Μελετώ τις διαδικασίες μέσα από τις οποίες στήνεται και διεξάγεται ένα ευρωπαϊκό ερευνητικό πρότζεκτ, τους τρόπους και τον βαθμό στον οποίο το θεσμικό πλαίσιο εντός του οποίου διενεργείται η δραστηριότητα προδιαγράφει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, συμπεριφορά, λογικές και λόγο για τα υποκείμενα που την αναλαμβάνουν. Διερευνώ πώς προσδιορίζονται τα διάφορα προβλήματα, τι λύσεις προτείνονται και ποια νέα προβλήματα τίθενται, μέσα από υπόρρητες συνήθως, ιδεολογικές παραδοχές και κοινότοπες επιστημολογικές προοπτικές. Μέσα από τις απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα, επιχειρώ να κατανοήσω τους μηχανισμούς που υπαγορεύουν και επιτρέπουν στα δρώντα υποκείμενα να παράγουν -υλικά και λογοθετικά- αποτελέσματα για- και μέσα από το πρότζεκτ, και, με αυτόν τον τρόπο, τι είδους σχέσεις και υποκείμενα προδιαγράφουν και διαμορφώνουν οι προτζεκτιακές διαδικασίες.

Αποδίδω κεντρικό ρόλο, όσον αφορά τις διαδικασίες αυτές, στον μηχανισμό ελέγχου, αξιολόγησης και λογοδοσίας των ευρωπαϊκών ερευνητικών πρότζεκτ, σε συνάρτηση με τον οποίο αναδεικνύεται, δοκιμάζεται και επιτελείται η εμπρόθετη δράση των υποκειμένων. Η διάχυση της προτζεκτοποίησης συμπίπτει ιστορικά με την άνοδο των «κουλτουρών ελέγχου» (Strathern 2000). Πλέον συναντάμε τις δύο αλληλένδετες τεχνολογίες κανονικοποιημένες παντού. Δεν υπάρχει χρηματοδοτούμενο πρότζεκτ χωρίς κάποιου είδους μηχανισμό ελέγχου

και λογοδοσίας. Υποστηρίζω ότι, κατά συνέπεια, δεν υπάρχει πρότζεκτ χωρίς υπο-χρέωση (indebtedness). Εξ ου και η επιλογή μου για κεντρικότητα του χρέους στην ανάλυση των σχέσεων και των διαδικασιών υποκειμενοποίησης μέσω πρότζεκτ (Lazzarato 2012).

Αποτελεί βασικό επιχείρημα της παρούσας εργασίας ότι οι πολιτικές και τα προγράμματα-πλαίσια της Ε.Ε. για την έρευνα δανείζονται από- και προσιδιάζουν στην ιδεολογία, τη ρητορική και τις πρακτικές των προγραμμάτων αναπτυξιακής βοήθειας. Ισχυρίζομαι ότι, είτε πρόκειται για πρότζεκτ υγειονομικής, αγροτικής ή/και βιώσιμης ανάπτυξης, ή έρευνας και ανάπτυξης, της Ε.Ε. ή άλλου υπερεθνικού οργανισμού, συντρέχουν ορισμένες κεντρικές παράμετροι: η ηγεμονική οικονομιστική ιδεολογία του κόσμου «του-ενός-κόσμου» του εκάστοτε κανονιστικού και ρυθμιστικού πλαισίου, ο μηχανισμός ελέγχου-αξιολόγησης-λογοδοσίας, η κεντρικότητα αμφίσημων και απο-ριζοσπαστικοποιημένων εννοιών που υποδηλώνουν κυρίαρχες λογικές και χρονοτόπους (όπως της προόδου μέσω τεχνο-οικονομικών λύσεων), η «αρμονική» συσχέτιση βάσει συναίνεσης, η απαραίτητη ειδική (expert) διαχειριστική «τάξη των πρότζεκτ» (Csurgó et al. 2008), αλλά και η επίσης απαραίτητη ομάδα των μη ειδικών «ωφελούμενων», και η σχετική με την παραγόμενη γνώση ιεραρχία (που αναπαράγεται, συμπεριλαμβάνει και αποκλείει).

Κυρίως υποστηρίζω ότι, ως καταστατικά μέρη της σύγχρονης δικτυακής διακυβέρνησης σε υπερεθνικό επίπεδο, τόσο τα αναπτυξιακά όσο και τα ευρωπαϊκά ερευνητικά πρότζεκτ λειτουργούν με γνώμονα ένα μετα-πολιτικό όραμα (Mouffe 2005). Βάσει αυτού, το «πολιτικό», εννοούμενο ως «το πεδίο συγκρότησης της διαφοράς και του ανταγωνισμού σε κάθε κοινωνία», συρρικνώνεται, και η πολιτική, εννοούμενη ως «το πεδίο [και οι πρακτικές] της εκάστοτε έκφρασης και θέσμησης του πολιτικού»² (Λυριντζής & Παπαταξιάρχης 2013: 73-74, Mouffe 2005: 9), αποθαρρύνεται (όπως μπορεί να διεξαχθεί από-τα-κάτω) και αποσιωπάται

² Οι ανθρωπολόγοι Λυριντζής και Παπαταξιάρχης παραθέτουν την, επιδραστική μέχρι σήμερα στο πεδίο της πολιτικής θεωρίας και φιλοσοφίας, διάκριση του πολιτικού και της πολιτικής που έκανε ο πολιτικός θεωρητικός Carl Schmitt στα τέλη της δεκαετίας του 1960. Παρεμφερή ορισμό υιοθετεί και η Chantal Mouffe, δίνοντας έμφαση στην καταστατική των ανθρώπινων κοινωνιών διάσταση του ανταγωνισμού.

(όπως διεξάγεται από-τα-πάνω), μέσα από λόγους και πρακτικές που προϋποθέτουν τη συναίνεση (Garsten & Jacobsson 2011, 2013). Αυτό συμβαίνει, σε μεγάλο βαθμό, μέσω της παρουσίασης πολιτικών προβλημάτων στην ουδέτερη γλώσσα της επιστήμης, δηλαδή αυτού που ο Φουκώ, αλλά και οι Dreyfus και Rabinow ύστερα από εκείνον, όρισαν τη λειτουργία μιας πολιτικής τεχνολογίας (1982, αναφέρεται στο Shore & Wright 1997). Αυτού, επίσης, που οδήγησε τον James Ferguson να χαρακτηρίσει την ανάπτυξη ως «αντι-πολιτική μηχανή» (1990, αναφέρεται στο Fisher 1997: 446). Ισχυρίζομαι ότι, καθώς διέπεται από- και επιβάλλει ένα μετα-πολιτικό πλαίσιο δράσης, η τεχνολογία των πρότζεκτ απαιτεί και διαμορφώνει υποκειμενικότητες με γνωρίσματα που είναι συμβατά με -και πάντως δεν ενθαρρύνονται να αμφισβητήσουν- ηγεμονικές, νεοφιλελεύθερες (και) αγοραίες λογικές.

Η εργασία μου εγγράφεται στο πεδίο της πολιτικής ανθρωπολογίας. Αντλώ από ιδέες και εργασίες ανθρωπολόγων (Garsten & Jacobsson 2011 & 2013, Strathern 2000, Shore & Wright 2000, Pels 2000, Merry 2011, Gkintidis 2014 & 2016, Gershon 2011, Kapferer 2010, Deltou 1996, Παπαγαρουφάλη 2013) και άλλων μελετητών (Lazzarato 2012, Jensen et al. 2016, Csurgó et al. 2008, Τσιώλης 2013, Grabher 2002 & 2004, Boltanski & Chiapello 2005, Κιουρκιολίς 2020a & 2020b, Φουκώ 1987 & 1991), οι οποίοι δίνουν έμφαση στις σχέσεις εξουσίας και διερευνούν τις σύγχρονες τεχνολογίες διακυβέρνησης και διαδικασίες υποκειμενοποίησης. Χρησιμοποιώ, παράλληλα, τα ευρήματα της ανθρωπολογίας της αναπτυξιακής βοήθειας και των οργανώσεων, συγκεκριμένα των ΜΚΟ της ανάπτυξης, ειδικά όσον αφορά την ανάλυση του αναπτυξιακού λόγου (White 1996, Escobar 1995 & 1997, Fisher 1997, Cornwall, Eade, Leal, Scoones, Jad, Uvin 2010, Young 2007, Said 1996). Καθώς οι πολιτικές της Ε.Ε. είναι κεντρικές στο πεδίο μου, αντλώ επίσης, για την ανάλυση του λόγου των πρότζεκτ ως είδος (genre) (Papailias 2005, Elyachar 2006, Mosse 2006) και της συνάρθρωσής του με σχέσεις εξουσίας και καθεστώτα γνώσης, από την ανθρωπολογία των πολιτικών (policy) (Shore & Wright 1997, Arthorpe 1997) και των υποδομών (Appel et al. 2018, Larkin 2013).

Συμπεριλαμβάνω θεωρητικές συζητήσεις για την καταλληλότητα συγκεκριμένων εργαλείων για την ανάλυση της συσχέτισης και των σημασιοδοτήσεων σε πρότζεκτ. Εργαλείων-εννοιών όπως το δίκτυο (Riles 1998b, Πετριδης 2011, Wittel 2001, Castells 2010), η συναρμογή (Deleuze & Guattari 1987, DeLanda 2006), η απόκλιση και η (απο)κοπή (Strathern 2018 & 1996a, Stengers 2018), οι συναντήσεις (Brown et al. 2017), η κοινότητα (Θεοδοσίου & Καλλιμοπούλου 2020, Delanty 2010), η ελπίδα (Miyazaki 2004 & 2006), ή ακόμα και ο νεοφιλελευθερισμός (Ong 2005 & 2007, Collier & Ong 2005, Collier 2009 & 2012, Nonini 2008). Έπειτα, σημαντική θέση στην παρούσα εργασία κατέχει η ανάλυση των πρακτικών και της ποιητικής της τεχνολογίας (Coleman 2013, Pfaffenberger 1992 & 1988, Chin 2017, Crane 2014), ενώ ιδιαίτερη έμφαση δίνω στην ανάλυση του χρόνου των/σε πρότζεκτ (Kirtsoglou & Simpson 2020, Hubmann 2021, Bear 2014 & 2016). Επίσης, υιοθετώ μεταποικιακές προσεγγίσεις που υπερασπίζονται πολιτικά και θεωρητικά την οντολογική πολλαπλότητα του κόσμου/των κόσμων (Otsuki et al. 2019, Blaser & de la Cadena 2018, Viveiros De Castro 2015). Τις συνδέω με τη φεμινιστική θεωρία επιστημολογικής οπτικής (standpoint theory) και τα αναλυτικά εργαλεία της θεσιακότητας (positionality) και της εν-τοπισμένης γνώσης (situated knowledge) (Haraway 1988, Stoetzler & Yuval-Davis 2002) για να μελετήσω και αποτυπώσω τη συν-διαμόρφωση των καταστατικά ετερογενών οντοτήτων, λόγων και πρακτικών. Ειδική μνεία οφείλω να κάνω στις ιδέες της Kirsten Hastrup (2004) γύρω από τη δεοντολογία της ανθρωπολογικής επιστημολογίας, για τη συμβολή τους στη σκέψη μου και τη συγγραφή του παρόντος κειμένου.

Προσδιορίζω τις πολιτικές-πλαίσια της Ε.Ε. ως τεχνολογία διακυβέρνησης, τα πρότζεκτ ως τεχνολογία διακυβέρνησης που εμπίπτει στις πολιτικές, αλλά και συνιστά μαζί τους μια ευρύτερη τεχνολογία διακυβέρνησης, το τρίπτυχο έλεγχος-αξιολόγηση-λογοδοσία ως μηχανισμό διακυβέρνησης, τα παραδοτέα (κείμενα) των πρότζεκτ ως κεντρικά τεχνουργήματα και τεχνική του μηχανισμού αυτού, την ειδημοσύνη και τη συναίνεση επίσης ως τεχνικές διακυβέρνησης. Εξετάζω, παράλληλα, τους τρόπους με τους οποίους συναρθρώνονται και

συν-διαμορφώνονται τεχνολογίες διακυβέρνησης και τεχνολογίες του εαυτού όπως η δεοντολογία (Strathern, Pels 2000).

Ακολουθώ την πρόταση του Μισέλ Φουκώ σχετικά με την αναλυτική μέθοδο, ότι «πρέπει μάλλον να αναλύουμε τους θεσμούς ξεκινώντας από τις σχέσεις εξουσίας και όχι το αντίστροφο» (1991: 95). Ο Φουκώ παρομοιάζει την εξουσία με δίκτυο ή αλυσίδα, με κάτι που δεν εντοπίζεται χωρικά και δεν μπορεί να αποκτάται ή να κατέχεται, αλλά κυκλοφορεί, αποτελώντας τον ιστό της πραγματικότητας. Και τα άτομα, τα οποία επίσης κυκλοφορούν στα νήματά της, είναι πάντα συγχρόνως αποτελέσματα και στοιχεία άρθρωσης, φορείς της εξουσίας, την υφίστανται και την ασκούν (ό.π.: 107, 178). Διευκρινίζω ότι μεταφράζω το αγγλικό «power» εκ περιτροπής ως «ισχύ» ή «δύναμη» για να περιγράψω την προνομιακή θέση στην οποία βρίσκονται, λιγότερο ή περισσότερο προσωρινά, ορισμένες οντότητες και η οποία τους επιτρέπει να επιβάλλουν την πρόθεσή τους και να επιφέρουν υλικά, συμβολικά και υποκειμενοποιητικά αποτελέσματα σε άλλες οντότητες, και ως «εξουσία», για να αναφερθώ στις σχέσεις βάσει των οποίων αυτή ασκείται. Διατηρώ υπόψη, συγχρόνως, ότι μια σχέση εξουσίας είναι «παραγωγική»: προϋποθέτει ««ο άλλος» (εκείνος στον οποίο ασκείται) να αναγνωρίζεται και να παραμένει μέχρι τέλους υποκείμενο δράσης, και να ανοίγεται μπροστά στη σχέση ένα ολόκληρο πεδίο απαντήσεων, αντιδράσεων, αποτελεσμάτων, δυνατών επινοήσεων» (ό.π.: 92).

Στόχο της παρούσας ανάλυσης αποτελεί να ανιχνεύσει τις σχέσεις εξουσίας και τις τεχνολογίες διακυβέρνησης βάσει των οποίων ορισμένες οντότητες, είδη τεχνουργημάτων, κοσμοθεωρήσεις και έννοιες υπερισχύουν και επικαθορίζουν άλλες, και να εντοπίσει τους μηχανισμούς και τις διαδικασίες μέσω των οποίων αυτές οι διεργασίες κυριάρχησης διενεργούνται και (επειδή) αποσιωπώνται. Υποστηρίζω ότι η αποσιώπηση -της (ανα)παραγωγής ιεραρχιών, των μηχανισμών συμπερίληψης και αποκλεισμού, της πολιτικής τελικά- μπορεί να χρησιμεύσει ως αξιόπιστη πυξίδα για την εργασία αυτή.

Αρχικά, πραγματοποιώ μια σύντομη γενεαλόγηση της χρήσης και διάδοσης του πρότζεκτ, ως μορφή οργάνωσης και τεχνολογία διακυβέρνησης η οποία συνιστά κεντρικό τεχνούργημα των σημερινών πολιτικών διαδικασιών.

Όλα είναι πρότζεκτ;

Οι Jensen et al., επεκτείνοντας τη χρήση της ιδέας της «προτζεκτοποίησης της εταιρείας» που εισήγαγε η Midler για να περιγράψει την επικράτηση της προτζεκτιακής μορφής οργάνωσης σε όλους τους τομείς της παραγωγικής δραστηριότητας (1995, αναφέρεται στο 2016: 21), εξετάζουν το φαινόμενο που ονομάζουν «προτζεκτοποίηση των πάντων», μέσα από ένα πρίσμα φιλοσοφίας και οργανωσιακών σπουδών. Διαπιστώνουν ότι τα πρότζεκτ, παρότι υπήρχαν και παλαιότερα, σήμερα είναι πανταχού παρόντα ως μορφή συντονισμού της ανθρώπινης δραστηριότητας και κατασκευής ταυτότητας, έτσι ώστε να μπορούμε να μιλάμε για τις Δυτικές κοινωνίες ως «προτζεκτιακές», και προτείνουν τη διερεύνηση του πρότζεκτ υπό το διπλό πρίσμα της θέασής του ως σύστημα οργάνωσης και ως άλλη μία «ανθρώπινη συνθήκη». Διευκρινίζουν ότι αντιλαμβάνονται την ανθρώπινη συνθήκη ως κάτι ρευστό, αν και αρκετά μόνιμο ώστε να έχει σταθερό αντίκτυπο στα άτομα και την κοινωνία (ό.π.: 22, 25, 32).

Η σημαντικότερη μετατόπιση, σε σχέση με την πειθαρχική κοινωνία, που επισημαίνουν οι θεωρητικές προσεγγίσεις που παραθέτω αφορά την επικράτηση ενός χρονοτόπου που δίνει σχεδόν αποκλειστική έμφαση (και αξία) στη μελλοντικά προσανατολισμένη δραστηριότητα. Στην προτζεκτιακή συνθήκη η δραστηριότητα έχει κεντρική θέση και διαμορφώνει, σε μεγάλο βαθμό, τον χώρο, τον χρόνο και τις σχέσεις, οι οποίες συνήθως νοούνται και βιώνονται ως υφιστάμενες σε δίκτυο. Ύστερα από μια αρχική, γενική εξέταση των πηγών, των χαρακτηριστικών και των προεκτάσεων της προτζεκτοποίησης, περιγράφω τα βασικά χαρακτηριστικά των πρότζεκτ: το είδος χώρων, χρόνων, δραστηριότητας, συσχέτισης και υποκειμενικότητας που απαιτούν και διαμορφώνουν. Εστιάζω την ανάλυση στις διαδικασίες διαμόρφωσης αυτού που ονομάζω «προτζεκτιακή υποκειμενικότητα», ως έκφραση,

προϋπόθεση και σύμπτωμα μιας νεοφιλελεύθερης υποκειμενικότητας, και συγκεκριμένα αυτής των ειδικών, των υποκειμένων που σχεδιάζουν και συμμετέχουν σε ερευνητικά ή/και αναπτυξιακά πρότζεκτ, τα αφηγούνται και αναλαμβάνουν την ευθύνη για αυτά.

Όπως ανέφερα νωρίτερα, η ανθρωπολογία έχει μελετήσει τις οργανώσεις, τη λογική, τις πρακτικές, τους χώρους και τους χρόνους τους, ενώ έχει παραγάγει αναλυτικά εργαλεία για την μελέτη της νεοφιλελεύθερης συνθήκης, αλλά και πλούσιο θεωρητικό έργο γύρω από την επιστημολογική και οντολογική συγκρότηση της συσχέτισης και ειδικά των δικτύων. Ωστόσο, με τα ίδια τα πρότζεκτ συγκεκριμένα φαίνεται ότι έως τώρα έχουν ασχοληθεί κυρίως η κοινωνιολογία, οι οργανωσιακές σπουδές και η οικονομική γεωγραφία. Για αυτό και αντλώ μερικώς από βιβλιογραφία που εμπίπτει στις πειθαρχίες αυτές για την ανάλυση επιλεγμένων εννοιών και πρακτικών του πεδίου. Κρίνω ως μεγαλύτερες αδυναμίες των περισσότερων εξ αυτών των αναλύσεων την ανεπαρκή εστίαση στις σχέσεις εξουσίας που διέπουν τις σύγχρονες διαδικασίες υποκειμενοποίησης και παραγωγής γνώσης, και την τάση για εξαγωγή οικουμενικοποιητικών θεωρήσεων και -συχνά αυθαίρετων, θεωρώ, καθότι στερούμενων εθνογραφικής βάσης- κατηγοριοποιήσεων. Ωστόσο, βρίσκω αρκετές από τις παρατηρήσεις τους εύστοχες και διορατικές, και χρήσιμες για την παρούσα έρευνα, αφενός ως μια ματιά στον τρόπο με τον οποίο αυτά τα επιστημολογικά πεδία κατανοούν και νοηματοδοτούν τα πρότζεκτ, και, αφετέρου, στο πλαίσιο της εξέτασης της διάδοσης εταιρικών λογικών και πρακτικών, τις οποίες θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε ως νεοφιλελεύθερες ή αγοραίες, στον χώρο της έρευνας και συγκεκριμένα σε ερευνητικά πρότζεκτ που διεξάγονται στο πλαίσιο προγραμμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η ανάπτυξη της προτζεκτοποίησης

Σύμφωνα με αναλύσεις που προέρχονται από το πεδίο των οργανωσιακών σπουδών και της κοινωνιολογίας, η οργανωσιακή λογική και το είδος σχέσεων που αναπτύχθηκαν σε εταιρικά περιβάλλοντα καπιταλιστικά προηγμένων χωρών από τη δεκαετία του 1960 και μετά, και κυρίως τις δεκαετίες του 1980 και 1990, έχουν διαχυθεί και διεισδύσει πλέον στα περισσότερα πεδία της ανθρώπινης δραστηριότητας.

Επιχειρώντας μια σύντομη γενεαλογία της σύγχρονης χρήσης του όρου «πρότζεκτ», ο οικονομικός γεωγράφος Gernot Grabher υποστηρίζει ότι ως τη δεκαετία του 1950 η έννοια χαρακτήριζε ένα προσχέδιο, μια προτεινόμενη ιδέα ή αντικείμενο (2002: 207). Εκείνη την περίοδο η αμερικανική στρατιωτική βιομηχανία άρχισε να χρησιμοποιεί τους όρους «πρόγραμμα», «σύστημα» ή «πρότζεκτ» για να περιγράψει τα μεγάλης κλίμακας και βαρύτητας σχέδιά της που απαιτούσαν συντονισμό και έλεγχο πολλών ετερογενών δραστηριοτήτων για την έγκαιρη επίτευξη των καθορισμένων στόχων. Πειράματα με διάφορων μορφών οργανωσιακό έλεγχο οδήγησαν σταδιακά στην επαγγελματοποίηση του ρόλου του «πρότζεκτ μάντζερ» και από τη δεκαετία του 1960 οι έννοιες «πρότζεκτ» και «διαχείριση πρότζεκτ» (project management) εξαπλώθηκαν στον τομέα των επιχειρήσεων και παραπέρα, και καθιερώθηκαν ως οργανωσιακές πρακτικές που δίνουν έμφαση στην υλοποίηση μιας ιδέας ή ενός στόχου. Από τη δεκαετία του 1980 και μετά, η περαιτέρω διάδοση και επαγγελματοποίηση του πρότζεκτ αντανάκλαται στις προσπάθειες για τυποποίηση και πιστοποίησή του ως διακριτή μορφή μέσα από την ίδρυση επαγγελματικών φορέων -το Project Management Institute (PMI) με έδρα τις ΗΠΑ και το μεταγενέστερο «ευρωπαϊκό» International Project Management Association (IPMA)- οι οποίοι νομιμοποιούν το πρότζεκτ μέσω συνεδρίων και περιοδικών (PMJ, IJPM) και συμβάλλουν στην κωδικοποίησή του σε μορφές, πρότυπα και εγχειρίδια (ό.π.).

Μελετώντας τις αλλαγές σε αυτό που ονομάζουν «νέο πνεύμα του καπιταλισμού», οι κοινωνιολόγοι Boltanski και Chiapello περιγράφουν πώς αναδύθηκε, στη Γαλλία ειδικά από τη

δεκαετία του 1960 και έπειτα, μια νέα αναπαράσταση της εταιρείας η οποία διακρίνεται από μια ιδιαίτερα ευέλικτη οργάνωση, βάσει πρότζεκτ, που λειτουργεί σε δίκτυο, όπου μια λογική εγκάρσιων ροών έχει αντικαταστήσει μια πιο ιεραρχική (2005: 165). Η νέα αυτή αναπαράσταση έχει διαδεχθεί την προηγούμενη, κυρίαρχη αναπαράσταση, η οποία υπέστη δριμεία κριτική στο πεδίο των σπουδών διοίκησης και απορρίφθηκε λόγω της αυστηρής ιεραρχικής οργάνωσής της και της υπερβολικής «γραφειοκρατίας» της (ό.π.: 166). Οι συγγραφείς διαχωρίζουν την κριτική της δεκαετίας του 1960 σε «κοινωνική» -εκ μέρους των εργατικών συνδικάτων- και «καλλιτεχνική» -εκ μέρους των διανοούμενων- και υποστηρίζουν ότι σταδιακά αποπλίστηκαν και οι δύο. Η πρώτη, αρχικά μέσω δικαιωμάτων που παραχωρήθηκαν στην εργατική τάξη και της ενίσχυσης της εργασιακής της ασφάλειας, και αργότερα λόγω της αδυναμίας της για ερμηνεία της αλλαγής και για άσκηση πίεσης στη νέα, διασπασμένη μορφή της εταιρείας, και η δεύτερη λόγω της ενσωμάτωσης πολλών από τα στοιχεία της κριτικής, όπως τα αιτήματα για αυτονομία και ευελιξία, στο νέο πνεύμα του καπιταλισμού και της ικανοποίησης των μελών της για τα -επιφανειακά- επιτεύγματα του κινήματος (ό.π.: 177-178).

Οι Boltanski και Chiapello υποστηρίζουν ότι η αναδιοργάνωση των κυρίαρχων συστημάτων αξιών με τρόπο που ταυτόχρονα ενσωμάτωνε διάφορα σημεία κριτικής και δικαιολογούσε την καταλληλότητα του καπιταλιστικού μοντέλου κατόρθωσαν να αποπροσανατολίσουν την κριτική, έστω προσωρινά (ό.π.: 162). Από τη δεκαετία του 1970 και μετά τα προνόμια των υψηλόβαθμων στελεχών των εταιρειών (αυτόνομες ομάδες, ευέλικτα ωράρια, μπόνους, μισθοί βάσει απόδοσης, κλπ.) διαχύθηκαν σε όλες τις κατηγορίες της διοίκησης, ενώ στο επίπεδο της οργάνωσης της παραγωγής οι ενοποιημένες εταιρείες διασπάστηκαν σταδιακά σε μικρότερες ενότητες που συνδέονται μέσω ενός δικτύου συμβολαίων (προσωρινή εργασία, ανάθεση περιφερειακών δραστηριοτήτων σε εξωτερικούς συνεργάτες, υπεργολαβίες, κλπ.) (ό.π.: 177).

Όχι πια οι χώροι και οι χρόνοι, αλλά η δραστηριότητα

Οι Boltanski και Chiapello βασίστηκαν σε προγενέστερη ανάλυση των Boltanski και Thevenot, οι οποίοι είχαν διακρίνει ορισμένα αποδεκτά και νομιμοποιητικά καθεστώτα της κοινωνικής πραγματικότητας (1991, αναφέρεται στο Boltanski & Chiapello ό.π.: 167), και διαπίστωσαν ότι αυτά δεν επαρκούσαν πλέον, τη δεκαετία του 1990, για την περιγραφή της τρέχουσας νομιμοποιητικής λογικής (ό.π.: 168). Το νέο σύστημα αξιών δίνει έμφαση στην κινητικότητα και τη διαθεσιμότητα, η δικτύωση αναγνωρίζεται και εκτιμάται ως αυτόνομη δραστηριότητα ενώ η δραστηριότητα γίνεται το γενικό πρότυπο υπολογισμού της ανθρώπινης αξίας (ό.π.: 167-170, η έμφαση στο πρωτότυπο). Στο νέο καθεστώς, το οποίο οι Boltanski και Chiapello ονομάζουν «προτζεκτιακό» (cité par projets), ο καπιταλισμός δεν μπορεί πλέον να νομιμοποιηθεί ως πάροχος ασφάλειας μέσω της προβλεψιμότητας, αντιθέτως επανεπινοεί την ατομική ασφάλεια ως εξαρτημένη από τη δυνατότητα κίνησης και αλλαγής, χάρη στη μετάβαση από πρότζεκτ σε πρότζεκτ (Boltanski & Chiapello 1999, αναφέρεται στο Jensen et al. ό.π.: 21). Επιχειρώντας να εντοπίσουν τις πηγές νομιμοποίησης της προτζεκτιακής συνθήκης, τόσο οι Boltanski και Chiapello όσο και οι Jensen et al. υποστηρίζουν ότι οι απαιτήσεις και τα όνειρα για αυτονομία και ελευθερία του Μάη '68 πραγματοποιήθηκαν στη συνέχεια ως «πρότζεκτ ζωή»: παροδική δέσμευση, πολλαπλασιασμός των συνδέσεων, αλληλεπικαλυπτόμενες -χρονικά και θεματικά- δραστηριότητες. (ό.π.: 25).

Βάσει της ανάλυσής των Jensen et al., η προτζεκτιακή κοινωνία έχει διαδεχθεί την πειθαρχική, όπως την είχε εννοιολογήσει αναλυτικά ο Φουκώ. Αυτό έχει συμβεί κυρίως λόγω του ολοένα αυξανόμενου ρυθμού της αλλαγής (τεχνολογικής, κοινωνικο-πολιτικής, θεσμικής, κ.ά.), ο οποίος δεν επιτρέπει πλέον την προκωδικοποίηση του χώρου, του χρόνου, της δραστηριότητας και των σχέσεων, και του κεντρικού ρόλου που έχει λάβει επομένως η δραστηριότητα. Στην πειθαρχική κοινωνία οι δραστηριότητες ήταν θεσμοθετημένες και ομοιομορφοποιημένες από ένα προϋπάρχον σχέδιο και από τη μαθηματικοποίηση του χώρου και του χρόνου. Σήμερα, η επανάληψη και η προβλεψιμότητα που πρόσφερε ο προκαθορισμός της δραστηριότητας δεν είναι εγγυημένες. Αντιθέτως, σημασία έχουν

αποκτήσει η δυνατότητα για ταχεία αναδιοργάνωση, για ενσωμάτωση τυχαίων συμβάντων - και όχι η προσπάθεια για την αποτροπή τους- και για διαντίδραση με το εκάστοτε περιβάλλον (ό.π.: 7). Συνεπώς, η προτζεκτοποίηση των πάντων είναι η διάδοση μιας προσωρινής, χρονικά περιορισμένης, προσανατολισμένης προς το μέλλον οργανωσιακής μορφής η οποία παρουσιάζει μεγαλύτερη ευελιξία και ευαισθησία από την κωδικοποίηση και τον υπολογισμό του πειθαρχικού σχεδιασμού, και λειτουργεί μέσω μοναδικών, μη επαναλαμβανόμενων δραστηριοτήτων (ό.π.: 9). Μέσω της οργάνωσης των δραστηριοτήτων ως πρότζεκτ, τα πρότζεκτ γίνονται το νέο πλαίσιο δράσης (ό.π.: 11).

Ωστόσο, η προτζεκτοποίηση βασίζεται σε και συνομιλεί με τις παλαιότερες τεχνικές του σχεδιασμού και της πρόβλεψης με σκοπό τον όσο το δυνατόν μεγαλύτερο περιορισμό της αβεβαιότητας, γεγονός που αντανακλάται και στην κλασική θεωρία διαχείρισης πρότζεκτ (ό.π.). Όπως σωστά τονίζει ο Grabher, η προσπάθεια για κατανόηση της αναδυθείσας συνθήκης, αντί να θεωρήσει ότι οι «μόνιμοι» οργανισμοί και μορφές οργάνωσης έχουν αντικατασταθεί από προσωρινά συστήματα, οφείλει να εξετάσει τις σχέσεις αλληλεπίδρασης και αλληλεξάρτησης μεταξύ των πρότζεκτ και των σταθερότερων οργανισμών, φορέων, θεσμών, δικτύων και τόπων που αποτελούν πηγές πόρων και νομιμοποίησης για το πλαίσιο που καθιστά την προτζεκτοποίηση δυνατή (2002: 205-206, 211-212).

Στην προτζεκτιακή κοινωνία, ο χώρος, ο χρόνος και οι σχέσεις παρέχουν τις συνθήκες ώστε να λάβει χώρα η δραστηριότητα, την καθιστούν δυνατή, αλλά είναι η δραστηριότητα αυτή που ενεργοποιεί και κυρίως διαμορφώνει τον χώρο, τον χρόνο και τις σχέσεις. Μόλις αυτή ολοκληρωθεί, παύουν να υπάρχουν και τα υπόλοιπα όπως είχαν σχηματιστεί για το πρότζεκτ (Jensen et al. ό.π.: 26, 29). Ο τακτοποιημένος χώρος που κληροδότησε η πειθαρχική κοινωνία χρησιμοποιείται ως βάση, αλλά καθίσταται ανοιχτός προς αναδιάταξη και ανανοηματοδότηση. Οι Jensen et al. χρησιμοποιούν την έννοια της αποεδαφικοποίησης των Deleuze και Guattari για να υποστηρίξουν ότι το πρότζεκτ αποεδαφικοποιεί τον χρόνο και τον χώρο προκειμένου να τους επανεμφανίσει ως δραστηριότητα, και αποεδαφικοποιεί επίσης τους θεσμούς προκειμένου να τους επανεμφανίσει ως λειτουργίες (1980, αναφέρεται ό.π.: 27).

Ως προς τον χρόνο, καθώς το σύγχρονο πνεύμα του καπιταλισμού έχει ενσωματώσει ως ιδεατή και αναπόφευκτη την ιδέα της αλλαγής και τον προσανατολισμό προς το μέλλον, η δραστηριότητα δεν χαρακτηρίζεται από την -αέναη ή πολλαπλή- επανάληψή της, αλλά από τη μοναδικότητα και την πρωτοτυπία της. Το πρότζεκτ εμφανίζεται ως ιδανική μορφή οργάνωσης, καθώς χρησιμοποιείται για να σχεδιαστούν και να επέλθουν αλλαγές, ενώ ταυτόχρονα παραμένει ανοιχτό στην αβεβαιότητα, προσαρμόζεται στην αλλαγή και την ενσωματώνει. Οι Jensen et al. αναφέρουν ως χαρακτηριστικό της μεταβολής το παράδειγμα του διαγράμματος Gantt, εμβληματικού και ευρέως διαδεδομένου στον κόσμο των επιχειρήσεων και των πρότζεκτ εργαλείου προγραμματισμού, το οποίο, ενώ αρχικά χρησιμοποιούνταν για την αναφορά ολοκληρωμένων εργασιών, με τον καιρό μετατράπηκε σε εργαλείο σχεδιασμού μελλοντικών ενεργειών (ό.π.).

Στη σύγχρονη, προτζεκτιακή συνθήκη ο χρόνος έχει μετατραπεί σε πόρο στην υπηρεσία της δραστηριότητας. Σταδιακά, ο χρόνος έχει φτάσει να βιώνεται ως το πέρασμα από το ένα πρότζεκτ στο επόμενο (ό.π.: 28). Σε ατομικό επίπεδο, κανείς μπορεί (και όλο και συχνότερα επιδιώκει) να συμμετέχει σε περισσότερα από ένα πρότζεκτ ταυτόχρονα, δείγμα και αυτό της εξασθένησης της σημασίας του χώρου, ενώ αποφεύγεται ο χρόνος «εκτός πρότζεκτ», κατά τον οποίο το άτομο νιώθει και (πιστεύει ότι) θεωρείται ανενεργό. Για τα υποκείμενα της προτζεκτιακής κοινωνίας τα οποία οι Jensen et al. αποκαλούν «ενεργά», ακόμα και ο προγραμματισμός μιας χρονικής περιόδου διακοπών ή «για τον εαυτό τους» συνιστά ένα πρότζεκτ. Ο χρόνος αποτελεί τον σπανιότερο και (για αυτό) πολυτιμότερο πόρο. Συνεπώς, τα υποκείμενα προσπαθούν πολλές φορές να συνδυάσουν τη διεκπεραίωση περισσότερων του ενός πρότζεκτ μέσω της ίδιας δραστηριότητας, ή να χρησιμοποιήσουν το ίδιο χρονικό διάστημα ή τους ίδιους πόρους για πολλαπλές δραστηριότητες (ό.π.).

Παρατηρούμε ότι συχνά, συντελεστές μη κερδοσκοπικών φορέων-οργανισμών που συμμετέχουν σε πρότζεκτ αναφέρονται και στους ίδιους τους φορείς τους ως «πρότζεκτ» - ερευνητικά, ακτιβιστικά, ή άλλα. Αυτή η χρήση της έννοιας αντανακλά, υποστηρίζω, την έμφαση στην καινοτόμα, μη επαναλαμβανόμενη, ίσως εφήμερη δραστηριότητα των

ολιγομελών ομάδων πρακτικής που απαρτίζουν τους φορείς, αλλά και το γεγονός ότι οι σχετικές δράσεις των υποκειμένων πολλές φορές ξεκινούν ως δραστηριότητα χωρίς επίσημη θεσμική μορφή, για να ιδρυθεί στην πορεία φορέας ή οργανισμός που την πλαισιώνει. Η ευελιξία στην οποία παραπέμπει η έννοια αφορά, βέβαια, και το μέλλον: η δραστήρια ομάδα-πρότζεκτ μπορεί εξίσου εύκολα να επανεπινοείται και να διαφοροποιεί τη δραστηριότητά της, αλλά και να καταλυθεί ή/και να αντικατασταθεί από άλλο πρότζεκτ. Ο οργανισμός-πρότζεκτ μπορεί να διενεργεί διάφορες «δικές του» δράσεις, με κριτήρια, στόχους και χρονικό ορίζοντα που θέτει ο ίδιος, ή, εφόσον είναι δικτυωμένος στο ευρύτερο οικοσύστημα των πρότζεκτ, να συμμετέχει σε κοινοπραξίες φορέων στο πλαίσιο συλλογικών πρότζεκτ, χρηματοδοτούμενων από εξωτερικές πηγές, κυρίως υπερεθνικούς αλλά και εθνικούς φορείς. Θα δούμε στη συνέχεια ότι η πρόσβαση φορέων σε εξωτερικές πηγές χρηματοδότησης εξαρτάται από την νομιμοποίησή τους ως προτζεκτιακή μορφή διαχείρισης και οργάνωσης και από την προτζεκτοποιησιμότητα της δραστηριότητάς τους (Csurgó et al. 2008: 298-299).

Συνοψίζοντας ως εδώ, το πρότζεκτ παρουσιάζεται ως μια μορφή οργάνωσης και περιβάλλον εργασίας που αντιπροσωπεύει ένα ευέλικτο, κινητό, αποεδαφικοποιημένο πλαίσιο, εντός του οποίου μπορεί να γίνει η διαχείριση της αβεβαιότητας και να παραχθεί δραστηριότητα που νοηματοδοτεί, ενσωματώνει και καθορίζει την κατεύθυνση της αλλαγής.

Σχέσεις σε δίκτυα

Οι σχέσεις στην προτζεκτιακή κοινωνία, βάσει της ανάλυσης των Jensen et al., δεν είναι σταθερές, χωρικά και χρονικά προσδιορισμένες εντός μιας ιεραρχικής δομής, αλλά (ανα)παράγονται και επιτελούνται σε δίκτυο. Για αυτό οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι μπορούμε να τις περιγράψουμε καταλληλότερα ως «συνδέσεις» (ό.π.: 28). Η δραστηριότητα της δικτύωσης αφορά τον πολλαπλασιασμό και τη συντήρηση των συνδέσεων οι οποίες παραμένουν τον περισσότερο καιρό δυναμικές, ικανές να ενεργοποιηθούν με την κατάλληλη ευκαιρία (Wittel 2001: 71, Boltanski & Chiapello 2005: 169). Οι Jensen et al. επισημαίνουν ότι

για το χτίσιμο και τη συντήρηση ενός δικτύου έχει ξεχωρίσει ως σημαντική δεξιότητα η διατήρηση των συνδέσεων στη «σωστή» απόσταση -αρκετά κοντά ώστε να μπορούν να (επαν)ενεργοποιηθούν σε πρότζεκτ ή ως πέρασμα μεταξύ πρότζεκτ και αρκετά μακριά ώστε να μην περιορίζουν την ευελιξία του ατόμου και τη δυνατότητα σύνδεσης και αποσύνδεσης κατά το δοκούν (ό.π.: 28).

Συνεπώς, εκτός από πλαίσιο οργάνωσης της δραστηριότητας, το πρότζεκτ είναι το ίδιο «μια δραστηριότητα εντός ενός δικτύου» (Boltanski & Chiapello 1999, αναφέρεται ό.π.), ιδιαίτερα κατάλληλη χάρη στην παροδικότητά της, αποτελώντας μέσο και σκοπό: ταυτόχρονα διευκολύνει και αποτελεί στόχο της δραστηριότητας της δικτύωσης. Τα υποκείμενα στο οικοσύστημα των πρότζεκτ συσχετίζονται δικτυακά, ως ατομικές οντότητες που ενεργοποιούν συνδέσεις ώστε να συναρμοστούν προσωρινά, εξυπηρετώντας, ταυτόχρονα, επιμέρους και κοινούς στόχους τους. Μέσω της σύστασης κοινοπραξιών, συνεργάζονται, διαντιδρούν και συν-ευθύνονται για ένα διάστημα, αλληλοενισχύονται σε γνώση και κύρος, και απομακρύνονται πάλι. Λαμβάνοντας τα παραπάνω υπόψη, μοιάζει ταιριαστή η παρατήρηση του κοινωνιολόγου Andreas Wittel, ήδη το 2001, γύρω από τη στρατηγική διάσταση της δικτύωσης και την εμπορευματοποίηση των κοινωνικών σχέσεων.

Δεδομένης της γενικευμένης ρευστότητας και επισφάλειας που διαπνέουν τη σύγχρονη συνθήκη, στην εργασία κυρίως αλλά όχι μόνο, και της αναγκαίας ανάληψης διακινδύνευσης, τα δίκτυα προσφέρουν υποστήριξη και έναν βαθμό ασφάλειας, καθώς διευκολύνουν την κυκλοφορία πληροφορίας, κεφαλαίου, εργασίας και αγαθών (Wittel ό.π.: 52-53, 56-57), και το πρότζεκτ φαίνεται πως συνιστά την κατάλληλη μορφή οργάνωσης της δραστηριότητας που «τροφοδοτείται από- και τροφοδοτεί μια ευρύτερη, μη παροδική σφαίρα δικτύων» (Grabher 2004: 1509). Δίκτυα σχέσεων και πρότζεκτ αλληλοπροϋποτίθενται, αλληλοϋποστηρίζονται, αλληλοεξαρτώνται και συναρθρώνονται -αλλά και (δια)κόπτονται- χάρη στη δραστηριότητα, συνήθως χάρη σε δραστηριότητα που αφορά ταυτόχρονα αμφότερα. Το δίκτυο γίνεται αντιληπτό ως μια σχετικά σταθερή, άυλη υποδομή συσχέτισης που υποστηρίζει τις συνδέσεις και τη δραστηριότητα που προκύπτει από αυτές, την ίδια στιγμή που οι εφήμερες συνδέσεις

και η δραστηριότητα αποτελούν βασικά στοιχεία, τα οποία, συναρμοζόμενα σε πρότζεκτ, επιβεβαιώνουν την ύπαρξη και την αξία του δικτύου.

Εδώ πρέπει να τονιστεί ότι θα ήταν λάθος να θεωρήσουμε ότι τα άτομα δεν διατηρούν πλέον σταθερές σχέσεις, ή ότι έχουν εξαλειφθεί οι ιεραρχικές διαβαθμίσεις σε εργασιακά ή άλλα πλαίσια δραστηριότητας. Αυτό που συνάγεται μάλλον, όσον αφορά το πρώτο σημείο, είναι ότι οι εφήμερες συνδέσεις που ενεργοποιούνται για- και μέσα από τη δραστηριότητα συνιστούν καταστατικό στοιχείο του σύγχρονου σχετίζεσθαι και συνυπάρχουν με σταθερότερες, υπερβαίνουσες το χρονικό πλαίσιο του πρότζεκτ, σχέσεις. Όσον αφορά το δεύτερο σημείο, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι διαφορές ισχύος μεταξύ ατόμων και φορέων σε ποικίλα σύγχρονα περιβάλλοντα και συγκείμενα συγκαλύπτονται, εν μέρει χάρη στη δικτυακή μορφή συσχέτισης και διαντίδρασης μεταξύ «δραστήριων» υποκειμένων τα οποία θεωρούνται -και συνήθως θεωρούν τους εαυτούς τους- ισότιμα, ελεύθερα και υπεύθυνα.

Οι Jensen et al. επισημαίνουν ότι, μολονότι το δίκτυο ως δομή μοιάζει «επίπεδο» και μη ιεραρχικό, παράγει νέες ιεραρχίες μέσα από την επιδραστικότητα της δικτύωσης (2016: 15). Τα ρευστά, άτυπα όρια των δικτύων, η υποτιθέμενη «ανοιχτότητά» τους, συχνά συγκαλύπτει τις προϋποθέσεις πρόσβασης σε αυτά. Οι νέες τεχνικές επικοινωνίας, παραγωγής και διάδοσης της πληροφορίας στην πραγματικότητα δίνουν την υποσχεθείσα αυτονομία σε όσους έχουν πρόσβαση σε αυτές και αποξενώνουν όσους δεν έχουν (Pestre 2003: 252). Ο Wittel παρατηρεί ότι η «δικτυακή κοινωνικότητα», έννοια που συνδέει με την «δικτυακή κοινωνία» του, επίσης κοινωνιολόγου, Manuel Castells (1996) και αντιπαραβάλλει με την έννοια της κοινότητας για την κατανόηση των μεταβολών στις σύγχρονες κοινωνικές σχέσεις, είναι κυρίως ορατή σε αστικούς μετα-βιομηχανικούς χώρους και περιβάλλοντα και αφορά τη νέα -το 2001- μεσαία τάξη πολιτισμικά εκπαιδευμένων και τεχνολογικά εγγράμματων ατόμων (2001: 51, 53).

Αφήγηση και προϊόντοποίηση του (δραστήριου) εαυτού σε/για πρότζεκτ

Όπως υποστηρίζουν διάφοροι μελετητές (Παπαγαρουφάλη 2013, Τσιώλης 2013, Jensen et al. 2016, Boltanski & Chiapello 2005), η ασφάλεια που τα υποκείμενα επιδιώκουν και που οι εταιρείες και τα δίκτυα των πρότζεκτ προσφέρουν σήμερα δεν έρχεται μέσα από την εργασιακή σταθερότητα, την απασχόληση, αλλά μέσα από την απασχολησιμότητα, τις ικανότητες που πρέπει να διαθέτει ένα άτομο ώστε να κληθεί να συμμετάσχει σε πρότζεκτ και οι οποίες καλλιεργούνται μέσα από την ενεργή δραστηριοποίησή του στο δίκτυο, δηλαδή μέσα από τη δικτύωση, τη συμμετοχή σε διαδοχικά πρότζεκτ και την αφήγηση της δραστηριότητας αυτής. Αφού οι εταιρείες -οι πολιτικές και τα ρυθμιστικά πλαίσια της έρευνας, στο πεδίο υπό μελέτη- δεν μπορούν να εγγυηθούν εργασιακή ασφάλεια, εγγυώνται απασχολησιμότητα, «δυνατότητες εξέλιξης», ένα περιβάλλον που ευνοεί την απόκτηση δεξιοτήτων οι οποίες θα επιτρέψουν σε ένα άτομο να κάνει το επόμενο βήμα, να αναζητήσει την επόμενη πρόκληση στην επαγγελματική διαδρομή του (Boltanski & Chiapello ό.π.: 185). Συνεπώς, οι καριέρες έχουν μετατραπεί σε σειρά από ολοκληρωμένα πρότζεκτ που συνιστούν αποδείξεις δια βίου μάθησης και επανεπιπόνησης, με πιθανή συνέπεια «στο προσεχές μέλλον να κατανοούμε κατά περίπτωση τις βιογραφικές μας διαδρομές ως εκπαιδευτικές βιογραφίες, ή βιογραφίες αυτοπραγμάτωσης, και δευτερευόντως ως εργασιακές βιογραφίες ή επαγγελματικές καριέρες» (Alheit, Εισαγωγή στο Τσιώλης 2006: 13).

Η λεγόμενη «καλή» απασχολησιμότητα δεν σημαίνει, βέβαια, ότι όλες οι απόπειρες για σύνδεση με άλλα υποκείμενα ή φορείς θα ευοδωθούν. Είναι χαρακτηριστικό της προτζεκτιακής στρατηγικής, να προσπαθεί κανείς -ως απλήρωτη εργασία, βέβαια- για την έγκριση διαφόρων πρότζεκτ, συχνά παράλληλα, προκειμένου να προχωρήσει σε υλοποίηση ένα από αυτά, ή πάντως λιγότερα από όσα κανείς σχεδιάζει. Μοιάζει με τη λογική της διαφήμισης: εδώ ο εαυτός είναι το προϊόν που προβάλλεται σε πολλούς προκειμένου να προσελκύσει το ενδιαφέρον ορισμένων. Επανερχόμαστε στη σημασία της δικτύωσης, για τη δημιουργία αυτού που οι Glückler και Armbruster αποκαλούν «δικτυωμένη φήμη», η οποία, δεδομένης της σύντομης διάρκειας των πρότζεκτ, αντικαθιστά αναγκαστικά την προσωπική

εμπιστοσύνη που βασίζεται σε μακροχρόνια σχέση και κοινές εμπειρίες (2003, αναφέρεται στο Grabher 2004: 1504). Όπως θα δούμε στο κεφάλαιο 3, η δραστηριότητα της διαμόρφωσης και κατάθεσης προτάσεων για πρότζεκτ συνιστά αυτή καθαυτή πρότζεκτ και συγχρόνως δραστηριότητα δικτύωσης, δημιουργίας και συντήρησης φήμης.

Όπως στη δικτυακή συνθήκη, έτσι και στην προτζεκτιακή κοινωνία, η ιδιότητα του δραστήριου υποκειμένου είναι προϋπόθεση ορατότητας. Η δραστηριότητα -και όχι η ασταθής και αβέβαιη πλέον θέση- γίνεται καταστατικό στοιχείο ταυτότητας, και ένα άτομο μπορεί να διαμορφώνει την ταυτότητά του μέσα από τις συνδέσεις και τα πρότζεκτ που επιλέγει (Jensen et al. ό.π.: 26, 29). Το βιογραφικό σημείωμα, ως μέσο αναπαράστασης του εαυτού που επιτρέπει την αφηγηματική κατασκευή της (ρευστής) ταυτότητας, αποτελεί ένα χρονικό της εμπειρίας του υποκειμένου ως μιας συλλογής από ενδιαφέροντα πρότζεκτ, και αντικατοπτρίζει τη διάθεση και ετοιμότητά του για δραστηριότητα σε μελλοντικά πρότζεκτ (ό.π.).

Όπως υποστηρίζουν οι Jensen et al., το προτζεκτιακό άτομο αντλεί τη νοηματοδότηση για την ταυτότητά του όχι από την καταγωγή του, αλλά από το μέλλον, από αυτό που επιθυμεί και στο οποίο στοχεύει (ό.π.). Τον προσανατολισμό προς το μέλλον αναδεικνύει εξάλλου η επικρατούσα πρακτική της παρουσίασης στο βιογραφικό των πιο πρόσφατων επιτευγμάτων πρώτα, η οποία αντανακλά την αυξανόμενη ασυνάφεια παρελθουσών δραστηριοτήτων και τυπικών προσόντων όσο απομακρύνονται από το παρόν, και την ευελιξία του υποκειμένου στην αλλαγή (Παπαγαρουφάλη 2013: 115). «Η αλλαγή γίνεται η ίδια αξία και η αντίσταση στην αλλαγή θεωρείται ως δείγμα αποτυχίας» (Wittel ό.π.: 63).

Η ευελιξία αυτή εκφράζεται τόσο μέσα από την αδιάκοπη διάθεση του υποκειμένου να αποκτά νέες δεξιότητες και να δρα σε νέα πεδία -αντενδείκνυνται εξάλλου τα «κενά» στην αφήγηση της προσωπικής διαδρομής, καθώς προδίδουν περιόδους αδράνειας- όσο και μέσα από την (ανα)προσαρμογή του βιογραφικού -και άρα της ταυτότητας- ανάλογα με τον φορέα στον οποίο απευθύνονται (Παπαγαρουφάλη ό.π.: 114-115). Άλλωστε, αντί να δώσει έμφαση στην ιδέα του επιχειρηματικού εαυτού, η Adkins υποστηρίζει ότι «οι ιδιότητες των εαυτών

καθορίζονται τώρα από την αντίληψη του κοινού, η οποία συγκροτείται από τις ιδιότητες για τις οποίες οι άλλοι έχουν πειστεί ότι κάποιος διαθέτει» (2005, αναφέρεται στο Gershon 2011: 539). Ο Wittel παραθέτει τον Berking για να υποστηρίξει ότι, «στην εποχή της εξατομίκευσης, η ταυτότητα εξαρτάται όλο και περισσότερο από μια επίγνωση των σχέσεων με τους άλλους» (1996, αναφέρεται ό.π.: 65). Αυτό που δεν πρέπει να αλλάζει είναι η ίδια η προσαρμοστικότητα και η ευελιξία, η δυνατότητα και η διάθεση για «προσωπική εξέλιξη» και διαρκή επανεπινοήση του εαυτού, τόσο μέσω ποικιλόμορφων δραστηριοτήτων μάθησης και απασχόλησης, όσο και μέσω της δραστηριότητας της αφήγησής τους ως στοιχείων ταυτότητας, για τη δυναμικοποίηση συνδέσεων σε δίκτυο.

Πλέον, πάνω στους βασικούς τίτλους και τα παραδοσιακά επαγγέλματα χτίζονται μοναδικές ατομικές διαδρομές μέσα από πρότζεκτ -επαγγελματικά και μη- τα οποία συγχρόνως ορίζουν την -διαρκώς εμπλουτιζόμενη- ταυτότητα των υποκειμένων και συνιστούν μέσο επιβίωσης. Δεδομένου ότι τα υποκείμενα χρειάζεται να συντηρούν και να πολλαπλασιάζουν τις συνδέσεις οι οποίες θα τους εξασφαλίσουν την παραμονή στο δίκτυο των πρότζεκτ, αναδεικνύεται ως ιδιαίτερως σημαντική η παρουσίαση του εαυτού με τρόπο που να *διαφημίζεται* μια ταυτότητα ενδιαφέροντος, δυναμικού ατόμου.

Η προτζεκτιακή υποκειμενικότητα προστάζει ένα υποκείμενο όχι μόνο να μπορεί να διαχειριστεί την αβεβαιότητα, αλλά και να την επιζητά. Με άλλα λόγια, το υποκείμενο, έχοντας εσωτερικεύσει τα κελεύσματα της σύγχρονης συνθήκης, δεν φοβάται απλώς ότι θα εκληφθεί και θα κριθεί από άλλους ως αδιάφορο, παρωχημένο ή ανενεργό στο πλαίσιο της αυξημένης δημόσιας ορατότητας της δραστηριότητάς του, αλλά είναι το ίδιο πρώτος και αυστηρότερος κριτής του εαυτού του και αποφεύγει να γίνει και να αισθανθεί βαρετό ή αδρανές, ενεργώντας προληπτικά (proactively όπως έχουμε συνηθίσει να λέμε και στην ελληνική προτζεκτιακή διάλεκτο), διαρκώς δραστήριο, τόσο όσον αφορά τις δράσεις που επιτελεί, όσο και αναστοχαστικά, αφηγούμενο τη δραστηριότητά του, τρέχουσα και προβαλλόμενη στο μέλλον.

Η ανθρωπολόγος Ελένη Παπαγαρουφάλη παραθέτει παρατήρηση της Berlant ότι, «παρά την οικονομική κρίση των τελευταίων δεκαετιών, οι μικροαστοί και μεσοαστοί πολίτες των Δυτικών κρατών (Αμερικανοί και Ευρωπαίοι) συνεχίζουν να «συναινούν» ή να «επενδύουν» σε «ένα αφήγημα που καλλιεργεί την επιθυμία να συνεχίζουμε να πιστεύουμε, με κάθε κόστος, στο ενδεχόμενο παρουσίασης ευκαιριών τις οποίες προβάλλουν οι φανταστικές ιστορίες περί καλής ζωής και περί συνέχειας ή συνοχής του εαυτού» (2011, αναφέρεται ό.π.: 114). Η Berlant αποκαλεί αυτό το «αισιόδοξο» αφήγημα «φανταστικό», επειδή η αβεβαιότητα στο παρόν δεν μπορεί να τεκμηριώσει μια ρεαλιστική αισιοδοξία (ό.π.). Θα προσθέσω ότι η πλειονότητα των υποκειμένων σε αναζήτηση εργασίας στην Ελλάδα σήμερα, κατά την κατασκευή του αφηγήματος του εαυτού τους οφείλουν να συντηρούν την αληθοφάνεια της αισιοδοξίας τους και τη φιλόδοξη διαθεσιμότητά τους ακόμα και όταν είναι απολύτως πεπεισμένα για το ανέφικτο της επίτευξης της «καλής ζωής», με ό,τι μπορεί να συνεπάγεται για την αξιοπρέπειά τους, την ψυχονοητική τους υγεία και τη συμπεριφορά τους ως κοινωνικά και πολιτικά όντα αυτή η δουλοπρεπώς ενθουσιώδης συγκάλυψη της απελπισίας.

Έπειτα, εφόσον στην εποχή μας δεν ενθαρρύνεται η επανάληψη της δραστηριότητας αλλά η καινοτομία, αλλάζει και η έννοια της «εμπειρίας». Δεδομένου ότι η ζωή γίνεται αντιληπτή ως μια σειρά από πρότζεκτ των οποίων η αξία αυξάνεται όσο διαφέρουν μεταξύ τους, έμπειρο - και συχνά ειδήμον- στην προτζεκτιακή συνθήκη δεν θεωρείται το άτομο που έχει επαναλάβει την ίδια δράση πολλές φορές, αλλά εκείνο που έχει συμμετάσχει σε πληθώρα δραστηριοτήτων σε διαφορετικά πλαίσια. Συνεπώς, τα υποκείμενα οδηγούνται σε νέες δραστηριότητες για την απόκτηση νέων εμπειριών προκειμένου να χτίσουν τη μοναδική τους ταυτότητα και να παρουσιαστούν (παραδόξως μοιάζει) ως πιο έμπειρα (Jensen et al. ό.π.: 26, 29, Boltanski & Chiapello ό.π.: 169). Τελικά, υποστηρίζω, η εμπειρία συνίσταται στην εξοικείωση με τις διαδικασίες και τους λόγους που διέπουν την προτζεκτιακή δραστηριότητα, και στην ικανότητα διαχείρισης και «αξιοποίησης» της αβεβαιότητας. Όσοι δεν γνωρίζουν πώς να παρουσιάσουν τους εαυτούς τους ως ευέλικτους και αυτο-βελτιούμενους, αλλά και να αναλάβουν την ευθύνη για την επάρκεια ή μη της σχετικής απόδοσής τους, το πιθανότερο είναι να μην έχουν

πρόσβαση στο οικοσύστημα των πρότζεκτ. Με άλλα λόγια, η αβεβαιότητα δεν (πρέπει να) αφορά την υπεύθυνη, ορθολογική συμπεριφορά, ή τουλάχιστον την εικόνα της.

Όλα τα παραπάνω παραπέμπουν στη μη οικονομιστική ανάγνωση της οικονομίας που κάνει ο Lazzarato, βασιζόμενος στις προγενέστερες αναλύσεις των Νίτσε, Φουκώ και Ντελέζ και Γκουαταρί. Βάσει αυτής, η παραγωγή υποκειμενικότητας συνιστά την κύρια και σημαντικότερη μορφή παραγωγής στη σημερινή οικονομία, το «προϊόν» που χρειάζεται για την παραγωγή όλων των υπόλοιπων προϊόντων (2012: 34, 42). Η εργασία και η οικονομική δραστηριότητα συνοδεύονται και υποστηρίζονται από την ηθικοπολιτική δραστηριότητα της παραγωγής του υποκειμένου, τη «δουλειά πάνω στον εαυτό» (ό.π.: 38, 42). Η ικανότητα της διεκπεραίωσης πρότζεκτ και η αφήγηση αυτής σε αρμοστή βιογραφική μορφή, αλλά και η ίδια η υιοθέτηση της έννοιας και λογικής του πρότζεκτ υποδηλώνει έναν υπεύθυνο εαυτό που το υποκείμενο δέχεται να διαχειριστεί ως εμπορεύσιμο προϊόν και πόρο στην αγορά εργασίας.

Ατομικά υπεύθυνοι: το πρότζεκτ ως νεοφιλελεύθερο τεχνούργημα υποκειμενοποίησης;

Ένα κεντρικό σημείο στο οποίο συμφωνούν οι μελετητές της σύγχρονης νεοφιλελεύθερης συνθήκης είναι ότι η αυτονόμηση της διαδρομής του ευέλικτου υποκειμένου συμβαδίζει με την εξατομικευμένη ανάληψη της διακινδύνευσης των αποφάσεών του και της ευθύνης για αυτές. Κατά τον κοινωνιολόγο Γιώργο Τσιώλη, ο οποίος διεξήγαγε έρευνα στις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας γύρω από τους οργανισμούς συμβουλευτικής για την ένταξη στην απασχόληση στην Ελλάδα, η νέα εργασιακή ηθική, η οποία αντανάκλα την επικυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού και υπαγορεύεται από τις «ενεργητικές» πολιτικές απασχόλησης των τελευταίων δεκαετιών, σημασιοδοτεί κοινωνικο-πολιτικά ζητήματα όπως η ανεργία ως τεχνικά, διαχειριστικού τύπου προβλήματα και ατομικά διακυβεύματα των ίδιων των ανέργων (2013: 153-154, 180).

«Ο σύγχρονος ιδανικός πολίτης αναλαμβάνει ο ίδιος την ευθύνη των επιλεγμένων δράσεων του» (Παπαγαρουφάλη 2013: 113), του περάσματος από το ένα πρότζεκτ στο άλλο, της αυτοβελτίωσής του, των επιτυχιών και των αποτυχιών, της φήμης και της απασχολησιμότητάς του. Η προτζεκτιακή κοινωνία φαίνεται ότι κάνει όχι μόνο την αγορά εργασίας, αλλά και την ανθρώπινη συνθήκη την οποία διαποτίζει, πιο επισφαλής (Standing 2014, αναφέρεται στο Jensen et al. ό.π.: 29), ενώ η προτζεκτοποίηση μοιάζει πλήρως συμβατή με τη νεοφιλελεύθερη συνθήκη (ό.π.: 30), συμβάλλοντας στο θόλωμα των σχέσεων εξουσίας που τη διέπουν και στην αποδοχή από τα υποκείμενα της εργασιακής και υπαρξιακής επισφάλειάς τους ως ατομική πρόκληση προς υπέρβαση.

Η ανθρωπολόγος Ilana Gershon υποστηρίζει ότι οι νεοφιλελεύθερες αγορές απαιτούν από τα υποκείμενα να είναι αναστοχαστικοί διαχειριστές των εμπορεύσιμων δεξιοτήτων και των συμμαχιών τους, στοχεύοντας σε έναν διαρκώς βελτιούμενο εαυτό και μοιράζοντας την ευθύνη και τη διακινδύνευση έτσι ώστε ο κάθε συνétairos να διατηρεί την αυτονομία του ως φορέας της αγοράς (2011: 539-540). Η Gershon συμπληρώνει ότι κεντρικό μέλημα των νεοφιλελεύθερων υποκειμένων -και του ρυθμιστικού πλαισίου των πρότζεκτ θα προσθέσω- αποτελεί η ελαχιστοποίηση του κινδύνου και της εσφαλμένα κατανεμημένης ευθύνης στην οποία μπορεί να οδηγήσουν συνεργασίες μεταξύ θεωρητικά ισότιμων οντοτήτων (ό.π.: 540). Διαχειριζόμενα τους εαυτούς τους, τα νεοφιλελεύθερα υποκείμενα λαμβάνουν μια αναστοχαστική, αποστασιοποιημένη στάση, θεωρώντας τους εαυτούς τους ως πρότζεκτ που θα κατευθυνθεί στην επιτυχία ή την αποτυχία μέσω της δικής τους εμπρόθετης δράσης (ό.π.: 540, 542). Εύστοχα παρατηρεί η Gershon ότι η κανονιστική, οικουμενοποιητική θεώρηση που αντιμετωπίζει όλους τους φορείς και τα υποκείμενα ως ισότιμες εταιρικές οντότητες αγνοεί τις διαφορές σε κλίμακα και την πολυπλοκότητα της κοινωνικής οργάνωσης (ό.π.: 539, 543), ενώ η έμφαση στην ελευθερία επιλογής των αυτόνομων υποκειμένων υποβαθμίζει τους περιορισμούς στις δυνατότητες επιλογής και παραβλέπει τα δομικά αίτιά τους (Comaroff & Comaroff 2001, αναφέρεται ό.π.: 540).

Συνοψίζοντας έως τώρα, οι διάφοροι προαναφερθέντες μελετητές επισημαίνουν, μεταξύ άλλων, την κεντρικότητα της δραστηριότητας, της συσχέτισης σε δίκτυο, του επιχειρηματικού εαυτού και της εξατομικευτικής υπευθυνοποίησης, ως υποκειμενοποιητικές διαδικασίες που συνδέονται με την ανάδυση της προτζεκτοποίησης, στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης συνθήκης. Σε όλη τη διάρκεια της παρούσας εργασίας θα δούμε ότι διάφορες τεχνολογίες και μηχανισμοί διακυβέρνησης -νεοφιλελεύθεροι, αγοραίοι, δικτυακοί, προτζεκτιακοί, κ.ά.- αλληλοπροϋποτίθενται, συναρθρώνονται και αλληλοτροφοδοτούνται. Συν-διαμορφώνονται, μεταξύ τους και με τις οντότητες που τους υποστηρίζουν, οι οποίες ορίζονται από τους ρητούς ή άρρητους, δεσμευτικούς ή μη, κανόνες τους. Σε κάθε περίπτωση, για την καλύτερη ανάδειξη και κατανόηση των ετερογενών και ασύμμετρων τεχνολογιών και οντοτήτων προσπαθώ να διατηρήσω την αναλυτική διακρίτοσή τους και να περιγράψω περιστάσεις εν-τοπισμένης συγκρότησής τους στο πεδίο.

Όπως θα φανεί στη συνέχεια, υιοθετώ μια προσέγγιση που επιχειρεί να κατανοήσει θεσμούς, μηχανισμούς και τεχνολογίες διακυβέρνησης μέσα από τις υποκειμενικότητες που το πρότζεκτ απαιτεί και διαμορφώνει και οι οποίες το ζωογονούν, μέσα από τους τρόπους συσχέτισης που προδιαγράφει και του είδους πράξης που επιτρέπει. Ταυτόχρονα, διερευνώ την εν-τοπισμένη εμπρόθετη δράση των υποκειμένων χωρίς να προεξοφλώ τον βαθμό στον οποίο είναι διαποτισμένη από νεοφιλελεύθερου τύπου λογικές και ηθική, αλλά αντλώντας από την εθνογραφία για να διαπιστώσω συνδέσεις. Εκλαμβάνω, με άλλα λόγια, τις νεοφιλελεύθερες προοπτικές ταυτόχρονα ως αποεδαφικοποιημένες και εν-τοπισμένες, ηγεμονικές και υπό συνεχή διαμόρφωση.

Σύνοψη των κεφαλαίων

Το κεφάλαιο 2 είναι αφιερωμένο στην ανάλυση του θεωρητικού πλαισίου που διέπει την παρούσα εργασία. Παρουσιάζω τις βασικές προβληματικές, πρίσματα και εργαλεία που χρησιμοποιώ καθ' όλη τη διάρκεια του κειμένου.

Στο κεφάλαιο 3 παρουσιάζω τη μελέτη περίπτωσης στην οποία βασίζεται η ανάλυση, το ερευνητικό πρότζεκτ LinKommons. Αρχικά, περιγράφω το αντικείμενο του πρότζεκτ και κάνω μια γενεαλόγηση των ηθικοπολιτικών αρχών που διαπνέουν τα ασύρματα κοινοτικά δίκτυα, όπως έχουν διαμορφωθεί, κατά κύριο λόγο, μέσα από τους τρόπους με τους οποίους οι θιασώτες των ψηφιακών κοινωνιών έχουν νοηματοδοτήσει και «μεταφράσει» τις πρακτικές των χάκερς, της κοινότητας του ελεύθερου και ανοιχτού λογισμικού (F/OSS). Βασίζομαι στην εμπειρική μελέτη της «χακερικής κουλτούρας» της ανθρωπολόγου Gabriella Coleman (2013). Έπειτα, παραθέτω στοιχεία ταυτότητας των κεντρικών οντοτήτων στο πεδίο και περιγράφω τη διαδικασία σύστασης του πρότζεκτ, χρησιμοποιώντας ως κεντρικό αναλυτικό εργαλείο τη συναίνεση. Προσεγγίζω την ίδια την κοινωνική διαδικασία κατάρτισης της αρχικής πρότασης του πρότζεκτ ως πρότζεκτ. Ανοίγω, επίσης, τη συζήτηση γύρω από τη σύνδεση της έγκρισης των πρότζεκτ από τη ρυθμιστική και ελεγκτική αρχή με την «υπόσχεση» και «υπο-χρέωση» που διαμορφώνει τις πρακτικές και τις υποκειμενικότητες της ειδημοσύνης.

Τέλος, εξηγώ την αναλυτική μου προσέγγιση αναφορικά με την υποκειμενικότητα των ειδικών της «τάξης των πρότζεκτ». Συνδυάζω τη θεωρία επιστημολογικής οπτικής (standpoint theory) (Haraway 1988, Stoetzler & Yuval-Davis 2002) με τις έννοιες των «καθεστώτων διαβίωσης» (regimes of living) (Collier & Lakoff 2005) και της «κοσμοποίησης», την οποία αναλύω στο κεφάλαιο 2. Μιλώ για τα «εν-τοπισμένα και κοσμοποιητικά καθεστώτα διαβίωσης» των ειδικών, για να περιγράψω τον τρόπο που επιλέγω προκειμένου να αναλύσω πώς η ηθική διέπει τις πρακτικές και τις επιστημολογίες οι οποίες διαμορφώνουν διαρκώς τους κοινούς κόσμους όπου κατοικούν συλλογικά και ατομικά υποκείμενα και τις αντιλήψεις γύρω από αυτούς, σε συγκεκριμένο πλέγμα σχέσεων εξουσίας -στην προτζεκτιακή οικολογία πρακτικών.

Στο κεφάλαιο 4 στοιχειοθετώ τη μεθοδολογία βάσει της οποίας διεξήγαγα την παρούσα εθνογραφία της ειδημοσύνης (και) των πρότζεκτ. Συζητώ την έννοια της «παρα-εθνογραφίας» (Holmes & Marcus 2005), την οποία χρησιμοποιώ για να αναδείξω την κεντρικότητα που προσδίδω στη «συζήτηση» με τα υποκείμενα στο πεδίο, καθώς και στη φαντασία και τον αναστοχασμό τους, πάνω στον οποίο στηρίζεται η δική μου κατοπινή ανάλυση. Έπειτα, εξηγώ ότι χρησιμοποιώ τις «συναντήσεις» ως κατεξοχήν τόπους, συμβάντα και τεχνουργήματα μέσω των οποίων κατασκευάζονται και επιτελούνται οι σχέσεις του/στο πρότζεκτ (Brown et al. 2017). Ύστερα, συζητώ τον ρόλο που επιτέλεσα ως ανθρωπολόγος σε μη ανθρωπολογικό ερευνητικό πρότζεκτ, συγκεκριμένα μέσα από τη συγγραφή παραδοτέων κειμένων. Εξετάζω την ευθύνη μου προς τα διάφορα υποκείμενα, την οποία συνεπάγεται η γραπτή αναπαράσταση, καθώς και την ένταση ανάμεσα στις διαφορετικές επιστημολογίες και δεοντολογίες του πρότζεκτ και της διατριβής. Χρησιμοποιώ, επίσης, τις έννοιες του αλλοχρονισμού, της χρονοπολιτικής και της χρονοκρατίας για να μελετήσω τους τρόπους με τους οποίους συναρθρώνονται τα χρονικά καθεστώτα του πρότζεκτ και της διατριβής. Ουσιαστικά, συνεχίζω τη συζήτηση γύρω από τις ιεραρχίες (γνώσης και ισχύος) εντός του πρότζεκτ, αυτή τη φορά μέσα από το πρίσμα της δικής μου εμπειρίας και του (αναλώσιμου) ρόλου μου στο πρότζεκτ, ως εθνογράφου.

Εξετάζω, ακολούθως, ζητήματα δεοντολογίας της εθνογραφικής έρευνας, κυρίως όσον αφορά τη συγγραφή. Αντλώ κυρίως από την εργασία της Kirsten Hastrup (2004), για να συζητήσω πώς μπορεί να παραχθεί εν-τοπισμένη, σχεσιακή γνώση μέσα από ένα ανθρωπολογικό κείμενο που περιλαμβάνει ως πρίσμα τη θεσιακότητα του ερευνητή και διατηρεί επίγνωση μιας «επιστημολογίας χωρίς αποδείξεις». Μιλώ, επίσης, για την υπόσχεση της ανθρωπολογίας για μια επιστημολογία ανταγωνιστική προς κυρίαρχες νοηματοδότησεις που προϋποθέτουν και προσδιορίζουν οντολογικά τον κόσμο· μια επιστημολογία η οποία παραμένει «ανοιχτή» για την ανάδειξη και τον πολλαπλασιασμό των δυνατοτήτων για «αλλιώς».

Στο κεφάλαιο 5 εστιάζω στην κεντρικότητα του μηχανισμού ελέγχου, αξιολόγησης και λογοδοσίας των ευρωπαϊκών πολιτικών-πλαισίων που ρυθμίζουν τα ερευνητικά πρότζεκτ. Θα

δείξω ότι, όπως η ανάπτυξη, έτσι και τα ευρωπαϊκά ερευνητικά πρότζεκτ ανάπτυξης και καινοτομίας διέπονται από επιστημολογίες του αγοραίου νεοφιλελευθερισμού που οι δράσεις και η σημασιολογία τους αποτυπώνει και επικυρώνει. Σε κάθε περίπτωση, η χρήση των εννοιών-κλειδιών και των αρμοστών μορφών λογοδοσίας -εξετάζω τα παραδοτέα κείμενα ως είδος (genre)- εκπληρώνει τις «υποσχέσεις» τις οποίες κάνουν οι συντελεστές του πρότζεκτ μέσω της αρχικής πρότασης και οι οποίες λαμβάνουν τη μορφή συμβατικών υποχρεώσεων, και επιτυγχάνει, έτσι, τους αναπτυξιακού τύπου στόχους των πολιτικών της Ε.Ε. Μέσα από τη χρήση κυρίαρχων κανονιστικών όρων η ελεγχόμενη, αξιολογούμενη και λογοδοτούσα ποιητική του πρότζεκτ αποτυπώνει πνεύμα αρμονικής συνεργασίας βάσει συναινετικών σχέσεων και απουσίας ανταγωνισμών, και παράγει «βέλτιστες πρακτικές» και «ιστορίες επιτυχίας». Δηλαδή, γνώση της οποίας η αξία τεκμηριώνεται επειδή μπορεί να έχει «αντίκτυπο» και να «αναπαραχθεί». Παράλληλα με την ανάλυση του λόγου του πρότζεκτ, σε αυτό το κεφάλαιο ξεκινώ την παράθεση εθνογραφικών δεδομένων, τα οποία αναδεικνύουν διαφορές και αποκλίσεις μεταξύ των συντελεστών του.

Το κεφάλαιο 6 είναι αφιερωμένο στην εξέταση της έννοιας της «κοινότητας», κυρίως όπως τη νοηματοδοτούν και χρησιμοποιούν τα μέλη της κοινοπραξίας του LinKommons. Στο αφήγημα του πρότζεκτ «η κοινότητα» έχει κεντρική θέση, ως αφετηρία και στόχος του συνόλου της δραστηριότητας. Μέσα από μια συνοπτική επισκόπηση της χρήσης της αμφίσημης και νομιμοποιητικής έννοιας της κοινότητας από ετερόκλητες, ιδεολογικά, προσεγγίσεις, η ανάλυση εστιάζει στους τρόπους με τους οποίους τα υποκείμενα στο πεδίο υπό μελέτη την συνδέουν με την έννοια του «δικτύου» και με υποκειμενοποιητικές διαδικασίες που «η κοινότητα» κινητοποιεί. Συμπεραίνω ότι σε προτζεκτιακά πλαίσια που διέπονται από αναπτυξιακές, αποικιοκρατικού τύπου λογικές, η «αυθεντική» και αδύναμη- κοινότητα είναι απαραίτητη ρητορική κατασκευή, η οποία χρησιμοποιείται για τον οντολογικό προσδιορισμό πληθυσμών που χρήζουν βοήθειας.

Στο κεφάλαιο 7 διερευνώ τις ανισότητες και τους αποκλεισμούς βάσει ειδημοσύνης που οι διαδικασίες του πρότζεκτ (ανα)παρήγαν στο πεδίο, ειδικά μέσα από τους χωροχρόνους των

συναντήσεων -δημόσιες εκδηλώσεις και εκπαιδευτικά εργαστήρια- που στόχευαν στην «ενδυνάμωση», μέσω της «συμμετοχής», μη ειδικών, μη συμμετεχόντων στο πρότζεκτ υποκειμένων. Παραθέτω πλείστα εθνογραφικά δεδομένα που στηρίζουν τους ισχυρισμούς που διέπουν όλη τη διατριβή, σχετικά με μια «αναπτυξιοποίηση» των ευρωπαϊκών πολιτικών για την έρευνα, την οποία καταδεικνύει η αποικιοκρατική και υποκειμενοποιητική λογική που αποκαλύπτει η χρήση των όρων της «ενδυνάμωσης» και της «συμμετοχής».

Υιοθετώ ένα αναλυτικό πρίσμα της «πολιτικής της ετερότητας» (politics of otherness) (Deltou 1996, 2000) για να υποστηρίξω ότι ο εν-τοπισμός και η (καθ)υστέρηση προσδιορίζονται ως καταστατικά στοιχεία των μη ειδικών, εξω-προτζεκτιακών υποκειμένων, τα οποία νομιμοποιούν την αρωγή των ειδικών του πρότζεκτ. Αυτά είναι, άλλωστε, τα στοιχεία μέσω των οποίων οι μη ειδικοί «υπάρχουν» στο προτζεκτιακό οικοσύστημα και λόγο, ως «εξωτερικές» οντότητες που επιτρέπουν την κατασκευή και περιχάραξη της ειδημοσύνης. Οι ειδικοί προωθούν την κατάλληλη -ατομικά υπεύθυνη, ορθολογική και ενδυναμωμένη- υποκειμενικότητα που θα πρέπει οι χρήστες να ασπαστούν και επιτελέσουν ούτως ώστε να υπερβούν την ελλειμματικότητά τους. Η διαχρονική ελλειμματικότητα των μη ειδικών συνιστά τόσο προϋπόθεση όσο και αποτέλεσμα των πρότζεκτ. Και η ενδυνάμωση, εφόσον δεν είναι πολιτική και συλλογική, παραμένει υπόσχεση εσαεί, στόχος που μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω «ειδικής» παρέμβασης, μέσω νέων πρότζεκτ δηλαδή. Ο χρόνος της ενδυνάμωσης που δεν έρχεται με οδήγησε στην ανάλυση βάσει της χρονοπολιτικής που διέπει τα πρότζεκτ και κατευθύνει την ειδημοσύνη. Μέσα από τη δυναμική της σχέσης ειδικών και μη ειδικών, διαφαίνεται, επίσης, ότι η προσαρμογή της συμπεριφοράς των μη ειδικών παρουσιάζεται, εμμέσως, ως ηθική υποχρέωσή τους, δεδομένου ότι οι ειδικοί τούς έχουν «ευεργετήσει» με το δώρο της δικτυακής υποδομής.

Στο κεφάλαιο 8 συνεχίζω την ανάλυση αναφορικά με τους τρόπους με τους οποίους οι υποχρεώσεις λογοδοσίας των ειδικών προς την ελεγκτική αρχή του πρότζεκτ συναρθρώνονται με- και επηρεάζουν τους τρόπους συσχέτισης ειδικών και εξωτερικών του πρότζεκτ, μη ειδικών υποκειμένων στο πεδίο. Χρησιμοποιώ ως κεντρικό αναλυτικό εργαλείο την έννοια της

«υπόσχεσης», καθώς αντανακλά την πολλαπλή ευθύνη των ειδικών -προς τη ρυθμιστική αρχή, προς τους μη ειδικούς, και αναμεταξύ τους.

Στο κεφάλαιο 9 εξετάζω τρόπους με τους οποίους τα υποκείμενα της έρευνας ειδικοί επιτελούν και νοηματοδοτούν «πολιτικές» πρακτικές, εντός ή στο περιθώριο του πρότζεκτ, εντασσόμενες ή όχι στο επίσημο αφήγημα που αποτυπώνεται στα προς αξιολόγηση από την ελεγκτική αρχή παραδοτέα. Συνεχίζεται, συνεπώς, η εξέταση των διαδικασιών, τόπων και χρόνων συνάρθρωσης κανονιστικών τεχνολογιών και εμπρόθετης δράσης. Αρχικά, εξετάζω τη χρήση της έννοιας του «χακάρισματος» από συντελεστές του πρότζεκτ υπό εξέταση, ως έννοια που χαρακτηρίζει ορισμένες δημιουργικές, απρόβλεπτες ενέργειες διευθέτησης σχέσεων και ανακατεύθυνσης πόρων του πρότζεκτ προς σκοπούς που θεωρούσαν πιο «ουσιαστικούς». Θεωρώ το χακάρισμα ως ενδεικτική περίπτωση εν-τοπισμένης και κοσμοποιητικής πρακτικής με ηθικό πρόσημο και το εξετάζω ως τακτική αντίστασης, καθώς σηματοδοτεί την επιτέλεση αξιών οι οποίες αποστασιοποιούνται από- ή και υπονομεύουν κυρίαρχες λογικές. Θα δούμε, συγχρόνως ότι χρησιμοποιείται με τρόπο που δεν θέτει σε κίνδυνο την ομαλή διεξαγωγή του πρότζεκτ. Το χακάρισμα μοιάζει να είναι η πρακτική ηθικής γεφύρωσης των φαινομενικά ασύμβατων (αξιο-)λογικών του κανονιστικού πλαισίου, από τη μία, και «εξω-προτζεκτιακών» πεδίων ριζοσπαστικής σκέψης και δράσης, από την άλλη.

Στο δεύτερο μέρος του κεφάλαιου 9 περιγράφω καταστάσεις -δημόσια εκδήλωση, κλειστή συνάντηση, σύνταξη επιστολής- όπου οι ειδικοί απευθύνονται σε υπερεθνικούς οργανισμούς και εθνικούς (ελληνικούς) ρυθμιστικούς φορείς για να διεκδικήσουν τη θεσμική κατοχύρωση των κοινοτικών δικτύων. Μέσα από τις δράσεις διεκδίκησης των συντελεστών του πρότζεκτ αναδεικνύεται ο μετριασμός της ριζοσπαστικότητας πολιτικών θέσεων και αιτημάτων τους όταν αυτά εκφράζονται σε ένα πλαίσιο όπως αυτό του ευρωπαϊκού πρότζεκτ και σε συνομιλία με θεσμικούς, κρατικούς φορείς. Διαφαίνεται ότι η νομιμοποίηση της ειδημοσύνης σχετίζεται άμεσα με την ικανότητα αποφυγής του πολιτικού, μέσα από την επιστράτευση συναινετικών, φιλικών -ή έστω μη απειλητικών- προς την αγοραία ιδεολογία λόγων και πρακτικών.

Στο κεφάλαιο 10 εξετάζω τις προεκτάσεις που είχαν ορισμένες συγκρούσεις μεταξύ συντελεστών του πρότζεκτ υπό εξέταση. Αυτές έλαβαν χώρα μετά την τυπική ολοκλήρωσή του και δεν συμπεριλήφθηκαν στο επίσημο αφήγημα που παρήγαγε, γεγονός που επιβεβαιώνει τον μετα-πολιτικό χαρακτήρα του κανονιστικού και ελεγκτικού πλαισίου των πρότζεκτ, ο οποίος δεν ενθαρρύνει την ανάδειξη διαφορών μεταξύ συντελεστών. Με άλλα λόγια, η (απειλητική) πολιτική των σχέσεων παραμένει λανθάνουσα και, αν εκδηλωθεί, εκδηλώνεται στο παρασκήνιο της επίσημης, «επιτυχημένης», δραστηριότητας.

Κρίνω τις περιπτώσεις σύγκρουσης ως ακόμη ένα πολύτιμο αναλυτικό εργαλείο για την ανάδειξη του ηθικού αναστοχασμού των διαφορετικά εν-τοπισμένων υποκειμενικότητων σε ένα προτζεκτιακό πλέγμα συσχέτισης, του οποίου τις ιεραρχίες και ανισότητες -όπως, για παράδειγμα, μεταξύ διαφορετικών επιστημονικών πεδίων, με πρωτοκαθεδρία των επιστημών Η/Υ- αποσιωπά το ρυθμιστικό πλαίσιο της δραστηριότητας. Μέσα από διαδικασίες που ονομάζω «μάχες για τις έννοιες» διαφαίνεται η χρήση εννοιών ως πολεμικών τεχνουργημάτων για την αντίσταση σε υφιστάμενους συσχετισμούς εξουσίας (Φουκώ 1987: 17, 85). Συγκεκριμένα, οι μάχες αφορούσαν κυρίως την απόδοση και αναγνώριση της συγγραφικής ιδιότητας και κυριότητας διανοητικών έργων, το οποίο έγειρε όχι μόνο ζητήματα επιβίωσης των «κυρίων» των έργων, αλλά και ηθικοπολιτικής φόρτισης και κατεύθυνσης εννοιών.

Στον Επίλογο της διατριβής συζητώ προεκτάσεις της σύγχρονης προτζεκτοποίησης της έρευνας, σχετικά, τόσο με τους όρους της εργασίας και της παραγωγής γνώσης, όσο και με τις ερευνητικές υποκειμενικότητες. Κλείνοντας, θέτω ερωτήματα και καταθέτω προτάσεις σχετικά με την πολιτική δράση που θα μπορούσαν να αναλάβουν σήμερα οι ανθρωπολόγοι και, γενικότερα, οι εργαζόμενες στην έρευνα, συγκεκριμένα αναφορικά με τα πρότζεκτ.

Κεφάλαιο 2. Θεωρητικό πλαίσιο

Είναι τα πάντα νεοφιλελεύθερα;

Καταρχάς, ήθελα να προβώ σε ορισμένες διευκρινίσεις αναφορικά με τη χρήση που κάνω του νεοφιλελευθερισμού ως αναλυτικού εργαλείου για την κατανόηση των σχέσεων εξουσίας των σύγχρονων καταστάσεων. Πολλοί ανθρωπολόγοι ερευνητές έχουν μελετήσει τις τελευταίες δεκαετίες την εξάπλωση και κατίσχυση λογικών και πρακτικών σε οικουμενική κλίμακα ως εκφάνσεις της σύγχρονης, παγκοσμιοποιημένης νεοφιλελεύθερης συνθήκης (Ong 2005, 2007, Collier & Ong 2005, Escobar 1995, 1997, Fisher 1997, Nonini 2008, Hilgers 2011, Gershon 2011, Shore & Wright 1997, Otsuki et al. 2019, κ.ά.). Στο πλαίσιο των σχετικών, συχνά διεπιστημονικών, συζητήσεων, έχουν επισημανθεί οι κίνδυνοι που εγκυμονούν αυτές οι οικουμενικοποιητικές τεχνολογίες για την (ανα)παραγωγή της ανισότητας (πολιτικής, υλικής, συμβολικής, κ.ά.) και την καταστολή της ποικιλομορφίας και της πολυπλοκότητας της ανθρώπινης πράξης, αλλά και της φαντασίας, αναφορικά με τις δυνατότητες για απόκλιση από- και αντίσταση σε κυρίαρχες πρακτικές και αφηγήματα. Αντίστοιχα πλούσιες έχουν υπάρξει οι συζητήσεις σχετικά με τα κατάλληλα εργαλεία ανάλυσης του νεοφιλελευθερισμού, αλλά και με τη συνάφεια του ίδιου του νεοφιλελευθερισμού για τη μελέτη και κατανόηση των σημερινών πολιτικών διαδικασιών.

Στην παρούσα εργασία εξετάζω θεωρητικές προοπτικές βάσει των οποίων μπορούμε να θεωρήσουμε ότι τα πρότζεκτ διέπονται από νεοφιλελεύθερες (και) αγοραίες λογικές. Καταρχήν, συμφωνώ με τους ερευνητές που δίνουν αναλυτική έμφαση στην ιδιαιτερότητα των κατά τόπους και των κατά συνθήκες εκδηλώσεων, όπου συναρθρώνεται η ολοποιητική πίεση με την εν-τοπισμένη εμπειρία και δράση (Ong 2005, 2007, Gershon 2011). Για παράδειγμα, η Ong προτείνει «να συλλάβουμε τη νεοφιλελεύθερη λογική όχι ως έναν τυποποιημένο

οικουμενικό μηχανισμό, αλλά ως μια μεταναστευτική τεχνολογία κυβέρνησης, η οποία διαντιδρά με εν-τοπισμένες σειρές στοιχείων και περιστάσεων» (2007: 5).

Συμφωνώ, συγχρόνως, με τις ανθρωπολογικές κριτικές που προτείνουν την απόρριψη των αναλυτικών πρισμάτων τα οποία εκλαμβάνουν τον νεοφιλελευθερισμό ως οικουμενική μορφή που συγκροτείται από μια ενιαία σειρά πρακτικών και εστιάζουν στην ποικιλομορφία των διαδικασιών εφαρμογής και εκδήλωσής του (Collier 2009, Ho, Sykes, αναφέρονται στο Gershon 2011: 549, 551). Η αναλυτική πρόκληση, σχολιάζει ο Collier, συνίσταται στον «προσδιορισμό του νεοφιλελευθερισμού σε ένα ποικιλόμορφο τοπίο θεσμικών, οικονομικών και πολιτικών μορφών» (2012: 191). Όπως παρατηρούν η Ong (2006) και ο Hilgers (2011, 2012), ο νεοφιλελευθερισμός δεν είναι «τα πάντα», ούτε μπορεί να είναι οτιδήποτε (ό.π.). Εξάλλου, όπως παρατηρεί ο Nonini μελετώντας τη διαδικασία φιλελευθεροποίησης της Κίνας, «όπως και να ορίσουμε έναν νεοφιλελευθερισμό, έχει να κάνει με διαδικασίες διακυβέρνησης/κυριαρχίας οι οποίες επιδιώκουν να οδηγήσουν σε συγκεκριμένες σχέσεις ανάμεσα στο κράτος, τις αγορές, το καπιταλιστικό επιχειρείν και τους πληθυσμούς» (2008: 149). Όπως συζητώ στη συνέχεια του κεφαλαίου, οφείλουμε στις αναλύσεις μας να διατηρούμε επιστημολογική επίγνωση της ετερογένειας και της ρευστότητας όχι μόνο των λογικών και των διαδικασιών που μπορεί να ονομάσουμε ως νεοφιλελεύθερες, αλλά ευρύτερα των κυρίαρχων λόγων και τεχνολογιών διακυβέρνησης.

Ως εκ τούτου, όταν μιλώ για ηγεμονικές λογικές, δεν τις θεωρώ ούτε ομοιογενείς ούτε σταθερές, ούτε απαραίτητα όλες «νεοφιλελεύθερες». Για αυτό και αναφέρομαι σε διαφορετικές λογικές -αγοραίες, δικτυακές, προτζεκτιακές- τις οποίες, αν και οπωσδήποτε μερικώς αλληλεπικαλυπτόμενες και συν-διαμορφούμενες, δεν θεωρώ αναγκαστικά «εμπειροχόμενες» ή ιστορικά παραχθείσες αποκλειστικά στον νεοφιλελευθερισμό. Γενικεύοντας προς μια λιγότερο φορτισμένη ιδεολογικά κατεύθυνση, προτιμώ να τις χαρακτηρίζω ως «αγοραίες». Η επιλογή αυτή συνδέεται οργανικά και με το εθνογραφικό πεδίο μου, όπου πεπιοθήσεις και πρακτικές των δρώντων υποκειμένων ορίζονται από την απόρριψη αγοραίων αντιλήψεων και πρακτικών και από τη διεκδίκηση χώρου ύπαρξης εκτός αγοράς. Επίσης, δεν υιοθετώ την

έννοια της «κυβερνολογικής», ακριβώς επειδή έχει συνδεθεί στενά με αναλύσεις του νεοφιλελευθερισμού (Collier 2009: 97-98).

Αναφέρομαι, πάντως, στη σύγχρονη «νεοφιλελεύθερη συνθήκη», ακολουθώντας διάφορες, ανθρωπολογικές και μη, θεωρητικές προσεγγίσεις, ενώ συζητώ τα σημεία σύγκλισης μιας προτζεκτιακής και μιας «νεοφιλελεύθερης υποκειμενικότητας». Η Ηο παραδέχεται ότι, παρότι «δεν είναι ποτέ πλήρως παρών σε δεδομένα συγκείμενα [...], το πρότυπο του νεοφιλελεύθερου εαυτού παραμένει χρήσιμο, ως σημείο αναφοράς για την ερμηνεία των τρόπων και περιστάσεων στις οποίες οι πρακτικές και τα πρότυπα των ατόμων αντιφάσκουν, και για τη διερεύνηση των συνεπειών αυτής της έντασης» (ό.π.: 553).

Όσο κι αν αυτό που αποκαλούμε νεοφιλελευθερισμό δεν είναι ενιαία και πανταχού εντοπίσιμη λογική και στρατηγική, την θεωρώ πάντως κεντρική στις νευραλγικές αρθρώσεις του σύγχρονου πλέγματος πολιτικής ηγεμονίας. Οι συσχετισμοί που οι νεοφιλελεύθερες διαδικασίες και λογικές συντηρούν και κινητοποιούν επιφέρουν σημαντικά αποτελέσματα, κυρίως αναπαραγωγής και παραγωγής σχέσεων εξουσίας και, συνεπώς, συμβολικά και υλικά. Σε κάθε περίπτωση, ενώ δίνω προτεραιότητα στην εθνογραφία για την ανάδειξη και επιβεβαίωση ή μη των συνδέσεων μεταξύ κυρίαρχων λογικών και βιωμένων σχέσεων στο πεδίο, θεωρώ τη σχέση χρέους ως την κυριότερη τεχνολογία αναπαραγωγής σχέσεων εξουσίας στη σύγχρονη (και όχι μόνο, νεοφιλελεύθερη και όχι μόνο) συνθήκη.

Το χρέος ως κεντρική τεχνολογία υποκειμενοποίησης (και) σε πρότζεκτ

Το εθνογραφικό πεδίο με οδήγησε να λάβω υπόψη το έργο του Maurizio Lazzarato γύρω από τη «δημιουργία του χρεωμένου ανθρώπου» ως καταστατικό γνώρισμα του καπιταλισμού στη σύγχρονη νεοφιλελεύθερη μορφή του (2012). Μέσα από ένα μαρξιστικό πρίσμα, ο Lazzarato περιγράφει το χρέος ως την «πιο αποεδαφικοποιημένη και γενική σχέση εξουσίας» αυτού που ονομάζει νεοφιλελεύθερο συνασπισμό εξουσίας, η οποία υπερβαίνει και «διασχίζει κρατικά

σύνορα, τους δυισμούς της παραγωγής (ενεργός/ανενεργός, εργαζόμενος/άνεργος, παραγωγικός/μη παραγωγικός) και τον διαχωρισμό μεταξύ πολιτικού, οικονομικού και κοινωνικού, και επηρεάζει ολόκληρους πληθυσμούς, απαιτώντας και συμβάλλοντας στην ηθική συγκρότηση του χρεωμένου ανθρώπου» (ό.π.: 51, 89). Το χρέος, λέει ο Lazzarato, δεν είναι μονάχα οικονομικός μηχανισμός, αλλά τεχνική κυβέρνησης, καθώς στοχεύει, μέσω της εκπαίδευσης των κυβερνώμενων να υπόσχονται, να μειώσει την αβεβαιότητα της συμπεριφοράς τους (ό.π.: 45-46, 49).

Το έργο του Lazzarato σχετικά με τις διαδικασίες υποκειμενοποίησης στη νεοφιλελεύθερη συνθήκη διαπνέει το αναλυτικό πρίσμα που υιοθετώ μελετώντας ειδικά τις προτζεκτιακές διαδικασίες υποκειμενοποίησης. Άλλωστε, σύμφωνα με την αναλυτική της κυβέρνησης του Φουκώ, μπορούμε να διερευνούμε «τις διαδικασίες εξατομίκευσης και τις πρακτικές θεσμοποίησης ως τεχνολογίες κυβέρνησης», δηλαδή να εξετάζουμε «πώς τεχνολογίες του εαυτού και η πολιτική κυβέρνηση συναρθρώνονται» (1988, 1993, αναφέρεται στο Lemke 2007: 49). Συγκεκριμένα, εξετάζω τον μηχανισμό ελέγχου και λογοδοσίας των πρότζεκτ ως μηχανισμό ρύθμισης και διαχείρισης (της αποπληρωμής) χρέους και υποστηρίζω ότι η ένταξη υποκειμένων σε πρότζεκτ συνεπάγεται υπο-χρέωση (indebtedness). Η συμβατική και ηθική υπευθυνοποίηση που συνοδεύει τη συμμετοχή σε πρότζεκτ προϋποθέτει την αποδοχή και συμμόρφωση με κανονιστικές, μετα-πολιτικές λογικές και διαδικασίες με βάση τη συναίνεση.

Ο Lazzarato επισημαίνει την παραγωγική δύναμη της πίστωσης και την ικανότητά της να ανακατευθύνει πάθη, επιθυμίες και δράση προς το συμφέρον και τους σκοπούς της, ως μηχανισμός εξουσίας που ασκεί πίεση σε απροσδιόριστες δυνατότητες. Με αυτό τον τρόπο, η λογική του χρέους καταπνίγει τις δυνατότητές μας για δράση (ό.π.: 68, 71). Ο Lazzarato επικαλείται τις θέσεις του Μαρξ για να ισχυριστεί ότι η εμπιστοσύνη βάσει χρέους δεν είναι πίστη σε νέες δυνατότητες. Είναι εμπιστοσύνη στη φερεγγυότητα και μετατρέπει τη φερεγγυότητα σε περιεχόμενο και μέτρο της ηθικής του ατόμου (ό.π.: 58). Η οικονομία του χρέους απαιτεί υποκείμενα που μπορούν να λογοδοτήσουν για τον εαυτό τους ως μελλοντικά υποκείμενα, ικανά να υποσχεθούν και να εκπληρώσουν μια υπόσχεση, υποκείμενα που

δουλεύουν πάνω στον εαυτό και αναλαμβάνουν την ευθύνη για τον τρόπο ζωής τους (ό.π.: 88, 134). Ο χρεώστης, είτε είναι άτομο, κοινωνική ομάδα ή εθνικός πληθυσμός, είναι «ελεύθερος», όμως οι ενέργειες, η συμπεριφορά και ο τρόπος ζωής του περιορίζονται από και οφείλουν να είναι συμβατά με τις απαιτήσεις αποπληρωμής του χρέους (ό.π.: 31). Το πρωταρχικό ηθικό χαρακτηριστικό που ζητείται από τα υποκείμενα και αξιολογείται είναι αυτή ακριβώς η επιτέλεση της δραστηριότητας που αποδεικνύει φερεγγυότητα, δηλαδή διάθεση και ικανότητα για αποπληρωμή μέσω της διαγωγής, και εμμέσως, η παραδοχή ανεπάρκειας εκ μέρους των υποκειμένων και η αποδοχή των εξατομικευμένων συνεπειών (Jensen et al. ό.π.: 30, Mosse 2006: 944) αν δεν φέρουν τη δραστηριότητα σε πέρας.

Αυτή η προσέγγιση αντηχεί και την αναλυτική της εξουσίας του Φουκώ: «αυτό που ορίζει μια σχέση εξουσίας είναι ένας τρόπος δράσης που δεν ενεργεί ευθέως και άμεσα στους άλλους, αλλά ενεργεί στη δράση τους. Μια δράση πάνω στη δράση, πάνω σε ενδεχόμενες ή πραγματικές δράσεις, μελλοντικές ή παρούσες» (ό.π.: 91). Για τον Φουκώ, η άσκηση της εξουσίας συνίσταται στην «καθοδήγηση των διαγωγών» ατόμων ή ομάδων και στη δόμηση του ενδεχόμενου πεδίου δράσης τους (ό.π.: 92-93).

Συνδυάζοντας, από τη μία, το πρίσμα του Lazzarato για το χρέος στη νεοφιλελεύθερη συνθήκη, και, από την άλλη, τη σκιαγράφηση της προτζεκτιακής υποκειμενικότητας ως τώρα, θα μπορούσαμε να εκλάβουμε την υπευθυνοποίηση ως χρέος και να συναγάγουμε ότι μια χρεωμένη υποκειμενικότητα λογοδοτεί ακόμα και στον ίδιο της τον εαυτό, έχοντας εσωτερικεύσει την πίεση για αέναη δραστηριότητα και αυτο-βελτίωση.

Τεχνο-οικονομική ηγεμονία: η αναπτυξιακή (γενεα)λογική των πολιτικών της Ε.Ε. για την έρευνα

Τα ρυθμιστικά και κανονιστικά πλαίσια για την έρευνα και ανάπτυξη της Ε.Ε., από τη μία, και της αναπτυξιακής βοήθειας από διάφορους υπερεθνικούς οργανισμούς, από την άλλη, παρουσιάζουν αποκαλυπτικές ομοιότητες και αναλογίες όσον αφορά το αγοραίο, μεταπολιτικό ιδεολογικό υπόβαθρό τους και τις πολιτικές τεχνολογίες τις οποίες κινητοποιούν και από τις οποίες συνίστανται. Και στις δύο οικολογίες πρακτικής, το πρότζεκτ αποτελεί κεντρική μορφή οργάνωσης και τεχνολογία διακυβέρνησης, δηλαδή υποκειμενοποίησης, παραγωγής γνώσης και αναπαραγωγής σχέσεων εξουσίας. Εντοπίζω την ιδεολογική και οργανωσιακή συγγενείά τους στον μηχανισμό ελέγχου, αξιολόγησης και λογοδοσίας, στην αλληλένδετη κεντρικότητα της ειδημοσύνης, στην ηγεμονική κατίσχυση του κόσμου του-ενός-κόσμου και του χρονοτόπου της προόδου. Όλες οι σχετικές πρακτικές των δύο οικολογιών εντάσσονται σε πρότζεκτ και ταυτόχρονα τα συνιστούν.

Η ιδεολογία και λόγος της βιομηχανίας της ανάπτυξης και των πολιτικών της Ε.Ε. διέπονται αμφότερες από την ηγεμονία του οικονομικού. Ο Bruce Karferer παρατηρούσε πριν από περισσότερο από μια δεκαετία ότι το οικονομικό είναι ο πιο συμπεριληπτικός λόγος στη νεωτερικότητα και τη μετα-νεωτερικότητα, με την έννοια ότι η δυναμική του είναι ζωτική σε διαφορετικά ή σχετικά διακριτά πεδία της συναφούς με τον άνθρωπο δράσης (2010: 145). Οι οικονομικές και οι επιχειρηματικές-διαχειριστικές μεταφορές κατέχουν ηγετική θέση και έχουν φυσικοποιηθεί, έχουν επιτύχει δηλαδή ένα επίπεδο αλήθειας πιο ολοκληρωτικό από απλές υποθέσεις (ό.π.). Ο Karferer προσθέτει ότι οι αρχές του οικονομικού δεν γίνονται αντιληπτές ως οικονομικές, αλλά ως η πραγματική οντολογική βάση της ύπαρξης. «Το οικονομικό έχει φτάσει να μην είναι απλώς στη ρίζα του κοινωνικού, αλλά να *είναι* το κοινωνικό» (ό.π., η έμφαση στο πρωτότυπο). Η ιδεολογία του οικονομισμού είναι τόσο βαθιά επικαλυμμένη που δεν γίνεται ορατή ως τέτοια (ό.π.: 146). Ο Arturo Escobar παρατηρούσε το 1995 ότι η ένταξη κάποιου φορέα στον μηχανισμό της ανάπτυξης συνεπαγόταν την εγγραφή του οικονομικού πάνω στο οικολογικό και, έτσι, επιβεβαίωνε και συνέβαλε στην εξάπλωση της κυρίαρχης

οικονομικής κοσμοθεώρησης (196). «Με την εδραίωση της νεωτερικότητας η οικονομία γίνεται μια φαινομενικά αναπόφευκτη πραγματικότητα», παρατηρεί, «μια αυθεντική παράμετρος περιγραφής της πραγματικότητας για τους περισσότερους» (ό.π.: 203).

Στην παρούσα εθνογραφία ισχυρίζομαι ότι φαίνεται, επίσης, η πρόσδεση του «τεχνολογικού» στο όχημα του οικονομικού, ως αυτονόητο και αποτελεσματικότερο μέσο κάλυψης αναγκών και βελτίωσης των κοινωνικών συνθηκών πληθυσμών ανεξαρτήτως εντοπιότητας, πολιτικών, πολιτισμικών ή άλλων χαρακτηριστικών και συνθηκών. Η τεχνολογική πρόοδος -μέσω υποδομών ψηφιακής δικτύωσης στην περίπτωση υπό εξέταση- αποτελεί μια συνυφασμένη με τις πολιτικές και τον έλεγχο υπερβατική και φυσικοποιημένη πολιτική τεχνολογία, ιδεολογία και χρονότοπο, ταυτόχρονα καταστατικό μέρος και εξωτερικό, νομιμοποιητικό λόγο της τάξης πραγμάτων του κόσμου του-ενός-κόσμου. Συνάδει με την κυρίαρχη νεωτερικιστική θεώρηση των μέσων του 20ού αιώνα, ότι «μόνο μέσω υλικής εξέλιξης μπορεί να επιτευχθεί κοινωνική, πολιτισμική και πολιτική πρόοδος» (Escobar ό.π.: 39). Όπως το οικονομικό, έτσι και η τεχνολογία παρουσιάζεται στις πολιτικές-πλαίσια της Ε.Ε. ως «επιστημονική» και (άρα) «αντικειμενική», «ουδέτερη», «πρακτική», αποκρύπτοντας τη λειτουργία της ως φορέας και μηχανισμός νομιμοποίησης και εμπέδωσης συγκεκριμένων σχέσεων εξουσίας και ιδεολογιών.

Προς επικύρωση της κατίσχυσης της τεχνο-οικονομικής ηγεμονίας, η Elizabeth Chin υποστηρίζει ότι οι «λύσεις τεχνολογίας» στο πεδίο της παγκόσμιας ανάπτυξης έχουν τις ρίζες τους στη σχεδιαστική παράδοση της προϊόντοποίησης και του μάρκετινγκ, με αποτέλεσμα να μην οδηγούν στην εξάλειψη της ανάγκης, αλλά στη δημιουργία νέων αναγκών, όπως επιτάσσει κάθε μορφή ανάπτυξης προϊόντων (2017: 486). Καθώς οι τεράστιοι ΜΚΟ υιοθετούν μεθόδους και προσεγγίσεις σχεδιασμού με κύριο γνώμονα την καινοτομία, συνεχίζει η Chin, εντάσσονται σε ολοένα και πιο νεοφιλελεύθερα πλαίσια, τα οποία εκλαμβάνουν κάθε πεδίο παραγωγής καινοτομίας ως αγορά και τους ανθρώπους ως χρήστες και καταναλωτές (ό.π.).

Στο πεδίο υπό εξέταση, η τεχνολογική καινοτομία αφορά μια υποδομή, όπως συχνά συμβαίνει και στην αναπτυξιακή βοήθεια. Οι Appel et al., υποστηρίζοντας την αναλυτική έμφαση της

ανθρωπολογίας στις υποδομές, παραθέτουν την εργασία του ιστορικού Patrick Joyce, ο οποίος περιέγραψε πώς η δημιουργία και διαχείριση των υποδομών υπήρξε κεντρική στην επιτέλεση του φιλελευθερισμού (2003, αναφέρεται στο 2018: 4). Καθώς έδωσαν προτεραιότητα στην κυκλοφορία ανθρώπων και αντικειμένων, οι υποδομές επέτρεψαν επίσης στα κράτη να διαχωρίσουν την πολιτική από τη φύση, το τεχνικό από το πολιτικό και το ανθρώπινο από το μη ανθρώπινο. Έτσι, απο-πολιτικοποιημένη, η διαχείριση των υποδομών ως τεχνικό πρόβλημα «απελευθέρωσε» τα υποκείμενα ώστε να συμμετέχουν στην κοινωνία των πολιτών και να παράγουν οικονομική ζωή (ό.π.: 4).

Επαγγελματοποίηση της ειδημοσύνης

Σε αμφότερα τα πλαίσια, των προγραμμάτων αναπτυξιακής βοήθειας και των προγραμμάτων-πλαισίων της Ε.Ε., οργανισμοί -μη κερδοσκοπικοί και μη κυβερνητικοί, και ακαδημαϊκοί φορείς στην παρούσα περίπτωση- καλούνται να καλύψουν τα κενά που αφήνει το κράτος, πρωτίστως, και οι δυνάμεις της αγοράς, δευτερευόντως, μέσω μιας διαδικασίας επαγγελματοποίησης και προτζεκτοποίησης -της μετατροπής σκοπών για κοινωνική αλλαγή σε πρότζεκτ- που έχει επιφέρει την ΜΚΟποίηση του πολιτικού ακτιβισμού (Jad 2010: 193). Στο ιδιαίτερα επιδραστικό έργο του γύρω από την ανάδυση του πεδίου της ανάπτυξης, ο Arturo Escobar εξηγεί ότι

«η έννοια της επαγγελματοποίησης αναφέρεται κυρίως στη διαδικασία που φέρνει τον Τρίτο Κόσμο στην πολιτική της ειδικής γνώσης και της Δυτικής επιστήμης γενικά. Αυτό επιτυγχάνεται μέσα από μια σειρά τεχνικές, στρατηγικές και πειθαρχικές πρακτικές που οργανώνουν τη δημιουργία, επικύρωση και διάχυση της αναπτυξιακής γνώσης, συμπεριλαμβανομένων των ακαδημαϊκών πειθαρχιών, μεθόδων έρευνας και διδασκαλίας, κριτηρίων ειδημοσύνης και ποικίλων επαγγελματικών πρακτικών· με άλλα λόγια αυτούς τους μηχανισμούς μέσω των οποίων μια πολιτική της αλήθειας δημιουργείται και συντηρείται, μέσω των οποίων αποδίδεται το καθεστώς της αλήθειας

σε συγκεκριμένες μορφές γνώσης. [...] Χάρη στην επαγγελματοποίηση της ανάπτυξης κατέστη δυνατό να απομακρυνθούν όλα τα προβλήματα από τις σφαίρες του πολιτικού και του πολιτισμικού και να μεταπλαστούν βάσει της φαινομενικά πιο ουδέτερης σφαίρας της επιστήμης» (1995: 45).

Ο Escobar συνεχίζει, υποστηρίζοντας ότι «η επινόηση της ανάπτυξης συνεπαγόταν υποχρεωτικά τη δημιουργία ενός θεσμικού πεδίου μέσω του οποίου λόγοι παράγονται, καταγράφονται, σταθεροποιούνται, μετατρέπονται και τίθενται σε κυκλοφορία. Το πεδίο αυτό είναι στενά συναρθρωμένο με διαδικασίες επαγγελματοποίησης· μαζί αποτελούν έναν μηχανισμό που οργανώνει την παραγωγή μορφών γνώσης και την αλληλένδετη εγκατάσταση μορφών εξουσίας» (ό.π.: 46). Η διαδικασία θεσμοποίησης ξεκίνησε στα μέσα της δεκαετίας του 1940 με τη δημιουργία των μεγάλων διεθνών οργανισμών, περιγράφει ο Escobar, και έχει οδηγήσει στην εδραίωση ενός ενεργού δικτύου εξουσίας, στο οποίο συμμετέχουν οντότητες κάθε βαθμίδας (ό.π.). «Μέσω της δράσης του δικτύου αυτού άνθρωποι και κοινότητες είναι προσδεμένες σε συγκεκριμένους κύκλους πολιτισμικής και οικονομικής παραγωγής, και προωθούνται συγκεκριμένες συμπεριφορές και (ορθο)λογικές» (rationalities) (ό.π.).

Ο ανθρωπολόγος Todd Crane, μελετώντας τη σχέση μεταξύ πολιτικών, τεχνολογίας, πρακτικών και ειδημοσύνης στο πεδίο της αγροτικής ανάπτυξης, παραθέτει την παρατήρηση της Jasanoff ότι «επιστήμη και πολιτική (policy) παράγουν η μία την άλλη» (2004a, 2004b, αναφέρεται στο 2014: 47). Αυτό, σύμφωνα με τον Crane, συνεπάγεται ότι «διαφορετικές μορφές επιστημονικής γνώσης, αφενός, προκύπτουν από συγκεκριμένες θέσεις πολιτικής, και, αφετέρου, παράγουν αποτελέσματα τα οποία, λόγω της πλαισίωσης του ερευνητικού προβλήματος και ερωτήματος, υποδεικνύουν συγκεκριμένες μορφές αντίδρασης σε επίπεδο πολιτικής, παρακάμπτοντας εμμέσως άλλες πιθανές εναλλακτικές» (ό.π.). Αυτές, συνεχίζει ο Crane, «τείνουν να ενισχύουν η μία την άλλη στο πέρασμα του χρόνου, καθώς τα δίκτυα γνώσης και πρακτικής μεταξύ χάραξης πολιτικής και έρευνας γίνονται πιο σφιχτά» (ό.π.).

Οι ανθρωπολόγοι είχαν αρχίσει να εξετάζουν τον ρόλο των μεσαζόντων ειδικών ως δρώντων υποκειμένων στη λειτουργία και νομιμοποίηση του πεδίου και των πρακτικών της ανάπτυξης από τη δεκαετία του 1990 (Ferguson 1990, Escobar 1995, 1997, Fisher 1997). Ο Fisher τόνισε τη σημασία των τοπικών ή μικρών ΜΚΟ και για τους μεγάλους διεθνείς ΜΚΟ της ανάπτυξης. Οι τελευταίοι φαντάζονται τους πρώτους ως «ικανούς να μεταφέρουν αποτελεσματικά εκπαίδευση και δεξιότητες που θα βοηθούσαν άτομα και κοινότητες να ανταγωνιστούν σε αγορές, να παράσχουν υπηρεσίες πρόνοιας σε όσους είναι περιθωριοποιημένοι από την αγορά, και να συμβάλουν στον εκδημοκρατισμό και την ανάπτυξη μιας εύρωστης κοινωνίας των πολιτών, δηλαδή να συντελέσουν στην επιδίωξη στόχων που θεωρούνται σημαντικοί για την επιτυχία νεοφιλελεύθερων οικονομικών πολιτικών» (Fisher 1997: 444). Η Fraser παρατηρούσε ότι «ο ρόλος του επαγγελματία ως παραγωγού «ειδικών (expert) λόγων» που μεσολαβούν μεταξύ της άρθρωσης και της ικανοποίησης αναγκών είναι εξίσου σημαντικός για το κράτος και για τα κοινωνικά κινήματα» (1989, αναφέρεται στο Escobar 1995: 182).

Ο ανθρωπολόγος David Mosse αντλεί από την εμπειρία του εργαζόμενος ως σύμβουλος σε πρότζεκτ διεθνούς ανάπτυξης και επισημαίνει ότι «τα αναπτυξιακά πρότζεκτ αποτελούν συστήματα αναπαράστασης όσο και λειτουργικά συστήματα» (2006: 940). Σχολιάζει ότι «η εργασία των ειδικών συνίσταται κυρίως στην παραγωγή και συντήρηση προτύπων πολιτικής, τα οποία προσφέρουν μια επίσημη *ερμηνεία* γεγονότων που προκύπτουν από αρκετά διαφορετικές λογικές» (ό.π., η έμφαση στο πρωτότυπο). Συνεχίζει ότι οι ερμηνείες πρέπει να υποστηρίζονται κοινωνικά, μέσω του χτισίματος μιας ερμηνευτικής κοινότητας που καθιστά ένα πρότζεκτ επιτυχημένο (ό.π.). Τα υποκείμενα-ειδικοί (ανα)παράγουν δίκτυα συσχέτισης μέσα από την ένταξη τους σε κοινές γνωσιολογικές παραδοχές και τη δημιουργία συνεκτικών αναπαραστάσεων (Mosse & Lewis 2006: 13-14).

Αυτή την υποκειμενικότητα χαρακτήρισαν οι κοινωνιολόγοι Bernadett Csurgó, Imre Kovách και Eva Kučerová ως «τάξη των πρότζεκτ» (project class), αναλύοντας την ανάδυση του «στρώματος (επαγγελματικής) διαχείρισης» στην Ε.Ε., ανάμεσα στις πολιτικές-πλαίσια και την (μη ειδική) κοινωνία των πολιτών (2008: 297)· στην περίπτωση υπό εξέταση, κοινοπραξίες

ερευνητών και ακτιβιστών, οι οποίες, όπως οι ΜΚΟ της ανάπτυξης, περιγράφονται ως μη κερδοσκοπικές, ανεξάρτητες από την αγορά και το κράτος (Fisher ό.π.: 446), επιστημονικές, και (συνεπώς) αποκομμένες από την πολιτική. Μολονότι οι Csurgó et al. μελέτησαν ευρωπαϊκά ερευνητικά έργα αγροτικής ανάπτυξης, κρίνω το πρίσμα τους συναφές για την παρούσα έρευνα, κυρίως λόγω της έμφασης της ανάλυσής τους, αφενός, στις σχέσεις εξουσίας των ερευνητικών πρότζεκτ, και, αφετέρου, στην αναπτυξιακή λογική των ερευνητικών προγραμμάτων της Ε.Ε, όπως αντανακλά χαρακτηριστικά η κεντρικότητα της βιωσιμότητας ως έννοιας-κλειδί και ως καθολικής και φυσικοποιημένης αξίας προς επιδίωξη.

Όπως υποστηρίζουν οι Csurgó et al., «οι αρχές χρηματοδότησης της Ε.Ε., η ανάγκη νομιμοποίησης αποφάσεων σχετικά με την αναδιανομή πόρων και οι απαιτήσεις ελεγχιμότητας και συνεργασίας σε πρωτοβουλίες καθορίζουν ότι οι περισσότερες επιδοτούμενες δραστηριότητες παίρνουν τη μορφή πρότζεκτ», ενώ αποδίδουν την ανάδυση της τάξης των πρότζεκτ στην κυρίαρχη θέση της ειδικής διαχειριστικής γνώσης (expert managerial knowledge) στη σύγχρονη κοινωνία (ό.π.: 296, 303, 309). Πολύ παρεμφερείς παρατηρήσεις έκαναν, όπως είδαμε, οι μελετητές της ανάπτυξης, γενεαλογώντας και αναλύοντας τις διαδικασίες ΜΚΟποίησης, επαγγελματοποίησης και προτζεκτοποίησής της (Escobar 1995, Jad 2010, Lobato Gonzalez 2021).

Οι ειδικοί διατηρούν θέση-κλειδί στη λειτουργία ενός μηχανισμού (ανα)παραγωγής σχέσεων εξουσίας, με όχημα και όπλο την αυθεντία της ειδημοσύνης η οποία τους νομιμοποιεί να νοηματοδοτούν, να σημασιοδοτούν και να ιεραρχούν αξίες, έννοιες, πρακτικές, συμπεριφορές, υποκείμενα, αντικείμενα και καταστάσεις. Οι ειδικοί φαντάζονται και καθορίζουν εννοιολογικά και υλικά αποτελέσματα που επηρεάζουν την καθημερινή ζωή άλλων οντοτήτων, ενώ είναι, συγχρόνως, οι ίδιοι υποκείμενοι σε -άλλες, ή συχνά τις ίδιες- τεχνολογίες του εαυτού και τεχνικές υποκειμενοποίησης.

Εστιάζω στην ειδημοσύνη (expertise) ως τεχνική διακυβέρνησης και ως καταστατικό στοιχείο και αποτέλεσμα της τεχνολογίας διακυβέρνησης που ενεργοποιεί, χρηματοδοτεί και ρυθμίζει

πρότζεκτ και, συγχρόνως, ενεργοποιείται μέσω πρότζεκτ. Μέσα από εθνογραφικά δεδομένα συζητώ τους τρόπους με τους οποίους η ειδημοσύνη προδιαγράφεται από το ρυθμιστικό και κανονιστικό πλαίσιο των πρότζεκτ και επιτελείται από τα υποκείμενα στο πεδίο. Χρησιμοποιώ τον όρο «ειδικός» ή «ειδήμων» αναφερόμενος συγκεκριμένα σε δρώντα υποκείμενα με επιστημονικό/ερευνητικό υπόβαθρο, στα οποία συγκαταλεγόμουν κι εγώ το 2017 και 2018, και τα οποία, εκτός από τη σύνδεση που διατηρούν με ακαδημαϊκά ιδρύματα (τα περισσότερα εξ αυτών), αλλά και χάρη σε αυτήν, παίρνουν μέρος σε ερευνητικά πρότζεκτ. Τα εν λόγω πρότζεκτ ρυθμίζονται και χρηματοδοτούνται από υπερεθνικές οντότητες, στην περίπτωση υπό εξέταση μέσω προγράμματος-πλαϊσίου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Οι ειδικοί διαθέτουν δεξιότητες διαχείρισης χάρη στις οποίες αποκτούν πρόσβαση στο δίκτυο των πρότζεκτ και παράγουν προϊόντα γνώσης με συγκεκριμένη μορφή. Για αυτό και είναι κεντρικά στην παρούσα ανάλυση τα κειμενικά τεχνουργήματα, ως αποτέλεσμα και τεκμήριο της ειδημοσύνης. Οι, απαραίτητες για την κατασκευή της ειδημοσύνης, διαχειριστικές δεξιότητες σημαίνουν την υποβολή του εαυτού προς έλεγχο και την ικανότητα για αυτο-αξιολόγηση βάσει κυρίαρχων νοηματοδοτήσεων. Το αφήγημα, και άρα η γνώση, που οι ειδικοί παράγουν προδιαγράφεται ως προς τις σημασίες που εμπεριέχει, εν πολλοίς μέσα από την επιταγή για υιοθέτηση συγκεκριμένου λόγου, ο οποίος εντάσσεται σε- και παράγει συγκεκριμένες κανονιστικές ερμηνείες της πραγματικότητας.

Θεωρώ τη διαδικασία κατασκευής της ειδημοσύνης ως αναλυτικό έρεισμα που μπορεί να προσφέρει πρόσβαση στην κατανόηση του ίδιου του πρότζεκτ ως τεχνολογίας που συναρθρώνει ποικιλόμορφους και φαινομενικά ασύμβατους ηθικοπολιτικά λόγους, πρακτικές, τεχνικές, επιστημολογίες, οράματα και επιθυμίες. Αντλώ, μεταξύ άλλων, από την εργασία των Csurgó et al., οι οποίοι, μελετώντας ευρωπαϊκά ερευνητικά έργα αγροτικής ανάπτυξης και εστιάζοντας στην τάξη των πρότζεκτ, καταλήγουν ότι «το πρότζεκτ είναι ένα πλαίσιο που κλειδώνει υποκείμενα και χρήσεις γνώσης σε σχέσεις εξουσίας», προδιαγράφοντας τα χαρακτηριστικά όσων μπορούν να συμμετέχουν και όσων αποκλείονται από αυτό (2008: 297, 302). Ο ανθρωπολόγος Dominic Boyer αναρωτιέται «ποιος ή τι λογίζεται ως ειδικός»,

δεδομένου ότι, αν συνδέσουμε την ειδημοσύνη με τη δεξιότητα, την ικανότητα, την προσοχή και την πρακτική, δεν υπάρχει άνθρωπος που να μην είναι ειδικός (2008: 39). Όπως παρατηρεί ο ιστορικός της επιστήμης Dominique Pestre, «η ειδημοσύνη δεν είναι ουδέτερη πολιτική οντότητα [ούτε] είναι πρωταρχικά τεχνικό ζήτημα» (2003: 256, 259).

Κεντρικό ζητούμενο της εθνογραφίας της ειδημοσύνης που προαναγγέλλει ο τίτλος της διατριβής αποτελεί η ανάδειξη, αφενός, των στοιχείων που συγκροτούν την προτζεκτιακή ειδημοσύνη, και, αφετέρου, των τρόπων με τους οποίους η αυθεντία που αποδίδεται σε- και πηγάζει από την ειδημοσύνη της τάξης των πρότζεκτ αντανakλά και (ανα)παράγει συγκεκριμένους συσχετισμούς εξουσίας, μέσα από λόγους και πρακτικές που ταυτόχρονα την παράγουν. Σε κάθε περίπτωση, όπως η τάξη των πρότζεκτ δεν υφίσταται χωρίς τους οργανισμούς και τα θεσμικά πλαίσια που την χρειάζονται, την προδιαγράφουν και την διαμορφώνουν, με τον ίδιο τρόπο οι κεντρικές πολιτικές και το οικοσύστημα των πρότζεκτ το οποίο αναδύεται από αυτές δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς τα δρώντα υποκείμενα-ειδικούς που το στελεχώνουν.

Αυτή η ανάλυση αναδεικνύει, επίσης, το είδος ιεραρχικής σχέσης που (ανα)παράγεται μεταξύ των ειδικών-συντελεστών των πρότζεκτ και εξωτερικών των πρότζεκτ οντοτήτων· αυτών που ωφελούνται -ρητορικά- από τη δραστηριότητά του, συγκεκριμένα «μη ειδικές», άτυπες ομαδώσεις πολιτών, «τοπικές κοινότητες». Θα δούμε ότι η ανισότητα βάσει ειδημοσύνης αναπαράγεται ακόμα και όταν μια κοινοπραξία ερευνητών σε πρότζεκτ προάγει σε ομαδώσεις μη ειδημόνων ιδέες και πρακτικές που κινητοποιούν διαδικασίες υποκειμενοποίησης και συσχέτισης με ηθικοπολιτικό πρόσημο αντίθετο ή ανταγωνιστικό στις κυρίαρχες αγοραίες: συλλογικές, συνεργατικές, χειραφετητικές, μη εμπορικές. Σε όλη τη διάρκεια της διατριβής αναλύω ότι τα πρότζεκτ, ερευνητικά ή αναπτυξιακά, (ανα)παράγουν ιεραρχίες και αποκλεισμούς μέσω της, σε μεγάλο βαθμό δικτυακά συσχετιζόμενης, ειδημοσύνης. Στη συνέχεια εξετάζω τεχνικές μέσω των οποίων επιτυγχάνεται η απαραίτητη συναίνεση μεταξύ των ειδικών που στελεχώνουν πρότζεκτ.

Win-win ως στήριγμα της συναίνεσης σε πρότζεκτ

Τα αυτόνομα υποκείμενα-ειδικοί στο δίκτυο των πρότζεκτ συνδέονται μέσω εφήμερων συνεργασιών, οι οποίες τους επιτρέπουν να ασχοληθούν με τα ενδιαφέροντά τους, να αποκτήσουν πρόσβαση σε πόρους και να διανθίσουν την προσωπική βιογραφική διαδρομή τους. Τα συχνά άγνωστα μεταξύ τους υποκείμενα συμπράττουν για την κατάρτιση και επιδίωξη συλλογικών στόχων οι οποίοι παράλληλα εξυπηρετούν επιμέρους ατομικούς στόχους, σεβόμενα ταυτόχρονα τους όρους του κανονιστικού πλαισίου που έχει επιτρέψει τη σύμπραξη. Αυτό επιτυγχάνεται μέσα από μια μορφή συναίνεσης που βασίζεται στη - χαρακτηριστική της δικτυακής συσχέτισης, υποστηρίζω- λογική win-win.

Η Gershon θεωρεί τη συσχέτιση win-win χαρακτηριστική της νεοφιλελεύθερης συνθήκης: τα άτομα διαχειρίζονται τους εαυτούς τους ως επιχειρήσεις και όλες οι σχέσεις γίνονται βάσει αγοραίας λογικής· συμμαχίες βασισμένες σε κοινά χαρακτηριστικά και άλλες σε στόχους που γίνονται αντιληπτοί ως αμοιβαία ικανοποιητικοί (ό.π.: 540). Ο αναστοχασμός τον οποίο επιτελεί το νεοφιλελεύθερο υποκείμενο περιορίζεται στον συνυπολογισμό μέσων και σκοπών, του ίδιου και των άλλων, έτσι ώστε να συν-σχεδιάζει συνδέσεις, συμπράξεις και συμμαχίες ωφέλιμες για όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη, οι οποίες θα έχουν καλές προϋποθέσεις και πιθανότητες να πραγματοποιηθούν.

Μεταθέτοντας την παρατήρηση αυτή στην προτζεκτιακή συνθήκη, μπορούμε να πούμε ότι η «εύκολη» συναίνεση την οποία το win-win επιτυγχάνει απαλλάσσει τα υποκείμενα από την ανάγκη για σύγκλιση των πορειών και των στόχων τους, ή από τον κίνδυνο μη εύρεσης κοινού τόπου. Το κάθε υποκείμενο μπορεί να παραμείνει στον δικό του «τόπο»-κόμβο-πορεία· ο κοινός μεταξύ τους τόπος είναι η δραστηριότητα ως σύνδεση-σύναψη που ενεργοποιείται χάρη στην υποδομή του κανονιστικού πλαισίου. Το win-win δεν προϋποθέτει συμβιωτική συσχέτιση, ούτε ταύτιση σε ηθικοπολιτικό επίπεδο, ενώ οι χαλαρές σχέσεις μεταξύ προσωρινών συνεργατών οι οποίες δίνουν έμφαση στη σύμπνοια και την επίτευξη κοινών σκοπών δεν ευνοούν την ανάδειξη τυχόν διαφορών ή τη συντέλεση αντιπαράθεσων.

Στην ανάλυση βάσει win-win με οδήγησε το εθνογραφικό πεδίο. Παράλληλα με άλλους μηχανισμούς και τεχνικές που επέφεραν την αναγκαία συναίνεση, στη φάση της πρότασης και μετέπειτα, η λογική win-win ήταν κεντρική σε όλη τη διάρκεια του πρότζεκτ υπό εξέταση. Τόσο κατά τον σχεδιασμό όσο και κατά τον απολογισμό κάθε δράσης, όπως αποτυπωνόταν στα παραδοτέα κείμενα, οι ειδικοί του πρότζεκτ υπολόγιζαν τα πολλαπλά οφέλη που (θα) πρόκυπταν για κάθε ενδιαφερόμενο μέρος: για το ίδιο το πρότζεκτ, τον κάθε συντελεστή του ξεχωριστά και για τους εξωτερικούς φορείς με τους οποίους το πρότζεκτ διαντιδρούσε.

Η εφαρμογή της λογικής win-win βασίζεται, αφενός, στη συλλογιστική ότι σε κάθε συνεργασία όλα τα μέρη πρέπει να κερδίζουν αρκετά ώστε να έχουν κίνητρο να συμμετέχουν και να μη νιώθουν «ριγμένα», και, αφετέρου, στη συχνή ανεπάρκεια των διαθέσιμων πόρων, ανθρώπινων, χρηματικών, υλικών ή άλλων, με κυριότερο τον χρόνο, που έχει ως συνέπεια την ανάγκη για συνδυαστική χρήση τους σε διάφορες εργασίες. Η θεωρητικά ισότιμη, εφήμερη συναρμογή-συνεργασία δικτυακά συσχετιζόμενων οντοτήτων, η οποία συντελείται στη βάση αμοιβαίου οφέλους, σε πρώτη ανάγνωση αποτρέπει την ιεραρχική σύνθεση. Το αμοιβαίο όφελος μοιάζει μάλιστα συχνά να προκύπτει από έργο που έχει ήδη παραχθεί και άρα δεν συνεπάγεται επιπλέον εργασία ή κόστος -το win-win ως μέθοδος λογοθετικής απόδοσης αξίας, όχι μόνο υπολογισμού και παραγωγής της.

Ωστόσο, ενώ το win-win υποδηλώνει μια αξιολόγηση που επιδιώκει ισορροπία καθώς υποθέτει την προσεγγιστική ισοτιμία των επακόλουθων αμοιβαίων οφελών, η ισορροπία μπορεί να παραμένει εκκρεμής, ρητά ή άρητα. Ακόμα και σε ένα πλαίσιο συναίνεσης όπου όλοι «βγαίνουν κερδισμένοι», οι σχέσεις παράγουν δράση, επιλογές και υποκειμενοποιητικές διαδικασίες βάσει καταστατικού και παραγόμενου χρέους. Η έννοια του win-win φωτίζει ό,τι ενώνει τα ενδιαφερόμενα μέρη και ό,τι κερδίζουν, όχι όμως ό,τι θυσιάζουν, ούτε και τις σχέσεις εξουσίας μεταξύ τους, ή ανάμεσα σε αυτά και σε εξωτερικές του πρότζεκτ οντότητες, όπως το ρυθμιστικό πλαίσιο ή «ωφελούμενες» από το πρότζεκτ, άτυπες ομαδώσεις πολιτών. Η θετικότητα του win-win επισκιάζει την πιθανή ζημία ή τους κινδύνους. Αποσιωπώνται οι όροι και το τίμημα, για κάθε μέρος ξεχωριστά, της σύνδεσης και συνεργασίας. Τίμημα το οποίο

εντοπίζεται, πέραν των αρχικών υποσχέσεων, στη σύνθεση των στόχων, της εργασίας-δραστηριότητας και σχεδόν πάντα του αφηγήματος. Τα παραπάνω παραπέμπουν και στις παρατηρήσεις του Δημήτρη Γκιντίδη γύρω από τη αναλυτική σημασία, όχι μόνο των ίδιων των «ηθικών οικονομιών» που διέπουν τη σύγχρονη απο-πολιτικοποιημένη ηγεμονική θεώρηση των κοινωνικών διεργασιών, ως εξαρτώμενων από τη διυποκειμενική ρύθμιση των σχέσεων βάσει αμοιβαίου οφέλους, αλλά και των αντιλήψεων της «ηθικής οικονομίας» (2016: 477-478).

Υποστηρίζω ότι η μετα-πολιτική λογική win-win δεν εξαλείφει (τη δυνατότητα για- και) την ντε φάκτο ύπαρξη ιεραρχίας και ανισότητας ισχύος, από τη στιγμή που στη βάση των συναπτόμενων σχέσεων βρίσκεται το χρέος, ενώ δεν βοηθάει να αναδειχθούν και να τεθούν υπό διαπραγμάτευση οι ασυμμετρίες και οι -επιστημολογικές, ηθικοπολιτικές, ή άλλες- διαφορές μεταξύ συνεργατών. Επιπλέον, η ιδέα της (αδιαμεσολάβητης) αμοιβαιότητας μεταξύ υπεύθυνων οντοτήτων τείνει να υποβαθμίζει ή να αγνοεί το κανονιστικό βάρος του πλαισίου εντός του οποίου οι συνεργασίες-συναλλαγές λαμβάνουν χώρα.

Μετα-πολιτικό όραμα: συναίνεση και ηθικοποίηση της πολιτικής

Η πολιτική φιλόσοφος και θεωρητικός Chantal Mouffe αποδίδει στην αδιαμφισβήτητη ηγεμονία του φιλελευθερισμού και στο ορθολογικό και μεθοδολογικά ατομικιστικό όραμά του για οριστική απαλοιφή των συγκρούσεων την ανεπαρκή κατανόηση των συλλογικών ταυτοτήτων και την «άρνηση του μη εξαλείψιμου χαρακτήρα του ανταγωνισμού» (2005: 10-12)· την καταστολή της -αναγκαίας για μια πλουραλιστική δημοκρατία- διαφωνίας στον βωμό της -αναγκαίας για τη διατήρηση των ενεργών συσχετισμών εξουσίας- συναίνεσης· τελικά, την «άρνηση του πολιτικού» μέσα από τον «περιορισμό της πολιτικής σε μια σειρά από υποτίθεται τεχνικές κινήσεις και ουδέτερες διαδικασίες» (ό.π.: 4, 34).

Οι -ανθρωπολόγος και κοινωνιολόγος, αντίστοιχα- Christina Garsten και Kerstin Jacobsson μελέτησαν αυτό που αποκαλούν «μαλακές μορφές διακυβέρνησης», δηλαδή τους τρόπους με

τους οποίους υπερεθνικοί οργανισμοί όπως τα Ηνωμένα Έθνη και η Ευρωπαϊκή Ένωση υπαγορεύουν αγοραίες λογικές και συμπεριφορές, μέσα από οικουμενικά, αν και μη δεσμευτικά, πρότυπα όπως η «εταιρική κοινωνική ευθύνη» (corporate social responsibility) και οι δικτυακές οργανωσιακές διαδικασίες (2011, 2013).

Οι Garsten και Jacobsson δανείζονται την έννοια του «μετα-πολιτικού οράματος» της Mouffe, της θεώρησης δηλαδή βάσει της οποίας οι συγκρούσεις ανάμεσα σε διαφορετικά συμφέροντα σε μια κοινωνία ανήκουν στο παρελθόν, και ισχυρίζονται ότι η βασική τάση για συναίνεση διαφόρων μορφών δικτυακής διακυβέρνησης μας αναγκάζει να τις δούμε ως μετα-πολιτικές μορφές ρύθμισης και διακυβέρνησης (2005, αναφέρεται ό.π. 2011: 390).

Παρότι η έρευνα των Garsten και Jacobsson αφορά κυρίως μηχανισμούς διακυβέρνησης και ρύθμισης της εταιρικής συμπεριφοράς σε παγκόσμιο επίπεδο, κρίνω ότι οι παρατηρήσεις τους έχουν εφαρμογή στο πεδίο υπό διερεύνηση: η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι ένας υπερεθνικός οργανισμός που εκδίδει κανονιστικές οδηγίες και χρησιμοποιεί πολιτικές-πλαίσια για να διοχετεύσει χρηματοδοτήσεις, να κατευθύνει το περιεχόμενο της έρευνας, να ρυθμίσει και να ελέγξει τις συμπεριφορές των συμμετεχόντων στο δίκτυο των πρότζεκτ βάσει αγοραίας (ορθο)λογικής, η οποία ταυτόχρονα φυσικοποιείται και αποκαλύπτεται μέσα από έννοιες-επιταγές όπως η «διαφάνεια» και η «αναγνωσιμότητα», στις οποίες βασίζεται η μελέτη των Garsten και Jacobsson, ή η «καινοτομία» και η «βιωσιμότητα», οι οποίες επιπλέον διέπουν τον τομέα της αναπτυξιακής βοήθειας και το υπό μελέτη ερευνητικό πρότζεκτ σε πλαίσιο Ε.Ε.

Ως εκ τούτου, θεωρώ τις κατευθυντήριες γραμμές και το ρυθμιστικό πλαίσιο των ευρωπαϊκών προγραμμάτων μια ακόμα «μαλακή μορφή διακυβέρνησης», ενδεχομένως λιγότερο μαλακή από τα πρότυπα εταιρικής ευθύνης, καθώς, όπως τα διάφορα πλαίσια-δίκτυα στα οποία συναρμολογούνται οι υπερεθνικές και μη οντότητες της ανάπτυξης, λειτουργεί και ως χρηματοδοτικό και ελεγκτικό πλαίσιο το οποίο υπαγορεύει ρητές, επίσημες υποχρεώσεις στους ερευνητικούς φορείς με τους οποίους συνάπτει ορισμένου χρόνου, αδιαμεσολάβητες από εθνικούς φορείς, συμφωνίες. Αντίθετα με τα πρότυπα εταιρικής ευθύνης, το ρυθμιστικό

πλαίσιο των πρότζεκτ δεν είναι απλώς κανονιστικό εν είδει «μαλακού νόμου» (ό.π. 2011: 380-381), αλλά μπορεί και να επιβάλει κυρώσεις.

Η σύγχρονη δικτυακή διακυβέρνηση σε υπερεθνικό επίπεδο, στην οποία συμμετέχει πλειάδα οντοτήτων -κρατικοί φορείς, εταιρείες, μη κερδοσκοπικοί οργανισμοί, κ.ά.- υποθέτει την κατάλυση των ιεραρχιών ή τη «διακυβέρνηση χωρίς κυβέρνηση», δηλαδή την απουσία κέντρου σε μια δομή διεσπαρμένης εξουσίας και ισχύος (Cutler et al., 1999, Hall & Biersteker 2002; Strange 1996, αναφέρονται ό.π. 2013: 425). «Οι κυβερνήσεις κυβερνούν, όμως σε αυξανόμενη συνεργασία με άλλους φορείς» (Balloch & Taylor 2001, Mörth 2009), φαινόμενο που έχει εννοιολογηθεί και ως «μετα-κυριαρχικές» (post-sovereign) μορφές ρύθμισης και διακυβέρνησης (ό.π.).

Ο μελετητής του Φουκώ, Thomas Lemke, γενεαλογεί τις εξελίξεις των τελευταίων δεκαετιών στην εννοιολόγηση της διακυβέρνησης: «η διακυβέρνηση αφορά μια μετατόπιση στην αναλυτική και θεωρητική έμφαση από τους «θεσμούς» στις «διαδικασίες» της κυβέρνησης και αναγγέλλει την επισκίαση ή διάβρωση της κρατικής κυριαρχίας», σε έναν κόσμο που κυβερνάται από πολύπλοκα δίκτυα ετερογενών -κρατικών, ιδιωτικών, υπερεθνικών, κ.ά.- διασυνδεδεμένων φορέων και γραφειοκρατιών (2007: 53). Γενικά, η έννοια «σημαίνει κάθε στρατηγική, διαδικασία ή πρόγραμμα για τον έλεγχο, ρύθμιση ή διαχείριση προβλημάτων σε παγκόσμιο, εθνικό, τοπικό ή οργανωσιακό επίπεδο» (ό.π.). Στη «μετατόπιση από την κυβέρνηση στη διακυβέρνηση, και την ανάγκη για ισχυρούς, αν και προσωρινούς, οριζόντιους και κάθετους μηχανισμούς διασύνδεσης στη διαχείριση της ευρωπαϊκής κοινωνίας και οικονομίας» αποδίδει και ο κοινωνιολόγος Stefan Sjöblom την «προτζεκτοποίηση των πρακτικών ανάπτυξης τόσο στη διοίκηση όσο και στις επιχειρήσεις» (2006, αναφέρεται στο Csurgó et al. 2008: 296).

Ο Lemke επισημαίνει την αφομοίωση της έννοιας από κυρίαρχες, νεοφιλελεύθερες λογικές: «η βιβλιογραφία της διακυβέρνησης υποθέτει ότι οι πολιτικές αποφάσεις βασίζονται σε ουδέτερα γεγονότα ή ορθολογικά επιχειρήματα, αγνοώντας έτσι τον ρόλο των στρατηγικών

επιλογών και των πολιτικών εναλλακτικών» (ό.π.: 54). «Ενώ η αναλυτική της κυβέρνησης προωθεί μια στρατηγική εξήγηση που τονίζει τον καταστατικό ρόλο των πολιτικών συγκρούσεων και αντιπαραθέσεων, ο λόγος της διακυβέρνησης ελαχιστοποιεί τις «τριβές» και χαρακτηρίζεται από μια «αντιπολιτική πολιτική»» (Walters 2004, Hirst 2000, Mouffe 2005), προωθώντας ένα τεχνοκρατικό μοντέλο διαχείρισης (ό.π.: 54-55).

Οι Garsten και Jacobsson αντλούν από την κεντρική ιδέα της Mouffe ότι «οι συγκρούσεις απονομιμοποιούνται ολοένα και περισσότερο στην πολιτική ζωή», ωστόσο διαφοροποιούν τη δική τους προσέγγιση, καθώς δεν υιοθετούν τη θέση της Mouffe ότι «οι συγκρούσεις είναι καταστατικές του «πολιτικού»» (ό.π. 2013: 423). Για τις ίδιες, αρκεί μια σύλληψη της πολιτικής ως ενός πεδίου που «επιτρέπει την άρθρωση διαφορετικών θέσεων και συμφερόντων και βλέπει τις συγκρούσεις ως ένα νόμιμο και φυσικό συστατικό της πολιτικής ζωής» και θεωρούν ότι οι σύγχρονες μαλακές, δικτυακές ρυθμιστικές πρακτικές προάγουν ένα μετα-πολιτικό όραμα που υποθέτει την εκ των προτέρων σύγκλιση και αρμονία μεταξύ συμφερόντων και καθιστά τις πολιτικές διαδικασίες περιττές (ό.π.). Συνοψίζοντας, οι Garsten και Jacobsson δεν θεωρούν τη συναίνεση προβληματική ως αποτέλεσμα μιας διαδικασίας· τη θεωρούν προβληματική ως προϋπόθεση στο σημείο αφετηρίας (ό.π.). Οι συγγραφείς παραθέτουν και την έννοια της «ιδεολογίας της αρμονίας» της Laura Nader, βάσει της οποίας μια υγιής (σύγχρονη) κοινωνία ελαχιστοποιεί τη σύγκρουση και την αντιπαραθέση, μεταξύ άλλων, μέσω «θετικής» σκέψης και λόγου, και αποφυγής εννοιών όπως η αδικία (1990, αναφέρεται ό.π.).

Οι Garsten και Jacobsson υποστηρίζουν ότι η συγκάλυψη του πολιτικού επιτυγχάνεται χάρη στην «τυποποιημένη και λεπτή ή μετα-πολιτική μορφή ηθικής» που αντιπροσωπεύουν διάφορα κανονιστικά, συμβατά με την αγοραία λογική, πρότυπα και οι τεχνολογίες διαφάνειας και λογοδοσίας που τα υποστηρίζουν, και προσθέτουν ότι αυτού του είδους η οικουμενική ηθική εκφράζει έναν «κοσμοπολιτισμό χωρίς συγκρούσεις» ο οποίος βασίζεται στην ιδέα ότι ζούμε σε «έναν κόσμο» (2011: 380, 391). Χάρη στην οικουμενικότητα της ισχύος τους, τα πρότυπα της μετα-πολιτικής ηθικής αποσυγκειμενοποιούνται από τοπικές πραγματικότητες για να επανασυγκειμενοποιηθούν σε ένα υπόδειγμα αρμονικού ενός-κόσμου (ό.π.). Η

διεργασία αυτή καθιστά την καθολική ηθική πολύ δύσκολα αμφισβητήσιμη και οδηγεί επίσης στην «εξουδετέρωση» της πολιτικής διάστασης των προβλημάτων, καθώς τα μεταθέτει στην αρμοδιότητα του οικονομικού πεδίου (ό.π. 2013: 431).

Οι Garsten και Jacobsson προσθέτουν ότι «μια θεώρηση της πολιτικής [...] βάσει της οποίας η οικονομική αποδοτικότητα και η κοινωνική ισότητα μπορούν να αλληλοϋποστηρίζονται όχι μόνο περιστέλλει την πολιτική, αλλά την αποκλείει [...] την αρνείται» (ό.π.: 430, 433). Οι μεταπολιτικές μορφές ρύθμισης και διακυβέρνησης δεν παύουν να είναι πολιτικές, όμως υποβαθμίζουν ή αποκρύπτουν την πολιτική διάστασή τους και παραβλέπουν τις συγκρούσεις, οι οποίες μπορεί να εμφανιστούν αλλιώς και αλλού (ό.π.: 432, 434). Δεν θεωρώ τυχαίο ότι, όπως θα δούμε στο κεφάλαιο 10, οι ανταγωνισμοί και συγκρούσεις μεταξύ των συντελεστών του πρότζεκτ υπό μελέτη έλαβαν χώρα εκτός του χρονικού και θεσμικού πλαισίου του.

Κεντρική στις μετα-πολιτικές μορφές ρύθμισης είναι η συναίνεση, ως καταστατικό στοιχείο και σκοπός των μαλακών κανόνων διακυβέρνησης, οι οποίοι προϋποθέτουν ότι τα ενδιαφερόμενα μέλη θα συνάψουν αρμονικές σχέσεις και ότι έχουν -ή μπορεί να αποκτήσουν- συγκλίνοντα συμφέροντα (ό.π. 2011: 390). Αντίστοιχα με τις συναρμογές οντοτήτων στο πλαίσιο της παγκόσμιας δικτυακής διακυβέρνησης, έτσι και στο πλαίσιο των πρότζεκτ της Ε.Ε., οι συντελεστές δεν αναφέρονται ως μέρη (parties) με διακριτά συμφέροντα, τα οποία αποτελούν βάση για διαπραγμάτευση και συμβιβασμό, αλλά ως συνεργάτες (partners) με κοινά συμφέροντα και στόχους (ό.π.). Οι έννοιες της συνεργασίας και του δικτύου παραπέμπουν σε ισοτιμία, εμπιστοσύνη, συναίνεση και μοιάζει να καταλύουν την ιεραρχία, όμως στην πραγματικότητα συγκαλύπτουν τις διαφορές μεταξύ συνεργατών (ό.π. 2013: 426). Οι Garsten και Jacobsson τονίζουν επίσης ότι με αυτό τον τρόπο τείνουν να αγνοούνται τα αποκλίνοντα συμφέροντα και οι συσχετισμοί ισχύος και στο εσωτερικό ενός φορέα (2011: 390).

Καθώς τα δρώντα υποκείμενα θεωρείται ότι μοιράζονται κοινά συμφέροντα και δρουν με καλή θέληση, δεν υπάρχει χώρος για διαφωνίες και οι διάφοροι ανταγωνισμοί αναδιατυπώνονται με όρους win-win (ό.π.: 391). Οι Garsten και Jacobsson υποστηρίζουν ότι το win-win είναι ένα

ηγεμονικό ιδανικό και χαρακτηριστική έκφραση μιας ιδεολογίας της αρμονίας, όπως είναι και η έννοια της σύμπραξης (partnership), και ότι οι μαλακές μορφές διακυβέρνησης «είναι μεταπολιτικές στον βαθμό που υποθέτουν ότι έχουμε φτάσει σε ένα σημείο στο οποίο οι ανταγωνισμοί μεταξύ «οικονομικών» και «κοινωνικών» ζητημάτων [...] μπορούν να ξεπεραστούν δίχως να επιτρέπουν οργανωμένες διαδικασίες άρθρωσης διαφορετικών μεταξύ τους ερμηνειών, προτεραιοτήτων και θέσεων» (2013: 424, 430).

Οι Garsten και Jacobsson θεωρούν αυτά τα στοιχεία χαρακτηριστικά της δικτυακής διακυβέρνησης, η οποία διενεργείται ξεχωριστά από- και παράλληλα με την πιο «παραδοσιακή» κρατική διακυβέρνηση και την αγορά, βάσει ανταγωνισμού, ρύθμιση, και καθιστά δυνατή την εγκαθίδρυση εμπιστοσύνης και την επίτευξη συναίνεσης σε εκ-τοπισμένα, υπερ-θεσμικά πεδία μεταξύ διαφόρων οντοτήτων (ό.π.: 425). Οι συγγραφείς ισχυρίζονται ότι οι υποθέσεις περί συναίνεσης μπορούν να λειτουργήσουν ακριβώς επειδή γίνονται στο επίπεδο της αφαίρεσης και μέσω εξ αποστάσεως διακυβέρνησης (2011: 383). Όπως υποστηρίζει ο Torfing, «η «ορατή» χείρα του κράτους και η «αόρατη» χείρα της αγοράς θα πρέπει να αντικατασταθούν από τη «συνεχή χειραψία» της διαντίδρασης η οποία είναι προϊόν διαπραγμάτευσης μέσω συνεργασιών και δικτύων διακυβέρνησης» (Torfing 2005, αναφέρεται ό.π. 2013: 426).

Η Mouffe υποστηρίζει επίσης ότι ενώ το πολιτικό ακόμη υπάρχει στην ανταγωνιστική του διάσταση και συνίσταται σε μια διάκριση εμείς/αυτοί, σήμερα «το εμείς/αυτοί δεν ορίζεται με πολιτικές κατηγορίες, αλλά καθορίζεται με ηθικούς όρους» (2005: 5). Διαπιστώνουμε, σήμερα, την επικράτηση της «ηθικοποίησης της πολιτικής», δηλαδή τη διατύπωση των πολιτικών ανταγωνισμών βάσει ηθικών κατηγοριών (ό.π.: 75). Βάσει μιας τέτοιας θεώρησης, ο «κακός» αντίπαλος γίνεται αντιληπτός ως εχθρός που πρέπει να εξολοθρευθεί. Υπό το πρίσμα της παρούσας μελέτης, η δαιμονοποίηση της διαφοράς οδηγεί στη μη έκφρασή της και στην απορρόφηση εναλλακτικών πολιτικών θεωρήσεων και προτάσεων από ηγεμονικές λογικές και μορφές πράξης.

Βρίσκω επίσης συναφή με το πεδίο υπό εξέταση την εργασία του Δημήτρη Γκιντίδη σχετικά με τη σταδιακή ηθικοποίηση της πολιτικής, έννοια που χρησιμοποίησε και ο Didier Fassin (2012), δηλαδή την κανονιστική μετατόπιση της εστίασης, από τη δεκαετία του 1980 σε πλαίσιο Ε.Ε., στις υποχρεώσεις κάθε εμπλεκόμενου μέρους, με αποτέλεσμα την εμπέδωση μιας θεώρησης «της πολιτικής ως μιας συμβατικής σχέσης αμοιβαιότητας ανάμεσα σε υποκείμενα που συνδέονται ηθικά», η οποία αγνοεί τη δομική ασυμμετρία μεταξύ τους (Gkintidis 2014: 17, 2016: 485). Ο Γκιντίδης προσυπογράφει επίσης την άποψη του Fassin, σε συμφωνία με τη θεωρία της ηγεμονίας του Γκράμσι, ότι «η αυξανόμενη επιστημολογική και πολιτική έμφαση στην ηθική» και «η εξάπλωση συγκεκριμένων ηθικών οικονομιών ως οικουμενικοποιημένων πλαισίων καθορίζει, σε μεγάλο βαθμό, τη δυναμική της κυριαρχίας» (2009, αναφέρεται στο Gkintidis 2016: 479-480). Κατά την άποψη του Γκιντίδη, «μιλώντας για καπιταλιστικές κοινωνίες και ταξικές σχέσεις, οι ηθικοί λόγοι έχουν ξεκάθαρες ηγεμονικές συνέπειες, καθώς δεν θεωρούν τις κοινωνικές διαδικασίες ως το διαλεκτικό αποτέλεσμα ανταγωνισμών, αλλά ως εξαρτώμενες από τον βαθμό αμοιβαίας συνεννόησης (και ισορροπίας)» (ό.π.: 477-478).

Ο Γκιντίδης παραθέτει επίσης παρατηρήσεις από το θεωρητικό έργο του Lazzarato, από το οποίο αντλώ και εγώ για την παρούσα μελέτη. Ο Lazzarato τονίζει «τη συνολική αναμόρφωση υποκειμενικοτήτων και κοινωνιών με βάση την υποχρέωση και το χρέος» και εντοπίζει, ως μέρος αυτής της διαδικασίας, τη «σταδιακή αναπλαισίωση των κοινωνικών δικαιωμάτων ως βοήθεια», η οποία οδηγεί στην «αναδιατύπωση των ταξικών σχέσεων με όρους κοινών ηθικών υποχρεώσεων και αμοιβαιότητας» (2012, αναφέρεται στο Gkintidis 2014: 17 και 2016: 490).

Τα εθνογραφικά δεδομένα και η ανάλυση θα δείξουν τα όρια του αναστοχασμού σε πρότζεκτ. Η ηθική προβληματοποίηση των υποκειμένων στο πεδίο παραμένει αφανής, εν πολλοίς επειδή το κανονιστικό πλαίσιο επιβάλλει τη φυσικοποιημένη ιδεολογία του ως καθολικά έγκυρη, και υπαγορεύει την υιοθέτησή της ως μονόδρομο ηθικής αρτιότητας. Ως εκ τούτου, δεν ενθαρρύνει τα υποκείμενα να αναστοχαστούν πάνω στους όρους επιτέλεσης των σχέσεων και της δραστηριότητας, μέσω των οποίων θα μπορούσε να τεθεί υπό αμφισβήτηση,

ή έστω σε διαπραγμάτευση, η κυρίαρχη προβληματοποίηση. Το ηθικό και επιστημολογικό πλαίσιο εντός του οποίου οι ειδικοί παράγουν γνώση και επιτελούν χαρακτηριστικά και δεξιότητες ενός προτζεκτιακού εαυτού εμφανίζεται ως δεδομένο. Με άλλα λόγια, δεν επικρατεί μονάχα η (αδιάλλακτη) ηθικοποίηση της πολιτικής, αλλά αποθαρρύνεται, παράλληλα, η πολιτικοποίηση της ηθικής.

Αφομοίωση της αντι-ιδεολογίας μέσω του λόγου

Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε με αρκετή ασφάλεια ότι τα ευρωπαϊκά προγράμματα δεν ευνοούν την κριτική αναστοχαστική εργασία που μπορεί να αποκαλύψει τις ιδεολογικές παραδοχές πίσω από τις φυσικοποιημένες εννοιολογικές κατηγορίες οι οποίες κατευθύνουν την πράξη (Φουκώ 1987, Mosse 2006). Υποστηρίζω ότι τα πρότζεκτ, είτε είναι αναπτυξιακά είτε σε πλαίσιο Ε.Ε., παράγουν, στο πλαίσιο του μηχανισμού ελέγχου και λογοδοσίας, ωραιοποιητικά, μη (αυτο-)κριτικά αφηγήματα από τα οποία απουσιάζουν οι συσχετισμοί ισχύος που τα διέπουν, και τα οποία δεν αντανakλούν τα υλικές και συμβολικές συνέπειες της δραστηριότητάς τους στις βιωμένες κοινωνικές σχέσεις στο πεδίο. Οι ειδικοί σε πρότζεκτ εντάσσουν το αφήγημα σε καλούπια οικονομιστικών κανονιστικών νοηματοδοτήσεων και τις επιβεβαιώνουν. Καθώς επιτελούν ένα είδος και βάθος αναστοχασμού που δεν συνάδει με μια κριτική επιστημολογική προσέγγιση, δεν σχολιάζουν ούτε το γεγονός ότι δεν εξετάζουν τις σχέσεις εξουσίας και τους μηχανισμούς αξιολόγησης που ορίζουν τις συνθήκες παραγωγής της γνώσης τους. Αντίστοιχα, βάσει της κεντρικής, νομιμοποιητικής και φυσικοποιημένης έννοιας, αξίας και χρονοτόπου της τεχνολογικής προόδου, δεν διερευνώνται ή αμφισβητούνται οι σιωπηρές προκαθορισμένες αντιλήψεις που συνοδεύουν την τεχνολογία (Pfaffenberger 1988, Merry 2011), των νέων τεχνολογιών ψηφιακής δικτύωσης στο πεδίο υπό μελέτη.

Το πλαίσιο των πρότζεκτ θεωρητικά δίνει χώρο (και πόρους) για τη μελέτη και προώθηση εναλλακτικών σε κυρίαρχες λογικές ιδεών, όμως οριοθετεί την έκφρασή τους σε αρμονικούς, οικονομικο-τεχνικούς, «επιστημονικούς» άρα πολιτικά «ουδέτερους» και μη (αντ)αγωνιστικούς

όρους, μέσα από οικουμενικές, αναγνωρίσιμες, εντάξιμες σε κυρίαρχα αφηγήματα μορφές, έννοιες και χρονοτοπία. Άλλωστε, η μετατροπή αντικειμένων πολιτικού ενδιαφέροντος σε αντικείμενα έρευνας χρηματοδοτήσιμου πρότζεκτ απαιτεί την υιοθέτηση τεχνο-διαχειριστικής προσέγγισης, στο πλαίσιο της γραφειοκρατικοποίησης και αξιολόγησης των πρακτικών παραγωγής γνώσης, και του ανταγωνισμού για χρηματοδότηση. Καθώς μαλακώνει ο λόγος, αμβλύνεται η ένταση των διεκδικήσεων, με αποτέλεσμα, ισχυρίζομαι, να γίνονται αντικείμενο οικειοποίησης οι πολιτικά ριζοσπαστικές ιδέες και πρακτικές. Μοιάζει ταιριαστή και για τις πολιτικές της Ε.Ε. για την έρευνα η παρατήρηση που έκανε ο Escobar ιστορικοποιώντας τον λόγο της ανάπτυξης: «δημιούργησε έναν χώρο στον οποίο μονάχα ορισμένα πράγματα μπορούν να λεχθούν και ακόμα και να συλληφθούν στη φαντασία» (1995: 39). Με τον ίδιο τρόπο, στα πρότζεκτ σε πλαίσιο Ε.Ε. δεν απο-πολιτικοποιούνται οι σχέσεις, αλλά ο λόγος και οι ερμηνείες γύρω από αυτές, και απο-ριζοσπαστικοποιείται η δραστηριότητα και η σημασιολόγησή της. Οι ηθικοπολιτικές επιλογές είναι ήδη ειλημμένες και δεν τίθενται υπό διαπραγμάτευση, πρακτική κατεξοχήν και βαθύτατα πολιτική.

Αυτό είναι και ένα κεντρικό σημείο συγγένειας, κατά την γνώμη μου, των τεχνολογιών διακυβέρνησης της χάραξης πολιτικών για την έρευνα της Ε.Ε., από τη μία, και της ανάπτυξης, από την άλλη. Μιλώντας για τη ρητορική της συμμετοχής ως μέσο απο-πολιτικοποίησης της ανάπτυξης, η ανθρωπολόγος Sarah White υποστηρίζει ότι «η ενσωμάτωση, παρά ο αποκλεισμός, είναι η καλύτερη μορφή ελέγχου» (1996: 143). Ο έτερος μελετητής της αναπτυξιακής τεχνολογίας διακυβέρνησης Pablo Leal υποστηρίζει επίσης ότι «η αφομοίωση έχει γίνει η πιο ελκυστική επιλογή για τη διασφάλιση του ελέγχου» (2010: 94) και παραθέτει την, ιδιαίτερα συναφή και για το πεδίο μου, σύνοψη του Michel Chossudovsky σχετικά με την ενσωμάτωση της αντι-ιδεολογίας στην κυρίαρχη ιδεολογία:

«Το «επίσημο» νεοφιλελεύθερο δόγμα δημιουργεί και το «αντι-υπόδειγμά» του, το οποίο ενσωματώνει έναν ιδιαίτερο ηθικό λόγο. Ο τελευταίος εστιάζει στη «βιώσιμη ανάπτυξη» ενώ διαστρεβλώνει και διαμορφώνει τα θέματα πολιτικής που εμπíπτουν στη φτώχεια, την προστασία του περιβάλλοντος και τα κοινωνικά δικαιώματα των

γυναικών. Αυτή η «αντι-ιδεολογία» σπάνια αμφισβητεί τις προδιαγραφές των νεοφιλελεύθερων πολιτικών. Αναπτύσσεται στο πλευρό και σε αρμονία με το επίσημο νεοφιλελεύθερο δόγμα, παρά εναντίον του» (2002, αναφέρεται ό.π.: 90).

Συναφής είναι και η επισήμανση του Arturo Escobar, ότι στη νεωτερικότητα παρατηρούμε μια «υπερ-αγοραιοποίηση της ρύθμισης, εντός της οποίας διπλώνεται η χειραφέτηση» (2004: 212). «Η νέα αυτοκρατορία δεν λειτουργεί μέσω της κατάκτησης, αλλά μέσω της επιβολής κανόνων», προσθέτει (ό.π.: 214). Αυτό συμβαίνει χάρη στην ένταξη του πολιτικού στο πεδίο της διακυβέρνησης, αφού «ο λόγος της διακυβέρνησης αφορά τον διάλογο, τη συμμετοχή, την αντιπροσώπευση και τη συμπερίληψη των «κυβερνώμενων»» (Lemke 2007: 54). Η αφομοίωση και ενσωμάτωση -ιδεών, λόγων, υποκειμενικοτήτων- δεν αποτρέπει την ντε φάκτο (ανα)παραγωγή ανισοτήτων και αποκλεισμών. Απλώς συντελεί ενεργά στη συγκάλυψή τους.

Όσον αφορά την ανάπτυξη, η αφομοίωση αυτή έχει επιτευχθεί εν πολλοίς χάρη στην ΜΚΟποίηση του πολιτικού ακτιβισμού, δηλαδή μέσω της διαδικασίας επαγγελματοποίησης και προτζεκτοποίησης της μετατροπής σκοπών για κοινωνική αλλαγή σε πρότζεκτ (Jad 2010: 193). Αυτή η προτζεκτιακή λογική διέπει, υποστηρίζω, και την τεχνολογία διακυβέρνησης των ευρωπαϊκών πολιτικών για την έρευνα (και ανάπτυξη), η οποία υποστηρίζεται από «μαλακούς», αλλά στην ουσία αναπόδραστους, κανόνες διακυβέρνησης, και ιεραρχικές, βάσει ειδημοσύνης, σχέσεις. Οι Csurgó et al. παρατηρούν ότι ζητήματα ισχύος σπάνια εμφανίζονται σε λόγους περί πολιτικής και σε σχετικά έγγραφα, σε πλαίσιο Ε.Ε. (2008: 293). Ως εκ τούτου, αφανής παραμένει η διαδικασία της προτζεκτοποίησης, καθώς εμπερικλείει και αποκλείει - άτομα, φορείς, λόγους, πρακτικές.

Στη διάρκεια της διατριβής εξετάζω τη χρήση διαφόρων κεντρικών εννοιών, τις οποίες υπαγόρευε η πολιτική-πλαίσιο που ρύθμιζε το LinKommons και υιοθέτησαν οι συντελεστές του -βιωσιμότητα, αντίκτυπος και διαφάνεια (κεφάλαιο 5), κοινότητα και δίκτυο (κεφάλαιο 6), συμμετοχή και ενδυνάμωση (κεφάλαια 7 και 8), ανθρώπινα δικαιώματα (κεφάλαιο 9). Χάρη στην αμφισημία τους και την (πάντα) θετική αξιολογική τους φόρτιση, οι έννοιες αυτές έχουν

γίνει εδώ και δεκαετίες αντικείμενο οικειοποίησης από τον κυρίαρχο οικονομιστικό λόγο της ανάπτυξης και χρησιμοποιούνται ως όροι-κλειδιά για τη καθολική νομιμοποίηση ηγεμονικών (ορθο)λογικών και πρακτικών (Cornwall, Eade, Leal, Batliwala, Scoones, Fox, Smyth 2010, Csurgó et al. 2008, White 1996), βάσει του δόγματος και χρονοτόπου της αέναης οικονομικής και τεχνολογικής προόδου. Υποστηρίζω ότι, καθώς φέρουν αντίστοιχο σημασιολογικό και ιδεολογικό φορτίο και σε πλαίσιο Ε.Ε., τείνουν να αποκτήσουν αντίστοιχη ιστορικότητα.

Λαμβάνοντας υπόψη την κεντρικότητα των εννοιών της συμμετοχής και της ενδυνάμωσης για την αφηγηματική παραγωγή βέλτιστων πρακτικών και ιστοριών επιτυχίας στο εθνογραφικό πεδίο, παραθέτω, στη συνέχεια, θεωρητικές πηγές που αναλύουν την ιστορική εξέλιξη της σημασιοδότησης και εργαλειοποίησής τους σε αναπτυξιακά πλαίσια. Οι συγγραφείς του τόμου «Deconstructing Development Discourse: Buzzwords and Fuzzwords» υποστηρίζουν ότι «η ίδια η αμφισημία των εννοιών της συμμετοχής και της ενδυνάμωσης τις έχουν κάνει ευάλωτες σε πολιτικούς στόχους που απέχουν πολύ από αυτούς που είχαν στον νου τους τα κοινωνικά κινήματα που κατέστησαν δημοφιλή τη χρήση τους» (Leal, Batliwala, αναφέρονται στο Cornwall 2010: 5).

Ο θεωρητικός της ανάπτυξης Pablo Alejandro Leal υποστηρίζει ότι η συμμετοχή, μια αντι-ηγεμονική, αρχικά, προσέγγιση για ριζοσπαστικό κοινωνικό μετασχηματισμό, «περιορίστηκε σταδιακά σε μια σειρά από μεθοδολογικά πακέτα και τεχνικές και έχασε τη φιλοσοφική και ιδεολογική σημασία της» (2010: 89). Έγινε, έτσι, σταδιακά αντικείμενο οικειοποίησης από θεσμικούς φορείς του πεδίου της ανάπτυξης και απέκτησε νομιμοποίηση ως «λέξη-καραμέλα» (buzzword) (ό.π.). Η, ανθρωπολόγος και φεμινίστρια ερευνήτρια των κοινωνικών κινήματων και της μικρο-πολιτικής, Manuela Zechner παρατηρεί ότι τέτοια πακέτα και τεχνικές «δεν έχουν ουσιαστική συνάφεια με την πραγματικότητα και λειτουργούν ως κενά πρότυπα που μπορούν να εξυπηρετήσουν τη νομιμοποίηση μιας έλλειψης ντε φάκτο ενασχόλησης (2020: 168). Ο Leal προβαίνει στην ακόλουθη ανάλυση:

«προκειμένου η συμμετοχή να γίνει μέρος της κυρίαρχης αναπτυξιακής πρακτικής, έπρεπε πρώτα να τροποποιηθεί, να «ευπρεπιστεί» (sanitized) και να αποπολιτικοποιηθεί. Καθότι έννοια πολιτικά αμφίσημη, αφού θα είχε καθαριστεί από όλα τα απειλητικά στοιχεία, θα μπορούσε να σχεδιαστεί εκ νέου ως όργανο που θα μπορούσε να παίξει έναν ρόλο εντός του status quo [...]. Η αφομοίωση της έννοιας εξαρτιόταν, σε μεγάλο βαθμό, από την παράλειψη ταξικών και ευρύτερων κοινωνικών αντιφάσεων. Έτσι, η συμμετοχή έγινε άλλο ένα συστατικό στο κυρίαρχο ιδεολογικό υπόδειγμα του εκσυγχρονισμού».

Για τη σύλληψη του εκσυγχρονισμού και την εφαρμογή του μέσω αναπτυξιακών πρακτικών, ο Leal βασίζεται στις προγενέστερες αναλύσεις των Escobar (1995) και Tandon (1996): «Σύμφωνα με αυτή [τη σύλληψη], η φτώχεια, η ανισότητα και περιθωριοποίηση είναι αποτελέσματα ελλιπούς εφαρμογής τεχνολογίας, κεφαλαίου και γνώσης, που θα συνδυάζονταν με επιτυχία μέσω κατάλληλων πολιτικών και μηχανισμών σχεδιασμού, και θα οδηγούσαν σε εύστοχες μεταρρυθμίσεις των θεσμικών δομών» (ό.π.: 95).

Ο James Ferguson είχε χαρακτηρίσει τον μηχανισμό της ανάπτυξης ως «αντι-πολιτική μηχανή», καθώς συγκαλύπτει συσχετισμούς εξουσίας και «αντιμετωπίζει τοπικές συνθήκες ως «προβλήματα» που απαιτούν τεχνικές και όχι δομικές ή πολιτικές λύσεις» (1990, αναφέρεται στο Fisher 1997: 446). Η Sarah White επιβεβαιώνει ότι το κυρίαρχο αναπτυξιακό υπόδειγμα μπορεί εύκολα να συμπεριλάβει ζητήματα ισχύος ή πολιτικά ζητήματα όταν αυτά μεταφράζονται σε τεχνικά προβλήματα (1996: 143) Ο Leal παραθέτει τη μεταγενέστερη παρατήρηση του Glyn Williams ότι «αν η ανάπτυξη είναι πράγματι μια «αντι-πολιτική μηχανή», [...] η συμμετοχή παρέχει ένα άκρως αποτελεσματικό μέσο για το λάδωμα των τροχών της» (2004, αναφέρεται στο 2010: 95).

Ο Leal προσθέτει ότι η θεσμική ανάπτυξη οικειοποιήθηκε τις επίσης ριζοσπαστικές, αρχικά, έννοιες της δύναμης και της ενδυνάμωσης, οι οποίες συνόδευσαν τη συμμετοχή και δημιούργησε νέες ερμηνείες, βάσει των οποίων η δύναμη είναι κάτι που οι ισχυροί μπορούν

να «δώσουν» στους ανίσχυρους (ό.π.: 96). Η θεωρητικός της διεθνούς ανάπτυξης και της ανθρωπιστικής βοήθειας Deborah Eade επιβεβαιώνει ότι «πολλές συμβατικές πρακτικές των ΜΚΟ αφορούν τελικά τη διατήρηση της ισχύος, παρά την ενδυνάμωση των [ντόπιων] συνεργατών τους» (2010: 203). Αυτό κατέστη δυνατό μέσα από τη «μετατόπιση της έμφασης από την ενδυνάμωση ως διαδικασία στην ενδυνάμωση ως τελικό προϊόν» (Smyth 2010: 146). «Καθώς η θεσμική ανάπτυξη επιλέγει την οδό της *τεχνοκρατίας* και της τεχνικοποίησης κοινωνικών και πολιτικών προβλημάτων και δίνει έμφαση στις τεχνικές της συμμετοχής παρά στο νόημά της, η ενδυνάμωση παρουσιάζεται ως ντε φάκτο αποτέλεσμα της εκκίνησης μιας συμμετοχικής διαδικασίας» (Leal ό.π.: 95, η επισήμανση με πλάγια γραφή στο πρωτότυπο).

Η Islah Jad υποστηρίζει ότι «η επαγγελματοποίηση, ως μέρος της διαδικασίας ΜΚΟποίησης του πολιτικού ακτιβισμού, μπορεί να μην οδηγήσει σε περισσότερη συμμετοχή για τις «στοχευόμενες ομάδες» ή για τους απλούς πολίτες (grassroots). Η «προτζεκτιακή λογική» προωθεί την προς-τα-πάνω κάθετη συμμετοχή και όχι την προς-τα-κάτω οριζόντια συμμετοχή, και μπορεί να οδηγήσει σε περαιτέρω συγκέντρωση ισχύος στα χέρια διαχειριστών ή τεχνοκρατών» (2010: 200). Άλλωστε, όπως σημειώνει η Jad, «η ΜΚΟποίηση, [και η προτζεκτοποίηση, θα προσθέσω] όχι μόνο συμβάλλει στην ενίσχυση των λιγότερο «συμμετοχικών» στοιχείων της υπάρχουσας κοινωνικής και πολιτικής κουλτούρας, αλλά έχει η ίδια πολιτισμικά στοιχεία, διαχέοντας αξίες που ευνοούν την εξάρτηση, την έλλειψη αυτάρκειας και νέους τρόπους κατανάλωσης» (2010: 195). Συνοψίζοντας, ο Gledhill παρατηρεί ότι «θα ήταν αφελές να φανταστεί κανείς ότι η νέα [το 2002] ρητορική της «ενδυνάμωσης» και της «συμμετοχής» αντικατοπτρίζει θεμελιώδεις μετασχηματισμούς στις παγκόσμιες σχέσεις εξουσίας» (2013: 308).

Εξάλλου, η υιοθέτηση και υποστήριξη από τους ειδικούς της τάξης των πρότζεκτ της κυρίαρχης ιδεολογίας εκφράζεται μέσα από την ικανοποίηση της επιταγής για παραγωγή καινοτομίας. Η σχετική ερμηνεία και εφαρμογή της καινοτομίας χρησιμοποιεί τον κυρίαρχο χρονότοπο της τεχνο-οικονομικής προόδου ως αδιαμφισβήτητη βάση αξιολόγησης. Με αυτό τον τρόπο, όχι μόνο καθιστά δυνατή τη σύνδεση της έρευνας με την αγορά, αλλά συνάδει και

με την εφημερία και τον μελλοντικό προσανατολισμό των πρότζεκτ, καθώς δεν ενθαρρύνει τη συνέχιση των συναπτόμενων σχέσεων-συνδέσεων πέραν της χρονικής διάρκειάς τους, και αποθαρρύνει την εμβάθυνση του αναστοχασμού και της προβληματοποίησης σχετικά με τη διαδικασία παραγωγής της γνώσης. Υποστηρίζω ότι η εμπέδωση της τεχνολογικής καινοτομίας ως αυταπόδεικτης αξίας και χρονοτοπίου στο κυρίαρχο αφήγημα και πράξη καθιστά τα σχετικά πρότζεκτ αυτομάτως «εξοικειωμένα» και εμποτισμένα με αγοραίες και μετα-πολιτικές έννοιες, λεξιλόγιο, μεθόδους και αρχές, και άρα ικανά να επιτύχουν εύκολα συμβατότητα με το κανονιστικό πλαίσιο των κυρίαρχων πολιτικών που διέπουν τα προγράμματα για την έρευνα.

Διαφωνώ με την παρατήρηση των Jensen et al., ότι τα ίδια τα πρότζεκτ ως οργανωσιακή μορφή είναι αξιακά ουδέτερα και χρειάζονται ηθική επένδυση από εξωτερικά αξιακά συστήματα (ό.π.: 30). Μπορεί τα ίδια να φαίνεται ότι δεν φέρουν άλλη αξία πέραν της αλλαγής (ό.π.) -εξ ου και η χρησιμότητα τους για πληθώρα τεχνολογιών διακυβέρνησης οι οποίες τα έχουν υιοθετήσει. Ωστόσο, υποστηρίζω ότι, στην πραγματικότητα, η όλη δομή, λογική και χρονικότητα των πρότζεκτ αντικατοπτρίζει ότι, αν τα πρότζεκτ είναι «ευέλικτα» και ευάλωτα σε οικειοποίηση, αυτό συμβαίνει επειδή είναι εγγενώς εμποτισμένα με κανονιστικό προσανατολισμό και αξίες. Εξάλλου, έχουν διαμορφωθεί, στη σύγχρονη μορφή τους, εντός κυρίαρχων θεσμικών πλαισίων -στρατιωτικών, βιομηχανικών, και, αργότερα, εταιρικών και αναπτυξιακών. Είναι η υποκειμενοποιητική συμμόρφωση με τις επιταγές της τεχνολογίας των πρότζεκτ που προϋποθέτει και συνεπάγεται ότι οι συμμετέχοντες σε αυτά ειδικοί υιοθετούν τη λογική της ως αποτελεσματική και ιδεολογικά ουδέτερη, αν όχι ως δεδομένη και αφανή.

Οι Garsten και Jacobsson παρατηρούν ότι η χρήση εμβληματικών εννοιών ως ετικετών που αντιπροσωπεύουν θεμιτές και αδιαμφισβήτητες οικουμενικές αξίες τις μετατρέπει σε σημεία τα οποία, αφενός, αποκλείουν την ηθική και πολιτική συζήτηση που οι έννοιες ήταν αρχικά προορισμένες να αποκαλύψουν και, αφετέρου, παύουν να αντιπροσωπεύουν τις αξίες και ταυτίζονται τα ίδια τα σημεία με την εκπλήρωση ηθικά άρτιας συμπεριφοράς (2011: 390, 2013: 432). Με άλλα λόγια, η υιοθέτηση από ένα πρότζεκτ εννοιών όπως η καινοτομία, η

βιωσιμότητα, η συμμετοχή και η κοινότητα να μεν το νομιμοποιεί, καθώς υποδηλώνει ότι οι συντελεστές του αποδέχονται ως αυταπόδεικτη την εγκυρότητα και την ηθικά ηγεμονική θέση των εννοιών βάσει κυρίαρχων κανονιστικών νοηματοδοτήσεων -άλλωστε, «η συμμετοχή είναι δυνατή μόνο για όσους δέχονται και δρουν βάσει αυτών των αρχών» (Csurgó et al. ό.π.: 302), αλλά σημαίνει δε ότι η πρακτική εφαρμογή τους έχει αποσυνδεθεί από την ηθικοπολιτική πολυπλοκότητα η οποία τις γέννησε και συνέβαλε στο να καταστούν οικουμενικές.

Συνοψίζοντας, υποστηρίζω αφενός, ότι το κανονιστικό πλαίσιο προδιαγράφει, σε μεγάλο βαθμό, τις έννοιες που οι ειδικοί των πρότζεκτ χρησιμοποιούν, τις αφηγηματικές μορφές και κατηγορίες, τους στόχους και τις συνοδευτικές σημασίες, ακόμα και τα αποτελέσματα, εν ολίγοις το περίγραμμα της δράσης και της νοηματοδότησής της, και, αφετέρου, ότι κανείς δεν μιλάει για αυτό. Η συσχέτιση στα πρότζεκτ προδιαγράφεται, και εκ των υστέρων περιγράφεται σε τεχνουργήματα λογοδοσίας και κανονικοποιείται, ως αγαστή συνεργασία χωρίς συγκρούσεις ή ανισότητες, η οποία επιτρέπει στα άτομα να ικανοποιήσουν επιμέρους και κοινούς στόχους. Στο αφήγημα αυτό συγκαλύπτονται οι σχέσεις εξουσίας και η πολιτική που δίχως άλλο διέπει τη ζωή ενός πρότζεκτ και όλες τις οντότητες που συμμετέχουν σε- και αποκλείονται από αυτό. Για παράδειγμα, η υιοθέτηση από τα συμβαλλόμενα με το πλαίσιο υποκείμενα των κανονιστικών προτύπων που συνοδεύουν τις διαδικασίες και κεντρικές έννοιές του θεωρείται προγενέστερη του πρότζεκτ και αυτοβούλως συναινετική, όπως αντανακλά η αρχική πρόταση που τα υποκείμενα καταθέτουν προς έγκριση.

Επιπλέον αποτελέσματα της ομοιογενοποιητικής δύναμης μιας λογικής που δεν αμφισβητείται αποτελούν, ισχυρίζομαι, όχι μόνο η καθοδήγηση του αναστοχασμού και της (αυτο-)αξιολόγησης των ειδικών, αλλά και η αφομοίωση, στον αφηγηματικό προγραμματισμό και απολογισμό τους, επιμέρους ιδιαιτεροτήτων, κινήτρων, εμπειριών, επιθυμιών, αξιολογήσεων και ερμηνειών· δικών τους και των (μη ειδικών) υποκειμένων που αποτελούν αντικείμενο και στόχο της δραστηριότητας του πρότζεκτ. Οι ειδικοί του πρότζεκτ οδηγούνται να διαμορφώσουν, ερμηνεύσουν, νοηματοδοτήσουν, κατηγοριοποιήσουν και, στο μέτρο του δυνατού, να ποσοτικοποιήσουν και να καταστήσουν μετρήσιμη τη δραστηριότητά τους και τα

εννοιολογικά και υλικά αποτελέσματα που αυτή επιφέρει στις ζωές ανθρώπων και ομάδων με τις οποίες διαντιδρούν μέσα από το πρίσμα του «κόσμου του-ενός-κόσμου», ο οποίος απλουστεύει και υποβαθμίζει την κοινωνικο-πολιτική και οντολογική πολυπλοκότητα των τελευταίων (Garsten & Jacobsson 2011: 387-388).

Αντηχώντας την ιδέα του Said σχετικά με τον «Οριενταλισμό ως συλλογικό θεσμό με τον δικό του λόγο» (Young 2007: 554), ο James Ferguson έχει υποστηρίξει ότι «όπως ο «πολιτισμός» τον 19ο αιώνα, η «ανάπτυξη» δεν είναι μόνο το όνομα μιας αξίας, αλλά και μιας κυρίαρχης προβληματικής ή ενός ερμηνευτικού πλέγματος μέσω του οποίου οι φτωχότερες περιοχές του κόσμου είναι γνωστές σε «εμάς». Εντός αυτού του ερμηνευτικού πλέγματος ένα πλήθος καθημερινών παρατηρήσεων γίνεται αναγνώσιμο και αποκτά νόημα» (1990, αναφέρεται στο Escobar 1997: 503). Παρόμοια λειτουργία υποστηρίζω ότι επιτελούν οι πολιτικές της Ε.Ε. μέσω των ερευνητικών πρότζεκτ, συνυφασμένες με αδιαφιλονίκητες επιστημολογίες του αγοραίου νεοφιλελευθερισμού, σχετικά με τη γνώση γύρω από εντόπιους «παραμελημένους», (για αυτό) «ελλειμματικούς» και (για αυτό) «ωφελομένους» πληθυσμούς. Μέσα από την υιοθέτηση του λόγου και των λογικών της ανάπτυξης από τις πολιτικές της Ε.Ε. για την έρευνα, η Δυτικού τύπου σκέψη (ανα)παράγει ανισότητες και αποκλεισμούς εντός της (νοούμενης ως) Δύσης, προσδιορίζοντας «εντόπια» και (άρα) οπισθοδρομικά υποκείμενα και πληθυσμούς ως «τον άλλον» (Deltou 1996, 2000), και επιβεβαιώνοντας, με αυτό τον τρόπο, ποια είναι η περιφέρεια της Ευρώπης.

Διεπιστημονικά πρότζεκτ: αφομοιώσιμη ειδημοσύνη και επιφανειακή γνώση

Υποστηρίζω ότι στο αποτέλεσμα της παραγωγής επιφανειακής ή πρόχειρης γνώσης από τα ερευνητικά πρότζεκτ συμβάλλουν οι συνθήκες και οι όροι βάσει των οποίων ενθαρρύνονται και ρυθμίζονται, σε πλαίσιο Ε.Ε., οι ερευνητικές κοινοπραξίες ως διεπιστημονικές/διατομεακές (inter-disciplinary/trans-disciplinary).

Οι Jensen et al. παρατηρούν ότι «σήμερα, εμπειρία σημαίνει να έχεις κάνει πολλά διαφορετικά πράγματα, [όχι πια] να έχεις κάνει το ίδιο πράγμα πολλές φορές» (ό.π.: 28). Είδαμε στην Εισαγωγή ότι η προτζεκτιακή ειδημοσύνη συνίσταται εν πολλοίς στην αφηγηματική ικανότητα επιστράτευσης αποκτημένων σε προηγούμενα πρότζεκτ δεξιοτήτων σε νέους, μοναδικούς κάθε φορά συνδυασμούς. Η εμπειρία των υποκειμένων μεταφράζεται σε διαχωρίσιμες δεξιότητες, οι οποίες μπορούν να αναδιαρθρωθούν σε διαφορετικούς συνδυασμούς ανάλογα με την περίπτωση. Με αυτό τον τρόπο, τα υποκείμενα κινητοποιούν ρευστές ταυτότητες, καθώς παρουσιάζονται ως ικανά να προσαρμοστούν και να αναλάβουν διαφορετικούς ρόλους, με διαφορετικούς τίτλους σε κάθε πρότζεκτ που εστιάζει στην εκάστοτε καινοτόμα δραστηριότητα. Η χρονική περιχάραξη των πρότζεκτ επιφέρει την οριοθέτηση, όχι μόνο της συσχέτισης των συνεργατών ως δικτυακών ατομικοτήτων, αλλά και της δέσμευσής τους με το αντικείμενο της έρευνας -αυτό που συνεχίζεται είναι η ατομική βιογραφία και όχι η έρευνα σε συνεργασία- ενώ ταυτόχρονα εδραιώνει την ανάγκη για προσαρμογή σε διαρκώς μεταβαλλόμενες συνθήκες και για συνεχή επανεπιπόνηση του εαυτού.

Συγκεκριμένα στον ακαδημαϊκό-ερευνητικό χώρο, υποστηρίζω, η αύξηση της εργασιακής επισφάλειας και η διάδοση των διεπιστημονικών πρότζεκτ μετατρέπουν την επιστημονική ταυτότητα των ερευνητών σε προτζεκτιακή, ένα είδος ειδημοσύνης που αφορά λιγότερο κάποιον συγκεκριμένο επιστημονικό κλάδο και περισσότερο τη δραστηριότητα στο πλαίσιο διαδοχικών πρότζεκτ. Η προτζεκτιακή ειδημοσύνη, αν και συνυπάρχει με τον τίτλο ειδίκευσης του κάθε ερευνητή, συχνά τον επισκιάζει, ειδικά όταν οι ερευνητές εξασφαλίζουν τον βιοπορισμό τους χάρη σε αυτήν.

Ο Γιώργος Τσιώλης, μέσα από την κοινωνιολογική έρευνα που πραγματοποίησε στους φορείς συμβουλευτικής για την ένταξη στην απασχόληση στην Ελλάδα, διαπίστωσε ότι «η ανυπαρξία παράδοσης και θεσμοθέτησης στο επαγγελματικό πεδίο της συμβουλευτικής είχε ως αποτέλεσμα να συντελεστεί σε μεγάλο βαθμό η επαγγελματική διαμόρφωση των συμβούλων μέσω της λογικής των προγραμμάτων» (2013: 174). Ο Τσιώλης παρατηρεί ότι «οι προδιαγραφές διεκδίκησης και υλοποίησης χρηματοδοτούμενων προγραμμάτων για την

«ενεργητική» απασχόληση εμπεριέχουν και αναπαράγουν ένα εννοιολογικό σύστημα [...] και μια εργαλειοθήκη από ενδεδειγμένες πρακτικές και μεθόδους» (ό.π.). Προσθέτει ότι η υιοθέτηση του αξιακού και κανονιστικού πλαισίου των πολιτικών από τους συμβούλους συνέβαλε στην ανάδειξη της κοινωνικής χρησιμότητας της επαγγελματικής ειδικότητάς τους, καθώς και της αναγκαιότητας του (ρευστού) ρόλου τους, γεγονός που θα νομιμοποιούσε την αξίωση για περαιτέρω χρηματοδότηση προγραμμάτων συμβουλευτικής (ό.π.: 175, 180).

Υποστηρίζω ότι, αντίστοιχα, τα ευρωπαϊκά ερευνητικά πρότζεκτ και ειδικά τα διεπιστημονικά/διατομεακά, όπως το πρότζεκτ υπό μελέτη, παρά το επιστημονικό υπόβαθρο του κάθε μέλους, είναι επιρρεπή στην υιοθέτηση των ιδεολογικά φορτισμένων εννοιών και αρχών του πλαισίου, επιπλέον ελλείπει συνεκτικής επιστημολογικής παράδοσης και επαγγελματικής θεσμοθέτησης (ό.π.: 174).

Τα προτζεκτιακά υποκείμενα καλούνται να υιοθετήσουν λεξιλόγιο και εννοιολογήσεις του ρυθμιστικού πλαισίου, να συμμορφωθούν με τις απαιτήσεις της λογοδοσίας, να υποσχεθούν και να επιδείξουν αποτελέσματα βάσει του κανονιστικού αξιακού συστήματος. Μέσα από αυτή τη συμπεριφορά, τα υποκείμενα αφενός καθίστανται επιλέξιμα για την επόμενη χρηματοδότηση, και αφετέρου συμβάλλουν συνολικά στο αφήγημα περί αξιοπιστίας και χρησιμότητας του πλαισίου των χρηματοδοτήσεων, στην τόνωση του κύρους του και στη συνέχιση της ύπαρξής του. Σε ένα καθιερωμένο ως κοινωνικά απαραίτητο πλαίσιο νομιμοποιείται η χρηματοδότηση των ειδικών που το υποστηρίζουν, οι οποίοι έχουν αναλάβει σημαντικό μέρος της ευθύνης για την καθιέρωσή του, για την επιτυχία ή την αποτυχία του.

Δεδομένης της διαφορετικής θεσιακότητας των ειδικών σε πρότζεκτ -για παράδειγμα βάσει επιστημονικού υπόβαθρου ή βαθμού εργασιακής επισφάλειας- και της ετερογένειας των υποκειμενικοτήτων που αντιπροσωπεύουν, μπορούμε να υποθέσουμε ότι υπάρχουν άτομα πιο «έτοιμα» να υιοθετήσουν κυρίαρχες έννοιες, κατηγορίες και λογικές, ή τις έχουν ήδη εμπεδώσει πριν εισέλθουν στο οικοσύστημα των πρότζεκτ, και άλλα που έχουν επίγνωση αναστοχαστικά ότι τις χρησιμοποιούν, σε ποιο συγκεκριμένο και με ποιον τρόπο. Αντίστοιχα, δεν

πρέπει να υποθέσουμε ότι οι υποκειμενικότητες ομοιογενοποιούνται στην πορεία της προτζεκτιακής εμπλοκής και εξοικείωσης-αφομοίωσής τους. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, η ίδια η διεπιστημονικότητα/διατομεακότητα των κοινοπραξιών πρότζεκτ αποτελούμενων από, συχνά άγνωστες μέχρι πρότινος, οντότητες σε δίκτυο προϋποθέτει τη διενέργεια επιστημολογικών συμβιβασμών προκειμένου να επιτευχθεί η απαραίτητη «γρήγορη» συναίνεση. Η απειλή της απουσίας ή της άρνησης της χρηματοδότησης λειτουργεί ως μια μορφή σκληρής διακυβέρνησης, ουσιαστικά ως (α)κύρωση που ελλοχεύει, κάτω από το φιλικό, δημοκρατικό προσωπείο των μαλακών, συναινετικών, μορφών διακυβέρνησης.

Λαμβάνοντας υπόψη ότι τα -μοναδικά κάθε φορά σε σύνθεση, αντικείμενο και σκοπό- διεπιστημονικά πρότζεκτ που ανταγωνίζονται μεταξύ τους για πρόσβαση σε χρηματοδότηση δεν συγκροτούν μια οριοθετημένη και συνεκτική περιοχή γνώσης, οδηγούμαστε στην υπόθεση ότι δεν είναι σε θέση, αλλά ούτε και ενθαρρύνονται να αναγνωρίσουν ή να αντισταθούν σε καθιερωμένους συσχετισμούς εξουσίας και τις σχετικές ιδεολογικές παραδοχές. Αντιθέτως, υιοθετούν συνήθως τις μετα-πολιτικές, τεχνο-οικονομιστικές αρχές του κανονιστικού πλαισίου, με αποτέλεσμα οι συντελεστές του πρότζεκτ να (ανα)παράγονται ως (αυτόνομα, υπεύθυνα) προτζεκτιακά υποκείμενα σε δικτυακή συσχέτιση και να παράγουν ετερόκλιτα, στεγανά και πολιτικά «ακίνδυνα» πακέτα γνώσης σε μορφή παραδοτέων κειμένων. Στον Επίλογο συζητώ τη σχέση μεταξύ της σύγχρονης εργασιακής επισφάλειας των ερευνητών και της παραγωγής «επισφαλούς γνώσης» (Keltly 2018: 12), αποκομμένης από τις κοινωνικές συνθήκες εντός των οποίων έχει παραχθεί, ανεπαρκώς αναστοχαστικής, ανούσιας.

Χρονοπολιτική και χρονοκρατία: ένας κόσμος, ένας χρόνος

Οι τεχνολογίες των αναπτυξιακών και των ερευνητικών πρότζεκτ παρουσιάζουν, επίσης, ομοιότητες ως προς τις κυρίαρχες αναπαραστάσεις του χρόνου που υιοθετούν, αλλά και ως προς τις τεχνικές διακυβέρνησης με τις οποίες (ανα)παράγουν και επιβάλλουν τις αναπαραστάσεις αυτές. Μια γενεαλογική επισκόπηση της ανθρωπολογικής θεωρίας γύρω

από τον χρόνο ξεπερνά την εμβέλεια της παρούσας εργασίας. Ωστόσο, βασίζομαι σε ορισμένες πρόσφατες προσεγγίσεις της ανθρωπολογικής θεωρίας γύρω από τη χρονοπολιτική. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιώ τον όρο «χρονοκρατία» (*chronocracy*), τον οποίο ορίζουν οι ανθρωπολόγοι Elisabeth Kirtsoglou και Bob Simpson ως «τους λογοθετικούς και πρακτικούς τρόπους στους οποίους χρησιμοποιούνται χρονικά καθεστώτα προκειμένου να αρνηθούν τη συγχρονικότητα (*coevalness*) και να δημιουργήσουν, έτσι, βαθιά ασύμμετρες σχέσεις αποκλεισμού και κυριαρχίας, είτε μεταξύ ανθρώπων (σε διαφορετικά πλαίσια), είτε μεταξύ ανθρώπων και άλλων οργανισμών και οικολογιών» (2020: 3).

Η ιδέα της άρνησης της συγχρονικότητας βασίζεται στην κριτική της εθνογραφικής ανάλυσης και γραφής που είχε διεξαγάγει ο Fabian, και αφορά «τον υποβιβασμό από την ανθρωπολογία του αντικειμένου της μέσα από τη χρονική υποβάθμισή του» (1983, αναφέρεται στο Kumar 2016: 52). Ο Fabian είχε ορίσει ως «αλλοχρονισμό» τον εκ-τοπισμό του «άλλου» από τον παροντικό χρόνο που επιτελεί ο ανθρωπολογικός λόγος, μέσα από την παραγωγή (και όχι απλώς την αναπαράσταση) άλλων κόσμων, οι οποίοι ζουν σε διαφορετικές χρονικότητες από αυτήν του εθνογράφου (1983, αναφέρεται στο Kirtsoglou & Simpson ό.π.: 5).

Η έννοια της χρονοκρατίας στρέφει την προσοχή στους τρόπους με τους οποίους η διακυβέρνηση διαθέτει ισχύ διαμόρφωσης των χρονικοτήτων στις οποίες οι άνθρωποι βιώνουν την καθημερινή ζωή, και αναδεικνύει τις χρονικές διαστάσεις της ανισότητας και των πρακτικών αποκλεισμού (ό.π.: 3). Για παράδειγμα, «ο ηγεμονικός χρονότοπος (*chronotope*) της περιοδικοποιημένης ιστορίας και των προσανατολισμένων στο μέλλον αντιλήψεων της προόδου είναι μια εκδήλωση της χρονοκρατίας επειδή είναι ένα χρονοτοπίο (*timescape*) από το οποίο πρόσωπα και κοινότητες μπορούν να εκ-τοπιστούν» (ό.π.: 9). Οι ανθρωπολόγοι Dalsgaard και Nielsen διευκρινίζουν ότι «ο όρος «χρονοτοπίο» αναφέρεται στη λογοθετική και πρακτική έμφαση ενός προσανατολισμού προς το μέλλον ή το παρελθόν με τρόπο που οι άνθρωποι τοποθετούν τους εαυτούς τους σε σχέση με τις τρέχουσες αλλαγές στον κόσμο γύρω τους» (2013: 13), ενώ οι γεωγράφοι May και Thrift ορίζουν τα χρονοτοπία ως «δίκτυα

αναπαραστάσεων, τεχνολογιών, πειθαρχιών, και ρυθμών στον χρόνο» (2003, αναφέρεται στο Bear 2016: 496)

Βάσει (διαχρονικών) κυρίαρχων λογικών, «ο θραυσματικός κόσμος αποτελείται από χρονοτοπία του σύγχρονου εναντίον του οπισθοδρομικού και του πρωτόγονου εναντίον του προηγμένου, τα οποία υποστηρίζονται από ιστορικές έννοιες της προόδου, μεγέθυνσης και ανάπτυξης» (Agnew 1996, αναφέρεται στο Kirtsoglou & Simpson ό.π.: 12). Οι Kirtsoglou και Simpson θεωρούν αυτό ένα νέο είδος οριενταλισμού, το οποίο συντηρεί κόσμους σε ασυμφωνία και παράγει νεο-αποικιακά υποκείμενα (ό.π.). Ως χρονοπολιτικό, αποικιοκρατικής λογικής, αποτέλεσμα που αφορά την παρούσα μελέτη, και το οποίο αναλύω εκτενώς στο κεφάλαιο 7, μπορούμε να διακρίνουμε, για παράδειγμα, «την αίσθηση αδράνειας στην οποία βασίζεται η τοπικότητα ως «συναισθηματική δομή»» (Appadurai 1995: 207) και την αξιολόγησή της ως οντολογικά υποδεέστερης. «Οι χρονικές αλληλουχίες των νεο-αποικιοκρατούμενων καθίστανται ανούσιες καθώς είναι πιασμένοι σε δίκτυα κυκλοφορίας και συγκέντρωσης κεφαλαίου, και στις κουλτούρες ταχύτητας της μεγέθυνσης, της αριστείας, του χρέους και της δομικής προσαρμογής στο απόγειο της μετα-βιομηχανικής νεωτερικότητας» (Kirtsoglou & Simpson ό.π.).

Η ανθρωπολόγος Michaela Hubmann αντλεί από το έργο της Adam, η οποία θεωρητικοποιεί τον χρόνο σε σχέση με τον έλεγχο και υποστηρίζει ότι ο χρόνος μπορεί «να αντικειμενοποιηθεί, εξωτερικευτεί και κατασκευαστεί βάσει συγκεκριμένων αρχών σχεδιασμού» (2004, αναφέρεται στο 2021: 386). Η Hubmann συμπεραίνει ότι, αφού, ως κοινωνικές κατασκευές, το νόημα και η σημασία του χρόνου και της χρονομέτρησης γίνονται αντιληπτά με διαφορετικό τρόπο από διαφορετικά άτομα και ομάδες, [...] «τα χρονοτοπία μπορούν να θεωρηθούν ως εργαλείο για πολιτικό, κοινωνικό και θεσμικό έλεγχο καθώς διαμορφώνουν, καθοδηγούν και οργανώνουν την ανθρώπινη σκέψη, συμπεριφορές και εμπειρία» [...] και συνιστούν την πολιτική του χρόνου και της χρονομέτρησης (ό.π.). «Η χρονοπολιτική διαδραματίζει ρόλο», προσθέτει, «όταν ορισμένοι φορείς έχουν περισσότερο έλεγχο και πρόσβαση στις χρήσεις του χρόνου και της χρονομέτρησης από ό,τι άλλοι» (ό.π. 397). Για αυτό και ο Felix Ringel πιστεύει ότι οι

ανθρωπολογικές αναλύσεις της χρονοπολιτικής οφείλουν να εστιάζουν στην ερώτηση «για ποιον τους χρόνους και ποιου την πολιτική μιλάμε» (2020: αναφέρεται στον ίδιο τόμο, Kirtsoglou & Simpson 2020: 19).

Ωστόσο, ο ίδιος ο χρόνος, οι τρόποι κοινωνικής παραγωγής του και οι συνέπειες των νοηματοδοτήσεων που φέρει συνήθως παραμένουν άδηλες και (για αυτό) «αόρατες». Οι Brown et al. επισημαίνουν διάφορες -ανθρωπολογικές και μη- μελέτες, συμπεριλαμβανομένων από την ανθρωπολόγο Laura Bear (2014), που έχουν δείξει ότι οι αναλυτικές υποθέσεις γύρω από τον σύγχρονο χρόνο έχουν εσωτερικευθεί με τρόπους που καθιστούν τον χρόνο δοχείο ή μανδύα των κοινωνικών διαδικασιών, αποφεύγοντας, έτσι, μια πιο διεξοδική εμπειρική κατανόηση των πρακτικών μέσω των οποίων η χρονικότητα παράγεται κοινωνικά και υλικά (2017: 14). Η Bear, συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι «η ηθική/δεοντολογία (ethics), η γνώση και οι τεχνικές του χρόνου είναι μορφές επιδέξιας δημιουργίας ενσωματωμένες εντός των χρονοτοπιών, από τις οποίες προκύπτουν κοινωνικοί κόσμοι και συνδέονται με μη ανθρώπινες διαδικασίες» (2016: 490).

Εντούτοις, αυτό που παρατηρούμε στις κυρίαρχες καπιταλιστικές αναπαραστάσεις είναι ότι «ο χρόνος ανάγεται σε- και συνοψίζεται ως τεχνική που γεννά κεφάλαιο», ως μέσο κερδοσκοπίας και αγοραίου υπολογισμού της αξίας, όπου δεν εμπλέκεται η ηθική/δεοντολογία ή η γνώση (ό.π.: 490-492). «Καθώς τα μέσα μέτρησης της αξίας και οι έννοιες παραγωγικής εμπρόθετης δράσης που διαθέτουμε είναι θεμελιωμένες σε απλουστευτικούς χρονο-χάρτες -η Bear χρησιμοποιεί εδώ τον όρο του Gell (1992) για τις διάφορες αναπαραστάσεις του χρόνου- οι οποίοι αναπαρίστανται απλώς ως τεχνικές και δεν πραγματοποιούν ανοιχτές ηθικές ή γνωσιακές αξιώσεις, καθίσταται πολύ δύσκολο να αμφισβητηθούν οι ίδιοι οι κυρίαρχοι και λιγότερο κυρίαρχοι χρονο-χάρτες που συναρμολογούνται σε τεχνολογίες φαντασίας» (ό.π.: 490, 492, 496). Παρ' όλα αυτά, η Bear πιστεύει ότι όλες οι τεχνολογίες φαντασίας -κυρίαρχες θεσμικές μορφές μέσω των οποίων ο χρόνος πυκνώνεται με χρονοτόπους- αντιπροσωπεύουν δημιουργική πράξη και αξιακή διαπραγμάτευση, ακόμα και αυτές που μοιάζουν να είναι απλώς τεχνικές για την επίτευξη δεδομένων αγοραίων σκοπών (ό.π.: 492, 494). Για αυτό και προτείνει

την κατανόηση του χρόνου μέσω της ανθρώπινης εργασίας (labour) του χρόνου και στον χρόνο (2014).

Προσυπογράφοντας τις κατηγοριοποιήσεις της Bear σχετικά με τη δημιουργία χρονικών αναπαραστάσεων, οι Kirtsoglou και Simpson υποστηρίζουν ότι «η χρονοκρατία εκδηλώνεται σε οικονομικο-πολιτικές τεχνολογίες που εγκαθιδρύουν ανισότητα παγκοσμίως, σε γνωσιολογικές ιεραρχίες που έχουν αλλοχρονικά αποτελέσματα, και ως αντι-ηθική/αντι-δεοντολογία (counter-ethic) που δημιουργεί ασύμμετρες ηθικές οικονομίες, εμπνευσμένη από νεοφιλελεύθερα οράματα προόδου ως ιστορικό και ηθικό τέλος» (ό.π.: 15, 23). Με άλλα λόγια, βλέπουμε την κυριαρχία του «κόσμου του-ενός-κόσμου» επίσης ως επιβολή μιας «χρονικότητας του-ενός-χρόνου» (Bonelli 2019, αναφέρεται στο Otsuki et al. 2019: 11). Εξ ου και η πρόταση του Bonelli: «προκειμένου να αποσπούμε τις αποκλίνουσες χρονικότητες που κατοικούν στον κόσμο, οφείλουμε να διερευνούμε εθνογραφικά και φιλοσοφικά την «πολιτική του πότε», επιπλέον της αντιπροσωπευτικής «πολιτικής του ποιος» και της οντολογικής «πολιτικής του τι»» (ό.π.).

Ανάμεσα στους στόχους της παρούσας εργασίας συγκαταλέγεται η ανάδειξη των, συνήθως άρρητων, ηθικοπολιτικών και επιστημολογικών διαστάσεων με τις οποίες η ειδημοσύνη, όπως προδιαγράφεται από το κανονιστικό πλαίσιο των πρότζεκτ και επιτελείται μέσα από την εμπρόθετη δράση των εκπροσώπων της ειδικών, επικαλείται κυρίως χρονοτοπία και χρονοτόπους, (ανα)παράγοντας αλλοχρονικά υλικά, λογοθετικά και συμβολικά αποτελέσματα. Εξετάζω τη συνάρθρωση του χρόνου του πρότζεκτ και της δραστηριότητας των δρώντων υποκειμένων σε αυτόν με διάφορες χωρικότητες, κοινωνικότητες, υποκειμενικότητες και χρονικότητες εντός και εκτός πρότζεκτ. Όπως παρατηρεί ο Arjun Appadurai, ο χώρος και ο χρόνος κοινωνικοποιούνται και εν-τοπίζονται μέσα από σύνθετες και συνειδητές πρακτικές επιτέλεσης, αναπαραστάσης και δράσης (1995: 206).

Κατά την εξέταση ενός πεδίου πρακτικής και των τρόπων παραγωγής των διαφόρων χρονικοτήτων, χρονοτοπιών και τόπων, συμμερίζομαι τις προσεγγίσεις που καλούν για

έμφαση στη χρονοπολιτική, δηλαδή στις ανισότητες ισχύος σχετικά με την αξία και τη χρήση του χρόνου, οι οποίες διέπουν τις προϋπάρχουσες και τις αναδυόμενες αντιλήψεις και πρακτικές. Επιχειρώ, βάσει των αναλυτικών πρισμάτων στα οποία με οδήγησαν οι συσχετισμοί και οι διαντιδράσεις στο πεδίο, να εντοπίσω και να διευθετήσω κειμενικά τις, διάχυτα αφομοιωμένες και άρρητες, ιεραρχικές νοηματοδοτήσεις του χρόνου και του χώρου, και τους τρόπους με τους οποίους αυτές τίθενται σε εφαρμογή και (ανα)παράγουν σχέσεις, συμβάντα, λόγους, τόπους, χρονικότητες, ιδέες και τεχνικές, ενώ συγχρόνως (ανα)παράγονται μέσα από αυτές.

Η (αφανής) χρονοπολιτική σε/των πρότζεκτ και η ποιητική των υποδομών

Η έννοια της χρονοκρατίας βοηθάει στη διερεύνηση των (κυρίαρχων) χρονοτόπων και χρονοτοπίων που διέπουν την τεχνολογία του πρότζεκτ, των συνθηκών εμπέδωσης τους μέσω της δραστηριότητας των πρότζεκτ, και των διαφόρων συνεπειών στη σχεσιακή συνδιαμόρφωση των υποκειμενικότητων των ειδικών και των μη ειδικών. Παραπέμποντας στις αποικιοκρατικού τύπου λογικές και πρακτικές της ανάπτυξης, η προτζεκτιακή χρονοπολιτική ανισότητα πουθενά δεν φαίνεται πιο έντονα από ό,τι στις περιστάσεις συνάρθρωσης του πρότζεκτ, των λόγων, πρακτικών και υποκειμένων του, με τους «παγωμένους» χωροχρονικά, μη ανήκοντες στα πρότζεκτ μη ειδικούς· στους τρόπους με τους οποίους οι χρονικότητες των δεύτερων, αλλά και οι «κοινοί» μεταξύ των μεν και των δε χρόνοι, εμφανίζονται μόνο μέσα από (φαντασιακές) αφηγηματικές κατηγοριοποιήσεις των πρώτων, βάσει μιας γραμμικής λογικής δράσης-αποτελέσματος: τεχνικές λύσεις που οδηγούν σε βιωσιμότητα, ανάπτυξη και πρόοδο, χάρη σε υποδομές και μέσω πρότζεκτ. Θεωρώ αποτέλεσμα κατεστημένης ανισότητας το, προδιαγεγραμμένο από το ρυθμιστικό πλαίσιο και επιτελεσμένο από τους ειδικούς, γεγονός ότι οι (χρονο)πολιτικές διαστάσεις αυτής της υποκειμενοποιητικής διαδικασίας δεν θίγονται στις διαντιδράσεις μεταξύ ειδικών και μη ειδικών και δεν αποτυπώνονται στο επίσημο αφήγημα του πρότζεκτ.

Εκτός από τον χρόνο του πρότζεκτ και σε πρότζεκτ, όπως καθορίζεται εν πολλοίς από τις (ημερολογιακά) εξαμηνιαίες ή ετήσιες υποχρεώσεις λογοδοσίας και διευθετεί τη δραστηριότητα που λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο του, συναντάμε την συμ-παραγόμενη χρονικότητα των ατομικών βιογραφιών των ερευνητών, συνδεδεμένων φορέων και άλλων πρότζεκτ, αλλά, στο συγκεκριμένο πεδίο υπό μελέτη, και τη χρονικότητα της ζωής στην αγροτική περιοχή που αποτελεί πεδίο δραστηριότητας του πρότζεκτ. Η τελευταία συγκροτείται, μεταξύ άλλων, από την περιοδικότητα της αγροτικής παραγωγής, του εκκλησιαστικού χρόνου, της τουριστικής κίνησης, ή των συναλλαγών με το κράτος (π.χ., τις υποχρεώσεις υποβολής ημερολογίου δραστηριότητας για τους βιολογικούς καλλιεργητές). Η ασυμμετρία μεταξύ των παραπάνω χρονικοτήτων αφορά τα χρονοπολιτικά καθεστώτα που τις υποστηρίζουν, όπως εκφράζονται μέσα από συσχετιζόμενες αναπαραστάσεις του χρόνου: χρονο-χάρτες, χρονοτοπία και χρονοτόπους.

Ένα σημείο εστίασης της παρούσας ανάλυσης αποτελεί η -πολλαπλά αποκαλυπτική- απόπειρα συμβιβασμού από τους ειδικούς (φαινομενικά) αντιφατικών μεταξύ τους λογικών και ηθικοπολιτικών προταγμάτων. Πάντως, ο χρόνος και παράγωγες έννοιες έλειπαν ως κατηγορίες από τον αναστοχασμό τους. Όπως αγνοούνταν οι χρονικότητες των μη ειδικών, και οι (βιωματικά διαμορφωμένες και εν-τοπισμένες) αντιλήψεις τους για τον χρόνο, τον ρυθμό, την αξία και τη μέτρησή του, έτσι απουσίαζαν και οι εμπεδωμένες χρονοπολιτικές ιεραρχίες ως πολιτικό διακύβευμα ή πεδίο διεκδίκησης. Βέβαια, όπως θα δούμε στο κεφάλαιο 6, ούτε «το τοπικό» -η εντοπιότητα και οι χρονοπολιτικές διαστάσεις της- ή «η κοινότητα», ως εννοιολογικές και ιδεολογικές κατασκευές, αντιμετωπίζονταν κριτικά στο πλαίσιο του πρότζεκτ.

Η εμπειρία της δια ζώσης συσχέτισης με τους ντόπιους κατοίκους μιας αγροτικής περιοχής περνούσε για τους ειδικούς -εμού συμπεριλαμβανομένου- μέσα από την αφορμή πραγματοποίησης οργανωμένων συμβάντων, τα οποία καθορίζονταν με τη σειρά τους από τη χρονικότητα του πρότζεκτ, τόσο ως προς το πλαίσιο εφαρμογής του, όσο και ως προς την οραματική διαδικασία που αυτό προδιέγραφε και ενεργοποιούσε. Παραδείγματος χάρη, όπως θα δούμε στο κεφάλαιο 7, το κεντρικό πρόταγμα του πρότζεκτ για ενδυνάμωση και

αυτοδιάθεση των μη ειδικών συνοδεύονταν από την επιταγή για (εκ)συγχρονισμό μέσω μιας (υποδομής) ψηφιακής διασύνδεσης, εντασσόταν σε κυρίαρχες λογικές, υλικούς και συμβολικούς όρους, επιβεβαίωνε την εμπεδωμένη ασυμμετρία των χρονικοτήτων, και αναπαρήγε την καθιερωμένη ηγεμονία του, ψηφιακά υποστηριζόμενου σήμερα, ρυθμού της καπιταλιστικής προόδου. Η πρωτοκαθεδρία των στόχων αυτών εκφερόταν αδιάλειπτα τόσο στις διάφορες συναντήσεις όσο και στα επίσημα τεχνουργήματα λογοδοσίας του πρότζεκτ. Στο κεφάλαιο 4 συζητώ περαιτέρω τη διαδικασία συμπαραγωγής συναντήσεων και εγγράφων. Όπως υποστηρίζουν οι Brown et al. συγκεκριμένα όσον αφορά τις συναντήσεις, ο χρόνος παράγεται κοινωνικά και υλικά μέσω των μορφών, διαδικασιών και πρακτικών τους (2017: 14). Είδαμε ότι κεντρική στην προτζεκτιακή συνθήκη είναι η δραστηριότητα. Ο χρονότοπος και οι απαιτήσεις κειμενικής λογοδοσίας του αγοραία προσανατολισμένου, μετα-πολιτικού πλαισίου των πρότζεκτ καθορίζουν τα διάφορα χρονοτοπία που διέπουν τη σχεδιαζόμενη και εφαρμοζόμενη δραστηριότητα, διαμορφώνοντας χωρικότητες και χρονικότητες.

Οι βιωμένοι χρόνοι και οι χρονο-χάρτες των ίδιων των ειδικών στο πεδίο έμοιαζαν ενσωματωμένοι σε κυρίαρχους κανονιστικούς χρονοτόπους, όπως αυτό αντανάκλωνταν στα χρονοτοπία που επικαλούνταν. Ο χρόνος ως κοινωνικός χρόνος και χρονικότητα, εμφανιζόταν, αφενός, αναφορικά με την οριοθέτηση του πρότζεκτ, κυρίως ως προς τις τυπικές υποχρεώσεις του -ο χρόνος ως τεχνικό εργαλείο και οργανωσιακή συνθήκη παραγωγής επιτευγμάτων γνώσης, δηλαδή- και, αφετέρου, ως τεχνολογία φαντασίας: ως μέσο ενατένισης και χαρτογράφησης ενός ακαθόριστου μέλλοντος στο οποίο θα μπορούσαν να εκπληρωθούν οι οραματιζόμενοι στόχοι που αποτελούσαν την πυξίδα της πράξης στο παρόν. Όπως επισημαίνει ο Nielsen, «μη πραγματοποιημένα (αλλά δυνητικά) μέλλοντα συν-υπάρχουν με άλλους χρόνους στο παρόν» (2011, αναφέρεται στο Dalsgaard και Nielsen ό.π.: 9).

Υλικό και ποιητικό επίκεντρο της δραστηριότητας των ειδικών στο πεδίο υπό μελέτη αποτελούσε μια υποδομή ασύρματης δικτύωσης. Οι Hannah Appel, Nikhil Anand και Akhil Gupta, παραθέτοντας το έργο προγενέστερων θεωρητικών, επισημαίνουν την πολλαπλότητα των υποδομών, τις οποίες προτείνουν να δούμε ως μια συνάρθρωση υλικότητων με θεσμικούς

φορείς, νομικά καθεστώτα, πολιτικές, και πρακτικές της γνώσης, η οποία βρίσκεται σε συνεχή διαμόρφωση στον χώρο και τον χρόνο (Ribeiro 1994; Mitchell 2002; Edwards 2003, αναφέρονται ό.π.: 12). Οι Appel et al. μάς καλούν να συλλάβουμε τις υποδομές ως χρονοτόπους, λαμβάνοντας υπόψη όλους τους διαφορετικούς χώρους και χρόνους που τις αποτελούν και συν-διαμορφώνονται μέσα από- ή με αφορμή αυτές, καθώς και την πολιτική διάσταση των υποσχέσεων που περιέχουν (2018: 17). Αυτό αποκαλεί ο Brian Larkin την ποιητική των υποδομών, δηλαδή τη σημασία τους για το μέλλον, μέσα από τις επιθυμίες, ελπίδες και βλέψεις που σηματοδοτούν (2013). «Οι υποδομές είναι ύλη που επιτρέπει την κίνηση άλλης ύλης», ταυτόχρονα «πράγματα και η σχέση ανάμεσα σε πράγματα» (ό.π.: 328-329). Διαφορετικά οράματα για το μέλλον εγχαράσσονται στις υποδομές, διαμορφώνονται από αυτές και ταυτόχρονα τις διαμορφώνουν. Οι υποδομές, λένε οι Appel et al., είναι πεδίο υλικό και πεδίο φιλοδοξίας για τη διαπραγμάτευση των υποσχέσεων και της ηθικής της πολιτικής εξουσίας, και για τη δημιουργία και αναίρεση πολιτικών υποκειμένων (2018: 20).

Ο γεωγράφος David Harvey υποστήριξε ότι η ανάπτυξη των υποδομών στον καπιταλισμό έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαδικασία που ο ίδιος ονόμασε «χωρο-χρονική συμπίεση» (1989, αναφέρεται στο Barry 2020: 92). Πράγματι, η χωρο-χρονική συμπίεση που επιτρέπει η υποδομή ασύρματης δικτύωσης –«η γεφύρωση του ψηφιακού χάσματος»- παρουσιαζόταν από τους ειδικούς του πρότζεκτ υπό εξέταση ως απαραίτητη συνθήκη (εκ)συγχρονισμού, όπλο ενάντια στην ερήμωση της αγροτικής περιοχής και την περιθωριοποίηση των κατοίκων της. Η δικτυακή διασύνδεση υποσχόταν να εξαλείψει τις ελλείψεις τους μέσα από την κατάλυση των χωρικών αποστάσεων. Στον οριενταλιστικό οραματισμό των ειδικών δεν είχε θέση ένα προ-τεχνολογικό παρελθόν ή ένα εξω-τεχνολογικό μέλλον. Η πίστη σε πολιτικές δυνατότητες αυτάρκειας, αυτοδιάθεσης και αυτοπροσδιορισμού των ντόπιων κατοίκων περνούσε μέσα από κυρίαρχους χρονοτόπους, χρονοτοπία και ρυθμούς που διέπουν και τη σύγχρονη συνθήκη ψηφιακής συσχέτισης. Στάση ή παύση σημαίνει καθυστέρηση, οπισθοδρόμηση. Ό,τι χειρότερο βάσει της κυρίαρχης αξιολόγησης, δηλαδή.

Στα κεφάλαια 7 και 8 εξετάζω την κατασκευή και τις πολλαπλές συνέπειες της «υπόσχεσης», η οποία διαμορφωνόταν, σε μεγάλο βαθμό, από τη χρονοπολιτικά ιεραρχική συνάρθρωση διαφορετικών χρονοτοπίων -του ρυθμιστικού πλαισίου και της προτζεκτιακής δραστηριότητας, της υποδομής δικτύωσης, του συνεργατισμού, μεταξύ άλλων- και η οποία επικαθόριζε τη σχέση μεταξύ ειδικών και μη ειδικών και τις διαδικασίες υποκειμενοποίησής τους. Συγκεκριμένα, ο συγχρονισμός των εντοπισμένων μη ειδικών με τις κεντρικές εξελίξεις χάρη στον τεχνολογικό εκσυγχρονισμό προϋπόθετε και τον εξορθολογισμό της συμπεριφοράς τους. Όπως θα υποστηρίξω βάσει εθνογραφικών δεδομένων, οι ειδικοί υπαγόρευαν στους μη ειδικούς μια υποκειμενικότητα που οι ίδιοι επιτελούσαν: δραστήρια, υπεύθυνη, ορθολογική, τεχνικά καταρτισμένη και ορισμένη από την πίστη στην τεχνολογία, αρσενική. Η ηθική υποχρέωση για υιοθέτηση κυρίαρχων λογικών μεταδιδόταν στα μη ειδικά, εξω-προτζεκτιακά υποκείμενα, ειδικά δεδομένης της ευεργεσίας την οποία δέχονταν. Η χρονοκρατία συναντά το χρέος: όπως επισημαίνει ο Lazzarato, η ντε φάκτο ανισότητα εξουσίας προϋπάρχει της ευεργεσίας και απλώς επιβεβαιώνεται μέσα από την προκύπτουσα ηθική υποχρέωση.

Οι ειδικοί επαναλάμβαναν τη διαπίστωση ότι χρειάζεται αρκετός -αόριστα πολύς και πέραν της επίσημης διάρκειας του πρότζεκτ- χρόνος για την ωρίμανση κοινωνικών σχέσεων και ανθρώπων. Μέσα από την υιοθέτηση κατάλληλων συμπεριφορών, (ορθο)λογικών και μορφών συλλογικής οργάνωσης, τα συσχετιζόμενα με διαφορετικό, πλέον, τρόπο υποκείμενα θα εκπλήρωναν τις δυνατότητες της υποδομής δικτύωσης, η οποία προϋπήρχε του πρότζεκτ, και των εργαλείων διαχειριστικής και οργανωσιακής γνώσης τα οποία παρήγαγε το πρότζεκτ. Η πραγματοποίηση, όμως, των σχετικών υποσχέσεων θα απαιτούσε επιπλέον πρότζεκτ. Εν ολίγοις, η συζήτηση για τις δυνατότητες στο μέλλον γινόταν στη βάση της πεπερασμένης διάρκειας του τρέχοντος πρότζεκτ και της ανάγκης για επόμενο ή επόμενα πρότζεκτ, τα οποία θα επέτρεπαν τη συνέχιση της επιδίωξης εκπλήρωσης των (οργανωσιακών, πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών) δυνατοτήτων της (υποδομής) τεχνολογίας.

Η χρονοπολιτική της κατάσχυσης της προτζεκτιακής συνθήκης παραπέμπει στην αναπτυξιακή βοήθεια. Η Hubmann, μελετώντας τα παγκόσμια αναπτυξιακά πρότζεκτ υγείας, εισάγει τον

όρο «χρονιότητα (chronicity) των άστατων προτζεκτιακών ρυθμών» για να περιγράψει την προτζεκτοποίηση των δημοσίων συστημάτων υγείας και την εξάρτησή τους από βραχυπρόθεσμους κύκλους χρηματοδότησης, οι οποίοι παράγουν ένα συνεχές χρόνιας έλλειψης (2021). Παραθέτει τις παρατηρήσεις των Benton et al., ότι το στενό παράθυρο χρόνου που μπορούμε να αποκαλέσουμε προτζεκτιακό χρόνο έχει ευρύτερες συνέπειες, καθώς οι δυνατότητες και η αβεβαιότητα που παράγεται σε αυτόν ξεπερνούν το οριοθετημένο χρονικό πλαίσιο διενέργειας του εκάστοτε πρότζεκτ (2017, αναφέρεται ό.π.: 382). Συνεπώς, ο διακοπτόμενος ρυθμός των πρότζεκτ διαρρηγνύει τη συνέχεια που απαιτεί ο ηγεμονικός χρονότοπος της (εμπεδωμένης ως καθολικά επιθυμητής και απαραίτητης) αέναης προόδου.

Φυσικά, μια αιτιολογικά προσανατολισμένη ανάλυση της απουσίας διάρκειας της προτζεκτιακής δραστηριότητας θα απέδιδε ευθύνες σε διαφορετικές οντότητες -στις οντότητες χάραξης πολιτικής, τους ενδιάμεσους φορείς (ειδημοσύνης) ή τους τελικούς ωφελούμενους- ανάλογα με το επιστημολογικό πρίσμα του διαφορετικά τοποθετημένου σε πλέγματα σημασιών και εξουσίας αφηγούμενου. Σε κάθε περίπτωση, μπορούμε να υποθέσουμε με ασφάλεια ότι η πλειονότητα των ειδικών (expert) προσεγγίσεων σε πλαίσιο ερευνητικών πρότζεκτ που διαπνέονται από αναπτυξιακού τύπου στόχους και λογική καθώς (δεσμεύονται να) παράγουν καινοτόμα εργαλεία -ανάπτυξης, βιωσιμότητας, ενδυνάμωσης- δεν στρέφει το βλέμμα της στο ίδιο το κανονιστικό πλαίσιό τους ως (χρονο)πολιτική τεχνολογία.

Ο εφήμερος, μετα-πολιτικά οραματικός, κανονιστικός και υποκειμενοποιητικός χαρακτήρας των αναπτυξιακών και ερευνητικών πρότζεκτ τα καθιστά καθοριστικά στη συμβιωτική σχέση μεταξύ των ηγεμονικών προτροπών για πίστη στις δυνατότητες υλικών και άυλων τεχνολογιών και υποδομών και της αβεβαιότητας γύρω από την υλοποίηση των συσχετιζόμενων υποσχέσεων. Η συνάρθρωση αυτή πηγάζει από- και συνεπάγεται, αφενός, την αφάνεια των μηχανισμών φυσικοποίησης κυρίαρχων λογικών και πρακτικών, και, αφετέρου, την ατομική υπευθυνοποίηση (και υπο-χρέωση) των υποκειμένων -ειδικών ή μη- για τη διαχείριση της αβεβαιότητας και για την έλευση του (ευκταίου) μέλλοντος.

Υποστηρίζω ότι ένα από τα κυριότερα (χρονοκρατικά) αποτελέσματα της τεχνολογίας των πρότζεκτ είναι η προεξόφληση του μέλλοντος. Σε μια ολοένα και πιο προτζεκτοποιημένη (νεοφιλελεύθερη) αγοραία τάξη, παρατηρούμε την υπαγωγή της δραστηριότητας και των νοηματοδοτήσεών της σε μια καθολικευτική κοσμοθεώρηση, την κατίσχυση εκ-τοπισμένων γραφειοκρατικών μηχανισμών ελέγχου-λογοδοσίας, την τεχνικο-ποίηση, αορατοποίηση και ηθικοποίηση της πολιτικής. Ένα μέλλον διεπόμενο από τέτοιους μηχανισμούς θα συνεπαγόταν, μεταξύ άλλων, την αυξανόμενη ασυνάφεια του παρελθόντος, τη βίωση του εκάστοτε παρόντος ως πόρου-μέσου, την περαιτέρω εμπέδωση της αβεβαιότητας (εργασιακής και, γενικά, σχετικά με τη διαβίωση και επιβίωση), καθώς και την ενίσχυση του διαχωρισμού των υποκειμενικότητων σε ειδικές και συμπεριλαμβανόμενες ή ακατάρτιστες και αποκλεισμένες· σε κάθε περίπτωση χρεωμένες. Ο ένας κόσμος και ένας χρόνος προϋποθέτει και οδηγεί σε μία υποκειμενικότητα. Στον Επίλογο συζητώ πιθανές τακτικές αντίστασης, συγκεκριμένα των εργαζομένων στην έρευνα, απέναντι στους, φαινομενικά αναπόδραστους - χρονοκρατικούς, υποκειμενοποιητικούς και υπο-χρεωτικούς- μηχανισμούς της προτζεκτοποίησης.

Σύγχρονες μεταποικιακές προοπτικές: πολλαπλοί κόσμοι υπό συν-διαμόρφωση

Εντάσσω, στο αναλυτικό μου πρίσμα, μεταποικιακές προοπτικές, οι οποίες επέδρασαν στην κατανόησή μου της συσχέτισης, στο πεδίο και όχι μόνο, και τις οποίες χρησιμοποιώ ούτως ώστε να αποτυπώσω με μεγαλύτερη ευκρίνεια και αναλυτικό βάθος τις υλικές και σημειολογικές διαστάσεις της συσχέτισης και των διαφόρων σημασιοδοτήσεών της.

Συγκεκριμένα, περιγράφω και υιοθετώ την έννοια της «κοσμοποίησης» (worlding) (Blaser & de la Cadena 2018, Otsuki et al. 2019). Οι μελετητές που παραθέτω τάσσονται υπέρ της αναλυτικής προσέγγισης της οντολογικής πολλαπλότητας του κόσμου (ή των κόσμων), ενάντια στη σύγχρονη επικυριαρχία της αποικιοκρατικής οντολογίας αυτού που ο John Law

αποκάλεσε τον «κόσμο του-ενός-κόσμου» (2015, αναφέρεται ό.π.). Οι Otsuki et al. δίνουν έμφαση στην κοσμοποίηση ως μια γενεσιουργό και κριτική πρακτική, στους τρόπους δηλαδή με τους οποίους διάφοροι κόσμοι παράγονται στην πράξη κοινωνικά και υλικά εντός συγκεκριμένων σχέσεων εξουσίας (ό.π.: 6). Βάσει της σύλληψης του πολλαπλού κόσμου, υποκειμενικότητες, λόγοι, αντικείμενα και πρακτικές είναι εγγενώς ετερογενείς και μερικές, και συν-διαμορφώνονται διαρκώς σε πεδία πολλαπλής συσχέτισης.

Οι συγγραφείς που παραθέτω βασίζονται λιγότερο ή περισσότερο στη σχεσιακή θεωρία της Marilyn Strathern και την εμπλουτίζουν. Συμμερίζομαι τη θέση γύρω από τη θεμελιώδη οντολογική και αναλυτική θέση των σχέσεων, όπως την περιγράφει ο ανθρωπολόγος μελετητής της Strathern, Knut Christian Myhre:

«τα άτομα και τα πράγματα είναι τα πραγματωμένα (reified) αποτελέσματα κοινωνικών σχέσεων, οι οποίες γίνονται αντικείμενο χειρισμού σε διαφορετικά είδη ανταλλαγών, με σκοπό την επέκταση, προαγωγή, ή ενθάρρυνση σχέσεων. Οι κοινωνικές σχέσεις είναι το αντικείμενο ενδιαφέροντος και ενασχόλησης σε έναν κόσμο όπου οι σχέσεις μπορούν μόνο να μετατραπούν σε-, ή να χρησιμοποιηθούν για να υποστηρίξουν, άλλες σχέσεις» (2013: 10).

Με άλλα λόγια, τα πάντα είναι αποτέλεσμα σχέσεων και έχουν στόχο και δημιουργούν σχέσεις. Υιοθετώ την κεντρικότητα της συσχέτισης στο αναλυτικό πρίσμα μου. Η έτερη μελετήτρια της Strathern, Ashley Lebner παραθέτει τις δηλώσεις της Strathern ότι «είναι ο ρόλος της ανθρωπολογίας να παράγει γνώση γύρω από τις σχέσεις» και ότι «η σχέση της ανθρωπολογίας είναι ένα επιστημολογικό τεχνούργημα» (2017: 18, 21). Τα αναλυτικά εργαλεία που παραθέτω ακολούθως μας βοηθούν, κατά τη γνώμη μου, να σκεφτούμε τα μέρη που συνάπτουν σχέσεις, να κατανοήσουμε και να περιγράψουμε με ποιους τρόπους και όρους συναρμόζονται οι διαφορετικές οντότητες, της εθνογράφου συμπεριλαμβανομένης, για να παραγάγουν σχέσεις.

Παράλληλα, προκειμένου να κατανοήσουμε τους τρόπους με τους οποίους συσχετίζονται διάφορες οντότητες οφείλουμε να αναγνωρίσουμε την κεντρικότητα της απόκλισης, της αποσύνδεσης και της διαφοροποίησης. Στον τόμο «A world of many worlds», η φιλόσοφος Isabelle Stengers υποστηρίζει ότι «ο τρόπος απόκλισης μιας πρακτικής χαρακτηρίζει τη δική της σημασία στον κόσμο, τις αξίες οι οποίες δεσμεύουν όσους την αναλαμβάνουν, τι λαμβάνουν υπόψη τους και πώς, και επικοινωνεί με την ιδέα μιας «οικολογίας πρακτικών» - όχι μιας σταθερής αρμονίας ή μιας ειρηνικής συνύπαρξης, αλλά ενός ιστού αλληλοεξαρτώμενων μερικών συνδέσεων» (2018: 89). Η Stengers υποστηρίζει ότι η απόκλιση δεν πρέπει να νοείται ως η διαφορά μεταξύ ανθρώπων, πρακτικών, κ.ά., όπως τις εκλαμβάνουμε ως διακριτές οντότητες που μπορούν να συγκριθούν βάσει των καταστατικών ιδιοτήτων που μοιράζονται. Αντίθετα, «η απόκλιση σχηματίζει της οντότητες (ή πρακτικές) όπως αναδύονται ταυτόχρονα στην ιδιαιτερότητά τους και μαζί με άλλες οντότητες (ή πρακτικές)» (Blaser & de la Cadena 2018: 6). Όπως κατανοούν οι ανθρωπολόγοι Marisol de la Cadena και Mario Blaser: μια συμμαχία συμβαίνει μέσα από «την ένωση ετερογενών κόσμων (και των πρακτικών τους) η οποία συνιστά προϊόν διαπραγμάτευσης, καθώς οι κόσμοι επιδιώκουν αυτό που κάνει τον καθένα τους αυτό που είναι, και το οποίο δεν είναι χωρίς τους άλλους» (ό.π.: 3).

Οι Blaser και de la Cadena επιμελήθηκαν τον τόμο «A world of many worlds», όπου εξετάζουν την έννοια του πολυσύμπαντος (pluriverse) ως αναλυτικό εργαλείο και εθνογραφική πρόταση (2018: 3)· ενάντια στην κατίσχυση του κόσμου του-ενός-κόσμου, ο οποίος αξιώνει «το δικαίωμα συμπερίληψης όλων των υπόλοιπων κόσμων, παρουσιαζόμενος ως πλήρης και ακυρώνοντας δυνατότητες για οτιδήποτε υπάρχει πέραν των ορίων του» (Law 2015, αναφέρεται ό.π.: 2), και υπέρ της σύλληψης και πρακτικής ενός «κόσμου πολλών κόσμων»: «ετερογενών κοσμοποιήσεων που συναντιούνται ως μια πολιτική οικολογία πρακτικών, διαπραγματευόμενες τη δύσκολη συνύπαρξή τους σε ετερογένεια» (ό.π.: 3). Οι Blaser και de la Cadena βασίζουν τη χρήση τους της έννοιας της πολιτικής οντολογίας στην υπόθεση ότι

αποκλίνουσες κοσμοποιήσεις προκύπτουν διαρκώς μέσα από διαπραγματεύσεις, μπλεξίματα, διασταυρώσεις και διακοπές (ό.π.: 4).

Οι ανθρωπολόγοι Keiichi Omura, Grant Jun Otsuki, Shiho Satsuka και Atsuro Morita, επιμελητές του τόμου «The World Multiple: The Quotidian Politics of Knowing and Generating Entangled Worlds», επιλέγουν και εκείνοι ένα μεταποικιακό πρίσμα διερεύνησης των καθημερινών πολιτικών των κόσμων, καταγγέλλοντας επίσης το δόγμα του «κόσμου του-ενός-κόσμου» που υποθέτει την ύπαρξη ενός μόνο φυσικού κόσμου και καθιστά τη σύγχρονη επιστήμη το μοναδικό αρμόδιο σύστημα γνώσης για τη μέτρηση και εκτίμηση -και, συνεπώς, ιεράρχηση- των διαφόρων ερμηνειών αυτού του ενός φυσικού κόσμου τις οποίες αντιπροσωπεύει ο κάθε πολιτισμός (2019: 2). Οι Otsuki et al. τάσσονται υπέρ της αναλυτικής προσέγγισης της οντολογικής πολλαπλότητας του κόσμου -ή των κόσμων, οι συγγραφείς χρησιμοποιούν τον όρο στον ενικό ή τον πληθυντικό εκ περιτροπής, σημασία έχει να κατανοήσουμε τις σύνθετες και πολυδιάστατες πραγματικότητες που ζουν οι άνθρωποι, λένε-ως μιας συναρμογής μερικώς ασύμμετρων γνώσεων και μερικώς συνδεδεμένων πρακτικών (ό.π.). Αναφέρουν τους ορισμούς της κοσμοποίησης άλλων συγγραφέων, τις οποίες κρίνω απαραίτητο να παραθέσω εδώ, για την κατανόηση του πολυδιάστατου όρου:

«Οι κοσμοποιήσεις είναι «διαφορετικές σκηνοθετήσεις του κόσμου» που γεννούν μια αίσθηση του τι είναι «φυσικό» (Welland 2018). Είναι εν-τοπισμένες «απεικονίσεις συναφών κόσμων», αρθρώσεις αναφορικά με ποιος και τι έχει σημασία σε μια συγκεκριμένη μορφή ζωής (πρβ. Tsing 2010). Αυτές οι πρακτικές δεν είναι πράξεις που μπορούν να επιτελεστούν από ένα μόνο άτομο, αλλά υλικές-σημειολογικές «επιτελέσεις» (enactments) (Law 2015, Mol 2002) ή «δια-πράξεις» (intra-actions) (Barad 2007) που περιλαμβάνουν πάντα τη συσχέτιση με ανθρώπινα και μη ανθρώπινα άλλα (Latour 2005)» (αναφέρονται ό.π.: 6).

Και συνεχίζουν οι ίδιοι οι Otsuki et al.: «Οι κοσμοποιήσεις μπορεί να αναδίδουν μια αύρα ολότητας, αλλά είναι πρακτικές που από μόνες τους είναι πάντα μερικές και ανολοκλήρωτες.

Αντιστρόφως, οι κοσμοποιήσεις μπορεί να είναι πολυσθενείς, γεννώντας τις συνθήκες δυνατότητας για περισσότερους από έναν κόσμο ταυτοχρόνως» (ό.π.). «Είναι ασταθείς στη μορφή και τα αποτελέσματά τους, και ανοιχτές σε κριτική, ανασηματοδότηση και μετασχηματισμό» (Welland 2018, αναφέρεται ό.π.). Συμμερίζομαι την αναλυτική προσέγγιση των συγγραφέων του τόμου «The World Multiple», βάσει της οποίας αξίζουν προσοχή τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε εθνογραφικής σκηνής, καθώς αποκαλύπτουν «τους τρόπους με τους οποίους μια πληθώρα πρακτικών μεταξύ διαφορετικών υποκειμένων γεννά τους κόσμους που κατοικούν» (Otsuki et al. ό.π.: 7). «Αν οι πρακτικές μας φτιάχνουν την πραγματικότητα», λένε οι Otsuki et al., «τότε η ανθρώπινη ποικιλομορφία δεν αφορά διαφορετικές κουλτούρες, αλλά διαφορετικούς κόσμους» (ό.π.).

Η προσέγγιση των Otsuki et al. μάς καλεί να μην αγνοήσουμε τους συσχετισμούς και τις ανισότητες εξουσίας όταν μελετάμε πώς διαμορφώνονται οι κόσμοι μέσα στους οποίους κινούνται και τους οποίους δημιουργούν μέσα από ετερογενείς πρακτικές σύνδεσης και αποσύνδεσης, συναρμογής και αποσυναρμογής, οι ετερογενείς ανθρώπινες και μη ανθρώπινες οντότητες, οι άνθρωποι και τα τεχνουργήματα. Εξάλλου, «οι πολλαπλοί κόσμοι υποδηλώνουν αλληλοεπικαλυπτόμενες και αποκλίνουσες χωρικότητες και χρονικότητες» (ό.π.: 10). Κατά την άποψή μου, καλούμαστε να αναρωτηθούμε πόσα περιθώρια για ύπαρξη «αλλιώς» εμπεριέχουν οι κόσμοι μέσα στους οποίους είμαστε και γινόμαστε, όταν οι διαδικασίες υποκειμενοποίησης και η συσχέτιση μεταξύ υποκειμενικοτήτων προδιαγράφονται από ηγεμονικές, καθολικές (μονο-)κοσμοποιητικές λογικές. «Η προσοχή στους κόσμους», λένε οι Otsuki et al., «αναδεικνύει τις πολιτικές, ιστορικές και κοινωνικές αλυσίδες που παρεμποδίζουν τι είδους κόσμοι είναι δυνατοί» (ό.π.: 3).

Υπενθυμίζω ότι είναι σημαντικό να μην υποβαθμίσουμε την ετερογένεια των κυρίαρχων οντοτήτων, πρακτικών και λόγων, καθώς και τη δική τους συνεχή συν-διαμόρφωση. Στον Επίλογο του «The World Multiple», ο Atsuro Morita υποστηρίζει ότι «ο «κόσμος» του πολλαπλού κόσμου δεν είναι ένα αυταπόδεικτο υπόβαθρο για τοπικές σχέσεις, αλλά είναι ο ίδιος ένα σχεσιακό αντικείμενο» (ό.π.: 250). «Ένας τρόπος για να [τον] περιγράψουμε είναι

ίσως αναφορικά με μια αέναη κίνηση η οποία συγκεντρώνει και διασκορπίζει σχέσεις, ενώ επίσης γεννά νέα υπόβαθρα» (ό.π.: 253).

Αυτή η προσέγγιση συμβαδίζει και με «το αναθεωρητικό μοντέλο του αποικιοκρατικού λόγου που πρότεινε ο Bhabha, ο οποίος [κάνοντας κριτική στον Οριενταλισμό του Said] τόνισε την αμφισημία και την ετερογένεια του λόγου και όχι την αμετάβλητη ομοιογένεια και την πάντα επιτυχώς πραγματοποιημένη πρόθεσή του» (Young 2007: 562). Στο κεφάλαιο 5 εξετάζω τον λόγο των ευρωπαϊκών πολιτικών που ρυθμίζουν τα ερευνητικά πρότζεκτ και την ιδεολογική, εννοιολογική και μορφολογική του συγγένεια με τον λόγο της ανάπτυξης. Εκεί αναλύω διεξοδικότερα ότι οι κυρίαρχες λογικές και λόγοι όχι μόνο χαρακτηρίζονται από ετερογένεια και αμφισημία, αλλά και αντλούν από αυτές την κανονιστική δύναμή τους.

Δίκτυα, συναρμογές και η σημασία της (απο)κοπής. Ενάντια σε έναν οντολογικό ντετερμινισμό

Σχολιάζω την αναλυτική επιλογή μου σχετικά με τη χρήση των εννοιών του «δικτύου» και της «συναρμογής» για να συζητήσω την οντολογική και επιστημολογική ένταση ανάμεσα σε μια ντετερμινιστική-δομιστική προσέγγιση σύμφωνα με την οποία το «συστημικό» βάρος θα ήταν καθοριστικό και σε μια προσέγγιση που θα τόνιζε τις δυνατότητες για αμφισβήτηση ή/και παράκαμψη κυρίαρχων κανονιστικών τεχνολογιών χάρη στην εμπρόθετη δράση.

Λαμβάνω υπόψη την υποκειμενοποιητική ισχύ των κανονιστικών πλαισίων και τεχνολογιών καθώς υπαγορεύουν τους εννοιολογικούς, λογοθετικούς και συμπεριφορικούς όρους των διαφόρων αλληλεπιδράσεων, χωρίς να παραβλέπω ότι και αυτές αποκτούν υπόσταση και διαμορφώνονται χάρη στην, απρόβλεπτη ίσως, εμπρόθετη δράση των υποκειμένων. Κυρίως, επιχειρώ να συνδέσω τα καταστατικά και -έστω φαινομενικά- σταθερά στοιχεία υπερ-δομών και υπο-δομών με τις διαντιδράσεις στο πεδίο στις οποίες υπήρξα μάρτυρας και συμμετέιχα. Συνταιριάζω, ταυτόχρονα, μια μεταποικιακή προσέγγιση, βάσει της οποίας προσπαθώ να μην

εκλαμβάνω έννοιες, οντότητες και τις μεταξύ τους σχέσεις ως (οντολογικά) σταθερές και αυταπόδεικτες· τόσο αυτές στις οποίες αναφέρονται και σημασιοδοτούν τα ίδια τα υποκείμενα της έρευνας, όσο και αυτές που δανείζομαι από τη θεωρία.

Χαρακτηριστικό της έντασης μεταξύ διαφόρων θεωρητικών προσεγγίσεων που κλήθηκα να εξετάσω και επιλέξω ήταν το δίλημμα ανάμεσα στο «δίκτυο» και τη «συναρμογή». Το δίκτυο αποτελεί έναν όρο που έχει χρησιμοποιηθεί ευρέως τις τελευταίες δεκαετίες για να περιγράψει σύγχρονους τρόπους κοινωνικής συσχέτισης, ενώ και στο πεδίο υπό μελέτη αποτελεί κεντρική έννοια, τόσο με υλικούς όρους, αφού τα δρώντα υποκείμενα χτίζουν, συντηρούν και προάγουν ασύρματα δίκτυα τεχνολογίας, όσο και με λογοθετικούς, σχετιζόμενους με την ποιητική της δικτυακής υποδομής, και κοινωνικούς, ως προς τη διυποκειμενική συσχέτιση.

Όπως ανέλυσα νωρίτερα, το «δίκτυο» και η δραστηριότητα της «δικτύωσης» χρησιμοποιούνται στην παρούσα ανάλυση, ως περιγραφική μεταφορά και της προτζεκτιακής συσχέτισης: οντότητες που συνυπάρχουν ως κόμβοι σε ένα πεδίο δυνητικών συνδέσεων (που ονομάζω οικοσύστημα ή δίκτυο των πρότζεκτ), οι οποίες, βάσει δεδομένων κανόνων, ατομικής στρατηγικής και τυχαιότητας, μένουν ανενεργές ή ενεργοποιούνται, απενεργοποιούνται ή μένουν ενεργές. Όταν οι συνδέσεις ενεργοποιούνται, μέσω της σύστασης ερευνητικών κοινοπραξιών, οι οντότητες συναρμόζονται προσωρινά, εξυπηρετώντας, ταυτόχρονα, επιμέρους και κοινούς στόχους τους. Οι ειδικοί συμπράττουν, διαντιδρούν, αλληλοενισχύονται σε γνώση και κύρος, και απομακρύνονται πάλι. Εν ολίγοις, συμπεραίνω ότι τα πρότζεκτ υπάρχουν χάρη σε (υποκείμενα σε) δίκτυα. Και τα δίκτυα αυτά -σχέσεων, ή ακόμα και υποδομές τεχνολογίας στην περίπτωση που εξετάζω- υπάρχουν χάρη σε πρότζεκτ.

Βέβαια, η άκριτη αναλυτική υιοθέτηση της έννοιας του δικτύου έχει δεχτεί κριτική. Για παράδειγμα, όταν «το δίκτυο εμφανίζεται ως ένας τεχνικός μηχανισμός για να κάνει κανείς αυτό που ήδη κάνει, αλλά με πιο αποδοτικό, εκλεπτυσμένο και βασισμένο σε αρχές τρόπο, και με λιγότερη τριβή», χάρη στον προσδιορισμό του ως τεχνικό ζήτημα, όπως παρατηρεί η ανθρωπολόγος και νομικός Annelise Riles (2000, αναφέρεται στο Hatzimichail 2003: 420). Η

Ράνια Αστρινάκη παραθέτει την ανάλυση του Fardon: «μεταφορές όπως το δίκτυο, το πεδίο, το δικτυωτό, μας βοηθούν μεν να θέσουμε ερωτήματα που δεν επιτρέπει η ταύτιση της εξουσίας με τον καταναγκασμό, την κυριαρχία ή την κυριότητα, υποτάσσουν όμως την ατομική εμπρόθετη δράση στη δράση υπερατομικών δυνάμεων που την προκαθορίζουν, καθιστώντας έτσι προβληματικό τον εντοπισμό της υποκειμενικότητας» (1985, αναφέρεται στο 2013: xiv). Άλλωστε, η αποκλειστική θεώρηση των σχέσεων ως δικτυακών και των υποκειμένων ως - ενεργών ή σε αναμονή, σε κάθε περίπτωση ισότιμων- κόμβων σε δίκτυο διατηρεί στο σκοτάδι, όχι μόνο τις ανισότητες ισχύος μεταξύ οντοτήτων, αλλά και τις διαδικασίες μέσω των οποίων οι ετερογενείς, πορώδεις πρακτικές και οντότητες συνεχώς συν-διαμορφώνονται.

Ο όρος «συναρμογή» (*assemblage*) που πρότειναν στο πολλαπλά επιδραστικό έργο τους οι Gilles Deleuze και Félix Guattari (1987) θα μπορούσε να θεωρηθεί καταλληλότερος για ανάλυση των σχέσεων υπό εξέταση. Η συναρμογή τονίζει την αυθυπαρξία των μερών ενός όλου, και τις δυνατότητες τους για αυτενέργεια ώστε να αλληλεπιδράσουν με σχετική αυτονομία από άλλα μέρη και από το όλο (DeLanda 2006). Πράγματι, στην περίπτωση των πρότζεκτ, μια οντότητα, υποκείμενο ή φορέας, μπορεί -και ενθαρρύνεται- όχι μόνο να (ανα)συναρμόζεται διαρκώς με διαφορετικές οντότητες και σε διαφορετικά πλαίσια, εντός ή εκτός του δικτύου των πρότζεκτ, αλλά και να χρησιμοποιεί διαφορετικές ιδιότητες, δεξιότητες, τεχνουργήματα, λόγους για κάθε νέα σύναψη σχέσης. Οι μεταποικιακές αναλυτικές προσεγγίσεις και η φεμινιστική θεωρία επιστημολογικής οπτικής (*standpoint theory*) μάς καλούν να θεωρούμε όλα τα στοιχεία αυτά ρευστά και σε συνεχή συν-διαμόρφωση, τόσο μεταξύ τους όσο και με οντότητες -και τα μέρη τους- με τις οποίες συσχετίζονται (Stengers 2018, Haraway 1988). Με άλλα λόγια, σε αντίθεση με το δίκτυο, η συναρμογή δίνει έμφαση στα ποιοτικά στοιχεία κάθε μοναδικής σχέσης και αναδεικνύει τον ρευστό, διαρκώς γεγόμενο χαρακτήρα κάθε μοναδικής οντότητας και των επιμέρους στοιχείων της, ενώ ταυτόχρονα μας προσκαλεί να στοχαστούμε γύρω από την έννοια και την πράξη της αυτονομίας.

Η έννοια έχει υιοθετηθεί και από ανθρωπολόγους ερευνητές, ειδικά αναφορικά με τη σχέση «παγκόσμιου» και «τοπικού». Χαρακτηριστικά αναφέρω τη χρήση των Stephen Collier και

Aihwa Ong της έννοιας «παγκόσμια συναρμογή» (global assemblage) για να ταυτοποιήσουν έναν ασταθή σχηματισμό που διαμορφώνεται από διαντιδρώσες παγκόσμιες μορφές -όπως ο αγοραίος υπολογισμός- και εν-τοπισμένα πολιτικά καθεστώτα (2005). Η Ong συγκεκριμένα, επινόησε τον όρο «παγκόσμια κινητή συναρμογή» για να περιγράψει τους τρόπους με τους οποίους νεοφιλελεύθερες τεχνικές εξουσίας συνυπάρχουν και διαπλέκονται με πιο «κλασικές» μορφές διακυβέρνησης (2006, αναφέρεται στο Αστρινάκη ό.π.: χχι).

«Σε αντίθεση με τη «δικτυακή κοινωνία» ή την «θεωρία υποκειμένου-δικτύου» (actor network theory) που επιχειρούν να περιγράψουν ένα ολοκληρωμένο σύστημα προσανατολισμένου προς τον μοναδικό στόχο της μεγιστοποίησης» (βλ. Latour 1990, Castells 1996), [...] «η συναρμογή τονίζει την εν-τοπισμένη αλληλεπίδραση κίνησης και τυχαιότητας, τεχνολογίας και ηθικής, ευκαιρίας και διακινδύνευσης» (Collier & Ong 2005: 7).

«Ως σύνθετη έννοια, ο όρος «παγκόσμια συναρμογή» υποδεικνύει εγγενείς εντάσεις: το παγκόσμιο υπονοεί ευρέως συμπεριληπτικό, συνεχές και κινητό· η συναρμογή υπονοεί ετερογενές, τυχαίο, ασταθές, μερικό και εν-τοπισμένο. [...] το πραγματικό σχήμα και σημασία του νεοφιλελευθερισμού για τις μορφές ατομικής και συλλογικής ζωής μπορούν να κατανοηθούν μόνο καθώς συναρμόζεται με άλλα στοιχεία» (ό.π.: 12, 13).

Μολονότι η «συναρμογή» μοιάζει πολύ καταλληλότερη για να συλλάβει την πολυπλοκότητα και ρευστότητα των κοινωνικο-πολιτικών διεργασιών, διστάζω να υιοθετήσω το αναλυτικό πρίσμα της ως κεντρικό, όχι μόνο επειδή θεωρώ διάφορες αναλύσεις περί δικτύου ταιριαστές για τις καταστάσεις από το πεδίο, αλλά και επειδή η «συναρμογή» απουσιάζει παντελώς από το λεξιλόγιο των υποκειμένων. Καταλήγω να χρησιμοποιήσω και τις δύο έννοιες: διατηρώ το «δίκτυο» και παράγωγές του έννοιες ως κεντρική αναλυτική κατηγορία, ονομάζοντας συναρμογές τις πρόσκαιρες δικτυακές συνδέσεις. Κρίνω ότι δεν αποκλείει η μία την άλλη, αντιθέτως, μπορούν να συνδυαστούν. Μπορούμε να θεωρήσουμε τα ίδια τα δίκτυα

ταυτόχρονα ως ρευστά αποτελέσματα συναρμογών και ως πεδία δυνατότητας εντός των οποίων συναρμόζονται με μοναδικό κάθε φορά τρόπο και συνδυασμούς διάφορες οντότητες, υπό προϋποθέσεις οι οποίες μοιάζουν σταθερές, αλλά είναι απρόβλεπτες και υπό συνεχή διαμόρφωση και αυτές.

Συνεπώς, η εθνογραφία της ειδημοσύνης είναι εν μέρει εθνογραφία των διαφόρων τρόπων συναρμογής υποκειμένων σε δίκτυα, όπως, για παράδειγμα, των τεχνικών δικτύωσης: ουσιαστικά, των τρόπων με τους οποίους η σχεσιακή δραστηριότητα των ετερογενών υποκειμένων καθορίζεται από τα (τεχνικά, συν-αισθαντικά, κ.ά.) χαρακτηριστικά και τις αντιλήψεις της δικτυακής συσχέτισης, και συγχρόνως συμβάλλει στην συγκρότηση, συντήρηση, επέκταση και (δια)κοπή δικτύων.

Κρίνω πολύ συναφές και χρήσιμο το έργο της της Marilyn Strathern, η οποία στρέφει την προσοχή της ανάλυσης της συσχέτισης σε διαδικασίες διαχωρισμού, αντικατάστασης, αποκοπής και ανασύνθεσης. Οι ανθρωπολόγοι Matei Candea, Joanna Cook, Catherine Trundle και Thomas Yarrow μελέτησαν επίσης τις παραγωγικές δυνατότητες των εννοιών της αποσύνδεσης, της απόστασης και της αποστασιοποίησης, ως αναλυτικών εργαλείων για τη βαθύτερη κατανόηση των τρόπων προσδιορισμού και συσχέτισης μεταξύ οντοτήτων (2015: 1, 4). Ο ανθρωπολόγος μελετητής της Strathern, Knut Christian Myhre συμφωνεί ότι «μια θεώρηση που βλέπει μόνο συνδέσεις, χωρίς ενδιαφέρον για διαφοροποιήσεις, επεκτείνει το δίκτυο χωρίς περιορισμό, ενώ ταυτόχρονα περιορίζει την έννοια της σχέσης» και υποστηρίζει ότι «η έμφαση στους τρόπους με τους οποίους οι συνδέσεις κόβονται επιτρέπει την επέκταση της αναλυτικής έννοιας του δικτύου» (2013: 10, 11). «Η (απο)κοπή είναι επακόλουθο της σύνδεσης: και οι δύο είναι εννοιολογικές και πρακτικές προϋποθέσεις για οποιαδήποτε σχέση» (Strathern 1996a, αναφέρεται ό.π.: 2) και, άρα, ισότιμοι καταστατικοί όροι που ζωογονούν οποιοδήποτε πλέγμα συσχετίσεων που εννοιολογείται ως δίκτυο.

Έχοντας, πλέον, στο νου μας μια παλλόμενη, ριζωματική αρχιτεκτονική της συσχέτισης, αν χρησιμοποιούμε την έννοια του δικτύου οφείλουμε να εξετάζουμε τις συνθήκες, τα κίνητρα και

τις δυνάμεις χάρη στις οποίες πραγματοποιούνται όχι μόνο οι διάφορες συνδέσεις-συναρμογές, αλλά και οι (δια)κοπές στο εκάστοτε πεδίο. Παρότι, (ή ακριβώς επειδή) στις νοηματοδοτήσεις και τα αφηγήματα (επιτυχίας) που τα πρότζεκτ παράγουν, συναντάμε σχεδόν αποκλειστικά και κατά κόρον «αντίθετες» έννοιες όπως είναι η συμμετοχή, η σύνδεση, η συμπερίληψη και η δέσμευση. Την αναλυτική προσοχή μας αξίζουν όλες οι περιστάσεις όπου οι οντότητες αρνούνται να συναρμοστούν ή αποσυναρμόζονται, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι πρέπει να τις εκλάβουμε αυτομάτως ως πράξεις αντίστασης.

Σε κάθε περίπτωση, η αποσύνδεση-αποκοπή, η διαφωνία και η σύγκρουση μπορεί να φωτίσουν τις συνθήκες παραγωγής και τα αποτελέσματα των ανισοτήτων μεταξύ ετερογενών οντοτήτων. Η έννοια της ετερογένειας δίνει αναλυτική έμφαση στη μοναδικότητα και εγγενή ρευστότητα και απροσδιοριστία της κάθε οντότητας, και βοηθάει να αποκαλυφθούν οι λεπτότερες αποχρώσεις κάθε σχέσης, σύνδεσης και αποσύνδεσης. Όμως, κρίνω ισότιμα σημαντικές την ασυμμετρία και την ανισοδυναμία, μιας και δίνουν έμφαση στην ανισότητα ισχύος που τόσο ρόλο παίζει στην ένταση, τις κατευθύνσεις και τα αποτελέσματα της απόκλισης, στις στιγμές, τους τόπους και τους τρόπους (ό)που λαμβάνει χώρα. Κεντρικό ζητούμενο της διατριβής συνιστά, άλλωστε, η αποτύπωση των διαδικασιών και συνθηκών που επιτρέπουν τη συνύπαρξη και τη συν-διαμόρφωση ασύμμετρων και λιγότερο ή περισσότερο, ρητά ή υπόρητα ανταγωνιστικών, σε κάθε περίπτωση ετερογενών, οντοτήτων και κοσμοποιητικών λογοθετικών και υλικών πρακτικών. Πρόκληση της παρούσας εργασίας αποτέλεσε τόσο η διερεύνηση αυτών των διεργασιών και των σχέσεων εξουσίας που τις διείπαν μέσα από περιορισμένες σε αριθμό και έκταση εκδηλώσεις σύγκρουσης και άρνησης, όσο και η προσεκτική εξαγωγή συμπερασμάτων για ευρύτερες συνθήκες και καταστάσεις, πέραν του πεδίου της έρευνας.

Επανέρχομαι σε αυτό το σημείο στην ισχύ του ρυθμιστικού πλαισίου και τις -δυνάμει μεταβαλλόμενες μεν, ενεργές σε ένα ιστορικό παρόν δε- σχέσεις εξουσίας. Βάσει αυτών υποστηρίζω ότι, παρά την όποια ελευθερία στη σύναψη σχέσεων, την επανεπιινόηση του εαυτού, τις δυνατότητες δράσης και απόδρασης των υποκειμένων που κινούνται στο

προτζεκτιακό πλαίσιο, η σχετική τεχνολογία του εαυτού επιβάλλει ορισμένους όρους υποκειμενοποίησης, οι οποίοι περιορίζουν την ετερογένεια, αφενός, των στοιχείων υποκειμενικότητας που τα υποκείμενα παρουσιάζουν και χρησιμοποιούν ώστε να εισέλθουν στο σχετικό «δίκτυο», και, αφετέρου, των τρόπων συναρμογής και των σημασιών που επενδύουν τη συναρμογή των διαφόρων οντοτήτων.

Με άλλα λόγια, επιστρέφοντας στην ένταση μεταξύ μιας πιο «δομιστικής» και μιας «γειωμένης» (grounded) προσέγγισης, θέλω να ξεκαθαρίσω ότι, όσο φοβόμουν μήπως συλλάβω και περιγράψω ένα πλαίσιο ασφυκτικό που, παρά το εύρος του, ή ίσως χάρη σε αυτό, καταπνίγει κάθε δυνατότητα κριτικής του ή εκδήλωσης ανταγωνισμών, άλλο τόσο φοβόμουν μήπως αναδείξω σε υπερθετικό βαθμό τις «γραμμές φυγής» ή «εξαιρέσεις» και τις δυνατότητες για αμφισβήτηση που αυτές ανοίγουν, και δώσω, έτσι, ανεπαρκή έμφαση στην ισχύ κυρίαρχων μηχανισμών και τεχνολογιών. Επιδιώκω, συνεπώς, να πετύχω μια ισορροπία, οπωσδήποτε ασταθή και ατελή. Ωστόσο, παραδέχομαι ότι παρουσιάζω ως άνισες την επιδραστικότητα του πλαισίου και τη δύναμη των υποκειμένων να την αποφύγουν, ακόμα κι όταν η πρόθεσή τους είναι αυτή. Ωθήθηκα να «αντισταθμίσω» αναλυτικά την αποσιώπηση της κανονιστικής ισχύος του πλαισίου, το μέγεθος της οποίας, άλλωστε, επιβεβαιώνεται από την ίδια την αποσιώπηση, όπως διαπίστωσα να διενεργείται από τα υποκείμενα στο πεδίο.

Η Donna Haraway, στοιχειοθετώντας αναλυτικά τις εν-τοπισμένες γνώσεις και τη φεμινιστική μερική προοπτική (partial perspective), δηλώνει ότι «χρειαζόμαστε τη δύναμη των σύγχρονων κριτικών θεωριών γύρω από πώς δημιουργούνται νοήματα και σώματα, όχι για να αρνηθούμε νοήματα και σώματα, αλλά προκειμένου να χτίσουμε νοήματα και σώματα που έχουν ευκαιρία για ζωή» (1988: 580). Οπότε, επιχειρώ να αποφύγω γενικευτικά ερμηνευτικά σχήματα στα οποία μπορεί να υπαχθούν όλες οι ετερογενείς επιστημολογίες, ηθικές και υποκειμενικότητες. Ωστόσο, ταυτόχρονα, εντοπίζω και περιγράφω τρόπους σύνδεσης οντοτήτων, λόγων, πρακτικών και σημασιών, οι οποίοι, παράλληλα τη μοναδικότητα της κάθε σύνδεσης, διέπονται λιγότερο ή περισσότερο από κυρίαρχες, καθολικές, αν και ρευστές, τεχνολογίες και λογικές. Συμφωνώ, παράλληλα, με την Kirsten Hastrup όταν παρατηρεί ότι «το ζήτημα είναι πώς

μπορούμε να διαπιστώσουμε τη σύνδεση μεταξύ της ατομικής ενέργειας και του ευρύτερου συστήματος χωρίς να πέσουμε σε ντετερμινιστική παγίδα» (2004: 464). Σε κάθε περίπτωση, μια από τις σημαντικότερες προκλήσεις (και) της παρούσας εργασίας συνιστά ο εντοπισμός και η αποτύπωση της έντασης μεταξύ του προκαθορισμού και των δυνατοτήτων παράκαμψής του, που ασύμμετρα τοποθετημένες οντότητες εντός και εκτός δικτύων διαπραγματεύονται ποικιλοτρόπως μέσα από τους τρόπους συναρμογής και αποσυναρμογής τους.

Πολλαπλοί κόσμοι μέσω πρότζεκτ;

Κρίνω συναφείς και παραθέτω εδώ συνοπτικά ορισμένες θέσεις του αναρχικού φιλοσόφου Προυντόν, όπως τις περιγράφει ο μελετητής της προυντονικής φιλοσοφίας και θεωρίας, φιλόσοφος Νίκος Μαρούπας (2021). Όπως είναι για τους μεταποικιακούς θεωρητικούς σήμερα, ο πλουραλισμός (των κόσμων) ήταν για τον Προυντόν ένα οντολογικό γνώρισμα (ό.π.: 31). Ο Προυντόν διαφωνούσε με την εγγελιανή διαλεκτική, καθώς για τον ίδιο «σύνθεση και ιεραρχία ταυτίζονται» (ό.π.: 41):

«[...] η διαλεκτική του Προυντόν, αντίθετα με την εγγελιανή διαλεκτική, στερείται τελεολογικού χρόνου (Arendt 1970). Η κίνηση απλώς είναι, δεν είναι ούτε αρχή ούτε τέλος, όπως θεωρούσε ο Μαρξ [...] Είναι η ισορροπία που παράγει την κίνηση και όχι η σύνθεση. Η εξάλειψη των ανταγωνιστικών δυνάμεων μέσα από τη συγχώνευσή τους σε μια σύνθεση δεν παράγει την κίνηση, αλλά τον «αιώνιο ύπνο» (1982). Κάθε σύνθεση είναι ένα τέλος ερμηνευόμενο ως ειρήνη, η οποία δεν είναι στην πραγματικότητα τίποτα διαφορετικό από την [προσωρινή, θα προσθέσω] ισορροπία των ανταγωνιστικών δυνάμεων.» [...] «Η ενότητα [...] είναι πάντοτε μια ενότητα πλασματική, τεχνητή, μια ενότητα εξαναγκασμού και περιορισμού [...]» (ό.π.: 29, 33).

«Όταν μια ιδέα στερείται της αναγνώρισης της ιστορικότητάς της, της πλαισίωσής της, μετατρέπεται σε ένα απόλυτο, ακίνητο, σταθερό και στατικό. [...] «Το απόλυτο, με τη

δύναμη που του προσδίδει η γενική και καθολική του θεώρηση, υποτάσσει το πραγματικό και τις αντινομίες του. [...] Κάθε μορφή εκμετάλλευσης εμπεριέχει πάντοτε έναν απολυτισμό και, αντιστρόφως, κάθε απόλυτο γεννά πάντα κάποια μορφή εκμετάλλευσης. [...] Το απόλυτο είναι μια ιδέα που δεν αναδύεται από τη δράση, και όταν διεισδύει σε αυτή, δεν την εξυπηρετεί αλλά την εξουσιάζει» (ό.π.: 56, 60, 75).

«Οι αντιφάσεις ή αντινομίες (ο Προυντόν προτιμά τον δεύτερο όρο) όντας ζωντανές, περικλείουν την κίνηση, την υπέρτατη αυτή συνέπεια και προϋπόθεση της ζωής, και κατά συνέπεια εγκυμονούν την ιδέα ενός κόσμου που δεν έχει πάψει να μας εκπλήσσει, αλλά εξακολουθεί να γίνεται» (ό.π.: 19).

Με άλλα λόγια, το πρόβλημα, βάσει μιας πλουραλιστικής προβληματοποίησης, δεν είναι η (οποιαδήποτε) ομαδοποίηση οντοτήτων καθαυτή, αλλά η συγκάλυψη των αποκλίσεων και διαφορών μεταξύ των συστατικών στοιχείων/οντοτήτων της, και η αναπόφευκτη καταστολή ορισμένων εξ αυτών. Ούτε ο διαχωρισμός ή η διαφοροποίηση είναι καταρχήν προβληματικά. Τουναντίον, είναι, όπως είδαμε, καταστατικά της κάθε συσχέτισης, προϋπόθεση και αποτέλεσμά της. Το πρόβλημα, τελικά, έγκειται στην εξουδετέρωση (της έκφρασης) των διαφορών και των αντιφάσεων, καθώς συντίθενται εξ αρχής σε (φαινομενικά) συνεκτικά πλαίσια δράσης και αφηγήματα, τα οποία καθορίζονται από- και υποδηλώνουν την αξιολογική ιεράρχηση διαφόρων ετερογενών και, συνήθως, ασύμμετρων οντοτήτων -ανθρώπων, πρακτικών, τεχνουργημάτων και σημείων- βάσει ολοποιητικών σχέσεων εξουσίας. Στο πεδίο υπό μελέτη, του οικοσυστήματος των πρότζεκτ, η ετερογένεια «επιτρέπεται», υπό την προϋπόθεση να συντίθεται σύμφωνα με τους κατάλληλους τρόπους που υπαγορεύουν οι διεπόμενες από το δόγμα του κόσμου «του-ενός-κόσμου» τεχνολογίες διακυβέρνησης.

Κεντρικό σημείο ενδιαφέροντος της παρούσας διατριβής αποτελεί η εξέταση των τεχνολογιών και των μηχανισμών διακυβέρνησης που διέπουν τα ερευνητικά πρότζεκτ, και επιφέρουν την αφομοίωση ριζοσπαστικών εννοιών, ιδεών, κοσμοθεωρήσεων και πρακτικών σε κυρίαρχα πλέγματα ερμηνείας και δυναμικότητας, μέσω της «προτζεκτοποίησής» τους. Ενώ τα πρότζεκτ

ενεργοποιούν απρόβλεπτες δυνατότητες, ταυτόχρονα τις περιστέλλουν σε μεγάλο βαθμό στο ιδεολογικό τους πλαίσιο της (μίας) πραγματικότητας. Αυτό συμβαίνει μέσω της ολοποιητικής και εξατομικευτικής πρόθεσης (Φουκώ 1991: 83, 85) μιας κυρίαρχης τεχνολογίας υποκειμενοποίησης και διευθέτησης σχέσεων, η οποία αντανάκλαται σε θεσμούς, πολιτικές, ηθικές οικονομίες, «μαλακούς» ή «σκληρούς» κανόνες, λόγους, συστήματα αξιολόγησης, κατηγορίες ταξινόμησης, κ.ά., στο πλαίσιο των οποίων τα δρώντα υποκείμενα-ειδικοί παράγουν γνώση και παρουσιάζουν τους εαυτούς τους.

Ο δεδηλωμένος στόχος των προτζεκτιακών υποκειμένων μπορεί να είναι η αμφισβήτηση και ο επαναπροσδιορισμός των κυρίαρχων λογικών μέσα από την προσπάθεια ανάδειξης και νομιμοποίησης των εναλλακτικών σε αυτές, όπως στο πεδίο υπό μελέτη: μέσα από δραστηριότητα και λόγο περί δυνατοτήτων για «διαφορετικούς» τρόπους πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης που θα οδηγούσαν σε «διαφορετικά» αποτελέσματα από την ανισότητα την οποία (ανα)παράγουν κυρίαρχες λογικές και πρακτικές. Εντούτοις, οι δυνατότητες για «διαφορετικά γίνεσθαι» παραμένουν εν πολλοίς ενταγμένες σε κυρίαρχα χρονοτοπία και αντιλήψεις της αξίας, στον αγοραίο ορθολογικό «έναν κόσμο». Βάσει του κανονιστικού πλαισίου και των πολιτικών που το ορίζουν προδιαγράφονται οι όροι και οι τρόποι με τους οποίους -και, εμμέσως, οι χώροι και οι χρόνοι στους οποίους- λαμβάνουν χώρα οι διάφορες συσχετίσεις, είτε μεταξύ ειδικών, μεταξύ ειδικών και μη ειδικών, μεταξύ υποκειμένων και θεσμών, λόγων, διαδικασιών, υλικών. Ως εκ τούτου, τα παραγόμενα αποτελέσματα δεν είναι τελικά τόσο «διαφορετικά».

Ωστόσο, παρότι επιβάλλει ομοιογένεια ως προς τον λόγο και τις σημασίες που τα υποκείμενα-ειδικοί (ανα)παράγουν και δεν επιτρέπει ουσιαστική αμφισβήτηση των ενεργών συσχετισμών ισχύος, η ολοποιητική δύναμη της τεχνολογίας διακυβέρνησης των προτζεκτ δεν καταλύει την ετερογένεια -υποκειμενικότητων, λόγων, ηθικών, αντιλήψεων, πρακτικών- των διαφορετικά εντοπισμένων υποκειμένων, ούτε αναιρεί την -πραγματική και δυναμική, λανθάνουσα- πολλαπλότητα του κόσμου. Απλώς τις καταστέλλει.

Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας προσπαθώ να απαντήσω στο ερώτημα που θέτουν και οι Garsten και Jacobsson: «τι είδους ηθική προωθείται στην πραγματικότητα μέσα από τέτοιου τύπου (μαλακή, ευέλικτη, μετα-πολιτική) ρύθμιση» (2011: 379) και το επεκτείνω, ρωτώντας πώς γίνεται σε ένα μετα-πολιτικό, συναινετικό πλαίσιο παραγωγής γνώσης και υποκειμενοποίησης να ενταχθεί η πρόθεση και δραστηριοποίηση με ρητό προσανατολισμό προς την κοινωνικο-πολιτική αλλαγή. Με άλλα λόγια, εξετάζω κατά πόσο, και κυρίως πώς, οι ειδικοί της τάξης των πρότζεκτ κινούνται εντός ενός κανονιστικού πλαισίου τεχνο-κοινωνικής καινοτομίας, σεβόμενοι μεν επιταγές του, και επιχειρώντας δε να πολιτικοποιήσουν πτυχές της δραστηριότητάς τους -έννοιες, πρακτικές και τεχνουργήματα- προκειμένου να παρουσιάσουν δυνατότητες για συνύπαρξη και με συνεργατικούς, μη αγοραίους όρους.

Διερευνώ πώς οι ειδικοί ενσαρκώνουν και προάγουν ταυτόχρονα έναν επιχειρηματικό, υπεύθυνο, αποδοτικό και ελεγχόμενο, και έναν «ιδανικό», συνεργατικό, ακόμα και αγωνιστικό εαυτό. Όπως θα δούμε, οι πρακτικές και ο αναστοχασμός των ειδικών στο πλαίσιο του πρότζεκτ αντανakλούν την εξομάλυνση της ασυμβατότητας μεταξύ των παραπάνω λογικών και ηθικών. Ωστόσο, δεν παύουν να υπάρχουν διαφοροποιήσεις στον βαθμό και τον τρόπο με τον οποίο το κάθε υποκείμενο νοηματοδοτεί και διαπράττει τους σχετικούς συμβιβασμούς, γεγονός το οποίο αντικατοπτρίζει, εκτός των άλλων, την (ηθικοπολιτική) ετερογένεια και τη διαδικασία συν-διαμόρφωσης των πρόσκαιρα συναρμοζόμενων υποκειμενικότητων.

Κεφάλαιο 3. Η μελέτη περίπτωσης: το ευρωπαϊκό ερευνητικό πρότζεκτ LinKommons

Το έργο που ονομάζω LinKommons διεξήχθη μεταξύ 2016 και 2018. Όπως ακόμα 40 περίπου ερευνητικές ομάδες, η κοινοπραξία του LinKommons αιτήθηκε και έλαβε χρηματοδότηση από το πρόγραμμα-πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την Έρευνα και την Καινοτομία Horizon 2020, πιο συγκεκριμένα στο πλαίσιο της πρωτοβουλίας και πολιτικής της Ευρωπαϊκής Επιτροπής «SCAP» που σκοπό είχε την προώθηση της τεχνο-κοινωνικής καινοτομίας. Το LinKommons είχε ως αντικείμενο τη μελέτη και προώθηση των ασύρματων κοινοτικών δικτύων, τα οποία εφεξής αναφέρω και ως «ΚΔ», ως μετάφραση της αγγλικής συντόμευσης «CN» (Community Network) την οποία χρησιμοποιούσαν τα υποκείμενα στο πεδίο.

Οι συντελεστές του LinKommons διεξήγαγαν έρευνα που είχε δύο κύριους άξονες. Ο πρώτος αφορούσε, αρχικά, τη χαρτογράφηση υπαρχόντων ΚΔ στην Ευρώπη, την περιγραφή και ταξινόμηση των οργανωσιακών μοντέλων και άλλων -τεχνικών, οικονομικών, κοινωνικών, θεσμικών- στοιχείων τους, και, έπειτα, την παραγωγή εργαλείων για τη βελτιστοποίηση της διαχείρισης και της διακυβέρνησης των ΚΔ. Ο δεύτερος άξονας σχετιζόταν με τη μελέτη των σχετικών νομικών πλαισίων ανά την Ευρώπη και την ανάληψη δράσεων υπεράσπισης (advocacy) και διάχυσης (dissemination), με στόχο τη θεσμική κατοχύρωση και διεύρυνση της νομιμοποίησης των κοινοτικών δικτύων παγκοσμίως.

Η ιδιαιτερότητα του LinKommons συνίστατο, αφενός, στο ότι ήταν ευρωπαϊκό πρότζεκτ, δηλαδή ενταγμένο στο θεσμικό και ρυθμιστικό πλαίσιο της Ε.Ε. για τη χρηματοδότηση της έρευνας, συγκεκριμένα με στόχο την καινοτόμο εφαρμογή των ψηφιακών τεχνολογιών δικτύωσης, και, αφετέρου, ότι είχε ρητό πολιτικό προσανατολισμό: την προώθηση μη αγοραίων, συνεργατικών και από-τα-κάτω μορφών κοινωνικο-πολιτικής οργάνωσης. Οχήματα ηθικοπολιτικής νοηματο- και σημασιολογίας στα οποία οι συντελεστές του LinKommons

συνεπέβαιναν και χρησιμοποιήσαν ήταν η θεωρία των κοινών (commons), ο συνεργατισμός και συναφείς προσεγγίσεις, έννοιες και αξίες.

Η οργάνωση βάσει κοινών αποσκοπεί στην κοινωνική ωφέλεια και όχι στην κερδοσκοπία, διεκδικεί τον αυτοπροσδιορισμό, την αυτο-θέσμιση και την αυτοδιάθεση συλλογικοτήτων, και προτάσσει τη συλλογική ιδιοκτησία και διαχείριση πόρων, θέτοντας στο επίκεντρο αρχές ισοτιμίας, πολυφωνίας και δημοκρατικής λήψης αποφάσεων, ταυτόχρονα ως μέσα και σκοπούς. Στην περίπτωση του εν λόγω πρότζεκτ, τα κοινοτικά δίκτυα, ως πόρος, συλλογικότητα και πλαίσιο θέσμισης, παρουσιάζονται από τους ειδικούς ως πραγματωμένα ή εν δυνάμει κοινά, τα οποία αξίζουν περαιτέρω μελέτη, θεσμική θωράκιση, οικονομο-τεχνική βελτίωση και διάδοση. Για την κοινοπραξία του LinKοmmons, οι αρχές των περισσότερων ΚΔ αφορούν «την ανοιχτότητα της πρόσβασης στην υποδομή (χρήση) και την ανοιχτότητα της συμμετοχής (δημιουργία, λειτουργία, διακυβέρνηση) στην ανάπτυξη της υποδομής και της κοινότητάς της». Με άλλα λόγια, η υποδομή δικτύωσης θεωρητικά δημιουργείται από- και δημιουργεί σχέσεις αμοιβαιότητας και δεσμούς κοινότητας.

Στην παρούσα έρευνα με ενδιαφέρει η λογοθετική, στρατηγική χρήση της έννοιας των κοινών από τα υποκείμενα στο πεδίο και οι τρόποι με τους οποίους η επίκληση των αρχών των κοινών διέπνεε τις πρακτικές στο πεδίο, τις νοηματο- και σημασιοδοτήσεις τους. Υποστηρίζω ότι η εφαρμοσμένη χρήση της έννοιας αντανακλά τις ηθικοπολιτικές διαστάσεις της εν-τοπισμένης επιστημολογίας του κάθε υποκειμένου και της κοινοπραξίας των ερευνητών συνολικά, σε συνάρτηση με τις -φαινομενικά αντιθετικές- ιδεολογικές επιταγές του οικοσυστήματος του συνεργατισμού και των κοινών, από τη μία, και του κανονιστικού πλαισίου των πρότζεκτ, από την άλλη. Παρεμφερή προσέγγιση κριτικής ανάλυσης (λόγου και πρακτικών) υιοθετώ και για κεντρικές έννοιες από το πεδίο, μέσα από τη χρήση των οποίων οι ειδικοί νοηματοδοτούσαν και νομιμοποιούσαν τις πρακτικές τους. Δηλαδή, δεν εξετάζω αν χάρη στο πρότζεκτ οι ειδικοί επιτύγχαναν «καινοτομία» ή «βιωσιμότητα», ή αν έχτιζαν ή ενδυνάμωναν «κοινότητα», αλλά τι σημαίνει η χρήση των εννοιών αυτών σε συγκεκριμένα κειμενικά τεχνουργήματα και στο σημασιολογικό συγκείμενο στο οποίο γινόταν, και πώς επιδρούσε σε βιωμένες σχέσεις.

Με ενδιαφέρει, επίσης, να αναλύσω τι σήμαινε για το Stalgitsi.gr -την περίπτωση ΚΔ που γνώρισα και ερεύνησα εθνογραφικά- η ένταξή του στο πρότζεκτ: τι συνέπειες είχε για τις σχέσεις στο πεδίο, μεταξύ ειδικών και ανάμεσα στους ειδικούς και τα «μη ειδικά» μέλη του κοινοτικού δικτύου (σε αγροτική περιοχή της Κεντρικής Ελλάδας), για την κυκλοφορία νοημάτων και σημασιών στα περιπλεγμένα οικοσυστήματα των πρότζεκτ και των ΚΔ, για τις σχετικές πρακτικές και τα κοινωνικά αποτελέσματά τους, για τις προοπτικές πάνω στο παρελθόν, το παρόν και το μέλλον.

Το επιχείρημα της παρούσας εργασίας ότι οι πολιτικές και τα προγράμματα-πλαίσια της Ε.Ε. δανείζονται από- και προσιδιάζουν στην ιδεολογία και ρητορική-ποιοτική των προγραμμάτων αναπτυξιακής βοήθειας αφορά ειδικά τις περιπτώσεις όπου η χρηματοδοτούμενη έρευνα και δραστηριότητα έχει ως σκοπό την παραγωγή ωφέλειας για «τοπικές κοινότητες» και γενικά, για περιοχές που χαρακτηρίζονται ως «απομακρυσμένες» ή/και (για αυτό τον λόγο) «υποβαθμισμένες». Όπως συμβαίνει στην ανάπτυξη, ειδικά σε αυτές τις περιπτώσεις είναι απαραίτητη η μεσολάβηση ειδικών, οι οποίοι μέσω των πρότζεκτ κινητοποιούν υποκειμενοποιητικές διαδικασίες που αφορούν τόσο τις «τοπικές κοινότητες» όσο και τους ίδιους. Άλλωστε, ήταν συμμετοχή μου στο LinKommons αυτή που με οδήγησε να δώσω αναλυτική έμφαση στην προτζεκτιακή συνθήκη και τεχνολογία, μέσω των οποίων συντελείται η υποκειμενοποίηση των ειδικών -ερευνητών και ακτιβιστών στην παρούσα εθνογραφία- που στελεχώνουν πρότζεκτ, αλλά και των μη ειδικών, ωφελούμενων από το πρότζεκτ πληθυσμών.

Υποστηρίζω ότι και το ρυθμιστικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής SCAP, στο οποίο είχε ενταχθεί το LinKommons, αναπαρήγε αναπτυξιακές λογικές και πρακτικές «εντός των τειχών» της Ε.Ε. Αν «η Δύση κατέχει την ειδημοσύνη, την τεχνολογία και τις δεξιότητες διαχείρισης τις οποίες στερείται η μη-Δύση» (Mitchell 1991, αναφέρεται στο Escobar 1995: 47), οι ειδικοί είναι «πιο Δυτικοί» από τους ντόπιους, μη ειδικούς Ευρωπαίους συμπολίτες τους. Αποτελεί επιχείρημα που διατρέχει την παρούσα εργασία ότι η οριενταλιστική, αποικιοκρατική ματιά, λόγος και πρακτικές, και οι αλληλένδετες ασυμμετρίες γνώσης και εξουσίας, αναπαράγονται

εντός της «Δύσης» μέσω της πολιτικής τεχνολογίας των πρότζεκτ και (ανα)παράγουν την περιφέρειά της.

Έπειτα, όπως η αναπτυξιακή βοήθεια, έτσι και το SCAP διεπόταν από τη λογική της αντιστάθμισης της κρατικής ελλειμματικότητας. Και στο LinKommons, το (ελληνικό) κράτος εμφανιζόταν στις διαντιδράσεις και τους λόγους δια της αδυναμίας του, είτε να ανταποκριθεί στις ανάγκες «τοπικών πληθυσμών», είτε να εκσυγχρονιστεί και να συμμορφωθεί με οδηγίες της Ε.Ε. για τη ρύθμιση του τομέα των τηλεπικοινωνιών, αμφότερα ελλείμματα τα οποία δικαιολογούσαν την παρέμβαση της τεχνο-διαχειριστικής ειδημοσύνης των πρότζεκτ. Αυτή η διάσταση ταίριαζε και με την προσέγγιση των κοινών, βάσει της οποίας ομαδώσεις πολιτών διεκδικούν την αυτο-διαχείριση πόρων ως αυτόνομες από κρατικούς φορείς οντότητες.

Η ανάλυση που ακολουθεί τεκμηριώνει την κεντρικότητα της συναίνεσης ως απαραίτητης προϋπόθεσης και ως τεχνικής διακυβέρνησης που υπαγορεύεται από το ρυθμιστικό πλαίσιο για τη δημιουργία ερευνητικών πρότζεκτ, και εστιάζει σε τρία σημεία: Αρχικά, στην ίδια τη διαδικασία σύστασης ερευνητικής κοινοπραξίας και πιο συγκεκριμένα στην κατάρτιση ερευνητικής πρότασης από συσχετιζόμενα σε δίκτυο υποκείμενα, ως καταστατικό μέρος του πρότζεκτ και ως πρότζεκτ καθαυτή. Έπειτα, στις προεκτάσεις των υποσχέσεων (παραδοτέα) που εμπεριέχονται στην πρόταση, χάρη στις οποίες το πρότζεκτ εγκρίνεται και βάσει των οποίων κατόπιν ελέγχεται και αξιολογείται. Τέλος, στις αλληλένδετες τεχνικές και τεχνολογίες μέσα από τις οποίες η πολιτική-πλαίσιο προδιαγράφει και διαμορφώνει την υποκειμενικότητα που οι Csurgó et al. ονομάζουν «τάξη των πρότζεκτ» (2008).

Κρίνω ενδεικτικό ότι στους δεδηλωμένους στόχους της, η κοινοπραξία του LinKommons έδινε λιγότερη έμφαση στα κοινά και, γενικώς, στην πολιτική διάσταση της δραστηριότητάς της, και περισσότερη σε έννοιες, κατηγορίες και σημασίες που υπαγόρευε το ρυθμιστικό πλαίσιο. Με δικά της λόγια, η κοινοπραξία είχε υιοθετήσει μία «διπλή προσέγγιση για τη μεγιστοποίηση του αντίκτυπου των δράσεών της». Από τη μία πλευρά, το πρότζεκτ εστίαζε στη «μελέτη και την υποστήριξη των κοινοτικών δικτύων σε τοπικό επίπεδο, αναπτύσσοντας εννοιολογικά και

τεχνικά εργαλεία για τις ανάγκες συγκεκριμένων κοινοτήτων που είχαν δημιουργήσει και διαχειρίζονται ΚΔ». Από την άλλη πλευρά, «με αφετηρία αυτή την άμεση πρακτική (hands-on) εμπειρία και εργασία, το πρότζεκτ εξετάζει τον ρόλο των κοινοτικών δικτύων σε παγκόσμιο επίπεδο, σε σχέση με ζητήματα βιωσιμότητας, συμμετοχής, συνεργασίας, δημοκρατίας, ομότιμης παραγωγής, δημόσιου και κοινού καλού», συνηγορώντας στη θεσμική αναγνώριση και θωράκισή τους. Στόχευε, επίσης, «να συμβάλει στην επιστήμη του διαδικτύου μέσω της εξαγωγής εννοιών και της διάνοιξης της προοπτικής στον κόσμο της παγκόσμιας επικοινωνίας».

Η ανάλυση εξετάζει το ίδιο το ρυθμιστικό πλαίσιο ως τεχνολογία διακυβέρνησης, μέσα από τις ιδεολογικά φορτισμένες κεντρικές έννοιες, λογικές και πρακτικές που υπαγορεύει ως ηθικά αδιαμφισβήτητες, και τις οποίες οι επίδοχοι δικαιούχοι χρηματοδότησης φορείς οφείλουν να υιοθετούν. Όπως εξήγησα στην Εισαγωγή και στο κεφάλαιο 2, θέλω να αποφύγω την παγίδα μιας ουσιοποιητικής ανάλυσης του πρότζεκτ ως ενιαία και ομοιόμορφη μορφή οργάνωσης, καθώς και διαφόρων ειδών γενικεύσεις και εκ-τοπισμούς που θα σήμαιναν την υποτίμηση των ιδιαιτεροτήτων του κάθε πρότζεκτ και της εμπρόθετης δράσης των συντελεστών τους. Υποστηρίζω ότι ο μηχανισμός των ευρωπαϊκών προγραμμάτων συν-δημιουργεί, με την ετερογενή και ετερόκλητη τάξη των πρότζεκτ, μοναδικές καταστάσεις μέσα από ορισμένες συνιστώσες που είναι, ωστόσο, κοινές για τα περισσότερα πρότζεκτ, ενώ η (ειδική) γνώση της λογικής που διέπει τις συνιστώσες είναι καθοριστική για την πρόσβαση στα προγράμματα. Συνεπώς, ξεκαθαρίζω ότι οποιεσδήποτε γενικεύσεις συνάγω από τις καταστάσεις υπό μελέτη πηγάζουν από διαπιστώσεις γύρω από την επιδραστικότητα του κανονιστικού πλαισίου.

Πριν περιγράψω στοιχεία ταυτότητας των φορέων και υποκειμένων που απάρτιζαν το πρότζεκτ LinKommons, πραγματοποιώ μια σύντομη ηθικοπολιτική γενεαλόγηση των κοινοτικών δικτύων, επιχειρώντας να αναδείξω, αφενός, στοιχεία υποκειμενικότητας των ακτιβιστών που τα δημιουργούν, και αφετέρου, ορισμένες από τις διαδικασίες μέσω των οποίων έχει διαμορφωθεί και συνεχίζει να διαμορφώνεται ο ρευστός και ποικιλόμορφος

σημασιολογικός μανδύας που περιβάλλει τις πρακτικές των ειδικών που τα υιοθετούν και προωθούν, ειδικά όταν αυτές (και αυτοί) εντάσσονται σε πλαίσιο πρότζεκτ.

Κοινοτικά δίκτυα: από τους χάκερς και τα ψηφιακά κοινά σε πρότζεκτ

Η (φιλελεύθερης καταγωγής) τεχνο-λογική των χάκερς -των ακτιβιστών του ελεύθερου λογισμικού και λογισμικού ανοιχτού κώδικα (F/OSS)- εν μέρει μεσολαβημένη και «μεταφρασμένη» από θεωρητικούς των κοινών, έχει εμποτίσει τις αξίες και τις αρχές των ΚΔ, όπως αντανakλούν οι λογοθετικές, υλικές και σχεσιακές πρακτικές των υποκειμένων που τις θέτουν σε εφαρμογή. Ο βαθμός επίδρασης της λογικής και πράξης των χάκερς στις ετερογενείς υποκειμενικότητες, πρακτικές και σημασιοδοτήσεις των ειδικών στο υπό μελέτη πεδίο δεν μπορεί να εξακριβωθεί. Βέβαιο είναι, ωστόσο, ότι αποτελεί μέρος του ηθικοπολιτικού υπόβαθρου που νοηματοδοτεί τα κίνητρα των διαφόρων δρώντων υποκειμένων, προσδιορίζει -έστω ρητορικά- την ιδεολογική καταγωγή τους και νομιμοποιεί τις πρακτικές τους, είτε σε σύνδεση με τη θεωρία και πράξη των κοινών, είτε όχι.

Τη «χακερική κουλτούρα» μελέτησε σε βάθος η ανθρωπολόγος Gabriella Coleman (2013). Η ηθική των χάκερς αντανakλάται από την προτεραιοποίηση αξιών όπως η ελευθερία, η ιδιωτικότητα, η πρόσβαση και η διαφάνεια, οι οποίες παραπέμπουν σε μια φιλελεύθερη καταγωγή (ό.π.: 2, 17). Η Coleman διευκρινίζει ότι αναφέρεται σε μια αντίληψη του φιλελευθερισμού που συνδυάζει τόσο ιστορικές όσο και σύγχρονες εκφράσεις ηθικοπολιτικής ευαισθησίας όπως είναι, μεταξύ άλλων, η προστασία της ιδιοκτησίας και ατομικών ελευθεριών, η προώθηση της ατομικής αυτονομίας και της ανεκτικότητας, η διασφάλιση της ελευθερίας του τύπου και της αξιοκρατίας (ό.π.: 2). Μια βασική αρχή και στόχος που συνδέει τους χάκερς, οι οποίοι διαθέτουν διαφορετικά μεταξύ τους κίνητρα για την παραγωγή λογισμικού, είναι η διεκδίκηση (ατομικής) *παραγωγικής ελευθερίας* (ό.π.: 3, η έμφαση στο πρωτότυπο), η οποία έρχεται σε σύγκρουση με την ιδέα της προστασίας της ιδιοκτησίας. Η έμφαση των χάκερς στη διαμφισβήτηση της διανοητικής ιδιοκτησίας, όπως αντλείται από τα αναδιατυπωμένα ιδανικά

του ελεύθερου λόγου, συνιστά για την Coleman μια φιλελεύθερη κριτική προερχόμενη εντός του φιλελευθερισμού (ό.π.). Με αυτόν τον τρόπο, οι χάκερς έρχονται σε αντιπαράθεση και με την νεοφιλελεύθερη ώθηση για ιδιοκτησιο-ποίηση και εμπορευματοποίηση των πάντων, συμπεριλαμβανομένου του λογισμικού (ό.π.: 4).

Σε κάθε περίπτωση, η Coleman παρατηρεί ότι οι χάκερς δίνουν προτεραιότητα στην ελευθερία ως απαραίτητη συνθήκη για την ατομική ανάπτυξη και έκφραση στο στενό πεδίο της παραγωγής λογισμικού και χαρακτηρίζονται, κατά τα άλλα, από πολιτικό αγνωστικισμό. Θεωρούν, δηλαδή, τις πολιτικές απόψεις προσωπικό ζήτημα και με αυτό τον τρόπο παρακάμπτουν πιθανές ιδεολογικές πολώσεις (ό.π.: 22, 118-119, 186-188). Στην πλειονότητά τους, οι χάκερς F/OSS περιορίζουν την πολιτική τους δράση στη διατήρηση του ελεύθερου και ανοιχτού χαρακτήρα του λογισμικού, το οποίο δεν βλέπουν ως εργαλείο ευρύτερης πολιτικής αλλαγής, ούτε και επιζητούν να επηρεάσουν τους τρόπους με τους οποίους το λογισμικό θα χρησιμοποιηθεί από τους αποδέκτες του, ελέγχοντας έτσι τη συμπεριφορά τους. Με άλλα λόγια, δεν επιδιώκουν να προδιαγράψουν το ηθικοπολιτικό φορτίο που θα φέρει το λογισμικό περισσότερο από αυτό που εμπεριέχει ο ελεύθερος και ανοιχτός χαρακτήρας του. Ο Armin Medosch, καλλιτέχνης και θεωρητικός των νέων τεχνολογιών και του δικτυακού πολιτισμού, παρατηρεί κι εκείνος ότι οι ηθικοί χάκερς συχνά ισχυρίζονται ότι είναι α-πολιτικοί, δηλαδή ότι νοιάζονται μονάχα για την πολιτική της τεχνολογίας και δεν ενδιαφέρονται για τον κίνδυνο οικειοποίησης του ανοιχτού κώδικα που παράγουν από τις δυνάμεις του πληροφοριακού καπιταλισμού, και, για την έμμεση συμβολή τους σε μια οικονομία που δημιουργεί ανισότητα (2015).

Η Coleman παραθέτει περιπτώσεις αυτού που ονομάζει «μετάφραση» του κατά κύριο λόγο τεχνικού και όχι πολιτικά οραματικού κινήματος που είναι το F/OSS, το οποίο έπαιξε, ωστόσο, σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση πρακτικών και νοηματοδοτήσεων σε άλλα πεδία δραστηριότητας. Αυτό συνέβη, τόσο χάρη στο γεγονός ότι συνιστά ένα ζωντανό, έμπρακτο αντι-παράδειγμα στο δόγμα που θεωρεί τα οικονομικά κίνητρα απαραίτητα για τη δημιουργική παραγωγή, όσο και χάρη στα νομικά επιτεύγματά του που αναδιαμόρφωσαν την πολιτική

γύρω από τη νομοθεσία της διανοητικής ιδιοκτησίας (2013: 185). Επίσης σημαντικό ρόλο στην οικειοποίηση των ιδεών και του αφηγήματός του F/OSS από αποκλίνουσες μεταξύ τους πολιτικές και οικονομικές πρακτικές και φαντασιακά έπαιξε η κεντρικότητα της -ιδιαίτερα ευέλικτης σημειωτικά- τροπικότητας της έννοιας της ελευθερίας (ό.π.: 190-191).

Οι περιπτώσεις που παραθέτει η Coleman αποδεικνύουν την νοηματική και ηθική ασάφεια, ελαστικότητα και προσαρμοστικότητα των βασισμένων στην ελευθερία αρχών του F/OSS, καθώς κυμαίνονται από εταιρική οικειοποίηση για εμπορικούς σκοπούς ως τη διάγνωση σε αυτές ριζοσπαστικών πολιτικών δυνατοτήτων και την οικειοποίησή τους από αντι-εταιρικό πολιτικό ακτιβισμό (ό.π.: 191-196). Η Coleman ξεχωρίζει, ανάμεσα στις τελευταίες, τη «μετάφραση» του δικηγόρου Lawrence Lessig, ο οποίος χρησιμοποίησε τα τεχνουργήματα και τα νοήματα του F/OSS για να προωθήσει και υλοποιήσει την ιδέα των αδειών Creative Commons, θεσμοθετώντας τες μέσα από την ίδρυση του ομώνυμου μη κερδοσκοπικού οργανισμού πριν από 20 περίπου χρόνια (ό.π.: 83, 197-198). Ως άλλο ένα παράδειγμα υιοθέτησης χακερικού τύπου λογικής για την υπεράσπιση της ελεύθερης κυκλοφορίας διανοητικών και πολιτισμικών προϊόντων ο Medosch αναφέρει τη Wikipedia (2018: 122).

Οι -ευρέως θεωρούμενες ως λειτουργικά και ηθικά επιτυχημένες- πρακτικές των ακτιβιστών F/OSS, κυρίως του Linux από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, αλλά και των μεταγενέστερων «μεταφράσεων», αποτέλεσαν πηγή έμπνευσης και για θεωρητικούς και ακτιβιστές των κοινών. Οι διακεκριμένοι θεωρητικοί των κοινών Bollier και Helfrich, απαριθμώντας στρατηγικές τις οποίες ξεχωρίζουν ως απαραίτητες για μια μετασχηματιστική διαδικασία προς μια «κοινοκεντρική» κοινωνία, αναφέρουν τις «δημιουργικές χρήσεις του νόμου, όπως οι δημόσιες άδειες Creative Commons, οι οποίες χακάρουν την ισχύουσα κρατική νομοθεσία και βοηθούν την ανάπτυξη ιδιωματικών και εθιμικών νόμων για τα κοινά και την ένταξή τους στο σύγχρονο νομικό σύστημα» (2019, αναφέρεται στο Kiourkiolis 2020b: 173). Ειδικά τα ψηφιακά κοινά (digital commons), δηλαδή το παρακλάδι των κοινών που περισσότερο εμφορείται από διάθεση πραγμάτωσης φιλελεύθερων ιδανικών, αντιπροσωπεύουν την προσπάθεια διαφόρων πρωτοβουλιών για τη δημιουργία και διατήρηση ανοιχτών προς δημόσια χρήση

υποδομών πληροφορίας (ό.π.). Για τους ψηφιακούς commoners (digital commoners, διατηρώ τον αγγλικό όρο ελλείπει δόκιμου όρου στα ελληνικά), η ελεύθερη διακίνηση γνώσης και ιδεών χάρη σε ψηφιακά εργαλεία προεικονίζει και μπορεί να οδηγήσει στην υλοποίηση «μετα-καπιταλιστικών» ή ομότιμων τρόπων παραγωγής και συνύπαρξης (Dafermos 2020: 16, 19).

Η Coleman υποστηρίζει ότι μέρος της επιτυχίας του Lessig και άλλων ομοϊδεατών «μεταφραστών» -όχι μόνο να διαδώσουν τις αρχές του F/OSS γύρω από την ελεύθερη κυκλοφορία της γνώσης και την αυτονομία, αλλά και, αντίστροφα, να εξοικειώσουν τους χάκερς με τις αξίες των κοινών- μπορεί να αποδοθεί ακριβώς στην αποφυγή του χαρακτηρισμού των θέσεων και δράσεών τους ως πολιτικών, μέσω της έμφασης στην προσωπική ανάπτυξη και την ελευθερία του λόγου (2013: 198-200). Αυτό το κεντρικό στοιχείο υποστηρίζω ότι καθιστά τη φιλελεύθερη λογική των χάκερς όχι μόνο ελκυστική για άλλα εγχειρήματα βάσει τεχνολογίας, αλλά και κατάλληλη για πρότζεκτ.

Η ανάλυση έως εδώ μας ενδιαφέρει στον βαθμό που οι πρακτικές, η υποκειμενικότητα και οι αξίες των ηθικών χάκερς έχουν διαποτίσει ορισμένες από τις αρχές των κοινοτικών δικτύων, τις νοηματο- και σημασιοδοτήσεις των ακτιβιστών τεχνολογίας που τα δημιουργούν και διαμορφώνουν, συχνά διαμέσου των ψηφιακών κοινών. Μέσα από την έρευνά της, η Powell επιβεβαιώνει ότι οι ακτιβιστές των πρώτων ΚΔ, καθώς και οι ομάδες «κομπιουτεράκηδων» (geeks) που στήνουν αστικά ΚΔ σύνδεσης στο ίντερνετ, τις οποίες εκείνη αποκαλεί «κοινότητες wifi», έχουν στενή σύνδεση με τη «χακερική ηθική» του τεχνικού πειραματισμού (2008: 1073). Επιδιώκουν, δηλαδή, να είναι μη ιεραρχικές, προσανατολισμένες στη δράση, αξιοκρατικές, και προσδίδουν αξία στην αποκέντρωση, στην ευδιάκριτη συμβολή του κάθε ατόμου (και την αναγνώρισή της) και στο επιχείρημα-διαμέσου-της-τεχνολογίας (ό.π.).

Ο Medosch υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι που εργάστηκαν εθελοντικά για να δημιουργήσουν τα πρώτα κοινοτικά δίκτυα -τους ονομάζει ακτιβιστές ηθικής τεχνολογίας ή χάκερς και αυτούς- ενδιαφέρονταν εκ των προτέρων για τη συνεργατική ιδέα της ομότιμης παραγωγής βάσει κοινών, πάνω στην οποία στηρίχθηκε το ελεύθερο και ανοιχτό λογισμικό, και θέλησαν να την

επεκτείνουν στα δίκτυα, αντιτασσόμενοι στο κερδοσκοπικό, με κεντρικό έλεγχο και διαχείριση, δικτυακό μοντέλο των παρόχων υπηρεσιών διαδικτύου (ISPs) και εταιρειών τηλεπικοινωνιών (2018: 131). Αν μάλιστα λάβουμε υπόψη ότι η ψηφιακή δικτύωση ξεκίνησε ως ομότιμη και στην πορεία οι φορείς της αγοράς την οικειοποιήθηκαν και την εμπορευματοποίησαν, τότε τα κοινοτικά δίκτυα αντιπροσωπεύουν μια εκδήλωση της προσπάθειας των ακτιβιστών τεχνολογίας για επανοικειοποίηση και απο-εμπορευματοποίηση έστω ενός μέρους της.

Ο Medosch μελέτησε αυτό που ονομάζει δικτυακά κοινά (network commons), την ανάδυσή τους και την πρότασή τους για «εναλλακτική, κοινωνική χρήση της τεχνολογίας», και τα περιγράφει ως τη διεκδίκηση ομάδων κοινωνικά ευαισθητοποιημένων τεχνικών Η/Υ και θιασωτών των δικτύων για τη συλλογική, από κοινού κυριότητα της δικτυακής τεχνολογίας - τόσο της υλικής υποδομής όσο και των πρωτοκόλλων που καθορίζουν τη ροή δεδομένων- από τους χρήστες της (ό.π.: 120, 122). Ο Medosch υποστηρίζει ότι «τα δικτυακά κοινά είναι μέρος ενός δραστήριου, ετερογενούς κινήματος για τη δημιουργία ψηφιακών κοινών», τα οποία με τη σειρά τους άντλησαν έμπνευση από την συνεργατική χακερική κουλτούρα που αναδύθηκε εντός του πεδίου του προγραμματισμού, και αναφέρει θεωρητικούς των κοινών, όπως οι Bauwens, Helfrich και Bollier, οι οποίοι πίστεψαν ότι τα ομότιμα δίκτυα έχουν τη δύναμη να υποστηρίξουν έμπρακτα το όραμα των κοινών για μετάβαση σε μια μετα-καπιταλιστική πολιτική οικονομία (ό.π.).

Βασική αρχή των δικτυακών κοινών, όπως εμφανίστηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 2000, ως μια συνάρθρωση υποδομών, πρακτικών και ιδεών τις οποίες διαμορφώνει και διαχειρίζεται μια κοινότητα πρακτικής, ήταν η αποκέντρωση, τόσο της υποδομής τεχνολογίας όσο και του πολιτικού ελέγχου της (ό.π.). Ο Arturo Escobar υποστήριξε επίσης, το 2004, ότι οι δυνατότητες αυτο-οργάνωσης που πρόσφεραν οι νέες, τότε, τεχνολογίες της πληροφορίας και της επικοινωνίας (ΤΠΕ) είχαν συμβάλει στην ανάδυση κινήματων με αντι-ιεραρχικές και αντι-συγκεντρωτικές λογικές (210). Η αποκέντρωση στα ΚΔ γίνεται δυνατή χάρη στα πρωτόκολλα δρομολόγησης mesh που έχουν ενσωματώσει οι ακτιβιστές των δικτύων στο υλικολογισμικό (firmware), δηλαδή στο λογισμικό των συσκευών που χρησιμοποιούν. Για τους ακτιβιστές, η

αποκεντρωμένη δομή των ασύρματων mesh (ή κατανεμημένων) δικτύων τα καθιστά κατάλληλα για μη ιεραρχική διαχείριση, καθώς όλοι οι κόμβοι του δικτύου συνδέονται μεταξύ τους, μερικά ή στο σύνολό τους, και όχι σε έναν κεντρικό κόμβο. Ο Medosch παραθέτει μια φράση μιας προγραμματίστριας από το Βερολίνο η οποία είχε σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη των σχετικών πρωτοκόλλων: «η ωραία κοιμωμένη των πρωτοκόλλων των δικτύων mesh φιλήθηκε από τα κοινοτικά δίκτυα και ξύπνησε» (Aichele 2007, αναφέρεται ό.π. 132).

Η γενεαλόγηση της εφαρμογής των αρχών των ΚΔ με οδηγεί στο Stalgitsi.gr, μέσα από την περιγραφή σημείων σύγκλισης και απόκλισης του σε σχέση με τον «πρόγονό» του στον ελλαδικό χώρο, Ασύρματο Δίκτυο Αθηνών ή AWN, το πρώτο στην Ελλάδα, και από τα πρώτα διεθνώς, ασύρματο κοινοτικό δίκτυο. Ο Medosch θεωρεί το AWN, το οποίο ξεκίνησε το 2002, ως ένα δείγμα της εμφάνισης και «ανόδου των δικτυακών κοινών» (rise of the network commons) (2018: 130). Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του AWN, το οποίο δημιουργήθηκε από θιασώτες των νέων τεχνολογιών, ήταν ότι δεν πρόσφερε πρόσβαση στο ίντερνετ (παρότι ορισμένοι κόμβοι ήταν συνδεδεμένοι στο ίντερνετ), αλλά υπηρεσίες όπως διαμοιρασμού αρχείων, streaming, παιχνιδιών και άλλες (ό.π.: 130-131). Ο Medosch παρατηρεί ότι το AWN λειτουργούσε συνολικά ως δικτυακό κοινό, ωστόσο βασίστηκε στη φιλελεύθερη ουτοπία της ατομικής ιδιοκτησίας και ευθύνης, με αποτέλεσμα το δίκτυο να πληγεί όταν κάποιοι κόμβοι έπαψαν να έχουν την οικονομική δυνατότητα να συντηρηθούν (2015).

Έλληνες συντελεστές του LinKommons, ένας εκ των οποίων συμμετείχε μάλιστα στο AWN, αναφέρονταν ενίοτε σε αυτό όταν περιστατικά της ιστορίας του προβάλλονταν ως συναφή και χρήσιμα για την ανάλυση τρεχόντων ζητημάτων του Stalgitsi.gr. Συνήθως χαρακτήριζαν το AWN ως α-πολιτικό και μη ανοιχτό: τα λίγα άτομα -κομπιουτεράκηδες- που καθόριζαν την πολιτική λειτουργίας του δεν ενδιαφέρονταν για την ισότιμη πρόσβαση των μελών και την εκπαίδευση τεχνολογικά «αναλφάβητων» χρηστών, αλλά περισσότερο «έκαναν το χόμπι τους». Στην άνιση κατανομή ισχύος και στον εν γένει ασθενικό έως ανύπαρκτο πολιτικό χαρακτήρα του εγχειρήματος, και όχι στη μη παροχή πρόσβασης στο ίντερνετ, απέδιδαν συντελεστές του LinKommons με τους οποίους συνομίλησα τη σταθερή πτώση του AWN τα

τελευταία χρόνια. Και ο Medosch, όταν αναφέρεται σε ΚΔ τα οποία «κοινωνικοποίησαν, απο-εμπορευματοποίησαν και απο-μάγευσαν την τεχνολογία», δεν συμπεριλαμβάνει το AWN (ό.π.: 132).

Αντιθέτως, αυτό που χαρακτήριζε το -επίσης εκκινημένο από μια ομάδα θιασωτών των τεχνολογιών δικτύου- Stalgitsi.gr το 2010, ήταν η πρόθεση των ιδρυτικών μελών του να παράσχουν πρόσβαση στο ίντερνετ στην «τοπική κοινότητα» (στην οποία δεν ανήκαν οι ίδιοι) και να συμπεριλάβουν σταδιακά τους χρήστες του Δικτύου στη συντήρησή και διαχείρισή του. Έπειτα, σε αντίθεση με τους χάκερς που παράγουν λογισμικό ανοιχτού κώδικα, οι εκκινητές του Stalgitsi.gr υιοθέτησαν την υπάρχουσα τεχνολογία δικτύωσης, μαθαίνοντας πώς λειτουργεί και αναζητώντας λύσεις για την προσαρμοσμένη σε τοπικές -γεωγραφικές, κοινωνικές, οικονομικές, κ.ά.- ιδιαιτερότητες εφαρμογή της. Υιοθέτησαν, επίσης, το αφήγημα των κοινοτικών δικτύων ως υποδομής δικτύωσης ως κοινό (network infrastructure as commons), στοιχείο που κατέστησε το Stalgitsi.gr επιλέξιμο ως μελέτη περίπτωσης του LinKommons. Βάσει της κατηγοριοποίησης των ΚΔ που πραγματοποίησαν οι συντελεστές του LinKommons και δημοσίευσαν σε παραδοτέο κείμενο, το AWN τοποθετήθηκε σε κατηγορία με τον τίτλο: «Πειραματισμός με την τεχνολογία, κουλτούρα χακαρίσματος και καν-το-μόνος-σου (DIY)», ενώ το Stalgitsi.gr στην κατηγορία «Κοινοτικό πνεύμα και αλτρολισμός».

Ωστόσο, όπως στο AWN, έτσι και στο Stalgitsi.gr ο έλεγχος της διαχείρισης δεν ήταν ισοκατανεμημένος, ενώ, όπως θα δούμε στο κεφάλαιο 7, η ανισότητα αυτή συγκαλυπτόταν σε μεγάλο βαθμό κάτω από το πέπλο της ανιδιοτελούς προσφοράς της ομάδας πυρήνα προς την «κοινότητα του Δικτύου». Θα δούμε, επίσης, στο κεφάλαιο 6, ότι και οι ειδικοί της ΑμΚΕ πιστεύουν στην ατομική ωφέλεια ως αναπόφευκτο και θεμιτό κίνητρο συμμετοχής σε ΚΔ, αλλά και ότι οι βιωμένες σχέσεις εντός δικτύου χαρακτηρίζονταν ως ντε φάκτο κοινοτικές στο ελεγχόμενο από τους ειδικούς αφήγημα, χωρίς εξέταση της ιστορικής τους συγκρότησης.

Πάντως, το Stalgitsi.gr θεωρούνταν και παρουσιαζόταν στο ευρύτερο οικοσύστημα των κοινών στην Ελλάδα ως μια ιστορία επιτυχίας, την οποία συμπεριέλαβε ως μελέτη

περίπτωσης (και) το LinKommons, χάρη σε σχέσεις που διατηρούσε ένα από τα ιδρυτικά μέλη του ΚΔ με Έλληνες-μέλη του πρότζεκτ. Το ενδιαφέρον που το Stalgitsi.gr προσέλκυσε -από όσο γνωρίζω, τριών, τουλάχιστον, ερευνητικών πρότζεκτ, εκπομπής τηλεοπτικού σταθμού και δημιουργού ντοκιμαντέρ- μπορεί να αποδοθεί στη μοναδικότητά του στην Ελλάδα, στην καινοτομία του τεχνο-πολιτικού του πειραματισμού και στην πρακτική χρησιμότητά του. Αυτό δείχνει, μεταξύ άλλων, την ανάγκη των υπερασπιστών των σχετικών πολιτικών οραμάτων για εύρεση και προώθηση εφαρμοσμένων παραδειγμάτων εναλλακτικών μορφών κοινωνικο-πολιτικής οργάνωσης, επιχείρημα το οποίο αναπτύσσω περαιτέρω στο κεφάλαιο 5.

Στο πλαίσιο της παραγωγής γνώσης του LinKommons, χάρη στη μελέτη του Stalgitsi.gr και μέσα από διεργασίες συμμετοχικού σχεδιασμού θα εξαγόταν χρήσιμα συμπεράσματα για τη δημιουργία μεθοδολογίας και κατευθυντήριων οδηγιών (guidelines) που θα απευθύνονταν σε άλλες ομάδες που ενδιαφέρονται να συνεργαστούν με κοινότητες για τη δημιουργία ασύρματων κοινοτικών δικτύων. Αντίστοιχα, στο πλαίσιο μιας ρύθμισης win-win, ως συμβολή του LinKommons στο Stalgitsi.gr προσδιορίστηκε η μεταφορά γνώσης και παροχή συμβουλευτικής σχετικά με ζητήματα διαχείρισης και διακυβέρνησης, αλλά και με τη δημιουργία κινήτρων για την εμπλοκή της κοινότητας (community engagement). Αυτό θα συνέβαινε μέσα από τη συν-διοργάνωση εκδηλώσεων, όπως παρουσιάσεων και εκπαιδευτικών εργαστηρίων, και από την ανάπτυξη μιας ψηφιακής εφαρμογής «έξυπνης γεωργίας» (smart farming) για τους χρήστες του ΚΔ. Το LinKommons θα ωφελούσε επίσης το κοινοτικό δίκτυο χρηματικά, αλλά και με ενίσχυση της φήμης και της δικτύωσής του.

Σε όλη τη διάρκεια της παρούσας εργασίας εξετάζω πώς, στο πλαίσιο του πρότζεκτ, οι φιλελεύθερες, «α-πολιτικές» αρχές των χάκερς συναρθρώνονται με κυρίαρχες, αγοραίες λογικές και χρονοτόπους, και ποια θέση μπορούν να έχουν οι ριζοσπαστικές οραματικές θεάσεις της τεχνολογίας που πρεσβεύουν τα κοινά και τα κοινοτικά δίκτυα. Θα δούμε ότι το πλαίσιο των πρότζεκτ παρουσιάζει πρόκληση σχετικά με την επίτευξη ηθικοπολιτικής συνέπειας προς διαφορετικές πηγές ελέγχου και νομιμοποίησης. Οδηγεί τα υποκείμενα σε συλλογιστικές και λογοθετικές προσαρμογές προκειμένου να συμβιβάζουν αρχές

προερχόμενες από ετερόκλιτα συστήματα αξιών, επινοώντας τρόπους για να ανταποκριθούν στις συμβατικές υποχρεώσεις τους και να παραμείνουν στο δίκτυο των πρότζεκτ, χωρίς να «προδίδουν», συγχρόνως, την ηθικοπολιτική «καταγωγή» τους, σχετικά με την οποία εξακολουθούν να λογοδοτούν σε κύκλους όμορων ομοϊδεατών «εκτός πρότζεκτ».

Οι κεντρικές οντότητες στο πεδίο

LinKommons

Τα άτομα που απάρτιζαν το αποτελούμενο από διεθνή κοινοπραξία ερευνητικών φορέων LinKommons ήταν στην πλειονότητά τους άνδρες, ακαδημαϊκοί ή ακτιβιστές ή και τα δύο, πάντως περισσότερο ή λιγότερο αναμειγμένοι με τα ΚΔ και σε εθελοντική, ακτιβιστική βάση. Μάλιστα, ορισμένοι από τους ερευνητές του πρότζεκτ ήταν συγχρόνως ιδρυτικά μέλη ορισμένων εκ των μεγαλύτερων και μακροβιότερων κοινοτικών δικτύων στην Ευρώπη, τα οποία και αποτέλεσαν μελέτες περίπτωσης του LinKommons.

Ως ξεχωριστό μπορούμε να διακρίνουμε τον ρόλο του συντονιστή του πρότζεκτ, που είχε αναλάβει συγκεκριμένος ακαδημαϊκός φορέας και άτομο, ενώ ιδιαίτερη θέση είχε και το γνωμοδοτικό συμβούλιο (advisory board): μια ομάδα ειδημόνων πάνω στο αντικείμενο του πρότζεκτ, οι οποίες και οποίοι δεν ήταν επισήμως μέλη, δεν είχαν τυπικές υποχρεώσεις ούτε αμείβονταν, προσκαλούνταν ωστόσο από την κοινοπραξία του πρότζεκτ σε διάφορες συναντήσεις και εκδηλώσεις και ζητούνταν η γνώμη τους ως ειδικών, κυρίως όσον αφορά τη στρατηγική κατεύθυνση και επιμέρους τακτικές.

Επίσης, οφείλω να διακρίνω το «ελληνικό» τμήμα του LinKommons, μια ανεπίσημη ομάδα, η οποία μελετούσε και σχεδίαζε δράσεις γύρω από το ΚΔ Stalgitsi.gr. Η εργασία μου για το πρότζεκτ αφορούσε, ουσιαστικά, αυτές τις δράσεις. Η ελληνόφωνη ομάδα αυτή αποτελούνταν από τον ΜΚΟ Localink, τρεις ερευνητές τμήματος επιστήμης υπολογιστών

Ελληνικού Οικονομικού Πανεπιστημίου (στο εξής ΕΟΠ), και τα τρία μέλη της ομάδας πυρήνα της Αστικής μη Κερδοσκοπικής Εταιρείας (ΑμΚΕ) Stalgitsi.gr, η οποία συμμετείχε στο πρότζεκτ ως εξωτερικός συνεργάτης, αμειβόμενος μέσω του ΕΟΠ.

LocaLink

Από τις αρχές του 2017 ως το τέλος του 2018 εργάστηκα για τον μη κερδοσκοπικό οργανισμό που ονομάζω LocaLink, χάρη στη γνωριμία μου με έναν εκ των συνιδρυτών του ΜΚΟ, ο οποίος αποτελεί έναν από τους βασικούς συνομιλητές της παρούσας έρευνας. Στους καταστατικούς σκοπούς του LocaLink συμπεριλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, το «γεφύρωμα μεταξύ ψηφιακού και φυσικού χώρου», «η από κοινού δημιουργία τοπικών λύσεων για τοπικές ανάγκες» και «η ανάπτυξη εργαλείων και μεθοδολογιών DIY (Do-It-Yourself) για την ενδυνάμωση τοπικών φορέων/εντόπιων υποκειμένων (local actors), ώστε να δημιουργήσουν δικτυωμένες περιοχές (networked localities) οι οποίες θα μπορούν να υποστηρίξουν η μία την άλλη χωρίς να καταπιέζουν τις διαφορές τους». Ανάμεσα στις δραστηριότητές του LocaLink αναφέρονται «η διευκόλυνση ανταλλαγών πληροφορίας και συνεργασιών μεταξύ ερευνητών, επαγγελματιών, ακτιβιστών και πολιτών γύρω από τους στόχους του [LocaLink], η συμμετοχή σε διεπιστημονικά/διατομεακά (inter-/transdisciplinary) ερευνητικά, εκπαιδευτικά έργα και έργα δράσης», ενώ το όραμα του ΜΚΟ είναι «να φυτέψει σπόρους συλλογικής ευαισθητοποίησης, κριτικής ακρόασης, μακροπρόθεσμης σκέψης, κοινωνικής μάθησης και αναστοχαστικής δράσης προς μια βιώσιμη κοινωνική ζωή».

Το LocaLink ιδρύθηκε στη Βασιλεία της Ελβετίας το 2015. Ένας από τους τρεις συνιδρυτές και βασικούς συντελεστές του LocaLink κατάγεται από την Αθήνα, σπούδασε επιστήμη υπολογιστών και είχε ασχοληθεί ερευνητικά με την οικονομική βελτιστοποίηση των ομότιμων (peer-to-peer) συστημάτων. Ένας άλλος εκ των συνιδρυτών, με καταγωγή από τη Ρουμανία, είναι πολεοδόμος και αρχιτέκτονας που μελετά την παραγωγή βιώσιμης ζωής στην πόλη. Αποφάσισαν να συνδυάσουν τις γνώσεις και τα ερευνητικά τους ενδιαφέροντα προκειμένου

να αναπτύξουν μια διεπιστημονική προσέγγιση για τον σχεδιασμό τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνίας που θα μπορούν να φέρουν κοντά ανθρώπους που ζουν σε χωρική εγγύτητα για τη δημιουργία υβριδικών (ψηφιακών-φυσικών) χώρων.

Το 2015 οι συνιδρυτές του Localink δίδασκαν προσωρινά στο Πολυτεχνείο της Βασιλείας. Ωστόσο επέλεξαν να διακόψουν την ακαδημαϊκή τους σταδιοδρομία και να δημιουργήσουν τον δικό τους οργανισμό για να αφοσιωθούν εξ ολοκλήρου στην εφαρμογή των θεωρητικών γνώσεων και των πολιτικών οραμάτων τους. Αυτό ήταν δυνατό χάρη στο ακαδημαϊκό τους υπόβαθρο και προϋπάρχουσες διασυνδέσεις. Τα χρόνια πριν από την ίδρυση του Localink είχαν θέσει τα θεμέλια για τη δημιουργία του, τόσο μέσω της διαμόρφωσης των αρχών και των στόχων του, όσο και μέσω της δικτύωσης με φορείς και οργανισμούς με παρόμοια ενδιαφέροντα, ορισμένοι από τους οποίους θα γίνονταν οι εταίροι του ΜΚΟ στις κοινοπραξίες των πρώτων ευρωπαϊκών πρότζεκτ στα οποία συμμετείχε. Αυτά ήταν το LinKommons και το Meshy, που πραγματοποιήθηκαν αμφότερα μεταξύ 2016 και 2018, μέσω του προγράμματος-πλαisiού χρηματοδότησης Horizon 2020 της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και πιο συγκεκριμένα στο πλαίσιο της πρωτοβουλίας-πολιτικής SCAP. Παράλληλα, το Localink ήταν εταίρος, με μικρότερο ρόλο, στο ερευνητικό πρότζεκτ σύγχρονης πολιτικής θεωρίας PolitikAnders (2017-2020), χρηματοδοτημένο από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Έρευνας (ERC), ενώ συμμετείχε και σε άλλα πρότζεκτ και δράσεις πολιτικού ή/και ψηφιακού ακτιβισμού, εθελοντικά ως επί το πλείστον, εντάσσοντάς τα, πάντως, στο «βιογραφικό» του.

Stalgitsi.gr

Ο μοναδικός από τα τρία ενεργά μέλη της ομάδας πυρήνα του Stalgitsi.gr που δεν κατάγεται από την περιοχή του Δυτικού Ύμωνα, και ο οποίος λειτουργεί ως ο εκπρόσωπος του ΚΔ, μου δήλωνε σε συνέντευξη το 2020 ερωτώμενος για το όραμά τους:

«Ένα κοινό όραμα που μοιραζόμαστε όλοι είναι να δημιουργήσουμε ξανά ζωή στην επαρχία. Και συγκεκριμένα στη συγκεκριμένη περιοχή, έτσι; Δηλαδή να ξαναγυρίσει ο κόσμος πίσω στα χωριά, να ξαναζωντανέψουν τα χωριά. Αυτό ήταν το όραμα που είχαν τα παιδιά που ξεκίνησαν το εγχείρημα, γιατί είναι από το χωριό, είναι από το Σταλγίτσι, ήταν για αυτά, για αυτούς ένας πόνος να βλέπουν το χωριό να ερημώνει, γιατί σαν παιδιά μεγαλώνοντας στο χωριό το είχαν ζήσει στις καλές του στιγμές, και άρα είπαν κάτι πρέπει να κάνουμε για να ξαναφέρουμε ζωή πίσω στο χωριό. Αυτό είναι το όραμα που ξεκίνησε το Σταλγίτσι. Και η αποστολή που έχει το ίδιο το Σταλγίτσι σαν οργάνωση είναι να συμβάλει προς αυτό το όραμα, γεφυρώνοντας το ψηφιακό χάσμα, και ενδυναμώνοντας τους ανθρώπους να μπορούν να αξιοποιήσουν, να πάρουν την τεχνολογία στα χέρια τους και να την αξιοποιήσουν προς αυτή την κατεύθυνση.»

Τα μέλη της ομάδας πυρήνα της ΑμΚΕ Stalgitsi.gr είναι τρεις άνδρες³, γύρω στα σαράντα-σαρνανταπέντε την περίοδο της έρευνας, με σπουδές και εργασιακή εμπειρία ως μηχανικοί, οι οποίοι διαμένουν στην Αθήνα οι δύο, και στην πρωτεύουσα του νομού όπου ανήκει διοικητικά το χωριό Σταλγίτσι ο τρίτος. Συνδύασαν το ενδιαφέρον τους για την περιοχή του Σταλγίτσιου, από όπου οι δύο εξ αυτών κατάγονται, με το ενδιαφέρον τους για τις τεχνολογίες επικοινωνίας. Ωθούμενοι από τη νοσταλγία για τα παιδικά τους καλοκαίρια που περνούσαν στο χωριό και από την απογοήτευσή τους για τη σταδιακή υποβάθμιση και ερήμωση της περιοχής, δημιούργησαν αρχικά, το 2010, μια ιστοσελίδα με πληροφορίες για το Σταλγίτσι την οποία ονόμασαν Stalgitsi.gr. Έμαθαν, όμως, ότι οι ντόπιοι κάτοικοι δεν είχαν πρόσβαση στο ίντερνετ. Έτσι, εμπνεόμενοι από το Ασύρματο Δίκτυο Αθηνών (AWN), στο οποίο ένας εξ αυτών ήταν μέλος, αποφάσισαν να αναζητήσουν τρόπους για να δημιουργήσουν ένα ασύρματο κοινοτικό δίκτυο και να παράσχουν πρόσβαση ίντερνετ στο Σταλγίτσι, και, αργότερα, στα υπόλοιπα χωριά της κοιλάδας δυτικά του Ύμωνα -15-20 χωριά που δεν αποτελούν διοικητική οντότητα-

³ Υπήρχαν και άλλα ιδρυτικά μέλη της ΑμΚΕ. Ωστόσο, για αρκετά χρόνια, ήδη πριν από το διάστημα της αλληλεπίδρασής μου με το ΚΔ και μετέπειτα, ασχολούνταν ελάχιστα ή καθόλου με τη δραστηριότητα του Stalgitsi.gr. Ως εκ τούτου, χρησιμοποιώ τους όρους «ομάδα πυρήνα» και «μέλη της ΑμΚΕ» χωρίς διάκριση, αναφερόμενος στους τρεις αυτούς άνδρες.

τα οποία επίσης στερούνταν πρόσβασης. Τα μέλη του Stalgitsi.gr βρήκαν χρηματοδότηση για τα απαραίτητα εξαρτήματα και εξασφάλισαν τη συμφωνία του πλησιέστερου ΤΕΙ για διάθεση μέρους της σύνδεσης ίντερνέτ του, χάρη σε γνωριμίες που είχαν κάνει με μέλη της Εταιρείας Ανοιχτών Τεχνολογιών⁴. Έπειτα, παρότι δεν είχαν πρότερη σχετική εμπειρία και γνώση, άρχισαν να εγκαθιστούν κεραίες, χτίζοντας σταδιακά το κοινοτικό δίκτυο βάσει της τεχνολογίας μη ιεραρχικής δικτύωσης mesh και παρέχοντας, έτσι, για πρώτη φορά σύνδεση ίντερνετ στα χωριά της κοιλάδας. Το Stalgitsi.gr συστάθηκε ως Αστική μη κερδοσκοπική Εταιρεία το 2013.

Κρίνω σημαντικό να επισημάνω τη διαφορά στη θεσιακότητα της ομάδας πυρήνα της ΑμΚΕ σε σχέση με τους υπόλοιπους συντελεστές ειδικούς του πρότζεκτ. Οι τελευταίοι, λειτουργώντας και λογοδοτώντας κυρίως ως ερευνητές, είχαν ως στόχο να παραγάγουν ανοιχτή, ελεύθερη γνώση για χρήση από οποιονδήποτε, διεθνώς, αλλά και να βοηθήσουν τις συγκεκριμένες κοινότητες δικτύων που θα μελετούσαν. Από την άλλη, οι πρωτεργάτες του Stalgitsi.gr, το οποίο συμμετείχε ως φορέας δράσης και εξωτερικός συνεργάτης του πρότζεκτ, ενδιαφέρονταν περισσότερο για την ανάπτυξη του δικού τους (τεχνολογικού και κοινωνικού) δικτύου και, ως εκ τούτου, για υλικά και εννοιολογικά αποτελέσματα που θα μπορούσαν να εμφανίσουν άμεση πρακτική χρησιμότητα τοπικά. Όπως θα δούμε, η ΑμΚΕ είχε έναν ρόλο μεσάζοντα μεταξύ πρότζεκτ και «τοπικής κοινότητας», με ξεχωριστή θεσιακότητα στις σχέσεις εξουσίας που διείπαν τις διαντιδράσεις και το παραγόμενο έργο. Αν και μη ενσωματωμένος στην τοπική κοινωνία φορέας, διατηρούσε προνομιακή σύνδεση με αυτήν, κυρίως χάρη στην καταγωγή των μελών του από την περιοχή, ενώ ταυτόχρονα παρουσιαζόταν ως διακριτός, εξωτερικός φορέας ειδημοσύνης.

⁴ Η Εταιρεία Ανοιχτών Τεχνολογιών, Αστική μη Κερδοσκοπική Εταιρεία η οποία είχε ιδρυθεί το 2008 και της οποίας μέτοχοι είναι πάνω από 30 Πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα, έχει ως αντικείμενο την προώθηση της ανοιχτότητας, δηλαδή «της χρήσης και ανάπτυξης ανοιχτών προτύπων και ανοιχτών τεχνολογιών, στον χώρο της εκπαίδευσης, του δημόσιου τομέα και των επιχειρήσεων στην Ελλάδα».

Μη ειδικοί: ντόπιοι κάτοικοι και χρήστες του ΚΔ

Στο πεδίο υπό μελέτη, οι ειδικοί διαντιδρούν με ομαδώσεις «μη ειδικών», υποκειμένων χωρίς τεχνολογική, επιστημονική ή διαχειριστική κατάρτιση και μη ανήκοντα σε φορείς με θεσμική υπόσταση, τα οποία δεν συμμετέχουν τυπικά στο ευρωπαϊκό έργο, παρότι το έργο έχει δημιουργηθεί με κεντρικό σκοπό και πηγή νομιμοποίησης την παραγωγή ωφέλειας για τις ομαδώσεις αυτές. Οι ειδικοί τις αποκαλούν «τοπικές κοινότητες», «ντόπιους», «χρήστες του ΚΔ» ή «κοινότητες του ΚΔ». Στη διάρκεια του κειμένου τοποθετώ συχνά σε εισαγωγικά τους όρους «τοπική κοινότητα» και «κοινότητα του κοινοτικού δικτύου (ΚΔ)» ή του Δικτύου⁵, θέλοντας να τονίσω, έτσι, ότι δεν θεωρώ την κοινότητα ως υπαρκτή οντότητα με συγκεκριμένα, οικουμενικά χαρακτηριστικά, αλλά ως ρητορική κατασκευή την οποία οι ειδικοί χρησιμοποιούν αναφερόμενα σε μια υποστασιοποιημένη οντότητα, όπως αναλύω εκτενώς στο κεφάλαιο 6.

Οι «μη ειδικοί» με τους οποίους διαντέδρασε το LinKommons, κάτοικοι χωριών της περιοχής δυτικά του Ύμωνα και μέλη-χρήστες του ΚΔ Stalgitsi.gr, σχεδόν αποκλειστικά άντρες, δεν αποτελούν κεντρικά υποκείμενα της εργασίας αυτής. Δεν πραγματοποίησα επιτόπια έρευνα στην περιοχή, ενώ με όσους συναναστράφηκα τις φορές που βρέθηκα στην περιοχή δεν ήταν ενήμεροι για τη διεξαγωγή της έρευνάς μου, καθότι έπαιρνα μέρος στις διάφορες διεργασίες ως μέλος του πρότζεκτ, ειδικός κι εγώ, αν και αδαής ως προς την ψηφιακή τεχνολογία που μελετούσε και προήγε.

Ξεκίνησα να συνεργάζομαι με το LocalLink τους πρώτους μήνες του 2017, στο δεύτερο από τα τρία ημερολογιακά έτη του LinKommons, και επισκέφθηκα την περιοχή δυτικά του Ύμωνα έξι φορές ως τα μέσα του 2018. Οι επισκέψεις μου στην περιοχή δράσης του ΚΔ μού επέτρεψαν να γνωρίσω ανθρώπους και μέρη από κοντά και αποτελούν ένα σημαντικό μέρος της έρευνας πεδίου που διεξήγαγα. Ωστόσο, ήταν εξαιρετικά σύντομες -από μερικές ώρες ως ένα-δύο εικοσιτετράωρα το πολύ η καθεμία- και ο ρόλος μου στις διεργασίες που έλαβαν χώρα

⁵ Γράφω τη λέξη «Δίκτυο» με κεφαλαίο το πρώτο γράμμα όταν αναφέρομαι στο ασύρματο κοινοτικό δίκτυο Stalgitsi.gr.

επικουρικός, με αποτέλεσμα να μην βρεθώ σε θέση να συνάψω με κατοίκους της περιοχής άμεσες προσωπικές σχέσεις, χωρίς την ταυτόχρονη παρουσία και μεσολάβηση μελών του πρότζεκτ ή της ομάδας πυρήνα της ΑμΚΕ. Εξαιρέση αποτέλεσε μία επίσκεψη που πραγματοποίησα μόνος μου, προκειμένου να πάρω συνεντεύξεις από δύο αγρότες και χρήστες του ΚΔ, στο πλαίσιο του συμμετοχικού σχεδιασμού της εφαρμογής έξυπνης γεωργίας που είχε αναλάβει το «ελληνικό» τμήμα του LinKommons. Συνολικά, ωστόσο, εκτός από τυχαίες συζητήσεις σύντομης διάρκειας με τέσσερις-πέντε εξ αυτών, οι (αρχικές έστω) εντυπώσεις μου και η γνώση μου για πρόσωπα και καταστάσεις στην περιοχή μεσολαβήθηκαν και διαμορφώθηκαν σε μεγάλο βαθμό από αφηγήσεις και νοηματοδοτήσεις των συνεργατών μου ειδικών· πριν, κατά τη διάρκεια και ύστερα από κάθε επίσκεψη. Εντούτοις, οφείλω να μην υποβαθμίσω τη σημασία που έχει για την αποτύπωση των καταστάσεων στο παρόν κείμενο η αισθητηριακή, βιωμένη εμπειρία και συναναστροφή μου με τους μη ειδικούς, παρά την περιορισμένη της έκταση.

Σε κάθε περίπτωση, η συνθήκη της απόστασής μου από την περιοχή και τους κατοίκους της αντικατοπτρίζει την, εν μέρει επιλεγμένη από εμένα και εν μέρει επιβεβλημένη από τις περιστάσεις, οριοθέτηση του πεδίου στη δραστηριότητα της ευρύτερης υποκειμενικότητας που εξετάζω, αυτής των ειδικών σε πρότζεκτ. Οι αναφορές στους χρήστες του ΚΔ κατοίκους της περιοχής περιορίζονται ως επί το πλείστον στις αλληλεπιδράσεις τους με τους ειδικούς και στους τρόπους με τους οποίους οι ειδικοί τούς προσέγγιζαν, αντιλαμβάνονταν, εκπροσωπούσαν και «αφηγούνταν».

Ωστόσο, επισημαίνω και πάλι την κεντρική θέση τους, τόσο για το Stalgitsi.gr όσο και για το LinKommons, και, άρα, για το ερευνητικό μου πεδίο. Ως «ωφελοούμενοι» του πρότζεκτ και πληθυσμός-στόχος του σχεδιασμού και των δράσεων των ειδικών, οι μη ειδικοί ντόπιοι κάτοικοι, οι οποίοι δεν (μπορούν να) ανήκουν στην τάξη των πρότζεκτ, ήταν διαρκώς παρόντες στους λόγους και τις πρακτικές των ειδικών, ενώ οι αλληλένδετες παραγόμενες σημασίες αποτελούσαν, αφενός, τεκμήρια επιτυχίας στο πλαίσιο του ελέγχου-λογοδοσίας, και, αφετέρου, δεοντολογικό κριτήριο και μέτρο ηθικής αξιολόγησης μεταξύ των ειδικών. Ως εκ

τούτου, οι μη ειδικοί είναι παρόντες και στο κείμενο αυτό, στο πλαίσιο της ανάλυσης όχι μόνο των προτζεκτιακών διαδικασιών υποκειμενοποίησης, αλλά και γενικότερα, των σχέσεων εξουσίας που (ανα)παράγει η τεχνολογία διακυβέρνησης των ευρωπαϊκών πολιτικών.

Η ρυθμιστική αρχή

Θέλω να σημειώσω ότι στην έρευνά μου δεν είχα πρόσβαση, παρά μόνο μέσω της αφηγηματικής και ερμηνευτικής μεσολάβησης των λοιπών ειδικών του πρότζεκτ, σε αυτά που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε τα δύο άκρα της προτζεκτιακής δραστηριότητας: τα κέντρα λήψης αποφάσεων και χάραξης πολιτικών της Ε.Ε., από τη μία, και τους κατοίκους της αγροτικής περιοχής τους οποίους είχαν ως ρητορικό στόχο να ωφελήσουν τελικά οι πολιτικές, από την άλλη. Ειδικά το ρυθμιστικό πλαίσιο της Ε.Ε. και ο μηχανισμός λογοδοσίας συνιστούσαν μια απρόσωπη, αφηρημένη οντότητα για εμένα, που όμως καθόριζε, σε μεγάλο βαθμό, τα λόγια και τις ενέργειες όλων των συντελεστών του πρότζεκτ, σαν αόρατος μαριονετίστας του οποίου τις κινήσεις συμπέρανα από την επίδρασή τους στις κινήσεις των ανθρώπων γύρω μου, και, κατά προέκταση, στις δικές μου. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι, φαινομενικά, μελετώ «ενδιάμεσες» διαδικασίες και καταστάσεις παραγωγής υλικών και σημειωτικών αποτελεσμάτων, οι οποίες, όμως, είναι συνυφασμένες σε εκτενέστερους ιστούς γνώσης και εξουσίας, αλληλεπιδρούν με αυτούς και διαμορφώνονται παράλληλα.

Η σύσταση μιας ερευνητικής κοινοπραξίας

Στις περισσότερες περιπτώσεις ευρωπαϊκών ερευνητικών πρότζεκτ, πρώτα ανακοινώνεται η δημόσια πρόσκληση για ερευνητικές προτάσεις -τα (open) calls όπως συνηθίζεται να αποκαλούνται και μεταξύ ελληνόφωνων ερευνητών- και έπειτα συστήνονται (υποχρεωτικά πολυεθνικές) κοινοπραξίες ευρωπαϊκών φορέων, οι οποίες ταιριάζουν τα ερευνητικά τους ενδιαφέροντα με τις θεματικές και τους στόχους της πρόσκλησης. Έτσι συνέβη και στην

περίπτωση του LinKommons, το οποίο διεξήχθη μεταξύ 2016 και 2018, ενταγμένο στο χρηματοδοτικό πλαίσιο Horizon 2020 και το ρυθμιστικό πλαίσιο SCAP της Ε.Ε. Τα αρχικά της ονομασίας του πλαισίου σημαίνουν «Πλατφόρμες συλλογικής ευαισθητοποίησης για τη βιωσιμότητα και την κοινωνική καινοτομία». Άλλες λέξεις-κλειδιά που επαναλαμβάνονται στην περιγραφή των στόχων του SCAP, οι οποίες συνοδεύουν τις λέξεις του τίτλου, τις επεξηγούν και τις εμπλουτίζουν, είναι μεταξύ άλλων: συνεργασία, συμμετοχή, δράση, ανοιχτότητα, δημοκρατία, δίκτυα, διαμοιρασμός γνώσης και διάφοροι συνδυασμοί τους, όπως συλλογική δράση και ανοιχτή ή συμμετοχική δημοκρατία. Το SCAP παρουσιάζεται επίσης ως μια πολιτική (policy) η οποία με τη σειρά της υπάγεται στη στρατηγική «Διαμόρφωση του ψηφιακού μέλλοντος της Ευρώπης» της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Το SCAP ενθάρρυνε τη σύμπραξη φορέων τεχνολογικής εξειδίκευσης και τεχνογνωσίας με φορείς με υπόβαθρο σε κοινωνικές και πολιτικές επιστήμες -οι ερευνητές- και με συμμετοχή σε οργανισμούς και φορείς «βάσης» (grassroots) -οι ακτιβιστές. Η διαδικασία σύστασης της κοινοπραξίας του LinKommons φανερώνει ότι οι συντελεστές ενός πρότζεκτ δεν χρειάζεται να διατηρούν πρότερες σχέσεις, αρκεί να συμμετέχουν στο ήδη συγκροτημένο δίκτυο των πρότζεκτ και να είναι «εντοπίσιμοι»: ουσιαστικά, να έχουν φροντίσει να αφήσουν το κατάλληλο ψηφιακό βιογραφικό αποτύπωμα έτσι ώστε να αναζητηθούν στο διαδίκτυο βάσει λέξεων-κλειδιά. Το Meshy από την άλλη, το έτερο πρότζεκτ SCAP στο οποίο συμμετείχε το Localink, αποτελεί περίπτωση στην οποία οι περισσότεροι φορείς που συνέπραξαν για τη σύσταση της κοινοπραξίας είχαν «χτίσει» την ιδέα για συνεργασία εκ των προτέρων.

Στα ευρωπαϊκά πρότζεκτ οι διάφοροι φορείς συμμετέχουν ως ισότιμοι συντελεστές, ωστόσο ξεχωρίζει ο ρόλος του φορέα συντονιστή, του οποίου το κύρος έχει ιδιαίτερη βαρύτητα κατά την αξιολόγηση της πρότασης ενώ, άπαξ και η πρόταση εγκριθεί, είναι αυτός που συνομιλεί με την ελεγκτική αρχή ως εκπρόσωπος του πρότζεκτ και φέρει την ευθύνη για τη συμμόρφωση όλων των συντελεστών με τις τυπικές υποχρεώσεις της κοινοπραξίας. Συχνά, ο συντονιστής είναι και ο φορέας που έχει πάρει την πρωτοβουλία για την εύρεση και συναρμογή των λοιπών συνεργατών και τη δημιουργία της κοινοπραξίας όπως στο LinKommons, όμως υπάρχουν και

περιπτώσεις όπως το Meshy, όπου ο φορέας που είχε ενεργήσει ως «συνδεδειγμένος κρίκος» μεταξύ συνεργατών δεν ήταν τυπικά ο συντονιστικός.

Σε κάθε περίπτωση, μια καλή ερευνητική ιδέα και η σταδιακή επεξεργασία της με παράλληλο οργανικό χτίσιμο σχέσεων δεν αποτελεί ικανή -αλλά ούτε και αναγκαία- συνθήκη για την έγκριση μιας πρότασης. Η αξιολόγηση βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στο προτζεκτιακό βιογραφικό των αιτούντων. Συνεπώς, απαραίτητη προϋπόθεση για την έγκριση αποτελεί η συμμετοχή συντελεστή ή συντελεστών με εμπειρία στη διαχείριση πρότζεκτ. Με αυτό τον τρόπο, διασφαλίζεται ουσιαστικά ότι τα αποδεδειγμένα ικανά να συμμορφωθούν με τις υποχρεώσεις λογοδοσίας υποκείμενα -αυτή η εμπειρία έχει την περισσότερη σημασία- θα μύθσουν στην προτζεκτιακή διαχειριστική λογική τυχόν νεοεισελθέντα σε αυτήν υποκείμενα. Συγκεκριμένα για το SCAP, οι κεντρικοί συντελεστές έπρεπε να διαθέτουν, επιπλέον, τεχνολογικό υπόβαθρο. Στην περίπτωση του Meshy, ο φορέας με αυτά τα χαρακτηριστικά ήταν και αυτός που ανέλαβε χρέη συντονιστή, αν και ο λιγότερο αναμειγμένος με το αντικείμενο της έρευνας.

Από τη διαδικασία της πρότασης έως την επίσημη ολοκλήρωση ενός πρότζεκτ, ο συντονιστής λειτουργεί ταυτόχρονα ως εκπρόσωπος της κοινοπραξίας προς τη ρυθμιστική και ελεγκτική αρχή και ως «διαλαλητής» των όρων της αρχής, επιφορτισμένος με την υπενθύμιση και διασφάλιση της τήρησής τους προς την κοινοπραξία. Μέσα από τη διαχειριστική του γνώση και τον ρυθμιστικό του ρόλο κατέχει νευραλγική θέση στις σχέσεις ενός πρότζεκτ. Συμβάλλει στην κανονικοποίηση και την «αορατοποίηση» -κυρίως κατά τη διεξαγωγή της λογοδοτικής δραστηριότητας της συγγραφής παραδοτέων- τόσο της κανονιστικής ιδεολογίας του ρυθμιστικού πλαισίου, όσο και των συσχετισμών εξουσίας εντός πρότζεκτ, αλλά και μεταξύ των συντελεστών του πρότζεκτ και εξωτερικών οντοτήτων, είτε αυτές είναι θεσμικά όργανα της Ε.Ε. είτε άτυπες ομαδώσεις πολιτών.

Ο Grabher επισημαίνει ότι ο συντονιστής παίζει επίσης κεντρικό ρόλο στο χτίσιμο της εμπιστοσύνης των συμμετεχόντων στο πρότζεκτ, ειδικά όταν δεν έχουν προλάβει να

αναπτύξουν προσωπικές σχέσεις εμπιστοσύνης μεταξύ τους (2002: 208). Ο συντονιστής επιδρά καίρια στην καλλιέργεια αυτού που ο Grabher αποκαλεί «ταχεία εμπιστοσύνη» στο δίκτυο των πρότζεκτ, η οποία στηρίζεται σε συμβάσεις, κανόνες και κανονισμούς που παρέχει το θεσμικό πλαίσιο -των προγραμμάτων της Ε.Ε. στην προκειμένη περίπτωση- και έχει ως επενέργεια τη ρύθμιση των σχέσεων και των αμοιβαίων προσδοκιών των συμμετεχόντων βάσει ιδιότητας, ρόλου και αναληφθέντων καθηκόντων προς εκτέλεση (ό.π.: 210). Παρεμφερείς παρατηρήσεις έκανε και ο Wittel για τη δικτυακή κοινωνικότητα: «η εμπιστοσύνη βασίζεται λιγότερο [...] στη γνώση του χαρακτήρα κάποιου και περισσότερο στη γνώση των πόρων κάποιου και της θέσης του στο κοινωνικό πεδίο» (ό.π.: 67).

Επομένως, η συμμετοχή δρώντων υποκειμένων με ειδική γνώση γύρω από την κανονιστική πλαισίωση ενός πρότζεκτ και τον κατάλληλο τρόπο προσαρμογής των ερευνητικών στόχων του -βάσει εθνογραφικής θεωρίας μπορούμε να τους αποκαλέσουμε και «διαμεσολαβητές εξουσίας/με επιρροή» (power brokers) ή «θυροφύλακες» (gatekeepers)- κρίνεται απαραίτητη, όχι μόνο για την έγκριση μιας ερευνητικής πρότασης, αλλά και για τη δημιουργία αίσθησης συνοχής ανάμεσα στους συνεργάτες και πίστης στην ευόδωση των επιμέρους και κοινών στόχων τους. Τα λιγότερο έμπειρα και εξοικειωμένα με τις γραφειοκρατικές διαδικασίες μέλη πρέπει επίσης να είναι διατεθειμένα να συμμορφωθούν με αυτές, να «εκπαιδευτούν» στην ικανοποίησή τους και να αποδεχτούν τους όρους της (εφήμερης) προτζεκτιακής συσχέτισης και συνεργασίας. Μοιάζει, επίσης, σχετικό το επιχείρημα των κοινωνιολόγων Boltanski και Chiapello, ότι, υπό το καθεστώς των πρότζεκτ, τα «σπουδαία» άτομα βελτιώνουν την απασχολησιμότητα των «μικρών» ατόμων, τη δυνατότητά τους για συμμετοχή σε νέα πρότζεκτ δηλαδή, ως αντάλλαγμα για την εμπιστοσύνη και τον ενθουσιασμό των τελευταίων για την εργασία σε πρότζεκτ (2005: 169).

Το πλαίσιο SCAP αντιπροσώπευε τη συμπερίληψη της κοινωνικής καινοτομίας στην κυρίαρχη λογική της τεχνολογικής καινοτομίας, με σύνδεσμο την επιταγή της βιωσιμότητας. Ωστόσο, θεωρητικά σηματοδότησε μια μετατόπιση στη σχετική με την προώθηση της τεχνολογικής καινοτομίας πολιτική της Ε.Ε. Επέτρεψε -χάρη στη φερεγγυότητα αποδεδειγμένα έμπειρων

φορέων βέβαια- να συμμετάσχουν στην κατάθεση προτάσεων και να εισέλθουν, έστω προσωρινά, στην τάξη των πρότζεκτ φορείς που δεν πληρούσαν ως τότε τις προϋποθέσεις: φορείς όχι ερευνητικοί ή επαγγελματικοί, αλλά με ακτιβιστική δράση, χωρίς εμπειρία από πρότερη συμμετοχή σε πρότζεκτ. Οι προδιαγραφές του SCAP ουσιαστικά διεύρυναν το δίκτυο των πρότζεκτ, επιτρέποντας σε «πρωτάρηδες» φορείς και χωρίς ερευνητικό υπόβαθρο να ενταχθούν σε αυτό, σε φορείς και υποκείμενα που ενδεχομένως πρέσβευαν ηθικοπολιτικές θεωρήσεις διαφορετικές από τις κοινότητες (αγοραίες), οι οποίοι όμως συμμετείχαν πλέον σε ευρωπαϊκό ερευνητικό πρότζεκτ.

Αυτό σήμαινε ότι αποδέχονταν τους συμβατικούς όρους του πρότζεκτ, όπως για παράδειγμα την υποχρέωση αφήγησης της δραστηριότητάς τους μέσα από τυποποιημένα τεχνουργήματα γνώσης, με καθορισμένη κειμενική μορφή (δομή, στυλ γραφής, έννοιες) και εμπεδωμένες, υποστηρίζω, ιδεολογικές προτεραιότητες. Συνεπώς, αν και άπειρα, τα νεοεισελθόντα στο οικοσύστημα των πρότζεκτ υποκείμενα ήταν δυνάμει ειδικοί. Είχαν κριθεί από τους συνεργαζόμενους στις κοινοπραξίες φορείς ως επαρκώς ικανά για την ένταξη και ανταπόκρισή τους σε διαχειριστικές διαδικασίες, αλλά και φερέγγυα ως προς τη μη αμφισβήτηση των διαδικασιών αυτών. Κυρίως, αποδέχονταν ότι θα ελέγχονταν και θα αξιολογούνταν βάσει δεδομένων κριτηρίων, ήδη από τη φάση της πρότασης. Βλέπουμε πώς, μέσα από καθεστώα ειδικής -επιστημονικής και διαχειριστικής- γνώσης, η διαδικασία της προτζεκτοποίησης αντανakλά και (ανα)παράγει μηχανισμούς (ηθικής) υποκειμενοποίησης, και με αυτό τον τρόπο εμπειρικλείει και αποκλείει υποκείμενα (Csurgó et al. 2008: 293, 299, 301).

Η τάξη των πρότζεκτ δεν αποτελεί ένα κλειστό σύστημα με αποκλειστικά θεσμικούς τρόπους πρόσβασης, αλλά ένα ανοιχτό οικοσύστημα δικτυωμένων υποκειμένων -φορέων και ατόμων- με ρευστά σύνορα. Συγκεκριμένα στο LinKommons, η ΑμΚΕ Stalgitsi.gr δεν ήταν ερευνητικός φορέας και δεν συγκαταλεγόταν στα ιδρυτικά μέλη του πρότζεκτ. Συμμετείχε ως εξωτερικός συνεργάτης, ως εκπρόσωπος «τοπικής κοινότητας». Παρ' όλα αυτά, απαρτιζόταν από ειδικούς, άτομα με ερευνητικό και τεχνολογικό υπόβαθρο που συμμετείχαν στη συγγραφή των

παραδοτέων και διακρίνονταν στα μάτια όλων των υπόλοιπων ενδιαφερόμενων μερών από τους μη ειδικούς «τελικούς ωφελούμενους» της δραστηριότητας του πρότζεκτ.

Σε κάθε περίπτωση, μια οντότητα όπως το Stalgitsi.gr πρέπει να πληροί ορισμένες προϋποθέσεις προκειμένου να συμμετέχει στο οικοσύστημα των πρότζεκτ. Καταρχάς, πρέπει να έχει θεσμική υπόσταση ούτως ώστε να λάβει χρηματοδότηση, να αναλάβει ευθύνη λογοδοσίας και να νομιμοποιηθεί ως φορέας μεσολάβησης μεταξύ, από τη μία, υπερεθνικών οντοτήτων και πολιτικών και, από την άλλη, ομάδων πολιτών. Έπειτα, οι συντελεστές του -η ομάδα πυρήνα σε αυτή την περίπτωση- πρέπει να διαθέτουν τυπικά επιστημονικά διαπιστευτήρια και την απαραίτητη διαχειριστική-γραφειοκρατική εγγραμματοσύνη, ώστε να είναι σε θέση να παραγάγουν τα απαιτούμενα τεχνουργήματα γνώσης και λογοδοσίας και να συμπεριληφθούν, με αυτό τον τρόπο, στην άτυπη «τάξη των πρότζεκτ». Η ικανότητα χρήσης κεντρικών κανονιστικών εννοιών και παραγωγής τεχνουργημάτων στην κατάλληλη μορφή αποτελεί, επιπλέον, απόδειξη ιδεολογικής συμμόρφωσης με το πλαίσιο, ή, πάντως, μη αμφισβήτησής του. Δεδομένου ότι τα μέλη της ομάδας πυρήνα παρείχαν εγγυήσεις, μέσω (της δημόσιας παρουσίασης) του προφίλ τους, γύρω από τη γνώση και συμμόρφωση με (μεταπολιτικά) επιστημολογικά, συμπεριφορικά και επικοινωνιακά πρότυπα, ήταν ασφαλές για τα ανώτερα στην ιεραρχία του πρότζεκτ- ιδρυτικά μέλη να συμπεριλάβουν το Stalgitsi.gr.

Η ερευνητική πρόταση ως πρότζεκτ

Στην Εισαγωγή εξέτασα ορισμένες από τις προϋποθέσεις υποκειμενικότητας που πρέπει να πληρούν τα προτζεκτιακά υποκείμενα και φορείς. Ανάμεσα σε αυτές, είδαμε ότι το βιογραφικό αποτελεί αποδεικτικό παρελθούσας δραστηριότητας εντός του δικτύου των πρότζεκτ, αλλά και διάθεσης και διαθεσιμότητας για μελλοντική δραστηριότητα. Υποστηρίζω ότι κατά τη διαδικασία κατάρτισης ερευνητικών προτάσεων επιτελείται η επιβεβαίωση των παραπάνω στοιχείων μεταξύ των συμμετεχόντων υποκειμένων, τα οποία επιδεικνύουν τη διάθεση και την ικανότητα να συνεργάζονται (αρμονικά) και να συνδέουν τα συμφέροντά τους με τα

συμφέροντα άλλων, γνωστών ή αγνώστων ως τότε οντοτήτων (σε ρύθμιση win-win), για ορισμένο διάστημα (χωρίς κοινό παρελθόν ή μέλλον), συμμορφούμενα με τη ρύθμιση της δραστηριότητας και με πρότυπα συμπεριφοράς.

Οι Jensen et al. χαρακτηρίζουν την εργασία στο πλαίσιο προτάσεων για πρότζεκτ που τελικά δεν χρηματοδοτούνται και τη δικτύωση τις δύο σημαντικές πηγές σπατάλης -ενέργειας και χρόνου- της προτζεκτιακής κοινωνίας, όμως δεν εξηγούν γιατί (2016: 28). Εικάζω επειδή είναι δραστηριότητες από τις οποίες δεν προκύπτουν οφέλη, άμεσα -οικονομικά- ή έμμεσα -ως πεπραγμένα στο βιογραφικό. Διαφοροποιώ την οπτική μου από αυτή των Jensen et al. και ισχυρίζομαι ότι η παροδική δραστηριότητα της διαμόρφωσης και κατάθεσης προτάσεων, μέσο και σκοπός της δικτύωσης η ίδια, αποτελεί αυτή καθαυτή ένα είδος πρότζεκτ, απαραίτητο για την έγκριση και υλοποίηση χρηματοδοτούμενων πρότζεκτ. Υπενθυμίζω, άλλωστε, την παρατήρηση του Grabher για την ιστορία του όρου «πρότζεκτ», ο οποίος αρχικά σήμαινε το πλάνο, την πρόταση, εντός λιγότερο ευέλικτων οργανωσιακών μορφών από τα σημερινά πρότζεκτ (ό.π.: 207).

Κατά τη διάρκεια της συνεργασίας μας, υπήρξε μια περίοδος κατά την οποία το Localink συμμετείχε ταυτόχρονα στην κατάθεση δύο ή τριών προτάσεων για πρότζεκτ, καμία από τις οποίες δεν εγκρίθηκε εν τέλει. Παρ' όλα αυτά, το Localink είχε αυξήσει τις δυνητικές, αν και προς ώρας αδρανείς, συνδέσεις του μέσα από την ενίσχυση της φήμης του ως αξιόπιστος συνεργάτης. Αντιμετωπίζοντας τη διαδικασία της πρότασης με σοβαρότητα, ένα δρων υποκείμενο στο δίκτυο των πρότζεκτ διαβεβαιώνει τους πιθανούς μελλοντικούς συνεργάτες, με τους οποίους ενώνουν τις βιογραφικές τους δυνάμεις ενώ γνωρίζονται λίγο ή καθόλου, ότι κατέχει την απαραίτητη ειδική -επιστημονική και διαχειριστική- γνώση, είναι φερέγγυο, διατεθειμένο να σεβαστεί προθεσμίες και άλλες απαιτήσεις λογοδοσίας, ανοιχτό για (αυτο-)έλεγχο και (αυτο-)αξιολόγηση· παράλληλα, να δεσμευτεί για τριετή συνεργασία μαζί τους σε περίπτωση επιτυχίας, και να αποδεχτεί τη διακινδύνευση της αποτυχίας, με τη συνοδεία άρρητων αμοιβαίων υποσχέσεων για διαφήμιση αλλήλων στο δίκτυο των πρότζεκτ (ή) και για πιθανή επανασύνδεση. Η στάση αυτή επιβεβαιώνει τη διαχείριση του εαυτού και της

παρουσίασής του, βάσει των οποίων κάθε δραστηριότητα συνιστά εκπαιδευτική εμπειρία και εστία δυναμικότητας. Όπως επισημαίνουν οι Jensen et al., «η διατήρηση [της δυνατότητας, θα προσθέσω] συνδέσεων στο δίκτυο συνεπάγεται τη χρήση θετικής γλώσσας μεταξύ ανθρώπων των πρότζεκτ, οι οποίοι μαθαίνουν να είναι πάντα ενθαρρυντικοί» (ό.π.: 16).

Από την προσωπική μου εμπειρία, τα υποκείμενα που αναμειγνύονται με αιτήσεις για πρότζεκτ αναλαμβάνουν την ευθύνη και το ρίσκο της αποτυχίας στωικά, δέχονται ότι είναι «μέρος του παιχνιδιού» και συνήθως επιλέγουν να βλέπουν «τα θετικά». Την ίδια στιγμή, αφιερώνουν στην αμφιβόλου έκβασης δραστηριότητα όσο γίνεται λιγότερο, συμπυκνωμένο θα λέγαμε, χρόνο και κόπο, πιθανώς και ελπίδες, εργαζόμενα εντατικά τις τελευταίες μέρες προτού λήξει η προθεσμία κατάθεσης. Εξάλλου, η προτζεκτιακή δραστηριοποίηση και ευελιξία οδηγεί τους διάφορους φορείς και υποκείμενα να συμμετέχουν συνήθως σε πολλαπλές προτάσεις ταυτόχρονα -αυτό που οι Jensen et al. ονομάζουν «κουλτούρα υπερκρατήσεων» (culture of overbooking) (ό.π.), γεγονός το οποίο συντελεί στον περιορισμό της βαρύτητας κάθε μεμονωμένης πρότασης για το ατομικό τους μέλλον. Υπό την προϋπόθεση, βέβαια, ότι θα συνεχίζουν να ανακοινώνονται προσκλήσεις. Απαιτείται, με άλλα λόγια, αποδοχή και (πρακτική και ψυχολογική) διαχείριση από τα προτζεκτιακά υποκείμενα της «χρονιότητας των άστατων προτζεκτιακών ρυθμών» που περιέγραψα στο κεφάλαιο 2 (Hubmann 2021). Ειδικά, θα προσθέσω, όταν βρίσκονται σε καθεστώς εργασιακής επισφάλειας. Μέλη της ομάδας πυρήνα του Stalgitsi.gr είχαν αναφέρει, σε εσωτερική συνάντηση μεταξύ συντελεστών του πρότζεκτ, ότι δεν θα παραιτούνταν από τις δουλειές τους προκειμένου να εργαστούν αποκλειστικά για την (βασισόμενη σε χρηματοδοτήσεις από πρότζεκτ) ΑμΚΕ, λέγοντας ότι είναι ζήτημα εργασιακής σταθερότητας.

Όσα έχω αναφέρει ως εδώ παραπέμπουν επίσης στους ορισμούς και τις σκιαγραφήσεις μιας νεοφιλελεύθερης υποκειμενικότητας, βάσει των οποίων το ευέλικτο, δυναμικό, αυτόνομο υποκείμενο διευθύνει τον εαυτό του ως επιχείρηση, τον προωθεί, αναδεικνύει και επιστρατεύει καταλλήλως τα προσόντα του ανάλογα με τις επιταγές του εκάστοτε πλαισίου, καινοτομεί, αναλαμβάνει ρίσκα, είναι υπεύθυνο για τη δημιουργία του αντικειμένου της εργασίας του και

για τυχόν αποτυχίες, είναι δικτυωμένο με χαλαρούς δεσμούς σε (τύποις) μη ιεραρχικά δίκτυα, εργάζεται σε εφήμερα πρότζεκτ.

Είχε διατυπωθεί ως στόχος του Localink να δημιουργούμε όλοι οι συνεργάτες την «ιδανική» για τον καθένα μας δουλειά (dream job). Να μετατρέπουμε τα ερευνητικά ενδιαφέροντά μας σε προτάσεις για χρηματοδότησή και αφού την διασφαλίζουμε, να δουλεύουμε στο αντικείμενο της αρεσκείας μας, εντατικά για κάποιες περιόδους και πιο χαλαρά τις υπόλοιπες. Όμως, η αισιόδοξη πεποίθηση ότι μέσω των πρότζεκτ «δημιουργείς τη δουλειά σου όπως την θες» δεν επιβεβαιώνεται, δεδομένου ότι, προκειμένου να εγκριθεί ένα πρότζεκτ, οι ερευνητές πρέπει να προσαρμόσουν την εργασία τους στο αντίστοιχο κανονιστικό και λογοδοτικό πλαίσιο. Η συνθήκη αυτή σχετίζεται και με το (εγγενώς υλικό) χρονοτοπίο της εργασιακής αβεβαιότητας των συμμετεχόντων στην οικολογία και οικονομία των πρότζεκτ.

Η ερευνητική πρόταση ως υπόσχεση και υπο-χρέωση

Όπως συμβαίνει συνήθως σε ερευνητικά πρότζεκτ, τα παραδοτέα (κείμενα) του LinKommons προγραμματίστηκαν να είναι ετήσια ή εξαμηνιαία, ενώ η πρόοδος του έργου θα ελεγχόταν από επιθεωρητές της ρυθμιστικής αρχής ετησίως. Πιθανή αρνητική αξιολόγηση της πορείας του πρότζεκτ στις δύο πρώτες ελεγκτικές φάσεις θα μπορούσε να επιφέρει τη διακοπή του, ενώ στην τρίτη και τελευταία αξιολόγηση που θα λάμβανε χώρα αμέσως μετά την ολοκλήρωση του πρότζεκτ διακυβευόταν η καταβολή της τελευταίας δόσης της χρηματοδότησης. Υποστηρίζω ότι η ερευνητική πρόταση και οι υποσχέσεις που εμπεριέχει -συχνά πιο αισιόδοξες και μεγαλεπήβολες από ό,τι είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί, αν όχι ακατόρθωτες- δημιουργεί μια σχέση πιστωτή-χρεώστη. Για την ακόλουθη ανάλυση, της ερευνητικής πρότασης του πρότζεκτ ως υπόσχεση και ως υπο-χρέωση (indebteness), αντλώ από τις ιδέες του Maurizio Lazzarato για την υποκειμενοποίηση βάσει χρέους.

Σύμφωνα με τη σχέση πιστωτή-χρεώστη, από τη στιγμή που η κοινοπραξία των ερευνητικών φορέων λάβει την έγκριση για χρηματοδότηση (και συχνά την πρώτη δόση χρημάτων), θα οφείλει όχι μόνο να διεξαγάγει το περιγραφέν ερευνητικό έργο και να παραγάγει τα αντίστοιχα ερευνητικά τεχνουργήματα (τα παραδοτέα κείμενα), αλλά και να διαμορφώσει τη συμπεριφορά της αναλόγως. Η «ορθή» διαγωγή των ερευνητών ως μελών του πρότζεκτ αφορά αφενός μεθοδολογικά και επιστημολογικά πρότυπα ως προς τη διεξαγωγή της έρευνας, και αφετέρου, και κυρίως, υποστηρίζω, την τήρηση ηθικών προτύπων όσον αφορά την εκπλήρωση τυπικών υποχρεώσεων. Σε αυτή τη σχέση, η ισχύς του πιστωτή γίνεται ακόμα μεγαλύτερη εάν οι υποσχεθείσες δράσεις είναι αδύνατο να πραγματοποιηθούν. Αφού ο πιστωτής νομιμοποιείται ανά πάσα στιγμή να κρίνει, αν το επιλέξει, ότι οι φορείς δεν τηρούν τα υποσχεθέντα και να αναστείλει τη χρηματοδότηση. Τα παραδοτέα είναι τα λογοθετικά και λογοδοτικά τεχνουργήματα που τεκμηριώνουν την εκπλήρωση των υποσχέσεων και την τήρηση των συμφωνηθέντων, γεγονός το οποίο αποδεικνύει με τη σειρά του συμμόρφωση με την προδιαγεγραμμένη ηθική, και αξιώνουν την εξόφληση του αρχικού «δανείου».

Η περιοδική υποχρέωση των παραδοτέων και η σχετική δραστηριότητα της συλλογής υλικού και της συγγραφής τους είναι καθοριστική για τη χωρικότητα και την χρονικότητα ενεργειών, συμβάντων και διαντιδράσεων. Η ερευνητική πρόταση προδιαγράφει ορισμένους «χώρους των πρότζεκτ» (Grabher ό.π.: 210), οι οποίοι ωστόσο ορίζονται σε μεγάλο βαθμό από τη δραστηριότητα και μένουν «ανοιχτοί». Εκτός από κάποιες, λιγιστές υποχρεώσεις για περιοδική δια ζώσης συνεύρεση των μελών, στις «έδρες» ορισμένων εξ αυτών, η χωρικότητα λοιπών δράσεων δεν χρειάζεται να προκαθοριστεί. Βασικό ρόλο σε αυτό παίζει η δυνατότητα διεξαγωγής της κεντρικής δραστηριότητας της επικοινωνίας ψηφιακά, σε πολλαπλούς δυναμικούς τόπους -μέσω λιστών ηλεκτρονικής αλληλογραφίας, τηλεδιασκέψεων, διαδικτυακών εφαρμογών συνεργατικής, συγχρονικής συγγραφής (google docs), κ.ά. Αυτός ο εκ-τοπισμός είναι εξάλλου αυτός που καθιστά δυνατή και τη συμμετοχή κάποιου σε περισσότερα από ένα πρότζεκτ. Αλλά και όσον αφορά τις διάφορες εκδηλώσεις και συναντήσεις τις οποίες διοργάνωσαν ή στις οποίες πήραν μέρος μέλη της κοινοπραξίας και οι

οποίες χαρακτηρίστηκαν στα παραδοτέα ως «δράσεις» του LinKommons, σημαντικότερο ήταν αρχικά να περιγραφεί το είδος δραστηριότητας και η λειτουργία τους ως προς τους στόχους του πρότζεκτ, παρά ο τόπος στον οποίο θα λάμβαναν χώρα.

Οι Jensen et al. επισημαίνουν ότι οι δραστηριότητες «ανοίγουν» χώρους καθώς μπορούν να αλλάξουν το νόημα που συνήθως αποδίδεται σε δεδομένους χώρους (ό.π.: 27). Είναι χαρακτηριστική της προτζεκτιακής συνθήκης η ανάδυση χώρων πολλαπλών χρήσεων (εργασίας, εκδηλώσεων, κ.α.) και γενικώς χώρων που ενεργοποιούνται δυναμικά γύρω από διάφορες δραστηριότητες. Για παράδειγμα, τα ασύρματα κοινοτικά δίκτυα μετατρέπουν σπίτια σε κόμβους του δικτύου, ενώ θα δούμε, ειδικά στο κεφάλαιο 7, ότι, στο πλαίσιο του LinKommons, ταβέρνες και πολιτιστικά κέντρα σε αγροτική περιοχή μετατράπηκαν προσωρινά σε χώρους εκπαίδευσης, διατοπικής ψηφιακής διασύνδεσης μεταξύ εγχειρημάτων και, συγχρόνως, επιτέλεσης ειδημοσύνης.

Μέσα από τη διαδικασία της πρότασης η δραστηριότητα του πρότζεκτ προσδιορίζεται επίσης χρονικά. Κατά την κατάρτιση της πρότασης, οι συμμετέχοντες ειδικοί περιγράφουν την ερευνητική δραστηριότητα, τη χωρίζουν σε θεματικά πακέτα εργασίας (work packages), ορίζουν τους υπεύθυνους φορείς για τη διεκπεραίωση του κάθε πακέτου και καθορίζουν το χρονοδιάγραμμα διεξαγωγής των προβλεπόμενων δράσεων. Όπως προανέφερα, η υποσχεθείσα δραστηριότητα κατανέμεται σε εξάμηνα ή έτη, βάσει της υποχρέωσης για κατάθεση των αντίστοιχων παραδοτέων κειμένων. Ωστόσο, το είδος και η σειρά των δράσεων δεν καθορίζεται απαραίτητα εξ αρχής. Είδαμε στην Εισαγωγή ότι στην προτζεκτιακή συνθήκη δεν προωθείται η επανάληψη, αλλά η («ανοιχτότητα» στην) αλλαγή (ό.π.: 28). Συνεπώς, η πρόταση σκιαγραφεί τις δράσεις ενός πρότζεκτ, αλλά δεν χρειάζεται να τις περιγράψει λεπτομερώς και με χωροχρονική ακρίβεια, ενώ οι Jensen et al. παρατηρούν ότι η δραστηριότητα που τελικά πραγματοποιείται, η οποία ενδεχομένως να μην προβλεπόταν στον αρχικό σχεδιασμό, μπορεί να έχει τη δύναμη ακόμα και να επαναπροσδιορίσει τους στόχους και τα κριτήρια της επιτυχίας (ό.π.: 27). Ισχυρίζομαι, εντούτοις, ότι ενώ η δραστηριότητα μοιάζει να κατέχει εξέχουσα θέση, καθορίζεται εν πολλοίς από τα χρον(οκρα)τικά καθεστώτα

που διέπουν το πρότζεκτ. Η χρονικότητα του πρότζεκτ συναρθρώνεται σε ένα πλέγμα διαφορετικών, συχνά ασύμμετρων και ανταγωνιστικών χρονικοτήτων, και διεκδικεί ηγεμονική θέση χάρη στην τεχνολογία διακυβέρνησης που την υποστηρίζει.

Στην Εισαγωγή παρέθεσα τις παρατηρήσεις των Jensen et al. σχετικά με τη συνδυαστική χρήση ποικίλων θεσμικών και εννοιολογικών εργαλείων για τη διαχείριση της αβεβαιότητας στην προτζεκτιακή συνθήκη, αφενός «πειθαρχικών» τα οποία έχουν στόχο να προβλέψουν καταστάσεις ώστε να αποφύγουν την αβεβαιότητα -για παράδειγμα μέσα από την ομοιογενοποίηση και ποσοτικοποίηση του χρόνου- και αφετέρου προτζεκτιακών, τα οποία «αγκαλιάζουν» την αβεβαιότητα μέσα από την ανοιχτότητα και την ευελιξία που επιτρέπει ο σχεδιασμός (ό.π.: 25, 28). Οι συντελεστές των πρότζεκτ ερευνητές μοιάζει να μην εμποδίζονται σχετικά με τον προσδιορισμό φυσικού αντικειμένου, πεδίου έρευνας και δράσης, στόχων και μεθόδων. Μέσα από τη σχετική υποσχόμενη δραστηριότητα, φαίνεται να περιχαράσσουν οι ίδιοι τα όρια του πρότζεκτ, και η ελεγκτική αρχή είναι επιφορτισμένη με το καθήκον της επίβλεψης ότι οι υποσχέσεις αυτές θα τηρηθούν.

Υποστηρίζω ότι το ρυθμιστικό πλαίσιο ναι μεν αφήνει περιθώρια ευελιξίας και αναπροσαρμογής των δράσεων, αλλά προδιαγράφει δε, σε μεγάλο βαθμό, τη συμπεριφορά των υποκειμένων, την αναληφθείσα δραστηριότητα και τη σημασιοδότησή της εντός καθορισμένου χρονικού ορίζοντα και συστήματος ιεράρχησης αξιών, ενώ «προβλέπει» ακόμα και την εκ των υστέρων ένταξη πρακτικών που δεν είχαν περιγραφεί στην πρόταση. Εφόσον τηρούνται οι υποχρεώσεις λογοδοσίας στις αρμοστές μορφές, διασφαλίζεται ότι δεν θα διασαλευθούν οι ενεργοί συσχετισμοί εξουσίας. Όπως επισημαίνει ο Φουκώ, «η απαγόρευση, η απόρριψη, η άρνηση δεν είναι ουσιαστικές μορφές της εξουσίας, αλλά τα όριά της, οι τραχιές ή ακραίες μορφές της. Οι σχέσεις εξουσίας είναι πάνω απ' όλα παραγωγικές» (1987: 79).

Είδαμε σε αυτό το κεφάλαιο ότι η μετατροπή μιας ερευνητικής (ή και ακτιβιστικής) ιδέας που συνοδεύεται από πρόθεση υλοποίησης σε ερευνητικό πρότζεκτ της Ε.Ε. συνεπάγεται, μεταξύ άλλων, την υποκειμενοποίηση βάσει ικανότητας και διάθεσης, αφενός, για ατομική και

συλλογική υπο-χρέωση, και, αφετέρου, παράκαμψης του πολιτικού για τη σύναψη αρμονικών συνεργατικών σχέσεων· επίσης, την ένταξη της σχεδιαζόμενης δραστηριότητας στο θεσμικό και χρονικό πλαίσιο του πρότζεκτ και την τμηματοποίησή της σε περιόδους που αντιστοιχούν σε φάσεις ελέγχου και υποχρεώσεις λογοδοσίας. Η δραστηριότητα καθίσταται ελεγχόμενη: μετρήσιμη και (έτσι) αξιολογήσιμη ανά τακτά χρονικά διαστήματα. Συνεπώς, η ανάλυση των χρονοπολιτικών σχέσεων και αποτελεσμάτων του πρότζεκτ δεν άπτεται μόνο των ανισοτήτων μεταξύ προτζεκτιακών και εξω-προτζεκτιακών υποκειμένων, ρυθμών, αξιών, κ.ο.κ., αλλά αφορά και τους συσχετισμούς βάσει υπο-χρέωσης «εντός πρότζεκτ», κυρίως μεταξύ των συντελεστών του και του κανονιστικού πλαισίου.

Στο κεφάλαιο 5 αναλύω εκτενέστερα τον μηχανισμό ελέγχου λογοδοσίας και αξιολόγησης του πρότζεκτ ως μηχανισμό ρύθμισης και διαχείρισης χρέους και, έτσι, αναπαραγωγής καθιερωμένων συσχετισμών εξουσίας. Συγκεκριμένα, εξετάζω τα παραδοτέα ως είδος (*genre*), ως κεντρικό τεχνούργημα και τεχνική του μηχανισμού λογοδοσίας, αναπόσπαστο μέρος της ευρύτερης τεχνολογίας διακυβέρνησης που συνιστούν τα πρότζεκτ και οι πολιτικές που τα πλαισιώνουν. Θα φανεί ότι η αναστοχαστικότητα της πρακτικής της γραπτής αφήγησης συνεπάγεται και τη διαρκή αυτο-αξιολόγηση των συντελεστών ενός πρότζεκτ, καθώς παράγουν «ιστορίες επιτυχίας» βάσει κυρίαρχων εννοιών μιας κανονιστικής ιδεολογίας. Συζητώ περαιτέρω την υποχρέωση της υιοθέτησης των ιδεολογικά φορτισμένων εννοιών και στόχων του κανονιστικού πλαισίου ως προς την ιεράρχηση των σημασιών που διέπουν τους στόχους ενός πρότζεκτ, και της συνακόλουθης υπαγωγής της γνώσης που παράγει σε συγκεκριμένη γραφειοκρατική-διαχειριστική και οικονομιστική λογική.

Εδώ αρκούμε να τονίσω τη σημασία της πρότασης ως προκαταρκτική φάση του πρότζεκτ η οποία είναι κρίσιμη, αν και μοιάζει έμπληη προχειρότητας και βιασύνης, μια δυνητικότητα στην οποία καλό είναι οι -γνωστοί ή άγνωστοι μεταξύ τους- συμπράττοντες να μην επενδύσουν πολλές από τις ελπίδες τους. Είναι κατά τη διαδικασία της πρότασης που τα συμμετέχοντα στο δίκτυο των πρότζεκτ υποκείμενα συνάπτουν τη σχέση χρέους και αποδέχονται εμμέσως τις σχέσεις εξουσίας στις οποίες θα βασιστεί η συνεργασία τους και η εξ αυτής απορρέουσα

παραγωγή γνώσης, εφόσον η πρόταση εγκριθεί. Ωστόσο, αν και μικρογραφία ή προεργασία του πρότζεκτ και πάντως καταστατικό μέρος του (και πρότζεκτ η ίδια), η πρόταση δεν παρέχει πλήρη εικόνα των πιθανών διεργασιών και καταστάσεων που λαμβάνουν χώρα εντός του. Όπως λέει ο James Ferguson για τα αναπτυξιακά πρότζεκτ, «ο μηχανισμός του σχεδιασμού δεν είναι ούτε διακοσμητικός ούτε το πασπαρτού για την κατανόηση όσων συμβαίνουν. Δεν αποτελεί τόσο το σχέδιο της μηχανής, όσο ένα μέρος της» (1994: 181).

Η τάξη των πρότζεκτ: περί θεσιακότητας και εν-τοπισμένης ηθικής

Το ρεύμα της υπεράσπισης της πολλαπλότητας των κόσμων που κατοικούμε, βιώνουμε και διαμορφώνουμε περισσότερο έχει εμπνευστεί από- και αναφέρεται στην άنيση σχέση Δυτικής, τεχνο-επιστημονικής νοηματοδότησης και άλλων μορφών γνώσης και πρακτικών, οι οποίες συχνά περιγράφονται ως ιθαγενείς, παραδοσιακές, κλπ. (Blaser & de la Cadena 2018: 4, Otsuki et al. 2019: 2). «Οι μεταποικιακοί μελετητές έδωσαν έμφαση σε δυνητικούς και πραγματικούς άλλους κόσμους που δημιουργούνται στα περιθώρια των ηγεμονικών» (Spivak 1985, Welland 2018, Zhan 2012, αναφέρονται στο Otsuki et al. ό.π.: 6), διαχωρίζοντας, έτσι, τις δικές τους σημασιοδοτήσεις τους από τον Δυτικό κανόνα που περνούσε από το έργο του Martin Heidegger, «ο οποίος θεωρούσε τον «κόσμο» και το «Είναι» (Dasein) ως ξεχωριστά το ένα σε σχέση με το άλλο» (βλ. Derrida 1982, Spivak στο Derrida 1997, αναφέρονται ό.π.).

Παρ' όλα αυτά, θεωρώ τις αναλυτικές προτάσεις τους συναφείς για το δικό μου πεδίο, στο οποίο δραστηριοποιούνται άτομα με παρεμφερείς επιστημολογικές αναφορές και υπόβαθρο, οι οποίες θα παρέπεμπαν σε μια συγγενή θεώρηση και βίωση του (ενός, κοινού) κόσμου. Εύκολα μπορεί να θεωρηθεί ότι και ο γράφων, ως συμμετέχων στις διεργασίες στις οποίες αναφέρομαι, προέρχομαι από- και ανήκω στην ίδια «πολιτισμική» ή οντολογική (μία) μήτρα, γεγονός που απέδειξε και η επιτυχής προσαρμογή μου στους σκοπούς του πρότζεκτ μέσα από την κοσμοποιητική πρακτική της παραγωγής κατάλληλων τεχνουργημάτων. Οι ειδικοί του πρότζεκτ ήμασταν Ευρωπαίοι, αρκετοί από εμάς μεγαλωμένοι στην Ελλάδα, κατά κύριο λόγο

άνδρες, κάτοχοι τουλάχιστον μεταπτυχιακών ακαδημαϊκών τίτλων οι περισσότεροι, και σε ενεργή σύνδεση με κάποιο ακαδημαϊκό ίδρυμα. Κυρίως, όμως, είχαμε εμπεδώσει τη λογική και τις υποκειμενοποιητικές επιταγές της σύγχρονης, νεοφιλελεύθερης συνθήκης.

Στη διάρκεια του κειμένου αυτού, πραγματοποιώ αναφορές στους ειδικούς (της τάξης των πρότζεκτ) συχνά ως μια ενιαία υποκειμενικότητα. Αυτή η επιλογή αντλεί την εγκυρότητά της από τον ομοιομορφοποιητικό ρόλο που προδιάγραφε για τους συμβαλλόμενους υπό το καθεστώς του πρότζεκτ ειδικούς η πολιτική-πλαίσιο και ο μηχανισμός της λογοδοσίας, αλλά και από την ομαδική δραστηριότητα -σε διαφοροποιούμενες, βέβαια, συνθέσεις- και τεχνουργήματα γνώσης που παρήγαν και προσυπέγραφαν οι ειδικοί. Επίσης, διάφορα άτομα σε διάφορες περιστάσεις πρέσβευαν τις ίδιες αξίες και λογική και αναλάμβαναν κοινή στάση.

Ωστόσο, όπως θα δείξει η εθνογραφία, οι διάφορες κοινές εμπειρίες, αναφορές και παραδοχές δεν κατέλυαν την ετερογένεια και απόκλιση μεταξύ υποκειμένων. Κάθε φοράς και άτομο στο πρότζεκτ είχε διαφορετικό ρόλο, κίνητρα και στόχους, και εξέφραζε μέσα από λόγια και πράξεις διαφορετική επιστημολογία και κριτήρια αξιολόγησης, αποτελώντας μια μοναδική, μη αναγώγιμη οντότητα. Με άλλα λόγια, η υποκειμενικότητα των ειδικών δεν είναι μία και ενιαία. Αντιθέτως, μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι ειδικοί αντιπροσωπεύουν ετερογενείς υποκειμενικότητες (και συναρμογές υποκειμενικότητων) με μοναδική, η καθεμία, θεσιακότητα. Συνυπάρχουν ως οντότητες στο δίκτυο δυνητικότητας που αντιπροσωπεύει το οικοσύστημα των πρότζεκτ, και συν-διαμορφώνονται μέσα από τη συναρμογή τους σε εφήμερα πρότζεκτ, σε μια διαρκή κίνηση μεταξύ τους προσέγγισης και απομάκρυνσης, σύνδεσης και αποκοπής. Ταυτόχρονα αποτελούν, μέσα από τις ορισμένου χρόνου συνεργασίες τους, κεντρικούς παράγοντες στη διαμόρφωση των πρότζεκτ και στην ενεργοποίηση της πολιτικής τεχνολογίας που τα επιτρέπει και ρυθμίζει. Κι εγώ συμμετείχα στις διαντιδράσεις χάρη σε- και μέσα από αυτόν τον ρόλο, ως ένας από τους ειδικούς, νεοεισελθείς στην τάξη των πρότζεκτ.

Επιχειρώ, στην εργασία αυτή, να διατηρώ ως αναλυτικό πρίσμα τη -φεμινιστικής καταγωγής- θεωρία επιστημολογικής οπτικής (standpoint theory), καθώς μας ενθαρρύνει, κατά την

εξέταση και περιγραφή των διαφόρων πρακτικών, να λαμβάνουμε υπόψη την πολλαπλότητα και ρευστότητα της ταυτότητας και της εν-τοπισμένης θέσης των υποκειμένων, την πολυπλοκότητα των λόγων τους και της επιστημολογίας που αυτοί αποκαλύπτουν. Όπως υποστηρίζει η κοινωνιολόγος Dorothy Smith, οφείλουμε να «προσδένουμε την εν-τοπισμένη γνώση σε πραγματικές κοινωνικές πρακτικές (οι οποίες συνδέονται με- αλλά δεν ανάγονται σε συγκεκριμένες κοινωνικές θέσεις), και όχι απευθείας σε κοινωνικές θέσεις» (1990, αναφέρεται στο Stoetzler & Yuval-Davis 2002: 317, η έμφαση στο κείμενο αναφοράς). Εξάλλου, «η θεωρία επιστημολογικής οπτικής, ως διαλογική επιστημολογία [μεταξύ διαφορετικά τοποθετημένων συμμετεχόντων σε μια γνωσιολογική κοινότητα οι οποίοι παράγουν κοινά αφηγήματα], διατηρεί άλυτη την εννοιολογική ένταση μεταξύ «ομάδας» και «ατόμου»» (Stoetzler & Yuval-Davis ό.π.: 318, 320).

Οι Stoetzler και Yuval-Davis πραγματοποιούν αντίστοιχες παρατηρήσεις αναφορικά με τη φαντασία, ταυτόχρονα ατομική και συλλογική, κατευθυνόμενη στον εαυτό και στον άλλο, τόσο απαραίτητη προϋπόθεση όσο και προϊόν της διαλογικής διαδικασίας που σχετίζεται με την κατασκευή γνώσης (ό.π.: 316). Βλέπουν τη φαντασία ως εν-τοπισμένη: οι φαντασιακοί μας ορίζοντες καθορίζονται από τη θέση της ματιάς μας ενώ, συγχρόνως, η φαντασία δίνει στις εμπειρίες μας τις σημασίες τους, τις κατηγορίες αναφοράς τους (ό.π.: 327). Συγχρόνως, διατηρώ υπόψη την παρατήρηση της Donna Haraway, ότι «οι εν-τοπισμένες γνώσεις έχουν να κάνουν με κοινότητες, όχι με μεμονωμένα άτομα» (1988, 590), και -χωρίς να υιοθετώ τον όρο «κοινότητα»- επιχειρώ να αποτυπώσω τους τρόπους με τους οποίους οι εν-τοπισμένες γνώσεις και οι φαντασίες των ειδικών συμ-παράγονται και εκφράζονται μέσα από, λιγότερο ή περισσότερο εφήμερες, συνδέσεις, συμμαχίες, ομαδώσεις, διακοπές και αποκοπές.

Συνδυάζω το πρίσμα της θεωρίας επιστημολογικής οπτικής με την έννοια των «καθεστώτων διαβίωσης» (regimes of living), την οποία εισήγαγαν οι ανθρωπολόγοι Stephen Collier και Andrew Lakoff ως εργαλείο για την ανάλυση της ηθικής⁶ προβληματοποίησης που διαπνέει

⁶ Στην παρούσα ενότητα μεταφράζω τον όρο «ethical» από το πρωτότυπο κείμενο ως «ηθικό». Σε άλλα σημεία της διατριβής, βάσει διαφορετικών κειμένων προέλευσης, τον μεταφράζω ως «δεοντολογικό».

την αναστοχαστική πρακτική των ειδικών σε διάφορα πεδία (2005). Οι Collier και Lakoff κάνουν χρήση της έννοιας των «αναστοχαστικών πρακτικών», όπως την είχε ορίσει ο κοινωνιολόγος David Stark: τους τρόπους με τους οποίους τα υποκείμενα σε διάφορα πεδία εξετάζουν, αξιολογούν, συγκροτούν και ανασυγκροτούν ατομικές και συλλογικές μορφές ζωής (2002, αναφέρεται στο Collier & Ong 2005: 7). Εν συνεχεία, προτείνουν τα καθεστώτα διαβίωσης ως «εργαλείο χαρτογράφησης συγκεκριμένων τόπων ηθικής προβληματοποίησης», το οποίο βοηθάει να αναδειχθούν οι τρόποι με τους οποίους ο ηθικός αναστοχασμός ασχολείται σε πολλές περιστάσεις με πολιτικά και τεχνολογικά προβλήματα (ό.π.: 8, 23). Οι Collier και Lakoff αναφέρονται στην έννοια ως την «προκαταρκτική και εντοπισμένη διαρρύθμιση κανονιστικών, τεχνικών και πολιτικών στοιχείων που ευθυγραμμίζονται σε καταστάσεις οι οποίες παρουσιάζουν ηθικά προβλήματα, δηλαδή σε καταστάσεις όπου διακυβεύεται το ζήτημα του πώς να ζούμε» (ό.π.: 23). Οι συγγραφείς κατανοούν το «καθεστώς ως έναν τρόπο, μέθοδο ή σύστημα κυβέρνησης, συμπεριλαμβανομένων αρχών συλλογισμού, αξιολόγησης και πρακτικής οι οποίες έχουν προσωρινή συνεκτικότητα και συνέπεια». Και διευκρινίζουν ότι όταν ένα τέτοιο καθεστώς αφορά ζητήματα διαβίωσης, πρώτον, ο συλλογισμός και η πράξη σχετίζονται με μια κατανόηση του «καλού» και, δεύτερον, εμπλέκονται σε διαδικασίες ηθικής διαμόρφωσης, δηλαδή συγκρότησης υποκειμένων, ατομικών και συλλογικών (ό.π.).

Με βρίσκει σύμφωνο η έμφαση που δίνουν οι Collier και Lakoff στον ηθικό αναστοχασμό, στο γεγονός δηλαδή ότι η προβληματοποίηση τεχνο-πολιτικών ζητημάτων έχει ηθικό υπόβαθρο, το οποίο, βέβαια, είναι ρευστό και διαμορφώνεται διαρκώς μέσα από την προβληματοποίηση. Βρίσκω την έννοια των καθεστώτων διαβίωσης ιδιαίτερα κατάλληλη για την παρούσα ανάλυση, καθώς το ερευνητικό πρότζεκτ συνιστά μια προσωρινή, χρονικά καθορισμένη συνάρθρωση υποκειμένων, φορέων και τεχνολογιών που δρουν σε συγκεκριμένους γεωγραφικούς, κοινωνικούς και λογοθετικούς τόπους, συζητώντας και προάγοντας

Κάνω αυτές τις επιλογές ανάλογα με τον όρο που κρίνω, κάθε φορά, ότι ακριβέστερα αποδίδει τη σημασία του πρωτότυπου.

υποκειμενοποιητικές πρακτικές οι οποίες προτείνουν λύσεις και οδηγίες για προβληματοποιημένα ζητήματα διαβίωσης.

Στο παρόν πεδίο τα υποκείμενα συνδυάζουν, με εν-τοπισμένους, ποικίλους και μεταβαλλόμενους τρόπους, αφενός κανονιστικές κατηγορίες βελτίωσης των όρων ζωής (ανάπτυξη, βιωσιμότητα), και, αφετέρου, αξίες του συνεργατισμού και των κοινών (συλλογική αυτοδιάθεση). Έργο της εργασίας αυτής αποτελεί να αναδείξει τις διαδικασίες μέσω των οποίων τα διάφορα ηθικοπολιτικά και επιστημολογικά πρίσματα εκφράζονται και συνδιαμορφώνονται. Παραδείγματος χάρη, μέσα από την παραγωγή επίσημων τεχνουργημάτων γνώσης με κυρίαρχους, αγοραίους όρους, από τη μία, και την παραγωγή «ουσιαστικής» ωφέλειας για τον (μη συμμετέχοντα στο πρότζεκτ) πληθυσμό μιας αγροτικής περιοχής και την προαγωγή στοιχείων μιας μη αγοραία προσανατολισμένης πολιτικής υποκειμενικότητας, από την άλλη. Συνεπώς, τα καθεστώτα διαβίωσης δεν περιορίζονται στην ηθική της συμμόρφωσης με τα επίσημα πρότυπα λογοδοσίας της ρυθμιστικής αρχής, αλλά περιλαμβάνουν τον δεοντολογικό αναστοχασμό των υποκειμένων, δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται και ανταποκρίνονται στις άτυπες, «εξω-προτζεκτιακές» υποχρεώσεις τους.

Κρίνω ότι η ένταξη της έννοιας των καθεστώτων διαβίωσης σε ένα πρίσμα ανάλυσης που εξετάζει αλληλεπικαλυπτόμενες υποκειμενοποιητικές τεχνολογίες, μηχανισμούς και διαδικασίες -νεοφιλελεύθερες, προτζεκτιακές, ελέγχου-λογοδοσίας, του χρέους- μπορεί να συμβάλει στην ανάδειξη λεπτότερων αποχρώσεων της θεσιακότητας των διαφόρων εντοπισμένων λόγων και πρακτικών. Με αυτό τον τρόπο, υποστηρίζω ότι μπορεί να βαθύνει η κατανόηση, όχι μόνο της εμπρόθετης δράσης υποκειμένων, όπως εκδηλώνεται στις καταστάσεις υπό εξέταση, αλλά και των μηχανισμών μέσω των οποίων οι κανονιστικές τεχνολογίες και λογικές επιβάλλονται, υιοθετούνται ή και αμφισβητούνται. Επομένως, προτείνω τον όρο «εν-τοπισμένα καθεστώτα διαβίωσης», για να δώσω έμφαση στον, συχνά άδηλο, ηθικό αναστοχασμό και αξιολόγηση (ατόμων και ομάδων) που ενυπάρχει κάθε στιγμή στις εν-τοπισμένες πρακτικές, λόγους, γνώσεις και φαντασίες.

Επίσης, τόσο το συγκεκριμένο πεδίο, όσο και η ανάλυση των Collier και Lakoff, αφορά τις ηθικές αναστοχαστικές πρακτικές ειδημόνων σχετικά με τεχνικά και πολιτικά ζητήματα. Για αυτό και διευκρινίζω ότι τα «εν-τοπισμένα καθεστώτα διαβίωσης» είναι «ειδικά». Επιπλέον, τα ονομάζω «κοσμοποιητικά» για να τονίσω την οντολογική τους ακαθοριστία: αφενός, είναι εγγενώς ετερογενή και συν-διαμορφώνονται μέσα από τις μεταξύ τους συνδέσεις και αποκλίσεις εντός συγκεκριμένων σχέσεων εξουσίας, και, αφετέρου, οι επιστημολογίες που αντιπροσωπεύουν δημιουργούν τους κόσμους στους οποίους κινούνται και αναφέρονται.

Συγκεκριμένα για το πρότζεκτ υπό εξέταση, οι ειδικοί (με υπόβαθρο στις επιστήμες υπολογιστών, κατά κύριο λόγο) πρόβαιναν καθ' όλη τη διάρκειά του σε αναστοχαστικές πρακτικές που ήταν, βάσει των ορισμών των Collier και Ong, κυρίως τεχνολογικές -σχετικές με την επιλογή των κατάλληλων μέσων για την επίτευξη δεδομένων σκοπών, τεχνο-επιστημονικών, οργανωσιακών ή διοικητικών- και πολιτικές -σχετικές με την κατάλληλη μορφή και εύρος που θα έπρεπε να λαμβάνουν νομικοί θεσμοί για την επίλυση προβλημάτων της συλλογικής ζωής (2005: 8). Το έκαναν ρητά, συλλογικά και δημόσια, βασιζόμενοι σε- και επιτυγχάνοντας μεγάλο βαθμό συναίνεσης, με γνώμονα την εύρεση λύσεων σε λίγο-πολύ δεδομένα (τεχνικά) προβλήματα και με στόχο τη βραχύ- και μακροπρόθεσμη βελτίωση των συνθηκών ζωής ατόμων και κοινοτήτων. Αυτή ήταν η δραστηριότητά τους για την οποία λογοδοτούσαν επίσημα, άλλωστε. Ο αναστοχασμός δεν αφορούσε την ίδια τη διαδικασία και τους όρους της στοχοθέτησης και της προβληματοποίησης -γιατί αυτοί οι στόχοι και αυτά τα προβλήματα; (Φουκώ 1987: 140). Οι όροι αυτοί ακολουθούσαν, σε γενικές γραμμές, τους όρους του κανονιστικού πλαισίου και προϋπέθεταν ένα αδιαμφισβήτητο ηθικό πλέγμα ως υπόβαθρο, εντός του οποίου ως ειδικοί επιτελούσαν και επιδείκνυαν χαρακτηριστικά και δεξιότητες ενός προτζεκτιακού εαυτού. Εν πολλοίς αρκούσε, ως επίδειξη ηθικής επάρκειας προς την ελεγκτική αρχή, η υιοθέτηση των κανονιστικών σημασιών.

Οι αναστοχαστικές πρακτικές των ειδικών αφορούσαν, κατά κύριο λόγο, προσπάθειες βελτιστοποίησης βάσει αποδεχθέντων και μη αμφισβητήσιμων τεχνο-οικονομικών κριτηρίων και εννοιών (βιωσιμότητα, διακυβέρνηση, προσβασιμότητα, συνδεσιμότητα, κ.ά.), και σχετικές

προσπάθειες θεσμικής κατοχύρωσης. Προβάλλονταν ως βασικές αξίες η συνεργασία, η συμμετοχή και η ατομική και συλλογική ενδυνάμωση, όμως νομιμοποιούνταν μέσα από την επιδίωξη για βιωσιμότητα και καινοτομία, ενώ δεν εξετάζονταν οι συσχετισμοί εξουσίας εντός των οποίων προτεινόταν η μετουσίωσή τους σε σχεσιακή πράξη. Μέσα από πρίσμα οργανωσιακών σπουδών, ο Gernot Grabher παρατηρεί ότι η έμφαση σε συγκεκριμένες εργασίες, η διεπιστημονικότητα και ο χρονικός περιορισμός των πρότζεκτ ευνοεί έναν εντοπιστικό (situative) πραγματισμό: η γνώση αξιολογείται βάσει της χρησιμότητας της στο πλαίσιο εφαρμογής της, για την εκτέλεση μιας συγκεκριμένης εργασίας (2004: 1491).

Στην παρούσα εθνογραφία, οι ειδικοί προσάρμοζαν τα τεχνουργήματα γνώσης-λογοδοσίας που παρήγαν στο πλαίσιο του πρότζεκτ με τρόπο που συμβίβαζαν διάφορα, ασύμμετρα και φαινομενικά ασύμβατα, ηθικά συστήματα. Ωστόσο, δεν αμφισβητούσαν ρητά την κυρίαρχη, μετα-πολιτική ηθική του κανονιστικού πλαισίου, παρότι τα καθεστώτα διαβίωσής τους, όπως εκφράζονταν ιδιωτικά, μπορεί να απέκλιναν από αυτήν. Μέσα από την έννοια των «εντοπισμένων και κοσμοποιητικών καθεστώτων διαβίωσης», επιδιώκω να συμπεριλάβω και να αποτυπώσω πτυχές των αναστοχαστικών πρακτικών επιπλέον των επίσημα δηλωθεισών, κανονισμένων και αναμενόμενων.

Η ηθική προβληματοποίηση και ο αναστοχασμός των υποκειμένων μέσα από- και πάνω στις πρακτικές συντελούνταν κυρίως σιωπηρά, συνήθως ατομικά και πάντως ιδιωτικά και ανεπίσημα, με σημαντικές διαφοροποιήσεις και αποκλίσεις ως προς τα αξιακά και επιστημολογικά νομιμοποιητικά ερείσματα και τα σημεία έμφασης και άσκησης κριτικής. Η διακοπή, προς το τέλος του πρότζεκτ, της συγκάλυψης ορισμένων από αυτές τις διαφορές οδήγησε σε συγκρούσεις και ρήξεις. Επανερχόμενος στις παρατηρήσεις αυτές σε επόμενα κεφάλαια, θα υποστηρίξω ότι τα όρια του αναστοχασμού, όπως αντανακλώνται και στις εθνογραφικού τύπου καταγραφές στο πλαίσιο του πρότζεκτ, αναδεικνύουν την παραγωγική διάσταση των σχέσεων εξουσίας (Φουκώ 1987: 79), δηλαδή τους τρόπους με τους οποίους η δραστηριότητα καθίστατο δυνατή με προϋπόθεση- και χάρη στην επισκίαση των σχέσεων εξουσίας. Ήταν η υπέρβαση των ορίων του αναστοχασμού, μέσω της δημόσιας εκφοράς

θέσεων και κριτικής με ηθικοπολιτικό φορτίο, αυτή που έφερε τις διαφορές στην επιφάνεια και, σε ορισμένες περιπτώσεις, έπαψε τις συνεργασίες.

Θέλω εδώ να προβώ σε μια παρατήρηση. Δεν πρέπει να εκλάβουμε τις αναστοχαστικές πρακτικές όπως τις κατηγοριοποιούν οι Collier και Ong -σε τεχνολογικές, πολιτικές και ηθικές- ως στεγανές, αλλά ως ευρισκόμενες σε συνεχή συν-διαμόρφωση, κεντρικό στοιχείο της συσχέτισης μεταξύ των ειδικών που τις διεξάγουν. Έτσι όπως είναι διατυπωμένοι οι ορισμοί των αναστοχαστικών πρακτικών των Collier και Ong, δεν φωτίζεται η διαλογική διαδικασία που τις προϋποθέτει και τις υποστηρίζει, ούτε ο καθοριστικός ρόλος της φαντασίας. Οι ορισμοί μοιάζουν επιπλέον ανεπαρκείς μιας και δεν περιλαμβάνουν την πολιτική της καθημερινής ζωής, των ενσώματων και εν-τοπισμένων σχέσεων μεταξύ διαφόρων οντοτήτων. Εκτός και αν οι συγγραφείς παρουσιάζουν εσκεμμένα τον αναστοχασμό των διαφόρων ειδικών ως εκ-τοπισμένο, διενεργούμενο από μια εποπτεύουσα, φαντασιακά περικλείουσα πολλαπλές πραγματικότητες, εξωτερική θέση. Μια τέτοια επιλογή δεν θα ήταν ασύμβατη με τις εκδηλώσεις της ειδημοσύνης, όπως περιγράφονται από μελετητές της αναπτυξιακής βοήθειας και των ευρωπαϊκών προγραμμάτων έρευνας και ανάπτυξης, και όπως τις βίωσα και εγώ στο πεδίο. Οφείλω, επίσης, να σημειώσω ότι και η ίδια η έννοια του αναστοχασμού είναι διαμφισβητούμενη ως προς τη χρήση της, καθώς έχει διεισδύσει ως τεχνική διαχείρισης του εαυτού σε πολλαπλά πεδία πρακτικής που διέπονται, κατά βάση, από νεοφιλελεύθερα κριτήρια αξιολόγησης (Wright 2011, σχόλιο στο Gershon 2011: 551).

Στον εν-τοπισμένο ηθικό αναστοχασμό των ετερογενών υποκειμένων στο πεδίο συνυπήρχαν νεοφιλελεύθερου τύπου οικονομιστικές λογικές υπολογισμού της αξίας, και κριτήρια αξιολόγησης και πρίσματα σημασιοδότησης της συσχέτισης διαφορετικά των κυρίαρχων, ακόμα και ανταγωνιστικά σε αυτά. Οδηγήθηκα να αναρωτηθώ κατά πόσο η πλήρωση των κριτηρίων που προσδιορίζονται από νεοφιλελεύθερες τεχνολογίες αξιολόγησης και υποκειμενοποίησης πραγματοποιείται από έναν «επιτελεστικό (συμμόρφωσης) εαυτό» ο οποίος *επιδεικνύει* συγκεκριμένες, ιδεολογικά φορτισμένες, μεθόδους αναστοχασμού - διαχείριση των εμπορεύσιμων δεξιοτήτων ενός διαρκώς βελτιούμενου εαυτού,

συνυπολογισμό μέσων και σκοπών για τη μεγιστοποίηση της ωφέλειας για τον εαυτό και άλλα ενδιαφερόμενα μέρη (Gershon 2011: 539)- χωρίς να τις ασπάζεται απαραίτητα και έχοντας αναστοχαστική επίγνωση ότι τις χρησιμοποιεί, ή αν έχει περισσότερο νόημα να μιλάμε για νεοφιλελεύθερα υποκείμενα που έχουν εσωτερικεύσει τα κελεύσματα στα οποία (παρουσιάζουν ότι) υπακούουν. Η αναρώτηση αυτή συνδέεται άρρηκτα και με τα μεθοδολογικά όρια της εθνογραφίας, καθώς είναι συνήθως αδύνατον να δώσουμε ξεκάθαρη απάντηση, όσα πραγματολογικά δεδομένα και εκμυστηρεύσεις κι αν διαθέτουμε. Το πιθανότερο ενδεχόμενο, πάντως, είναι να μην μπορεί να συντρέχει αποκλειστικά η μία ή η άλλη εκδοχή, αλλά να συνυπάρχουν τα διαφορετικά αυτά επίπεδα αναστοχασμού, ανά πάσα στιγμή και στα περισσότερα σύγχρονα υποκείμενα, σε διαφορετικές διαβαθμίσεις και σε διαρκή κίνηση, σε συνάρτηση με τις βιωμένες περιστάσεις.

Από αυτή τη συνθήκη δεν μπορεί να εξαιρεθεί, εξάλλου, ούτε η ανθρωπολόγος ερευνήτρια. Στο επόμενο κεφάλαιο συζητώ πώς, εγώ ο ίδιος ως συντελεστής του πρότζεκτ, εφάρμοσα μη κριτικό αναστοχασμό, προσανατολισμένο στην επιβεβαίωση της επίτευξης των στόχων του πρότζεκτ. Εξάλλου, το δικό μου καθεστώς διαβίωσης, δηλαδή η ηθικοπολιτική και επιστημολογική ματιά μου ως εθνογράφου, διαπνέει και καθορίζει το παρόν κείμενο. Επαναλαμβάνω ότι η έννοια των εν-τοπισμένων και κοσμοποιητικών καθεστώτων διαβίωσης μπορεί να βοηθήσει στην ανάδειξη της έντασης και της διαπραγμάτευσης ανάμεσα σε διαφορετικά συστήματα αξιολόγησης, όπως επιτελούνται σχεσιακά. Όπως λένε οι Otsuki et al., «η καθημερινή ζωή είναι γεμάτη ανθρώπους που ασχολούνται με πρακτικές από ανταγωνιστικές ή ασύμμετρες οντολογικές γενεαλογίες» (2019: 3). Η εργασία των ανθρωπολόγων συνίσταται στο να εντοπίσουν και να εγγράψουν σε κείμενο τα σημεία και τις στιγμές επαφής που αποκαλύπτουν, τόσο τις -εξίσου επιστημολογικές, υποστηρίζω- γενεαλογίες αυτές, όσο και τη διαδικασία διαρκούς συν- και ανα-διαμόρφωσής τους, συμμετέχοντας, έτσι, στις διεργασίες ως επίσης (αντ)αγωνιστική κοσμοποιητική πρακτική.

Οφείλω να σημειώσω ότι, χάριν λογοθετικής και εννοιολογικής ευκρίνειας, παρουσιάζω ορισμένες φορές απλουστευτικά ως σταθερό τον κατηγοριοποιητικό διαχωρισμό μεταξύ

διαφορετικών εν-τοπισμένων λογικών, πρακτικών, ηθικών και καθεστώτων που τις εμπειρικλείουν και τις θέτουν σε κίνηση. Στην πραγματικότητα, συναρθρώνονται ανά πάσα στιγμή, υλικά, λογοθετικά ή φαντασιακά, και συν-διαμορφώνονται μέσα από την πράξη των διαφόρων υποκειμένων. Όταν τις υιοθετούν, αντιπροσωπεύουν, προωθούν, μετουσιώνουν σε υλικότητα και σε λόγο-αφήγημα, οι διαφορετικές λογικές, πρακτικές και ηθικές δεν είναι ποτέ στεγανές· πάντα αλληλεπικαλύπτονται και συμπαράγονται.

Λαμβάνοντας υπόψη τις μεταποικιακές προσεγγίσεις, αλλά και ένα χρονοπολιτικό πρίσμα ανάλυσης, δεν πρέπει να θεωρήσουμε τις διαφορές μεταξύ δρώντων υποκειμένων αποκλειστικά ως προϋπάρχουσες, καταστατικές και προσδιοριστικές των υποκειμενικοτήτων και των κοσμοποιητικών πρακτικών τους, αλλά να δούμε πώς οι αποκλίσεις μεταξύ υποκειμένων παράγονται μέσα από διαδικασίες διαρκούς (συν-)διαμόρφωσης, παρά την εντύπωση σταθερής συναίνεσης βάσει αμοιβαίας ωφέλειας και αρμονικής συνύπαρξης. Ισχυρίζομαι, αντλώντας από την εργασία των θεωρητικών του πολυσύμπαντος, ότι η συναρμογή μερικώς ασύμμετρων γνώσεων και μερικώς συνδεδεμένων πρακτικών αφορά και τον πολλαπλό κόσμο υπό εξέταση, ο οποίος με μια πρώτη ματιά μοιάζει συνεκτικός και ομοιόμορφος (Otsuki et al. ό.π.: 2).

Κεφάλαιο 4. Εθνογραφία της ειδημοσύνης

Όπως προαναγγέλλει ο τίτλος της διατριβής, η έρευνα αυτή βασίζεται σε- και παράγει μια εθνογραφία της ειδημοσύνης. Στο παρόν κεφάλαιο περιγράφω τα μεθοδολογικά εργαλεία που χρησιμοποιώ για να μελετήσω και αποτυπώσω τις καταστάσεις από το πεδίο.

Αρχικά, αναλύω τη έμφαση που δίνω στον διάλογο, τη συζήτηση, για την διυποκειμενική παραγωγή των σημασιών που συνιστούν μια εθνογραφία. Έπειτα, εξηγώ ότι υιοθετώ μια προσέγγιση που εκλαμβάνει τις «συναντήσεις» ως πεδίο, καθώς τις θεωρώ καταστατικές του ίδιου του πρότζεκτ, των τεχνουργημάτων γνώσης και της ειδημοσύνης που το πρότζεκτ παράγει και από τα οποία παράγεται. Οι συναντήσεις είναι τόποι όπου η φαντασία ενεργοποιείται, σχέσεις επιτελούνται και διαμορφώνονται, και ιεραρχίες -οι συμπεριλήψεις και οι αποκλεισμοί του/στο πρότζεκτ- (ανα)παράγονται. Ιδιαίτερη έμφαση δίνω στην ισχυρή συνάρθρωση και συν-διαμόρφωση συναντήσεων και εγγράφων λογοδοσίας και τεκμηρίωσης (της επιτυχίας) των πρότζεκτ.

Ως κεντρικά συμβάντα και τεχνουργήματα του πεδίου, οι διαφόρων ειδών συναντήσεις συνιστούν άλλωστε βασικούς τόπους συνάρθρωσης, διαπραγμάτευσης και συμ-παραγωγής των διαφόρων χρονικοτήτων που συγκροτούν το πεδίο και παράγονται από αυτό, συμπεριλαμβανομένου του εθνογραφικού χρόνου. Όπως υπενθυμίζει ο Akhil Gupta, οφείλουμε να «αντιλαμβανόμαστε το πεδίο τόσο ως σχεσιακή και χρονική όσο και ως χωρική οντότητα» (2014: 399), ενώ οι Dalsgaard και Nielsen, διαφωνώντας με κυρίαρχες χωρικές εννοιολογήσεις στην ανθρωπολογία, παρατηρούν ότι ο χώρος και ο χρόνος αποτελούν ο ένας οντολογική προϋπόθεση του άλλου και άρα κανείς τους δεν μπορεί να λάβει αναλυτική προτεραιότητα (2013: 6, 11). Μελετώ, λοιπόν, πώς κινούνται τα δρώντα υποκείμενα σε αυτούς και πώς τους παράγουν, πώς συσχετίζονται και πώς νοηματοδοτούν αυτές τις συσχετίσεις βάσει των χωροχρονικών συμβάσεων που αποδέχονται και, ως έναν βαθμό, διαμορφώνουν.

Κατόπιν, πραγματεύομαι τον ρόλο μου στη διαδικασία λογοδοσίας του ευρωπαϊκού έργου. Συζητώ την ευθύνη μου προς τα διάφορα υποκείμενα στο πεδίο και τον τρόπο με τον οποίο την διαχειρίστηκα, συντάσσοντας τεχνουργήματα λογοδοσίας για το πρότζεκτ. Παράλληλα, αντιπαραθέτω την ευθύνη αυτή με τις δεοντολογικές και μεθοδολογικές απαιτήσεις της εθνογραφικής εργασίας και της ανθρωπολογικής έρευνας, εν γένει. Όπως ανέφερα στο κεφάλαιο 2, χρησιμοποιώ τις έννοιες της «χρονοπολιτικής», δηλαδή «της πολιτικής του χρόνου και της χρονομέτρησης, η οποία συνιστά τη χρονικότητα της ανθρώπινης εμπειρίας» (Hubmann 2021: 385), και της «χρονοκρατίας», των τρόπων μέσω των οποίων χρονικά καθεστώτα (ανα)παράγουν ανισότητες ισχύος (Kirtsoglou & Simpson 2020: 3), για να συζητήσω τη χρήση και παραγωγή χρονικοτήτων, χρονοτοπίων και χρονο-χαρτών από τα υποκείμενα στο πεδίο. Υιοθετώ τα ίδια πρίσματα για να εξετάσω τους χρόνους στους οποίους παράγεται και τους οποίους παράγει η ίδια η εθνογραφία.

Όπως έχω περιγράψει ως τώρα, επιχειρώ να διατηρήσω άλυτη και φανερή την ένταση ανάμεσα στο οντολογικό και το επιστημολογικό υπόβαθρο της ανάλυσης. Καθώς θεωρώ την επιστημολογία άρρηκτα συνδεδεμένη με τη μεθοδολογία και τη δεοντολογία της έρευνας, στο τελευταίο μέρος του κεφαλαίου συζητώ τη διαδικασία και τις μεθόδους παραγωγής γνώσης της παρούσας εργασίας, κυρίως μέσα από τη θεωρητική εξέταση του ζητήματος της δεοντολογικής ευθύνης της ανθρωπολόγου.

Η εθνογραφία ως διάλογος

Υιοθετώ μια προσέγγιση της εθνογραφίας ως διαλόγου, μέσα από τον οποίο χτίζονται διυποκειμενικά οι σημασίες στο πεδίο και γύρω από το πεδίο. Χρησιμοποιώ τις έννοιες της «παρα-εθνογραφίας» και της «παρα-εθνογραφικής γνώσης», τις οποίες πρότειναν οι Douglas Holmes και George Marcus, θεωρώντας ότι τα σύγχρονα υποκείμενα, όντας ειδικοί σε διάφορα πεδία δραστηριότητας, αναστοχάζονται και σημασιοδοτούν τις καταστάσεις στις οποίες συμμετέχουν (2005). Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, στις συζητήσεις τους με

ανθρωπολόγους να είναι ταυτόχρονα υποκείμενα και διανοητικοί συνεργάτες, καθώς παρέχουν κριτική ανάλυση και ερμηνείες, οι οποίες συνιστούν ήδη εθνογραφία και γίνονται, αυτομάτως, μέρος του πεδίου (ό.π.: 236-237). Ο νομικός David Westbrook, φίλος και συχνός συνομιλητής των Holmes και Marcus, υποστηρίζει την ιδέα ότι μια «αναμορφωμένη» (refunctioned) εθνογραφία των παροντικών καταστάσεων τείνει να είναι παρα-εθνογραφία, καθώς καθορίζεται, τουλάχιστον εν μέρει, από πρωτότερα προϊόντα της φαντασίας των υποκειμένων, όπως τα αρθρώνουν σε μια απόπειρα χαρτογράφησης (εθνογραφία) των καταστάσεων στις οποίες παίρνουν μέρος, την οποία η ανθρωπολόγος «βρίσκει έτοιμη» και αρθρώνει εκ νέου (2009: 44).

Η παρα-εθνογραφική εργασία της ανθρωπολόγου συνίσταται, λοιπόν, στη διερεύνηση των κοινωνικών πεδίων που ανακαλούνται από τα φαντασιακά των ειδικών κατά τη διάρκεια της πρακτικής (Holmes & Marcus ό.π.: 250). Ταυτόχρονα, όπως παρατηρεί ο Westbrook, το νόημα της εθνογραφίας των παροντικών καταστάσεων έγκειται στην άρθρωση της κατάστασης, όχι στην καταγραφή της κοσμοθεώρησης ενός ατόμου (2009: 52). Για αυτό και χρειάζονται πολλαπλές, εν-τοπισμένες θεωρήσεις της κατάστασης, και πολλαπλές φαντασίες σχετικά με πιθανές οπτικές (ό.π.: 53). Ο Marcus ονομάζει τους συνομιλητές των ανθρωπολόγων «γνωσιολογικούς συνεταιίρους» (epistemic partners), ενώ, στην ίδια συζήτηση, ο Reddy τονίζει ότι «η εργασία με τους γνωσιολογικούς συνεταιίρους συμβάλλει σημαντικά στον πλουραλισμό της εμπρόθετης δράσης της εθνογραφικής παραγωγής γνώσης». (2009, αναφέρονται στο Middleton & Cons 2014: 287-288).

Υποστηρίζω ότι τα επιχειρήματα αυτά ταιριάζουν με την αναλυτική επιλογή που κάνω, του συνδυασμού της θεωρίας επιστημολογικής οπτικής με τις έννοιες των καθεστώτων διαβίωσης και της κοσμοποίησης, προκειμένου να αποτυπώσω τις υπό συνεχή συν-διαμόρφωση, ατομικές και συλλογικές, εν-τοπισμένες, διεπόμενες από ηθικό αναστοχασμό, επιστημολογίες και πρακτικές των δρώντων υποκειμένων. Η Kirsten Hastrup επισημαίνει, εξάλλου, ότι «ο στόχος της ανθρωπολογικής αφήγησης είναι να παράσχει έναν τρόπο για να φανταστούμε πώς ατομικές ενέργειες και συλλογικές εικόνες διασυνδέονται, [συνιστώντας αμοιβαίες

προϋποθέσεις και προκλήσεις,] και πώς πλαισιώνονται από μια υπόρρητη αίσθηση κοινού καλού» (2004: 469-470).

Συμφωνώ με την έμφαση της παρα-εθνογραφίας στη «συζήτηση». Σημαντικό μέρος του παρόντος πεδίου αποτελούν οι πολυάριθμες, ιδιωτικές ή δημόσιες συζητήσεις με συντελεστές του πρότζεκτ LinKommons που χαρακτηρίζω ειδικούς και δρώντα υποκείμενα σε αυτή την εργασία -περπατώντας, σε δρόμους, μονοπάτια, ταβέρνες, αυτοκίνητα, σε σπίτια, πλοία και αεροπλάνα, στην Αθήνα, στα χωριά του Ύμωνα ή αλλού· ή με συναδέλφους, φίλους και γνωστούς. Επιπλέον, μετά το πέρας της παρουσίας μου στο πεδίο μου παραχώρησαν συνεντεύξεις δύο συντελεστές του πρότζεκτ και συνάδελφος ανθρωπολόγος, η οποία διεξήγαγε επιτόπια έρευνα στην περιοχή του Δυτικού Ύμωνα μελετώντας το Stalgitsi.gr.

Συμφωνώ με τον ισχυρισμό του Westbrook, ότι «η συζήτηση είναι ιδιαίτερα κατάλληλη για την οικειοποίηση θραυσμάτων που συνιστούν τη σύγχρονη ζωή, εν αντιθέσει προς πιο ολιστικές προσεγγίσεις», στο πλαίσιο της «εθνογραφίας των παροντικών καταστάσεων, η οποία επιχειρεί να αναγνωρίσει, αρθρώσει και εξετάσει το αναδυόμενο» (2009: 31, 56). Βρίσκω τη συζήτηση κεντρική διεργασία στο διυποκειμενικό χτίσιμο των σημασιών, από τα υποκείμενα μαζί με τον ανθρωπολόγο, συγκεκριμένα στο πλαίσιο της εθνογραφικής έρευνας, από τη στιγμή των διαντιδράσεων ως την τελική τους αποτύπωση σε κειμενική μορφή και μετέπειτα. «Τα εθνογραφικά δεδομένα είναι εγγενώς κοινωνικά», επιβεβαιώνει ο Akhil Gupta, «δημιουργούνται μέσω της συνάντησης και της εμπειρίας, είναι ευάλωτα στην τυχαιότητα και τις περιστάσεις» (2014: 397).

Η συζήτηση, αντίθετα με την παρατήρηση, βοηθάει την ανίχνευση σημείων σύνδεσης ερευνητή και συνομιλητών, στον από κοινού βιωμένο χρόνο και χώρο των καταστάσεων. Συμφωνώ με την κριτική της Πηνελόπης Παπαηλία στην εθνογραφική ουδετερότητα του αποικιοκρατικού μοντέλου της συμμετοχικής παρατήρησης, το οποίο υποθέτει τη διχοτόμηση μεταξύ του αντικειμενικού παρατηρούντος εαυτού και της υποκειμενικής συμμετοχής του άλλου στην οποία μπορεί η ανθρωπολόγος να έχει εμμέσως πρόσβαση (2019: 133). Η

Παπαηλία συντάσσεται με μια κριτική, αναστοχαστική και μεταποικιακή ανθρωπολογία, και δανείζεται την έννοια της «παρατηρητικής συμμετοχής» των Campbell και Lassiter (2015). Τη θεωρεί «καταλληλότερη για τη σύγχρονη εθνογραφική πρακτική, η οποία προκύπτει ως διυποκειμενικός διάλογος γύρω από κοινά (αν και βιωμένα με διαφορετικό τρόπο) κοινωνικά διλήμματα και αναδυόμενες πολιτισμικές πρακτικές, και η οποία περιλαμβάνει στρατηγικές ενέργειες αποστασιοποίησης και συστηματικής καταγραφής» (ό.π.).

Η Παπαηλία αντλεί από το έργο της Donna Haraway γύρω από την «εν-τοπισμένη γνώση» (situated knowledge) για να υποστηρίξει ότι πρέπει να βλέπουμε την εθνογραφία ως διάλογο, ο σκοπός του οποίου δεν είναι να μπαίνει ο ερευνητής στη θέση του άλλου. Η Haraway τονίζει ότι «ο εαυτός που γνωρίζει είναι μερικός σε όλες του τις εκδηλώσεις, ποτέ ολοκληρωμένος, πάντα ατελώς κατασκευασμένος ή συρραμμένος, και, επομένως, ικανός να ενωθεί με τον άλλον, να δει μαζί χωρίς να ισχυριστεί ότι είναι ο άλλος» (1988: 586). Αυτή, για την Haraway είναι η υπόσχεση της αντικειμενικότητας: ο επιστημονικός γνώστης αναζητά τη συλλογική θέση υποκειμένου που αντιπροσωπεύει η μερική σύνδεση· η αντικειμενικότητα, ως τοποθετημένος ορθολογισμός, εκφράζεται μέσα από την ένωση μερικών, ενσώματων οπτικών (ό.π.: 586, 590).

«Το σύγχρονο εθνογραφικό πεδίο», παρατηρεί επίσης η Παπαηλία, «δεν είναι ένας τόπος που βρίσκεται σε φυσικούς ή ψηφιακούς χώρους, αλλά μια πολλαπλότητα λόγων, δηλώσεων και εικόνων στα οποία ένα υποκείμενο αναδύεται λιγότερο ως μια ομάδα προς μελέτη, παρά μια σειρά ερωτημάτων γύρω από τη συλλογική δράση, την ιδιότητα του πολίτη και το πολιτικό» (2019: 133). Αντίστοιχα, το αντικείμενο της έρευνας αυτής δεν είναι οι ειδικοί του πρότζεκτ LinKommons. Θέτω και διερευνώ ερωτήματα που ανακύπτουν μέσα από τις πρακτικές των ειδικών σε πρότζεκτ, γύρω από την υποκειμενικότητα και τα εν-τοπισμένα καθεστώτα διαβίωσής τους, γύρω από την προτζεκτιακή συνθήκη γενικότερα, από τους κόσμους και τις κοσμοποιητικές πρακτικές, ατομικές ή συλλογικές, κυρίαρχες, μετριοπαθείς ή ριζοσπαστικές, που συναρθρώνονται, συν-δημιουργούνται και αποτυπώνονται στο κειμενικά οριοθετημένο, αν και κοινωνικά και σημασιολογικά ρευστό, παρόν ερμηνευτικό πλαίσιο.

Σε κάθε περίπτωση, το ποια είναι τα ερωτήματα και το πώς τίθενται εξαρτάται σχεδόν αποκλειστικά από το επιστημολογικό πλαίσιο της διερεύνησης (Hastrup 2004). Σε αυτό, ο συγγραφέας ερευνητής εντάσσει τους διαλόγους και κατασκευάζει το πεδίο εντός του οποίου τους τοποθετεί, χτίζοντας, έτσι, την εθνογραφία. Αν, όπως ισχυρίζεται ο Boyer, «η σύλληψη της γνωσιολογικής εμπλοκής των ανθρώπων με τα περιβάλλοντά τους βρισκόταν πάντα στο κέντρο της ανθρωπολογικής έρευνας» (2005: 148), η εμπλοκή της ίδιας της ανθρωπολόγου με την εκάστοτε γνωσιολογική εμπλοκή των υποκειμένων και με το δικό της επιστημολογικό πρίσμα δεν μπορεί να εξαιρεθεί της σύλληψης και κειμενικής αποτύπωσης. Ο Pierre Bourdieu συστήνει, άλλωστε, να έχουμε επιστημολογική επίγνωση ότι δημιουργούμε τα δικά μας αντικείμενα γνώσης (2000, αναφέρεται στο Hastrup 2004: 458), λαμβάνοντας, συγχρόνως, υπόψη ότι η εθνογράφος και η εθνογραφία συμμετέχουν στο πλέγμα σχέσεων (εξουσίας), λόγων, πρακτικών, χώρων και χρόνων του πεδίου.

Στο παρόν κείμενο επιχειρώ να παρουσιάσω τις πρακτικές και τα συμβάντα «παρα-εθνογραφικά», δηλαδή μέσα από τις λογοθετικές κατηγοριοποιήσεις και ερμηνείες των υποκειμένων. Όμως, ενώ επιτελώ αυτή την εργασία, υιοθετώ, παράλληλα, αναλυτικά εργαλεία και θεωρητικές προσεγγίσεις που δεν «ανήκαν» στα υποκείμενα, τις οποίες έκρινα κατάλληλες για την ανάλυση του πεδίου υπό εξέταση και οι οποίες εκφράζουν, την προσωπική μου θεσιακότητα, όπως διέπεται και από το επιστημολογικό και κοσμοποιητικό πρίσμα της ανθρωπολογίας.

Οι συναντήσεις και τα έγγραφα ως πεδίο

Τόπους του πεδίου της παρούσας έρευνας, ή ακριβέστερα χωροχρόνους εν-τοπισμού της δραστηριότητας των δρώντων υποκειμένων, αποτελούν κυρίως τα εκπαιδευτικά εργαστήρια και άλλες δημόσιες εκδηλώσεις που συνδιοργάνωσε η ΑμΚΕ Stalgitsi.gr με το Localink στην περιοχή δυτικά του Ύμωνα, την Αθήνα ή αλλού, και οι οποίες εντάχθηκαν στο πλαίσιο δράσης του LinKommons. Ακόμα, διάφορες επίσημες και άτυπες συναντήσεις, όπως οι συναντήσεις

στην Αθήνα με την ομάδα σχεδιασμού της εφαρμογής έξυπνης γεωργίας την οποία θα παρήγε το πρότζεκτ, ή οι συνεντεύξεις που διεξήγαγα με τους αγρότες-μελλοντικούς χρήστες της εφαρμογής στην περιοχή του Ύμωνα. Το πεδίο εν-τοπιζόταν, επίσης, σε ό,τι προηγούνταν και ό,τι ακολουθούσε αυτές τις προσωρινές καταστάσεις: άλλους, υλικούς και ψηφιακούς τόπους, όπου λάμβανε χώρα η προφορική και γραπτή επικοινωνία γύρω από τον σχεδιασμό, τη διοργάνωση και τον απολογισμό των προαναφερθεισών συναντήσεων.

Οι συναντήσεις οικειοποιούνταν χώρους με δεδομένες χρήσεις, επενδύοντάς τους, προσωρινά, με διαφορετικά νοήματα, κατασκευάζοντας το παρόν μέσα από την ανακατεύθυνση του προσανατολισμού προς το μέλλον. Επιβεβαιώνεται, έτσι, η παρατήρηση των Brown et al. ότι «οι συναντήσεις περιέχουν και ζωογονούν κοινωνικούς κόσμους εκτός των χωρικά και χρονικά οριοθετημένων πεδίων μέσω των οποίων λαμβάνουν χώρα» (2017: 2, 6). Αίθουσες διδασκαλίας του Ελληνικού Οικονομικού Πανεπιστημίου (ΕΟΠ) χρησιμοποιούνταν για συναντήσεις συμμετοχικού σχεδιασμού των ειδικών, κτίρια όπου στεγάζονται ο «Μορφωτικός και Εκπολιτιστικός Σύλλογος» και το αγροτικό ιατρείο ενός χωριού, το οποίο αποτελούσε μέρος του δικτύου κορμού του Stalgitsi.gr, μετατρέπονταν για ένα απόγευμα σε χώρο διεξαγωγής εκπαιδευτικού εργαστηρίου, ενώ στο Πνευματικό Κέντρο Σταλγιτσίου λάμβανε χώρα δημόσια εκδήλωση, κατά την οποία οι παρευρισκόμενοι διασυνδέονταν ψηφιακά με εκπροσώπους όμορου κοινοτικού δικτύου στη Νέα Υόρκη⁷.

Στη διάρκεια του παρόντος κειμένου, περιλαμβάνονται περιγραφές από αυτές τις συναντήσεις, οι οποίες αναδεικνύουν, μεταξύ άλλων, τις συνθήκες, τη δυναμική και τους τρόπους επιτέλεσης των συσχετίσεων μεταξύ των δρώντων υποκειμένων του πρότζεκτ, αλλά και μεταξύ των ίδιων και εξωτερικών του πρότζεκτ οντοτήτων και σημασιών. Μέσα από τις ιδέες,

⁷ Κατά τα άλλα, ελάχιστες συναντήσεις μεταξύ των συντελεστών του LinKommons πραγματοποιήθηκαν μέσω «τηλεδιάσκεψης». Παρότι η τεχνολογία υπήρχε (το 2017-2018), δεν συνέτρεχε σοβαρή ανάγκη για χρήση της. Αυτό άλλαξε σε παγκόσμιο επίπεδο και σε κάθε κλάδο δραστηριότητας το 2020, εξαιτίας του ξεσπάσματος της πανδημίας του Covid-19.

ενέργειες και δηλώσεις των συμμετεχόντων υποκειμένων διαφαίνονται οι τρόποι με τους οποίους φαντάζονται, βιώνουν και υλοποιούν τις συναντήσεις (ό.π.: 7).

Οι Brown et al. επισημαίνουν, επίσης, το εθνογραφικό ενδιαφέρον που παρουσιάζει «η οργάνωση/διοργάνωση (organisation) ως αναδυόμενο χαρακτηριστικό της κοινωνικής πρακτικής» και ειδικά, προσθέτω, ως διαχειριστική δεξιότητα της ειδημοσύνης (ό.π.: 5). Για παράδειγμα, οι συνιδρυτές του Localink ανέφεραν σε παραδοτέο του LinKommons ότι είχαν αναπτύξει ειδημοσύνη γύρω από τη διοργάνωση διεπιστημονικών συναντήσεων. Στην ειδική δεξιότητα πρέπει να συμπεριλάβουμε και την ικανότητα εννοιολογικής και νοηματοδοτικής πλαισίωσης των διαφόρων συναντήσεων. Η πλαισίωση και κατηγοριοποίηση, καθώς και η δημόσια προβολή τους, τους δίνει υπόσταση ως επίσημη οργανωσιακή μορφή, η οποία, παράλληλα, προσδίδει κύρος στους υπεύθυνους ειδικούς και (ανα)παράγει ιεραρχίες μέσω της ειδημοσύνης.

Βασίζομαι, για την αναλυτική πλαισίωση των συναντήσεων ως κεντρικών τόπων, συμβάντων και τεχνουργημάτων του πρότζεκτ, στη μελέτη των ανθρωπολόγων Hannah Brown, Adam Reed και Thomas Yarrow. Οι Brown et al. διαπιστώνουν ότι οι συναντήσεις (μίτινγκς) είναι κεντρικές στη ζωή φορέων, οργανισμών και ανεπίσημων ομάδων ή κινημάτων (ό.π.: 2). Αποτελούν σημαντικούς τόπους πολιτικής τοποθέτησης και διαπραγμάτευσης, παραγωγικά πεδία μέσω των οποίων συγκροτούνται και μετατρέπονται κοινωνικές, πολιτικές, χρονικές, χωρικές και υλικές συνθήκες (ό.π.: 11). Στις συναντήσεις, διάφορες πραγματικότητες τίθενται υπό διαπραγμάτευση και η ισχύς δεν αναπαράγεται απλώς, αλλά συγκροτείται υπό νέους όρους (ό.π.: 2, 11).

Τόπους του πεδίου συνιστούν, επιπλέον, και διάφορα συνέδρια, συμπόσια, (επιστημονικές και μη) στρογγυλές τράπεζες, ημερίδες και εργαστήρια, τα οποία δεν είχαν (συν)διοργανωθεί από το LinKommons. Εκεί παρευρέθηκα κυρίως μέσω του Localink, συχνά εκπροσωπώντας το, ορισμένες φορές και ως ομιλητής. Σε αυτούς τους τόπους συνεύρεσης πολιτικών και ερευνητικών οντοτήτων παρουσιάζονταν και συζητούνταν διάφορες πρωτοβουλίες δράσης,

οράματα, στρατηγικές, σχετικές σημασίες και αποτελέσματα, διαμορφώνοντας τους συσχετισμούς του ευρύτερου οικοσυστήματος των κοινών και του συνεργατισμού. Μάλιστα, ορισμένα μέλη του πρότζεκτ είχαν γνωριστεί σε φεστιβάλ για την προώθηση των κοινών και του συνεργατισμού το οποίο διοργανωνόταν κάθε χρόνο στην Ελλάδα μεταξύ 2013 και 2018.

Μπορούμε να συμπεράνουμε με ασφάλεια ότι οι διαφόρων ειδών συναντήσεις, οι οποίες δεν ανήκαν τυπικά στο πρότζεκτ, αλληλεπιδρούσαν πάντως με αυτό και αποτελούσαν, ουσιαστικά, μέρος του. Αφενός, το πρότζεκτ, τόσο ως συλλογική οντότητα όσο και ως οι ετερογενείς ατομικότητες που το απάρτιζαν, εμπνεόταν από αυτές ως προς ηθικοπολιτικές και τεχνικές θεωρήσεις, τάσεις και αξίες που κυκλοφορούν στο ευρύτερο οικοσύστημα, και, ταυτόχρονα, οι συντελεστές του πρότζεκτ συνέβαλαν στη διαμόρφωση των διαφόρων δημόσιων ή «κλειστών» εκδηλώσεων εκφράζοντας τις θέσεις του LinKommons και των ίδιων. Αφετέρου, το LinKommons αντλούσε από αυτές νομιμοποίηση και νόημα: η συμμετοχή των συντελεστών του σε αυτές, η οποία επηρέαζε τον σχεδιασμό όλων των λοιπών δράσεων του πρότζεκτ, παρουσιαζόταν στα παραδοτέα κείμενα του πρότζεκτ ως δράσεις «αντίκτυπου» ή «διάχυσης», όπως θα δούμε στο κεφάλαιο 5.

Σε αυτό το σημείο οφείλω να τονίσω τη σημασία των παραδοτέων, ως κειμενικών τεχνουργημάτων που αποτελούν καταστατικό μέρος της τεχνολογίας λογοδοσίας των πρότζεκτ, και προσδιορίζουν σε μεγάλο βαθμό τη μορφή, είδος, αντικείμενο, συμμετέχοντες, χώρο και χρόνο των συναντήσεων, όχι μόνο ως προς τις υλικο-τεχνικές διαδικασίες με τις οποίες οι συναντήσεις σχεδιάζονται και λαμβάνουν χώρα, αλλά και μέσα από τη νοηματο- και σημασιοδότησή τους, πριν και μετά. Καθώς κύριος στόχος και υποχρέωση του πρότζεκτ είναι η παραγωγή και μετάδοση γνώσης με μέσο και σκοπό την υλοποίηση εν-τοπισμένων δράσεων, τόσο το ίδιο το πρότζεκτ, όσο και η υποκειμενικότητα των ειδικών συγκροτούνται, επιτελούνται και επικυρώνονται μέσα από τη διεξαγωγή των διαφόρων συναντήσεων, και, ταυτόχρονα, μέσα από τις προγραμματικές και τις απολογιστικές περιγραφές αυτών.

Οι Brown et al. μάς καλούν να διερευνήσουμε τους τρόπους με τους οποίους υλοποιείται, σε κάθε εθνογραφικό παράδειγμα και από τα εκάστοτε εθνογραφικά υποκείμενα, «η φαινομενικά αναπόφευκτη αλληλεξάρτηση ανάμεσα σε συναντήσεις και έγγραφα», καθώς «όπως τα έγγραφα παράγουν συναντήσεις, έτσι και οι συναντήσεις παράγουν έγγραφα» (ό.π.: 19, 23). Αναρωτιούνται, μάλιστα, αν είναι ακριβέστερο να αντιμετωπίσουμε τις συναντήσεις ως (οργανωσιακά) τεχνουργήματα τεκμηρίωσης, δεδομένου ότι η συστηματικότητα της καταγραφής συχνά λειτουργεί με στόχο να περιορίσει την αβεβαιότητα και την τυχαιότητα των συναντήσεων (ό.π.: 19, 25). Στο LinKommons οι συναντήσεις πράγματι γίνονταν με βάση γνώμονα και προοπτική την τεκμηρίωση. Συχνά, ακόμα και οι ad hoc, ανεπίσημες συναντήσεις καταγράφονταν ως τυχαίες περιστάσεις που παρήγαν «μαθήματα» και (θετικό) «αντίκτυπο», και, άρα, ως πεπραγμένα του πρότζεκτ που αποδείκνυαν την ικανότητα αφομοίωσης του απρόβλεπτου. «Οι συναντήσεις είναι χώροι όπου οι πρακτικές επισημοποιούνται και οι μορφές τίθενται σε εφαρμογή, μέσω επιτελέσεων οι οποίες συμμετέχουν σε-, ενώ ταυτόχρονα αναδιευθετούν και επεκτείνουν, οργανωσιακές φαντασίες», τονίζουν οι Brown et al. (ό.π.: 25).

Στην παρούσα εργασία επιχειρώ, μέσα από εθνογραφικά παραδείγματα, να θέσω σε συνομιλία συναντήσεις και έγγραφα τεκμηρίωσης και να αποτυπώσω τους τρόπους με τους οποίους αλληλεξαρτώνται, παρέχοντας, έτσι, μια πρόσθετη κειμενική περιγραφή και πρίσμα νοηματοδότησης. Οι Brown et al. επισημαίνουν ότι οι συναντήσεις εμπεριέχουν πολυπλοκότητες οι οποίες δεν μπορούν να αναχθούν στις κειμενικές περιγραφές που παράγουν οι διάφοροι οργανισμοί (ό.π.: 23). Δεν ισχυρίζομαι, βέβαια, ότι η παρούσα εκδοχή αντισταθμίζει ένα τέτοιο έλλειμμα των περιγραφών του πρότζεκτ, καθώς έχει συγκροτηθεί και αυτή μέσα από συγκεκριμένα αναλυτικά πρίσματα και τη θεσιακότητα του προσωπικού βιώματος. Σζητώ εκτενέστερα τις προεκτάσεις του επιστημολογικού εν-τοπισμού στη συνέχεια του κεφαλαίου.

Οι συναντήσεις διαμόρφωσαν, σε σημαντικό βαθμό, το εθνογραφικό πεδίο και την κατανόησή μου γύρω από την ανάδυσή του, τις σχέσεις μου με υποκείμενα, τις εντυπώσεις μου και, ως εκ τούτου, τις αναλυτικές έννοιες και κατηγορίες που υιοθετώ. Οι λεπτομέρειες,

νοηματοδοτήσεις, επισημάνσεις και υποβαθμίσεις που έχω επιλέξει για την αποτύπωση των συναντήσεων αναδεικνύουν την κατεύθυνση που δίνω στη σημασιοδότηση των υπό διερεύνηση προτζεκτιακών διαδικασιών και καταστάσεων. Εξάλλου, μέρος της εργασίας αυτής αποτελεί η αντιπαράβολή, ουσιαστικά, της αναπαράστασης των συναντήσεων, από τη μία, όπως έγινε στα παραδοτέα κείμενα του πρότζεκτ, από εμένα τον ίδιο ή από άλλους συντελεστές, και, από την άλλη, όπως πραγματοποιείται στην εργασία αυτή. Επανερμηνεύω τα προηγουμένως περιεγραμμένα στο πλαίσιο λογοδοσίας του πρότζεκτ, επιπροσθέτοντας ένα μεταγενέστερο, ανθρωπολογικό επιστημολογικό πρίσμα. Για τον σκοπό αυτό, επιχειρώ, περιγράφοντας διάφορες συναντήσεις, να ακολουθήσω τη σύσταση των Brown et al. για «ανακατεύθυνση του εθνογραφικού ενδιαφέροντος προς τη μορφή, την αισθητική και τα υλικά πλαίσια των συναντήσεων», και να μην τα θεωρήσω «συμπτωματικά ή κατώτερα των σημασιών και των δράσεων που παράγουν» (ό.π.: 2, 6).

Ανθρωπολόγος σε (μη ανθρωπολογικό) πρότζεκτ

Κάποιες λέξεις είναι σαν να υπάρχουν πέρα και ανεξάρτητα από οποιοδήποτε νόημα, σαν να πρέπει οπωσδήποτε να χρησιμοποιηθούν, ως προϋπόθεση για να κάνουν την εμφάνισή τους κι άλλες λέξεις. Σαν αρθρώσεις που ήταν εν αρχή και πλαισιώνονται αργότερα από κόκκαλα, συνδέσμους και μυς. Αυτές οι λέξεις είναι που επιτρέπουν να συμβεί όλο αυτό, να είναι εδώ όλοι αυτοί οι άνθρωποι. Είναι λέξεις που πρέπει να προφερθούν για να πιάσει το ξόρκι. Τα υπόλοιπα λεχθέντα αριστερά και δεξιά, πριν και μετά, αποκτούν συνοχή, έστω υποτυπώδη, χάρη σε αυτές.

Οι μαγικές λέξεις με μαγνητίζουν, η προσοχή μου συγκεντρώνεται σε αυτές. Για ώρα αντηχούν μες στο κεφάλι μου και δεν παρακολουθώ πια τον ειρμό όσων άλλων προφέρονται. Υποθέτω ότι τα υπόλοιπα δεν είναι ασυναρτησίες, το αισθάνομαι από την ακινησία των ακροατών. Αν οι δηλώσεις ήταν εξωφρενικές κάτι θα έλεγαν, φαντάζομαι, θα το έδειχναν με τα μάτια τους ή θα έκαναν κάποιον μορφασμό, θα κουνιόντουσαν από τη θέση τους, θα κοιτάζονταν μεταξύ τους

ανήσυχoi, κάτι. Αφού δεν αντιδρά κανείς όλα πάνε καλά και δε χρειάζεται να προσπαθήσω να παρακολουθήσω.

Παραβλέπω τα ενδιαμέσα. Συνεχίζω να εντοπίζω τις λέξεις αντι-ταμπού, τις επαναλαμβάνω νοητά, κάποιες φορές τις συλλαβίζω άηχα. Ακροβατώ για λίγο στην καθεμία πριν πηδήξω στην επόμενη, σαν σε πέτρες που σχηματίζουν γέφυρα για να διασχίσεις ένα ρυάκι, πέτρες που υπήρχαν πριν από τις όχθες, πριν και από το ρυάκι· αυτά υπάρχουν χάρη στις πέτρες.

Αν και τόσο σημαντικές, οι λέξεις αυτές μοιάζουν να περνούν απαρατήρητες -μόνο εγώ τις προσέχω; Sustainable, impact, modular, configurable, virality, access, intuitive, added value. Νιώθω ότι περιέχουν όλη την ουσία. Μήπως με συνεπαίρνει ο ήχος τους και μόνο; Κάποιες έπαψα να τις προσέχω με τον καιρό, είναι η αλήθεια. Κάποιες άρχισα να τις χρησιμοποιώ κι εγώ, αν και διστακτικά, γιατί δεν είναι δικές μου λέξεις· είναι λέξεις ιερές και φοβάμαι μην προσβάλω κανέναν, μην καταλάβουν ότι δεν έχω θέση εδώ.

Καταγραφή στις σημειώσεις πεδίου μου

Η εθνογραφία της ειδημοσύνης πραγματεύεται καίριες πτυχές του πεδίου, όπως το είδος εργασιακών και προσωπικών σχέσεων που μπορεί να προκύψουν στο πλαίσιο ερευνητικών πρότζεκτ, καθώς και τη σύνδεση των σχέσεων αυτών με τους όρους παραγωγής (τεχνουργημάτων) γνώσης, τόσο του ίδιου του πρότζεκτ όσο και της ανθρωπολογικής έρευνας. Καθώς μελετώ τις σχέσεις μεταξύ διαφόρων υποκειμένων που συναντιούνται, διαντιδρούν και διαμορφώνονται μέσα από τις διεργασίες που προϋποθέτει η συμμετοχή σε πρότζεκτ, εξετάζω και την υποκειμενικότητά του ανθρωπολόγου ερευνητή, όπως μπορεί να εισέρχεται σε (μη ανθρωπολογικό) πρότζεκτ, να παίρνει μέρος σε αυτό ως ειδικός και να εξέρχεται, υποκείμενη στις ίδιες διαδικασίες που βιώνουν τα υπόλοιπα υποκείμενα, ακόμα και όταν η υποχρέωση για κριτική ανάλυση, η συνήθεια του αναστοχασμού και η αίσθηση ότι είναι

παρείσακτος μπορεί να δίνουν στον ανθρωπολόγο την ψευδαίσθηση ότι διαφεύγει των διαδικασιών αυτών.

Η ανάλυση που ακολουθεί συνδέει τη συζήτηση γύρω από το χρέος και τις υπο-χρεωμένες υποκειμενικότητες της σύγχρονης (εργασιακής και πολιτικοοικονομικής) συνθήκης με τη θέση της ανθρωπολογικής επιστημολογίας σε μη ανθρωπολογικό πρότζεκτ και το αλληλένδετο δεοντολογικό ζήτημα της ευθύνης του εθνογράφου. Συνδέει την εμπρόθετη δράση μου ως κοινωνικού επιστήμονα και «εθνογράφου» του έργου με το ρυθμιστικό και σχεσιακό πλαίσιο και λοιπές παραμέτρους που συν-καθόρισαν τον τρόπο με τον οποίο επιτέλεσα τον ρόλο μου.

Την περίοδο του ταυτόχρονου σχεδόν ξεκινήματος της διδακτορικής έρευνας και της συνεργασίας μου με το LocaLink, και για αρκετό διάστημα, πρωταρχικό μου μέλημα αποτελούσε να αντεπεξέλθω στους στόχους του LocaLink, καθώς, εκτός του ότι είχα υποχρεώσεις ως (συν)εργαζόμενος, τους θεωρούσα πιο ουσιαστικούς. Ένωθα ότι η παρουσία και δύναμη της ανθρωπολογίας ήταν περιορισμένη, στατική, «εκτός» του χρόνου των πολιτικών και υλικών εξελίξεων. Οι παρατηρήσεις της Elizabeth Chin, καθώς συγκρίνει την ανθρωπολογία με τον, ψηφιακό κυρίως, σχεδιασμό, εκφράζουν σε μεγάλο βαθμό την πηγή της απογοήτευσής μου και την τάση μου εκείνης της περιόδου:

«[...] η ανθρωπολογία έχει συχνά ενδώσει στο σπορ του αυτο-κριτικού αναστοχασμού σε σημείο παράλυσης. Η επιφυλακτικότητα του εθνογράφου και η αδυναμία του για διδακτικές ιστορίες προετοιμάζει τους ανθρωπολόγους με τέτοιο τρόπο ώστε να αποφεύγουν τον ενεργητικό ζήλο του σχεδιασμού για παρέμβαση και αναζήτηση λύσεων [...] Μιλάμε πολύ πειστικά γύρω από το πόσο απαίσιο είναι αυτό ή εκείνο, γιατί είναι λάθος, γιατί είναι κακό, όμως όταν μας ρωτάνε «τι μπορεί να γίνει», υποχωρούμε στην ασφάλεια του λυσίματος του κόμπου σαν να ήταν αυτό αρκετό από μόνο του» (2017: 481).

Έκρινα, ως εκ τούτου, σημαντικότερο να συνεισφέρω -έστω ως ερευνητής- στην επιδίωξη στόχων που θα έφερναν αποτελέσματα με υλικούς όρους, συμβάλλοντας καταρχάς σε

εντοπισμένη και, εμμέσως, σε ευρύτερη πολιτική αλλαγή. Για αυτό έπρεπε να εστιάσω στο νέο αντικείμενο και να μάθω να είμαι χρήσιμος με βάση τις ανάγκες και τους στόχους του Localink και των συνεργαζόμενων με αυτό φορέων. Η «κανονική» ανθρωπολογία και η διατριβή έρχονταν δεύτερες στη σκέψη μου και αυτό είχε ως παράπλευρη συνέπεια την παραμέληση της έρευνας. Με τον καιρό όμως αυτό άλλαξε. Όσο περνούσε ο καιρός έβρισκα ολοένα και πιο συχνά καταφύγιο στην ανθρωπολογική ταυτότητα και ματιά, πρόστρεχα σε αυτήν για να πάρω (κριτική και συναισθηματική) απόσταση από πρόσωπα και καταστάσεις και για να προσπαθήσω να καταλάβω, να ανασυγκροτηθώ και να προστατευτώ.

Στις σχετικές με το πρότζεκτ δραστηριότητες του Localink δεν συμμετείχα ως ανθρωπολόγος. Εννοώ, όχι μόνο ότι η παρουσία μου σε εκδηλώσεις και συναντήσεις δεν δικαιολογούνταν βάσει της ιδιότητας του ανθρωπολόγου ερευνητή, αλλά και ότι τον περισσότερο καιρό σκεφτόμουν και δρούσα ως μέλος της κοινοπραξίας, συνεργάτης του Localink, με γνώμονα τους σκοπούς του. Ήταν εξαρχής συμφωνημένο ότι μελετούσα τη δραστηριότητα του Localink, όμως τότε δεν ήξερα σε ποιο μέρος της θα επικεντρωνόμουν τελικά. Με τη διατριβή θα ασχολούμουν αργότερα, αφού θα είχα ολοκληρώσει τις υποχρεώσεις μου για τον ΜΚΟ, και όταν θα έφτανε εκείνη η ώρα θα προσδιόριζα ή (έλπιζα ότι) θα μου αποκαλυπτόταν και το πεδίο. Στην πορεία συνειδητοποίησα ότι αυτή η διαδικασία αποτελούσε μέρος του πεδίου.

Το πεδίο, «υπό συνεχή διαπραγμάτευση, αναδυόμενο, εξαρτώμενο από κοινωνική ενδεχομενικότητα (socially contingent)» (Amit 2000, Gupta & Ferguson 1997, Marcus 2009, Reddy 2009, αναφέρονται στο Middleton & Pradhan 2014: 357), [...] «συγκροτείται από το δίκτυο συνδέσεων και συνδέσμων που σφυρηλατούνται κατά τη διάρκεια της έρευνας πεδίου» (Gupta 2014: 399). Σε όλη τη διάρκεια της παρούσας εργασίας, παράλληλα με την ανάλυση των διαδικασιών και σημασιών της προτζεκτιακής συσχέτισης στις οποίες τελικά αποφάσισα να εστιάσω, διαφαίνεται η διαμόρφωση του ίδιου του πεδίου: μέσω ποιων σχέσεων, δυναμικών, υποκειμένων, συμβάντων, ενεργειών, επιλογών και τυχαιοτήτων.

Για να είμαι ακόμα πιο σαφής, λέγοντας ότι στη διάρκεια του πρότζεκτ δεν δρούσα ως ανθρωπολόγος, εννοώ, αφενός, ότι δεν κρατούσα σημειώσεις πεδίου συστηματικά, ενώ αυτές που κρατούσα θα χρησίμευαν πρωτίστως για τα παραδοτέα του πρότζεκτ, ότι οι περισσότερες συνεντεύξεις που πήρα ήταν για σκοπούς του Localink στο πλαίσιο του LinKommons, και ότι οι περισσότερες σχέσεις που σύναψα ήταν αποσπασματικές και βραχυχρόνιες, συμβιωτικές μονάχα στο πλαίσιο των κοινών στόχων και δράσεων, και μεσολαβημένες από τη συνεργασία μου με το Localink. Αφετέρου, από εμένα ζητούνταν εργασία καταγραφέα-εθνογράφου και όχι κριτική, ανθρωπολογική ανάλυση.

Αποτέλεσμα της συνθήκης αυτής ήταν να νιώθω, με το πέρας της εργασίας μου για το Localink και το LinKommons, ότι δεν αρκούσαν τα επιστημολογικά εργαλεία που χρησιμοποιούσαμε ως συντελεστές του πρότζεκτ προκειμένου να κατανοήσω επαρκώς και να αναλύσω τις διαντιδράσεις στις οποίες συμμετείχα. Η ανάγκη μου για αποστασιοποίηση από τις σχέσεις στο πεδίο είχε να κάνει, μεταξύ άλλων, με την ίδια την εμπύθιση μου στον ρόλο του ειδικού σε πρότζεκτ και (επαγγελματία) ακτιβιστή-ερευνητή. Κάθε φορά που συνειδητοποιούσα ότι η επιστημολογική θέση μου διαπνεόταν από «μη ανθρωπολογικές» αναλυτικές και οντολογικές κατηγορίες -της τεχνολογίας, των κοινών ή του αναπτυξιακού λεξιλογίου του πλαισίου των ευρωπαϊκών πρότζεκτ- ένιωθα ότι γινόταν η ίδια μέρος του πεδίου και επιδεχόταν ανθρωπολογικής ανάλυσης. Παράλληλα, είχα σταδιακά διαπιστώσει την κεντρικότητα του ρυθμιστικού και οργανωτικού πλαισίου του πρότζεκτ σε ό,τι συνέβαινε και στους τρόπους με τους οποίους συνέβαινε.

Το διάστημα που εργαζόμουν για το πρότζεκτ βρισκόμουν σε σύγχυση, όπως αντανakλούν και οι σημειώσεις πεδίου μου, καθώς αγωνιζόμουν να κατανοήσω τον ρόλο μου, αλλά και ποιος ρόλος και ποια ιδιότητα ταίριαζε να υπερισχύσει σε κάθε διαφορετικό πλαίσιο και περίπτωση, και πώς θα εκφραζόταν αυτό: ως δρων πολιτικό υποκείμενο, συνεργάτης του Localink, ή ανθρωπολόγος; Και πού ανήκα, τελικά, όταν τα «εμείς» στα οποία αναφερόμασταν μεταβάλλονταν συχνά και αλληλεπικαλύπτονταν: ως Localink, ως LinKommons, ή ως ομάδα συμμετοχικού σχεδιασμού της εφαρμογής έξυπνης γεωργίας,

μεταξύ άλλων; Ως συνεργάτης του Localink και όχι ιδρυτικό μέλος του, έπρεπε να «γίνω» Localink. Ταυτόχρονα, όμως, η θεωρητική και μεθοδολογική μου κατάρτιση ερχόταν διαρκώς στο προσκήνιο, ωθώντας με να παίρνω απόσταση, ενίοτε κριτική, ενίοτε (και) συναισθηματική.

Με άλλα λόγια, ευρισκόμενος συναισθηματικά, διανοητικά και πρακτικά εμπλεκόμενος με υποκείμενα, έννοιες και συμβάντα στο πεδίο, αμφισβητούσα τον τρέχοντα αναστοχασμό μου και ένιωθα ότι έπρεπε να απομακρυνθώ από αυτόν, καταφεύγοντας σε μια συνεχώς μετατοπιζόμενη οπτική «έξω» και «μακριά». Η συνθήκη αυτή δεν είναι ασυνήθιστη στην εθνογραφική έρευνα. Αντιθέτως μάλιστα, θεωρείται θεμιτή η κατάδυση σε βάθος της ανθρωπολόγου στα πολιτισμικά συμφραζόμενα τα οποία μελετά, προτού αναδυθεί και πάλι προκειμένου να καταγράψει τα βιωθέντα με κριτική νηφαλιότητα, αλλά και πειθαρχικά καθορισμένους τρόπους. Άλλωστε, όπως υποστηρίζει η Hastrup, «είναι αδύνατο για το δρων υποκείμενο να είναι συγχρόνως εντός και εκτός μιας συγκεκριμένης ιστορίας» (2004: 463).

Μετά το πρώτο από τα δύο έτη, μου ήταν πλέον αισθητός ο ανταγωνισμός μεταξύ της διατριβής και της εργασίας για το Localink, όχι μόνο ως προς την επιστημολογική προσέγγιση, αλλά και ως προς τον χρόνο. Αφενός, ως δοχείο δραστηριότητας: ο χρόνος της ανθρωπολογίας/για ανθρωπολογία, ως τότε παραγκωνισμένος -από εμένα- ως λιγότερο σημαντικός, μη επείγων, ασύμβατος με τον χρόνο των δράσεων του Localink, περιττός ακόμα, διεκδικούσε πλέον υπόσταση. Αφετέρου, ως αναλυτικό εργαλείο, δηλαδή όσον αφορά τις σημασιοδοτήσεις που ανακαλούσαν τα κεντρικά χρονοτοπία της κάθε επιστημολογικής θεώρησης και αφήγησης, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τον προσανατολισμό προς το μέλλον του Localink έναντι του αναδρομικού αναστοχασμού της διατριβής.

Η συνεργασία με το Localink είχε ξεκινήσει το 2017 και το 2018 δηλώθηκα επίσημα ως εργαζόμενος του ΜΚΟ. Στα μέσα του 2018, του δεύτερου έτους της συνεργασίας μας και μερικούς μήνες προτού ολοκληρωθεί το LinKommons, αιτήθηκα και έλαβα διετή υποτροφία για να διεξαγάγω τη διατριβή, γεγονός καθοριστικό για να μπορέσω να διασφαλίσω χρόνο εργασίας αφιερωμένο αποκλειστικά σε αυτήν.

Στη συνέχεια συζητώ τη δική μου θεσιακότητα, από την περίοδο της συμμετοχής μου στο πεδίο έως και την ολοκλήρωση της συγγραφής της διατριβής, λαμβάνοντας υπόψη τις συνέπειες του γεγονότος ότι, σε αντίθεση με το πλαίσιο του πρότζεκτ, η θεώρηση που αποτυπώνεται εδώ διαπνέεται από θεωρητικές προσεγγίσεις για την κριτική ανάλυση λόγων και πρακτικών, και κατόπιν της σχεσιακής και συγκινησιακής απομάκρυνσής μου από τους χώρους και τους χρόνους στους οποίους διαδραματίστηκαν οι καταστάσεις που περιγράφω. Με αυτό τον τρόπο επιχειρώ να αναδείξω την αστάθεια της θεσιακότητας του ερευνητή στο πεδίο και τους τρόπους με τους οποίους μπορεί να μετατοπιστεί μέσα από τα βιώματα της συσχέτισης και την επίδραση διαφορετικών, και συχνά αντιθετικών, επιστημολογικών πλεγμάτων. Σύμφωνα με την Kirsten Hastrup, «όπως μετατοπίζονται τα διαθέσιμα σχήματα κατανόησης, μετατοπίζονται και οι εμπειρίες, αλλά και οι υποκειμενικότητες» (2004: 466). Ο Westbrook παρομοιάζει την εθνογραφία ως πλοήγηση στη σύγχρονη συνθήκη (2009), ενώ οι Pandian και McLean επισημαίνουν ότι «η ιδέα ενός μετασχηματιστικού περάσματος παραμένει απολύτως απαραίτητη για την κριτική υπόσχεση της εθνογραφίας, μια υπόσχεση η οποία περιέχεται με μεγαλύτερη πληρότητα στη μορφή και δύναμη της εθνογραφικής γραφής -ενός μέσου εμποτισμένου με δυνητικότητα και ρίσκο» (2017: 2).

Η εθνογραφία ως καταγραφή και τεκμηρίωση

Τον ρόλο των ανθρωπολόγων στο πεδίο «σε μεγάλο βαθμό μάς τον δίνουν οι άλλοι, δεν είναι όλοι οι ρόλοι διαθέσιμοι», παρατηρεί η Hastrup (2004: 465). Ήμουν ο πρακτικογράφος, ο εθνογράφος του πρότζεκτ, επιφορτισμένος με την περιγραφή των συμβάντων με πλούσιο, πυκνό τρόπο. Περιγράφω, ακολούθως, το επιστημολογικό, ηθικοπολιτικό και σχεσιακό πλαίσιο εντός του οποίου παρήγαγα κειμενικά τεχνουργήματα για το πρότζεκτ.

Στο παραδοτέο του LinKommons όπου για πρώτη φορά συμμετείχα ως συντάκτης και εμφανίστηκα επίσημα ως συνεργάτης του Localink, ο τότε εργοδότης μου περιέγραψε τον ρόλο μου σε υποσημείωση, εστιάζοντας στη διάσταση win-win της συνεργασίας μας:

«Η συνεργασία μεταξύ του Αλέξανδρου Παπαγεωργίου και του Localink στο πλαίσιο του LinKommons είναι μια συνεργασία win-win μέσω της οποίας ο Αλέξανδρος Παπαγεωργίου έχει αποκτήσει πρόσβαση σε ιδιαίτερα πολύτιμο υλικό έρευνας πεδίου για τη διατριβή του, και ως αντάλλαγμα μοιράζεται τις εθνογραφικές σημειώσεις του σε διάφορες μορφές, ως μέσο για τον αναστοχασμό της ομάδας LinKommons πάνω στη διαδικασία συμμετοχικού σχεδιασμού και για την παραγωγή χρήσιμων καταγραφών. Αυτή η συνεργασία επιτρέπει επίσης στον Παπαγεωργίου να χρηματοδοτήσει μερικώς τη διδακτορική έρευνά του που δεν υποστηρίζεται πλήρως από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας».

Ουσιαστικά, ο ρόλος μου στο πρότζεκτ είχε επινοηθεί. Παρουσιάζομαι επίσης, κατ' επέκταση της κατάρτισής μου ως εθνογράφου, ως ειδικός σε διεργασίες συμμετοχικού σχεδιασμού. Είχα δηλαδή «ειδημονοποιηθεί», γεγονός που νομιμοποιούσε την ανάθεση των συγκεκριμένων καθηκόντων σε εμένα. Από μία άποψη, αναγνωριζόμουν ως κατάλληλα καταρτισμένος για να φέρω αυτή την εργασία σε πέρας. Όμως το πρότζεκτ δεν το απαιτούσε. Ο συντονιστής και οι λοιποί συνεργάτες του πρότζεκτ, αλλά και οι ελεγκτές, κατά πάσα πιθανότητα θα είχαν δεχτεί να παραδώσει ο εκπρόσωπος του Localink τη μεθοδολογία συμμετοχικού σχεδιασμού έχοντας παραγάγει ο ίδιος τις αφηγήσεις των συναντήσεων. Εξάλλου, αυτό ήταν το αρχικό σχέδιο. Η ανάγκη και η αξία της εργασίας μου κατασκευάστηκε δημιουργικά και προτάθηκε στα υπόλοιπα μέλη της κοινοπραξίας ως σημαντικό στοιχείο της διαδικασίας συμμετοχικού σχεδιασμού. Ήταν μια ρύθμιση win-win, ένας συνδυασμός βοήθειας προς εμένα, εμπλουτισμού του πρότζεκτ, ελάφρυνσης του φόρτου εργασίας άλλων συνεργατών, και τρόπος ώστε να δικαιολογηθεί η αμοιβή μου. Επομένως, γνώριζα ότι η συμβολή μου (και η ιδιότητά μου) ήταν κάτι «επιπλέον», μη απαραίτητο για τη διεξαγωγή του συγκεκριμένου ερευνητικού έργου. Συζητώ στη συνέχεια τις προεκτάσεις της υποδεέστερης -επιστημολογικά και σε ισχύ- θέσης της εθνογραφίας σε πρότζεκτ. Καθώς προσαρτήθηκα στο εν εξελίξει πρότζεκτ ως επιπρόσθετη, μη αναγκαία παρουσία και συνεισφορά, ένιωσα ότι έπρεπε να επιτελέσω τον ρόλο μου με τρόπο που θα εξυπηρετούσε τους στόχους του Localink στο

LinKommons, όπως είχα εμμέσως συμπεράνει από συζητήσεις και όπως αντιλαμβανόμουν βάσει της (εργασιακής) ηθικής μου.

Στο LinKommons, η αξία της «εθνογραφίας» αφορούσε τη λειτουργία της ως «καταγραφής» (documentation). Για τη μετάφραση στο παρόν κείμενο του όρου «documentation» προβληματίστηκα μεταξύ της «καταγραφής» και της «τεκμηρίωσης». Η τεκμηρίωση αποδίδει ακριβέστερα την έννοια στα αγγλικά, ενώ, και στο πλαίσιο του μηχανισμού ελέγχου και λογοδοσίας, οι περιγραφές, φωτογραφίες, ηλεκτρονικοί σύνδεσμοι, κ.ά. που περιλαμβάνονταν στα παραδοτέα κείμενα συνιστούσαν κατά βάση αυτόματη τεκμηρίωση γεγονότων και υποσχεθεισών δράσεων. Παρ' όλα αυτά, επέλεξα την «καταγραφή» επειδή αυτό τον όρο χρησιμοποιούσαμε οι ελληνόφωνοι ειδικοί του LinKommons, τις λίγες φορές που δεν χρησιμοποιούσαμε το documentation ενώ μιλούσαμε ελληνικά. Άλλωστε, στο πλαίσιο του πρότζεκτ, η καταγραφή ταυτιζόταν, ουσιαστικά με τεκμηρίωση, καθώς δεν νοούνταν ως πράξη παραγωγής γραπτών αφηγηματικών τεχνουργημάτων τα οποία αντανάκλυσαν μια εντοπισμένη, δυνητικά αμφισβητήσιμη θεώρηση. Αντιθέτως, τα τεχνουργήματα περιείχαν και συγχρόνως συνιστούσαν αποδείξεις.

Οφείλουμε να λάβουμε επίσης υπόψη την εννοιολόγηση του documentation στο πεδίο της πληροφορικής και του προγραμματισμού, δηλαδή τα σχόλια και τις τεχνικές οδηγίες που συνοδεύουν την παραγωγή κώδικα, προς χρήση από άλλους προγραμματιστές, ή τις οδηγίες χρήσης που απευθύνονται στους τελικούς, μη εξειδικευμένους χρήστες. Την ίδια στιγμή, είναι εμφανής, στα παραδοτέα του LinKommons, η συμβολή του αρχιτέκτονα και χωροτάκτη συντελεστή του Localink στη θεωρητική και μεθοδολογική πλαισίωση του συμμετοχικού σχεδιασμού, προς μια λιγότερο τεχνο-κεντρική και περισσότερο συμπεριληπτική των χρηστών προσέγγιση. Οι συνιδρυτές του Localink ονομάζουν «πλάνη των απαιτήσεων»⁸ την

⁸ Διακρίνουν ακόμα τρία είδη πλάνης που συναντώνται στις διαδικασίες συμμετοχικού σχεδιασμού: την πλάνη του «ειδικού» ή αλλιώς, την πρόκληση να βάλεις τον εαυτό σου στη θέση του άλλου, την πλάνη του «υπερβολικά σύνθετου για να το αγγίξουμε» (too complex to touch) των κοινωνικών επιστημόνων, και την πλάνη των «αναμενόμενων αποτελεσμάτων», βάσει της οποίας το κάθε συμμετέχον μέρος έχει προκαθορισμένους στόχους και δεν αφήνει τη διαδικασία να εξελιχθεί οργανικά.

προσέγγιση των προγραμματιστών και σχεδιαστών τεχνολογίας, οι οποίοι «παραβλέπουν την ανάγκη να εξεταστούν σε βάθος οι πολυπλοκότητες και οι αποκλίσεις των διαφόρων πολιτισμικών πεδίων και κοινωνικών πρακτικών [...] και συχνά αντιμετωπίζουν την εθνογραφία ως προσέγγιση η οποία απλώς παράγει απαιτήσεις (requirements, όρος προγραμματισμού) για την ανάπτυξη συστημάτων, παρέχοντας πληροφορίες σχετικά με το «τι θέλουν οι χρήστες»». Στο παραδοτέο που συνέταξαν, οι συνιδρυτές του Localink παρατηρούν ότι αυτή η στάση «τοποθετεί την εθνογραφία εκτός διαδικασίας σχεδιασμού».

Σε άλλο σημείο του ίδιου παραδοτέου, αντλούν από τη μεθοδολογία που ανέπτυξε ο καθηγητής αστικού σχεδιασμού Donald Schön (1983), χρησιμοποιούν τον όρο «αναστοχασμό εν δράσει» (reflection in action) και υπογραμμίζουν τη σημασία της εξιστόρησης (storytelling) και της «πυκνής περιγραφής» του ανθρωπολόγου Clifford Geertz (1973) ως εργαλεία αναστοχασμού στο πλαίσιο του συμμετοχικού σχεδιασμού. Υποστηρίζουν ότι «ο σκοπός της καταγραφής είναι να διευκολύνει τον αναστοχασμό των συμμετεχόντων και την ανάπτυξη κοινών αντιλήψεων ανάμεσα στους εμπλεκόμενους». Ως επιπλέον επιχείρημα για την αξία της, απευθυνόμενοι στους συνεργάτες τεχνολόγους τονίζουν την αρχαική διάσταση λεπτομερειών που μπορεί να φαίνονται σήμερα περιττές: «οι συμμετέχοντες στο πρότζεκτ ή και άλλοι ερευνητές μπορούν να συμβουλευτούν σε μελλοντική στιγμή τα ευρήματα της εθνογραφικής έρευνας, καθώς και άλλα γραπτά αρχεία και οπτικά ή ακουστικά τεκμήρια, ως πρωταρχικές πηγές πληροφορίας».

Η ιδέα της καταγραφής ως μέσο σύνδεσης διαφορετικά εν-τοπισμένων οντοτήτων ταιριάζει με την αντίληψη του ενός εκ των συνιδρυτών του Localink γύρω από την «καταγραφή ως αποτελεσματικό «συνοριακό αντικείμενο» (boundary object) μεταξύ της ομάδας ερευνητών και/ή ακτιβιστών και της τοπικής κοινότητας, το οποίο μπορεί να βελτιώσει περαιτέρω τα συμπεράσματα, να δημιουργήσει διαφάνεια και ευκαιρίες για διάλογο». Έχει πει σε συνέντευξη που έδωσε σε μέλη ερευνητικού πρότζεκτ γύρω από τα κοινά ότι, παρότι δεν έχει εμβαθύνει στη μελέτη του επιστημονικού αυτού όρου (Star & Griesemeyer 1989), τον χρησιμοποιεί επειδή είναι πολύ σαφής ο τρόπος με τον οποίο ο ίδιος τον αντιλαμβάνεται: «το συνοριακό

αντικείμενο διαθέτει την ιδιότητα να είναι ένας επαρκώς κατανοητός όρος από οντότητες οι οποίες δεν μιλούν την ίδια γλώσσα, επομένως μπορούν να τον χειριστούν εξίσου. Έτσι, μέσα από την αλληλεπίδραση, οι άνθρωποι μπορούν να καταλάβουν τις οπτικές και τις προθέσεις ο ένας του άλλου, και να εργαστούν μαζί σε ένα κοινό πρότζεκτ.» Όσον αφορά την καταγραφή ως «συνοριακό αντικείμενο», προτείνει οι ειδικοί να παράγουν σύντομες ιστορίες ούτως ώστε να προσελκύσουν τη συμμετοχή της κοινότητας. Εδώ θα αρκεστώ να παρατηρήσω, χωρίς να έχω μελετήσει ούτε εγώ τη θεωρητική προέλευση και πρακτική εφαρμογή του όρου, ότι η έννοια του συνοριακού αντικειμένου φαίνεται να μην ευνοεί την ανάδειξη επιστημολογικών διαφορών και, κυρίως, ανισοτήτων -εγγραμματοσύνης, εξουσίας, αυθεντίας και, άρα, πρόσβασης σε- και ελέγχου του όποιου αντικειμένου.

Συγκεκριμένα σχετικά με την (πυκνή ή μη) καταγραφή, μολονότι ένα σχετικό πλαίσιο θεωρήσεων και μεθόδων συμμετοχικού σχεδιασμού αποτυπώθηκε κειμενικά στα παραδοτέα, στην πράξη η πρωτοκαθεδρία της -διαχειριστικής, προσανατολισμένης σε (προκαθορισμένους) στόχους- τεχνο-λογικής μεταξύ των συντελεστών του πρότζεκτ, όπως ήταν άλλωστε εγγεγραμμένη και στο ρυθμιστικό πλαίσιο, διατήρησε τη διαδικασία παραγωγής αφηγήματος σε μια δευτερεύουσας σημασίας θέση, και αποκλειστικά στα χέρια των ειδικών. Οι συντελεστές του πρότζεκτ γνώριζαν, μάλλον, ότι η δεοντολογία και μεθοδολογία της συγγραφής, αλλά και η ντε φάκτο συμπερίληψη της μη ανήκουσας στο πρότζεκτ τοπικής κοινότητας μη ειδικών στον σχεδιασμό, δεν θα αποτελούσαν αντικείμενο ελέγχου.

Παρ' όλα αυτά, η μεθοδολογία συμμετοχικού σχεδιασμού έπρεπε να παραχθεί-αποτυπωθεί και να παραδοθεί. Το ίδιο και η περιγραφή της διαδικασίας παραγωγής της, ως απόδειξη υλοποίησης και τήρησης δεουσών αρχών συμμετοχικού σχεδιασμού, και ως ενίσχυση της εγκυρότητας της εμπειρικά προκύψασας γνώσης που θα παραδιδόταν. Η εργασία μου, λοιπόν, συνίστατο σε καταγραφή που θα παρουσιαζόταν ως συλλογικά πονημένο αφήγημα γύρω από τη συλλογική διαδικασία παραγωγής ενός εργαλείου τεχνολογίας, της εφαρμογής έξυπνης γεωργίας. Θα λειτουργούσε, παράλληλα, και ως αποδεικτικό στοιχείο μιας συγκεκριμένης μορφής κοινωνικότητας, ενός τρόπου συν-εργασίας και συσχέτισης -

συμμετοχικού, συμπεριληπτικού- και της συναφούς υποκειμενικότητας. Ταυτόχρονα, θα αποτελούσε τεκμήριο συναίνεσης -μεταξύ των συμμετεχόντων ειδικών- γύρω από το παραχθέν αφήγημα. Ωστόσο, συνέταξα μόνος μου τα διάφορα κείμενα που εντάχθηκαν στα παραδοτέα· τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας συμμετοχικού σχεδιασμού της εφαρμογής απλώς τα διάβασαν. Μονάχα ένα μέλος της ομάδα πυρήνα της ΑμΚΕ έκανε ορισμένες, λιγοστές παρατηρήσεις σχετικά με σημεία που δεν βοηθούσαν τη δημόσια εικόνα του ΚΔ. Οι μη ειδικοί, μη συμμετέχοντες στο πρότζεκτ, μέλη της κοινότητας του Δικτύου που αναφέρονταν στα κείμενα δεν πήραν μέρος στη διαδικασία της διαμόρφωσής τους.

Καταγράφοντας (για) τον συμμετοχικό σχεδιασμό

Έγραψα κείμενα περιγράφοντας διάφορες συναντήσεις -εκπαιδευτικά εργαστήρια του ΚΔ, συναντήσεις συμμετοχικού σχεδιασμού μεταξύ των ειδικών, άτυπες επισκέψεις- ακολουθώντας το αισιόδοξο πνεύμα προηγούμενων παραδοτέων του LinKommons, τα οποία συντάχθηκαν και δημοσιεύτηκαν πριν ενταχθώ στο πρότζεκτ. Στις περιγραφές τους, οι συντάκτες αφηγούνταν συναντήσεις και καταστάσεις (στις οποίες δεν είχα παρευρεθεί) συμπεραίνοντας ότι παράγονταν θετικές εμπειρίες για όλους τους συμμετέχοντες και ανοίγονταν δυνατότητες για θετικές εξελίξεις σε πολλαπλά επίπεδα.

Ουσιαστικά, οι περιγραφές μου τεκμηρίωναν την επιτέλεση της μεθοδολογίας συμμετοχικού σχεδιασμού, την παρήγαν και την νομιμοποιούσαν, ενώ η μεθοδολογία, με τη σειρά της, νομιμοποιούσε τις ενέργειες που εντάσσονταν στο πλαίσió της· ακόμα και αυτές που δεν είχαν γίνει εξαρχής με γνώμονα τη μεθοδολογία. Στον εσωτερικό έλεγχο των παραδοτέων, πριν την αποστολή τους στους ελεγκτές της ρυθμιστικής αρχής, ένα μέλος ρώτησε γιατί οι περιγραφές μου να μην ενταχθούν στο παράρτημα, διατυπώνοντας την ανησυχία ότι οι ελεγκτές μπορεί να δυσανεστούνταν. Ο εργοδότης μου εκπρόσωπος του Localink απάντησε ότι «η καταγραφή είναι βασικό στοιχείο κάθε μεθοδολογίας συμμετοχικού σχεδιασμού και είναι σημαντικό να παρακολουθήσει ο αναγνώστης λεπτομερώς ολόκληρη την πορεία της

ανάπτυξης της μεθοδολογίας», και μάλιστα συμπεριέλαβε την απάντησή του αυτή και στο τελικό κείμενο του παραδοτέου, στην εισαγωγή των περιγραφών, απευθυνόμενος έτσι και στους ελεγκτές. Με αυτό τον τρόπο υπερασπίστηκε, απέναντι στα υπόλοιπα μέλη της κοινοπραξίας και στους ελεγκτές, τη συμπερίληψη «μακροσκελών στυλ καταγραφής». Μάλιστα, δεδομένου ότι οι περιγραφές μου των συναντήσεων ήταν διαφορετικές μεταξύ τους, η καθεμία με τον τρόπο της, οι διαφορές στον τρόπο καταγραφής παρουσιάστηκαν ως επιλογή και επισημειώθηκαν ανάλογα: «σύνοψη σημαντικών στιγμών σε αφηγηματική μορφή», «πυκνή περιγραφή», ή «λεπτομερή πρακτικά σε αφηγηματική μορφή, με συνοπτικά αναστοχαστικά σχόλια μεταξύ θεματικών ενοτήτων».

Παρ' όλα αυτά, προκειμένου να γίνει αποδεκτή η «πυκνή» κειμενικότητα, ήταν απαραίτητη η συντομευτική εξαγωγή προσανατολισμένων σε μελλοντική πράξη συμπερασμάτων μέσα από ετικέτες κωδικοποίησης, οι οποίες τεκμηρίωναν, συγχρόνως, την εφαρμογή της υποσχεθείσας μεθοδολογίας. Τα, κάπως ασυνήθιστα για πρότζεκτ τεχνολογικής καινοτομίας, κείμενα που παρήγαγα απέκτησαν έτσι μια αποδεκτή αισθητική μορφή, με αξία για τη ρυθμιστική αρχή (Elyachar 2006: 422). Η Παπαηλία παρατηρεί ότι «η αξιοπιστία ενός συγκεκριμένου είδους (genre) μπορεί συχνά να εκτιμηθεί με βάση την ικανότητά του να «περιέχει» και να «ελέγχει» αποτελεσματικά τα άλλα είδη που ενσωματώνει» (2005: 23). Ο Raymond Arthorpe τονίζει τις απαιτήσεις για μεταβιβασιμότητα και αναπαραγωγικότητα των αναπτυξιακών πολιτικών, και παραθέτει την επισήμανση του MacIntyre ότι «αν οι κοινωνικές επιστήμες δεν παρουσιάζουν τα ευρήματά τους στη μορφή γενικεύσεων που προσιδιάζουν σε κανόνες, οι λόγοι για την πρόσληψη κοινωνικών επιστημόνων ως ειδικών συμβούλων σε κυβερνητικούς οργανισμούς ή ιδιωτικές επιχειρήσεις γίνονται ασαφείς και διακυβεύεται η ίδια η έννοια της διαχειριστικής ειδημοσύνης» (1981, αναφέρεται στο 1997: 40). Εν ολίγοις, αν ήταν να πειστούν οι τεχνολόγοι ειδικοί (τα μέλη του πρότζεκτ και οι ελεγκτές του) για την αξία της συμμετοχικότητας (της ακρόασης, του διαλόγου με μη ειδικούς, κλπ.), η «εθνογραφική» καταγραφή έπρεπε, ως «ειδική» και εκείνη, να υπηρετήσει τη συστηματοποίηση της πρακτικής (της παραγωγής

αναπαραγωγίμων υλικών και μεθοδολογικών εργαλείων) και να λειτουργήσει ως νομιμοποιητικό εργαλείο της.

Η Marilyn Strathern, στον τόμο γύρω από τις κουλτούρες ελέγχου τον οποίο επιμελήθηκε, επισημαίνει ότι, στην αξιολόγηση βάσει δεικτών, «το σημείο ή η πηγή της παραγωγής γνώσης δεν έγκειται ούτε στην αφήγηση ούτε στην ερμηνεία ως ουσιαστικά κοινωνικές πρακτικές, αλλά στις προσπάθειες ταυτοποίησιμων παραγωγών γνώσης» (2000: 288). Ο Ananta Giri παρατηρεί, στον ίδιο τόμο, ότι «ένας πρωταρχικός περιορισμός του ελέγχου είναι ότι είναι υπερβολικά προσδεμένος στη λογική και γλώσσα a priori συστημάτων και στερείται της ικανότητας να αναγνωρίσει αναδυόμενες μορφές δημιουργικότητας και λογοδοσίας» (2000: 174). Η λειτουργία της καταγραφής ήταν προκαθορισμένη, ως αποδεικτικό στοιχείο καλής πρακτικής: συμπερίληψης και συμμετοχικότητας, τόσο εντός της ομάδας των ειδικών, όσο και σε σχέση με τους εξωτερικούς του πρότζεκτ, χρήστες του ΚΔ και της εφαρμογής, ωφελούμενους αγρότες.

Το ύφος της γραφής μου και η αναλυτικότητα των περιγραφών μπορεί να διέφερε από το ύφος και την έκταση των υπόλοιπων κειμένων, να ξένισε τους συνεργάτες ειδικούς και να χρειαζόταν υπεράσπιση από παράγοντα κύρους για να γίνει δεκτή. Σίγουρα, χάρη στη συγκεκριμένη –«εναλλακτική», «κοινωνικά προσανατολισμένη»- πολιτική-πλαίσιο της Ε.Ε. και στην πρωτοβουλία του Localink να με προσλάβει ως συνεργάτη, υπήρξε «παρείσφρηση» ανθρωπολόγου σε ένα πρότζεκτ τεχνο-κοινωνικής καινοτομίας. Ως αποτέλεσμα, στα παραδοτέα συμπεριλήφθηκαν κείμενα ασυνήθιστα, με φαινομενικά «άχρηστες» πραγματολογικές ή εθνογραφικές λεπτομέρειες.

Ωστόσο, δεν είχα παρεκκλίνει ως προς την ευθυγράμμισή μου με τους κοινούς ή συνδεδεμένους μεταξύ τους στόχους που είχαν θέσει το LinKommons, το Stalgitsi.gr και το Localink, και, κυρίως, ως προς την αποτύπωση μιας αρμονικής, γόνιμης συνεργασίας, η οποία υπαγορευόταν από τη συμμετοχή μου στην κοινοπραξία και η οποία απέτρεπε τον κριτικό αναστοχασμό από μία επιστημολογικά εξωτερική θέση. Ουσιαστικά, ακολουθούσα τη

γραμμή των συντελεστών του πρότζεκτ, τόσο όπως εκφραζόταν κειμενικά, όσο και όπως έβλεπα να επιτελείται στις αλληλεπιδράσεις τους, καθώς διαχειρίζονταν τις διάφορες σχέσεις και καταστάσεις με συναινετική και αλληλοϋποστηρικτική διάθεση. Έτσι, έκανα κι εγώ ήπια μόνο (αυτο)κριτική της ομάδας σχεδιασμού, επαινώντας την έμμεσα, έστω για την προσπάθειά της ή την επίγνωση που είχε των διαφόρων δυσκολιών και των δικών της αστοχιών και ελλείψεων. Όπως παρατηρεί ο Arthorpe στην ανάλυσή του της γραφής των αναπτυξιακών πολιτικών, «αν η ανθρωπολογία και άλλες κοινωνικές επιστήμες είναι να δεσμευτούν προς τη γραφειοκρατία και την τεχνολογία, πρέπει σε σημαντικό βαθμό να γραφτούν στον ίδιο τόνο» (1997: 41).

Εδώ πρέπει να σημειώσω ότι, εκτός από τι περιστάσεις όπου περιέγραφα προσωπικές διαντιδράσεις που είχα με διάφορα υποκείμενα, χρησιμοποίησα το τρίτο πρόσωπο πληθυντικού αναφερόμενος στην ομάδα σχεδιασμού των ειδικών, εξαιρώντας δηλαδή τον εαυτό μου από αυτήν. Αυτό το έκανα κυρίως επειδή, ενώ ήμουν παρών, δεν συμμετείχα ουσιαστικά στις συζητήσεις σχεδιασμού και προγραμματισμού· συνήθως κρατούσα σημειώσεις μόνο. Ωστόσο, υποστηρίζω ότι η αφάνειά μου στις περιγραφείσες αλληλεπιδράσεις, αλλά η έμμεση ορατοποίησή μου ως συντάκτη του αφηγήματος, παρουσιαζόμενου μάλιστα ως ειδικού σε αυτή την πρακτική, προσέδιδε περισσότερη εγκυρότητα στο αφήγημα. Παρόλο που υπονομευόταν, έτσι, ο ισχυρισμός περί της συλλογικής παραγωγής του.

Σε ορισμένα σημεία, ωστόσο, των περιγραφών εξέφρασα την προσωπική ματιά μου, με κάποιες «πινελιές» εθνογραφικού τύπου:

«Σε μία από τις επισκέψεις στην περιοχή, αναζητήσαμε έναν ιδιοκτήτη ταβέρνας και ιδιαίτερα ενεργό συνεργαζόμενο μέλος του ΚΔ, ο οποίος έχει αποκτήσει πολλές τεχνικές γνώσεις με το πέρασμα των χρόνων και έχει συμβάλει πολύ στην ανάπτυξη του Δικτύου στο χωριό του. [...] Όταν τον συναντήσαμε τον ρωτήσαμε για την πορεία του Δικτύου. Εκείνος έδειξε προβληματισμένος και ανέφερε ότι είχε πέσει το

Σαββατοκύριακο του Πάσχα, γεγονός που πρέπει να αποτέλεσε πλήγμα για την επιχείρησή του. Τις μέρες εκείνες υποδέχεται πολλούς πελάτες, οι οποίοι θα ανέμεναν να έχουν σύνδεση ίντερνετ και φαντάζομαι ότι ως συνεργαζόμενο μέλος θα χρειάστηκε να απολογηθεί για την ανεπάρκεια του Δικτύου. Υπέθεσα ότι η θέση του πρέπει να είναι λεπτή, καθώς βρίσκεται ανάμεσα στην τοπική κοινότητα και την ΑμΚΕ. Πιθανόν να διστάζει να αναλάβει τον ρόλο του τοπικού εκπροσώπου του ΚΔ υπερασπιζόμενος το σθεναρά, γιατί έτσι θα διακινδύνευε να αποξενωθεί από τους συγχωριανούς του, ένα ρίσκο που ως ιδιοκτήτης της ταβέρνας του χωριού δεν έχει την πολυτέλεια να πάρει (ειδικά αφού υπάρχει και «ανταγωνιστικό» καφενείο). Σε κάθε περίπτωση, σκέφτηκα ότι είναι σίγουρα δύσκολο να επιφορτίζεται ένας μόνο άνθρωπος με την πρακτική και ηθική υποστήριξη του Δικτύου, ενώ λειτουργεί ως ενδιάμεσος μεταξύ της κοινότητας στην οποία ανήκει και σε μια ομάδα ξένων, όσο καλοπροαίρετοι κι αν θεωρούνται αυτοί από τους ντόπιους».

Όπως είναι έκδηλο από τις εκφράσεις που χρησιμοποίησα, οι σκέψεις που κατέθεσα στηρίζονται σε εθνογραφικές εντυπώσεις, ενδείξεις και υποθέσεις. Δεν είχα τη δυνατότητα, ούτε την υποχρέωση ως συμμετέχων στο έργο, να ενισχύσω την εγκυρότητά τους, συζητώντας με το αναφερόμενο μέλος του ΚΔ, λόγου χάρη. Ωστόσο, πρότεινα το κείμενο αυτό προς συμπερίληψη στο παραδοτέο ως μια πιθανώς χρήσιμη, αν και ανεπαρκώς εμπειριστατωμένη, ματιά πάνω στη θέση του συνεργαζόμενου μέλους, και έγινε δεκτό.

Παραθέτω ακόμα μία τέτοια περιγραφή, από την ίδια άτυπη επίσκεψη στην περιοχή. Και εδώ ο αναστοχασμός είναι ωραιοποιητικός, ανώδυνος. Εμπλουτίζει και επιβεβαιώνει τη «σωστή» κατεύθυνση των δράσεων της ΑμΚΕ και του πρότζεκτ:

«Μίλησα με ιδιοκτήτρια ταβέρνας για τη βλάχικη γλώσσα. Το δικό της χωριό χτίστηκε και κατοικείται από Βλάχους εδώ και αιώνες. Μου είπε ότι δυο άλλα χωριά στην κοιλάδα (ένα εκ των οποίων επίσης ανήκει στο ΚΔ) είχαν δημιουργηθεί από Βλάχους. Κάποια στιγμή ανέφερε ότι υπάρχει ακόμα ένα Βλαχοχώρι στην κοιλάδα, όμως οι

κάτοικοί του είναι ξένοι, δηλαδή δεν κατάγονται από το δικό της χωριό. Εμείς βρήκαμε το σχόλιο της αστείο -«αν αυτοί είναι ξένοι εμείς τι είμαστε;» Εκείνη έδειξε ότι μοιραζόταν το νόημα που η λέξη είχε για εμάς. Φαίνεται πως οι άνθρωποι στην περιοχή χρησιμοποιούν τη λέξη για οποιονδήποτε δεν προέρχεται από το χωριό τους. Πρόσθεσε ότι οι άνθρωποι από τα άλλα Βλαχοχώρια είναι καλύτεροι από τους ίδιους: «ξέρεις την έκφραση «μικρό χωριό, κακό χωριό;»» με ρώτησε. «Όσο λιγότεροι είναι οι άνθρωποι τόσο το χειρότερο», πρόσθεσε χωρίς να μπει σε λεπτομέρειες. Αναφέρθηκε και σε ένα άλλο χωριό, ποντιακό: «και αυτοί είναι καλύτεροι από εμάς, ανοιχτοί, καλοπροαίρετοι.»

Δεν θα έπαιρνα τον λόγο της συνομιλήτριάς μου τοις μετρητοίς όσον αφορά την ποιότητα των ανθρώπων στα διάφορα χωριά. Ωστόσο, η πληροφορία που βρήκαμε ιδιαίτερα χρήσιμη ήταν ότι οι ντόπιοι φαίνεται ότι πως διατηρούν μακροχρόνιους διαχωρισμούς σχετικά με την αντίληψή τους περί ταυτότητας. Αυτό το είδος διαφοροποίησης μπορεί να μην επιδεικνύεται με τη μορφή αντιπαλότητας ή διαμάχης (ή μπορεί και ναι, δεν διαθέτουμε ακόμη πολλές πληροφορίες για τις σχέσεις μεταξύ χωριών), παρ' όλα αυτά αντανακλάται στη γλώσσα, όπως διαπιστώσαμε, και συνεπώς, μπορεί να σημαίνει ότι η καθημερινή πράξη των χωρικών διέπεται από ένα κοινωνικό *habitus* το οποίο σιωπηρά υπαγορεύει την απομονωμένη μοναδικότητά τους σε σχέση με τα άλλα χωριά. Με άλλα λόγια, βάσει ως τώρα παρατηρήσεων, η αίσθηση κοινότητας στην κοιλάδα Δυτικά του Ύμωνα πιθανώς δεν εκτείνεται πέραν των χωρικών και νοητικών ορίων κάθε χωριού. Αυτό, βέβαια, δεν συνιστά καινούρια πληροφορία. Η ομάδα του *Stalgitsi.gr* έχει επίγνωση αυτού του γεγονότος και, λαμβάνοντάς το υπόψη, έχουν συζητήσει την πιθανότητα αλλαγής του ονόματος του Δικτύου, καθώς οι κάτοικοι όλων των άλλων δεν ταυτίζονται με αυτό. [...]

Έχοντας στον νου όλα τα παραπάνω, είναι ασφαλές να συμπεράνουμε ότι το καλύτερο επόμενο βήμα για την εξάπλωση του ΚΔ είναι καταρχάς να ενδυναμωθούν οι δεσμοί κοινότητας εντός του κάθε χωριού και να προωθηθεί η οικειοποίηση και διαχείριση ως

πόρος που ανήκει στο καθένα ξεχωριστά, με την ελπίδα ότι, μακροπρόθεσμα, οι άνθρωποι στην κοιλάδα θα αντιληφθούν το ΚΔ ως έναν πόρο που μοιράζονται όλοι. Αυτό το συμπέρασμα αναδεικνύει τη σημασία του ρόλου των ομάδων δράσης, καθώς και μεμονωμένων μελών της κοινότητας ως εμπλεκόμενων υποκειμένων (engaged actors).»

Στη συνέχεια παρέθεσα την ανησυχία που μου εξέφρασε η συνομιλήτρια γύρω από τον αφανισμό της βλάχικης γλώσσας και τη δική μου απόκριση, ότι το ίντερνετ και το ΚΔ συγκεκριμένα θα μπορούσε να βοηθήσει στην καταγραφή και διατήρησή της.

Η πολλαπλή ευθύνη της αναδυόμενης ειδημοσύνης

Η εργασία μου για το πρότζεκτ αφορούσε, ειδικά τον τελευταίο χρόνο της διεξαγωγής του και δεύτερο της δικής μου εμπλοκής, τον συμμετοχικό σχεδιασμό της εφαρμογής έξυπνης γεωργίας, ο οποίος, με τη σειρά του, καταγραφόταν (από εμένα) ως τεκμήριο της εφαρμοσμένης παραγωγής της μεθοδολογίας συμμετοχικού σχεδιασμού για ΚΔ. Οι δύο αυτές παράλληλες εργασίες αποτέλεσαν και τις περιστάσεις όπου δεν εργάστηκα αποκλειστικά ως καταγραφέας συμβάντων. Στο πλαίσιο της συμβολής μου στη δημιουργία της μεθοδολογίας, πήρα συνεντεύξεις εν είδει σχολίων ανατροφοδότησης από τους λοιπούς ειδικούς του πρότζεκτ. Στο πλαίσιο του σχεδιασμού της εφαρμογής, μετέβην στην περιοχή μόνος μου για να πάρω συνεντεύξεις από αγρότες, χρήστες του ΚΔ, ως εκπρόσωπος της ομάδας σχεδιασμού, αφού είχα αντιληφθεί σε γενικές γραμμές τη μορφή, χαρακτηριστικά και δυνατότητες της εφαρμογής. Κατέγραψα το περιεχόμενο των συζητήσεών μου με τους συνεντευξιζόμενους ως δεδομένα προς λήψη υπόψη από την ομάδα σχεδιασμού της εφαρμογής και ως μέρος της διαδικασίας συμμετοχικού σχεδιασμού.

Δεδομένου ότι ήμουν εξίσου αδαής στη γεωργία και στον προγραμματισμό (αλλά και στον συμμετοχικό σχεδιασμό), συχνά αναρωτιόμουν σε τι συνίστατο η ειδημοσύνη μου και

αμφέβαλλα γύρω από την καταλληλότητά μου για την εργασία που μου είχε ανατεθεί. Στο τελευταίο παραδοτέο στο οποίο συμμετείχα, θα παρουσίαζα τα αποτελέσματα από τις συνεντεύξεις και από τις διάφορες συναντήσεις, εξάγοντας ορισμένα συμπεράσματα γύρω από τη μεθοδολογία και τον συμμετοχικό σχεδιασμό, εν γένει. Στην εισαγωγή μου σκέφτηκα να παραδεχτώ ότι δεν ήμουν ειδικός σε αυτούς τους τομείς. Όμως, συνεργάτης στο πρότζεκτ εξέφρασε επιφυλάξεις, επισημαίνοντας ότι θα κινδυνεύαμε να εκτεθούμε στους ελεγκτές αν έγγραφα ότι δεν διέθετα τα κατάλληλα προσόντα. Τελικά απέφυγα τον κίνδυνο παραδεχόμενος ότι ήμουν άπειρος μεν, κατάλληλος μάλλον για τη συγκεκριμένη εργασία δε, ως ενδιάμεσος μεταξύ δύο κόσμων, χάρη στην τεχνολογική αδαημοσύνη μου και στην κατάρτισή μου που προϋποθέτει και καλλιεργεί την ενεργητική ακρόαση.

Ταιριάζει, μάλλον, και για τα πρότζεκτ η παρατήρηση των Appel et al. για την ειδημοσύνη και την αυθεντία στις υποδομές, ότι είναι αναδυόμενες: «προκύπτουν μέσα από αυτοσχέδιες, διακυβευόμενες, ετερογενείς πρακτικές που επιτελούνται εν μέσω μερικών γνώσεων και αδιάλλακτων υλικότητων» (2018: 13). Σημειώνω, ως προς την ανάδυση της ειδημοσύνης στο πεδίο υπό μελέτη, ότι τις υλικές και ποιητικές πρακτικές γύρω από το Δίκτυο συμπληρώνει η άυλη ακαμψία των τεχνουργημάτων λογοδοσίας. Ισχυρίζομαι ότι, πέρα από μια κάποια κοινωνική «ευαισθησία» (κατάλληλη για «trust building»), η ειδημοσύνη μου αφορούσε ουσιαστικά την ικανότητα παραγωγής ενός «στρογγυλεμένου», ωραιοποιητικού αφηγήματος με επίφαση επιστημονικότητας, σύμφωνου με τις απαιτήσεις του μηχανισμού λογοδοσίας για αποδείξεις επιτυχίας. Αυτές, όπως θα δούμε στα κεφάλαια 5 έως 8, συνίσταντο κυρίως στην παρουσίαση θετικού κοινωνικού αντίκτυπου, πραγματοποιημένου ή δυνητικού, μέσα από (υποσχέσεις για) επίτευξη βιωσιμότητας, ανάπτυξη, ενδυνάμωση ατόμων και κοινοτήτων και σύσφιξη κοινωνικών δεσμών, μεταξύ άλλων. Αποδεικνυόταν, έτσι, η δημιουργία πίστης στις δυνατότητες του εγχειρήματος των ΚΔ και ελπίδας για μελλοντική ευημερία.

Βάσει του ηγεμονικού χρονοτόπου της προόδου, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι το πρότζεκτ πρέπει να παρουσιάσει αλληλουχία (μεγεθυνόμενων και μεγεθυντικών δράσεων), ενσωματώνοντας το τυχαίο, και να αποδείξει, με αυτό τον τρόπο, ότι οι δυνατότητες που

δημιουργεί ξεπερνούν τη χρονική διάρκειά του. «Μια αίσθηση διάρκειας αγκαλιάζει πάντα οποιαδήποτε αντίληψη μπορεί να έχουμε για την αλληλουχία, επειδή τα γεγονότα καταγράφονται ως τέτοια μόνο εντός ενός πλαισίου που τα ξεπερνά σε διάρκεια» (Hastrup 2004: 463). Δεδομένου ότι η συνέχιση της δραστηριότητας και η εκπλήρωση των υποσχέσεων περνάει μέσα από την πραγματοποίηση νέων πρότζεκτ, διαπιστώνουμε ότι το αφήγημα του πρότζεκτ τείνει να αντισταθμίσει, και πάντως δεν σχολιάζει, τους άστατους, διακοπτόμενους προτζεκτιακούς ρυθμούς. Αυτό έκανα και εγώ -αυθόρμητα- στις περιγραφές που συνέταξα, στις οποίες μάλιστα παρουσίασα τα διάφορα συμβάντα γραμμικά, βάσει της χρονολογικής σειράς με την οποία πραγματοποιήθηκαν, δίνοντας, έτσι, μια αισιόδοξη αίσθηση χτισίματος που θα μπορούσε να επεκταθεί πέραν της διάρκειας του πρότζεκτ.

Η ευθύνη μου ως εργαζόμενου για το πρότζεκτ αφορούσε κυρίως το Localink, και, συνεπώς, τις τυπικές υποχρεώσεις του ΜΚΟ προς τη ρυθμιστική αρχή του πρότζεκτ. Παράλληλα, στήριζα τους κοινούς και επιμέρους στόχους του πρότζεκτ και του Stalgitsi.gr, ενώ ένιωθα υπόλογος και προς τους συνεντευξιαζόμενους αγρότες, και προσπάθησα να μεριμνήσω ώστε να μην τους παραφράσω, ούτε να τους καταστήσω «αόρατους», αλλά να αναδειχθεί και να ληφθεί υπόψη στον σχεδιασμό η οπτική τους. Αποδέχθηκα, ωστόσο, τις ιεραρχίες βάσει ειδημοσύνης και την (αν)ισορροπία ως προς την αναπαράσταση και τον έλεγχο, οι οποίες ήταν εγγεγραμμένες στην αρχιτεκτονική του πρότζεκτ, αλλά και στη σχέση τους με την ομάδα πυρήνα της ΑμΚΕ. Στα κεφάλαια 7 και 8 θα ισχυριστώ ότι οι ανισότητες αυτές προεκτείνονταν υπόρρητα στο, αναπόφευκτα προτζεκτιακό, μέλλον, παρά τον οραματισμό περί ενδυνάμωσης και αυτοδιάθεσης.

Γράφοντας τα παραδοτέα, συχνά προβληματιζόμουν σχετικά με την ομάδα στην οποία ανήκα και στους πιθανούς αναγνώστες. Ποιον εκπροσωπούσα και σε ποιον απευθυνόμουν; Ανάμεσα σε ποιους μεσολαβούσα; Στην ομάδα σχεδιασμού και τους ελεγκτές; Στο πρότζεκτ (που αντιπροσώπευε, επίσης, την «έρευνα») και τις (γραφειοκρατικές) πηγές χρηματοδότησής του; Σε παραγωγούς και καταναλωτές γνώσης; Σε ακτιβιστές ειδικούς και σε επίδοξους μιμητές τους; Στην ειδική ομάδα σχεδιασμού και τους μη ειδικούς αγρότες (οι οποίοι μάλλον δεν θα

διάβαζαν ποτέ τα κείμενα); Στο Localink και όλους τους υπόλοιπους; Σε εμένα και τον εργοδότη μου; Όλες αυτές οι διαλογικές συσχετίσεις λάμβαναν χώρα παράλληλα εντός μου, με μικρότερη ή μεγαλύτερη ένταση, συνοδευόμενες από την ευθύνη που συνεπαγόταν η καθεμία. Ταυτόχρονα, πίστευα ότι λίγη σημασία θα δινόταν στα κείμενά μου, από οποιονδήποτε εκ των πιθανών αναγνωστών.

Ο μόνος φορέας από τον οποίο έλαβα κάποιο σχόλιο σχετικά με τη συμβολή της εργασίας μου ήταν από την AmKE Stalgitsi.gr. Μέλος της ομάδας πυρήνα, σε συνέντευξη που μου παραχώρησε μετά το τέλος του πρότζεκτ αξιολόγησε θετικά την εργασία μου για τη γεωργική εφαρμογή, την οποία είχε κατηγοριοποιήσει ως συλλογή και τεκμηρίωση πληροφορίας. Την χαρακτήρισε ως προστιθέμενη αξία για το ΚΔ: *«Πάνω σε αυτό θα πατήσουμε κάποια στιγμή, όταν με το καλό βρούμε τον τρόπο, να πούμε ότι θα προχωρήσουμε με την εφαρμογή, θα χρειαστούμε αυτή τη δουλειά και αυτή την ανάλυση των αναγκών και των χαρακτηριστικών, για να ξεκινήσουμε να χτίζουμε μια τέτοια υπηρεσία και μια τέτοια εφαρμογή. Και άρα αυτό είναι μια δουλειά που μένει και έχει και αξία.»*

Λέξεις και εαυτοί του πρότζεκτ

Σε πολλές περιστάσεις καταλάβαινα λίγα από τα νοήματα των λεγομένων γύρω μου. Οι υπόλοιποι συντελεστές του πρότζεκτ επικοινωνούσαν πίσω από τις λέξεις, βάσει κοινών κωδικών και αναπαραστάσεων. Χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση ενός μέλους του γνωμοδοτικού συμβουλίου, τον οποίο οι υπόλοιποι αντιμετώπιζαν ως γκουρού, ενώ εγώ καταλάβαινα ελάχιστα από όσα έλεγε. Η αυθεντία του γινόταν αντιληπτή σε εμένα κυρίως από το κύρος που του προσέδιδε η γλώσσα του σώματος των υπολοίπων. Συχνά δεν είχα πρόσβαση στα σημαινόμενα εννοιών και «σημασιολογικών συστάδων» (semantic clusters) (Wright, αναφέρεται στο Gershon 2011: 551), επειδή δεν καταλάβαινα επαρκώς το επιστημολογικό και πολιτικό τους υπόβαθρο, πλαίσιο και προεκτάσεις. Οι «δικές μου» λέξεις ήταν διαφορετικές, όμως θα έβρισκα τρόπο να τις ταιριάξω.

Οφείλω να ξεκαθαρίσω ότι ποτέ δεν μου απαγορεύτηκε να εκφράσω αντιρρήσεις ή να ασκήσω κριτική σε μεθόδους και προσεγγίσεις. Ενστικτωδώς γνώριζα ότι αποτελούσε μέρος των υποχρεώσεών μου να υποστηρίξω το αφήγημα και τους στόχους του πρότζεκτ. Κανείς δεν με λογόκρινε σε καμία φάση, ούτε ένιωσα ότι λογόκρινα τον εαυτό μου, ότι θα ήθελα να γράψω άλλα πράγματα, αλλιώς. Αφενός, είχα εξαρχής νιώσει το «πνεύμα» της λογικής και του λόγου του πρότζεκτ και θα προσάρμοζα τα τεχνουργήματα που θα παρήγαγα σε αυτό. Αφετέρου, *πίστευα* στην πρακτική και πολιτική αξία της δραστηριότητας στην οποία συμμετείχα. Αργότερα, η απόσταση που πήρα από το πεδίο και η μελέτη θεωρητικών πηγών διαμόρφωσε την εν-τοπισμένη επιστημολογία που αποτυπώνεται στο παρόν κείμενο.

Σε κάθε περίπτωση, όσο εργαζόμουν στο πρότζεκτ υιοθέτησα αυτό που είχα αντιληφθεί ως ρόλο του ειδικού στο πρότζεκτ, επιστράτευσα την κατάρτισή μου ως εργαλείο για έναν πολιτικά (και άρα ηθικά) νομιμοποιημένο, αν και επιστημολογικά ασύμβατο με αυτήν, σκοπό, και παρήγαγα μη κριτικά αφηγηματικά τεχνουργήματα. Με αυτό τον τρόπο (ανα)παρήγαγα κι εγώ ιεραρχικές, αποικιοκρατικές λογικές, κυρίως μέσω της υιοθέτησης κυρίαρχων κανονιστικών κατηγοριών και τεχνικών, όπως η ειδημοσύνη, οι οποίες συνεπάγονταν τον αποκλεισμό όσων (ατόμων, λογικών, αφηγημάτων, κ.ά.) δεν ήταν συμβατές με αυτές. Οι περιγραφές μου συντάχθηκαν με τον τρόπο που το πρότζεκτ όριζε την (στρατηγική) αλήθεια γύρω από τον εαυτό του (Mosse 2006: 943, 945) και αποτέλεσαν «μια αποδεκτή ιστορία η οποία διαμεσολαβεί σε ερμηνευτικές διαφορές προκειμένου να συντηρήσει σχέσεις και τη ροή πόρων» (Phillips & Edwards 2000, αναφέρεται ό.π.: 943).

Ο Gledhill, αναλύοντας τις διάφορες διαστάσεις μιας εφαρμοσμένης ανθρωπολογίας διαπιστώνει ως «βασικό πρόβλημα, η ανθρωπολογική συμμετοχή στο επίπεδο του σχεδιασμού των προγραμμάτων να χρησιμοποιείται απλώς για να προσφέρει μια επίφαση μελέτης και «διαβούλευσης», προκειμένου να νομιμοποιηθεί μια προαποφασισμένη διαδικασία εφαρμογής τους» (2013: 308). Ο προβληματισμός του Gledhill δεν έχει ακριβώς εφαρμογή στη δική μου περίπτωση, καθώς δεν έλαβα μέρος στον σχεδιασμό του έργου, ενώ και όταν εντάχθηκα σε αυτό δεν μου ζητήθηκε να συμμετάσχω ως ανθρωπολόγος, αλλά ως

καταγραφέας συμβάντων με τον τίτλο του εθνογράφου, συνεργάτης με συγκεκριμένη αποστολή που κάνει παράλληλα και τη διατριβή του, όχι ως ανθρωπολόγος ερευνητής που συμβάλλει ισότιμα ή συμβουλευτικά. Παρ' όλα αυτά, η καταγραφή, με τον τρόπο που έγινε, ωραιοποιητική, απογυμνωμένη από ανθρωπολογική κριτική ανάλυση και προβληματοποίηση, χρησιμοποιήθηκε πράγματι ως νομιμοποιητικό, αν και μικρής βαρύτητας, μεθοδολογικό εργαλείο σε μια διαδικασία της οποίας η έκβαση ήταν προδιαγεγραμμένη και δεν επιδεχόταν ουσιαστική κριτική ή παρεκκλίσεις. Ειδικά αφότου έμαθα ότι ήταν κοινή γνώση -όχι και για εμένα, όμως- ότι η εφαρμογή έξυπνης γεωργίας δεν θα γινόταν, ένιωσα ότι η εργασία μου -οι γραπτές περιγραφές ή οι συνεντεύξεις με τους αγρότες- εκτελούσε απλώς μια λειτουργία επιτέλεσης προθέσεων. Μου επιβεβαιώθηκε ότι το είδος ειδημοσύνης και αυθεντίας που αντιπροσώπευα κατείχε υποδεέστερη, ασήμαντη θέση στην ιεραρχία του πρότζεκτ και στο καθεστώς γνώσης στο οποίο εντασσόταν.

Η παρούσα εθνογραφία συνιστά μια κοσμοποιητική θεώρηση από μια διαφορετική του πρότζεκτ επιστημολογική και δεοντολογική θέση και πρίσμα, τόσο ως προς τα γραπτά τεχνουργήματα που παρήγαγαν οι συντελεστές του γύρω από τα ίδια συμβάντα, όσο και πάνω στην πρότερη αναπαράστασή τους από εμένα στο πλαίσιο του πρότζεκτ. Ωστόσο, δεν μπορεί να θεωρηθεί συμπτωματικό ότι, τόσο αυτή όσο και η εθνογραφία του Mosse γύρω από το αναπτυξιακό πρότζεκτ στο οποίο συμμετείχε, παράχθηκαν έξω και ύστερα από το πλαίσιο του πρότζεκτ -τεχνο-κοινωνικής καινοτομίας ερευνητικού της Ε.Ε. στη δική μου περίπτωση, αναπτυξιακής βοήθειας της Βρετανικής Κυβέρνησης για εκείνον. Όσον αφορά την εργασία του όσο ήταν μέλος του πρότζεκτ, ο Mosse δηλώνει ότι αναλαμβάνει την ευθύνη για τη διαμόρφωση του σχεδιασμού και την κατασκευή της επιτυχίας του πρότζεκτ, για την αφέλεια, υπερβολική φιλοδοξία και εμμονή της συμβολής του. Ωστόσο, προσθέτει ότι θεωρεί τις προσωπικές αστοχίες του αυτές ως προδιαγεγραμμένες από τις δομικές και λογοθετικές συνθήκες ενός αναπτυξιακού πρότζεκτ, και διευκρινίζει, παράλληλα, ότι δεν αμφισβητεί την ειλικρίνεια ή την αφοσίωση τη δική του ή των άλλων συνεργατών (2006: 941).

Έχω δηλώσει ότι θέλω να διατηρήσω ανεπίλυτη την ένταση μεταξύ του βάρους κανονιστικών τεχνολογιών και την εμπρόθετη δράση υποκειμένων, όσον αφορά σχεσιακά -λογοθετικά και πρακτικά- αποτελέσματα των πολιτικών της γνώσης στο πεδίο υπό μελέτη. Ωστόσο, κατά την επιστημολογικά εν-τοπισμένη ανίχνευση των διαδικασιών συνάρθρωσης του ατομικού, του συλλογικού και του θεσμικού στην οποία προβαίνω, δεν αποφεύγω την υποδήλωση αιτιών και την εξαγωγή συμπερασμάτων με τρόπο που κρίνονται καθοριστικές, αφενός, οι τεχνολογίες υποκειμενοποίησης, και, αφετέρου, οι ανισότητες βάσει ασυμμετριών εξουσίας.

Θα ήθελα, σε αυτό το σημείο, να πραγματοποιήσω ορισμένες παρατηρήσεις γύρω από τη δική μου υποκειμενικότητα, γνωρίζοντας ότι οι ψυχολογικού τύπου (αυτο)αναλύσεις δεν έχουν θέση σε μια διδακτορική διατριβή στην ανθρωπολογία. Περιλαμβάνω την ανάλυση που ακολουθεί ως προς τη συνάφεια, για τη μεθοδολογία της έρευνας, της σκιαγράφησης της υποκειμενικότητας του εθνογράφου, αλλά και στον βαθμό που μπορεί να αφορά τις σύγχρονες ερευνητικές, και όχι μόνο, υποκειμενικότητες.

Το αίσθημα εκκρεμούς χρέους που είχα προς τον συνομιλητή στην έρευνα και εργοδότη μου έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στη σχέση μας και σε άλλες σχέσεις που σύναψα, στην εν γένει συμπεριφορά μου στο πεδίο και στα τεχνουργήματα γνώσης που παρήγαγα. Δεν έχω σκοπό να αποδώσω ευθύνες -αν το αίσθημα αυτό οφείλεται περισσότερο σε εμένα ή σε εκείνον. Υποστηρίζω ότι, ήδη πριν συνεργαστώ μαζί του, ήμουν «προτζεκτοποιήσιμος», αν όχι ήδη «προτζεκτοποιημένος». Όχι μόνο λόγω της γενικευμένης και της προσωπικής μου εργασιακής επισφάλειας την εποχή εκείνη, ή λόγω της διαπερατότητας της προτζεκτιακής λογικής στην οποία είχα εκτεθεί, αλλά και εξαιτίας βαθύτερων και διαχρονικότερων τάσεων της προσωπικότητάς μου. Λαμβάνω υπόψη τους μηχανισμούς υποκειμενοποίησης και συσχέτισης βάσει ηθικού χρέους και ατομικής υπευθυνοποίησης που είναι ενεργοί στην τεχνολογία των πρότζεκτ της οικονομίας της γνώσης, και γενικότερα, στη σύγχρονη, μεταβιομηχανική νεοφιλελεύθερη συνθήκη, και παραδέχομαι ότι μάλλον έχω εσωτερικεύσει τις επιταγές τους, με τρόπους και σε χρόνο που δεν καταλαβαίνω ούτε εγώ ο ίδιος.

Εν ολίγοις, άπαξ και ένιωσα ευεργετημένος, ήμουν έτοιμος να συμμορφωθώ, να μην αμφισβητώ και να μην συγκρούομαι, να χρωστάω: εργασία, διαγωγή και, εν μέρει, τον εαυτό μου· συναίνεση, ουσιαστικά. Μάλλον έδινα στους γύρω μου να καταλάβουν ότι ήμουν ριζοσπαστικός με ήπιο, φιλειρηνικό, «ερευνητικό» τρόπο, και, άρα ικανός να λειτουργήσω σε ένα πλαίσιο ιδεολογικού συμβιβασμού και ατομικής υπευθυνοποίησης.

Υπό το φουκωικό πρίσμα ότι αυτό που ορίζει μια σχέση εξουσίας είναι η δράση πάνω στη δράση, καθοδήγηση της συμπεριφοράς και οριοθέτηση του πεδίου διαθέσιμων δυνατοτήτων (1991: 91-92· 1982, αναφέρεται στο Κιουρκιολίς 2020α: 30), τόσο εγώ όσο και οι ιεραρχικά ανώτεροί μου συνεργάτες ήμασταν ταυτόχρονα υποκείμενα δράσης και υποκείμενοι στις ίδιες τεχνολογίες κυβέρνησης του εαυτού, μια πτυχή των οποίων είναι, όπως παρατηρεί ο Pels, η επιδίωξη μιας ιδανικής εκδοχής του εαυτού (2000: 138). Μπορεί να υπήρχε ανισότητα ισχύος στις σχέσεις που σύναψα, ωστόσο, μέρος της δικής μου δράσης, όπως είχα εκ των προτέρων την τάση να κάνω, αφορούσε την παραχώρηση σε άλλους της δυνατότητας για παρέμβαση και επίδραση πάνω μου, ανεξάρτητα από το αν εκείνοι τελικά την χρησιμοποιούσαν. Την παρατήρηση του Φουκώ ότι «η σχέση εξουσίας μπορεί να είναι το αποτέλεσμα μιας προγενέστερης ή μόνιμης συγκατάθεσης» (1991: 91) αντιλαμβάνομαι ως την επιβεβαίωση ότι η ανισότητα δεν γεννιέται κατά τη συσχέτιση συγκεκριμένων οντοτήτων, παρότι μπορεί να αναπαραχθεί μέσα από αυτήν. Με άλλα λόγια, ισχυρίζομαι ότι, όσο η συνθήκη της αμοιβαία αναγνωρισμένης ευεργεσίας έδινε σε ανώτερούς μου «πιστωτές» το δικαίωμα να κατευθύνουν τη δράση μου και να υπολογίζουν το υπολειπόμενο, κάθε στιγμή, «χρέος» μου (παρά το αφήγημα περί ομότιμης συνεργασίας), άλλο τόσο ήταν η ανισότητα εξαρχής εμπεδωμένη εντός μου και πρώτος εγώ θεωρούσα ότι η αξία της εργασίας μου δεν επαρκούσε για να αποσβεσθεί το χρέος. Αν ασκούσαν εξουσία πάνω μου, τους το επέτρεψα εξαρχής, μπορεί και να τους ενθάρρυνα, σιωπηρά.

Μοιάζει αυτονόητο ότι και ο ανθρωπολόγος, όντας υποκείμενο του καιρού του, δεν διαφεύγει των μηχανισμών υποκειμενοποίησης που αφορούν και τα υποκείμενα της έρευνάς του, αν και συχνά με διαφορετικούς τρόπους. Στην περίπτωση αυτή, μάλιστα, όπου ο ανθρωπολόγος

ερευνητής αποτελεί και ο ίδιος δρων υποκείμενο στο πεδίο, επαναλαμβάνω την πεποίθησή μου ότι οφείλει, μέσω του αναστοχασμού του, να υποβάλει τον εαυτό του στις ίδιες αναλυτικές κατηγορίες τις οποίες χρησιμοποιεί καθώς αποτυπώνει κειμενικά την εν-τοπισμένη εκδοχή του της βιωθείσας πραγματικότητας.

Η χρονοπολιτική στην έρευνα/της έρευνας

Χρησιμοποιώ τις έννοιες του αλλοχρονισμού και της χρονοκρατίας για την εξέταση της ίδιας της εθνογραφικής πρακτικής (μου), δεδομένου ότι οι αλλοχρονικές και χρονοκρατικές εκδηλώσεις και αποτελέσματά της, αλλά και οι τεχνικές και τεχνολογίες που τα επιφέρουν, είναι πολλαπλές και δεν μπορούν να αγνοηθούν. Παρέχω, συνεπώς, μια εν-τοπισμένη θεώρηση της εθνογραφίας, της θεσιακότητας και των συμπερασμάτων της *στον* χρόνο και *μέσω του* χρόνου, παράλληλα με την ανάλυση *του* χρόνου ή των διάφορων χρόνων. Συμφωνώ με τις Kirtsoglou και Simpson ότι είναι σημαντικό να στοχαζόμαστε πάνω στους τρόπους με τους οποίους οι ανθρωπολόγοι είμαστε ενσωματωμένοι στις χρονικότητες τις οποίες μελετάμε και περιγράφουμε (ό.π.: 2). Άλλωστε, ανθρωπολόγοι και συνομιλητές βιώνουμε έναν κοινό χρόνο, ο οποίος «χαρακτηρίζεται από οντολογικές, γνωσιολογικές, ηθικές, λογοθετικές και πρακτικές χρήσεις που αρνούνται τη συγχρονικότητα» και από τον οποίο μπορούμε όλοι να αποκλειστούμε (ό.π.: 6).

Παρά τις οπωσδήποτε ποικίλες διαφοροποιήσεις, μεταξύ εθνογράφου και συνομιλητών-ειδικών, ως προς τη βίωση του χρόνου και τα χρονοτοπία που τη διέπουν, τόσο (πολλά από) τα δρώντα υποκείμενα όσο και εγώ ως ανθρωπολόγος ερευνητής μοιραζόμασταν και μοιραζόμαστε, λόγου χάρη, τη συγχρονική παρουσία μας ως ειδικοί στο οικοσύστημα των πρότζεκτ με την τωρινή μορφή που έχει η λεγόμενη οικονομία της γνώσης. Δηλαδή, όπως συζητήσα στην Εισαγωγή, ως υποκείμενα τα οποία οφείλουν να επι- και αποδεικνύουν πολλαπλώς ότι είναι δυναμικά, δραστήρια, ευέλικτα και προσανατολισμένα στο μέλλον, να ακολουθούν επιταγές για διαρκή κινητικότητα, πρωτοτυπία και επανεπινόηση του εαυτού,

υπαγόμενα στις σύγχρονες συνθήκες εργασίας στην έρευνα και ωθούμενα να παραμερίσουν, συγκαλύψουν ή καταπνίξουν άλλους, ατομικούς ή συλλογικούς, προσανατολισμούς και ρυθμούς. Δεχόμενα, επίσης, λιγότερο ή περισσότερο, να δεσμευτούν σχετικά με το είδος της (ανώδυνης πολιτικά) δραστηριότητάς τους στο μέλλον.

Την ίδια στιγμή, ωστόσο, η εργασία της διερεύνησης των παροντικών καταστάσεων και των μηχανισμών παραγωγής νοημάτων και υποκειμενικότητων επιτάσσει να αναδεικνύουμε τις ετερογενείς, βιωμένες, εν-τοπισμένες, ηθικά αναστοχαστικές επιστημολογίες στο πεδίο, τόσο των υποκειμένων (ατομικά και σε ομαδώσεις), όσο και του εθνογράφου ερευνητή (ατομικά και πειθαρχικά). Αυτές προκύπτουν από- και αντανακλούν συσχετισμούς (χρονοπολιτικής) ισχύος, η ιστορικότητα των οποίων δεν είναι συγχρονική, άλλωστε. Για παράδειγμα, παρότι το ερευνητικό πρότζεκτ και η διατριβή αυτή που το μελετά είναι αμφότερα τεχνουργήματα της «εποχής τους», στο πλαίσιο του τεχνολογικού πρότζεκτ ο ανθρωπολογικού τύπου αναστοχασμός ήταν άσχετος με τη συλλογική φαντασιακή πρακτική και για αυτό υποδεέστερος, όμως είναι κυρίαρχος στο παρόν, μεταγενέστερο κείμενο. Επίσης, το οικοσύστημα των ερευνητικών πρότζεκτ δεν είναι ενιαίο, αλλά περιλαμβάνει πολλές, διακριτές αν και συχνά αλληλεπικαλυπτόμενες, σφαίρες, χρονικότητες και χρονοτοπία, για παράδειγμα βάσει επιστημονικού/πειθαρχικού κλάδου ή ρυθμιστικού πλαισίου. Συνεπώς, ο «κοινός χρόνος» μπορεί να επιβληθεί, να βιωθεί, να νοηματοδοτηθεί και, άρα, να παραχθεί με αμέτρητους διαφορετικούς τρόπους.

Σε κάθε περίπτωση, η παρούσα έρευνα «διαπράττει» αλλοχρονισμό, δεδομένου ότι η περίοδος της (μοναχικής) συγγραφής της διατριβής τοποθετείται έξω και μετά από τον χρόνο του πρότζεκτ. Όπως επιβεβαιώνει ο ανθρωπολόγος David Mosse μέσα από την εμπειρία του σε αναπτυξιακό πρότζεκτ, «η τεχνο-διαχειριστική λογική επιταχύνει την ιστορία ούτως ώστε οι [προσανατολισμένες σε λύσεις και αποτελέσματα] φιλοδοξίες του παρόντος να σβήνουν διαρκώς τις εμπειρίες του παρελθόντος» (2006: 943). Οι προσανατολισμένες στο μέλλον διαντιδράσεις στο πεδίο -μέρος του τότε παρόντος των υποκειμένων- παρουσιάζονται ως παρελθοντικές στο παρόν του συγγραφέα ανθρωπολόγου. Μπορούμε με ασφάλεια να

διαπιστώσουμε ασυμμετρία στην αποτύπωση του αναδυόμενου σε μια αναδρομική, παγιωμένη κειμενικά θεώρηση (Miyazaki 2004).

Ένας τρόπος που χρησιμοποιώ ώστε να αντισταθμίσω, οπωσδήποτε μερικώς, την αδυναμία αυτή, είναι η συμπερίληψή στα υποκείμενα της εθνογραφίας και του (τότε) εαυτού μου. Συναρθρώνω συγχρονικά τον εαυτό μου στις υπό διερεύνηση χρονικότητες, ως υποκείμενο το οποίο, ως συντελεστής του πρότζεκτ και εκείνο, υπαγόταν σε παρόμοια -χρονικά, ελέγχου και λογοδοσίας, κ.ά.- καθεστώτα με τα δρώντα υποκείμενα και, παράλληλα, (συν)εργαζόταν για την παραγωγή χρονικοτήτων. Επιχειρώ να ιστορικοποιήσω τον εαυτό μου ως υποκείμενο που εργάστηκε σε πρότζεκτ και που γράφει, τελικά, μια ανθρωπολογική μελέτη με βάση την εμπειρία αυτή, και, με αυτό τον τρόπο, το επιστημολογικό πλαίσιο της διατριβής.

Βέβαια, η Kirsten Hastrup παρατηρεί ότι, παρότι η ανθρωπολόγος στο πεδίο αλληλεπιδρά ως «διπλός πράκτορας» (double agent), ταυτόχρονα ως καταρτισμένη ερευνήτρια και ως χαρακτήρας στο τοπικό δράμα, «το υποκείμενο της εθνογραφικής εμπειρίας δεν είναι ούτε η ανθρωπολόγος στο πρώτο πρόσωπο, ούτε ένα (δήθεν ιθαγενές) τρίτο πρόσωπο που παίζει τον ρόλο της σε ένα εξωτικό δράμα» (2004: 465). Αντίθετα, «είναι ένας ιδιόμορφος χαρακτήρας που ενσαρκώνει και τα δύο, ο οποίος αναδύεται στο πλαίσιο της κατάστασης, υπενθυμίζοντάς μας ότι τα υποκείμενα πρέπει να ιστορικοποιούνται» (ό.π.). Με άλλα λόγια, αποφεύγω να αντιμετωπίζω τον εθνογραφούμενο εαυτό μου ως «άλλον», όμως περιγράφω τις διαδικασίες και τις σχέσεις μέσω των οποίων «μετατοπιζόμουν», επιστημολογικά ή αλλιώς. Εξάλλου, η εμπειρία πρέπει να εκλαμβάνεται περισσότερο ως πρίσμα, καθώς «δεν μπορεί να είναι εξωτερικό τεκμήριο μιας δεδομένης κατάστασης, επειδή δεν μπορεί να αποδοθεί σε ένα υποκείμενο που στέκεται έξω από την κατάσταση της οποίας τεκμήριο είναι η εμπειρία» (ό.π.).

Η Hastrup σημειώνει ότι «η πρακτική (υλική) εμπειρία και η θεωρητική (γλωσσική) απόδοσή της δεν είναι αντιθετικές, τουναντίον είναι βαθιά πλεγμένες η μία με την άλλη» (2004: 466). Ως εκ τούτου, η εμπειρία από το πεδίο και η εμπειρία της ανάλυσης και γραφής πρέπει να ιδωθούν ως αμοιβαία καταστατικές της εν-τοπισμένης κατανόησης και της γνώσης. Ωστόσο, παρότι

μπορούμε να αποφύγουμε την αξιακή και μεθοδολογική πρωτοκαθεδρία μιας από τις δύο, στην παρούσα έρευνα, όπως συμβαίνει συχνά στην ανθρωπολογία, δεν διαθέτουν συγχρονική «ισοτιμία»: πρώτα αποκτήθηκε η εμπειρία χωρίς θεωρητικό πλαίσιο ερμηνείας - αν και όχι χωρίς σημασιοδότηση- και, αφού ολοκληρώθηκε η έρευνα πεδίου, ξεκίνησε η πειθαρχική επιστημολογική πλαισίωσή της. Αναλύοντας τις θέσεις της Marilyn Strathern, ο Atsuro Morita επισημαίνει ότι «η πλαισίωση παίζει καθοριστικό ρόλο στη διαμεσολάβηση του εννοιολογικού και του εμπειρικού στην εθνογραφία» (2014: 230).

Αναφέρω, ως παράδειγμα από την παρούσα έρευνα, ότι όταν σχεδιάζα τη μελέτη αυτή δεν έδωσα ιδιαίτερη σημασία στο κανονιστικό πλαίσιο του πρότζεκτ, στις πολιτικές που το κυβερνούν και πλαισιώνουν, ή στην ιδεολογία που υπαγορεύει τις πολιτικές. Αντιλήφθηκα τη βαρύτητα των τεχνολογιών αυτών ενώ εργαζόμουν για το πρότζεκτ, αρχικά αμυδρά, όμως ολοένα και συχνότερα, αν και για καιρό με νεφελώδη τρόπο. Η μελέτη, μετά το πέρας του πρότζεκτ και της συνεργασίας μου με το Localink, θεωρητικών πηγών που έκρινα συναφείς ήταν αυτή που με ώθησε να προσδιορίσω τα πρότζεκτ ως τεχνολογία διακυβέρνησης και υποκειμενοποίησης, την οποία συνέδεσα κατά τη συγγραφή με τις καταστάσεις στις οποίες συμμετείχα. Αναφέρω τον ετεροχρονισμό των εθνογραφικών διαδικασιών, αφενός ως ακόμα μία αλλοχρονική συνθήκη, αφετέρου στο πλαίσιο της άμβλυσης των συνεπειών της μέσα από την επίγνωση της επιστημολογικής επίδρασής της.

Μια ακόμη μεθοδολογική επιλογή την οποία υιοθετώ και η οποία ελπίζω ότι μετριάξει τις συνέπειες του αλλοχρονισμού είναι να μην παρουσιάσω τις εν-σώματες πρακτικές των υποκειμένων ως α-χρονικό ερευνητικό αντικείμενο, αλλά να αναδείξω τον πολύπλοκο, ρευστό και υπό συνεχή συν-διαμόρφωση χαρακτήρα τους, όπως εκδηλώθηκαν σε- και παρήγαγαν συγκεκριμένες (εν-τοπισμένες) καταστάσεις. Εξάλλου, δεν είναι δυνατή, εκ των πραγμάτων, ούτε μια τεχνητή χωρική περιχαράκωση και χρονική καθήλωση της υποκειμενικότητας των ειδικών, δεδομένης της εκ-τοπισμένης και μη επαναλαμβανόμενης δραστηριότητάς τους. Σε κάθε περίπτωση, οι παραπάνω τακτικές δεν αναιρούν το γεγονός της (τωρινής) αλλοχρονικής

περιγραφής των από τα υποκείμενα βιωμένων καταστάσεων και του (περασμένου) αναστοχασμού τους.

Τέλος, ήθελα να αναφερθώ σύντομα στα χρονοτοπία διεξαγωγής της ίδιας της διατριβής, τα οποία παραλείπονται συνήθως από το πρίσμα παραγωγής της γνώσης. Είναι τέτοια η θεσμική παράδοση σχετικά με το περιεχόμενο του τεχνουργήματος που αυτή η διάσταση της εμπειρίας, ως καταστατικό μέρος της εργασίας, οι χρονότοποι και χρονοτοπία της, δεν περιλαμβάνονται· εξωθούνται τεχνητά σε αφηγηματική ανυπαρξία, σαν να ήταν μια δραστηριότητα που λαμβάνει έξω από τον χρόνο, όχι μόνο του ερευνητικού πεδίου, αλλά και της ζωής, εν γένει.

Επιτρέπω στο εαυτό μου ορισμένες παρατηρήσεις βασισμένες στο προσωπικό μου βίωμα: η αίσθηση ότι είμαι εγκλωβισμένος σε ένα παρόν που μοιάζει αέναο, ενώ οτιδήποτε άλλο γύρω μου κινείται. Δυσκολεύομαι, ταυτόχρονα, να μην επηρεαστώ από τις καθολικές επιταγές για (επίδειξη) παραγωγικότητα(ς) και προσωπική(ς) εξέλιξη(ς). Όμως, έχω και στιγμές αντίστασης στις επιταγές αυτές και υπεράσπισης, σε εσωτερικό διάλογο, της αξίας της βραδύτητας και της εμπάθουσας (Berg & Seeber 2016). Το μέλλον βρίσκεται σε αναμονή, με προϋπόθεση την υπέρβαση του υπέρβαρου παρόντος, ωστόσο μοιάζει ιδιαίτερα αβέβαιο· την απελευθέρωση από το αιώνιο παρόν συνοδεύει ο φόβος για ό,τι έπεται. Με την προσμονή και την αγωνία για τη «ζωή μετά» συνυπάρχει η νοσταλγία για ένα μακρινό πια και ξένο σχεδόν, αλλά ξένοιαστο και απλούστερο, παρελθόν. Είμαι βέβαιος ότι και άλλες υποψήφιοι διδάκτορες, πρώην, νυν και, κατά πάσα πιθανότητα, μέλλουσες, θα συμμερίζονται (ορισμένα έστω από) αυτά τα, συνήθως απόντα από το κείμενο, συναισθήματα και τις αισθήσεις στον/του χρόνο(υ). Στον Επίλογο συζητώ περαιτέρω τη θεωρητική πλαισίωση και κατανόησή τους, πολιτικές και επιστημολογικές προεκτάσεις και μεθόδους διαχείρισής τους.

Ανθρωπολογική γνώση: επίγνωση μιας επιστημολογίας «χωρίς αποδείξεις»

Για τη συζήτηση που ακολουθεί, γύρω από τη δεοντολογία της εθνογραφικής γραφής και της παραγωγής ανθρωπολογικής γνώσης, αντλώ πολλές ιδέες από τη σημαντική θεωρητική εργασία της Kirsten Hastrup, γύρω από τη δημιουργία γνώσης και πειστηρίων στην ανθρωπολογία (2004). Αφού προσδιορίζει τη γνώση ως οργανωμένη πληροφορία, η οποία είναι εκ των πραγμάτων αναγωγική και επιλεκτική, η Hastrup συμπεραίνει ότι σημασία έχει «να κοιτάζουμε όχι μόνο το *αντικείμενο* του ενδιαφέροντος, αλλά τον *τρόπο* του ενδιαφέροντος, δηλαδή τον ειδικό τρόπο προσέγγισης του αντικειμένου και οργάνωσης της πληροφορίας ως γνώση» (ό.π.: 456, η έμφαση στο πρωτότυπο).

Ο ισχυρισμός ότι «η γνώση είναι θέμα οπτικής [...] όχι απλώς ουσία, αλλά πρωτίστως κοινωνικό φαινόμενο, πρώτα σχέση και τότε μόνο (πιθανώς) αντικείμενο» (ό.π.) συμφωνεί, εξάλλου, με την ιδέα της εν-τοπισμένης γνώσης, την επίγνωση της οποίας οι ανθρωπολόγοι οφείλουν να έχουν και να επιδεικνύουν για τις ίδιες τις μελέτες τους, μέσα από την αναστοχαστικότητα γύρω από τη δημιουργία της γνώσης (Strathern 2018: 62). Η Hastrup επισημαίνει, μάλιστα, ότι «πρέπει να μπορούμε να λογοδοτήσουμε για τον ειδικό τρόπο ενδιαφέροντος που δίνει κατεύθυνση και σχήμα στη γνώση, προκειμένου να διατηρήσουμε ακαδημαϊκό κύρος» (ό.π.: 456).

Παραπέμποντας και εκείνη στην ιδέα της εθνογραφίας ως διαλόγου, η Hastrup υποστηρίζει ότι «η γνώση που παράγεται από τους εκπροσώπους της ανθρωπολογίας -οφείλει να αναγνωρίζεται (έστω σιωπηρά) ως σχεσιακή, τόσο με την έννοια ότι αφορά τις σχέσεις μεταξύ ανθρώπων ή μεταξύ ανθρώπων και αντικειμένων, όσο με την έννοια ότι αναδύεται εντός ενός διαλογικού πεδίου» (ό.π.: 456). Συνεχίζει, παρατηρώντας ότι «αν η σχεσιακή γνώση είναι πιο σιωπηρή και εφήμερη από τη γνώση-αντικείμενο, μπορεί παρ' όλα αυτά να μετατραπεί με τον καιρό σε γνώση-αντικείμενο, εν μέρει μέσω της γενικής διαδικασίας αντικειμενοποίησης που συνοδεύει την ταξινόμηση και την άρθρωση, εν μέρει μέσω θεσμικής υποστήριξης» (ό.π.). «Το ανθρωπολογικό αντικείμενο είναι αναδύόμενο, δεν έχει σταθερή οντολογική υπόσταση [...]

προκύπτει ως συνέπεια μιας συγκεκριμένης παρέμβασης και αναλυτικού εύρους [...] όμως, στην ανάλυση και τη γραφή πρέπει να επιτυγχάνεται μια αίσθηση κλεισίματος [...] και, έτσι, η σχεσιακή γνώση αντικειμενοποιείται προσωρινά» (ό.π.: 458, 468).

Μπορούμε να δούμε το ίδιο το πεδίο, καθότι σχεσιακό και αναδυόμενο, ταυτόχρονα ως πλαίσιο (χωροχρονικό, συσχέτισης και, άρα, επιστημολογικό) και αντικείμενο (ανάλυσης και γραφής). Παράλληλα, ο αναστοχασμός γύρω από τη σχεσιακή ανάδυση του πεδίου και την επιστημολογία, εν γένει, γίνεται και αυτός αντικείμενο γνώσης. Για την παρούσα εθνογραφία, λόγου χάρη, η ίδια η κάθε σκέψη και συναίσθημα που είχα χάρη στις διαντιδράσεις στο πεδίο, από τη στιγμή που τα προσδιόριζα ως τέτοια γίνονταν αυτομάτως μέρος του πεδίου, και, άρα, της έρευνας· οι συνθήκες και οι συγκυρίες που τα ευνοούσαν ή προκαλούσαν, οι συνέπειές τους επίσης, γίνονταν δυνητικά μέρος του γραπτού, εν-τοπισμένου αφηγήματος. Το ίδιο και η αντίληψή μου γύρω από αυτές.

Η Hastrup παρατηρεί ότι «η ανθρωπολογική αυθεντία δεν εμφανίζεται μέσω έκκλησης σε εξωτερικά, πραγματολογικά αποδεικτικά στοιχεία», αλλά βασίζεται στη συμμετοχή των ερευνητών στις υπό διερεύνηση καταστάσεις ως έναν διακριτό (ανθρωπολογικό), επιτελεστικό και σχεσιακό τρόπο γνωρίζειν (ό.π.: 466, 468, 469).

«Καθώς [μέσα από την εμπειρία και την παραδοχή της συμμετοχής μας] η πραγματικότητα του κόσμου (ή του πεδίου) δίνει ουσία στις σκέψεις μας, δεν μπορεί να είναι ταυτόχρονα εξωτερικό τεκμήριο για τις συνδέσεις που κάνουμε [...]· δεν υπάρχει αρκετή απόσταση μεταξύ γεγονότων και τεκμηρίων ώστε τα δεύτερα να αποδεικνύουν τα πρώτα, [...] οι «αποδείξεις» δεν μπορούν να απεμπλακούν από τον σκοπό της έρευνας [...] και κάθε αναζήτηση για ανεξάρτητα ή εξωτερικά αποδεικτικά στοιχεία καταρρέει» (ό.π.: 460, 464, 466, 468).

Στην πραγματικότητα, «σε οποιοδήποτε αποδεικτικό στοιχείο προστρέχουμε για να εξηγήσουμε κάποιο κοινωνικό γεγονός, συνιστά συγχρόνως απόδειξη κάποιου ειδικού πεδίου ενδιαφέροντος, και μιας ειδικής σχέσης με το αντικείμενο» (ό.π.: 459). «Η απόκτηση γνώσης

μέσω κοινωνικών σχέσεων χάρη στην έρευνα πεδίου σχετίζεται με τις διαδικασίες μέσω των οποίων τα γεγονότα [ως περιστάσεις κοινωνικής ζωής] καταδεικνύονται εξαρχής -είτε από τα υποκείμενα είτε (και) από την ανθρωπολόγο, προσθέτω- ως (συναφή) γεγονότα, [γύρω από τα οποία η ανθρωπολόγος στοχεύει να οργανώσει γνώση]» (ό.π.: 456, 459). Συνεπώς, «στο πλαίσιο της αφηγηματικής δεοντολογίας [...] οφείλουμε να αναγνωρίζουμε ότι η ταυτοποίηση των γεγονότων ως τέτοιων είναι εμποτισμένη με αξία» (Putnam 1991, αναφέρεται ό.π.: 469), ενώ και «οι εμπειρίες πρέπει να εξηγούνται οι ίδιες, επειδή είναι κατά μία έννοια ήδη εμποτισμένες με ερμηνεία· δεν είναι ούτε ουδέτερες ούτε προ-λογοθετικές» (Scott 1994, αναφέρεται ό.π.: 467). Ο Akhil Gupta επίσης παρατηρεί ότι «τα «ακατέργαστα δεδομένα» της εθνογραφίας είναι ήδη ερμηνευτικά, σχεσιακά, πολλαπλώς μεσολαβημένα, συν-αισθαντικά (affective) και εξαρτώμενα από τα συμφραζόμενα», γεγονός που καθιστά τη σαφή διάκριση μεταξύ συλλογής δεδομένων και ερμηνείας αδύνατη και αναδεικνύει τις πολλαπλές φάσεις ερμηνευτικής εργασίας που εμπεριέχονται στη δημιουργία μιας εθνογραφίας (2014: 398).

Το σίγουρο είναι ότι τα άτομα συνυπήρξαν στον χώρο και τον χρόνο και συσχετίστηκαν με κάποιους τρόπους. Έπειτα, όμως, όχι μόνο οι σημασίες με τις οποίες επενδύονται οι συσχετίσεις κατά την αναφορά, παρουσίαση και ερμηνεία τους, αλλά και ο ίδιος ο προσδιορισμός σημαινουσών διαντιδράσεων και συμβάντων, εξαρτώνται από την εκάστοτε προβληματοποίηση και το επιστημολογικό πρίσμα. Όπως παρατηρεί ο Μαρούπας παραθέτοντας θέσεις του αναρχικού φιλόσοφου Προυντόν, «αυτό που υπάρχει πραγματικά είναι η σχέση», «η αιτία δεν είναι ποτέ παρά μια σχέση που έχει μετατραπεί καταχρηστικά σε πραγματικότητα» (Proudhon 1946, αναφέρεται στο 2021: 24). Στην καλύτερη περίπτωση, «οι συνδέσεις που κάνουμε συνάγονται από την εμπλοκή μας σε αυτές [και] δεν υποστηρίζονται τόσο από μια εμπειρία μιας συγκεκριμένης «κουλτούρας», όσο από μια εμπειρία της ενδεχομενικότητας (contingency) των [κινήτων] πλαισίων εντός των οποίων όλοι παίζουν τον ρόλο τους» (Hastrup ό.π.: 466, 467). Επομένως, συμπεραίνει η Hastrup, «η ανθρωπολογική συλλογιστική οφείλει να είναι σαφής σχετικά με το *γιατί* συγκεκριμένες περιστάσεις (γίνεται αντιληπτό ότι) συνδέονται με ορισμένο τρόπο -και έτσι εξηγούνται» (ό.π.: 460, η έμφαση στο

πρωτότυπο). Έτσι, «το πρόβλημα των τεκμηρίων μετατίθεται από το οντολογικό στο επιστημολογικό πεδίο γνώσης» (ό.π.).

Οι συσχετισμοί -ανθρώπων, υλικών, εννοιών- που μελετώ θα μπορούσαν να ιδωθούν μέσα από διάφορα πρίσματα, να αναλυθούν με πολλαπλά εργαλεία και να αποτυπωθούν με διαφορετικούς τρόπους και σημεία έμφασης, τα οποία επίσης θα αποτελούσαν όλα αποτελέσματα και εκδηλώσεις συσχέτισης. Η αποτύπωση που πραγματοποιώ αντανακλά, χωρίς αμφιβολία, τη δική μου θέση και θέαση, η οποία διαμορφώθηκε μέσα από προγενέστερα της εμπειρίας αυτής βιώματα, τις σχέσεις που σύναψα το πεδίο, τις νοηματοδοτήσεις που (συν-)διαμόρφωνα τότε και μεταγενέστερα, και την επιστημολογία της πειθαρχίας της ανθρωπολογίας. Η μερική μου οπτική συνιστά ταυτόχρονα άλλη μία ανάγνωση και μία αποτύπωση, η οποία αποκαλύπτει από- και αποκαλύπτει τη βίωσή μου των σχέσεων, όπως αυτή συμ-παράχθηκε με άλλες βιώσεις εν τω γίνεσθαι, πρώτα στο πεδίο και ξανά κατά τη διαδικασία της ανάκλησης και συγγραφής. Συνεπώς, το πεδίο και οι ερμηνείες που καταγράφονται ως γνώση γύρω από αυτό συνιστούν επίσης αποτέλεσμα συμπαραγωγής, σε συνεργασία και, συχνά, σε ανταγωνισμό με τις σημασιοδοτήσεις των δρώντων υποκειμένων, συμπεριλαμβανομένων δικών μου προγενέστερων σημασιοδοτήσεων.

Αυτό που επιχειρώ στο κείμενο αυτό είναι η ανάδειξη των διαδικασιών διαμόρφωσης των περιγραφεισών συσχετίσεων μέσα από τη συμπερίληψη πολλαπλών εν-τοπισμένων και κοσμοποιητικών επιστημολογικών και ηθικοπολιτικών θεωρήσεων. Ωστόσο, τις παρουσιάζω μέσα από το δικό μου, εν-τοπισμένο και κοσμοποιητικό, καθεστώς διαβίωσης, το οποίο συνιστά ταυτόχρονα πλαίσιο και αντικείμενο το ίδιο, «ειδικό» όχι ως προς την προτζεκτιακή ειδημοσύνη πλέον, αλλά ως προς την ακαδημαϊκή, πειθαρχική αυθεντία του. Όσο αναστοχαστική και (αυτο)κριτική κι αν είναι η βιωμένη (προ)οπτική, και όσο και αν αναγνωρίζει τη δυναμική, ατέλευτη και ατελή φύση της, δεν παύει να είναι εν-τοπισμένη σε έναν (ή πολλαπλούς) τόπους καταγραφής, από όπου η σχεσιακότητα της γνώσης δεν μπορεί παρά να είναι επί της ουσίας ονομαστική, δεδομένης της αντικειμενοποίησης των σχέσεων που

επιτελείται εκ των πραγμάτων στην κειμενική αφήγηση του ενός συγγραφέα. Όπως παρατηρεί ο Pablo Leal, «αν οι άλλοι με τοποθετούν ως υποκείμενο, δεν είμαι υποκείμενο, αλλά αντικείμενο, επειδή τοποθετήθηκα ως τέτοιο» (2010: 97). Ωθούμαι να αναρωτηθώ: είναι η παραδοχή της μερικότητας και του προσανατολισμού της παραχθείσας αποτύπωσης αρκετή για την κάλυψη της δεοντολογικής ευθύνης του ανθρωπολόγου προς τα δρώντα υποκείμενα της έρευνας;

Η ευθύνη της αναπαράστασης: ένα μη επιλύσιμο δεοντολογικό πρόβλημα;

Με απασχόλησε ιδιαίτερα το ζήτημα της αναπαράστασης και της «ορθής» απόδοσης λόγων και πράξεων των δρώντων υποκειμένων. Η απουσία της αναγνώρισης της προσωπικής οπτικής είναι οπωσδήποτε προβληματική σε μια εθνογραφία, όμως αναρωτήθηκα επανειλημμένα, όπως πολλοί ανθρωπολόγοι υποθέτω, κατά πόσο είναι υπερβολικά «παρούσα» η προσωπική ματιά και φωνή μου, άνισα ισχυρή σε σχέση με τη φωνή των δρώντων υποκειμένων. Μάλιστα, η φωνή των μη ειδικών, μη συμμετεχόντων στο πρότζεκτ υποκειμένων συχνά μεσολαβείται διπλά, καθώς υλικό για την παρούσα ανάλυση αποτέλεσε η ήδη υπάρχουσα κειμενική αναπαράστασή τους, όπως αποτυπώθηκε σε παραδοτέα του πρότζεκτ, είτε από εμένα είτε από άλλα μέλη-ειδικούς της κοινοπραξίας.

Η ισχύς της αναπαράστασης μέσω της εθνογραφικής γραφής αποτελεί βασικό πεδίο ευθύνης, αναστοχασμού και αυτοκριτικής των ανθρωπολόγων. Το ερώτημα «ποιος μιλάει και πώς» υπήρξε κεντρικό στην μεταποικιακή κριτική (Bhaba 1987, Fanon 1967, Said 1985, Scott 1999, Young 2001, αναφέρονται στο Middleton & Pradhan 2014: 355), ενώ και η φεμινιστική εθνογραφία υιοθέτησε μια πιο συνειδητή πολιτική της αναπαράστασης (Haraway 1988, Abu-Lughod 1990, Lassiter 2005). Όπως υποστηρίζει η Donna Haraway, «οι εν-τοπισμένες γνώσεις απαιτούν το αντικείμενο της γνώσης να απεικονίζεται ως δρών υποκείμενο [...] ποτέ ως σκλάβος στον αφέντη, ο οποίος αποκλείει τη διαλεκτική χάρη στη μοναδική εμπρόθετη δράση του και στη συγγραφική του ιδιότητα της «αντικειμενικής» γνώσης» (1988: 592).

Ο Gledhill, όμως, παρατηρεί ότι:

«Τα κείμενα συνήθως αποδίδουν στα υποκείμενα της εθνογραφίας τις «δικές τους φωνές» μόνον με τον τρόπο που καθορίζει ο συντονιστής του κειμένου συνολικά. Στη διαδικασία αυτή είναι πιθανόν να αποκλειστούν μερικές φωνές, και είναι ελάχιστες οι πιθανότητες να εκτεθεί στην κειμενική αναπαράσταση του διαλόγου ολόκληρο το εύρος των σχέσεων εξουσίας που συμμετέχουν στη γένεσή του. Είναι δυνατόν καταρχήν να επεκταθεί σχεδόν απεριόριστα ο αναστοχασμός για τις αντιδράσεις του ίδιου του εθνογράφου στις καταστάσεις του πεδίου και στις συγκεκριμένες συναντήσεις του, είναι όμως πιο δύσκολο να συνταχθεί μια πειστική κειμενική παρουσίαση των σχέσεων που συνάπτουν τα άλλα υποκείμενα με τον εθνογράφο με τα δικά τους λόγια.» (2013: 321, 325)

Ο κοινωνιολόγος και ανθρωπολόγος Ratheesh Kumar, στην κριτική του του (αποικιοκρατικού) εθνογραφικού αλλοχρονισμού, αναφέρει τον στρατηγικό διαχωρισμό των εθνογραφικών τόπων του Johannes Fabian, βάσει του οποίου αναδεικνύεται η σχέση μεταξύ του διαλόγου ως συμβάν και ως λογοτεχνική μορφή, και παραθέτει την αναρώτηση του Fabian, αν ο πραγματικός διάλογος όπως λαμβάνει χώρα στο πεδίο θα μπορούσε ποτέ να αναπαρασταθεί ως γραπτός διάλογος (1990, αναφέρεται στο 2016: 52). Οι -ανθρωπολόγος ερευνητής και βοηθός στην έρευνα, αντίστοιχα- Middleton και Pradhan παρατηρούν ότι, βάσει και των προδιαγραφών της θεσμικής, ακαδημαϊκής παραγωγής γνώσης, οι ιεραρχικές διαφορές μεταξύ τους ήταν αξεπέραστες και η διεξαγωγή μιας αυθεντικά μεταποικιακής ή ισότιμης εθνογραφίας αδύνατη, και προτείνουν ως λύση την παραδοχή της συνθήκης αυτής και την καλύτερη δυνατή προσπάθεια για συμπερίληψη των φωνών. (2014: 370).

Είναι σαφές ότι όλα τα υποκείμενα της έρευνας εξακολούθησαν, μέχρι την ολοκλήρωση της διατριβής, να επηρεάζουν το κείμενο. Όχι μόνο όσον αφορά τη δράση τους ως «χαρακτήρες» της πλοκής, αλλά και ως «πραγματικά» πρόσωπα, απέναντι στα οποία είχα, ως εθνογράφος, ευθύνη. Η ευθύνη αυτή συνίσταται στο μέλημα να είμαι πιστός, παραμένοντας «μπλεγμένος»

(entangled), στις πολλαπλές, εν-τοπισμένες και συν-διαμορφούμενες πραγματικότητες που αποτυπώνονται μέσα από την επιλογή και αφήγηση γεγονότων και συζητήσεων (Otsuki et al. 2019: 8, 11).

Η ανοιχτότητα ως υπόσχεση και υποχρέωση της ανθρωπολογίας

Η Marilyn Strathern ορίζει τη δεοντολογία ως εξής: «η δεοντολογία ανα-περιγράφει τη λογοδοσία ως ζήτημα ευθύνης προς εκείνους που επηρεάζονται από το αποτέλεσμα ορισμένων ενεργειών. Οι πρακτικές δεοντολογίας αναφέρονται στα συμφέροντα τρίτων μερών, τα οποία είναι η αιτία για την οποία οι επαγγελματίες επιδεικνύουν (σε άλλους επαγγελματίες) τη συμμόρφωσή τους με πρότυπα, την ίδια στιγμή που βρίσκονται εκτός του κυκλώματος μέσω του οποίου την επιδεικνύουν» (2000: 292). Ο Pels, αντλώντας από τον Φουκώ, μας προτείνει να δούμε τη δεοντολογία ως τεχνολογία του εαυτού, καθώς διενεργείται από το υποκείμενο στον ίδιο του τον εαυτό (ως σώμα, αντίληψη, συμπεριφορά) μέσω συγκεκριμένων λειτουργιών και αποσκοπεί στην βελτίωση με γνώμονα μια ιδανική εκδοχή του εαυτού (2000: 138).

Η Strathern παραθέτει τον ορισμό του Nikolas Rose της «ηθικοπολιτικής ως ενός νέου παιχνιδιού εξουσίας που αφορά τις τεχνικές του εαυτού που είναι απαραίτητες για την υπεύθυνη κυβέρνηση του εαυτού» και, επίσης, «τις σχέσεις μεταξύ των υποχρεώσεων κάποιου προς τον εαυτό του και των υποχρεώσεων του προς τους άλλους» (1999, αναφέρεται ό.π.: 293). Η Strathern συμπεραίνει ότι «οι σκοποί της δεοντολογικής συμπεριφοράς δεν εκτρέπουν μέσα από άλλους σκοπούς, αλλά διασφαλίζουν ότι, ως μέσα (προς άλλο σκοπό) πληρούν καθαυτά ορισμένα κριτήρια» (ό.π.). Ωστόσο, ο σκοπός της εθνογραφίας δεν μπορεί να διαχωριστεί ως διαφορετικός. Η «ορθή», δίκαιη ή επαρκώς καλή κειμενική αποτύπωση μιας πολλαπλής πραγματικότητας προϋποθέτει συγχρόνως, σε ένα πλαίσιο κυβέρνησης του εαυτού, τη σοβαρή ανάληψη ευθύνης της εθνογράφου προς τα -λιγότερο ή περισσότερο αντικειμενοποιημένα- υποκείμενα της έρευνάς της.

Ο Eduardo Viveiros de Castro παραπέμπει στον ορισμό της Marilyn Strathern του προβλήματος της ανθρωπολογίας: «πώς δημιουργεί κανείς επίγνωση γύρω από άλλους κοινωνικούς κόσμους όταν έχει στη διάθεσή του μονάχα τους όρους που ανήκουν στον δικό του» (1987, αναφέρεται στο 2015: 13). Με τα λόγια του Viveiros de Castro, «πώς μπορούμε να δημιουργήσουμε τις συνθήκες για τον οντολογικό αυτο-προσδιορισμό του άλλου όταν το μόνο που έχουμε στη διάθεσή μας είναι οι δικές μας οντολογικές (προ)υποθέσεις (presuppositions);» (ό.π.) Ως λύση σε αυτό το καταστατικό παράδοξο προτείνει αυτό που ονομάζει μια βασική αρχή επιστημολογικής δεοντολογίας: να αφήνουμε πάντα διέξοδο στους ανθρώπους που περιγράφουμε (ό.π.). Μας προσκαλεί, με άλλα λόγια, να μην εξηγούμε υπερβολικά, αλλά να διατηρούμε τις αξίες του άλλου υπόρρητες, ώστε να διατηρούμε, έτσι, τις δυνατότητες που ενυπάρχουν στη σκέψη του άλλου δυνατές επ' αόριστον (ό.π.: 14).

Με αυτή τη θέση συμφωνεί ο Michael Jackson: «η εθνογραφία είναι μονίμως στοιχειωμένη από την ύβρη του αναγωγισμού, και για αυτό τον λόγο το καλό εθνογραφικό γράψιμο συχνά ενέχει μια αντίσταση στο κλείσιμο, μια αποφασιστικότητα προς την υποδήλωση του νοήματος αντί για τη λεπτομερή επεξήγησή του». (2017: 59). Οι Anand Pandian και Stuart McLean, επιμελητές του ίδιου, αφιερωμένου στην εθνογραφική γραφή, τόμου, συνδέουν αυτή τη δεοντολογική επιλογή με την ηθικοπολιτική πυξίδα της ανθρωπολογίας: «αυτή υπήρξε από καιρό η -εν πολλοίς υπόρρητη- υπόσχεση της ίδιας της ανθρωπολογίας: να επιβεβαιώσει [μέσω της εθνογραφικής γραφής] ότι οι σημερινές, υπαρκτές συνθήκες είναι πάντοτε εμποτισμένες με τη δυνατότητα να είναι αλλιώς -ότι η παροντική πραγματικότητα δεν συνάδει ποτέ με τον εαυτό της, ότι το πραγματικό είναι πάντα περισσότερο από ό,τι βρίσκεται πράγματι κάπου» (2017: 19).

Η Kirsten Hastrup αναφέρεται σε αυτό που ονομάζει «ιστορικό πλεόνασμα» (συμβάντων, ενεργειών και σκέψεων) ή «πλεόνασμα κοινωνικής εμπειρίας», το οποίο οι ανθρωπολόγοι αντιλαμβάνονται χάρη στην εμπλοκή τους στο πεδίο, και το οποίο μπορεί να μην συμβάλλει απαραίτητα στην κυρίαρχη τάξη πραγμάτων, αλλά «μπορεί να παράσχει πιθανούς τόπους αντίστασης ή πηγές ιστορικών μεταβολών» (2004: 461, 469). Η Hastrup, υποστηρίζει την ιδέα

μιας «δεοντολογίας χωρίς οντολογία» της Hilary Putnam (2004, αναφέρεται ό.π.: 469), «αλλά οπωσδήποτε όχι χωρίς πραγματικότητα ή δύναμη/εξουσία» διευκρινίζει, και προσδιορίζει ως «αφηγηματική επιταγή της ανθρωπολογίας να ενημερώνει τον κόσμο για τη δύναμη του καθημερινού, να δείχνει το ιστορικό πλεόνασμα της στιγμής, και να υποδεικνύει τρόπους αντίστασης στο δεδομένο» (ό.π.).

Η Hastrup παραθέτει, επίσης, τον προσδιορισμό του Hume της φαντασίας ως την αρχή βάσει της οποίας συνδέουμε αιτίες και αποτελέσματα και πειθόμαστε για τη συνεχιζόμενη ύπαρξη εξωτερικών αντικειμένων (1976, αναφέρεται ό.π.: 464), και σημειώνει ότι, καθώς η εξαγωγή συμπερασμάτων (και η φαντασία) είναι αναπόσπαστα μέρη της σκέψης εν γένει, για την ανθρωπολόγο η πρόκληση είναι να εξαγάγει εναλλακτικά σχήματα συναγωγής, ή εναλλακτικές αρχές φαντασίας (ό.π.: 467). Μέσα από την επισήμανση των επιστημολογικών μειονεκτημάτων μιας μη κριτικά αναστοχαστικής προσέγγισης, η Hastrup υπαινίσσεται την ηθική και δεοντολογική υπόσχεση και υποχρέωση της ανθρωπολογίας: «η έμφαση στο *τι* γνωρίζουν οι άνθρωποι όχι μόνο θολώνει την ερώτηση γύρω από το πώς το γνωρίζουν, αλλά τείνει επίσης να παραβλέψει το ζήτημα του *τι μπορεί* να γίνει γνωστό σε συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες» (ό.π.: 457, η έμφαση στο πρωτότυπο).

Η εθνογραφία ως κριτική, (αντ)αγωνιστική επιστημολογία

Με βάση τους παραπάνω προσδιορισμούς μιας δεοντολογικά και ηθικοπολιτικά άρτιας εθνογραφικής πρακτικής, οδηγούμαι να παραδεχτώ ότι στην παρούσα εθνογραφία είναι ισχυρή η ανοιχτότητα των δυνατοτήτων γύρω από τις σημασιοδοτήσεις των δρώντων υποκειμένων. Ένωθα τόσο σαφώς δηλωμένη και καθολική την κατίσχυση του πλέγματος νοηματο- και σημασιοδοτήσεων που (ανα)παρήγαγαν τα υποκείμενα στο πεδίο, που ωθήθηκα να παραγάγω μια, συχνά ρητά αντισταθμιστική, «δική μου» (και) ανθρωπολογική ερμηνεία των συμβάντων. Με άλλα λόγια, προσκαλώ την αναγνώστρια να αντιπαραβάλει, με δικές της βιωμένες καταστάσεις και αναπαραστάσεις και με σχετική βιβλιογραφία, τα νοήματα και τα

επιχειρήματα των δρώντων υποκειμένων γύρω από τις καταστάσεις, όπως σχηματοποιούνται μέσα από τις σημασιοδοτήσεις που έχω επιλέξει. Παρότι δεν ισχυρίζομαι ότι διαθέτω βεβαιότητα για μια αντιπροσωπευτικότερη εκδοχή της πραγματικότητας, συνδέω το βάρος κανονιστικών τεχνολογιών με την εμπρόθετη δράση υποκειμένων με τρόπο που διαμορφώνω ένα, συνεκτικό ελπίζω, ερμηνευτικό σχήμα λόγων και πράξεων.

Επιχειρώ να εκπληρώσω την υπόσχεση της ανθρωπολογίας, όπως τη διατυπώνουν οι Pandian και McLean, μέσα από εναλλακτικές στον υποκειμένων και, σε σημαντικό βαθμό, ανταγωνιστικές σημασιοδοτήσεις, παρουσιάζοντας δυνατότητες για κατανόηση «αλλιώς» ουσιαστικά, μέσω της κριτικής ανάλυσης, της ανάδειξης ιεραρχικών σχέσεων εξουσίας, και της απο-φυσικοποίησης εννοιών, λογικών και πρακτικών. Αποπειρώμαι να αντισταθμίσω αυτό που αντιλήφθηκα ως παραγωγή -στην οποία συμμετείχα άλλωστε- ωραιοποιημένων συμβάντων και αφηγημάτων στο πλαίσιο του πρότζεκτ, και ως αποσιώπηση των πολιτικών και ιδεολογικών υποστυλωμάτων τους: κυρίως, των τεχνολογιών διακυβέρνησης που επιβάλλουν τη συναίνεση σε ένα μετα-πολιτικό πλαίσιο του αρμονικού ενός κόσμου. Η Marilyn Strathern υποστηρίζει ότι «η κριτική στην έρευνα αφορά τον ανα-πολλαπλασιασμό και την ανα-διαίρεση των αποτελεσμάτων κάθε ξεχωριστού επιχειρήματος» (2006, αναφέρεται στο Lebneg 2017: 20), και «θεωρεί την εθνογραφία [της] ως τεχνούργημα που κατασκευάζεται από τις αναπαραχθείσες προοπτικές των ανθρώπων προκειμένου να προκαλέσει ένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα: να αποσταθεροποιήσει υπάρχουσες αντιλήψεις» (1999, αναφέρεται στο Morita 2014: 221).

Αυτή η προσέγγιση συνάδει και με τις τακτικές που προτείνει η πολιτική ανθρωπολόγος Andrea Cornwall για την «εξουδετέρωση της ηγεμονικής λαβής -βάσει του Γκραμσιανού νοήματος της «ηγεμονίας» ως αδιαμφισβήτητης αποδοχής- που έχουν φτάσει να ασκούν ορισμένες ιδέες στις αναπτυξιακές πολιτικές και πρακτικές: εκτοπισμό φυσικοποιημένων νοημάτων, αποκόλληση ενσωματωμένων συσχετισμών, απο-οικειοποίηση της γλώσσας που μας περιβάλλει» (2010: 15). Κρίνω συναφές το κάλεσμα του Peter Pels προς τους ανθρωπολόγους, «να εξετάσουν την κατάθεση αγωνιστικών ομολογιών, την ιστορικοποίηση

και πολιτικοποίηση της μεθοδολογίας, και τη δυνατότητα μιας αναδυόμενης δεοντολογίας, η οποία δεν είναι πλέον προσδεδεμένη σε μία σταθερή κοινότητα αλλά ανακύπτει από ενδεχόμενες διαπραγματεύσεις» (2000: 137).

Εν ολίγοις, αντιλαμβάνομαι την εργασία μου ως τον φωτισμό πτυχών της δραστηριότητας στην οποία συμμετείχα, οι οποίες συνήθως παραμένουν στη σκιά και στις οποίες ανίχνευσα αμφισημίες, αντιφάσεις, ανισότητες, αποκλίσεις, διαφωνίες, αμφισβητήσεις. Ένωσα ότι έπρεπε να μιλήσω για το «ανείπωτο» -όσα (γίνονται συστηματικά και καθορίζονται συστημικά, αλλά) δεν λέγονται, μοιάζουν να μην έχουν θέση, σίγουρα δεν ενθαρρύνονται- το οποίο, ενόσω και επειδή ανείπωτο, παραμένει μη γενόμενο. Επομένως, επιδιώκω τελικά την απόδοση μιας αναμφίβολα εν-τοπισμένης, μερικής, αντικειμενοποιητικής και αντικειμενοποιημένης, αλλά και κοσμοποιητικής εικόνας της βιωμένης πραγματικότητας. Εξάλλου, «η ορθότητα είναι η ίδια μια αξία, μια δεοντολογική επιταγή η οποία επιβάλλεται πάνω στην αφηγηματική φαντασία των κοινωνικών και ιστορικών σχέσεων -συμπεριλαμβανομένων των αιτιακών σχέσεων» (Hastrup ό.π.: 469).

Σε κάθε περίπτωση, η ανάδειξη των «ανείπτων» ως παραγωγή γνώσης σίγουρα γίνεται επιλεκτικά και αναγωγικά (και) σε αυτή την εργασία. Όπως επισημαίνει και ο Vincent Caranzano στον, ταυτόχρονα επιδραστικό και αμφισβητημένο, τόμο *Writing Culture*, «ο εθνογράφος, ως μεταφραστής και διερμηνέας/ερμηνευτής, υπόσχεται να μην πει ψέματα, όμως οφείλει να έχει επίγνωση ότι δεν λέει όλη την αλήθεια» (1986: 51-53, 74, 76). Από την ιδέα της Hastrup της αποσιώπησης του ιστορικού πλεονάσματος (κοινωνικής ζωής) δεν μπορεί να εξαιρεθεί η εθνογραφία, καθώς και αυτή παραλείπει πολλά (συμβάντα, λόγια, συναισθήματα, ιδέες, νοήματα). Μπορεί να υποστηριχθεί ότι ούτε η εθνογραφική εργασία, ούτε η χρήση ενός σύνθετου επιστημολογικού πρίσματος μπορούν να οδηγήσουν στην κειμενική αποτύπωση της βιωμένης, βαθιά προσωπικής, μη γενικεύσιμης και, συχνά, μη περιγράψιμης με λόγια διάστασης του εθνογραφικού πεδίου· και της κάθε εμπειρίας, σχέσης, περίπτωσης, στιγμής, ζωής. Δεν μπορεί να αναχθεί σε γνώση όλο το εύρος της εμπειρίας (Jackson 1996, αναφέρεται στο Hastrup ό.π.: 461). Ωστόσο, κρίνω ότι δεν πρέπει να εστιάσουμε στη

μοιρολατρική, ταυτόχρονα αφοπλιστική και απαλλακτική, ερμηνευτική χροιά αυτής της παρατήρησης, επιτρέποντάς της να εκτρέψει την προσοχή μας από την εμπρόθετη εργασία της επιλογής που συνεπάγεται η κάθε εθνογραφία.

Μπορεί να παραθέτω αυτούσιες δηλώσεις των υποκειμένων, ωστόσο επέλεξα, τόσο τις δηλώσεις που θα χρησιμοποιήσω, όσο και τη θεωρητική και αναλυτική πλαισίωση, σημασιοδότηση και ερμηνεία τους. Προσπάθησα να επιλέξω αναλυτικές κατηγορίες βάσει γεγονότων, λόγων και πράξεων των συνομιλητών στο πεδίο και λαμβάνοντας υπόψη τις νοηματοδοτήσεις τους, δίνοντας έμφαση στην παρα-εθνογραφική διάσταση των συζητήσεων, ωστόσο οπωσδήποτε παρενέβην, μέσα από την προσωπική μου θεσιακότητα, και ταίριαξα την αφήγηση σε κατηγορίες, επιπλέον χάριν νοηματικής συνοχής σε κειμενική μορφή. Η Hastrup συστήνει να σκεφτόμαστε βάσει καταστάσεων, όχι βάσει κατηγοριών (ό.π.: 466). Παρότι, πριν αρχίσω τη συγγραφή, πράγματι αντιμετώπιζα με τέτοιο τρόπο τα συμβάντα στα οποία συμμετείχα, αργότερα χρειάστηκα και χρησιμοποίησα αναλυτικές κατηγορίες και εργαλεία, ως μέσα για να κατανοήσω, να ερμηνεύσω και να περιγράψω «ανθρωπολογικά». Επέλεξα, επίσης, σκηνές, συμβάντα, περιστάσεις και λόγους που θα ήταν «ενδεικτικοί» λογικών, πρακτικών και συσχετισμών. Κατ' αυτό τον τρόπο, δημιούργησα αφηγηματικές σκηνές και ευρύτερη πλοκή στις οποίες βιωμένες καταστάσεις και υποκείμενα έχουν ήδη αξιολογηθεί, αντικειμενοποιηθεί, ενταχθεί και εν-χρονιστεί, και, ως εκ τούτου, ιεραρχηθεί.

Η δεοντολογία της «επαρκώς καλής» εθνογραφίας

Λαμβάνοντας υπόψη την παρατήρηση του Jenkins, ότι «στη σειρά συμβάντων που συνιστούν την κοινωνική ζωή δεν υπάρχει αντικειμενική αλήθεια, απλώς δυνητικά αποκλειστικές εκδοχές της αλήθειας, οι οποίες μαζί αποτελούν το συμβάν» (1994, αναφέρεται στο Hastrup 2004: 464), η αποτύπωση από τον ανθρωπολόγο είναι άλλη μία, όχι απλώς ερμηνευτική, αναπαραστατική και κατασκευασμένη, αλλά και παραγωγική της πραγματικότητας, εκδοχή (Fabian 1983, αναφέρεται στο Kirtsoglou & Simpson 2020: 5). Ως προς τις γενικευτικές

δυνατότητες της παρούσας ανάλυσης, δεν στοχεύω, όπως σημειώνει η Hastrup, «σε μια εξακρίβωση κοινών συστημάτων σημασίας, αλλά στις διαδικασίες μέσω των οποίων οι σημασίες θεμελιώνονται, αμφισβητούνται και τροποποιούνται» (ό.π.: 466), μέρος των οποίων αποτελεί η εθνογραφική εργασία.

Ελπίζω ότι υπηρετώ τη λειτουργία της εξήγησης, όπως την περιγράφει η Hastrup: «το να εξηγείς πώς λειτουργεί ο κόσμος [δεν έχει ως σκοπό να παρουσιάσουμε τον κόσμο *όπως είναι* αλλά] αφορά τη δημιουργία νέων συνδέσεων μεταξύ κοινωνικών «γεγονότων», οι οποίες μπορεί να παράσχουν πρωτοφανή διορατικότητα σχετικά με το πώς δουλεύουν οι κοινωνικοί κόσμοι γενικά» (ό.π.: 468-469). Για τον Westbrook «η εθνογραφία μπορεί να διευκρινίσει ρητά τους τρόπους με τους οποίους διαμορφώνονται τέτοιες κοινωνικές συνδέσεις, τους διαύλους μέσω των οποίων ρέει η πληροφορία και λαμβάνονται αποφάσεις, τις δομές, εν συντομία, μέσω των οποίων γίνεται στην πραγματικότητα η πολιτική» (2009: 133).

Η Hastrup παρατηρεί, επίσης, ότι «η ανθρωπολογική γνώση δεν είναι απλώς γνώση για συγκεκριμένα συμβάντα, πρακτικές και ιδέες, αλλά για τις διαδικασίες μέσω των οποίων αυτές καταλήγουν να εμφανίζονται ως [κοινότοπες (ordinary),] σημαντικές, ίσως αναπόφευκτες ή υποχρεωτικές, πιθανώς αμφισβητήσιμες ή και εξωφρενικές», και τονίζει ότι «αυτές οι διαδικασίες μπορούν να ιδωθούν ως συμβολές για τη συνολική διαδικασία αντικειμενοποίησης του κοινωνικού με πολλούς τρόπους» (2004: 467, 468), συμπεριλαμβανομένης της συμβολής της ίδιας της εθνογραφίας που περιγράφει τις διαδικασίες αντικειμενοποίησης, θα προσθέσω.

Επιχειρώ, στην παρούσα έρευνα, να αναδεικνύω τα συστήματα κατανόησης ή τις επιστημολογίες, βάσει των οποίων υποδηλώνονται οι αιτίες για διάφορα αποτελέσματα (ό.π.: 463). Αναδιατυπώνοντας όσα έχω προαναφέρει, επιχειρηματολογώ σε σχέση με την ύπαρξη και λειτουργία αυτού που *φαντάζομαι* ως ορισμένες πολιτικές τεχνολογίες και μηχανισμούς υποκειμενοποίησης και διευθέτησης συσχετισμών εξουσίας, και χρησιμοποιώ, ως πειστήρια για την επιχειρηματολογία μου, αυτό που *προσδιορίζω* ως διάφορα αποτελέσματα εξουσίας. Σε αρκετές περιστάσεις και σε μεγάλο βαθμό, όπως αυτά παράγονται μέσω της

αποσιώπησης. Δηλαδή, *επιλέγω* και *ερμηνεύω* διάφορες πρακτικές ως σημαίνουσες σε σχέση με αποτελέσματα μηχανισμών άσκησης εξουσίας και υποκειμενοποίησης με συγκεκριμένο προσανατολισμό, εξάγοντας, εξίσου, συμπεράσματα βάσει των διαδικασιών μέσω των οποίων (*πιστεύω* ότι) λόγια και πράξεις απουσιάζουν.

Η μελέτη θεωρίας που βασίζεται σε αποτελέσματα με παρεμφερείς ή ανάλογες προϋποθέσεις έπαιξε σημαντικό ρόλο στο πλέγμα σημασιοδοτήσεων που υιοθέτησα. Η χρήση των ίδιων των θεωρητικών αναφορών και των προσεγγίσεων που αυτές προτείνουν αποτελεί, προφανώς, επιλογή επιστημολογικού πρίσματος και όχι επίκληση σε κάποιο υπερβατικό πλαίσιο ερμηνείας που αποκαλύπτει μια αντικειμενική ή «πιο αληθινή» αλήθεια. Ωστόσο, κατευθύνει τη φαντασία και τις συνδέσεις που αυτή πραγματοποιεί, και επιτελεί τη λειτουργία της μετατροπής ιδεών και εθνογραφικών δεδομένων ούτως ώστε να μπορούν να θεωρηθούν ως έγκυρη γνώση. Άλλωστε, οδηγήθηκα να εστιάσω στις σχέσεις εξουσίας και στους τρόπους με τους οποίους αυτές αποσιωπώνται, εν πολλοίς χάρη στις διάφορες θεωρητικές αναλύσεις γύρω από τις τεχνολογίες διακυβέρνησης που αντιπροσωπεύουν οι πολιτικές της Ε.Ε. ή τα αναπτυξιακά προγράμματα. Συγκεκριμένα σε αυτό το κεφάλαιο, η εθνογραφική θεωρία βοηθάει να αναδειχθεί η προβληματοποίηση γύρω από ζητήματα δεοντολογίας, αλλά συγχρόνως παρέχει και διεξόδους.

Ταυτόχρονα, αναρωτήθηκα σε ποιο βαθμό η αναλυτική έμφασή μου στο χρέος ως μηχανισμό υποκειμενοποίησης και διευθέτησης σχέσεων επηρεάζεται από την προσωπικότητά μου και τον τρόπο που (ξέρω να) συσχετίζομαι, και κατά πόσο αυτός επέδρασε, κατ' επέκταση, στον τρόπο με τον οποίο βίωνα και νοηματοδοτούσα τις καταστάσεις στο πεδίο, και οδηγήθηκα να τις αναλύσω μετέπειτα. Μήπως οφείλεται σε αυτό η έλξη που μου άσκησαν οι θέσεις του Lazzarato, αναρωτήθηκα. Λέγοντας αυτό, δεν αμφισβητώ την επίδραση που πιθανότατα έχουν πάνω στις αναλυτικές επιλογές μου -και στην προσωπικότητά μου- οι σύγχρονοι (νεοφιλελεύθεροι) μηχανισμοί υποκειμενοποίησης βάσει χρέους, οι οποίοι είναι συμβατοί με την μετα-πολιτική, ατομικά υπευθυνοποιούσα, τεχνολογία των πρότζεκτ. Ουσιαστικά, υποστηρίζω ότι δεν είναι όλοι (εξίσου) εμποτισμένοι από αυτή τη λογική και τις

εσωτερικευμένες απαιτήσεις που δημιουργεί, και οπωσδήποτε όχι με τον ίδιο τρόπο. Θεωρώ ότι εγώ, με τον τρόπο που ανατράφηκα, είμαι εμποτισμένος, χωρίς να ισχυρίζομαι, ωστόσο, ότι αυτό έχει καθοριστεί αποκλειστικά από εμπειρίες που εμπίπτουν σε σύγχρονες τεχνολογίες υποκειμενοποίησης.

Προβληματίστηκα, επίσης, σχετικά με το κατά πόσο η ανάλυση που κάνω συνιστά (αυστηρή) κριτική στις δράσεις των δρώντων υποκειμένων και, κατ' επέκταση, στους ίδιους, και κατά πόσο οι ίδιοι θα την εκλάβουν ως τέτοια. Άραγε τους αδικώ με το να μην αναδεικνύω την αξία που είχαν τα αποτελέσματα της δραστηριότητάς τους με τους δικούς τους όρους; Άραγε υπονομεύω την ευγένεια των κινήτρων των συντελεστών του πρότζεκτ, ξεχωριστά και συνολικά; Θα ένιωθαν προδομένοι, όπως ένιωσαν οι συνεργάτες του David Mosse σε αναπτυξιακό πρότζεκτ, όταν θα διαπίστωναν ότι το ηθικό πρόσωπο του πεδίου διαφέρει από το ακαδημαϊκό υποκείμενο της συγγραφής (2006: 946); Για αυτούς τους προβληματισμούς μου σίγουρα έπαιξε ρόλο η αίσθηση χρέους που έχει την τάση να με κατακλύζει, αλλά και η διατήρηση αμφιβολιών σχετικά με την ανοιχτότητα του αναλυτικού μου πρίσματος.

Πραγματοποιώ τις τελευταίες αυτές παρατηρήσεις στο πλαίσιο της απαραίτητης, για την ανθρωπολόγο, διαδικασίας αδιάκοπου αναστοχασμού και της επίγνωση αυτής. Ο Westbrook θεωρεί αναπόφευκτη την κεντρικότητα της φιγούρας της πλοηγού (εθνογράφου) για την εθνογραφία των παροντικών καταστάσεων, όμως επισημαίνει ότι, δεδομένων, επιπλέον, των εγγενών στον αναστοχασμό διανοητικών κινδύνων, χρειάζεται σημαντική πειθαρχία από την πλοηγό ώστε να αποφύγει τον εγωκεντρισμό ή, απλώς, την επιείκεια προς τον εαυτό της (2009: 112). Η Παπαηλία, βέβαια, πιστεύει ότι «η αναστοχαστικότητα [της εθνογράφου] δεν είναι ναρκισσισμός, αλλά προϋπόθεση του διαλόγου».

Στο πλαίσιο της απάντησης που δίνω -και προς τον εαυτό μου- όσον αφορά την προσέγγισή που επέλεξα για να πω και να παραλείψω, εν μέρει επανέρχομαι στην υπόσχεση της ανθρωπολογικής επιστημολογίας και δεοντολογίας, σχετικά με τη δυνητικοποίηση του «αλλιώς». Θεωρώ ως βασική προϋπόθεση για αυτό την αποτύπωση των διαδικασιών

κανονικοποίησης (ιδεολογιών, ιεραρχήσεων, συσχετισμών), δηλαδή αυτού που χαρακτηρίζω ως ανείπωτο. Δίνω έμφαση σε καταστάσεις και στους τρόπους με τους οποίους το ρυθμιστικό πλαίσιο προδιάγραφε λόγους και πρακτικές. Δεν κάνω εθνογραφία ατόμων, όπως προανέφερα, δεν μοιράζω ευθύνες και δεν θέτω σε αμφισβήτηση -ούτε μέσα από την κριτική ανάλυση- την καλή προαίρεση των δρώντων υποκειμένων.

Σε κάθε περίπτωση, η παρούσα αποτύπωση γίνεται βάσει διαφορετικού, σίγουρα όχι ανώτερου, επιστημολογικού και αξιολογικού πλέγματος, και αντανακλά το δικό μου εντοπισμένο καθεστώς διαβίωσης, το οποίο ελπίζω να κάνω επαρκώς ορατό. Όπως λέει η Hastrup, «η «ορθότητα» εντοπίζεται σε μια επιστημολογική επίγνωση, παρά σε οντολογική βεβαιότητα» (ό.π.: 466). Βέβαια, ο Mosse προσθέτει ότι «η επίγνωση αυτή δεν είναι απλώς ατομική, αλλά συνιστά την έκβαση κοινωνικών διαμαχών σχετικά με όρια και την τοποθεσία του γνωρίζειν» (2006: 950), τη διαδικασία συντέλεσης των οποίων επίσης συζητώ και ελπίζω να αποκαλύπτω. Όπως και να 'χει, «η απουσία θετικών τεκμηρίων για την ανθεκτικότητα και τη σύνδεση των κοινωνικών γεγονότων δεν συνεπάγεται αφηγηματική ανευθυνότητα» (Hastrup ό.π.: 469).

Ο Viveiros de Castro θεωρεί ότι μια καλή εθνογραφική περιγραφή είναι μια «επαρκώς καλή» (good enough) περιγραφή (ό.π.: 16):

«Τα υποκείμενα της έρευνας δεν χρειάζεται να συμφωνούν πλήρως μαζί μας, εξάλλου ποτέ δεν θα συμβεί αυτό. [...] Η περιγραφή τους θα είναι πάντα μια καρικατούρα του εαυτού τους, όπου ορισμένα χαρακτηριστικά θα έχουν μεγαλοποιηθεί και άλλα θα έχουν υποβαθμιστεί, ορισμένα επιχειρήματα θα έχουν υπερεκταθεί, ενώ άλλα θα έχουν ελαχιστοποιηθεί, κ.ο.κ. Οι εθνογράφοι δεν είναι φωτογράφοι αλλά προσωπογράφοι. Κάθε πορτρέτο είναι περισσότερο ή λιγότερο μια -όχι υποτιμητικά εννοούμενη- καρικατούρα» (ό.π.: 17).

Ο Viveiros de Castro παίρνει ως βάση της συζήτησής του καταστάσεις ριζικής διαφοράς και ανισότητας μεταξύ εθνογράφου και δρώντων υποκειμένων. Στο πεδίο αυτό, όμως, ερευνητής

και συνομιλητές προερχόμαστε από την ίδια πολιτισμική μήτρα, ενταγμένοι σε πολύπλοκα πλέγματα εξουσίας, όπου ο εθνογράφος δεν διαθέτει σαφές πεδίο υπεροχής πλην αυτού της (παρούσας) κειμενικής αναπαράστασης. Η περιορισμένη ευαλωτότητα των δρώντων υποκειμένων στο πεδίο της δραστηριότητάς τους δεν αναιρεί, βέβαια, την ευθύνη μου ως εθνογράφου απέναντί τους. Παράλληλα, όμως, η εθνογραφική ευθύνη δεν (μπορεί να) εξαντλείται στην επικύρωση της «στρατηγικής αλήθειας» που διατηρούν τα υποκείμενα για τους εαυτούς και τις πρακτικές τους, καθώς δεν αφορά μόνο εκείνα.

Συνοψίζοντας, η ανάληψη από τον ερευνητή της ευθύνης για κριτικό αναστοχασμό, επίγνωση και ομολογία κατά την παραγωγή τεχνουργημάτων γνώσης αφορά τόσο τα υποκείμενα της έρευνας όσο και την πειθαρχία της ανθρωπολογίας και, ευρύτερα, το κοινωνικό σύνολο. Θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε τα αλληλένδετα αυτά μελήματα στην «αναγνώριση της αμοιβαίας εμπλοκής της επιστημολογίας και της δεοντολογίας» (Hastrup 2004: 470).

Ψευδωνυμοποίηση και ανωνυμοποίηση

Στον απόηχο του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου πλείστα πεδία επιστημονικής έρευνας υιοθέτησαν και, σε ορισμένα εθνικά ακαδημαϊκά πλαίσια, θέσμισαν δεοντολογικά πρότυπα, στο πλαίσιο της προστασίας ατόμων και ομάδων που αποτελούσαν υποκείμενα έρευνας (Weiss & McGranahan 2021). Παρότι, όμως, η χρήση ψευδωνύμων έγινε γρήγορα ευρέως διαδεδομένη πρακτική και στην ανθρωπολογία, οι ανθρωπολόγοι δεν είχαν ασχοληθεί επαρκώς με τους λόγους υιοθέτησής της και περιορίζονταν συνήθως στην ανάλυση των τρόπων εφαρμογής της (ό.π.). Η «αυτόματη» χρήση ψευδωνύμων ως δεοντολογικά βέλτιστη πρακτική έχει δεχτεί κριτική τις τελευταίες δύο δεκαετίες εντός της πειθαρχίας. Έχουν πληθύνει οι φωνές οι οποίες καλούν σε εμβάθυνση της συζήτησης και του αναστοχασμού των ανθρωπολόγων σχετικά με τις σύνθετες προεκτάσεις της ψευδωνυμο- και ανωνυμοποίησης (Throop 2014, May 2010, αναφέρονται ό.π.).

Καταρχάς, διάφοροι ανθρωπολόγοι έχουν επισημάνει ότι η χρήση ψευδωνύμων καθιστά αδύνατο τον δημόσιο διάλογο ύστερα από τη δημοσίευση, ή και την αμφισβήτηση ή καταγγελία των αποτελεσμάτων από τα υποκείμενα της έρευνας (Gledhill 2013: 324, Halme-Tuomisaari 2021, May 2010, αναφέρεται στο Weiss & McGranahan 2021). Ως ακόμα ένα σημείο κριτικής μπορούμε να αναγνωρίσουμε ότι η θεσμοθετημένη ως υποχρεωτική χρήση ψευδωνύμων παραβλέπει την ενδεχόμενη επιθυμία των υποκειμένων της έρευνας να κατονομαστούν (McGranahan 2021). Επιπλέον, με την ψευδωνυμοποίηση ή την ανωνυμοποίηση δεν αποδίδεται συγγραφική ιδιότητα στα υποκείμενα για διάφορα διανοητικά έργα τους που θα αναφέρονταν αν επιτρεπόταν η επωνυμία (Weiss 2021).

Ωστόσο, η χρήση ψευδωνύμων δεν παύει να έχει νόημα, καθώς σε ποικίλα συγκείμενα η αδυναμία ταυτοποίησης ανθρώπων και ομάδων μπορεί να τους προσφέρει απαραίτητη προστασία. Ο David Westbrook παρατηρεί ότι «για τους εθνογράφους, οι συγκρούσεις και τα ζητήματα που ανακύπτουν από τις παροντικές καταστάσεις είναι ενδιαφέροντα, ίσως και συναρπαστικά. Για τους ανθρώπους σε αυτές τις καταστάσεις, όμως, τα ίδια ζητήματα είναι πιθανώς υπαρξιακά, ακόμα και ζωτικά για την επιβίωσή τους» (2009 :49). Εξάλλου, η εθνογραφική εμπειρία έχει δείξει ότι, αντίθετα με τους εθνογράφους, οι βοηθοί στην έρευνα συχνά δεν μπορούν να εγκαταλείψουν το πεδίο άπαξ και τελειώσει η έρευνα. (Middleton & Cons 2014: 286, Gledhill 2013: 325). Παράλληλα, η χρήση ψευδωνύμων ή η ανωνυμία των συνομιλητών προστατεύει και τον γράφοντα από τυχόν αμφισβητήσεις ή προσβολές του κειμένου, ειδικά σε μια εργασία όπως η παρούσα, της οποίας η κριτική προσέγγιση δεν επιβεβαιώνει τη «στρατηγική αλήθεια του πρότζεκτ» υπό μελέτη (Mosse 2006: 945).

Το παρόν πεδίο, του δικτύου σχέσεων του οικοσυστήματος των πρότζεκτ, είναι ένα πεδίο κυρίως εργασιακό, από το οποίο άλλοι ερευνητές εξαρτώνται αποκλειστικά για την επιβίωσή τους και άλλοι όχι. Την προστασία της ταυτότητας υπαγορεύει η πολιτική εντός του δικτύου αυτού. Υπέθεσα ότι οι σχέσεις που μπορεί να επηρεαστούν από την παρούσα δημοσίευση παραμένουν συναφείς για τη φήμη και το επαγγελματικό -σε πρότζεκτ ή όχι- μέλλον, των

υποκειμένων της έρευνας, και έκανα αρχικά την επιλογή της χρήσης ψευδωνύμων σε συνεννόηση με τους βασικούς συνομιλητές.

Μάλιστα, όταν, μετά το τέλος του πρότζεκτ, διευκρίνισα σε έναν από τους συνομιλητές της έρευνας ότι θα προσέγγιζα κριτικά τις πρακτικές των οποίων υπήρξα μάρτυρας και στις οποίες συμμετείχα, μου επισήμανε κι εκείνος την αναγκαιότητα της χρήσης ψευδώνυμων: θα καθιστούσε αδύνατη την αναζητησιμότητα (searchability) στο διαδίκτυο των πραγματικών ονομάτων, ονομασιών και τοπωνυμίων. Δεσμεύτηκα να σεβαστώ το αίτημά του. Πράγματι, αυτό που διασφαλίζει, ουσιαστικά, η ψευδωνυμοποίηση είναι τη μη εντοπισιμότητα των υποκειμένων σε μια διαδικτυακή αναζήτηση βάσει πραγματικών ονομάτων. Ωστόσο, το ίδιο ψηφιακό συγκείμενο επιτρέπει την αναζήτηση και τον εντοπισμό της ταυτότητας φορέων και ατόμων βάσει άλλων λεπτομερειών που περιγράφονται στο κείμενο.

Βάσει της στενής σχέσης που διατηρούσαμε, δεσμεύτηκα, επίσης, να στείλω στον εν λόγω συνομιλητή την τελική εκδοχή του κειμένου πριν από την κατάθεσή του. Ειδικά αφού, λόγω της χρήσης ψευδωνύμων, δεν μπορεί να υπάρξει δημόσια διαβούλευση ή αντιπαράθεση ύστερα από τη δημοσίευση. Από τις αρχές του 21^{ου} αιώνα, με την ύπαρξη των ψηφιακών τεχνολογιών, αλλά και με τη διευρυμένη, πλέον, μετατόπιση της ανθρωπολογικής έρευνας προς πεδία όπου τα υποκείμενα είναι «εγγράμματα» με όρους χρησιμοποιούμενης γλώσσας και εκπαιδευτικής βαθμίδας, μπορούμε να υποθέτουμε ότι τα υποκείμενα της έρευνας -συχνά αναφερόμενα και θεωρούμενα ως βοηθοί, συνομιλητές ή συνεργάτες του εθνογράφου- διαβάζουν τα ανθρωπολογικά κείμενα που τα αφορούν (Weiss & McGranahan 2021). Δυο χρόνια αργότερα, ο συνομιλητής μου διάβασε τμήματα όπου αναφερόταν ο ίδιος και θεώρησε ότι η ψευδωνυμοποίηση δεν τον προστάτευε επαρκώς από πιθανές δυσμενείς συνέπειες που θα συνδέονταν με τη δυσaréσκεια άλλων μερών εξαιτίας αναφερόμενων λόγων του. Κατόπιν του αιτήματός του προέβην στις κατάλληλες τροποποιήσεις.

Επιπλέον, σε συνεννόηση με την Τριμελή Συμβουλευτική Επιτροπή της διατριβής, κατέληξα στην ανωνυμοποίηση του κειμένου, για την ισχυρότερη προστασία της ταυτότητας των

δρώντων υποκειμένων που προσφέρει ο διαχωρισμός μεταξύ πραγματικών προσώπων και των αναφερόμενων λόγων και ενεργειών τους. Ταυτόχρονα, λαμβάνω υπόψη μου προβλήματα που προκύπτουν, όπως είναι για παράδειγμα η σύγκρουση μεταξύ της δεοντολογικής επιταγής για προστασία και τη μεθοδολογικής επιταγής για παράθεση πηγών. Όπως ανέφερα πριν την Εισαγωγή, χρησιμοποιώ ψευδώνυμα για οργανισμούς, φορείς και τόπους, επιχειρώντας συγχρόνως να προστατεύσω πρόσωπα και να διατηρήσω στοιχεία του κοινωνικο-ιστορικού πλαισίου εντός του οποίου λαμβάνουν χώρα οι καταστάσεις.

Η προαναφερθείσα ένσταση του συνομιλητή μου συνδέεται με το μεθοδολογικό και δεοντολογικό ζήτημα του δικαιώματος παρέμβασης των συνομιλητών-πληροφορητών στο εθνογραφικό κείμενο. Δεδομένου ότι κάθε εθνογραφία παρουσιάζει ιδιαιτερότητες όσον αφορά την πολιτική των σχέσεων μεταξύ υποκειμένων στο πεδίο, θεωρώ ότι το ζήτημα της παρέμβασής τους οφείλει να παραμένει πάντα ανοιχτό και υπό συζήτηση. Υπό προϋποθέσεις και ανάλογα με την περίπτωση, μπορεί να αποδειχθεί σημαντικό τα υποκείμενα να έχουν ενημέρωση και λόγο στο κείμενο. Λαμβάνοντας υπόψη, ταυτόχρονα, «την σχεδόν αδύνατη αποστολή της εκτίμησης του μελλοντικού κινδύνου» (McGranahan 2021). Αντίστοιχα, ανοιχτό οφείλει να είναι το ζήτημα της ψευδωνυμο-/ανωνυμοποίησης.

Θεωρώ ότι στη συζήτηση γύρω από το δικαίωμα παρέμβασης των συνομιλητών της έρευνας οφείλει να εντάσσεται η οριοθέτηση της παρέμβασης. Αυτή η διάσταση συνδέεται με την προστασία της ελευθερίας του ερευνητικού-ακαδημαϊκού λόγου και ειδικά σε μια περίπτωση όπως αυτή της διδακτορικής διατριβής, όπου δεν μπορεί να υπάρξει παρά ατομική συγγραφική ιδιότητα. Εξάλλου, όπως συμπεραίνει ο David Mosse από τη δική του εμπειρία εργαζόμενος σε πρότζεκτ αναπτυξιακής βοήθειας και δεχόμενος έντονες ενστάσεις στην εθνογραφία του από τους μη ανθρωπολόγους συνεργάτες του, οι επιστημολογικές διαφορές θέτουν περιορισμούς σε οποιαδήποτε απόπειρα συνεργατικής εθνογραφίας (2006: 945). Έπειτα, ο Geoffrey Walford σημειώνει ότι η πλήρως «εν επιγνώσει συναίνεση» (informed consent) των συνομιλητών είναι αδύνατη, δεδομένου ότι η εθνογράφος δεν μπορεί να γνωρίζει τι ευρήματα μπορεί να προκύψουν στην πορεία, με ποιους τρόπους μπορεί να αλλάξει και σε

ποιες κατευθύνσεις μπορεί να στραφεί η έμφαση της έρευνας (2018: 518). Αλληλένδετο είναι το σύνθετο ερώτημα, το οποίο υπερβαίνει την εμβέλεια της παρούσας ανάλυσης: τι και ποιον προστατεύουν τα επίσημα δεοντολογικά πρότυπα;

Συμφωνώ με την Miia Halme-Tuomisaari όταν λέει ότι «τα ψευδώνυμα [και η ανωνυμοποίηση, θα προσθέσω] δεν λειτουργούν ως εργαλείο αποσιώπησης και απόκρυψης ανθρώπων από την ανάλυση. Τουναντίον, είναι κεντρικά για την κοινοποίηση ιστοριών που θα έμεναν κατά τα άλλα κρυμμένες πίσω από τους τύπους των οργανωσιακών αφηγημάτων και της κρατικής αναπαράστασης» (2021). Η Carole McGranahan επιβεβαιώνει ότι «τα ψευδώνυμα αφορούν εξίσου την αλήθεια και τον κίνδυνο» (2021). Εν κατακλείδι, ενώ αναγνωρίζω τα προβλήματα που σχετίζονται με τη χρήση ψευδωνύμων και την ανωνυμοποίηση, με την αναφορά των λόγων και την περιγραφή των πράξεων των υποκειμένων της έρευνας εν γένει, ταυτόχρονα πιστεύω στην αξία της δημοσίευσης ιστοριών που αναδεικνύουν τη συνάρθρωση κοινωνικών καταστάσεων με ευρύτερα πλέγματα σημασιών και σχέσεων εξουσίας. Ειδικά όσον αφορά την παρούσα έρευνα, πιστεύω στην αξία της συζήτησης γύρω από την τεχνολογία των πρότζεκτ και τις σημερινές πολιτικές της γνώσης. Δεδομένου, μάλιστα, ότι τα ευρωπαϊκά ερευνητικά πρότζεκτ συγκεκριμένα χρηματοδοτούνται από το ευρωπαϊκό Δημόσιο και παράγουν ανοιχτά τεχνουργήματα γνώσης με ονομαστικό στόχο την κοινή ωφέλεια, επηρεάζοντας ποικιλοτρόπως, μέσω της δραστηριότητάς τους, τη ζωή διαφορετικών ομαδώσεων πολιτών.

Κεφάλαιο 5. Έλεγχος, αξιολόγηση και λογοδοσία

Τα παραδοτέα κείμενα αποτελούν κεντρικό τεχνούργημα και τεχνική του μηχανισμού λογοδοσίας, πεδίο επιτέλεσης, ελέγχου και επικύρωσης της ειδημοσύνης, και αναπόσπαστο μέρος της ευρύτερης τεχνολογίας διακυβέρνησης που συνιστούν τα πρότζεκτ και οι πολιτικές που τα πλαισιώνουν. Στο κεφάλαιο αυτό συζητώ τους τρόπους συνάρθρωσης του μηχανισμού ελέγχου, αξιολόγησης και λογοδοσίας του ερευνητικού πρότζεκτ LinKommons, τον οποίο προσεγγίζω ως μηχανισμό ρύθμισης και διαχείρισης (της αποπληρωμής) χρέους, με το αφήγημα που παρήγαγε η κοινοπραξία ειδικών.

Η εξέταση γίνεται μέσα από έννοιες-κλειδιά του αφηγήματος, όπως «βιωσιμότητα» (sustainability), «καλές/βέλτιστες πρακτικές» (good/best practices), «ιστορία επιτυχίας» (success story), «αντίκτυπος» (impact), «διάχυση» (dissemination) και «αναπαραγωγιμότητα» (replicability). Υποστηρίζω ότι οι έννοιες αυτές, τις οποίες τα υποκείμενα υιοθετούν και χρησιμοποιούν ως πυξίδα και μέσο νομιμοποίησης της δραστηριότητας, επιβεβαιώνουν την επίδραση λογικών, πρακτικών και διαδικασιών αναπαραγωγής συσχετισμών ισχύος που προέρχονται από το πεδίο της αναπτυξιακής βοήθειας, και αποτυπώνουν πνεύμα αρμονικής συνεργασίας βάσει συναινετικών σχέσεων· ουσιαστικά, την αποσιώπηση του πολιτικού.

Πρότζεκτ χωρίς έλεγχο δεν γίνεται

Για την ανάλυση του μηχανισμού λογοδοσίας του πρότζεκτ χρησιμοποιώ κυρίως τις αναλύσεις για τις «κουλτούρες ελέγχου» που δημοσιεύτηκαν στον ομώνυμο συλλογικό ανθρωπολογικό τόμο *Audit Cultures*, τον οποίο επιμελήθηκε η Marilyn Strathern το 2000. Τόσο η ίδια η Strathern όσο και άλλοι συγγραφείς στον τόμο, Chris Shore & Susan Wright, Peter Pels, Ananta Giri, παραθέτουν την εργασία του καθηγητή οικονομικών και λογιστικής Michael

Power, ο οποίος τη δεκαετία του 1990 εξέδωσε συγγράμματα «κριτικής λογιστικής» αποτυπώνοντας την επίδραση της διάδοσης του ελέγχου (audit). Ο έλεγχος εισήχθη αρχικά ως νέες διαχειριστικές πρακτικές -πρωτόκολλα χρηματοοικονομικής λογοδοσίας- για να φτάσει στα τέλη της δεκαετίας του 1990 (και ως σήμερα) να θεωρείται «δεδομένη διαδικασία νεοφιλελεύθερης κυβέρνησης και να συμβάλλει καθοριστικά στον χαρακτήρα (ethos) αυτής» (Power 1996, 1997, αναφέρονται στο Strathern 2000: 3).

Ο ανθρωπολόγος David Reubi, ο οποίος ασχολείται με την πολιτική της γνώσης στην παγκόσμια υγεία, επιβεβαιώνει ότι, ενώ η ειδημοσύνη και οι πρακτικές του ελέγχου αφορούσαν μετά τα μέσα του 20ου αιώνα τη διαχείριση της εμπορικής και εταιρικής ζωής, από τη δεκαετία του 1980 και έπειτα, χάρη στην ώθηση από τις θεωρίες της Νέας Δημόσιας Διοίκησης, εξαπλώθηκαν και αναδιαμόρφωσαν την οργάνωση και διαχείριση της δημόσιας ζωής, από την υγεία και την εκπαίδευση ως την επιστημονική έρευνα και τη διεθνή ανάπτυξη (2018: 6). Παρότι οι αναλύσεις των Strathern, Power, Reubi, Shore και Wright, Merry και άλλων αφορούν κυρίως τις εξελίξεις στη Βρετανία και δευτερευόντως τις ΗΠΑ, λαμβάνουν υπόψη τους εξελίξεις τόσο σε παγκόσμιο επίπεδο όσο και σε επίπεδο Ε.Ε., αλλά και τη διάδοση τεχνολογιών ελέγχου πέραν της σχέσης δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, σε υπερεθνικούς οργανισμούς και μη κερδοσκοπικούς φορείς.

Ένα κεντρικό χαρακτηριστικό που μπορούμε να διαπιστώσουμε ως διαδεδομένο σε πολυάριθμους τομείς και τόπους πρακτικής, το οποίο συμβαδίζει με τις τεχνολογίες ελέγχου, είναι ότι οι ετερογενείς πρακτικές αξιολογούνται με κριτήρια οικονομικής αποδοτικότητας προκειμένου να χαρακτηριστούν -και να νομιμοποιηθούν- ως «καλές» ή «βέλτιστες» (Strathern ό.π.: 1, 289· Reubi ό.π.: 7). Υπό αυτό το πρίσμα, πολλοί μελετητές εντάσσουν τον έλεγχο και τη λογοδοσία στο ευρύτερο πλαίσιο της διάδοσης νεοφιλελεύθερων αξιών, σε παγκόσμιο επίπεδο (Pels 2000: 135).

Παρατηρούμε, επίσης, ότι η διάχυση της προτζεκτοποίησης -είτε τη θεωρήσουμε στενά ή χαλαρά συνδεδεμένη με νεοφιλελεύθερες λογικές τεχνολογία διακυβέρνησης- συμπίπτει

ιστορικά με την άνοδο των «κουλτουρών ελέγχου», ενώ πλέον συναντάμε τις δύο αλληλένδετες τεχνολογίες κανονικοποιημένες σχεδόν παντού. Δεν υπάρχει χρηματοδοτούμενο πρότζεκτ χωρίς κάποιου είδους μηχανισμό λογοδοσίας, όχι μόνο όσον αφορά την επιστημονική έρευνα που χρηματοδοτείται από προγράμματα-πλαίσια της Ε.Ε.

Υποστηρίζω ότι η έμφαση στην (καινοτόμα) αλλαγή που αντιπροσωπεύουν τα πρότζεκτ και η φαινομενική κατάλυση της οργανωσιακής ιεραρχίας δεν συνεπάγονται την απώλεια του ελέγχου «από τα πάνω» σχετικά με την ιδεολογική νοηματοδότηση, κατεύθυνση και αποτελέσματα της δραστηριότητας, και με τα χαρακτηριστικά της κατάλληλης «ειδικής» (expert) υποκειμενικότητας. Η παροδικότητα της δραστηριότητας και των σχέσεων που την υποστηρίζουν νομιμοποιεί την ύπαρξη απρόσωπων, τυποποιημένων συστημάτων ελέγχου για τη διασφάλιση, θεωρητικά, ισονομίας, αξιοκρατίας και διαφάνειας, και για την εγκαθίδρυση εμπιστοσύνης στους συμμετέχοντες προς τον ίδιο τον μηχανισμό των πρότζεκτ και (ως εκ τούτου) αναμεταξύ τους, ώστε να πιστέψουν στην ευδωμή του πρόσκαιρου εγχειρήματός τους. Όπως ισχυρίζομαι στη συνέχεια, αυτή η συνθήκη ουσιαστικά επιβεβαιώνει την απουσία εμπιστοσύνης (του πλαισίου προς τους συμμετέχοντες) και την ανάγκη για διασφάλιση των στόχων των ρυθμιστικών πολιτικών μέσα από την θεσμικά κατοχυρωμένη εξατομικευμένη απόδοση και ανάληψη της ευθύνης.

Στο πεδίο που μας αφορά εδώ, των ευρωπαϊκών ερευνητικών πρότζεκτ, ο έλεγχος αποτελεί αναπόσπαστο, εγγενές μέρος της διεξαγωγής τους, μολονότι, στο πλαίσιο αυτής ο όρος που χρησιμοποιείται για τον έλεγχο δεν είναι «audit» αλλά «review», και οι ελεγκτές που εκπροσωπούν την ρυθμιστική αρχή ονομάζονται «reviewers», ακολουθώντας μια ακαδημαϊκή λεξιλογική παράδοση, παρά μια χρηματοοικονομική. Έχω αναφερθεί ήδη στον μηχανισμό λογοδοσίας και στη βαρύτητα της αξιολόγησης πάνω στις ενέργειες και τις νοηματοδοτήσεις των ειδικών του πρότζεκτ, και έχω υποστηρίξει ότι ο έλεγχος ξεκινάει από το στάδιο της αρχικής πρότασης, η οποία κατατίθεται προς αξιολόγηση. Τότε εξετάζεται η υιοθέτηση από την αιτούσα κοινοπραξία ερευνητών των εννοιών και της λογικής (του κόσμου του-ενός-κόσμου) του κανονιστικού πλαισίου, και εδραιώνεται το χρέος προς τη ρυθμιστική αρχή, εν

είδει αξιόπιστης συμπεριφοράς που θα παράσχει αποδείξεις συνέπειας. Στους περιοδικούς ελέγχους που ακολουθούν -παραδείγματα αυτού που ο Michael Power ονομάζει «τελετουργικά επαλήθευσης» (1997, αναφέρεται στα Strathern 2000: 3; Shore & Wright 2000: 59)- εξακριβώνεται η εκπλήρωση των αρχικών υποσχέσεων. Αποδεκτή μπορεί να γίνει η (ποσοτική) υπέρβαση, πάντως όχι η αθέτησή τους. Και, αθέτηση υποστηρίζω ότι θα συνιστούσε ο σχεδιασμός και η (αυτο)αξιολόγηση της δραστηριότητας που θα αγνοούσε ή θα αμφισβητούσε τις κεντρικές έννοιες-στόχους (βιωσιμότητα, καινοτομία, ανάπτυξη).

Θα μπορούσαμε να συνδέσουμε την αρχική πρόταση με τις πολιτικές οι οποίες καθορίζουν το ρυθμιστικό πλαίσιο, και τα τεχνουργήματα λογοδοσίας με τον έλεγχο, ως δύο πλευρές του ίδιου νομίσματος. Ωστόσο, η Strathern, εμπνεόμενη από τις ιδέες της Annelise Riles για τα δίκτυα -μια σειρά θεσμών, πρακτικών γνώσης και τεχνουργημάτων τα οποία παράγουν εσωτερικά τα αποτελέσματα της πραγματικότητάς τους μέσω του αναστοχασμού στον εαυτό τους (2000, αναφέρεται στο Strathern ό.π.: 15)- υποστηρίζει ότι οι πολιτικές και ο έλεγχος είναι συνυφασμένα και περιέχονται το ένα στο άλλο (ό.π.: 282).

Ακολουθώντας αυτή τη συλλογιστική και βάσει της παρούσας εθνογραφικής έρευνας, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η αρχική πρόταση, τα ενδιάμεσα και τα τελικά αποτελέσματα του πρότζεκτ αποτελούν καταστατικό μέρος το ένα των άλλων, συμπληρωματικά τεχνουργήματα που συνιστούν ένα αναστοχαστικό και σε κάθε περίπτωση συνεκτικό, «ολοκληρωμένο» αφήγημα καθώς παράγονται από μια ενιαία υπεύθυνη υποκειμενικότητα, αυτή των ειδικών της τάξης των πρότζεκτ, η οποία διαμορφώνεται καθώς επιτελείται μέσα από αυτή τη διαδικασία. Υποστηρίζω ότι, επικυρώνοντας το αφήγημα γύρω από την παραγωγή βέλτιστων πρακτικών, ο έλεγχος πιστοποιεί ταυτόχρονα την ηθική και δεοντολογική αρτιότητα και ενισχύει το κύρος, όχι μόνο των πρακτικών και των δημιουργών και αφηγητών των πρακτικών, αλλά και των πολιτικών των οποίων οι (βέλτιστες) πρακτικές, τα αφηγήματα, τα υποκείμενα και ο έλεγχος αποτελούν μέρος και αποτέλεσμα.

Οι Shore και Wright συνδέουν τις παρατηρήσεις του Power με μια φουκωική προσέγγιση στην ανάλυση των διαδικασιών ελέγχου και υποστηρίζουν ότι «ο έλεγχος είναι ουσιαστικά μια σχέση εξουσίας μεταξύ ελεγκτών και παρατηρούμενων: οι τελευταίοι μετατρέπονται σε αντικείμενα πληροφορίας, ποτέ σε υποκείμενα σε επικοινωνία», και προσθέτουν ότι ο έλεγχος λειτουργεί ως πολιτική τεχνολογία μιας νεοφιλελεύθερης κυβερνολογικής, η οποία κατευθύνει τη συμπεριφορά των ατόμων ενώ ταυτόχρονα αποκρύπτει τους τρόπους λειτουργίας της εξουσίας (Foucault 1977, αναφέρεται στο 2000: 59, 61). Η Παπαγαρουφάλη υποστηρίζει ότι πέρα από το ότι αναλαμβάνει την ευθύνη για τις δράσεις και την απασχολησιμότητά του, «ο σύγχρονος ιδανικός πολίτης, [οφείλει να] είναι διατεθειμένος να αυτο-αξιολογείται αλλά και να λογοδοτεί για τις δράσεις του σε εθνικές ή διεθνείς εταιρείες και οργανισμούς αξιολόγησης, προκειμένου ο ίδιος και ταυτόχρονα ο φορέας ή επιχείρηση που εκπροσωπεί να αποκτήσει μια αξιοσέβαστη και ευυπόληπτη κατάταξη σε εθνικό/ευρωπαϊκό/διεθνές επίπεδο και να εξασφαλίσει την ανάπτυξη και πρόοδό του, κυρίως δε τη «βιωσιμότητά» του» (2013: 113). «Οι τεχνολογίες ελέγχου», προσθέτουν οι Shore και Wright, «είναι δρώντες παράγοντες για τη δημιουργία νέων ειδών υποκειμενικότητας: όχι πλέον «πειθήνια σώματα» (docile bodies) της πειθαρχικής συνθήκης, αλλά αυτο-διαχειριζόμενα, αυτο-πραγματωμένα άτομα που καθιστούν τους εαυτούς τους υποκείμενους σε έλεγχο» (ό.π.: 57, 78). Οι παρατηρήσεις αυτές αντηχούν και τη σκέψη του Gilles Deleuze, σχετικά με την ανάδυση, στη μετα-νεωτερικότητα, των κοινωνιών ελέγχου, οι οποίες έχουν διαδεχθεί τις πειθαρχικές κοινωνίες: «ο έλεγχος είναι βραχυπρόθεσμος και με ταχεία εναλλαγή προσωπικού, αλλά επίσης συνεχής και απεριόριστος, ενώ η πειθαρχία ήταν μακράς διάρκειας, αέναη και ασυνεχής. Ο άνθρωπος δεν είναι πια ο έγκλειστος άνθρωπος, αλλά ο άνθρωπος-χρεώστης» (1990: 5).

Όπως έχουμε ήδη δει, η ικανότητα για κινητοποίηση διαφόρων μορφών γνώσης, γύρω από τον σχεδιασμό, διαχείριση, οργάνωση και παρουσίαση του πρότζεκτ, είναι και αυτή που συγκροτεί την τάξη των πρότζεκτ, της προσδίδει νομιμοποίηση και ισχύ, και, όπως παρατηρούν οι Csurgó et al., συνιστά βασικό στοιχείο εμπλοκής των υποκειμένων στις σχέσεις εξουσίας του οικοσυστήματος (2008: 293-294). Οι ειδικοί παράγουν προϊόντα

γνώσης, μέσω των οποίων καθιστούν τους εαυτούς τους ελέγξιμους, αλλά και μέσω των οποίων, ως αναστοχαστικά υποκείμενα που αφηγούνται την εφήμερη δραστηριότητά τους, προβαίνουν σε διαρκή αξιολόγηση του εαυτού τους. Αντίστοιχα, μη ειδικοί είναι όσοι δεν κατέχουν τις διαχειριστικές δεξιότητες -και τεχνικές του εαυτού- που θα τους επέτρεπαν να αυτο-αξιολογούνται μέσω κατάλληλων αφηγηματικών τεχνουργημάτων, και αποκλείονται από αυτές τις διαδικασίες. Απαλλάσσονται από τον επίσημο έλεγχο και από την ευθύνη για λογοδοσία, αλλά στερούνται, παράλληλα, την πρόσβαση σε έλεγχο (control) του αφηγήματος, των πόρων, των πρακτικών, του μέλλοντος που αφορά τους ίδιους.

Αξιολόγηση της συμμόρφωσης με αρμοστές μορφές

Για την ανάλυση της σχέσης μεταξύ αξιολόγησης και λογοδοτούσας συμπεριφοράς των υποκειμένων, επανέρχομαι εδώ στις παρατηρήσεις του Maurizio Lazzarato. Για τον Lazzarato, είναι μέσω του χρέους που καθιερώνεται η αξιολόγηση ως τεχνική για τον εξουσιασμό της συμπεριφοράς (2012: 138). Προσθέτει ότι η αξιολόγηση, της οποίας τη σπουδαιότητα στην οικονομία του χρέους αναγνώριζαν τόσο ο Νίτσε όσο και ο Μαρξ, έχει εξελιχθεί σε ιδιαίτερα αποτελεσματική τεχνική διακυβέρνησης για την ταξινόμηση, ιεράρχηση και διαχωρισμό των κυβερνώμενων στις περισσότερες σφαίρες δραστηριότητας (ό.π.: 129). Καθώς, για τον Lazzarato, η εξουσία προηγείται των οικονομικών ως πηγή της μέτρησης και της αξιολόγησης, υποστηρίζει ότι πρέπει να αναζητήσουμε την προέλευση του υπολογισμού, της μέτρησης, της αξιολόγησης, της σύγκρισης και της λογιστικής όχι στην οικονομική ανταλλαγή ή την εργασία, αλλά στο χρέος (ό.π.: 43, 80) και να θεωρήσουμε την ισοδυναμία και τη μέτρηση ως προϊόντα όχι ανταλλαγής, αλλά του υπολογισμού των εγγυήσεων αποπληρωμής του χρέους (ό.π.: 43).

Ο Lazzarato παραθέτει τον Deleuze, ο οποίος παρατηρούσε ότι «όσο οι αξιολογήσεις προϋποθέτουν αξίες, άλλο τόσο, και βαθύτερα, οι αξίες προϋποθέτουν αξιολογήσεις, μέσα από τις οποίες προέρχεται η αξία τους» (2002, αναφέρεται ό.π.: 196). Οι αξιολογήσεις, έλεγε ο Deleuze, αντικατοπτρίζουν τους τρόπους ύπαρξης αυτών που κρίνουν και αξιολογούν -άρα,

της οικονομίας στον νεοφιλελεύθερο καπιταλισμό, σημειώνει ο Lazzarato (ό.π.: 132)- και εξυπηρετούν ως αρχές για τις αξίες στη βάση των οποίων κρίνουν (2002, αναφέρεται ό.π.: 196). Συνεπώς, το πρόβλημα για την κριτική είναι η αξία των αξιών, η αξιολόγηση μέσα από την οποία ανακύπτει η αξία τους, δηλαδή το πρόβλημα της *δημιουργίας* τους (ό.π., η έμφαση στο πρωτότυπο). Λαμβάνοντας υπόψη και τη θέση του Μαρξ ότι η δυσπιστία ή η έλλειψη εμπιστοσύνης είναι η βάση της οικονομικής εμπιστοσύνης (2005, αναφέρεται ό.π.: 136), μπορούμε να δούμε την αξιολόγηση ως τεχνική διακυβέρνησης που λειτουργεί ως μέσο υπολογισμού των εγγυήσεων αποπληρωμής χρέους, δηλαδή της φερεγγυότητας, του αξιόχρεου των ατόμων.

Βάσει των θέσεων του Lazzarato, έχω αναφερθεί στην υποκειμενοποιητική δύναμη του χρέους, συγκεκριμένα ως εσωτερικευμένη ηθική και δεοντολογική επιταγή για συμμόρφωση και (αυτο-)έλεγχο της διαγωγής των συντελεστών σε πρότζεκτ, η οποία σε μεγάλο βαθμό περιχαράκωνει την εμπρόθετη δράση. Αυτό συνάδει και με την άποψη του Pels ότι οφείλουμε να προσεγγίζουμε τη δεοντολογία ως τεχνολογία του εαυτού (ό.π.: 138). Όμως, εξίσου σημαντική είναι η κατάλληλη υποκειμενοποίηση των ίδιων των ελεγκτών. Ο Power υποστηρίζει, και οι συγγραφείς των «κουλτουρών ελέγχου» συμφωνούν, ότι αυτό που ο έλεγχος διασφαλίζει δεν είναι η ποιότητα της απόδοσης σχετικά με τους ονομαστικούς στόχους, αλλά η ποιότητα των συστημάτων ελέγχου· μια διαδικασία που χαρακτηρίζουν ως «έλεγχος του ελέγχου» ή «αστυνόμευση της αστυνόμευσης» (1994, αναφέρεται στο Strathern 2000: 4; Shore & Wright 2000: 73; Pels ό.π.: 141). Ο Power χαρακτήρισε, επίσης, ως αντίφαση του ελέγχου το γεγονός ότι, ενώ οι αρχές δυσπιστούν απέναντι σε «κοινωνικά εμπεδωμένες εγγυήσεις επαγγελματισμού» διαπιστευμένων επιστημόνων ή επαγγελματιών, χρειάζεται ωστόσο να εμπιστευτούν τους ελεγκτές που διεξάγουν τη διαδικασία (1997, αναφέρεται στο Shore & Wright 2000: 76). Αυτό δεν σημαίνει μόνο τον έλεγχο των ελεγκτών, διαδικασία στην οποία δεν είχα άλλωστε άμεση πρόσβαση σε αυτή ή άλλη έρευνά μου. Αυτό που υποστηρίζω, αντλώντας και από τους προαναφερθέντες συγγραφείς, είναι ότι, στον βαθμό που τα λογοδοτούντα υποκείμενα αυτο-ελέγχονται, οι ελεγκτικές αρχές δεν χρειάζεται να ελέγχουν

την ίδια τη συμπεριφορά, αλλά τους δείκτες απόδοσης (Merry 2011: S88), ή, στην περίπτωση μας, την παραγωγή αρμοστών τεχνουργημάτων λογοδοσίας. Εξάλλου, η απόδοση των ελεγκτών αξιολογείται επίσης, μέσα από την ενδεδειγμένη παραγωγή τεχνουργημάτων ελέγχου με προκαθορισμένη μορφή και κριτήρια.

Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η «ορθή» διαγωγή των ερευνητών δεν αφορά τόσο «επιστημονικά» -μεθοδολογικά και δεοντολογικά- πρότυπα σχετικά με τη διεξαγωγή της έρευνας. Ως προς αυτά φαίνεται ότι χαίρουν την εμπιστοσύνη ή/και το μειωμένο ενδιαφέρον της αρχής. Πληροφορητής με εμπειρία από συμμετοχή σε ευρωπαϊκά πρότζεκτ τεχνολογίας μου ανέφερε ότι πριν από μερικά χρόνια διαπιστώθηκαν πολυάριθμες περιπτώσεις λογοκλοπής. Τότε μόνο παρενέβη η αρχή, ασκώντας πίεση στους ελεγκτές, και δίνοντάς τους οδηγίες να είναι πιο προσεκτικοί και αυστηροί. Ούτως ώστε να διασφαλίσει, δηλαδή, ότι το προϊόν της εργασίας των ερευνητών θα ήταν πρωτότυπο· αυτή η προϋπόθεση θα καθιστούσε και το περιεχόμενο «κατάλληλο». Ισχυρίζομαι βάσει της εμπειρίας μου από το πεδίο ότι, μέσω του προγράμματος-πλαίσιου SCAP, η Ε.Ε. εμπιστευόταν τους ερευνητές ειδικούς ως προς την τήρηση προτύπων επιστημονικότητας. Ωστόσο, «δυσπιστούσε» και τους αξιολογούσε - αρχικά μέσα από το βιογραφικό και την πρόταση, στη συνέχεια μέσα από τα παραδοτέα- αφενός, ως προς την προσαρμογή των αποτελεσμάτων της έρευνάς τους στις τεχνικές, πρακτικές και μορφές της λογοδοσίας, και, αφετέρου, ως προς την εκπλήρωση των καταστατικών υποσχέσεων, με προεξέχουσα ανάμεσά τους την επίτευξη αντίκτυπου.

Βάσει της συμμετοχής μου στις διεργασίες του LinKommons, μπορώ να επιβεβαιώσω ότι σημαντικότερο σημείο λογοδοσίας αποτελούσε ο «αντίκτυπος» της δραστηριότητας του πρότζεκτ, συγκεκριμένα μέσα από την παραγωγή και διάχυση πρακτικών, τις οποίες οι ίδιοι οι ειδικοί θα είχαν τεκμηριώσει ως «βέλτιστες». Η βιωματικά αποκτηθείσα αίσθησή μου συνάδει με αυτήν που είχε Marilyn Strathern πριν από δύο δεκαετίες, όταν υποστήριζε ότι οι ελεγκτικές αρχές «είναι βαθιά αδιάφορες για την (κοινωνική) πολυπλοκότητα των αποτελεσμάτων, υπέρ της εκπόνησης και εφαρμογής στρατηγικών διοίκησης και πολιτικής οι οποίες μπορούν να μετρηθούν από δείκτες απόδοσης» (ό.π.: 15). Όπως παρατηρεί και η Sally

Engle Merry για την εξάπλωση της τεχνολογίας των δεικτών, «η πολιτική διαδικασία της κρίσης και της αξιολόγησης μετατρέπεται σε ένα τεχνικό ζήτημα μέτρησης και υπολογισμού μέσω της επιμελούς εργασίας των ειδικών» και «τα αποτελέσματα παρουσιάζονται ως μορφές γνώσης παρά ως συγκεκριμένες πολιτικές αποφάσεις γύρω από το τι να μετρηθεί και πώς να ονομαστεί» (2011: S88). «Μέσω μιας διαδικασίας διοικητικής όσμωσης», λέει ο Michael Power, «οι δείκτες χάνουν σταδιακά την αντιπροσωπευτική τους ιδιότητα και εκλαμβάνονται ως τα πράγματα που αντιπροσωπεύουν. [...] τα ίδια τα εργαλεία και οι πρακτικές διαφάνειας γίνονται παραδείγματα «επισημοποιημένης λογοδοσίας», ακόμα και «τελετουργικά επαλήθευσης»» (1997, 2007, αναφέρονται στο Garsten & Jacobsson 2011: 387).

Παράλληλα, όπως οι Shore και Wright και άλλοι κριτικοί επισήμαιναν ήδη τη δεκαετία του 1990, τα συστήματα ελέγχου εξαιρούνται τα ίδια από δημόσια λογοδοσία (2000: 81), γεγονός που καταδεικνύεται έμμεσα από το ανωτέρω παράδειγμα: η αρχή της E.E. κινητοποιήθηκε κατά της λογοκλοπής μόνο όταν διαπίστωσε περιπτώσεις κατάφωρης ανεπάρκειας του ελέγχου και διέγινωσε τον κίνδυνο επακόλουθης έκθεσής της σε κριτική. Δεν άσκησε αυτοκριτική, δεν αναγνώρισε την αδυναμία του ρυθμιστικού της πλαισίου να παράσχει στους ερευνητές επαρκή κίνητρα για την παραγωγή πρωτότυπου έργου -για παράδειγμα μέσα από την παροχή της δυνατότητας για συνέχισή του- και δεν αναπροσαρμόστηκε η ίδια, αλλά ανέθεσε εμμέσως την (ηθική) ευθύνη για τυχόν στρεβλά αποτελέσματα και την υποχρέωση για ευελιξία και αναπροσαρμογή της συμπεριφοράς τους στους συντελεστές των πρότζεκτ, και, μερικώς, τους ελεγκτές.

Το παράδειγμα αυτό επιβεβαιώνει ότι ο έλεγχος ως τεχνολογία διακυβέρνησης «κατασκευάζει ενεργά τα περιβάλλοντα στα οποία λειτουργεί, κάνοντάς τα περισσότερο ελεγχόμενα ενώ ταυτόχρονα καθιστά τον εαυτό του απρόσβλητο στη δική του αποτυχία» (Power 1994, αναφέρεται στο Pels 2000: 142). Η Strathern χρησιμοποιεί και πάλι τις παρατηρήσεις του Power για να υποστηρίξει ότι «όπως ένα τελετουργικό, ο έλεγχος προσπαθεί να πείσει του συμμετέχοντες για το πώς είναι ο κόσμος, χωρίς να αναγνωρίζει την δική του ιδιαίτερη οπτική», παρέχοντας αποδείξεις ποιότητας και αξίας μέσα από την παραγωγή αναμενόμενων

αποτελεσμάτων (ό.π.: 287). Οι διαδικασίες ελέγχου αορατοποιούνται και καθίστανται μη διαθέσιμες προς αμφισβήτηση, καθώς «παρουσιάζονται ως ορθολογικές, αντικειμενικές και ουδέτερες, βασισμένες σε αξιόπιστες αρχές αποδοτικής διαχείρισης» (Shore & Wright 2000: 61). Θυμίζω τις παρατηρήσεις των Garsten και Jacobsson, σχετικά με τον σημαντικό υποστηρικτικό ρόλο των τεχνολογιών της διαφάνειας και της λογοδοσίας για την επικράτηση μιας καθολικής μετα-πολιτικής ηθικής υπεράνω αμφισβήτησης, ακόμα και συζήτησης, στο πλαίσιο -υπερεθνικών ή μη- μορφών δικτυακής διακυβέρνησης (2013).

Οι πολιτικές διέπονται οι ίδιες από τις κανονιστικές, ορθολογικές εννοιολογήσεις και κατηγοριοποιήσεις με τις οποίες επενδύουν τους μηχανισμούς ελέγχου. Ωστόσο, η επιταγή για παραγωγή ορατών πρακτικών αδιαμφισβήτητης ηθικής στάθμης και πρακτικής αξίας, καθώς και η σχετική ευθύνη για την έκβασή τους, φαίνεται να αφορά μόνο τις ελεγχόμενες, λογοδοτούσες οντότητες. Υποστηρίζω ότι οι τελευταίες, στο πλαίσιο της υποχρέωσης για παραγωγή αναγνώσιμων τεχνουργημάτων με δεδομένη μορφή, δεν ενθαρρύνονται να παρουσιάσουν την πολυπλοκότητα των κοινωνικών καταστάσεων στις οποίες παίρνουν μέρος και τις οποίες κινητοποιούν, αλλά ούτε και να την διερευνήσουν ή να την αναγνωρίσουν. Όπως λένε οι Garsten και Jacobsson, «ένας βαθμός ομοιότητας και απλότητας είναι απαραίτητος προκειμένου να λάβει χώρα η κατηγοριοποίηση και ταξινόμηση πολύπλοκων πραγματικοτήτων» (2011: 387).

Στη συνέχεια, ασχολούμαι με τις λογοθετικές πρακτικές που συνιστούν τα τεχνουργήματα λογοδοσίας, τα παραδοτέα κείμενα. Η ανάλυση γίνεται μέσα από την εξέταση των κεντρικών εννοιών της ανάπτυξης που οι πολιτικές της Ε.Ε. για την έρευνα έχουν υιοθετήσει και τις οποίες οι ειδικοί της τάξης των πρότζεκτ αναπόδραστα χρησιμοποιούν.

Λέξεις της ανάπτυξης, υποχρεωτική πυξίδα για την έρευνα

“There’s still money for IoT (Internet of Things). I’ve got a grant for a project.

Even though there’s no such thing as IoT. It’s a buzzword game.”

Μέλος του γνωμοδοτικού συμβουλίου του LinKommons σε ολομέλεια της κοινοπραξίας,

Ιανουάριος 2018

Έχω ήδη αναφέρει τις ομοιότητες που παρουσιάζουν η ανάπτυξη και οι πολιτικές της Ε.Ε. για την έρευνα, αφενός σχετικά με τον χώρο, συγκεκριμένα τις συναντήσεις ως τόπους-κλειδιά για τον προγραμματισμό, την αφήγηση και νομιμοποίηση της δραστηριότητας, και, αφετέρου τον χρόνο· τόσο ως προς την (αφανή στον επίσημο αναστοχασμό) κατίσχυση κυρίαρχων χρονοτόπων, όσο και ως προς τις ιεραρχίες βάσει ειδημοσύνης που υπαγορεύουν ποιος επικαλείται ποια χρονοτοπία για να διαμορφώσει αλληλένδετα χρονοτοπία οραματισμού, η εκπλήρωση των οποίων περνάει μέσω (επόμενων) πρότζεκτ. Όλες οι σχετικές σχέσεις, διαδικασίες, πρακτικές και υλικότητες συγκροτούνται μέσω ενός λόγου, ο οποίος υποστηρίζεται από συγκεκριμένους συσχετισμούς εξουσίας και γνώσης και συγχρόνως τους (ανα)παράγει.

Στο πλαίσιο της ΜΚΟποίησης, επαγγελματοποίησης, προτζεκτοποίησης -αλλά και «εξουδετέρωσης» του πολιτικού μέσω της «επιστημονικοποίησης»- του ακτιβισμού, οι ειδικοί των ΜΚΟ της ανάπτυξης, αλλά και των ερευνητικών κοινοπραξιών σε πλαίσιο Ε.Ε. όπως υποστηρίζω, ωθούνται να υιοθετήσουν έννοιες-κλειδιά, «λέξεις-καραμέλες» (buzzwords) του λεξιλογίου της ανάπτυξης και των ευρωπαϊκών πολιτικών -βιωσιμότητα, συμμετοχή, ενδυνάμωση, ή κοινότητα, μεταξύ άλλων. Εν πολλοίς βάσει της υιοθέτησης των εννοιών αυτών τα πρότζεκτ εγκρίνονται και έπειτα ελέγχονται και αξιολογούνται ως επιτυχημένα.

Οι συγγραφείς του τόμου «Deconstructing Development Discourse: Buzzwords and Fuzzwords» εστιάζουν στο ιδεολογικό φορτίο των λέξεων-καραμελών της ανάπτυξης. Πολλές από τις παρατηρήσεις τους μοιάζουν να έχουν γραφτεί και για τις πολιτικές της Ε.Ε. για την έρευνα και, ως εκ τούτου, για τα ευρωπαϊκά ερευνητικά πρότζεκτ. Αρκετοί από τους συγγραφείς του τόμου (Leal, Dagnino, Batliwala, Chandhoke) θεωρούν ότι είναι η ίδια η αμφισημία εννοιών όπως η «συμμετοχή», τα «δικαιώματα του πολίτη», η «ενδυνάμωση», ή η «κοινωνία των πολιτών», που τις «εξομάλυνε», τις κατέστησε ευάλωτες προς οικειοποίηση από στόχους νεοφιλελεύθερων πολιτικών και τις απέκοψε από τις πιο ριζοσπαστικές τους ρίζες (Cornwall 2010: 5). Ο Fox αποδίδει τη δημοτικότητά τους στον «υπερ-ιδεολογικό (trans-ideological) χαρακτήρα» τους, ο οποίος συγκαλύπτει ότι είναι βαθιά διαποτισμένες με ιδεολογικά σχέδια και θέσεις (ό.π.: 10). Ορισμένοι συγγραφείς του τόμου μιλούν για αποπολιτικοποίηση των εννοιών, ενώ ο Leal υποστηρίζει ότι ουσιαστικά αποριζοσπαστικοποιήθηκαν προκειμένου να «επανα-πολιτικοποιηθούν στην υπηρεσία συντηρητικών νεοφιλελεύθερων στόχων πολιτικής» (ό.π.: 95).

Η Cornwall επισημαίνει ότι οι κεντρικές λέξεις του λεξιλογίου της ανάπτυξης «αποκτούν την επίδραση και δύναμή τους μέσω των ασαφών και ευφημιστικών ιδιοτήτων τους, της δυνατότητάς τους να συμπεριλάβουν μια πληθώρα πιθανών νοημάτων, και της κανονιστικής συνάφειάς τους. Το έργο που κάνουν για την ανάπτυξη είναι ότι τοποθετούν την ιερότητα των στόχων της υπεράνω κριτικής» (ό.π.: 2). Οι λέξεις-καραμέλες [...] συνδυάζουν έναν «λογικό πραγματισμό με σχεδόν ανεπίληπτο ηθικό κύρος» (Cornwall & Brock 2005, αναφέρεται στο Mosse & Lewis 2006: 8). Ο ανθρωπολόγος Raymond Arthorpe συνοψίζει:

«Το λεξιλόγιο της αναπτυξιακής βοήθειας είναι μια ένδειξη της θεσμικής (και ιδεολογικής) δύναμης της γλώσσας. Το λεξιλόγιο των αναπτυξιακών πρότζεκτ (και άλλων εργαλείων) είναι μια ένδειξη της μηχανικής (και οργανωσιακής) δύναμης της γλώσσας. Το λεξιλόγιο της «βοήθειας», είτε από κυβερνητικούς ή μη κυβερνητικούς οργανισμούς, είναι ενάρετο, υποδηλώνει δωρεά και εκφράζει υπόσχεση», [βασισόμενο σε λέξεις φορτισμένες αποκλειστικά με θετικές σημασίες, όπως συνεργασία, κοινότητα,

συμμετοχή,] «οι οποίες δεν χρειάζονται αντίθετη λέξη για να πάρουν ή να ενισχύσουν τη σημασία τους [ενώ] ποτέ δεν υπόκεινται σε σοβαρή εμπειρική δοκιμασία» (1997: 41).

Υιοθετώντας μια φουκωική προσέγγιση για την ανάλυση της ανάπτυξης ως πεδίου σκέψης και δράσης, ο Arturo Escobar διακρίνει τρεις άξονες που την προσδιορίζουν: «τις μορφές γνώσης που αναφέρονται σε εκείνη και μέσα των οποίων υπάρχει [...], το σύστημα εξουσίας που ρυθμίζει την πρακτική της, και τις μορφές υποκειμενικότητας που προάγει ο λόγος της» (1995: 10). «Το σύνολο των μορφών που εντοπίζονται κατά μήκος αυτών των αξόνων», υποστηρίζει ο Escobar, «συνιστούν την ανάπτυξη ως λογοθετικό σχηματισμό, πυροδοτώντας έναν αποτελεσματικό μηχανισμό που συνδέει συστηματικά μορφές γνώσης και τεχνικές εξουσίας» (ό.π.). Για την ανάλυση του λόγου της ανάπτυξης ο Escobar δίνει αναλυτική έμφαση σε αυτό που προσδιορίζει ως σύστημα σχέσεων, το οποίο συγκροτεί- και συγκροτείται μέσα από έναν λόγο:

«Προκειμένου να κατανοήσουμε την ανάπτυξη ως λόγο, πρέπει να κοιτάξουμε όχι στα ίδια τα στοιχεία, αλλά στο σύστημα εγκαθιδρυμένων σχέσεων μεταξύ τους. Είναι το σύστημα που επιτρέπει τη συστηματική δημιουργία αντικειμένων, εννοιών και στρατηγικών· καθορίζει τι μπορεί να γίνει αντιληπτό και να λεχθεί. Αυτές οι σχέσεις - εγκαθιδρυμένες ανάμεσα σε θεσμούς, κοινωνικοοικονομικές διαδικασίες, μορφές γνώσης, τεχνολογικούς παράγοντες, κ.ο.κ., καθορίζουν τις συνθήκες υπό τις οποίες αντικείμενα, έννοιες, θεωρίες και στρατηγικές μπορούν να ενσωματωθούν στον λόγο. Συνοψίζοντας, το σύστημα σχέσεων εγκαθιδρύει μια λογοθετική πρακτική η οποία θέτει τους κανόνες του παιχνιδιού: ποιος μπορεί να μιλήσει, από ποιες οπτικές γωνίες, με ποιο κύρος, και βάσει ποιων κριτηρίων ειδημοσύνης· θέτει τους κανόνες που πρέπει να ακολουθηθούν προκειμένου αυτό ή εκείνο το πρόβλημα, θεωρία ή αντικείμενο να αναδυθεί και να ονομαστεί, αναλυθεί, και τελικά να μετασχηματιστεί σε πολιτική ή σχέδιο» (1995: 40-41).

Όσον αφορά τη χάραξη πολιτικών, οι, επίσης επηρεασμένοι από τον Φουκώ, Shore και Wright παραθέτουν τον ορισμό των Seidel και Vidal του λόγου, ο οποίος «αναδεικνύει τον κατ' ουσίαν πολιτικό ρόλο του λόγου: ο λόγος είναι ένας συγκεκριμένος τρόπος σκέψης και επιχειρηματολογίας που περιλαμβάνει την πολιτική δραστηριότητα της ονοματοδοσίας και της ταξινόμησης, και που αποκλείει άλλους τρόπους σκέψης» (1997, αναφέρεται στον ίδιο τόμο: 16). Οι ίδιοι οι Shore και Wright προσθέτουν: «Οι πολιτικές επιτρέπουν να συμβεί αυτό μέσα από τον ορισμό των πολιτικών στόχων και την παραχώρηση θεσμικού κύρους σε έναν ή περισσότερους αλληλεπικαλυπτόμενους λόγους» (ό.π.: 14). Οι Shore και Wright ορίζουν τους λόγους «ως σχηματισμούς ιδεών που παρέχουν τα νήματα με τα οποία πλέκονται οι ιδεολογίες», και εστιάζουν το ανθρωπολογικό ενδιαφέρον τους για τον λόγο στην «πολιτική της λογοθετικής πρακτικής» (Grillo 1989, αναφέρεται ό.π.). Ως κεντρικό ζήτημα θέτουν «ποιος έχει τη «δύναμη να ορίσει»» (ό.π.).

Στον ίδιο τόμο, «Anthropology of Policy: Critical perspectives on governance and power», ο Arthorpe χαρακτηρίζει την κυρίαρχη γλώσσα της ανάπτυξης -ή αυτού που αποκαλεί αναπτυξιακισμό (developmentalism)- έναν «επιστημονιστικού τύπου ορθολογισμό, στενά συνδεδεμένο με τον νεοκλασικισμό στην ορθόδοξη οικονομική θεωρία και σε άλλες πειθαρχίες» (1997: 40). Οι Shore και Wright παρατηρούν ότι

«η γλώσσα της χάραξης πολιτικών μοιάζει να προωθεί τον ρεαλισμό, παρουσιάζοντας «προβλήματα» σαν να μπορούσαν να λυθούν μέσω της συμπλήρωσης ελλείψεων γνώσης με νέα, αντικειμενικά δεδομένα. Όμως αυτές οι ελλείψεις δεν είναι κενά. Είναι συνωστισμένοι χώροι ήδη γεμισμένοι με ηθικές αξίες και προκαταλήψεις. Απαιτούν κανονιστική γλώσσα που να λέει τι *χρειάζεται*, παρά περιγραφικές αναφορές που «λένε τα πράγματα όπως *είναι*»» (ό.π.: 16, η έμφαση στο πρωτότυπο).

Όπως σημειώνει ο Althusser για την ιδεολογία, μια από τις συνέπειές της είναι η πρακτική *άρνηση* του ιδεολογικού χαρακτήρα της από την ίδια (2012: 86, η έμφαση στο πρωτότυπο). Με άλλα λόγια, ο αναστοχασμός τον οποίο διέπει σπάνια την αναγνωρίζει. Ο Arthorpe

παρατηρεί ότι η γλώσσα των πολιτικών σπάνια υπόκειται σε κριτική διερεύνηση (ό.π.: 34), όπως είδαμε ότι συμβαίνει και με τον έλεγχο (audit), ο οποίος αποτελεί μέρος της ίδιας τεχνολογίας διακυβέρνησης. Προτείνει «να σκεφτόμαστε τη γραφή πολιτικών ως είδος (genre). Το είδος καθιστά ένα γραπτό τεχνούργημα αναλύσιμο [...] έρχεται από κάπου ανάμεσα από το δομικό και το λειτουργικό, το θεσμικό και το μηχανικό. Η εμπρόθετη δύναμή του οφείλεται στη σχετική απροσδιοριστία προέλευσης και αποτελέσματος» (ό.π.).

Όσον αφορά τα παραδοτέα των πρότζεκτ ως είδος (genre) που υπάγεται στις πολιτικές, υιοθετώντας τις συμβάσεις του στα κειμενικά τεχνουργήματα λογοδοσίας που παράγουν, οι εκπρόσωποι κάθε εγκεκριμένου πρότζεκτ παρέχουν εγγυήσεις συμμόρφωσης με- ή έστω μη αμφισβήτησης των κανονιστικών αρχών του πλαισίου και της μετα-πολιτικής ιδεολογίας του. Όπως, άλλωστε, τονίζει ο Arthorpe, ειδικά δεδομένου ότι «ο λόγος των πολιτικών προσπαθεί περισσότερο να πείσει παρά να περιγράψει ή να ενημερώσει, το είδος και το στυλ είναι αναπόσπαστα των ιδεολογικών δομών των πολιτικών, όχι διακοσμητικά στοιχεία που μπορούν να παραλειφθούν αν δεν ικανοποιούν» (ό.π.: 42).

Η Παπαηλία σημειώνει ότι «το είδος είναι ένας τόπος καίριας σημασίας, στον οποίο διασταυρώνονται η γλώσσα, ο πολιτισμός και η ιδεολογία» (2005: 22). Παραθέτει τον Tzvetan Todorov, ο οποίος «εξηγεί ότι η μελέτη του είδους απαιτεί ανάλυση τόσο ως προς τη μορφή όσο και ως προς την ιδεολογία, καθώς «το είδος σχετίζεται άμεσα όχι μόνο με γλωσσικές μορφές, αλλά και με την ιστορία των ιδεών» (1981: αναφέρεται ό.π.). Το είδος, συμπεραίνει η Παπαηλία, «ίσως πρέπει να ορίζεται λιγότερο από τι *είναι* και περισσότερο από τι *κάνει*, και να τίθεται σε διάλογο με θεωρίες του επιτελεστικού» (ό.π.: 23, η έμφαση στο πρωτότυπο).

Οι τυποποιημένες μορφές του είδους «μεταθέτουν τον λόγο σε ένα ιερό πεδίο, όπου οι χρήστες είναι υποχρεωμένοι να αντλήσουν από περιορισμένες και ιδιαίτερα τελετουργικές σειρές από μεταφορές, αναφορές και εικόνες. Το αποτέλεσμα είναι να υποστηριχθεί το κύρος των κυρίαρχων, καθιστώντας την αντίσταση πρακτικά αδύνατη -αφού δεν μπορεί κανείς να επιχειρηματολογήσει με επιτυχία ενάντια στην «ορθή τάξη πραγμάτων»» (Shore & Wright

ό.π.: 9). Αναλύοντας τους τρόπους με τους οποίους οι έννοιες του λόγου των κοινωνικών πολιτικών της Ε.Ε. φυσικοποιούνται και καθίστανται υπεράνω αμφισβήτησης, οι Garsten και Jacobsson θεωρούν την αναζήτηση «αντικειμενικών κριτηρίων» για «βέλτιστες πρακτικές» μέρος του χτισίματος μιας βάσης κοινής γνώσης, δηλαδή μιας τυποποίησης της γνώσης, η οποία με τη σειρά της θέτει τις παραμέτρους της γνώσης (2013: 428).

Ακολούθως εξετάζω κεντρικές έννοιες του αναπτυξιακού λόγου που είχε υιοθετήσει το LinKommons, τους τρόπους χρήσης και τις σημασίες τους, όπως εντάσσονται σε- και συγκροτούν το είδος (genre) των γραπτών τεχνουργημάτων λογοδοσίας στο οποίο παράγεται η ελεγχόμενη προτζεκτιακή γνώση. Αντιμετωπίζω τη χρήση των εννοιών ως τεχνική επιτέλεσης που ανήκει σε- και συνιστά τον λόγο μέσα από τον οποίο το αφήγημα των ειδικών περιγράφει, πλαισιώνει και νοηματοδοτεί τη δραστηριότητα του πρότζεκτ, και παράγει, έτσι, τόσο ερμηνείες της πραγματικότητας όσο και τον κόσμο στον οποίο αυτή συμβαίνει.

Η επιταγή της βιωσιμότητας

Θεωρώ τη «βιωσιμότητα» έννοια-κλειδί για τη σύνδεση των τεχνολογιών διακυβέρνησης των ευρωπαϊκών πολιτικών για την έρευνα και της αναπτυξιακής βοήθειας. Η βιωσιμότητα αποτελεί στοιχείο επιτέλεσης συμμόρφωσης, για την επιδίωξη και επίτευξη του οποίου ελέγχονται και λογοδοτούν τα περισσότερα πρότζεκτ σήμερα.

Ο μελετητής των πολιτικών αγροτικής ανάπτυξης Ian Scoones, πραγματοποιεί μια σύντομη γενεαλόγηση της έννοιας της βιωσιμότητας ως όρου-κλειδί της ανάπτυξης (2010), ή ως «συνοριακού όρου» (boundary term), όπως την αποκάλεσε ο Thomas Gieryn (1999, αναφέρεται ό.π.): «εκεί όπου η πολιτική συναντά την επιστήμη και η επιστήμη την πολιτική». Ενώ στις απαρχές της χρήσης της (δεκαετίες 1960 και 1970), η έννοια της βιωσιμότητας ήταν συνδεδεμένη με το περιβαλλοντικό κίνημα, από τη δεκαετία του 1980 και έπειτα απέκτησε ευρεία χρήση και απήχηση, διαμορφώνοντας «γνωσιολογικές κοινότητες με κοινή κατανόηση

και μέριμνα γύρω από μια ισορροπημένη σύνδεση περιβαλλοντικών και οικονομικών αναπτυξιακών ανησυχιών και σκοπών» (ό.π.: 153, 154).

Ο Scoones προσδιορίζει το 1992 ως σημείο καμπής σχετικά με τον διάλογο γύρω από τις πολλαπλές εκδοχές της βιωσιμότητας. Τότε, υπήρξε πίεση στους κόλπους των οργανισμών που ασχολούνταν με τη μελέτη και προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης διεθνώς για μετατροπή της θεωρίας σε πράξη, των ιδανικών σε πραγματικά αποτελέσματα, για πολιτικές που θα υπερέβαιναν τις διαφορετικές αντιλήψεις και οράματα και θα οδηγούσαν σε μια εφαρμοσμένη βιώσιμη ανάπτυξη (ό.π.: 155, 156). «Το αποτέλεσμα ήταν η επακόλουθη θεαματική αύξηση προσεγγίσεων σχεδιασμού, αναλυτικών πλαισίων, δεικτών μέτρησης, συστημάτων ελέγχου και πρωτοκόλλων αξιολόγησης», και η παράλληλη, απαραίτητη ανάδυση της τάξης ειδικών που θα τα υποστήριζαν (ό.π.). Σύμφωνα με τον Scoones, με βάση μία λέξη δημιουργήθηκε ένα δίκτυο χαλαρά συσχετιζόμενων οντοτήτων γύρω από μια σειρά από αρκετά ασαφών και ανεπαρκώς ορισμένων αντιλήψεων σχετικά με μια σύνθετη και ιδιαίτερα αμφίσημη έννοια (ό.π.: 157).

Ο Scoones επισημαίνει ότι άλλοι όροι οι οποίοι έχουν πάρει κεντρική θέση στις συζητήσεις περί χάραξης πολιτικών, όπως «ανθεκτικότητα», «ευρωστία» ή «ποικιλομορφία» (resilience, robustness, diversity) συνδέονται άμεσα με τη βιωσιμότητα, διανοητικά, θεσμικά και πολιτικά (ό.π.: 158). Σε αυτούς μπορούμε με ασφάλεια να προσθέσουμε την «ενδυνάμωση» και την «καινοτομία». Υποστηρίζω ότι όλοι αυτοί οι όροι γραφειοκρατικοποιούνται εντασσόμενοι σε ένα θεσμικό πλαίσιο διεξαγωγής πρότζεκτ για την υλοποίηση στόχων κεντρικής πολιτικής, και εμπίπτουν στην αρμοδιότητα ειδικών που μπορούν να συνδέσουν επιστήμη και πολιτική - προσαρμόζοντας, ουσιαστικά, την πρώτη στους στόχους της δεύτερης. Με αυτό τον τρόπο οι όροι, αφενός, συνδέονται με μετρήσιμα κριτήρια στα οποία κυριαρχεί η οικονομική διάσταση, ενώ, αφετέρου, απομακρύνονται από νοηματοδοτήσεις που θα συνεπάγονταν την κριτική αμφισβήτηση υφιστάμενων συσχετισμών ισχύος, και ουσιαστικά αποκλείουν, έτσι, (τη συζήτηση για) τρόπους αναδιάρθρωσης πολιτικών και οικονομικών ισορροπιών.

Σήμερα, η βιωσιμότητα έχει φτάσει να μπορεί να θεωρείται από μια αμιγώς οικονομιστική σκοπιά. Ένας εκ των ιδρυτικών μελών της ΑμΚΕ Stalgitsi.gr, σε συνέντευξη που μου παραχώρησε, υιοθετεί την οικονομιστική ερμηνεία της έννοιας σχετικά με τα ΚΔ, συνδέοντας την με την έννοια της αξίας: «να μπορείς να βγάζεις τα έξοδά σου, να μπορείς να συντηρήσεις, αυτό που ήδη έχεις να το πας παρακάτω, να μην απαξιωθεί». Ο Bryan Pfaffenberger υποστηρίζει, παραθέτοντας τον MacKenzie, ότι, πέραν της τεχνικής λειτουργικότητας, «η δημιουργία μιας «επιτυχημένης» τεχνολογίας απαιτεί επίσης τη δημιουργία και διάδοση των κανόνων που την ορίζουν ως επιτυχημένη» (1987, αναφέρεται στο 1988: 250). Και, στο πλαίσιο του πρότζεκτ, αλλά των ΚΔ, οι κανόνες αυτοί είναι σε μεγάλο βαθμό οικονομιστικοί, όπως αντανακλά η κεντρικότητα της (μετα-πολιτικής) βιωσιμότητας.

Ένας εκ των συντελεστών του Localink είχε επίγνωση της ανάγκης για χρήση της έννοιας της βιωσιμότητας ως τακτική στο ευρύτερο οικοσύστημα της παραγωγής γνώσης. Σε κεφάλαιο που συνέγραψε για συλλογικό τόμο επιχειρηματολογεί υπέρ της δημιουργίας τηλεπικοινωνιακών δικτύων από-τα-κάτω. Προκειμένου να υποστηρίξει πολιτικές θέσεις, αξιώνει αποτελέσματα όπως η προαγωγή της αυτο-έκφρασης, των δια ζώσης διαντιδράσεων και της ποικιλομορφίας, όμως αναφέρεται και στη βιωσιμότητα: «Όσο περισσότερη κυριότητα και έλεγχος έχουν οι πολίτες πάνω στην υποδομή και το λογισμικό των δικτύων, τόσο περισσότερες ευκαιρίες προσφέρονται για την ανάπτυξη βιώσιμων λύσεων προσαρμοσμένων στο τοπικό περιβάλλον».

Φαίνεται ότι, σχεδόν ανεξαρτήτως αντικειμένου του εκάστοτε πρότζεκτ, η χρήση της έννοιας της βιωσιμότητας λειτουργεί ως εργαλείο νομιμοποίησης και ενίσχυσης του κύρους ιδεών και δραστηριοτήτων, με την υποστήριξη του κύρους της επιστημονικής γνώσης και ιδιότητας όσων την χρησιμοποιούν (Csurgó et al. 2008: 295). Στο κεφάλαιο 9 θα δούμε ότι οι ειδικοί του πρότζεκτ χρησιμοποιούσαν αυτήν και άλλες αντίστοιχες, κυρίαρχες μετα-πολιτικές έννοιες, σε περιστάσεις όπου συνομιλούσαν με θεσμικές οντότητες, εθνικές ή υπερεθνικές, υπερασπιζόμενοι τα ΚΔ.

Άλλωστε, η πρόσβαση σε πόρους καθίσταται δυνατή μέσω της χρήσης της βιωσιμότητας και, συνεπώς, μέσω της έμμεσης αποδοχής των βασικών αρχών και ιδεών της βιώσιμης ανάπτυξης (ό.π.: 294, 308). Αυτό, υποστηρίζουν οι Csurgó et al., παράγει μια συμβολική ερμηνεία της βιωσιμότητας, και σχολιάζουν ως διαδεδομένο χαρακτηριστικό του σύγχρονου λόγου περί βιωσιμότητας τη χρήση της έννοιας χάριν της μορφής, βάσει οικουμενικών ιδεών που κατασκευάζονται και υπαγορεύονται κυρίως από επίσημες πολιτικές (ό.π.: 294). Συνεχίζουν:

«οι ειδικοί του σχεδιασμού πρότζεκτ χρησιμοποιούν την ιδεολογία της βιωσιμότητας ως υποχρεωτικό στοιχείο του σχεδίου, παρότι μπορεί να μην συνδέεται ιδιαίτερα με τους αναπτυξιακούς τους στόχους. Τα επιτυχημένα πρότζεκτ, τα οποία αποτελούν τη βάση της διαβίωσης και του κύρους των ειδικών, σχετίζονται με έναν καθολικό ορισμό της βιωσιμότητας, προσαρμόσιμο σε κάθε είδους πρότζεκτ». (ό.π.).

Οι Csurgó et al. μελετούν το πεδίο της αγροτικής ανάπτυξης, όπου η έννοια συνδέεται και με περιβαλλοντικά-οικολογικά ζητήματα, ωστόσο, μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι παρατηρήσεις τους έχουν εφαρμογή σε πλείστα πεδία δραστηριότητας, ειδικά σε σύγχρονες πολιτικές-πλαίσια της Ε.Ε., υποστηρίζω. Ως άλλο παράδειγμα παραθέτω το συμπέρασμα του ανθρωπολόγου Felix Ringel, σχετικά με σύγχρονες, μετα-βιομηχανικές χρονικότητες του αστικού σχεδιασμού, ότι η λέξη-κλειδί των στρατηγικών της γερμανικής πόλης που μελέτησε ήταν η «βιωσιμότητα» (2020, αναφέρεται στον ίδιο τόμο, Kirtsoglou & Simpson 2020: 18). Στη μετα-βιομηχανική εποχή, παρατηρεί ο Ringel, «η ίδια η βιωσιμότητα πρέπει να υποστηριχθεί» (sustainability has itself to be sustained) (ό.π.).

Ο Scoones επισημαίνει ότι η ισχύς της βιωσιμότητας πηγάζει εν πολλοίς από το γεγονός ότι έχει διατηρήσει έναν «πιο καθολικό, συμβολικό ρόλο -φιλοδοξίας, οράματος και κανονιστικής δέσμευσης» (ό.π.: 160). Πράγματι, στην ποιητική του ΚΔ, υλικοτεχνικοί και οικονομικοί όροι συνδυάζονται. Ερωτώμενος πώς φαντάζεται το Δίκτυο σε 10 χρόνια, μέλος της ομάδας πυρήνα του Stalgitsi.gr απάντησε: «θα έχει βοηθήσει όχι απλά στην πρόσβαση στο διαδίκτυο,

αλλά στην ουσιαστική χρήση του διαδικτύου, και στον πρωτογενή τομέα ας πούμε, να είναι αν θέλεις μια πλατφόρμα, ένα εργαλείο ανάπτυξης παραγωγικότητας της περιοχής». Αντίστροφα, η μη επίτευξη βιωσιμότητας θα σήμαινε το τέλος της δραστηριότητας και τη ματαίωση του οράματος.

Επιπλέον, όπως θα δούμε εκτενέστερα στα κεφάλαια 7 και 8, οι ειδικοί τόσο της ΑμΚΕ όσο και του πρότζεκτ θεωρούσαν και προωθούσαν ως βασικό στοιχείο βιωσιμότητας ενός ΚΔ την «ενεργή ενασχόληση της κοινότητας». Ενέτασαν, έτσι, τις κοινωνικές και πολιτικές διεργασίες του Δικτύου στον κυρίαρχο οικονομικό στόχο, και παράλληλα προδιέγραφαν μια υποκειμενικότητα που θα είχε εμπεδώσει την (ορθο)λογική της βιωσιμότητας. Πάντως, σε δηλώσεις που έκανε ιδρυτικό μέλος του Stalgitsi.gr σε συνέντευξη που μου παραχώρησε το 2020, ενώ επισημαίνει τη σημασία της ύπαρξης δραστήριων μελών, υπονοεί ότι δεν είναι ακόμη έτοιμα να αναλάβουν την οικονομική διαχείριση του Δικτύου:

«Είναι πολύ σημαντικό ο κόσμος, δηλαδή να υπάρχει μια κοινότητα από πίσω, αν όχι όλοι που θα έχουν κόμβο, να υπάρχει μια μικρή ομάδα που θα το έχει πάρει πάνω της, και για τη συντήρηση, και για την επέκταση. Και να υπάρχει σίγουρα και ένα μοντέλο βιωσιμότητας. Γιατί αν υπάρχει μοντέλο βιωσιμότητας... να έχεις έναν τρόπο να έχεις έσοδα, να μπορείς όταν χαλάσει κάτι να το αντικαταστήσεις, γιατί όταν θα έχουν περάσει δυο-τρία χρόνια και ο εξοπλισμός θα έχει πια απαξιωθεί γιατί προχωράει η τεχνολογία, να μπορείς να τα αντικαταστήσεις. Εμείς ουσιαστικά από τότε που ξεκινήσαμε έχουμε αντικαταστήσει το Δίκτυο τρεις φορές. Είναι σαν να το έχουμε κάνει τρεις φορές, από την αρχή. Και συνέχεια το αναβαθμίζουμε, όπου μπορούμε. Και αυτό είναι σημαντικό, αν δεν είχαμε αυτούς τους πόρους, είτε εξωτερική χρηματοδότηση είτε τους πόρους από τους ίδιους τους κομβούχους δεν θα μπορούσαμε... να το κάνουμε. Είναι σημαντικό δηλαδή να έχεις ένα πλάνο τέτοιο.»

Η επέκταση του ΚΔ Stalgitsi.gr είχε γίνει σταδιακά, καθώς εξαρτιόταν από εξωτερικές χρηματοδοτήσεις περιορισμένης διάρκειας. Για αυτό τον λόγο, οι εκκινήτες ειδικοί

προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν την αδιάλειπτη διαδοχή χρηματοδοτούμενων πρότζεκτ, επιχειρώντας να παρακάμψουν τους «άστατους προτζεκτιακούς ρυθμούς» (Hubmann 2021). Η βιωσιμότητα του ΚΔ, την οποία επιδίωκαν, σήμαινε κυρίως την απεξάρτηση της ΑμΚΕ από εξωτερικές πηγές χρηματοδότησης για τη συντήρησή του Δικτύου τουλάχιστον, καθώς για την περαιτέρω επέκτασή του αυτό κρινόταν από τους ειδικούς δύσκολο. Σε κάθε περίπτωση, έπρεπε να προσαρμοστούν στο γεγονός ότι «η χρηματοδότηση για πρότζεκτ διαμορφώνεται με επιχειρηματικούς όρους» (Chin ό.π.: 487).

Τέλος, βάσει της εμπειρίας μου από το πεδίο διαμόρφωσα τη γνώμη ότι η νομιμοποίηση των κοινών ως εναλλακτικού τρόπου ζωής, κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής οργάνωσης, περνάει μέσα από την απόδειξη της ανωτερότητας του συνεργατισμού συγκριτικά με το κυρίαρχο καπιταλιστικό σύστημα, συγχρόνως με υλικούς και ηθικούς όρους. Διαπίστωσα ότι οι θιασώτες τους εκφράζουν, ρητά ή υπόρρητα, την ανάγκη το μοντέλο των κοινών να ανταγωνιστεί το υποτιθέμενο πρακτικό πνεύμα του καπιταλισμού για να αποδείξει ότι *και εκείνο* μπορεί να λειτουργήσει εξίσου καλά ή καλύτερα ως προς την οικονομική οργάνωση και απόδοση, σε ένα πιο δίκαιο κοινωνικό-πολιτικό πλαίσιο. Ως εκ τούτου, ίσως ελλείψει άλλου όρου, πολλοί θεωρητικοί και ακτιβιστές των κοινών χρησιμοποιούν και εκείνοι την καθολικά αναγνωρίσιμη έννοια της βιωσιμότητας, όχι μόνο στο πλαίσιο πρότζεκτ.

Τεκμήρια προαναγγελθείσας εκπλήρωσης υποσχέσεων: βέλτιστες πρακτικές και ιστορίες επιτυχίας

Στη συνέχεια εξετάζω, όχι τόσο τι είδους πρακτικές χαρακτηρίζονται στο πλαίσιο της λογοδοσίας ως βέλτιστες, όσο πώς «η επιτυχία παράγεται ή κατασκευάζεται κοινωνικά» (Mosse 2006: 940). Υποστηρίζω ότι η εξαρχής αποδοχή της έννοιας των βέλτιστων πρακτικών ως στόχου και ως πυξίδα για την ερευνητική δραστηριότητα σημαίνει την υιοθέτηση οικονομιστικής, αναπτυξιακής λογικής -που στοχεύει σε αποτελεσματικότητα και παραγωγικότητα, βελτιστοποίηση και αναπαραγωγικότητα- στο πλαίσιο της

γραφειοκρατικοποίησης και αξιολόγησης των πρακτικών παραγωγής γνώσης, και του ανταγωνισμού για χρηματοδότηση· αυτού που η Islah Jad αποκαλεί την «προτζεκτιακή λογική» της ανάπτυξης: «την ΜΚΟποίηση ζητημάτων που σχετίζονται με κοινωνική αλλαγή και λαϊκή συμμετοχή» (2010: 198). Θεωρώ τη χρήση της έννοιας των βέλτιστων πρακτικών άρρηκτα συνδεδεμένη με την κατασκευή της ειδημοσύνης και με τη συμμόρφωσή της με το ιδεολογικό υπόβαθρο του μηχανισμού ελέγχου-αξιολόγησης-λογοδοσίας.

Η ανθρωπολόγος Julia Elyachar επιβεβαιώνει ότι οι «βέλτιστες πρακτικές» είναι έννοια-κλειδί της βιομηχανίας της ανάπτυξης, της οποίας η επίδραση έχει διαδοθεί πέραν της θεσμικής της προέλευσης, και τονίζει ότι διασφαλίζονται μέσα από τα κατάλληλα τεχνουργήματα γνώσης που μπορούν να παράγουν μόνο ερευνητικοί φορείς ή μη κερδοσκοπικοί φορείς που συνεργάζονται με τους ερευνητικούς (2006: 416, 418). Οι ειδικοί υιοθετούν και αναδιαμορφώνουν υπάρχουσες βέλτιστες πρακτικές προκειμένου να παραγάγουν (αφηγηματικά) νέες βέλτιστες πρακτικές. Δυνητικοποιούν, με αυτό τον τρόπο, την αναπαραγωγή των νέων, «δικών τους» πρακτικών από άλλα υποκείμενα και φορείς σε παρεμφερή συγκείμενα και με παρόμοια (τεχνολογικά και ίσως πολιτικά) ερευνητικά ενδιαφέροντα, και παράγουν, την ίδια στιγμή, το, επίσης αφηγηματικό, αποτέλεσμα των ιστοριών επιτυχίας.

Για παράδειγμα, όπως αναφέρεται σε παραδοτέο του LinKommons, βέλτιστες πρακτικές που παρήγαγε το πρότζεκτ θα μπορούσαν «να ενσωματωθούν ως εργαλεία διακυβέρνησης σε επιλεγμένα ΚΔ και να βελτιωθεί έτσι ο εσωτερικός συντονισμός και οργάνωσή τους». Οι συντάκτες υπενθυμίζουν την περιγραφή της συγκεκριμένης εργασίας (task), όπως είχε διατυπωθεί στο κείμενο της πρότασης του έργου (εν είδει υπόσχεσης), υπό τον τίτλο «Βελτιώνοντας τη διακυβέρνηση, μεγιστοποιώντας τον αντίκτυπο των ΚΔ», και με την εξής επεξήγηση: «η εργασία αυτή θα εξακριβώσει ποια είναι τα καλύτερα εργαλεία διακυβέρνησης (πολιτικές, συμφωνίες, πλατφόρμες λήψης αποφάσεων, κλπ.) ούτως ώστε τα ΚΔ να βελτιώσουν την εσωτερική οργάνωση και την ανθεκτικότητά τους, να βελτιστοποιήσουν τη βιωσιμότητά τους, να μειώσουν το έμφυλο χάσμα».

Η Cornwall παρατηρεί ότι «η καλή διακυβέρνηση μοιάζει με πρώτη ματιά να είναι λιγότερο αμφίσημη από ό,τι άλλοι όροι-κλειδιά της ανάπτυξης», ωστόσο, παραθέτει την επισήμανση του Mkandawire ότι «η ιδιότητα του μάντρα που έχει αποκτήσει η «καλή διακυβέρνηση» στους διεθνείς κύκλους χάραξης πολιτικών έχει οδηγήσει σε μείωση του ενδιαφέροντος για τα δημοκρατικά δικαιώματα του πολίτη και σε ευνόηση παραδοσιακών νεοφιλελεύθερων λύσεων» (2010, αναφέρεται στον ίδιο τόμο: 10). Οι Garsten και Jacobsson θεωρούν την «καλή διακυβέρνηση» ως ακόμα ένα κανονιστικό πρότυπο μετα-πολιτικής ρύθμισης της διαγωγής, δηλαδή ως «μαλακή μορφή διακυβέρνησης» την ίδια (2013: 427).

Όπως παρατηρεί ο Mosse σχετικά με το αναπτυξιακό πρότζεκτ στο οποίο συμμετείχε, «η επιτυχία ήταν θέμα ορισμού, ζήτημα νοήματος, υποστήριξης μιας συγκεκριμένης ερμηνείας των συμβάντων μέσω των κατηγοριοποιήσεων και αιτιακών συνδέσεων που είχε καθορίσει το πρότυπο πολιτικής» (ό.π.: 943). Σε ένα αναπτυξιακό πρότζεκτ, τα αποτελέσματα πρέπει να εξηγούνται βάσει σχεδιασμού και τα προβλήματα να αναλύονται σε σχέση με τις λύσεις, το αφήγημα να συγκροτεί μια ιστορία εφαρμογής, μάθησης και βελτίωσης, και να αποκαλύπτει τη σταδιακή μείωση της απόστασης μεταξύ πρόθεσης, δράσης και αποτελεσμάτων (ό.π.). Άλλωστε, η Jad παρατηρεί ότι είναι κοινή γνώση, μεταξύ του προσωπικού των ΜΚΟ της ανάπτυξης, ότι «πρέπει να επιδείξουν/αποδείξουν επιτυχία προκειμένου να διατηρήσουν τη χρηματοδότησή τους» (2010: 198).

Σε απολογιστικό παραδοτέο του δεύτερου έτους του LinKommons, την «Αναφορά σχετικά με τα Εργαλεία Διακυβέρνησης και την Εφαρμογή τους στα ΚΔ», οι συντάκτες ισχυρίζονται την εκπλήρωση των στόχων του πρότζεκτ με αρκετούς τρόπους:

«Γενικά, βοηθώντας τα ΚΔ να αντιμετωπίσουν πολλές προκλήσεις, παρέχοντάς τους εννοιολογήσεις, μοντέλα και πρακτικά εργαλεία ώστε να αναπτυχθούν και να παραγάγουν υψηλότερο επωφελή αντίκτυπο στην κοινωνία μας. Βάσει ενός χαρτοφυλακίου οργανωσιακών μοντέλων που αναπτύξαμε, αναλύσαμε, παρείχαμε ανατροφοδότηση και υποστηρίξαμε αρκετά ΚΔ στις διαδικασίες τους να εξελίξουν τις

εσωτερικές δομές διακυβέρνησής τους στην κατεύθυνση της προσαρμοστικότητας, της αποτελεσματικότητας, της αποδοτικότητας, και να επιτύχουν περισσότερη οργανωσιακή ανθεκτικότητα και βιώσιμη ανάπτυξη».

Οι βέλτιστες πρακτικές αποτελούν, υποστηρίζω, κατεξοχήν δείκτη συμμόρφωσης με τους κανόνες της λογοδοσίας, όχι μόνο ως προς τον ηθικοπολιτικό και επιστημολογικό μανδύα των παραγόμενων σημασιών, αλλά εξίσου ως καταστατικό στοιχείο της αναγκαίας «αισθητικής μορφής της έρευνας» (Bateson 1980, Riles 2001, αναφέρονται στο Elyachar ό.π.: 415). Η Riles παραθέτει την περιγραφή του Bateson της αισθητικής ως «το μοτίβο το οποίο συνδέει» και τον ορισμό της Strathern της αισθητικής ως «την πειστικότητα της μορφής, την πρόκληση μιας αίσθησης καταλληλότητας» (Riles 2001, Bateson 1980, Strathern 2004b, αναφέρονται στο Elyachar ό.π.: 424). Όπως συμβαίνει και με άλλες έννοιες, η ίδια η υιοθέτηση του όρου των βέλτιστων πρακτικών επιτελεί, σε σημαντικό βαθμό, την εκπλήρωση των συμβατικών υποχρεώσεων, παράλληλα, όμως, οφείλει να συνοδεύεται από την κατάλληλη μορφή των αφηγηματικών τεχνουργημάτων που παρουσιάζουν τις πρακτικές και επιβεβαιώνουν, έτσι, την αξία τους. Η Elyachar θεωρεί ότι «αισθητικές μορφές [σε τεχνουργήματα και πράξεις λόγου] που μπορούν να επικυρωθούν ως έρευνα έχουν αποκτήσει ισχύ ανεξάρτητα από το περιεχόμενο της έρευνας. Κυκλοφορούν στη διεθνή σκηνή ως μορφή αξίας» (ό.π.)

Υποστηρίζω ότι η νοηματοδότηση και αξιολόγηση των δράσεων του LinKommons ήταν εν πολλοίς προκαθορισμένη, και αυτό διασφαλιζόταν (και) μέσα από το είδος (genre) της αφήγησής τους. Οι έννοιες-κατηγορίες (αντίκτυπος, διάχυση, ενδυνάμωση, συμμετοχή, καινοτομία, βιωσιμότητα, εργαλεία διακυβέρνησης) βάσει των οποίων θα διενεργούνταν ο έλεγχος και η λογοδοσία ήταν έτοιμες να επενδύσουν το περιεχόμενο στην κατάλληλη μορφή, να επενδύσουν δηλαδή τις αναληφθείσες ενέργειες μετατρέποντάς τες σε βέλτιστες πρακτικές και ιστορίες επιτυχίας. Μπορεί η δραστηριότητα και οι επίσημες ερμηνείες να μην ήταν προκαθορισμένες, ωστόσο ήταν σίγουρο ότι θα προέκυπταν και θα ενέπιπταν στις προϋπάρχουσες κατηγορίες, επιτελώντας αυτό που ο Mosse προσδιορίζει ως τη γεφύρωση

του χάσματος μεταξύ πολιτικών και πρακτικών (ό.π.). Με άλλα λόγια, «πρέπει» να βρεθούν πρακτικές που θα προσδιοριστούν ως βέλτιστες και θα βρεθούν.

Οι ιστορίες επιτυχίας δημιουργούνται βάσει πρακτικών που χαρακτηρίζονται ως βέλτιστες και οι βέλτιστες πρακτικές χρειάζονται το πλαίσιο των ιστοριών επιτυχίας για να γίνουν αντικείμενο επικοινωνίας και να νομιμοποιηθούν ως τέτοιες. Υποστηρίζω ότι δεν υπάρχουν οι μεν «έξω» από τις δε, αλληλοσυνίστανται και συνιστούν ένα (αναπόδραστο) ενιαίο χρονοτοπίο (αυτο-)αξιολόγησης της δραστηριότητας.

Η παραγωγή και/ή προσδιορισμός βέλτιστων πρακτικών εμπίπτει στον ρόλο της ειδημοσύνης και την επιτελεί. Οι ειδικοί είναι αυτοί που νομιμοποιούνται να αποδώσουν τον όρο, εκείνοι τεκμηριώνουν την πλήρωση των προϋποθέσεων μιας επιτυχημένης πρακτικής. Στο λογοδοτικό αφήγημα εμπεριέχονται αυτο-αξιολογητικά συμπεράσματα, εκφρασμένα με το νομιμοποιητικό κάλυμμα του γραφειοκρατικοποιημένου επιστημονικού λόγου. Παράλληλα, σημαντικό είναι να διασφαλιστεί η αποφυγή της αναγκαιότητας για απόδοση ευθυνών, χωρίς όμως να εξαλείφεται ως δυνατότητα. Ακόμα και όταν εμφανίζονται εμπόδια στην επίτευξη των προκαθορισμένων στόχων, η αντιμετώπισή τους παρουσιάζεται ως διαδικασία μέσα από την οποία το πρότζεκτ και οι συντελεστές του μαθαίνουν και βελτιώνονται. Υποστηρίζω ότι τα ιδανικά συμπεράσματα οποιουδήποτε πρότζεκτ θα μπορούσαν να συνοψιστούν ως εξής: «παραγάγαμε καινοτόμο γνώση και βέλτιστες πρακτικές. Κάναμε ό,τι καλύτερο μπορούσε να γίνει δεδομένων των συνθηκών. Ακόμα και οι αστοχίες μάς δίδαξαν πράγματα που λάβαμε υπόψη μας στη συνέχεια. Μεθοδολογικά και δεοντολογικά το χειριστήκαμε άρτια, δεν μπορεί να μας προσαφθεί κάτι επιλήψιμο».

Εξάλλου, τα ατομικά βιογραφικά των συντελεστών λειτουργούν τα ίδια ως πειστήρια παρελθούσας επιτέλεσης καλών, αν όχι βέλτιστων, πρακτικών, κυρίως μέσα από τη συμμετοχή σε (επιτυχημένα) πρότζεκτ. Όπως έχω υποστηρίξει, αυτό επιβεβαιώνει διαχειριστικές δεξιότητες, αλλά σημαίνει και την (ικανότητα και διάθεση για) υιοθέτηση κανονιστικών εννοιών, την αφηγηματική απο-ριζοσπαστικοποίηση της δράσης, την επίκληση

του κύρους αναγνωρισμένων πλαισίων, φορέων και οργανισμών, τη συμμόρφωση, τελικά, με κανόνες και είδη αξιολόγησης και λογοδοσίας. Εν ολίγοις, τα βιογραφικά συνιστούν, με αυτό τον τρόπο, αποδεικτικά φερεγγυότητας. Άλλωστε, όπως είδαμε στην Εισαγωγή, και τα ίδια τα βιογραφικά ως τεχνουργήματα οφείλουν να πληρούν κριτήρια καταλληλότητας ως προς τη μορφή και την αισιόδοξη, αντλούσα από παρελθούσα δραστηριότητα και προσανατολισμένη στο μέλλον προώθηση του εαυτού.

Πώς μετριέται ο αντίκτυπος;

Οι παραχθείσες βέλτιστες πρακτικές αποτελούν μέτρο αξιολόγησης του έργου του πρότζεκτ, ο αντίκτυπος του οποίου πιστοποιείται επιπλέον μέσω δράσεων διάχυσης των πρακτικών ως χρήσιμης, εφαρμόσιμης γνώσης. Οι δράσεις διάχυσης συνήθως δεν χαρακτηρίζονται οι ίδιες ως βέλτιστες πρακτικές, όμως αποτελούν μέρος του μηχανισμού τεκμηρίωσης της αξίας των πρακτικών, σε συνάρτηση με τον τρόπο μέτρησης του όποιου αντίκτυπου. Με άλλα λόγια, οι πρακτικές χαρακτηρίζονται ως βέλτιστες πριν ακόμα εκδηλωθεί ενδιαφέρον για αυτές ή τυχόν υιοθετηθούν από εξωτερικές του πρότζεκτ οντότητες, όμως για την υποστήριξη του προσδιορισμού τους ως βέλτιστων είναι απαραίτητες οι αποδείξεις δυνητικοποίησης της υιοθέτησης.

Έπειτα, στο πεδίο υπό μελέτη, οι δράσεις διάχυσης θεωρούνταν ως πολιτικά απαραίτητες για την προαγωγή και νομιμοποίηση των σκοπών των ΚΔ, όπως τους είχαν συγκεντρώσει και περιγράψει οι υπέρμαχοι των ΚΔ -και συμμετέχοντες σε αρκετά εξ αυτών- συντελεστές του LinKommons. Εξάλλου, οι τελευταίοι πράγματι θεωρούσαν τα ΚΔ ως την καλύτερη δυνατή πρακτική ψηφιακής δικτύωσης -από πολιτική, οικονομική, τεχνική, κοινωνική άποψη. Απλώς χρειαζόταν, στο πλαίσιο του μηχανισμού ελέγχου και λογοδοσίας, να παράσχουν αποδείξεις σε προτζεκτιακό λόγο σχετικά με τη δική τους συμβολή στην προώθηση των ΚΔ.

Οι αναφορές διάχυσης για κάθε έτος του πρότζεκτ συνιστούσαν ένα από τα 7 πακέτα εργασίας. Παραθέτω ένα χωρίο από ένα εκ των τελικών παραδοτέων, την «Αναφορά Διάχυσης: Σύνοψη των Δράσεων Διάχυσης και Υιοθέτησης των Λύσεων του LinKommons κατά το Τρίτο Έτος»:

«Η διάχυση του LinKommons ήταν γενικά πολύ επιτυχημένη, τόσο από ποσοτική άποψη, με συμμετοχή σε πολλές εκδηλώσεις, παρουσιάσεις σε συνέδρια, επιστημονικά άρθρα, κ.ο.κ, όσο και από ποιοτική άποψη, με δημοσιεύσεις σε κορυφαίες εκδηλώσεις και παρεμβάσεις στα επίπεδα της Ε.Ε. και του ΟΗΕ, των οποίων το αποτέλεσμα υπήρξε η αναγνώριση των Κοινοτικών Δικτύων ως βασικών στοιχείων ενός υγιούς διαδικτυακού οικοσυστήματος, και νομικές διατάξεις ειδικά σχεδιασμένες για τα ΚΔ στον Ευρωπαϊκό Κώδικα Ηλεκτρονικών Επικοινωνιών.

Η αλληλεπίδραση με Κοινοτικά Δίκτυα υπήρξε επίσης επιτυχημένη και γόνιμη, σε μια διαδικασία ανταλλαγής που επέτρεψε στο LinKommons να βασίσει την έρευνά του σε στέρεο έδαφος, και ενδυνάμωσε Κοινότητες με μια ανανεωμένη αίσθηση σκοπού και σπουδαιότητας, ενισχυμένες από την αναγνώριση που έλαβαν σε νομική και κοινωνικο-οικονομική διάσταση και από την επίγνωση ότι χρησιμοποιούν και χτίζουν μια ακόμα εξελισσόμενη, καινοτόμα και γεμάτη προκλήσεις τεχνολογική και μηχανική πλατφόρμα και υποδομή.»

Ήθελα, καταρχάς, να επισημάνω τη σημασία των διαφόρων συναντήσεων στο αφήγημα επιτυχίας του πρότζεκτ. Υποστηρίζω, άλλωστε, ότι οι συναντήσεις είχαν εκ προοιμίου ως βάση, γνώμονα και προοπτική την τεκμηρίωση. Συνιστούν αποτέλεσμα του επιτυχημένου πρότζεκτ και ταυτόχρονα αποδεικτικό μέσο εκπλήρωσης των δηλωμένων στόχων του. Αποτελούν, αφενός, κεντρικές περιστάσεις οραματισμού και δυνητικότητας καθώς (ανα)παράγουν φαντασιακές προβολές (και συγχρόνως αναπαρίστανται σε άλλες περιστάσεις και τεχνουργήματα), και, αφετέρου, περιστάσεις επιτέλεσης και επιβεβαίωσης της ειδημοσύνης, και τεκμηρίωσης της αξίας (του προσανατολισμού) της γνώσης που οι ειδικοί

παράγουν. Αναδεικνύεται και πάλι η, σχετική με τον έλεγχο και τη λογοδοσία, οργανωσιακή και τεχνο-λογική ομοιότητα μεταξύ των ευρωπαϊκών ερευνητικών πρότζεκτ και των πρότζεκτ διεθνούς αναπτυξιακής βοήθειας. Όπως υποστηρίζουν οι Brown και Green, «οι σύγχρονοι μηχανισμοί χρηματοδότησης έχουν συνδυαστεί με ανησυχίες γύρω από το χτίσιμο ικανοτήτων (capacity building) και τη συμμετοχή, με τρόπους που η διεθνής ανάπτυξη έχει μετατραπεί σε ένα σύστημα συναντήσεων» (2017, αναφέρεται στον ίδιο τόμο, Brown et al.: 12).

Ακόμη, ήθελα να σχολιάσω ότι στα παραδοτέα, τα μέλη του LinKommons παρουσίαζαν το μεγαλύτερο μέρος της δραστηριότητάς τους, ακόμα και «εξω-προτζεκτιακές» δράσεις, ως κάτι που πήγαζε από το LinKommons ή το ωφελούσε. Ήταν σαν, για τα τρία αυτά χρόνια, τα άτομα να «ανήκαν» αφηγηματικά στο πρότζεκτ, κατά κάποιον τρόπο, σαν το μεγαλύτερο μέρος της δραστηριότητάς τους να εκπορευόταν από αυτό και να κατέληγε πίσω σε αυτό. Μιλώντας με όρους αξίας, ήταν σαν το έργο να προσέδιδε αξία και κύρος σε κάθε δράση των συμμετεχόντων, ενώ τροφοδοτούνταν, συγχρόνως, με πρόσθετη αξία από την κάθε επιμέρους δράση. Το ίδιο συνέβαινε και στη σχέση του LinKommons με το Stalgitsi.gr. Τα μέλη του LinKommons, όπως και διάφοροι άλλοι ειδικοί, οι οποίοι επισκέπτονταν δια ζώσης την περιοχή και μελετούσαν το ΚΔ, παρείχαν μαρτυρίες μέσα από αναγνωρίσιμα τεχνουργήματα, τα οποία επαλήθευαν και ενίσχυαν το αφήγημα της ΑμΚΕ, δίνοντας ορατότητα, κύρος και νομιμοποίηση στο εγχείρημα. Αντίστοιχα, το πρότζεκτ αντλούσε από τη σχετική με το ΚΔ δραστηριότητα για την επίδειξη του δικού του αντίκτυπου. Δεδομένου ότι απαιτούσε πολυεπίπεδη αναγνωσιμότητα, αυτή η διεργασία win-win γινόταν βάσει ενός κοινού συστήματος εννοιολόγησης και αξιολόγησης.

Όπως λέει ο Mosse για τα πρότζεκτ αναπτυξιακής βοήθειας, η επίσημη, κειμενική οπτική τους ως ενός ρητού συστήματος κανόνων και διαδικασιών, μιας επιστημονικής τάξης (order), ενός αναπαραγωγίμου προτύπου, και μιας (ενιαίας, αρραγούς) ιστορίας σημαντικών δράσεων/γεγονότων ανταποκρινόταν, μεταξύ άλλων, σε μια ανάγκη αναγνωσιμότητας της περιγραφείσας προτζεκτιακής πραγματικότητας, τόσο από ρυθμιστικές και ελεγκτικές οντότητες, όσο και από άλλους ειδικούς, ερευνητές ή ακτιβιστές (ό.π.: 945).

Συγκεκριμένα το Stalgitsi.gr αναφέρεται στην Αναφορά Διάχυσης ως μια «πολύ σημαντική μελέτη περίπτωσης για το πρότζεκτ LinKommons, και μια από τις ιστορίες επιτυχίας του όσον αφορά τον άμεσο αντίκτυπο.» Οι σχετικές δράσεις του LinKommons που ωφέλησαν το ΚΔ περιγράφονται κάτω από τις ακόλουθες κατηγορίες: «ανάμειξη της κοινότητας και χτίσιμο εμπιστοσύνης», «χρηματοδότηση», «εκπαίδευση» (training), «λογισμικό», «οργανωσιακό μοντέλο» και «οικονομικό μοντέλο».

Παραθέτω χωρία από το συγκεκριμένο παραδοτέο για να δείξω τη σημασία παροχής μετρήσιμων τεκμηρίων αντίκτυπου, ως στοιχείων λογοδοσίας του πρότζεκτ. Στην Αναφορά Διάχυσης, την ενότητα γύρω από τη συμβολή του LinKommons σε όλα τα ΚΔ με τα οποία διαντέδρασε ακολουθεί ενότητα αναφορικά με τον συνολικό αντίκτυπο του πρότζεκτ. Εκεί συνοψίζονται σε πίνακα οι δράσεις υπεράσπισης σε διεθνές και σε τοπικό επίπεδο που (θα) είχαν επίδραση στη χάραξη πολιτικών, αλλά και η επιστημονική δραστηριότητα των μελών του πρότζεκτ. Χρονολογούνται και απαριθμούνται οι δημοσιεύσεις τους σε βιβλία και περιοδικά και οι ανακοινώσεις τους σε συνέδρια, και απαριθμούνται επίσης οι αναφορές που είχαν γίνει σε κάθε ακαδημαϊκή δημοσίευση στις αρχές του 2019, την περίοδο της ολοκλήρωσης του LinKommons.

Η ενότητα κλείνει με την παράγραφο «Επιπλέον τεκμήρια αντίκτυπου». Σε αυτήν οι συντάκτες πραγματοποιούν αναστοχασμό σχετικά με την αβεβαιότητα του αντίκτυπου και των μεθόδων εκτίμησής του, και τεκμηριώνουν τη μεθοδολογία που υιοθέτησαν οι ίδιοι:

«Η εκτίμηση αντίκτυπου πέραν απλών μεθόδων μέτρησης όπως οι αναφορές ή η παρουσία σε εκδηλώσεις συνιστά πρόκληση, καθώς οι συνέπειες μιας συγκεκριμένης δράσης ή αποτελέσματος μπορεί να είναι άμεσες ή έμμεσες και μπορεί να εκδηλωθούν σε χρονικούς ορίζοντες και με τρόπους που είναι αδύνατο να παρακολουθηθούν. Αυτό είναι ιδιαίτερος αλήθεια για τον κοινωνικό αντίκτυπο: ποιος θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι για τη γέννηση (ή τον θάνατο) ενός συγκεκριμένου Κοινοτικού Δικτύου αξίζει μνεία (ή φταίει) το LinKommons;

Ως ομάδα ερευνητών, των οποίων η εργασία υπόκειται διαρκώς σε αξιολόγηση αναφορικά με τον αντίκτυπό της, ποτέ δεν θα καυχηθούμε για αποτελέσματα που δεν μπορούν να γίνουν αντικείμενο αξίωσης με κατάλληλο τρόπο, όμως συγκεντρώσαμε μια σειρά από στοιχεία μέτρησης αντίκτυπου βάσει ενός απλού ορισμού του αντίκτυπου: τη δημιουργία (generation) μιας θετικής απτής δράσης από κάποιον εξωτερικό των συντελεστών του πρότζεκτ. Σε αυτό τον απλό ορισμό, «δημιουργία» σημαίνει ότι υπάρχει μια ορατή αιτιότητα μεταξύ της συμβολής και της εξωτερικής δράσης. Και φυσικά, όσο πιο ανεξάρτητος και μακρινός από το πρότζεκτ είναι ο εξωτερικός φορέας, τόσο πιο απαιτητική η αντίστοιχη δράση όσον αφορά τους πόρους, και, όσο περισσότερος ο αντίκτυπος της ίδιας της εξωτερικής δράσης, τόσο περισσότερος ο αντίκτυπος της πρωτότυπης δράσης. [...]

Στον ακόλουθο πίνακα [4.1, παρατίθεται μέρος του στη συνέχεια] απαριθμούμε ένα ευρύ πλήθος τέτοιων «αντικειμενικών» τεκμηρίων αντίκτυπου και συνοψίζουμε την απόδοση του LinKommuns σύμφωνα με αυτή τη μέθοδο μέτρησης, επιχειρώντας να επισημάνουμε έναν ποσοτικό αντίκτυπο όταν είναι δυνατόν, και επισημαίνοντας την προσπάθεια και/ή αφοσίωση που απαιτεί από τον εξωτερικό φορέα η εμπλοκή με μια συγκεκριμένη συμβολή, και την πιθανή έκταση του αντίκτυπου της δράσης. Για να δώσουμε ένα παράδειγμα, μια «προβολή» ενός άρθρου ή εμπλοκή με ένα «τουιτ» θεωρείται χαμηλότερη προσπάθεια και μικρότερη έκταση από ό,τι ένα ντοκιμαντέρ ή ένα κανάλι εθνικής τηλεόρασης, λόγω των απαιτούμενων ανθρώπινων πόρων, αλλά και λόγω του «κινδύνου για τη φήμη» που αντιμετωπίζει για κάθε του επιλογή ένας τόσο μεγάλος μιντιακός οργανισμός, και, ως προς την έκταση, λόγω του πολύ μεγάλου αριθμού ανθρώπων που δυνητικά έχουν πρόσβαση σε αυτόν.»

Δεν θα επεκταθώ περισσότερο σχετικά με το ζήτημα του αντίκτυπου και των σχετικών λογοθετικών πρακτικών σε πλαίσιο ερευνητικών πρότζεκτ, καθώς θεωρώ ότι η ανάλυση που έχει προηγηθεί και αυτή που θα ακολουθήσει καλύπτουν επαρκώς διάφορες διαστάσεις του θέματος. Θα παραθέσω εδώ μόνο μια παρατήρηση της Kirsten Hastrup, την οποία κρίνω

συναφή. Η Hastrup υποστηρίζει ότι, βάσει θετικιστικής λογικής, τόσο οι αιτίες που αποδίδονται σε τωρινά αποτελέσματα, όσο και οι πιθανές αιτίες που μπορεί να προκαλέσουν μελλοντικά αποτελέσματα τοποθετούνται συχνά σε πλαίσια εξωτερικά της αντίληψης, ενώ υποβαθμίζεται η φαντασία και οι τρόποι λειτουργίας της (2004: 464).

Αντίκτυπος της Δράσης

Στοιχείο μέτρησης αντίκτυπου	Ποσοτικοποιημένος αντίκτυπος	Ποιοτικές πτυχές
Εκτίμηση διαδικτυακού περιεχομένου	Μια εκτιμώμενη ποσότητα 2.000 retweets, 200 αναφορές και 5.000 «μου αρέσει». Διάφορες μεταφράσεις των άρθρων του LinKommons με εξωτερική χρηματοδότηση· Τακτικές εμφανίσεις των συμβολών του LinKommons στο ενημερωτικό δελτίο της Ένωσης για τις Προοδευτικές Τηλεπικοινωνίες (APC), [...]	Κάποιες από τις δράσεις αναγνώρισης έχουν πολύ ισχυρά ποιοτικά στοιχεία, όπως τα τουίτ της διευθύντριας στρατηγικής της GIA (Global Internet Association)
Επίπεδο και ποιότητα της συμμετοχής στις εκδηλώσεις του LinKommons	Όλες οι εκδηλώσεις του LinKommons άγγιξαν το επίπεδο-στόχο ακροατηρίου που κυμαινόταν μεταξύ 10-20 ατόμων στα (8) μικρά εργαστήρια, περίπου 50-60 στις (3) εξειδικευμένες δημόσιες εκδηλώσεις, έως και 100 στις (2) δημόσιες εκδηλώσεις για ευρύτερο κοινό	Όλες οι κεντρικές εκδηλώσεις του LinKommons συμπεριέλαβαν διακεκριμένους επισκέπτες και ομιλητές, τόσο από το εξωτερικό όσο και σημαντικούς τοπικούς ενδιαφερόμενους

Πίνακας 5.1: Ποσοτική και ποιοτική μέτρηση αντίκτυπου των δράσεων του LinKommons. Δύο επιλεγμένες εγγραφές.

Η αναπαραγωγή ως επιτυχία (είναι υπόθεση των ειδικών)

Έχει καταστεί σαφές μέσα από την έως τώρα ανάλυση της ποιητικής των πρότζεκτ ότι η αξία των προϊόντων γνώσης τους συνίσταται στην υπέρβαση του πεπερασμένου χρόνου διάρκειάς τους και των τόπων και πληθυσμών που ωφελούνται άμεσα από αυτά. Οι πρακτικές χαρακτηρίζονται ως βέλτιστες επειδή μπορούν να αναπαραχθούν, ο αντίκτυπος επιβεβαιώνεται και ενισχύεται από τη δυναμικότητα που δημιουργεί η διάχυση των πρακτικών. Υπονοείται ότι, αν οι (βέλτιστες) πρακτικές αναπαραχθούν, η ιστορία (επιτυχίας) θα επαναληφθεί. Η αναπαραγωγικότητα αποτελεί ένα στοιχείο το οποίο οι ειδικοί ως οφείλουν να συμπεριλαμβάνουν στο αφήγημα σχετικά με τον σχεδιασμό των προϊόντων γνώσης που παραδίδουν, παράλληλα με τις αποδείξεις παραγωγής άμεσης ωφέλειας για τους πληθυσμούς οι οποίοι αποτέλεσαν τις μελέτες περίπτωσης του πρότζεκτ. Σε κάθε περίπτωση, στο χρονικό και θεσμικό πλαίσιο των πρότζεκτ δεν ελέγχεται η αναπαραγωγή, η υιοθέτηση των συστάσεων ή των εργαλείων από άλλες οντότητες σε άλλους τόπους δηλαδή, αλλά η παραγωγή της δυνατότητάς της.

Ο ηγεμονικός χρονότοπος της -οικονομικής και τεχνικής/τεχνολογικής- προόδου διαπνέει τις σημασίες που συνοδεύουν την αναπαραγωγικότητα, γεγονός που καταδεικνύει και ο προσδιορισμός των αναπαραγωγικών προϊόντων γνώσης ως εργαλείων. Όπως παρατηρεί η Cornwall σχετικά με την έμφαση της αναπτυξιακής βοήθειας στο «ποσοτικοποιήσιμο και το μετρήσιμο», η χρήση των βέλτιστων πρακτικών στον λόγο της υποδηλώνει ότι «μπορούν να βρεθούν πρακτικές που είναι «βέλτιστες» για όλους, ως μέρος ενός ολοένα και πιο ομοιογενποιητικού κόσμου αναπτυξιακών προδιαγραφών, δεικτών και «αποτελεσμάτων»» (2010: 9).

Αναφορικά με το πεδίο υπό μελέτη, η θεώρηση αυτή συνάδει, αφενός, με μια θέαση της ανάγκης για ψηφιακή δικτύωση ως καθολικής συνθήκης, και, αφετέρου, με τη διάθεση των ειδικών με τεχνολογικό υπόβαθρο για «μη επανεφεύρεση του τροχού». Άλλωστε, στις τεχνολογίες δικτύωσης είναι ενσωματωμένη η δυνατότητα για τροποποίηση (modifiability) και

εξατομίκευση (customization). Συνεπώς, και η μεθοδολογία (συμμετοχικού σχεδιασμού για την ανάπτυξη τοπικών εφαρμογών σε κοινοτικά δίκτυα), την οποία παρήγαγε το LocaLink και θα χρησίμευε ως οδηγός αναπαραγωγής, μπορεί να διαμορφώθηκε με βάση την εφαρμογή έξυπνης γεωργίας, όμως θεωρητικά ήταν ευέλικτη για προσαρμογή στην ιδιαιτερότητα κάθε άλλης σχετικής περίπτωσης.

Μπορούμε να επιβεβαιώσουμε ότι όλες αυτές οι προτζεκτιακές διεργασίες και συσχετισμοί αποτελούν αποκλειστικά «ειδική» (expert) υπόθεση, και έχουν έντονα χρονοκρατική διάσταση, καθώς προϋποθέτουν και διαμορφώνουν χρονοτοπία από τα οποία αποκλείονται πρόσωπα και πληθυσμοί. Η αναπαραγωγιμότητα, αφενός, κατασκευάζεται αφηγηματικά από ειδικούς και, αφετέρου, δεν μπορεί να υλοποιηθεί παρά μέσα από νέα, καινοτόμα πρότζεκτ που θα σχεδιάσουν και διεξαγάγουν (άλλες) ομάδες ειδικών. Αυτό αντανακλάται σε κείμενο παραδοτέου του LinKommons, όπου μεταξύ των μελλοντικών στόχων του Stalgitsi.gr περιγράφεται «η περαιτέρω ανάπτυξη του επιχειρηματικού μοντέλου του, αλλά με πλαίσιο αρκετά γενικό ώστε να καταστεί εφαρμόσιμο για άλλες, παρόμοιες υπο-εξυπηρετούμενες περιοχές. Μέλη της ομάδας πυρήνα βρίσκονται σε επαφή με ερευνητικά ιδρύματα, πανεπιστήμια, οργανισμούς και εταιρείες για τη διερεύνηση νέων τρόπων συνεργασίας στοχεύοντας σε δράσεις κοινού ενδιαφέροντος που έχουν αντίκτυπο στον τοπικό πληθυσμό».

Τα αφηγηματικά τεχνουργήματα του πρότζεκτ είναι διαθέσιμα δημοσίως -σχεδόν αποκλειστικά σε ψηφιακούς χώρους και ως επί το πλείστον στα αγγλικά (παραδοτέα στον ιστότοπο του πρότζεκτ, άρθρα και συνεντεύξεις σε ιστολόγια ή ιστότοπους, βίντεο παρουσιάσεων, κ.ά.)- και απευθύνονται σε πολλαπλά «κοινά»: άμεσα προς τον φορέα χρηματοδότησης και ελέγχου, και έπειτα προς άλλους πιθανά ενδιαφερόμενους εθνικούς ή υπερεθνικούς φορείς, προς το δίκτυο συνεργατών, γνωστών και αγνώστων, ενεργών και δυνητικών, ακαδημαϊκών και ακτιβιστών, μηχανικών ηλεκτρονικών υπολογιστών και «κοινωνικότερων» επιστημόνων. Θεωρητικά, η παραχθείσα γνώση του πρότζεκτ, συμπεριλαμβανομένης της μεθοδολογίας συμμετοχικού σχεδιασμού, είναι προσβάσιμη ακόμα και σε μη ειδικά μέλη τοπικών κοινοτήτων, όμως, από τη μία, η αγγλική και τεχνική γλώσσα των τεχνουργημάτων τα καθιστά

επί της ουσίας δυσπρόσιτα, και, από την άλλη, οι μη ειδικοί δεν συμμετέχουν σε δίκτυα τεχνικής και διαχειριστικής ειδημοσύνης που θα τους έδιναν πρόσβαση στους απαραίτητους χρηματικούς πόρους ώστε να «εφαρμόσουν» τη σχετική γνώση.

Αρμόδιοι για την τεκμηριωμένη ανάλυση και δομημένη παρουσίαση ενός εγχειρήματος σε πλαίσιο πρότζεκτ είναι οι ειδικοί. Αφηγούνται την ιστορία του εγχειρήματος, νοηματο- και σημασιοδοτούν επιλογές, διαδικασίες, αποφάσεις και δράσεις, τις ταξινομούν βάσει κανονιστικών κατηγοριών και εννοιών, ιεραρχούν πρακτικές βάσει κριτηρίων αποτελεσματικότητας και δυνατότητας για συστηματοποίηση ενεργειών και εξαγωγή οδηγιών διακυβέρνησης, μοντελοποιούν-προτυποποιούν το εγχείρημα ώστε να καταστεί αναπαραγώγιμο. Εκ-τοπίζουν και εκ-χρονίζουν λογοθετικά την εν-τοπισμένη και εν-χρονισμένη κοινωνικότητα ούτως ώστε να καταστεί δυνητικά επανα-τοπικοποιήσιμη και επανεν-χρονίσιμη από άλλα εγχειρήματα σε άλλους τόπους και συγκείμενα.

Παραθέτω ένα χαρακτηριστικό περιστατικό από την προσωπική εμπειρία μου. Όταν συνέταξα κείμενα που θα περιλαμβάνονταν σε παραδοτέα του LinKommons, μου προτάθηκε από συνεργάτη να τα επισημειώσω (tag) έτσι ώστε να διευκολυνθεί η «γρήγορη» ανάγνωσή τους, και να εξαγάγω «χρήσιμα μαθήματα» (lessons learned) που πήραμε ως ομάδα συμμετοχικού σχεδιασμού. Για την επισημείωση θα χρησιμοποιούσα ως ετικέτες έννοιες που αποτελούσαν ήδη κατηγορίες της μεθοδολογίας, για να αναδείξω, με αυτό τον τρόπο μεθοδολογικές «στιγμές» ή επιλογές. Για παράδειγμα, η φράση «απλώς περάσαμε να σας δούμε» που είχαμε απευθύνει προς ντόπιους κατοίκους και μέλη του κοινοτικού δικτύου σε ανεπίσημη επίσκεψή μας στην περιοχή του Δυτικού Ύμωνα επισημειώθηκε ως νήματα δράσης (threads of action) «ακρόαση» (listening) και «χτίσιμο εμπιστοσύνης» (trust building), υπό τη διαδικασία «συμμετοχή της κοινότητας» (community participation process).

Η εργασία της εννοιολόγησης και νοηματοδότησης, της παραγωγής και εφαρμογής μεθοδολογιών, των κατηγοριοποιήσεων και της εξαγωγής οδηγιών, με την οποία είναι επιφορτισμένοι αποκλειστικά οι ειδικοί και της οποίας την κυριότητα μπορούν να αξιώσουν,

είναι αυτή που προσδιορίζει τα «χρήσιμα μαθήματα» και τις επιτυχημένες πρακτικές ως τέτοιες, αποδεικνύει την πρακτική αξία τους και νομιμοποιεί την αναπαραγωγικότητά τους. Από την άλλη, η επιταγή για αναπαραγωγικότητα είναι αυτή που νομιμοποιεί εξ αρχής την ίδια την (ανάγκη για) επιστημονικά διαμεσολαβημένη αφήγηση και κατηγοριοποίηση. Αποτελεί στόχο των ειδικών, όμως πιθανότατα όχι των μη ειδικών που τροφοδοτούν με πεδίο και υλικό έρευνας ένα πρότζεκτ, και, θεωρητικά, ωφελούνται από αυτό. Παράλληλα, η επιταγή της αναπαραγωγικότητας διαμορφώνει ένα ωραιοποιητικό αφήγημα από το οποίο απουσιάζουν οι διαφορές και οι διαφωνίες.

Σε άρθρο γύρω από την «ομότιμη μάθηση» που συνέγραψε με άλλον ερευνητή και ακτιβιστή ένας εκ των συντελεστών του LocalLink, και το οποίο συμπεριλήφθηκε στο «Εγχειρίδιο της ομότιμης παραγωγής», αναφέρονται σε δράση «διευκόλυνσης» (facilitation) στην οποία προέβη ο οργανισμός στον οποίο ανήκει ο πρώτος: «είναι ενδιαφέρον ότι η ομάδα διευκόλυνσης δεν έχει ειδική γνώση σχετικά με τις τεχνικές πτυχές της δημιουργικής διαδικασίας, όμως η βασική τους αποστολή συνίσταται στην ανάπτυξη μεθοδολογιών αναφορικά με τη διαδικασία και στην κωδικοποίηση της παραχθείσας γνώσης ούτως ώστε να καταστεί εύκολα εφαρμόσιμη και αναπαραγωγίμη.» Φαίνεται ότι, ακόμα και όταν οι ειδικοί επιδιώκουν να εξουδετερώσουν την επιρροή τους, όπως συζητούν οι συντάκτες του εν λόγω άρθρου, παραμένουν στα χέρια τους οι σημασιοδοτήσεις και η αξιολόγηση της δραστηριότητας, ο προσδιορισμός της χρήσιμης γνώσης, και η παραγωγή του αφηγήματος που θα πρόκρινε τη σχετική πρακτική ως επιτυχημένη και, άρα, αναπαραγωγίμη.

Συνιστά καταστατική και αδιαμφισβήτητη συνθήκη ανισότητας των πρότζεκτ ότι το αφήγημα αναφορικά με τη συσχέτιση στο εκάστοτε πεδίο είναι στα χέρια των ειδικών. Βέβαια, το LinKοmmons εστιάζει στις πρακτικές και όχι στα μέλη των (τοπικών ή άλλων) «κοινοτήτων», άρα θεωρητικά δεν αναπαριστώνται εκείνα, αλλά οι -πάντα επιτυχημένες- διαντιδράσεις μαζί τους. Όμως και οι ντόπιοι, «ωφελοούμενοι» του πρότζεκτ και πληθυσμός-στόχος του σχεδιασμού και των δράσεων των ειδικών «παρουσιάζονται», όπως θα δούμε ειδικά στο κεφάλαιο 7, ως υποκειμενικότητες ταυτόχρονα παγιωμένες, εν τω γίνεσθαι και δυνητικές, με

τρόπο που νομιμοποιεί την ειδική, προτζεκτιακή παρέμβαση. Αντίστοιχα, προκειμένου να πραγματοποιηθούν φαντασιακές προβολές σε άλλες ομάδες που θα μπορούσαν να ωφεληθούν από τα αναπαραγωγικά τεχνουργήματα γνώσης του πρότζεκτ, οι ειδικοί δεν ενθαρρύνονται να παρεμβάλουν τα πιθανόν αποτρεπτικά μη μετρήσιμα ιδιαίτερα κοινωνικά ή πολιτισμικά χαρακτηριστικά της κάθε ομάδας. Η έμφαση δίνεται στις ανάγκες που οι διαχειριστικές και τεχνολογικές λύσεις θα καλύψουν. Η διαδικασία αυτή θα λάβει χώρα στο πλαίσιο ενός νέου πρότζεκτ και θα καταγραφεί από ειδικούς.

Κατά παρόμοιο τρόπο με αυτόν που περιγράφει ο Οριενταλισμός του Said, στο σύστημα εξουσίας/γνώσης που αντιπροσωπεύουν και αναπαράγουν οι πολιτικές της Ε.Ε. μέσω της τεχνολογίας των πρότζεκτ, «το άλλο» «δεν επιτρέπεται ούτε προσκαλείται ποτέ να μιλήσει» (Young 2007: 570). Οι μη ειδικοί ντόπιοι κάτοικοι, οι οποίοι δεν (μπορούν να) ανήκουν στην τάξη των πρότζεκτ, ήταν διαρκώς παρόντες στους λόγους και τις πρακτικές των ειδικών, και οι αλληλένδετες παραγόμενες σημασίες αποτελούσαν τεκμήρια επιτυχίας στο πλαίσιο του ελέγχου-λογοδοσίας.

Το αφήγημα επιτυχίας του Stalgitsi.gr

Σε συνέντευξη ρώτησα μέλος της ομάδας πυρήνα της ΑμΚΕ, τι κάνει το Stalgitsi.gr ιστορία επιτυχίας. Εκείνος εστίασε στον αντίκτυπο του ΚΔ, κυρίως στα οφέλη που προσφέρει στον τοπικό πληθυσμό η σύνδεση στο διαδίκτυο, αλλά και στην αφηγηματική δύναμη και προσανατολισμό του Δικτύου.

«Σίγουρα είναι η διάρκειά του, φέτος κλείνει τα 10 χρόνια. Το δεύτερο στοιχείο είναι ο αντίκτυπος. Είναι από τα παραδείγματα που έχουμε ζήσει και έχουμε περιγράψει, ο αντίκτυπος αυτού του πράγματος είναι ανάγλυφος και νομίζω ότι μεγαθύνεται ακριβώς επειδή μιλάμε για μια περιοχή που είναι γεωγραφικά και ψηφιακά απομονωμένη, δηλαδή βιώνει μια διπλή απομόνωση. Το Σταλίτσι καταφέρνει και σπάει τις μια από

αυτές τις δύο... έτσι... καταστάσεις, και σπάζοντάς την καταφέρνει σιγά σιγά να σπάσει και τη γεωγραφική απομόνωση, γιατί έχουμε παρατηρήσει ανθρώπους να επιστρέφουνε, π.χ. επειδή βρήκανε πρόσβαση στο διαδίκτυο και άρα να μένουνε παραπάνω [εννοεί άτομα που έχουν καταγωγή από την περιοχή και ζουν αλλού, τα οποία μπορεί να παρατείνουν την επίσκεψή τους]. Έχουμε δει αγρότες να χρησιμοποιούν το διαδίκτυο για να παραγγείλουν πρώτες ύλες και εξαρτήματα είτε από κάποια άλλη γεωγραφική περιοχή της χώρας ή και από το εξωτερικό, τους ηλικιωμένους να έρχονται σε επαφή και οπτικά πλέον με τις οικογένειές τους που έχουνε μεταναστεύσει στην Αμερική και να μπορούν να διατηρούν τέτοια επαφή τακτική. Και άρα νομίζω αυτό είναι ένα δεύτερο στοιχείο.

*Και ένα τρίτο στοιχείο για μένα είναι το στοίχημα της αφήγησης. Θα μπορούσε η ιστορία του Σταλγιτσίου να είναι μια διαφορετική αφήγηση. Παρ' όλα αυτά, έχει μέσα στοιχεία για μια υποδομή σαν κοινό αγαθό, για μια συμμετοχική διαδικασία, για την πρόσβαση στο διαδίκτυο σαν ανθρώπινο δικαίωμα, και άρα και τεχνικά προσπαθούμε αυτό το πράγμα να το υπερασπιστούμε. Είναι μια ιστορία ενδυνάμωσης της τοπικής κοινωνίας με χαρακτηριστικά δημοκρατικά και χαρακτηριστικά έτσι... διαχείρισης ενός κοινού αγαθού. Αυτά τα στοιχεία νομίζω ότι είναι έτσι τα πολύ ισχυρά στοιχεία του αφηγήματος του *Stalgitsi.gr*.»*

Στις δηλώσεις του υπεύθυνου επικοινωνίας του *Stalgitsi.gr* υποδηλώνεται ότι το αφήγημα είναι κάτι ξεχωριστό των διυποκειμενικών σχεσιακών διεργασιών, μια ρητορική κατασκευή που νοηματοδοτεί τη βιωθείσα πραγματικότητα κατά το δοκούν. Πέραν των παραδοτέων του πρότζεκτ, το αφήγημα του ΚΔ παρουσιάζεται και συγκροτείται σε διάφορους ψηφιακούς και μη χώρους: προφορικά σε δημόσιες εκδηλώσεις (συνέδρια ή συμπόσια ακαδημαϊκά, του συνεργατισμού, ή του ψηφιακού ακτιβισμού, ακόμα και σε ομιλία TEDx), ή γραπτά σε ψηφιακούς τόπους -τον ιστότοπο του *Stalgitsi.gr*, σε ιστότοπους και ιστολόγια διεθνών και υπερεθνικών οργανισμών, ή στο facebook. Στις διάφορες τοποθετήσεις των μελών της ΑμΚΕ χρησιμοποιούνται με συνέπεια οι κεντρικές έννοιες, είτε αυτές που αφορούν το ψηφιακό

(χάσμα, απομόνωση, εποχή, οικονομία), είτε το οικονομικό (βιωσιμότητα, ανάπτυξη), τεκμηριώνοντας τον επιτευγμένο και δυνητικό κοινωνικό αντίκτυπο.

Ο Brian Larkin επισημαίνει ότι «αυτό που διακρίνει το ποιητικό είναι όταν μια πράξη ομιλίας οργανώνεται σύμφωνα με τα υλικά χαρακτηριστικά του ίδιου του σημαίνοντος, αντί για το νόημα στο οποίο αναφέρεται. [...] Η ποιητική είναι λοιπόν μια αναδιάταξη της ιεραρχίας σε σχέση με το ποια σημασία είναι κυρίαρχη εντός του συμβάντος της ομιλίας ανά πάσα στιγμή» (2013: 334-35). Στην περίπτωση των υποδομών, συγκεκριμένα, «ο ποιητικός τρόπος σημαίνει ότι η μορφή χαλαρώνει ως προς την τεχνική λειτουργία της [...] και γίνεται κυρίαρχη η αισθητική διάσταση των υποδομών» (ό.π.: 335-36).

Αναγνωρίζοντας και εκείνοι την επίδραση που είχε η σκέψη του Μισέλ Φουκώ σε πολλούς ανθρωπολόγους, όπως στον Escobar, βάσει της μετα-δομικής προσέγγισης του οποίου «η γλώσσα και ο λόγος θεωρούνται όχι αντανάκλαση της κοινωνικής πραγματικότητας αλλά καταστατικό μέρος της» (1997: 501), οι Appel et al. επισημαίνουν ότι «η υλική πραγματικότητα δεν υπάρχει ανεξάρτητα από- ή πριν τις αναπαραστατικές πρακτικές. Οι λόγοι, τα αφηγήματα και η γλώσσα δίνουν στις υποδομές μορφή όσο και το τσιμέντο, τα καλώδια ή τα σχέδια χρήσεων γης» (Ferguson 1994; Escobar 1995, αναφέρονται στο 2018: 9).

Ο κοινωνικός αντίκτυπος του Δικτύου στην «κοινότητα», σε συνδυασμό με την τεχνική ανάπτυξή του, αναφέρεται επίσης σε παραδοτέο του LinKommons. Η υποδομή «παρέχει πρόσβαση σε ψηφιακές υπηρεσίες σε μέχρι πρότινος υπο-εξυπηρετούμενη περιοχή» και, έτσι, προσφέρει στους κατοίκους «τη δυνατότητα να συμμετέχουν στην ψηφιακή οικονομία και την κοινωνία της πληροφορίας, μετριάζοντας πρακτικά το φαινόμενο του ψηφιακού χάσματος». Οι συντάκτες του παραδοτέου αντλούν περαιτέρω νομιμοποίηση και κύρος από την Ε.Ε.: επισημαίνουν ότι

«η πρωτοβουλία του Stalgitsi.gr μπορεί να ιδωθεί ως συμβολή στις υποχρεώσεις του ελληνικού κράτους να παρέχει ευρυζωνική συνδεσιμότητα ίντερνετ με ταχύτητα κατεβάσματος τουλάχιστον 30Mbps σε όλους τους πολίτες έως το 2020, βάσει των

στόχων της [στρατηγικής της] Ευρωπαϊκής Ένωσης «Europe Connected». Επιπλέον, μέχρι την έλευση του ΚΔ, οι υπηρεσίες των τοπικών αρχών δεν ήταν προσβάσιμες σε όλους τους ανθρώπους της περιοχής και οι τοπικές αρχές δέχονταν παράπονα για την έλλειψη υποδομών και συνδεσιμότητας».

Είναι χαρακτηριστικό ότι σε αυτό το σημείο του κειμένου ο συντάκτης αλλάζει τον προσδιορισμό των ντόπιων κατοίκων: «τώρα, οι τοπικές αρχές έχουν άμεσο τρόπο επικοινωνίας με τους πολίτες, ενώ έχει δοθεί στους ίδιους τους πολίτες η δυνατότητα να ενημερώνονται και να συμμετέχουν σε ζητήματα της κοινότητας», εννοώντας, εδώ, την τοπική κοινότητα ως πολιτική οντότητα, εννοιολογώντας την, όμως, ως άτυπη ομάδα μεταξύ κράτους και πολιτών.

Παρότι βρίσκεται στα όρια της θεσμικής νομιμότητας, το Stalgitsi.gr είναι μια ιστορία επιτυχίας επειδή υιοθετεί το λεξιλόγιο και ανταποκρίνεται στα κριτήρια αξιολόγησης υπερεθνικών πηγών νομιμοποίησης. Αποτελεί μια υποδειγματική περίπτωση, σε μεγάλο βαθμό επειδή δραστηριοποιείται σε μια περιοχή ακριτική όσον αφορά όχι τα εθνικά σύνορα, αλλά τα ψηφιακά, τη συμμετοχή στις τεχνολογικές εξελίξεις, αλλά και το ενδιαφέρον του κράτους και της αγοράς. Παράλληλα, τα μέλη της ΑμΚΕ χρησιμοποιούν, προς ενίσχυση του κύρους του Δικτύου, τεκμήρια αναγνώρισης της αξίας του Stalgitsi.gr από υπερεθνικούς οργανισμούς με κύρος, όπως ήταν η λήψη χρηματοδότησης από την Global Internet Association (GIA), ή η βράβευση του ΚΔ από την Ε.Ε. Καθώς προσπερνά κρατικούς φορείς, το αφήγημα που δημιουργούν τα μέλη της ΑμΚΕ διαμορφώνεται στοχεύοντας σε αυτά τα νομιμοποιητικά αποτελέσματα και, άπαξ και τα επιτύχει, τα ενσωματώνει για τον περαιτέρω εμπλουτισμό του. Αντίστοιχα, στις περιστάσεις που το ΚΔ χρειάζεται να λογοδοτήσει για πόρους που λαμβάνει, όπως στην περίπτωση του LinKommos, είναι έννοιες που εμπίπτουν στην ίδια κυρίαρχη, οικονομιστική λογική αυτές που θα τεκμηριώσουν τα κατάλληλα λογοθετικά και πρακτικά αποτελέσματα. Παραθέτω σχετικά χωρία από διαφορετικές δημοσιεύσεις:

«Η πρόσβαση σε ψηφιακές υπηρεσίες ανοίγει νέες ευκαιρίες για την υλοποίηση χρήσιμων υπηρεσιών, όπως τηλεϊατρική [αναφέρονται στην ηλεκτρονική συνταγογράφηση] και τηλεεκπαίδευση, καθώς και στον διαμοιρασμό επαγγελματικής γνώσης και εμπειρίας, προσφέροντας σημαντικές δυνατότητες εξοικονόμησης ανθρώπινων, οικονομικών και περιβαλλοντικών πόρων».

«Το 2010 ιδρύσαμε το Stalgitsi.gr για να βελτιώσουμε τις συνθήκες ζωής, καθιστώντας δυνατές υπηρεσίες υγείας και προσφέροντας νέες ευκαιρίες σε επαγγελματίες ώστε να εργαστούν στη περιοχή. Το όραμά μας είναι ζωντανές και δραστήριες αγροτικές κοινότητες, όπου οι ντόπιοι βρίσκουν κίνητρα για να παραμείνουν στον τόπο τους και να αναπτύξουν τις ζωές τους με έναν κοινωνικά, οικονομικά και περιβαλλοντικά βιώσιμο τρόπο».

Σε ανακοίνωση της ΑμΚΕ στο σάιτ του ΚΔ για την επιχορήγηση που έλαβε από την GIA (αρχές του 2018), καθορίζονται οι τρεις κύριες προκλήσεις για τη συνέχεια: «η τεχνική πρόκληση, η πρόκληση της εκπαίδευσης και η πρόκληση της ανάπτυξης της κοινότητας των ανθρώπων». Το τελευταίο σημείο ακολουθεί το εξής επεξηγηματικό κείμενο:

«Η παρέμβασή μας στην περιοχή έχει δημιουργήσει στις τοπικές κοινωνίες μια σύγχρονη τηλεπικοινωνιακή υποδομή ως κοινό αγαθό, η οποία ενισχύει τους δεσμούς μεταξύ των ανθρώπων των απομακρυσμένων περιοχών με συγγενείς και φίλους. Ταυτόχρονα, το κοινοτικό δίκτυο είναι μια κοινότητα αυτή καθαυτή, η οποία θα πρέπει να καλλιεργηθεί ώστε να γίνει βιώσιμη. Η οικοδόμηση του κοινοτικού μας δικτύου, η ανταλλαγή γνώσεων, ο προγραμματισμός με συμμετοχικό τρόπο είναι τα δομικά στοιχεία της προσέγγισής μας για την επίτευξη αυτού του στόχου.»

Οι πρωτεργάτες του ΚΔ δίνουν προτεραιότητα στις σημασίες και τα αποτελέσματα που σχετίζονται με την τεχνο-οικονομική ανάπτυξη, και δεν προσδίδουν πολιτικό πρόσημο στη δραστηριότητα τους. Υπενθυμίζω την αναλυτική συνάφεια της έννοιας των «μαλακών μορφών διακυβέρνησης» την οποία περιέγραψα στο κεφάλαιο 2. Η επίδραση του προσανατολισμού

που προδιαγράφουν υπερεθνικοί οργανισμοί αποτυπώνεται και στο γεγονός ότι οι πολιτικές διεκδικήσεις του ΚΔ εκφράζονται βάσει κυρίαρχων κανονιστικών κατηγοριών και εννοιολογήσεων, σε μεγάλο βαθμό επειδή η επιβίωση του Δικτύου στηρίζεται σε μεμονωμένες χρηματοδοτήσεις από τέτοιες, υπερεθνικές οντότητες. Για παράδειγμα, τα μέλη της ομάδας πυρήνα προβάλλουν ως κεντρικό αίτημα την πρόσβαση ίντερνετ για όλους ως βασικό ανθρώπινο δικαίωμα (και όχι ταχύτερο ίντερνετ για κάποιους), επιταγή που κατέχει κεντρική θέση, επί του παρόντος, στον κυρίαρχο λόγο χάραξης πολιτικών της Ε.Ε. και άλλων οργανισμών. Συνεπώς, υποστηρίζω ότι το σύνολο της δραστηριότητας της ΑμΚΕ Stalgitsi.gr είναι «προτζεκτιακό» ή, έστω έμμεσα και δυνητικά, «προτζεκτοποίησιμο».

Ιστορίες επιτυχίας και «πραγματικότητα»

Στο κεφάλαιο 7 θα αναφερθώ σε Αργεντινό ψηφιακό ακτιβιστή «ηθικής τεχνολογίας» που ταξιδεύει ανά τον κόσμο για Μη Κυβερνητικό Οργανισμό «βάσης» (grassroots) προωθώντας την πρωτοβουλία τεχνολογικής δικτύωσης στην οποία συμμετέχει, και ο οποίος βρέθηκε σε εκδήλωση στο Σταλγίτσι ως καλεσμένος του LocalLink. Εδώ ήθελα να περιγράψω κάτι που μοιράστηκε μαζί μου σε ιδιωτική συζήτηση που είχαμε.

Ο ακτιβιστής είπε ότι ξαφνιάστηκε από την «ελληνική ύπαιθρο». Αυτό που περίμενε να δει ήταν τεράστια κομμάτια γης που ανήκουν σε πλούσιους κτηματίες και σπίτια εξαθλιωμένων ακτημόνων αγροτών που καταλαμβάνουν μικροσκοπικά σημεία σε μια θάλασσα λάσπης και απελπισίας. Ενώ είδε αγρότες-ιδιοκτήτες γης που ζούσαν αξιοπρεπώς, με πρόσβαση σε υποδομές ηλεκτρισμού, ύδρευσης, κλπ. Οφείλουμε να λάβουμε, βέβαια, υπόψη την προφανή άγνοιά του για τα ελληνικά συμφραζόμενα, καθώς και ότι για την εντύπωσή του παίζει ρόλο το υπόβαθρο και η δραστηριότητά του -προέρχεται από- και κινείται σε περιοχές των λεγόμενων αναπτυσσόμενων χωρών ή χωρών του παγκόσμιου Νότου.

Ωστόσο, θεωρώ ότι η παρατήρησή του μας αποκαλύπτει, επίσης, την εξομοιωτική επίδραση που μπορεί να έχουν στις αντιλήψεις σχετικά με διαφορετικές συνθήκες ζωής μοναδικών κατά τόπους πληθυσμών οι αναπαραστάσεις που παράγουν οι ομοιογενοποιημένες και ομοιογενοποιητικές, λεξιλογικά και σημασιολογικά, υπερεθνικές αφηγηματικές (και αισθητικές) μορφές: περιθωριοποιημένοι και παραμελημένοι, σε απομακρυσμένες, υπο-εξυπηρετούμενες αγροτικές περιοχές, με ανάγκη για ενδυνάμωση, για εργαλεία, για δικτύωση, για γεφύρωση. Αντίστοιχα, αν οι ειδικοί των ΚΔ στην Αργεντινή χρησιμοποιούν τις ίδιες έννοιες για τις εκεί περιοχές, ένας Έλληνας επισκέπτης που δεν έχει εικόνα για την κατάσταση της Αργεντινικής υπαίθρου θα μπορούσε να περιμένει να συναντήσει εκεί κάτι σαν την κοιλάδα δυτικά του Ύμωνα. Ο ψηφιακός ακτιβιστής μου είπε επίσης ότι, αντίθετα με ό,τι είχε καταλάβει πριν από την επίσκεψή του, το Stalgitsi.gr ήταν εγχείρημα από-τα-πάνω, όχι από-τα-κάτω (grassroots).

Απ' όσο είμαι σε θέση να γνωρίζω, συζητήσεις σχετικά με την πολιτική συνέπεια του αφηγήματος και των εν-τοπισμένων πρακτικών των διαφόρων εγχειρημάτων, στον βαθμό που γίνονται, γίνονται ανεπίσημα, μεταξύ συντελεστών με παρεμφερείς ηθικοπολιτικές θέσεις, στα περιθώρια των πρότζεκτ και στο ευρύτερο δίκτυο ενεργών ή δυνητικών συμμαχιών και συνεργασιών. Το LinKommons ήταν πρότζεκτ προώθησης και υπεράσπισης (advocacy) των κοινοτικών δικτύων. Στα παραδοτέα που συνέταξαν οι συντελεστές του δεν ανέλυσαν, ούτε άσκησαν κριτική στην κατανομή της γνώσης και τη συνάρθρωση των σχέσεων εξουσίας εντός των ΚΔ, ή στον τρόπο εφαρμογής των αρχών χάρη στις οποίες οι ίδιοι οι συντελεστές του LinKommons είχαν αποφασίσει να υπερασπιστούν σε πολιτικό επίπεδο τα συγκεκριμένα τεχνο-κοινωνικά εγχειρήματα.

Βάσει της εμπειρίας μου από το πεδίο, οι κατέχοντες τη γνώση και τον έλεγχο ειδικοί λογοδοτούν για την πολιτική συνέπεια των λόγων και έργων τους όχι τόσο στους μη ειδικούς χρήστες, όσο στο δίκτυο της ειδημοσύνης, δηλαδή σε φορείς χρηματοδότησης και νομιμοποίησης του εγχειρήματος και σε άλλους ειδικούς. Οπότε, αν (τα μέλη της ομάδας πυρήνα της ΑμΚΕ σε αυτή την περίπτωση) επικαλούνται τη συνεργατική λογική ή τις αρχές των κοινών ενώ αρκούνται στις επιταγές για τεχνική και οικονομική συνέπεια, μένουν έκθετοι

προς πιθανή κριτική από τους (ομότιμους ή ισχυρότερους) κριτές της πολιτικής διάστασης του εγχειρήματός τους, ή έστω προς τον χαρακτηρισμό του ως «από τα πάνω» και μη commons.

Ωστόσο, φαίνεται ότι οι ειδικοί -θεωρητικοί και ακτιβιστές- θιασώτες των ΚΔ, αφενός, μπορεί να αγνοούν τον εσωτερικό τρόπο λειτουργίας των εγχειρημάτων που υπερασπίζονται, εμπιστευόμενοι το αφήγημα και δίκτυα κοινής δραστηριοποίησης και κοινών γνωριμιών. Αφετέρου, θα ισχυριστώ ότι ακόμα και όταν αναγνωρίζουν ότι τα εγχειρήματα εφαρμόζουν ατελώς ή «λανθασμένα» τις ηθικοπολιτικές αρχές οι οποίες τα νομιμοποιούν, οι ειδικοί τα προστατεύουν ή/και τα υποστηρίζουν για μια σειρά από λόγους.

Πρώτον, αναγνωρίζουν τις δυσκολίες της «ιδανικής» εφαρμογής καινοτόμων πρακτικών που δεν διευκολύνονται από κυρίαρχους μηχανισμούς, τους οποίους, ωστόσο, τα εγχειρήματα χρειάζονται για να αποκτήσουν νομιμοποίηση και χρηματοδότηση. Οι διάφοροι «ομότιμοι» ερευνητές και ακτιβιστές αντιμετωπίζουν συνήθως τα διάφορα εγχειρήματα με επιείκεια και τα επαινούν για την προσπάθεια που κάνουν, για την επιμονή που τις περισσότερες φορές επιδεικνύουν, με περιορισμένους πόρους απέναντι σε πολλές πρακτικές, τεχνικές ή άλλες αντιξοότητες. Άλλωστε, οι ίδιες αυτές συνθήκες και οι συνακόλουθοι συμβιβασμοί αφορούν συχνά και τους ίδιους.

Δεύτερον, η επιείκεια αφορά και τους ευρύτερους πολιτικούς ανταγωνισμούς στους οποίους εντάσσονται τα συνεργατικά εγχειρήματα. Η αναγκαιότητα να υλοποιούνται συνεργατικές δράσεις που θα παρουσιάζονταν ως επιτυχημένα παραδείγματα και θα λειτουργήσουν ως «οδηγοί» για άλλα επίδοξα εγχειρήματα αποτελεί κεντρικό σημείο για τον τρόπο που σκέφτονταν και ενεργούσαν αρκετοί ερευνητές και ακτιβιστές στο οικοσύστημα των κοινών, ενώ αποτελούσε θέση που είχα ενστερνιστεί κι εγώ. Οι προτάσεις για συγκεκριμένους τρόπους δράσης θεωρείται ότι έχουν πολύ μεγαλύτερη ισχύ και πιθανώς επιδραστικότητα (και αναπαραγωγιμότητα) όταν βασίζονται σε αποδείξεις ότι αυτοί οι τρόποι έχουν ήδη δοκιμαστεί με επιτυχία, ακόμη και αν αυτό έχει γίνει σε διαφορετικό πλαίσιο. Η υλικότητα μιας μικρογραφίας, έστω ατελούς και περιορισμένης (θεσμικά, χωρικά, ίσως και χρονικά),

διαμορφώνει ένα χρονοτοπίο ελπίδας που τροφοδοτεί την πίστη ότι η πρακτική μπορεί να διαδοθεί και να αντιγραφεί, στον δρόμο της θετικής αλλαγής για μια κατάσταση που σήμερα μοιάζει ουτοπική. Μια τέτοια ερμηνεία και αφήγηση εξυπηρετεί ως τεχνική συλλογικής κινητοποίησης, ενάντια στη δυσπιστία και την παραίτηση. Και οι «αποδείξεις» φαίνεται ότι ενισχύονται όταν βασίζονται σε έμπρακτα, μετρήσιμα αποτελέσματα, τα οποία ενισχύουν την οποιαδήποτε σχετική ποιητική, είτε αυτή απευθύνεται στη ρυθμιστική αρχή της Ε.Ε., ή σε ομαδώσεις πολιτών. Συνεπώς, το Stalgitsi.gr αποτελούσε καλό, έμπρακτο παράδειγμα, χάρη στον (συνήθως αυξανόμενο) αριθμό κόμβων, χρηστών, χωριών, εύρος ζώνης, κλπ.

Βέβαια, το ίδιο το Stalgitsi.gr ως μοντέλο οργάνωσης ΚΔ δεν είχε αναπαραχθεί από άλλη ομάδα αλλού, ενώ, σε περίπτωση που αποσυρόταν η ομάδα πυρήνα στην τρέχουσα φάση, θα ήταν εξαιρετικά αμφίβολο αν οι χρήστες του δικτύου θα μπορούσαν να «κληρονομήσουν» τη διαχείρισή του συνεργατικά, ως κοινό. Εξάλλου, παράλληλα με τη φιλική προς την αγορά προσέγγιση, η (θεωρητικά προσωρινή) διατήρηση του ελέγχου της κυβέρνησης και του αφηγήματος της υποδομής από την ομάδα πυρήνα θα μπορούσε να αμφισβητήσει τον ίδιο τον προσδιορισμό της ως κοινό.

Παρ' όλα αυτά, κατά τη διάρκεια της δικής μου επαφής με το ΚΔ, οι συμμετέχοντες στο οικοσύστημα των κοινών δεν έδιναν έμφαση στις καταστατικές αυτές ασυνέπειες ή «ατέλειες», στον βαθμό που τις γνώριζαν. Το Stalgitsi.gr θεωρούνταν γενικά αξιόλογο και ελπιδοφόρο εγχείρημα. Είχε γίνει θέμα αρθρογραφίας και ντοκιμαντέρ, λάμβανε χρηματοδοτήσεις, προσέλκυε το ενδιαφέρον ακτιβιστών και ερευνητών, αρκετοί από τους οποίους είχαν ταξιδέψει στην περιοχή και το παρουσίαζαν μετέπειτα σε διεθνή συνέδρια.

Τρίτον, η ύπαρξη των εγχειρημάτων προσφέρει αντικείμενο εργασίας στους ειδικούς, υλικό στους ερευνητές συγκεκριμένα, γεγονός που αποτρέπει, στο πλαίσιο μιας άτυπης δεοντολογίας βάσει αμοιβαίου οφέλους, την άσκηση οξείας κριτικής. Το σημείο αυτό έχει αποτελέσει, ως γνωστόν, διαχρονικό αντικείμενο προβληματισμού και (αυτο)κριτικής και στους κόλπους της ανθρωπολογίας, ενώ αφορά και την παρούσα εργασία όπως συζητήσα

στο κεφάλαιο 4. Έπειτα, επίσης κρίνοντας εξ ιδίων, υποστηρίζω ότι ο ερευνητής που «δεν λερώνει τα χέρια του» τείνει να εκτιμά την πολυπλοκότητα της «δράσης» και τις συνεπαγόμενες δυσκολίες και πιθανές αστοχίες, ενώ, και υπό το βάρος της κυρίαρχης κανονιστικής ιεράρχησης της αξίας, συχνά διστάζει να στηλιτεύσει πρακτικές «έμπρακτης προσφοράς» μέσα από τη δική του, αμφιβόλου πρακτικής αξίας, θεωρητική εργασία.

Εν ολίγοις, οι διάφορες -προτζεκτιακά ορισμένες- ιστορίες επιτυχίας συνήθως δεν αμφισβητούνται ανοιχτά, παρότι μπορεί να μην συνάδουν με τις ηθικοπολιτικές αρχές και επιταγές που διέπουν την «εξω-προτζεκτιακή» σκέψη και πράξη ερευνητών και ακτιβιστών. Φαίνεται ότι επικρατεί, ρητά ή υπόρρητα, η θεώρηση ότι μια «προτζεκτιακή» ιστορία επιτυχίας μπορεί να γίνει και πολιτική ιστορία επιτυχίας σε βάθος χρόνου. Αυτή ενισχύεται, υποστηρίζω, από τη διαδεδομένη πεποίθηση των ακτιβιστών των ψηφιακών κοινωνιών ότι τα ίδια τα εργαλεία (τεχνολογίας, διακυβέρνησης) μπορούν να αποτελέσουν φορείς αρχών κοινωνικο-πολιτικής οργάνωσης.

Ο Mosse οδηγήθηκε να συμπεράνει ότι «αποτυχία ενός πρότζεκτ δεν είναι η αποτυχία να μετατραπούν τα σχέδια σε πραγματικότητα, αλλά μια αποδιάρθρωση μεταξύ των πρακτικών και των αιτιολογικών-εξορθολογιστικών προτύπων τους. Η αποτυχία [...] είναι αποτυχία στην ερμηνεία», συνοψίζει, και υποστηρίζει ότι «οι λόγοι περί «επιτυχίας» και «αποτυχίας» των πολιτικών αποκρύπτουν τα τοπικά κοινωνικά αποτελέσματα των παρεμβάσεων της ανάπτυξης» (ό.π.: 940). Μπορούμε να υποθέσουμε ότι το ίδιο ισχύει και για τα ευρωπαϊκά πρότζεκτ έρευνας και καινοτομίας, ο λόγος των οποίων είναι, όπως ο οριενταλιστικός λόγος, λιγότερο ή περισσότερο «αποξενωμένος από τις υλικές περιστάσεις για τις οποίες ισχυρίζεται ότι προσφέρει γνώση» (Young 2007: 556). Η ρυθμιστική και ελεγκτική αρχή φαίνεται να ικανοποιείται αν τα τεχνουργήματα γνώσης των πρότζεκτ υιοθετούν τα κυρίαρχα -οικονομιστικά, μετα-πολιτικά- πρότυπα νοηματοδότησης. Παράλληλα, η εμπειρία μου από το πεδίο των ψηφιακών κοινωνιών δείχνει ότι -στους παραγόμενους αποκλειστικά από ειδικούς- λόγους που υποστηρίζουν αφηγήματα επιτυχίας διατηρείται ενσωματωμένη η απόκρυψη της πολυπλοκότητας της κοινωνικής συσχέτισης στο εκάστοτε συγκείμενο, ακόμα και όταν οι λόγοι

αυτοί κυκλοφορούν σε «εξω-προτζεκτικά» πλαίσια που υιοθετούν αυστηρότερα ηθικοπολιτικά κριτήρια αξιολόγησης.

«Η διαφάνεια του ενός είναι η επιτήρηση του άλλου»

Στη σελίδα «Δίκτυο» του ιστότοπου του Stalgitsi.gr, το Δίκτυο αποτυπώνεται σε χάρτες, ενώ περιγράφονται συνοπτικά τα χαρακτηριστικά, οι στόχοι και τα οφέλη ενός ΚΔ. Αν κανείς πατήσει πάνω στους χάρτες έχει πρόσβαση σε λεπτομέρειες του Δικτύου -τοποθεσία κόμβων, διασύνδεση μεταξύ τους, όνομα ιδιοκτήτη του κάθε κόμβου- ενώ στον έναν από τους δύο χάρτες φαίνεται ο αριθμός ενεργών χρηστών σε πραγματικό χρόνο. Η δημοσιοποίηση χαρτών που απεικονίζουν τη γεωγραφία του Δικτύου και συνοδεύονται από σχετικά στατιστικά - αριθμός ενεργών κόμβων, αριθμός διασυνδέσεων, αύξων αριθμός και αριθμός ενεργών διασυνδέσεων του κάθε κόμβου, τρέχουσα ταχύτητα κατεβάσματος (download) και ανεβάσματος (upload), κ.ά.- αποτελεί συνήθη πρακτική των ΚΔ.

Η πρακτική αυτή βασίζεται σε ένα ηθικό πλαίσιο, του οποίου την προέλευση μπορούμε να εντοπίσουμε στις πρακτικές των χάκερς, και ορίζει απαιτήσεις για διαφάνεια, ανοιχτότητα και λογοδοσία (Coleman, 2013: 147). Ταυτόχρονα, αυτές οι αρχές είναι συμβατές με τις απαιτήσεις του μηχανισμού ελέγχου υπερεθνικών οργανισμών όπως η Ε.Ε. Ωστόσο, στις κοινότητες χάκερς οι αρχές αυτές αφορούν τις σχέσεις μεταξύ συμμετεχόντων, όχι τη σχέση με «εξωτερικές» οντότητες. Από την άλλη, όπως υποστηρίζω στο παρόν κεφάλαιο και όχι μόνο, οι μηχανισμοί ελέγχου υπερεθνικών οντοτήτων όπως η Ε.Ε. ενδιαφέρονται για την εφαρμογή τέτοιων αρχών κυρίως ως επιταγών δεοντολογίας προς τις ίδιες, και όχι μεταξύ υποκειμένων στο εκάστοτε πεδίο. Η νομιμοποίηση οντοτήτων και πρακτικών προκύπτει μέσα από τη συμπίεση της κοινωνικής πολυπλοκότητας, προοπτικών και αξιών σε μια αναγνώσιμη μορφή αποτελούμενη από παρατηρήσιμες και μετρήσιμες κατηγορίες και δείκτες (Garsten & Jacobsson 2011: 387).

Τα μέλη της ομάδας πυρήνα δεν θεωρούσαν τη δημόσια απεικόνιση των στοιχείων του Δικτύου ως μεμπτή πρακτική, ωστόσο, ορισμένοι εκ των συντελεστών του πρότζεκτ τούς άσκησαν κριτική σε εσωτερική επικοινωνία για το γεγονός ότι η απόφαση για δημοσιοποίηση των συγκεκριμένων δεδομένων του Stalgitsi.gr λήφθηκε από τα μέλη της ομάδας πυρήνα χωρίς πρότερη διαβούλευση με τους χρήστες. Σε μια άλλη περίπτωση, τον Ιούλιο 2018, λίγο πριν την ολοκλήρωση του LinKommons, μέλος της ομάδας πυρήνα του Stalgitsi.gr μού πρότεινε να μοιραστούμε σημειώσεις από στιγμιότυπα, χαρακτηριστικές στιγμές, «για να δυναμώσουμε το αφήγημα». Μου περιέγραψε γελώντας ένα περιστατικό που θα χρησιμοποιούσε ο ίδιος: όταν κάποιοι από τους χρήστες του ΚΔ είδαν στις οθόνες των υπολογιστών της ομάδας πυρήνα την κίνηση στο Δίκτυο, ο ένας σχολίασε: «πω πω ρε φίλε, παρακολουθούν τα πάντα».

Τα περιστατικά αυτά παραπέμπουν στις παρατηρήσεις του Jonathan Fox, ο οποίος, μελετώντας την «αβέβαιη σχέση μεταξύ διαφάνειας και λογοδοσίας» στο πεδίο της αναπτυξιακής βοήθειας, επισημαίνει τον «υπερ-ιδεολογικό (trans-ideological) χαρακτήρα» των λέξεων-καραμελών της ανάπτυξης που μπορούν να γίνουν αντικείμενο οικειοποίησης από πληθώρα φορέων χάραξης πολιτικής, και να αποκρύψουν το γεγονός ότι «η διαφάνεια του ενός είναι η επιτήρηση του άλλου. Η λογοδοσία του ενός είναι η παρενόχληση του άλλου» (2010: 245).

Το προαναφερθέν περιστατικό άσκησης κριτικής από ορισμένα μέλη του πρότζεκτ σε άλλα δείχνει τη διαπραγμάτευση μεταξύ της (εν-τοπισμένης) επιμονής σε, αδιάφορες για τους ρυθμιστικούς φορείς, πιο «πολιτικές» αρχές που συνοδεύουν την τεχνολογία -την ισότιμη, μεταξύ συμμετεχόντων, ειδικών και μη, συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων, π.χ.- και της βαρύτητας των νομιμοποιητικών, μετρήσιμων τεκμηρίων υπόστασης και αποδοτικότητας που ζητούν από τους ειδικούς οι διάφοροι υπερεθνικοί οργανισμοί. Το περιστατικό δεν εντάχθηκε στα τεχνουργήματα λογοδοσίας του πρότζεκτ. Η όποια, ούτως ή άλλως περιορισμένη υποστηρίζω, κριτική και διαβούλευση διεξάγεται εσωτερικά, μεταξύ των υποκειμένων που

συνδέονται με την ευθύνη να τα παραγάγουν. Το επίσημο αφήγημα περί αρμονικής, συναινετικής συνεργασίας τους δεν πρέπει να κλονιστεί.

Θέλω, εδώ, να επισημάνω τον σημαντικό ρόλο του οπτικού υλικού ως επένδυση και ενίσχυση του τεκμηριωτικού αφηγήματος. Ύστερα από μια συλλογική παρουσίαση σε συνέδριο στην οποία συμμετείχα, ενός άλλου εγχειρήματος έρευνας και ακτιβισμού που επιχειρούσε να δικτυωθεί και θα μπορούσε να εισχωρήσει στο οικοσύστημα των πρότζεκτ, συνεργάτης ο οποίος δεν ήταν παρών με ρώτησε αν είχαμε -η ομάδα μας- τραβήξει φωτογραφίες. Όταν του απάντησα ότι δυστυχώς κανείς δεν πρέπει να πήρε φωτογραφίες, δεν έκρυψε την απογοήτευσή του: *«Έλα ρε παιδιά, είναι σαν να μην έγινε»*.

Τα παραδοτέα του πρότζεκτ ως αφηγηματικά τεχνουργήματα συντίθενται τόσο από (υποστηριζόμενα από σχετική θεωρία) περιγραφικά κείμενα αναφορικά με προγραμματισμένες και αναληφθείσες δράσεις, όσο και από άλλα αποδεικτικά στοιχεία: φωτογραφίες, διαγράμματα, χάρτες, και ηλεκτρονικούς συνδέσμους για ιστότοπους με άλλα κείμενα που περιγράφουν συμβάντα, τα οποία επίσης συνοδεύονται από φωτογραφίες, διαγράμματα, κλπ. Το ζήτημα της δεδομενοποίησης του αρχείου, αλλά και της ίδιας της κοινωνικής συσχέτισης, ξεπερνά το εύρος της παρούσας έρευνας. Εδώ αρκούμαι στην επισήμανση της αποδεικτικής ισχύος των οπτικού αρχειακού υλικού, αλλά και του ελέγχου της χρήσης και νοηματοδότησής του από τους ειδικούς.

Στα παραδοτέα των οποίων τη σύνταξη συμμετείχα συμπεριλάβαμε φωτογραφίες της ομάδας των ειδικών ενώ διεξήγαμε ιδεοκαταιγισμό (brainstorming), αλλά και των φωτοτυπιών του διαγράμματος της μεθοδολογίας που απεικόνιζαν τις σημειώσεις-αποτελέσματα του ιδεοκαταιγισμού και συνιστούσαν αποδεικτικά ίχνη της ενεργούς, ενσώματης συλλογικής δραστηριότητάς μας. Στα παραδοτέα συμπεριλαμβάνονταν, επίσης, φωτογραφίες από κάθε δημόσια συνάντηση που έλαβε χώρα, είτε ήταν παρουσίαση των ειδικών του πρότζεκτ σε εκδηλώσεις υπερεθνικών οργανισμών όπως η Ουνέσκο ή το Ευρωκοινοβούλιο, είτε ήταν

εκπαιδευτικό εργαστήριο με τα μη ειδικά μέλη του ΚΔ Stalgitsi.gr σε κάποιο από τα χωριά της περιοχής.

Παρεμφερή με την προαναφερόμενη περίπτωση «ανισόρροπης» διαφάνειας βάσει λογοδοσίας θεωρώ τη χρήση φωτογραφικού υλικού από τα εκπαιδευτικά εργαστήρια και άλλες εκδηλώσεις που συνδιοργάνωσαν η ΑμΚΕ και το LinKommmons. Οι ειδικοί δεν ζητούσαν τη γραπτή συναίνεση των παρευρισκόμενων για χρήση φωτογραφιών στις οποίες απεικονίζονταν και δεν θυμάμαι να γινόταν προφορική ανακοίνωση της λήψης βίντεο ή φωτογραφιών. Άλλωστε, τα μέλη του LinKommmons δεν είχαμε πάρει συγκατάθεση από τα υποκείμενα ούτε για τη συμπερίληψη των λεγομένων τους στα παραδοτέα κείμενα, στα οποία μάλιστα συχνά δεν χρησιμοποιούσαμε ψευδώνυμα. Ο γενικός κανονισμός για την προστασία δεδομένων (GDPR) θεσπίστηκε τον Μάιο του 2018, λίγο πριν τη λήξη του LinKommmons και δεν πρόλαβε μάλλον να αποτελέσει δεοντολογική απαίτηση.

Τόσο η Ελένη Παπαγαρουφάλη όσο και η Πηνελόπη Παπαηλία παραθέτουν το έργο του Ζακ Ντερριντά, ο οποίος είχε επισημάνει ότι «δεν υπάρχει αρχείο χωρίς την «παρακατάθεση» ή παράδοσή του σε έναν τόπο εξουσίας, ή αλλιώς, «χωρίς τόπο γραφής, χωρίς μια τεχνική επανάληψης και χωρίς μια ορισμένη εξωτερικότητα. Δεν υπάρχει αρχείο χωρίς έξωθεν», εννοώντας με το τελευταίο μια μορφή Αρχής που έχει το δικαίωμα να αρχειοθετεί: άλλους να τους συμπεριλαμβάνει, ονοματίζοντας και (απο)μνημονεύοντάς τους, και άλλους να τους αποκλείει, καθιστώντας τους ανώνυμους και εισάγοντάς τους στη λήθη» (Derrida 1996, αναφέρεται στο Παπαγαρουφάλη 2013: 114 και στο Papailias 2005: 13).

Κεφάλαιο 6. Η «κοινότητα» του κοινοτικού δικτύου

Στην ιστοσελίδα της AmKE Stalgitsi.gr σχετικά με την ανακοίνωση της βράβειυσής της από την «Europe Connected», η επιτυχία αποδίδεται στην κοινότητα: «Η νίκη αυτή ήρθε ως αποτέλεσμα της συλλογικής οικοδόμησης του ασύρματου δικτύου, αλλά και της κοινότητάς μας, από όλα τα μέλη μας. Είναι οι άνθρωποι που κάνουν τη διαφορά. Σε αυτούς επενδύουμε και μαζί πορευόμαστε. Το βραβείο αυτό είναι βραβείο όλης της κοινότητάς μας!»

Στο πλαίσιο του πρότζεκτ, οι διάφορες χρήσεις σε προϊόντα γνώσης του όρου «κοινότητα» - τοπική, του Δικτύου- «σημαίνουν» και, συγχρόνως, διαμορφώνουν σχέσεις, καθώς συγκροτούν συμβολικά και φαντασιακά ένα συλλογικό υποκείμενο. Μέσα από τις σχετικές λογοθετικές πρακτικές παράγονται διαντιδράσεις και κοινωνικά και υλικά αποτελέσματα. Έτσι, αποκαλύπτονται οι όροι συσχέτισης μεταξύ οριζουσών και οριζόμενων οντοτήτων, αλλά και ιδεολογικά χαρακτηριστικά της τεχνολογίας διακυβέρνησης που επιδρά στο κανονιστικό πλαίσιο εντός του οποίου ενθαρρύνεται και επιτελείται η λογοθετική χρήση του όρου κοινότητα. Η έννοια κοινότητα, όπως τη συνάντησα στην έρευνα, δείχνει περισσότερο για τις ίδιες τις οντότητες -φορείς και άτομα- που τη χρησιμοποιούν εργαλειακά, καθώς και για τα συγκεκριμένα εντός των οποίων την κινητοποιούν, παρά για τους πληθυσμούς τους οποίους προσδιορίζουν και κατασκευάζουν ως κοινότητες.

Ακολουθώ σύγχρονες ανθρωπολογικές και, δευτερευόντως, κοινωνιολογικές προσεγγίσεις της κοινότητας, οι οποίες προτείνουν να την αντιμετωπίσουμε «ως το αντικείμενο και όχι ως τον τόπο της διερεύνησης», να χρησιμοποιήσουμε τη «στρατηγική αμφισημία» της έννοιας ως αναλυτικό εργαλείο, και να την σκεφτούμε «με όρους όχι ταξινομητικούς αλλά διαδικασίας» (συγκρότησής της), εστιάζοντας στις «πρακτικές παραγωγής και κατανάλωσής της» (Amit & Rapport 2002β, Amit 2020, Joseph 2002, αναφέρονται στο Θεοδοσίου & Καλλιμοπούλου

2020: 31, 33)⁹. Ο Gerald Creed βλέπει μάλιστα την κοινότητα όχι ως «ένα πράγμα ή μια έννοια, αλλά μια στιγμή στη μοντέρνα διακυβέρνηση, μια στιγμή διαποτισμένη με συναισθηματική δύναμη και δυναμική» (2006, αναφέρεται ό.π.: 33).

Εξετάζω, επίσης, με τη βοήθεια σχετικής βιβλιογραφίας, πώς συναρθρώνεται η «κοινότητα» με το «δίκτυο», στον λόγο των υποκειμένων στο πεδίο. Όπως θα δούμε, «παραδοσιακές» και σύγχρονες, αναπολητικές και μελλοντοστραφείς εννοιολογήσεις της κοινότητας συναρθρώνονται, καθώς, μέσα από τις νοηματοδοτήσεις τους, οι ειδικοί του πρότζεκτ και του ΚΔ επιχειρούν να εισαγάγουν συνεργατική λογική στον δικτυακό ατομικισμό των μετα-ταυτοτικών κοινοτήτων πρακτικής.

Κοινότητα υπαρκτή και επιδιωκόμενη, σε κάθε περίπτωση αναγκαία

Η «κοινότητα» αποτελεί κεντρικό όρο και έννοια στον λόγο και τη δραστηριότητα του ΚΔ Stalgitsi.gr και του ερευνητικού έργου LinKommons. Όλες οι δράσεις που οι δύο φορείς αναλαμβάνουν, προϋποθέτουν και πηγάζουν από την κοινότητα και παράλληλα στοχεύουν στο χτίσιμο ή την ενδυνάμωση κοινότητας. Ρητορικά, το πρότζεκτ δημιουργήθηκε για να βοηθήσει κοινότητες που διαχειρίζονται την τεχνολογία ασύρματης δικτύωσης ως κοινό. Και η γνώση που θα αντλούσε από την καθεμία θα επέστρεφε, εμπλουτισμένη ως ειδική γνώση (expert knowledge), σε κοινότητα, σε αυτήν από την οποία προήλθε ή και κάποια άλλη, ιδανικά σε περισσότερες από μία, με γνώμονα τον στόχο της αναπαραγωγιμότητας. Συνεπώς, η έννοια της κοινότητας είναι κεντρική για τη νομιμοποίηση και νοηματοδότηση της παρουσίας των ειδικών στην περιοχή του Δυτικού Ύμωνα και των πρωτοβουλιών που ανέλαβαν.

⁹ Υπήρξε πολύτιμη, για την ανάλυση αυτού του κεφαλαίου, η πρόσφατη συνθετική εργασία της ανθρωπολόγου Σίσσυς Θεοδοσίου και της εθνομουσικολόγου Ελένης Καλλιμοπούλου. Στο πλαίσιο του τόμου που επιμελήθηκαν με αντικείμενο την εθνογραφική έρευνα των σύγχρονων μουσικών κοινοτήτων στην Ελλάδα, οι συγγραφείς πραγματοποιούν μια εκτενή επισκόπηση γύρω από τη διαχρονική μελέτη της έννοιας της κοινότητας στον χώρο των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών.

Παρότι τυπικά μη συμμετέχουσα στο LinKommons οντότητα και, όπως θα δούμε, ασαφώς προσδιορισμένη νοηματικά, η κοινότητα είναι καταστατική της ύπαρξης του πρότζεκτ, ταυτόχρονα ως πηγή και προορισμός των δράσεων για την παραγωγή γνώσης και τη δημιουργία αξίας. Χωρίς την «τοπική κοινότητα» της περιοχής του Δυτικού Ύμωνα δεν θα υπήρχε το ΚΔ Stalgitsi.gr και χωρίς την «κοινότητα του δικτύου» δεν θα υπήρχε το συγκεκριμένο πρότζεκτ.

Η χρήση του όρου από την ομάδα των ειδικών συνοδεύεται από την υπονοούμενη και αδιαμφισβήτητη συμφωνία όλων -μελών του πρότζεκτ και μελών της «κοινότητας»- σχετικά με την αξιακή πρωτοκαθεδρία της κοινότητας όσον αφορά τα κίνητρα και τους στόχους των δράσεων. Ωστόσο, η αξιολογική σαφήνεια της έννοιας συνοδεύεται από τη σημασιολογική της αμφισημία, και, όπως έχω υποστηρίξει για άλλες κεντρικές έννοιες της αναπτυξιακής βοήθειας, μάλλον την προϋπέθετε. Τις περισσότερες φορές οι αναφορές της ΑμΚΕ, αλλά και των συντελεστών του πρότζεκτ, στην κοινότητα ήταν ασαφείς, αφενός σε σχέση με τη γεωγραφική, δημογραφική και ποιητική οριοθέτησή της -ήταν όλα τα χωριά της περιοχής ή το καθένα ξεχωριστά, τα χωριά που συμμετείχαν στο ΚΔ ή τα άτομα από κάθε χωριό που συμμετείχαν στο ΚΔ, η κοινότητα του Δικτύου ως είχε επί του εκάστοτε παρόντος ή μια επιθυμητή μελλοντική εκδοχή της; Αφετέρου, σε σχέση με τα κοινωνικο-πολιτικά χαρακτηριστικά και τις αξίες που η κοινότητα έφερε και τη συγκροτούσαν.

Κυρίως, η χρήση της έννοιας της «κοινότητας» στον λόγο των μελών της ΑμΚΕ αφορούσε γενικά την «τοπική κοινότητα», των κατοίκων των χωριών της περιοχής, και την «κοινότητα του κοινοτικού δικτύου», το σύνολο των χρηστών-μελών του δηλαδή. Ωστόσο, στις αναφορές των ειδικών συχνά δεν προσδιοριζόταν για ποια από τις δύο γινόταν λόγος, με αποτέλεσμα να τείνουν στην ταύτιση επειδή γινόταν δυσδιάκριτη η επικράτεια της αλληλοεπικάλυψής τους, η ύπαρξη της οποίας βασιζόταν στα άτομα που ήταν μέλη και των δύο κοινοτήτων και στη γνώση της κοινής χωρικότητας.

Παραθέτω ένα χαρακτηριστικό περιστατικό από το πεδίο. Είχα αναλάβει, για το τελευταίο παραδοτέο του LinKommons που κατατέθηκε τον Ιανουάριο του 2018, να συντάξω κείμενα που ήταν ταυτόχρονα πρακτικά συναντήσεων και περιλάμβαναν αναστοχαστικές συνόψεις των διαδικασιών. Κατά τη σύνταξη των καταγραφών αυτών χρησιμοποίησα σε δυο-τρία σημεία τον όρο «χτίσιμο κοινότητας» σχετικά με τους στόχους των δράσεων της ομάδας. Κατόπιν, στο πλαίσιο της συμμετοχικής διαδικασίας δημιουργίας αφηγήματος με τους υπόλοιπους συνεργάτες -ομάδα πυρήνα του Stalgitsi.gr και εκπροσώπους του ΕΟΠ- ιδρυτικό μέλος του Stalgitsi.gr, πρότεινε τη διόρθωση «ενδυνάμωση κοινότητας» αντί για «χτίσιμο». Την επόμενη φορά που συναντηθήκαμε του ζήτησα να το συζητήσουμε. Για εκείνον η κοινότητα σαφώς υπήρχε. Τον ρώτησα σε ποια κοινότητα αναφερόμασταν, των χωριών μεμονωμένα, των χωριών ως σύνολο, στην κοινότητα των χρηστών του ΚΔ, ή σε κάποια άλλη. Παρούσα στη συνάντηση ήταν και η συνάδελφος ανθρωπολόγος που διεξήγε εκείνο τον καιρό έρευνα πεδίου στην περιοχή του Δυτικού Ύμωνα, στο πλαίσιο του ερευνητικού έργου PolitikAnders. Απευθυνόμενος και στους δυο μας, το μέλος της ομάδας πυρήνα είπε ότι εμείς ήμαστε οι ειδικοί, αρμόδιοι για να δώσουμε απαντήσεις σε τέτοιου είδους ερωτήματα.

Θεωρώ ότι ένα συμπέρασμα που μπορεί να εξαχθεί από το γεγονός ότι, από τη μια μεριά, ήταν σίγουρος για την ύπαρξη κοινότητας, ενώ, από την άλλη, δεν ήταν βέβαιος σε ποια κοινότητα αναφερόμαστε και εναπόθεσε την αποσαφήνιση στην αυθεντία κοινωνικών επιστημόνων, είναι ακριβώς η ασάφεια γύρω από το νόημα κατά τη χρήση του όρου, καθώς οι όροι «κοινότητα», «τοπική κοινότητα», «κοινότητά μας», «τοπική κοινωνία» και «ασύρματη κοινότητα» χρησιμοποιούνταν από την ΑμΚΕ εκ περιτροπής, χωρίς ιδιαίτερες διευκρινίσεις που θα διέκριναν τους διάφορους προσδιορισμούς.

Αυτό που είναι πιο ξεκάθαρο στον λόγο των μελών της είναι ότι τα ασύρματα κοινοτικά δίκτυα βασίζονται, ρητορικά και έμπρακτα, σε υπάρχουσες κοινότητες και, συγχρόνως, χτίζουν νέες κοινότητες. Πάντως, αν τις περιορίσουμε σε αυτές τις δύο, υποστηρίζω ότι οι κοινότητες - «παλιά» και «νέα», «τοπική» και του Δικτύου- τροφοδοτούν και παράγουν η μία την άλλη, με ανθρώπους, κύρος και εργασία, λογοθετικά και κοινωνικά, και τα όρια μεταξύ τους είναι

δυσδιάκριτα. Λόγου χάρη, η αναφορά στην ενδυνάμωση των μελών της κοινότητας μπορεί να εννοούσε τα μέλη του κοινοτικού δικτύου, ωστόσο υποδήλωνε, υποστηρίζω, ότι το όφελος υπερχείλιζε και στην τοπική κοινότητα. Η αδιαφιλονίκητη αξιακή υπεροχή της τελευταίας συνέβαλλε, ταυτόχρονα, στην περαιτέρω ενίσχυση της νομιμοποίησης των δράσεων σχετικά με το Δίκτυο. Ο πολιτικός κοινωνιολόγος Νίκος Δεμερτζής παρατηρεί ότι η έννοια της κοινότητας συμβάλλει ώστε να καταστεί «μια τοπικότητα ηθικά απαραβίαστη» (2000, αναφέρεται στο Θεοδοσίου & Καλλιμοπούλου ό.π.: 18) και, με αυτό τον τρόπο, ισχυρίζομαι, οτιδήποτε σχετίζεται με αυτήν, συμπεριλαμβανομένων αυτών που την «βοηθούν».

Στην Ελλάδα, το σημαινόμενο της λέξης «κοινότητα» διατηρεί ιστορικά ισχυρή σύνδεση με τη μικρότερη διοικητική μονάδα της τοπικής αυτοδιοίκησης, σε διαρκή θεσμική και συμβολική συρρίκνωση και αποδυνάμωση βάσει των μεταρρυθμίσεων που έχουν πραγματοποιηθεί τα τελευταία είκοσι χρόνια. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η θεσμική νοηματοδότηση της κοινότητας είναι αυτή με την οποία είναι κυρίως εξοικειωμένοι οι περισσότεροι κάτοικοι της περιοχής του Δυτικού Ύμωνα, ειδικά προτού αφιχθεί το ΚΔ. Χαρακτηριστικά, μέλος της ομάδας πυρήνα αφηγήθηκε στην ανθρωπολόγο ερευνήτρια του PolitikAnders περιστατικό όπου χρήστης του ΚΔ, νομίζοντας ότι το «κοινωνικό δίκτυο» ανήκε και ενέπιπτε στην αρμοδιότητα των τοπικών αρχών, είχε πάρει το χαλασμένο ρούτερ του και είχε οδηγήσει ως την έδρα του Δήμου στην κοντινότερη κωμόπολη ζητώντας να του το φτιάξουν.

Ωστόσο, στο LinKommons, όπως και στα περισσότερα ερευνητικά ή/και αναπτυξιακά έργα που διεξάγονται από διεθνείς κοινοπραξίες, ο όρος της κοινότητας δεν αναφέρεται στις κατά περίπτωση μικρότερες μονάδες της τοπικής αυτοδιοίκησης ανεξαρτήτως εθνικού θεσμικού πλαισίου, αλλά ακολουθεί τη διεθνή, γενικευτική και ασαφή νοηματοδότηση μιας ορολογίας των αναπτυξιακών πρότζεκτ, η οποία εκλαμβάνει τις κοινότητες συνήθως ως μικρές πληθυσμιακά κοινωνικές ομαδώσεις, συνήθως σε αγροτικές ή/και υποβαθμισμένες περιοχές, και κατάλληλες ως πεδία μελέτης και «προσφοράς».

Με αυτό τον τρόπο, η κοινότητα, ειδικά η «τοπική», οριοθετείται ρητορικά στον αντίποδα των ανεπτυγμένων αστικών κέντρων της ύστερης νεωτερικότητας. Στο κεφάλαιο 7 αναλύω εκτενέστερα, μέσα και από εθνογραφικές περιγραφές, τη συγκρότηση, στον λόγο και τις πρακτικές των διαφόρων ειδικών, της υποκειμενικότητας των μη ειδικών κατοίκων της περιοχής και χρηστών του ΚΔ μέσα από την παγίωσή της στον τόπο και τον χρόνο. Δεδομένων των ανεπαρκών πόρων και προσοχής που λαμβάνει από το κράτος και τους φορείς της ελεύθερης αγοράς, η κοινότητα συγκροτείται ως πεδίο ελλειμματικότητας και ανάγκης, και, άρα, δυνάμει υποδοχής ωφέλειας μέσα από τα εργαλεία τεχνολογίας δικτύωσης και διακυβέρνησης που προσφέρει η ΑμΚΕ και από τους πόρους και τα προϊόντα γνώσης του πρότζεκτ.

Παράλληλα, στην περίπτωση των ΚΔ, οι κοινότητες νοούνται ως εμπρόθετα συγκροτημένες, αυτοδιατιθέμενες ομαδώσεις, οι οποίες αναλαμβάνουν δραστηριότητα «επίλυσης προβλημάτων» προκειμένου να καλύψουν τις ανάγκες τους. Οπότε, στο πλαίσιο του LinKommons, συμπλέκονταν οι δύο αυτές νοηματοδοτήσεις -ελλειμματική και ενδυναμωμένη. Συγκεκριμένα, ο στόχος ήταν η πρώτη, υπάρχουσα, εκδοχή κοινότητας, διατηρώντας τα θετικά της στοιχεία, να μετατραπεί στην, ιδανική, δεύτερη.

Η ποιητική αμφισημία της κοινότητας

Είναι εξαιρετικά σύνηθες σε διάφορα γλωσσικά και πολιτισμικά πλαίσια να χρησιμοποιείται ο όρος της κοινότητας με αόριστο τρόπο, τόσο στη δημόσια σφαίρα όσο και σε ιδιωτικές συζητήσεις, σε εκφορές εκπροσώπων τόσο του κυρίαρχου λόγου όσο και ομάδων διεκδίκησης, παρότι υπάρχουν οπωσδήποτε αποκλίσεις στις διάφορες νοηματοδοτήσεις ανάλογα με την εκάστοτε εν-τοπισμένη ιστορία της -θεσμικής και μη- χρήσης της έννοιας. «Τη συναντάμε στην ενική ή πληθυντική της εκδοχή, ως περιγραφική, εμπειρική πραγματικότητα, αλλά και ως ιδανική, φαντασιακή οντότητα» (Jansen 2020, Delanty 2010, Amit 2002a, αναφέρονται στο Θεοδοσίου & Καλλιμοπούλου 2020: 16).

«Η οικειοποίηση του όρου χωρίς να αποσαφηνίζεται κάθε φορά επακριβώς η σημασία του, ούτε τι ακριβώς συγκροτεί μια ομάδα ανθρώπων σε κοινότητα, μοιάζει να έχει αποδυναμώσει την αναλυτική του ισχύ, καθιστώντας τον έναν όρο catch-all» (Amit 2002b, 2010, αναφέρονται στο Θεοδοσίου & Καλλιμοπούλου ό.π.: 24). Βέβαια, παρά ή χάρη στην αμφισημία της κοινότητας παράγονται υλικά και κοινωνικά αποτελέσματα, σχέσεις, νοήματα και δραστηριότητα, όπως στην περίπτωση του (πλασίου του) πρότζεκτ, και εμπλουτίζεται η ανάλυση σχετικά με τις δυναμικές μεταξύ ετερογενών, διαφορετικά εν-τοπισμένων οντοτήτων. Βρίσκω ότι οι παρατηρήσεις του Appadurai για τις γειτονίες έχουν εφαρμογή και στις (τοπικές) κοινότητες: «είναι συγκείμενα και ταυτόχρονα απαιτούν και παράγουν συγκείμενα» (1995: 209, η έμφαση στο πρωτότυπο).

Ο θεωρητικός της λογοτεχνίας και της πολιτισμικής κριτικής Raymond Williams έγραφε για την κοινότητα: «η κοινότητα μπορεί να είναι η θερμά πειστική λέξη που περιγράφει μια υπάρχουσα σειρά από σχέσεις, ή η θερμά πειστική λέξη που περιγράφει μια εναλλακτική σειρά από σχέσεις. Αυτό που είναι ίσως το σημαντικότερο, είναι ότι, σε αντίθεση με οποιονδήποτε άλλο όρο της κοινωνικής οργάνωσης (κράτος, έθνος, κοινωνία, κλπ.), μοιάζει να μην χρησιμοποιείται ποτέ αρνητικά [...]» (1976, αναφέρεται στο Θεοδοσίου & Καλλιμοπούλου ό.π.: 17, και στο Cornwall 2010: 2). Άρα, δεν υπάρχει ποτέ ασάφεια ως προς το αξιολογικό της φορτίο, ανεξάρτητα από λοιπές, κάθε φορά διαφορετικές, σημασίες που συνοδεύουν την έννοια. Ίσως οι πιο διαμφισβητούμενες έννοιες είναι αυτές που εμφορούνται πάντα από θετικό ηθικό πρόσημο. Ο λόγος είναι ότι είναι ανοιχτές στο να «φιλοξενήσουν» πλειάδα σημασιών, και, άρα, να υιοθετηθούν από πολύ διαφορετικά, ακόμα και αντικρουόμενα μεταξύ τους, αφηγήματα.

Χαρακτηριστικό αυτής της αμφισημίας είναι ότι, ιστορικά η έννοια υιοθετήθηκε τόσο από κινήματα που πρότασσαν δημοκρατικές αρχές ισότητας, για μια κοινότητα που θα ερχόταν, όσο και από εθνικιστικές, ολοκληρωτικές ιδεολογίες, για την ανάκτηση μιας «χαμένης» κοινότητας (Delanty 2010: 12). Η εμμονή με την κοινότητα που διαπίστωσε ο ανθρωπολόγος Gerald Creed (2006, αναφέρεται στο Θεοδοσίου & Καλλιμοπούλου ό.π.: 17) «εμφαίνεται, είτε

ως μια διαδικασία συμβολικής ανάκλησης και εξαγνισμού του παρελθόντος, ένα νοσταλγικό αίτημα και πόθος για ένα χαμένο παρελθόν, που υποτίθεται ότι επιστρέφει ως ασπίδα στην άλωση από τον πολιτισμό της Δύσης, είτε ως ένα συγκροτητικό στοιχείο/επιταγή της μετανεωτερικής συνθήκης στον βαθμό που λειτουργεί ως ένα «άδειο» σημαίνον, επιδεκτικό στο να λάβει οποιοδήποτε νόημα και συνεπώς στο να συνιστά ένα δημιουργικό πλαίσιο παραγωγής πολλαπλών «εμείς».» (Θεοδοσίου & Καλλιμοπούλου ό.π.). Ο κοινωνιολόγος Gerard Delanty θεωρεί ότι αυτά τα δύο είδη αιτήματος εμπεριέχονται στο ιδανικό της κοινότητας, το οποίο «συναρθρώνει, ταυτόχρονα, νοσταλγία και ουτοπία» (ό.π.: 4). Ο Delanty περιγράφει ότι το πένθος για τη διάβρωση ή την απώλεια της κοινότητας (λόγω της αστικοποίησης, του εκβιομηχανισμού, της ανόδου του ατομικισμού) και η συναγόμενη απαισιοδοξία παλιότερων μελετητών όπως ο Tönnies, ο Durkheim, ο Weber ή ο Bauman για τον οριστικό αφανισμό των κοινοτικών δεσμών, έχει αντικατασταθεί από τη σύγχρονη διασπορά της έννοιας σχετικά με νέες μορφές κοινωνικότητας, συχνά τεχνολογικής, αλλά όχι μόνο.

Η κοινότητα εξακολουθεί στις μέρες μας να αναπαρίσταται στη δημόσια σφαίρα και να σχηματοποιείται φαντασιακά ως αυθεντική συλλογικότητα του άλλοτε (Πετρίδης 2011: 95) ανάμεσα σε θεσμούς/κοινωνία και άτομα, ιδανική ως προς το μέγεθος και την πυκνότητά της, καθώς επιτρέπει τη συντήρηση συνεκτικών, οργανικών, «αδιαμεσολάβητων», «μη τεχνητών» δεσμών. Αυτά τα στοιχεία καθιστούν την κοινότητα καταρχήν κατάλληλη και για την κοινωνικοπολιτική οργάνωση των κοινών.

Ωστόσο, οι θεωρητικοί των κοινών δίνουν έμφαση στην κοινότητα ως πολιτικό συλλογικό υποκείμενο που επανεπινοείται διαρκώς (Κιουρκιολίς & Καρυοτίς 2015: 317), σε αντίθεση με την παλιά μορφή της κλειστής τοπικής κοινότητας που χαρακτηρίζεται από αποκλεισμό και απομόνωση (Κιουρκιολίς 2020α: 91). Δεν επιχειρώ, εδώ, μια επισκόπηση της θεωρίας των κοινών σε σχέση με την κοινότητα. Παραθέτω, απλώς, ενδεικτικά ορισμένες κεντρικές ιδέες και θέσεις από πρόσφατες αναλύσεις. Ο Αλέξανδρος Κιουρκιολής, καθηγητής πολιτικών επιστημών και θεωρητικός των κοινών, αντλώντας από την κριτική του Ernesto Laclau (2005)

στον αυθορμητισμό της αντίστασης του «πλήθους» των Hardt και Negri (2004), υποστηρίζει ότι «οι κοινότητες δεν είναι δώρο της φύσης, αλλά αποτέλεσμα πολιτικής κατασκευής μέσα από μια πρωταρχική ποικιλομορφία και διαχωρισμό» (2020a: 126). Αντίστοιχα, ο Κιουπκιολής ασκεί κριτική στην θεωρία των κοινών, όπως την είχε πρωτοδιατυπώσει η Elinor Ostrom (1990), υποστηρίζοντας ότι «η εκδοχή που παρουσιάζει η Ostrom για τα κοινά περιορίζεται [...] από μια αποκλειστική, ομοιογενή ιδέα για την κοινότητα και μια αδύναμη κατανόηση των ηγεμονικών σχέσεων εξουσίας, των πολιτικών ανταγωνισμών και της σημασίας της σύγκρουσης στη δημοκρατική πολιτική» (2019: 42).

Οι Κιουπκιολής και Καρυώτης διαγιγνώσκουν ότι

«[...] μια νέα μορφή πολιτικής έχει έρθει στο προσκήνιο [στις αρχές του 21ου αιώνα], η οποία απορρίπτει τόσο το κράτος όσο και τον ιδιωτικό καπιταλισμό και τοποθετεί μια επανεπινοημένη μορφή κοινότητας στο κέντρο της πολιτικής ζωής. Αυτή στηρίζεται στην εμπειρία δραστηριοτήτων βάσει κοινών, οι οποίες άντεξαν και συνεχίστηκαν στα διάρκεια του 20ου αιώνα, δημιουργώντας ζωντανούς θεσμούς που επανασυναρμολογούν θραύσματα της συλλογικής ζωής, προκειμένου να επιδιώξουν οικονομική δραστηριότητα βάσει αναγκών παρά κερδοσκοπική, και να προωθήσουν την ισότητα και τη συνεργασία μέσω οριζόντιας λήψης αποφάσεων» (2015: 298).

Βλέπουμε, μέσα από την τοποθέτηση των συγγραφέων, ότι, καθώς υιοθετούν την έννοια της κοινότητας, προσδιορίζουν μια νέα μορφή της, την οποία θεωρούν εν μέρει πραγματωμένη, αλλά, κυρίως και καταστατικά, σε συνεχή διαδικασία γίνεσθαι ως συλλογικό υποκείμενο (ό.π.: 317). Παραθέτοντας την άποψη της Silvia Federici, σκιαγραφούν το ιδανικό ηθικοπολιτικό υπόβαθρο και προσανατολισμό της κοινότητας: «η κοινότητα πρέπει να εννοείται όχι ως περιφραγμένη πραγματικότητα, μια ομάδα ανθρώπων που τους ενώνουν αποκλειστικά συμφέροντα, [...] αλλά ως ποιότητα σχέσεων, ως αρχή συνεργασίας και ευθύνης του ενός προς τον άλλον και προς τη γη, τα δάση, τις θάλασσες, τα ζώα» (2012, αναφέρεται ό.π.). Αυτή είναι και η θεώρηση του Κιουπκιολή των (ιδανικών) κοινοτήτων πρακτικής, οι οποίες

γεννιούνται μέσω διαρκούς διαντίδρασης και κοινών (πολιτικών) στόχων και δεν στηρίζονται σε κοινό δόγμα, συλλογική παράδοση ή ταυτότητα (2020a: 196, 235).

Οι -επίσης υποστηρικτές των κοινών, χωροτάκτης και οικολογικός οικονομολόγος, αντίστοιχα- Βαρβαρούσης και Καλλής υποστηρίζουν ότι σε αντίθεση με τις πολιτικές ομάδες που συνιστούν κοινότητες άποψης (communities of opinion), τα commoning projects συνιστούν κοινότητες πρακτικής, δηλαδή κοινότητες παραγωγής του κοινού, καθώς στις κοινότητες πρακτικής υπάρχει η τάση γεφύρωσης και όχι όξυνσης των διαφορών, όπως συμβαίνει στις κοινότητες άποψης (2017: 147-148). Οι Βαρβαρούσης και Καλλής μιλούν επίσης για «μεταιχμιακή κοινότητα» γύρω από τα κοινά, η οποία συνέρχεται προσωρινά για την παραγωγή του κοινού και έπειτα διαλύεται, σε αντίθεση με τις σταθερές κοινότητες της αρχικής θεωρίας των κοινών της Elinor Ostrom (ό.π.: 131). Στη συνέχεια του κεφαλαίου θα δούμε ότι η έννοια της «κοινότητας πρακτικής» είναι και αυτή διαμφισβητούμενη, κυρίως αναφορικά με την πολιτική διάσταση των σχέσεων και των στόχων που (θα έπρεπε να) έχει.

Σε κάθε περίπτωση, η «κοινότητα» φαίνεται να είναι έννοια-πασπαρτού που χρησιμοποιείται εξίσου για την αναπαραγωγή άνισων συσχετισμών εξουσίας και για πολιτικές διεκδικήσεις οι οποίες συνδέονται με αιτήματα ανατροπής των συσχετισμών αυτών, καθώς συγκροτούνται και νομιμοποιούνται ηθικά μέσα από το αξιολογικό φορτίο της κοινότητας. Ο ανθρωπολόγος Πέτρος Πετρίδης, στη μελέτη του των ομότιμων διαδικτυακών κοινοτήτων, σημειώνει ότι η «σημαντικότερη ίσως παρατήρηση του [ανθρωπολόγου Anthony] Cohen (1985) έγκειται στο ότι, ο ίδιος ο όρος κοινότητα είναι συμβολική κατασκευή στην οποία οι άνθρωποι στηρίζονται στρατηγικά και συμβολικά. Η έννοια της κοινότητας είναι έννοια ιδεολογική.» (ό.π.: 101). «Η κοινότητα είναι τελικά ό,τι οι άνθρωποι πιστεύουν ότι είναι» (Delanty ό.π.: xi). Βέβαια, η θεώρηση της κοινότητας ως αποκλειστικά συμβολικής και φαντασιακής κατασκευής δέχτηκε κριτική, όπως αυτή εκφράστηκε, για παράδειγμα, στο έργο της ανθρωπολόγου Vered Amit (2002, 2010), καθώς μια τέτοια θεώρηση αγνοεί τις κοινωνικές σχέσεις που συγκροτούν την κοινότητα (Delanty ό.π.: xii). Ο Delanty συνοψίζει ότι «η επίκληση στην έννοια της κοινότητας σημαίνει την αναγνώριση ότι συνιστά ένα ιδανικό και είναι, συγχρόνως, πραγματική,

ταυτόχρονα εμπειρία και ερμηνεία» (Wagner 2009, αναφέρεται ό.π.). Συνεπώς, «υπάρχει μια αναπόφευκτη κανονιστική διάσταση στον ισχυρισμό της κοινότητας» (ό.π.).

Σε πλαίσια αναπτυξιακής βοήθειας, η χρήση του όρου έχει φύγει από τον έλεγχο των κοινωνικών κινήματων, όπως είδαμε στα κεφάλαια 2 και 5 ότι έχει συμβεί και με άλλες έννοιες που είχαν αρχικά συνδεθεί με πολιτικές διεκδικήσεις από-τα-κάτω (Leal, Jad, Cornwall, Batliwala 2010). Για αυτό και διατίθεται ως ιδιαίτερα ταιριαστή προς εργαλειοποίηση στο μεταπολιτικό πλαίσιο των πολιτικών της Ε.Ε. και των ερευνητικών της πρότζεκτ: «[...] αποτελεί κοινό τόπο, ιδιαίτερα στον δημόσιο λόγο, η πεποίθηση ότι η κοινότητα αποτελεί μια «φυσική» «εξωπολιτική» ζώνη ανθρώπινων σχέσεων που επικυρώνεται θετικά. Γύρω από αυτήν, με στόχο αυτήν, αλλά και τις ποιότητες που τη χαρακτηρίζουν και τις δράσεις της, αρθρώνεται μια σειρά πολιτικών, ενώ την ίδια στιγμή η ίδια η κοινότητα φέρεται να παραμένει με κάποιο μαγικό τρόπο «εξωτερική» στην πολιτική ή το «αντίπαλον» δέος σε αυτήν» (Rose 1999, αναφέρεται στο Θεοδοσίου & Καλλιμοπούλου ό.π.: 26).

Βάσει αναπτυξιακής λογικής, οι κοινότητες παρουσιάζονται ως, σημαντικές για τη συνοχή του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου, αλλά ευάλωτες κοινωνικές οντότητες που, ανάλογα με το νοσηματοδοτικό πλαίσιο της εκάστοτε εκφοράς, μπορεί να συνάγεται ότι έχουν ανάγκη από - ισχυρούς, ή πάντως ισχυρότερους από εκείνες- προστάτες, ή/αλλά και ότι δικαιούνται και θα μπορούσαν να υποστηρίξουν περισσότερη αυτονομία και αυτοδιάθεση, αν τους παραχωρούνταν. Η σημασία, αλλά και η αξία της τοπικής κοινότητας έγκεινται ακριβώς στην ταυτόχρονη υποδήλωση της αμόλυπτης αυθεντικότητας και της ελλειμματικότητας των μελών της, τις οποίες επιβεβαιώνει η ισχνή σύνδεσή της με τον «έξω κόσμο» που υπονοεί ο εντοπισμός της. Οι αποκλειστικά θετικές συνδηλώσεις που φέρει η έννοια και η επακόλουθη ευρεία νομιμοποίηση που μπορεί να παράσχει συνιστά, θεωρώ, βασικό λόγο που ονομάζεται (βιαστικά, εξ αρχής) «κοινότητα» ένας -εν-τοπισμένος αλλά με ασαφή χαρακτηριστικά- πληθυσμός, συνήθως από εξωτερικά σε αυτόν υποκείμενα και με τη φιλοδοξία να αναγνωριστεί τόσο από τρίτους όσο και από τα ίδια τα μέλη της ως τέτοια.

Συνεπώς, η οποιαδήποτε ομάδωση «αναβαθμίζεται» σε αξία άπαξ και προσδιοριστεί ως κοινότητα. Δεν υπάρχει σαφής ορισμός και, άρα, ούτε έλεγχος ως προς την πλήρωση τυπικών κριτηρίων για τον ορισμό, γεγονός το οποίο δεν είναι αρνητικό από μόνο του. Ωστόσο, ο προσδιορισμός των τοπικών αγροτικών πληθυσμών ως κοινότητα είναι ήδη «έτοιμος», τόσο βάσει του θεσμικού όρου της τοπικής αυτοδιοίκησης, όσο και στην κοινότητα, συνηθισμένη, αποικιοκρατικού τύπου χρήση από «ανώτερες», με όρους εγγραμματοσύνης και ισχύος, εξωτερικές οντότητες αυτής. Ως εκ τούτου, μοιάζει προφανής, αυτονόητη ακόμη, η υιοθέτηση της έννοιας από την ΑμΚΕ και η αποδοχή της σχετικής εννοιολόγησης από το, προσανατολισμένο -και υποχρεωμένο συμβατικά- προς την παραγωγή καινοτόμων, εφαρμοσμένων και κοινωνικά ωφέλιμων προϊόντων γνώσης, ερευνητικό πρότζεκτ. Την ίδια στιγμή, η χρήση της έννοιας της κοινότητας, και ειδικά των κοινοτήτων πρακτικής, όπως σηματοδοτείται στη θεωρία των κοινών και, όπως θα δούμε στη συνέχεια, και σε λόγους σχετικά με τη σύγχρονη δικτυακή-ψηφιακή συσχέτιση και πράξη, επιτρέπει τη διατύπωση ισχυρισμών και τη διαμόρφωση οραματισμού γύρω από την επιδίωξη «διαφορετικού τύπου», ενδυναμωμένης κοινότητας.

Υποστηρίζω ότι μέσα από τη δραστηριότητα της ΑμΚΕ και του ευρωπαϊκού έργου διαιωνίζεται ρητορικά, συμβολικά και έμπρακτα, το καθεστώς ελλειμματικότητας και εξάρτησης του πληθυσμού που συνιστά την κοινότητα. Αυτό συμβαίνει κυρίως λόγω του γεγονότος ότι είναι οι ειδικοί αυτοί οι οποίοι εκπροσωπούν και προσδιορίζουν την κοινότητα· οι ειδικοί είναι αυτοί που θέτουν τα αιτήματα και κινούν τις διαδικασίες ενδυνάμωσης του τοπικού πληθυσμού που επηρεάζεται από τη δραστηριότητα, την οποία οι ίδιοι εκκίνησαν και ελέγχουν. Η χρήση της έννοιας της κοινότητας, η οποία αφθονεί στον λόγο των εξωτερικών αυτής ειδικών και τον θεμελιώνει, συμβολίζει και υποστηρίζει αυτή τη διεργασία ενώ, συγχρόνως, τη συγκαλύπτει, καθώς παρουσιάζει ότι συμβαίνει το αντίθετο, ότι δηλαδή η ενδυνάμωση που έρχεται χάρη στη δραστηριότητα πληροί τις προδιαγραφές ώστε να ανατρέψει το καθεστώς ελλειμματικότητας και εξάρτησης.

Η έννοια της κοινότητας «φοριέται», με το διπλό νόημα ότι είναι της μόδας (buzzword) και ότι μπορεί να εργαλειοποιηθεί από άτομα που δεν ανήκουν σε έναν τοπικό πληθυσμό για να τον προσδιορίσουν, (ομαδώνοντάς τον) κάτω από τις θετικές συνδηλώσεις που φέρει η έννοια. Δεν είναι, μάλλον, τυχαίο ότι ριζοσπαστικά κινήματα διεκδίκησης που εγείρουν αιτήματα αλλαγής ή και ανατροπής του κυρίαρχου νεοφιλελεύθερου καθεστώτος προτιμούν συνήθως όρους όπως συλλογικότητα, πρωτοβουλία, ή κίνημα. Η «κοινότητα» είναι πιο μετριοπαθής όρος, τουλάχιστον στο ελληνικό συγκείμενο, και δυνητικά μετα-πολιτικός.

Όπως και άλλες λέξεις που έχουν εμποτιστεί με αναπτυξιακή λογική, παρότι υιοθετείται χάρη στην αμφισημία της, υποστηρίζω ότι άπαξ και χρησιμοποιείται σε προτζεκτικά πλαίσια λογοδοσίας και παραγωγής γνώσης, η κοινότητα στην ουσία φορτίζεται σημασιολογικά ως έννοια που υποδηλώνει ιδεολογική συμφωνία, ή έστω συμμόρφωση, με κυρίαρχες λογικές. Όπως επισημαίνει ο Πετρίδης, «θα ήταν παράλειψη να μη θυμηθούμε και πάλι ότι, η ρητορική περί κοινότητας στην ύστερη νεωτερικότητα όχι απλώς δεν αντιπαραβάλλεται εκ διαμέτρου αντιθετικά προς τον «παραδοσιακό» της αντίπαλο, τον νεοφιλελευθερισμό, αλλά αποτελεί συχνά υβριδική μορφή αυτών των δύο θεωρητικών και πολιτικών πλαισίων.» (ό.π.: 99).

Η κοινότητα του Δικτύου, χάρη στο Δίκτυο και για το Δίκτυο

Στο πεδίο υπό εξέταση, το Δίκτυο αποτελεί το αντικείμενο -πρακτικής και ενδιαφέροντος- και ζωτικό, καταστατικό στοιχείο της κοινότητας. Η επικέντρωση που διαπίστωση κατά την αλληλεπίδραση ειδικών και χρηστών σε αυτό, τις ανάγκες του, τη (βιώσιμη) συντήρηση και επέκτασή του, με οδήγησε στο συμπέρασμα ότι η λειτουργία του ως μέσο επιτυγχάνεται μέσα από την υιοθέτηση στάσης και συμπεριφοράς που το αντιμετωπίζει ως σκοπό. Με άλλα λόγια, η κοινότητα, δεδομένου ότι δεν προϋπήρχε, μοιάζει να αναδύεται χάρη στο Δίκτυο, αλλά υπό την ταυτόχρονη προϋπόθεση ότι υπάρχει για το Δίκτυο.

Ο Bruno Latour είχε επισημάνει ότι «το δίκτυο είναι μια έννοια, όχι ένα πράγμα εκεί έξω [...] είναι ένα εργαλείο που βοηθάει να περιγράψουμε κάτι, δεν είναι αυτό που περιγράφεται» (2005, αναφέρεται στο Ssorin-Chaikov 2013: 319). Η Annelise Riles περιέγραψε στα τέλη της δεκαετίας του 1990 τα δίκτυα ως «ιστούς φανταστικής διασύνδεσης», τα οποία, ωστόσο, παίρνουν τυπική αισθητική αξία και, έτσι, επιδρούν στις αντιλήψεις των εμπλεκομένων σε αυτά, σχετικά με τη συμμετοχή τους σε παγκόσμιες διαδικασίες, διαμορφώνοντας, συγκεκριμένα μια θεώρηση ενός μελλοντικού οικουμενισμού στον οποίο «τα δίκτυα -και όχι τα έθνη ή οι γραφειοκρατίες- θα είναι η οργανωτική αισθητική» (1998b, αναφέρεται στο Tsing 2000: 335). Λίγα χρόνια αργότερα, οι κοινωνιολόγοι Boltanski και Chiapello υποστήριζαν ότι στο προτζεκτιακό καθεστώς το δίκτυο έχει φυσικοποιηθεί ως η μορφή του κόσμου (2005: 69).

Τόσο η «κοινότητα» όσο και το «δίκτυο» είναι αφηρημένες έννοιες, δεν ανταποκρίνονται σε κάποια υλική οντότητα, όμως οι νοηματοδοτήσεις τους, ως επιστημολογικές επιλογές, πηγάζουν από πολυεπίπεδες συσχετίσεις, περιγράφουν συσχετίσεις, και επιφέρουν υλικά και κοινωνικά αποτελέσματα. Όπως επισήμανα στο κεφάλαιο 2, δεν θεωρώ την έννοια του «δικτύου» επαρκή για την περιγραφή των τρόπων συναρμογής διαφόρων οντοτήτων. Ωστόσο, όπως και με την «κοινότητα», αναλύω πώς χρησιμοποιείται και νοηματοδοτείται από τα υποκείμενα στο πεδίο, διαμορφώνοντας αντιλήψεις, πρακτικές, υποκειμενικότητες και σχέσεις.

Δεδομένης της διαπερατότητας και της φυσικοποίησης της έννοιας του δικτύου όσον αφορά τη νοηματοδότηση, σήμερα, της συσχέτισης στον (έναν) κόσμο, φαίνεται ότι υιοθετείται και για αγωνιστικές σημασιοδοτήσεις, πέραν των κοινότοπων τεχνολογικών, αγοραίων ή μεταπολιτικών. Μέσα από αυτές τις χρήσεις, θα μπορούσαμε να πούμε ότι το ίδιο το δίκτυο καθίσταται διαμφισβητούμενη έννοια.

Παραδείγματος χάρη, προβάλλεται, στη θεωρία των κοινών, η χρησιμότητα της δικτύωσης για την ανάδυση δυνατοτήτων για κοινωνικο-πολιτική αλλαγή. Οι Κιουπκιολής και Καρυώτης, στην εργασία τους σχετικά με σύγχρονες πρωτοβουλίες κοινών στην Ελλάδα, σημειώνουν ότι

«η σύσταση και εξάπλωση δικτύων που συνδέουν τις διαφορετικές συλλογικότητες είναι σήμερα ένας από τους πιο συνηθισμένους τρόπους με τους οποίους συνεργατικά εγχειρήματα στην αλληλέγγυα οικονομία επιδιώκουν να συντηρηθούν αμοιβαία, να εξαπλωθούν και να αρχίσουν να χτίζουν αυτόνομες οικονομικές σφαίρες παραγωγής και διανομής έξω από τις αγορές και το κράτος» (2015: 318-319).

Στην περίπτωση υπό εξέταση, μολονότι η τεχνολογία της ψηφιακής υποδομής είναι θεμελιώδης για την κοινωνική και αφηγηματική συναρμογή των διαφόρων ατόμων και φορέων σε κοινότητα και, βεβαίως, για τη δημιουργία του πρότζεκτ, δεν αρκεί για τη νοηματοδότηση και νομιμοποίηση της υφιστάμενης και της επιδιωκόμενης συσχέτισης, τόσο σε προτζεκτιακά πλαίσια, όσο και ως προς τον τρόπο συμμετοχής των χρηστών-μελών του ΚΔ. Η (επιδίωξη για) κοινότητα συνιστά το έτερο βασικό στοιχείο του νομιμοποιητικού αφηγήματος των ΚΔ γενικά και της ΑμΚΕ συγκεκριμένα.

Καθώς η κοινότητα συνοδεύεται πάντα από θετικές συνδηλώσεις, ο τρόπος με τον οποίο την χρησιμοποιούν τα ΚΔ και συγκεκριμένα το Stalgitsi.gr βοηθά τη φόρτιση, για τους χρήστες και στην ευρύτερη δημόσια σφαίρα, της έννοιας του δικτύου με θετική αξία. Του δίνεται, έτσι, η δυνατότητα να είναι κάτι πιο ανθρωποκεντρικό, οικείο και ηθικό. Με άλλα λόγια, ένα δίκτυο που δημιουργείται από- και δημιουργεί κοινότητα, θα κριθεί αυτομάτως θετικά, με την προϋπόθεση βέβαια να είναι συγχρόνως οικονομικά βιώσιμο και τεχνικά αξιόπιστο.

Πάντως, παρότι νομιμοποιείται μέσω της κοινότητας, το δίκτυο φαίνεται ότι διατηρεί, σήμερα, βαθύτερη φανταστική ισχύ, χάρη στη φυσικοποιημένη διαπερατότητά του. Σύμφωνα με τον Πετρίδη «τα δίκτυα και τα ριζώματα δεν είναι αναγώγιμα στην κοινότητα, μάλλον η κοινότητα ως σχηματισμός λόγου, κοινωνικής οργάνωσης και μεταφορά είναι μέρος των δικτύων και η «δομή» της είναι δικτυακή» (ό.π.: 142). Στον λόγο των ειδικών προς πάσα κατεύθυνση, η δικτυακή υποδομή του ΚΔ, ως διασυνδεδεμένη πολυτοπική υλικότητα που έχει εγγεγραμμένη ως σκοπό τη δυνατότητα (θεωρητικά) αποκεντρωμένης διασύνδεσης πολλαπλών κοινωνικών οντοτήτων, δημιουργεί την κοινότητα. Συγχρόνως, χάρη στην παράλληλη δυνατότητα που

εμπεριέχει για σύνδεση με τον «κόσμο», συνιστά μέσο για την ενδυνάμωση τόσο των «κοινοτικών δεσμών» όσο και του κάθε μέλους της κοινότητας ξεχωριστά, και καθιστά εκπληρώσιμη την υπόσχεση της αυτονομίας και αυτοδιάθεσης.

Υπενθυμίζω ορισμένα από όσα ανέφερα στο κεφάλαιο 2 σχετικά με την ποιητική των υποδομών. Οι Appel et al. μάς καλούν να συλλάβουμε τις υποδομές ως χρονοτόπους, λαμβάνοντας υπόψη όλους τους διαφορετικούς χώρους και χρόνους που τις αποτελούν και συνδιαμορφώνονται μέσα από- ή με αφορμή αυτές (2018: 17). Οι υποδομές, λένε, είναι πεδίο υλικό και πεδίο φιλοδοξίας για τη διαπραγμάτευση των υποσχέσεων και της ηθικής της πολιτικής εξουσίας, και για τη δημιουργία και αναίρεση πολιτικών υποκειμένων (ό.π.: 20).

Δικτυακές κοινότητες πρακτικής: υπερ-τοπικές και εν-τοπισμένες

Η έννοια της κοινότητας για το LinKommons αναλύεται στο παραδοτέο με τίτλο «Έκθεση για τα εργαλεία διακυβέρνησης και την εφαρμογή τους σε κοινοτικά δίκτυα» και, συγκεκριμένα, στο πρώτο κεφάλαιο, με τίτλο «Μια προοπτική των κοινωνικών επιστημών πάνω στα κοινοτικά δίκτυα». Ο συντάκτης του κεφαλαίου συντελεστής του πρότζεκτ, αφού συνοψίζει τα σχετικά ευρήματα της κλασικής κοινωνιολογικής θεωρίας, αναφέρεται στην πρόσφατη «επανανακάλυψη της κοινότητας» μέσω των «κοινοτήτων πρακτικής», όρου που εισήγαγαν οι οργανωσιακές σπουδές για να περιγράψουν μορφές συνεργασίας σε οργανωσιακά περιβάλλοντα.

Συνεχίζει τονίζοντας ότι η έννοια των κοινοτήτων πρακτικής, μη απαραίτητα προσδεμένων στον χώρο, αλλά με ισχυρή συλλογική ταυτότητα και συγκεκριμένους στόχους που μοιράζονται τα μέλη, χρησιμοποιήθηκε για να μελετηθούν και να περιγραφούν οι τρόποι παραγωγής ειδικής γνώσης μέσω συλλογικών διαδικασιών εκμάθησης και πράξης σε συγκεκριμένα πεδία. «Στο ετερογενές δίκτυο σχέσεων μεταξύ ανθρώπων, δραστηριοτήτων και του περιβάλλοντος που συστήνει μια κοινότητα πρακτικής», γράφει ο συντάκτης, «οι

κοινωνικές σχέσεις επιτελούνται γύρω από μια σειρά από δραστηριότητες, και, ταυτόχρονα, οι δραστηριότητες επιτελούνται μέσω κοινωνικών διαντιδράσεων. Έτσι, οι κοινές εμπειρίες και δεξιότητες που αποκτούν τα συμμετέχοντα άτομα σταθεροποιούν την κοινότητα».

Στην παραπάνω περιγραφή, ως κεντρικά καταστατικά στοιχεία των κοινοτήτων πρακτικής παρουσιάζονται η δικτυακή συσχέτιση και η δραστηριότητα, οι οποίες αντλούν εν μέρει από τη φιλελεύθερη καταγωγή της έννοιας της ελευθερίας (του ατόμου, της παραγωγής και κυκλοφορίας της γνώσης), παραπέμποντας στη χακερική λογική των ακτιβιστών ηθικής τεχνολογίας, στην οποία αναφέρθηκα στο κεφάλαιο 3 και η οποία αναλύεται εκτενέστερα σε επόμενα κεφάλαια. Ωστόσο, η θεώρηση αυτή συνάδει και με τη σύγχρονη ψηφιακή, νεοφιλελεύθερη συνθήκη του κόσμου του-ενός-κόσμου, όπου η δικτυακή συσχέτιση παρουσιάζεται φυσικοποιημένη και καθολική και όπου «αξία δίνεται στις υπερ-τοπικές προσωπικές επαφές και στην ατομική πρωτοβουλία αντί για την αναγνώριση προκαθορισμένων ρόλων» (Tsing ό.π.: 335).

Κοινωνιολογικές μελέτες της δεκαετίας του 2000 διερεύνησαν τις νέες μορφές κοινότητας και κοινωνικότητας που ήταν ενταγμένες σε δίκτυα και είχαν ως επίκεντρο το άτομο. Ο Manuel Castells αναγνώρισε την άνοδο του δικτυακού ατομικισμού (networked individualism) και πρότεινε τον όρο «προσωποποιημένες κοινότητες» (personalized communities), ακολουθώντας τον ορισμό του Barry Wellman: «οι κοινότητες είναι δίκτυα διαπροσωπικών δεσμών που παρέχουν κοινωνικότητα (sociability), υποστήριξη, πληροφορία, μια αίσθηση ανήκειν, και κοινωνική ταυτότητα» (Wellman 2001, Castells 2001, αναφέρονται στο Delanty ό.π.: 143). Οι Θεοδοσίου και Καλλιμοπούλου επίσης αναφέρονται σε μελέτη του Wellmann, για να επισημάνουν ότι «[...] στο διαδικτυακό συγκείμενο, η έννοια του «δικτυακού ατομικισμού» (1999, αναφέρεται ό.π.: 27) σηματοδοτεί τόσο την αποδοχή ότι το άτομο γίνεται η βασική μονάδα συνδεσιμότητας και συνιστά τη βάση της κοινότητας, όσο και τη στροφή από τη συλλογικότητα στην έννοια της συνδεσιμότητας-δικτύωσης και στις διαφορετικές βαθμίδες-τροπικότητες αυτής» (ό.π.: 27).

Όπως ανέφερα στην Εισαγωγή, ο Andreas Wittel προτείνει τον όρο «δικτυακή κοινωνικότητα» ως αντίθετη στην «κοινότητα» (2001: 51). Βέβαια, στηρίζεται, για την αντιπαραβολή αυτή, σε παραδοσιακές θεωρήσεις της κοινότητας, ως οντολογικά καθορισμένης οντότητας που «προϋποθέτει σταθερότητα, συνοχή, ενσωμάτωση και ανήκειν [...] ισχυρούς και μακροχρόνιους δεσμούς, (χωρική) εγγύτητα και μια κοινή ιστορία ή αφήγημα της συλλογικότητας. [...] Η δικτυακή κοινωνικότητα, αντίθετα, δεν αντιπροσωπεύει ανήκειν, αλλά ενσωμάτωση και διάσπαση (integration and disintegration)» (ό.π.). Όπως είδαμε ως τώρα, αν κάτι χαρακτηρίζει τις σύγχρονες νοηματοδοτήσεις της κοινότητας είναι η ρευστότητά τους. Με άλλα λόγια, μπορούμε να εντοπίσουμε πλείστα στοιχεία δικτυακής κοινωνικότητας στους τρόπους και όρους συσχέτισης μιας ομάδωσης, την οποία οι εκπρόσωποί της προσδιορίζουν ως κοινότητα. Δεν υπάρχει λόγος, θεωρώ, να υποθέσουμε ότι η ενσωμάτωση και διάσπαση, που μπορεί πράγματι να απαντάται σε περιπτώσεις δικτυακής συσχέτισης, δεν συνυπάρχει με συναίσθημα και λόγο γύρω από το ανήκειν, με μακροχρόνιους δεσμούς ή χωρική εγγύτητα. Όπως προανέφερα, εντοπίζω το αναλυτικό ενδιαφέρον στις σημασίες που ενυπάρχουν και προκύπτουν από τις λογοθετικές χρήσεις που προσδιορίζουν την εκάστοτε πρακτική και συσχέτιση.

Βάσει ακαδημαϊκών ορισμών, ένα ακόμα σημείο διάκρισης σύγχρονων μορφών κοινότητας, όπως είναι οι κοινότητες πρακτικής, είναι ότι ακολουθούν μια μετα-ταυτοτική λογική (Θεοδοσίου & Καλλιμπούλου ό.π.: 31). Στην περιγραφή από το παραδοτέο του LinKommons ο συντάκτης γράφει για ισχυρή συλλογική ταυτότητα των κοινοτήτων πρακτικής, καθώς, από ό,τι φαίνεται, τα υποκείμενα που απάρτιζαν τις πρώτες ομαδώσεις που προσδιορίστηκαν ως τέτοιες παρήγαν ειδική γνώση και μοιράζονταν στοιχεία ταυτότητας. Στην περίπτωση υπό εξέταση δεν προωθείται από τους ειδικούς μια κοινή ταυτότητα της κοινότητας του δικτύου, πέρα από την επιταγή για ενεργή συμμετοχή των μη ειδικών μελών-χρηστών και την ανάγκη εγκαθίδρυσης της πρακτικής του διαμοιρασμού. Θυμίζω το μελλοντοστραφές χρονοτοπίο της προτζεκτιακής υποκειμενικότητας που ανέφερα στην Εισαγωγή: το προτζεκτιακό υποκείμενο αντλεί τη νοηματοδότηση για την ταυτότητά του όχι τόσο από την καταγωγή του πλέον -αυτή

θεωρείται αδιάφορη ή και τροχοπέδη αν δεν εξυπηρετεί την πρόοδο, όπως θα δούμε αναλυτικότερα στο κεφάλαιο 7- αλλά από το μέλλον, από αυτό που επιθυμεί και στο οποίο στοχεύει (Jensen et al. 2016: 29).

Ισχυρίζομαι ότι ο τρόπος συσχέτισης και η υποκειμενικότητα που οι ειδικοί προωθούν στους μη ειδικούς βασίζεται σε χαρακτηριστικά που διέπουν τη δική τους υποκειμενικότητα. Δεν εξετάζω τόσο τις αιτίες για αυτή τη συμπεριφορά των ειδικών, αν είναι, για παράδειγμα, εμπειρικά υπαγορευόμενη και γίνεται ασυνείδητα, ή αν υιοθετείται στρατηγικά, αλλά τις εκδηλώσεις της, τις διαδικασίες και τα νοήματα μέσω των οποίων οι διάφορες εκδηλώσεις της λαμβάνουν χώρα, και τα αποτελέσματα που μπορεί να επιφέρουν.

Όσον αφορά συγκεκριμένα τους όρους της ηγεμονικής δικτυακής συσχέτισης, οι εξοικειωμένοι με αυτήν ειδικοί εκπαιδεύουν, στην ουσία, τους αμήνητους μη ειδικούς χρήστες γύρω από τις δυνατότητες και τις υποχρεώσεις που προκύπτουν από τη «βέλτιστη» ρύθμισή της, η οποία συνδυάζει ατομική ευθύνη και ατομική ωφέλεια. Μεταξύ άλλων, αναδεικνύεται έτσι η υπόρρητη ασυμμετρία αναφορικά με τις ιεραρχίες της σύγχρονης συνθήκης, αλλά, εμμέσως, και με την πρόσβαση σε πόρους: Τα, μόλις προσφάτως διασυνδεδεμένα και ελλιπώς καταρτισμένα ως προς την κατάλληλη διευθέτηση της δικτυακής συσχέτισης, εν-τοπισμένα μέλη της κοινότητας έχουν ανάγκη την εμπέδωση των όρων της. Από την άλλη, οι ψηφιακά εγγράμματοι και ενσωματωμένοι σε δίκτυα ειδικοί δεν έχουν ανάγκη να ανήκουν σε εν-τοπισμένες κοινότητες.

Θα μπορούσαμε να αποδώσουμε την ευκολία των ειδικών των δικτύων να ονομάσουν «κοινότητες» τις ομαδώσεις που στηρίζουν τα κοινοτικά δίκτυα εν μέρει στο γεγονός ότι «οι σημερινές κοινότητες είναι λιγότερο οριοθετημένες στον χώρο σε σχέση με τις παλιές» (Delanty ό.π.: 151-152). Με αυτό τον τρόπο, μπορούν να επενδυθούν με «νέες» δυνατότητες τις οποίες δεν επέτρεπε η παγίωσή τους στον χώρο και τον χρόνο, και με τις οποίες είναι εξοικειωμένοι οι ίδιοι οι ειδικοί από την εμπειρία της συμμετοχής τους σε δυνητικές κοινότητες πρακτικής. Βέβαια, παρότι η συμμετοχή στην κοινότητά του ΚΔ αφορούσε ένα δια-τοπικό και υπερ-τοπικό ανήκειν χάρη στην ασύρματη δικτύωση, οι ειδικοί εξακολουθούσαν να αντλούν

για την κοινότητα του Δικτύου από πιο παραδοσιακές νοηματοδοτήσεις της έννοιας, καθώς ήταν οριοθετημένη στον χώρο τόσο βάσει της υλικότητας της τεχνολογίας, βάσει εργασίας και διαντιδράσεων, όσο και βάσει «αξίας»: του συνδυασμού αυθεντικότητας και ελλειμματικότητας που νομιμοποιούσε την καλοπροαίρετη παρέμβαση.

Η κοινότητα του Δικτύου οριζόταν εν πολλοίς από την εμβέλεια του ασύρματου δικτύου και τον εν-τοπισμό των κόμβων, αλλά ήταν παράλληλα και φαντασική, αν μάλιστα λάβουμε υπόψη ότι πολλοί χρήστες από χωριό σε χωριό δεν γνωρίζονταν πριν την έλευση του Δικτύου και συνέχισαν να μην γνωρίζονται ούτε έπειτα, ενώ η εμπλοκή με το ΚΔ δεν συνεπαγόταν απαραίτητα συχνές συναντήσεις δια ζώσης. Βέβαια, οι διαντιδράσεις μεταξύ κατοίκων των διαφόρων χωριών του ΚΔ πλήθυναν χάρη στο ΚΔ, είτε ψηφιακά είτε στον φυσικό χώρο.

Σε κάθε περίπτωση, ο εν-τοπισμός του Δικτύου λειτουργούσε ως ενισχυτικός του αφηγήματος, συγκριτικά με τις εκ-τοπισμένες δυνητικές κοινότητες, ακόμα και βάσει αναλύσεων προερχόμενων από τις κοινωνικές επιστήμες. Ενδεικτικά, μέσα από τη δραστηριότητα του ΚΔ, επιβεβαιώνεται η παρατήρηση της Gabriella Coleman για τη χακερική κουλτούρα (2013: 46) και καλύπτεται η προϋπόθεση που θέτει ο Delanty και για τις δυνητικές (ψηφιακές) κοινότητες, ότι η κοινότητα προϋποθέτει δέσμευση και ότι η ισχυρή δέσμευση επιτυγχάνεται μόνο όταν η δικτυακή επικοινωνία, κατά την οποία η έμφαση δίνεται στον εαυτό, συμπληρώνεται από διαντίδραση στον φυσικό χώρο (2010: 149). Έτσι διασφαλίζεται ότι δεν θα επιβεβαιωθεί η παρατήρηση του θεωρητικού των μέσων Jan Fernback, ότι «[...] η μεταφορά της κοινότητας στον κυβερνοχώρο αφορά μια βολική μορφή αλληλεγγύης χωρίς πραγματική ευθύνη» (2007, αναφέρεται στο Θεοδοσίου & Καλλιμοπούλου ό.π.: 26).

Στο πεδίο υπό μελέτη, θα μπορούσαμε να αναγνώσουμε μια σύνθεση της μετα-ταυτοτικής, (δια)δικτυακής κοινωνικότητας με τη νομιμοποιητική τοπικότητα, η οποία υποδηλώνει τη διαμόρφωση ισχυρών δεσμών μέσα από τη δια ζώσης, ενσώματη διαντίδραση. Η οποία συνιστά τη βάση για το άνοιγμα δυνατοτήτων, αλλά και τοποθετεί, συγχρόνως, σε υπάλληλη θέση την κοινότητα που δεν (είναι σε θέση να) μιλάει για τον εαυτό της. Όπως θα δούμε στα

επόμενα κεφάλαια, βάσει της θεώρησης και των λογοθετικών πρακτικών των ειδικών η κοινότητα, από εκεί που ήταν σε (καθ)υστέρηση, (εκ)συγχρονίζεται μέσω του Δικτύου. Με αυτό τον τρόπο, θα μπορούσαμε να επιβεβαιώσουμε ότι «προφταίνει» την αγοραία νεωτερικότητα, ως αδύναμη και ελλιπής ομάδα, βέβαια. Ωστόσο, όπως παρατηρεί η φεμινίστρια Miranda Joseph, «αν η κοινότητα είναι το προσδιοριστικό άλλο της νεωτερικότητας, της προόδου και του καπιταλισμού, τότε εμπεριέχεται ήδη εντός του νεωτερικού» (2002, αναφέρεται στο Θεοδοσίου & Καλλιμοπούλου ό.π.: 29).

Δίκτυα χωρίς πολιτική

Η έννοια του δικτύου φέρει βαθιά ενσωματωμένη μέσα της τη λογική της ατομικής ύπαρξης, σύνδεσης, χρήσης και ωφέλειας (διασυνδεδεμένων κόμβων), πάνω στην οποία (μοιάζει αναπόφευκτο να) πρέπει να βασιστεί οποιαδήποτε προσπάθεια διαποτισμού του δικτύου -και, άρα, της κοινότητας- με συνεργατική λογική. Μέλος της ομάδας πυρήνα της ΑμΚΕ υποστηρίζει, βάσει της εμπειρίας του, ότι τα κίνητρα συμμετοχής των χρηστών στο ΚΔ δεν είναι πολιτικά, αλλά βασίζονται στην ατομική ανάγκη και ωφέλεια. Για εκείνον, η αξία του Δικτύου συνίσταται κυρίως στη σχέση ποιότητας της υπηρεσίας και κόστους:

«[...] νομίζω ότι η ανάγκη είναι τελικά αυτή που φέρνει τους ανθρώπους σε αυτό το Δίκτυο. Εμείς το είδαμε και από τότε που κάναμε τη δεύτερη αναβάθμιση του Δικτύου. Μόλις ο κόσμος είδε ξαφνικά ότι μπορεί να έχει πολύ καλύτερες ταχύτητες σε πολύ μικρότερο κόστος, εκτοξεύτηκε αν θέλεις η ζήτηση και αυτοί που θέλαν να συμμετέχουν στο Δίκτυο. Είναι πολύ σημαντικό δηλαδή... το value που λέμε, το τι έχεις να προσφέρεις. Αν έχεις να προσφέρεις μια υπηρεσία πολύ καλύτερη από αυτή που υπάρχει, θα έχει ενδιαφέρον. Αν η υπηρεσία σου δεν είναι πολύ καλύτερη από αυτή που υπάρχει, κι ας είναι αν θέλεις πιο... αγνή ρε παιδί μου, πιο, τι να σου πω, πιο... αλληλέγγυα ή δεν ξέρω γω τι, αυτά δεν μετράνε, τελικά, δυστυχώς. Πρώτα μετράει αν έχει αξία: «θα έχω εγώ πιο καλό δίκτυο; Θα είναι οικονομικό; Τότε ναι, ωραία, θέλω να

συμμετέχω. Αλλιώς δεν με ενδιαφέρει.» Οπότε, το ιδανικό είναι να συνδυάσεις αυτά τα δύο. Δηλαδή άμα [...] προσπαθήσεις ουσιαστικά να περάσεις τις έννοιες των κοινών αγαθών κλπ., αν αυτό δεν συνοδεύεται με αξία... αξία πώς να σ'το πω, ε... υπηρεσίας ρε παιδί μου, ο άλλος να ξέρει ότι θα 'χει και καλή υπηρεσία, με λιγότερο κόστος, άρα αξίζει να συμμετέχει. Άμα δεν μπορείς αυτά τα πράγματα να τα συνδυάσεις, ε, νομίζω ότι αποτυγχάνει το εγχείρημα.

Εμείς ξέρεis, πολλές φορές θέλαμε να προωθήσουμε την έννοια των κοινών αγαθών γιατί είμαστε πιο ρομαντικοί με αυτές τις ιδέες ή δεν ξέρω 'γω τι, αλλά αν στο τέλος παράξεις ένα αποτέλεσμα που είναι χειρότερο από αυτό που αγοράζουν από τους παρόχους, είναι καταδικασμένο να αποτύχει. Γι' αυτό και εμείς προσπαθούμε συνέχεια, είμαστε σε εγρήγορση προσπαθώντας συνέχεια να το εξελίσσουμε [...], γιατί αν κάποια στιγμή μείνει πίσω, είτε τεχνολογικά, είτε οι παροχές του ίντερνετ που έχουμε δεν επαρκούν, όσο και σπουδαίο να είναι αυτό που έχουμε κάνει, αν ο άλλος που πάει να μπει να κάνει ένα teleconference και δεν μπορεί, θα απογοητευτεί και θα σου πει «εντάξει, δεν το θέλω πια, θα πάω να αγοράσω, να δίνω 50 ή 100€ τον μήνα να κάνω τη δουλειά μου», εφόσον έχει κιάλας τη δυνατότητα να το κάνει. Το καλό είναι να μπορείς να τα συνδυάσεις και τα δύο.»

Σε συμφωνία με τις δηλώσεις του γύρω από τη σημασία της τεχνο-οικονομικής αποδοτικότητας του Δικτύου, εκφράζει τον φόβο του ότι μια πιθανή περίοδος τεχνικής ασυνέπειας θα έθετε σε κίνδυνο την εμπλοκή της «κοινότητας του ΚΔ»:

Αλ.: «Τι θα γινόταν αν σταματούσε το TEI να σας δίνει σύνδεση;»

«Θα προσπαθούσαμε να βρούμε εναλλακτικές, το οποίο το κάνουμε ήδη. Ήδη είμαστε σε αναζήτηση, δηλαδή δεν περιμένουμε να φτάσουμε σε αυτό το σημείο. Βέβαια, δεν είναι πολλές οι επιλογές που έχουμε αυτή τη στιγμή. Υπάρχουνε κάποιες επιλογές. Πιθανόν να κάνουμε κάποιο πισωγύρισμα, αλλά μακροπρόθεσμα πιστεύω πάλι θα βρεθεί κάποια λύση. Το πιο σημαντικό είναι να μη χαθεί ο κόσμος, η κοινότητα. Δηλαδή

άμα χαθεί ο κόσμος, η κοινότητα, αν το Δίκτυο κάνει κάποια κοιλιά επειδή θα χάσει κάποιο σημαντικό πόρο ας πούμε, αν μέχρι να βρει εναλλακτική ο κόσμος φύγει και πάει αλλού και χαθεί η κοινότητα, τότε μετά... δύσκολα... χτίζεις...»

Ο τρόπος με τον οποίο το μέλος της ομάδας πυρήνα σκιαγραφεί την κοινότητα του Δικτύου υποδηλώνει ότι μια κοινότητα πρακτικής ή ενδιαφέροντος δεν συγκροτείται βάσει πολιτικών στόχων, ούτε βάσει κοινής ταυτότητας, αλλά βάσει δραστηριότητας που αποσκοπεί σε ατομική ωφέλεια. Η ανθρωπολόγος ερευνήτρια του PolitikAnders που διεξήγαγε επιτόπια έρευνα στην περιοχή του ΚΔ, μου δήλωνε σε συνέντευξη για την κοινότητα του Stalgitsi.gr: «*Διαφορετικές ομάδες ανθρώπων με διαφορετικά διακυβεύματα ο καθένας, αλλά ένα μίνιμουμ συναίνεσης. Αυτό υπάρχει*».

Αναφορικά με τη διαπίστωση του μέλους της ομάδας πυρήνα γύρω από την αντιμετώπιση από τους χρήστες του Δικτύου ως υπηρεσίας, θα δούμε στο κεφάλαιο 7 ότι πολλές από τις προσπάθειες της ομάδας πυρήνα εστίαζαν στην ανατροπή αυτής της θεώρησης των χρηστών μέσα από την προώθηση συγκεκριμένων στοιχείων υποκειμενικότητας. Ως έννοια-κλειδί για αυτό τον σκοπό, οι ειδικοί της ΑμΚΕ έδιναν ιδιαίτερη έμφαση στον «διαμοιρασμό». Όπως επίσης θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, ο διαμοιρασμός αφορούσε την «ουδετερότητα του Δικτύου» ως κοινωνικο-πολιτική αξία που διέπει την τεχνολογία δικτύωσης, άρρηκτα συνδεδεμένη με την τεχνική επιταγή για απρόσκοπτη ροή της σύνδεσης. Η «αξία» της διαχείρισης του Δικτύου ως κοινού αποδεικνυόταν, άλλωστε, μέσα από τη βέλτιστη οικονομο-τεχνική αποδοτικότητα. Αυτό παραπέμπει στη θεώρηση των κοινών ως ανταγωνιστικών στο κυρίαρχο, αγοραίο σύστημα, που ανέφερα στο κεφάλαιο 5. Ωστόσο, δείχνει ότι η αξιολόγηση γίνεται με κυρίαρχους όρους. Βάσει των ανωτέρω δηλώσεων του μέλους της ΑμΚΕ, αυτή την (οικονομιστική) αξιολογική ιεραρχία υιοθετούσαν και οι χρήστες του Δικτύου

Όπως είχε διαπιστώσει και η ομάδα σχεδιασμού της εφαρμογής έξυπνης γεωργίας -LocaLink, ΑμΚΕ και ΕΟΠ- που θα παρήγε το πρότζεκτ για αγρότες-χρήστες του Stalgitsi.gr, «το επίπεδο των τεχνικών δυνατοτήτων (capacity) είναι η βάση, αν δεν το έχουμε δεν υπάρχει κάτι να

συζητήσουμε». Η ομάδα σχεδιασμού συμφώνησε ότι η επίτευξη της πρακτικής χρησιμότητας έπρεπε να προηγηθεί των πολιτικών προταγμάτων, τόσο χρονικά όσο και ως σημείο εστίασης. Μολονότι οι σχεδιαστές της εφαρμογής έλπιζαν σε μια θετική υποδοχή, εκ μέρους των αγροτών, της συνεργατικής και διαμοιραστικής προοπτικής (των ψηφιακών δεδομένων τους σε αυτή την περίπτωση), πίστευαν ότι η υιοθέτηση της ιδέας περνούσε μέσα από την ατομική εξυπηρέτηση. Ένα πιο περιφερειακό μέλος της ομάδας πυρήνα είχε πει σε συνάντηση στο Σταλγίτσι όπου παρόντες ήταν ειδικοί -κυρίως του LinKommons και της ΑμΚΕ- και μη ειδικοί, χρήστες του ΚΔ:

«Πιστεύω στη δύναμη των εγωιστικών πράξεων. Είναι σημαντικό να κάνεις πράγματα επειδή παίρνεις απόλαυση από αυτά. Δεν είμαι από εδώ [την περιοχή του Σταλγισιού]. Ούτε καν είχα ακούσει για αυτό το μέρος. Αναμείχθηκα επειδή μου άρεσε η ιδέα να μάθω για τα δίκτυα. Πήρα ικανοποίηση από αυτό. Έχει πλάκα να κάνεις τα πράγματα να δουλεύουν. Καλό είναι να δίνεις, αλλά πρέπει και να παίρνεις κάτι από αυτό.»

Οι θέσεις αυτές αντηχούν τη φιλελεύθερης καταγωγής λογική των χάκερς περί ατομικής ελευθερίας (έκφρασης) και ευρετικής ικανοποίησης (Coleman 2013: 13-14), η οποία υποστηρίζω ότι διέπει τις αντιλήψεις των θιασωτών των νέων τεχνολογιών. Πέρα από τη χρησιμότητα που πρέπει πάντα να έχει, για τους προγραμματιστές, η τεχνική έκφραση, καταστατικό στόχο της οποίας αποτελεί εξάλλου η επίλυση προβλημάτων, οι χάκερς προσδίδουν τεράστια αξία στις αισθητικές απολαύσεις του χακαρίσματος, στην παραγωγή τεχνολογίας ως μέσο προσωπικής έκφρασης (ό.π.: 120).

Μια τέτοια θεώρηση αφορά κυρίως τους ίδιους τους ειδικούς, τη δική τους εμπειρία και θεσιακότητα. Ωστόσο, όπως θα δούμε διεξοδικότερα στο κεφάλαιο 7, οι ειδικοί αναγιγνώσκουν ότι τα άτομα που συμμετέχουν ενεργά στο ΚΔ μπορούν να απολαύσουν κι εκείνα ατομική ωφέλεια πολλαπλά, πέρα από την αμιγώς τεχνο-οικονομική, αφού αυτή εξασφαλιστεί. Σε κάθε περίπτωση, «η χακερική διατύπωση της ατομικότητας, ως η επιδίωξη του ιδίου συμφέροντος για την αμοιβαία ωφέλεια μεταξύ ατόμων και της κοινωνίας, είναι ένα κατάλληλο παράδειγμα

του γενικού χαρακτηρισμού του σύγχρονου ατομικισμού όπως ορίζεται, σύμφωνα με τον Taylor (2004), από «σχέσεις αμοιβαίας εξυπηρέτησης μεταξύ ίσων ατόμων» (Coleman ό.π.). Η Coleman, παρατηρώντας πώς ο ατομικισμός των χάκερς περνάει τόσο συχνά και βαθιά μέσα από τη συνεργασία, προτείνει να επανεξετάσουμε την υπόθεση ότι ο ατομικισμός αποκλείει τη συνεργασία (ό.π.: 210). Η θεώρηση αυτή παραπέμπει στον δικτυακό ατομικισμό.

Όμως και ριζοσπαστικότερες της φιλελεύθερης προσεγγίσεις τοποθετούν την ελευθερία του ατόμου στο επίκεντρο, εξετάζοντας τα πλεονεκτήματα που έχει να προσφέρει η δικτυακή συνθήκη. Ορισμένες αναφέρθηκαν νωρίτερα στο κεφάλαιο αυτό. Ο Πετρίδης επίσης σημειώνει ότι «δεν θα πρέπει να αγνοήσουμε το γεγονός ότι η έννοια της αυτονομίας του ατόμου πέρα από τις φιλελεύθερες συνδηλώσεις και περιεχόμενά της, αναπτύσσεται και είναι κεντρική και σε πολλές μορφές αναρχισμού (π.χ. ο ατομικιστικός αναρχισμός ο οποίος μάλιστα βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στις ανταλλαγές) (ό.π.: 93). Σύμφωνα μάλιστα με τον Castells, ο νέο-αναρχισμός είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με τη δικτυακή κοινωνία, την αποκέντρωση, την όσο το δυνατό περισσότερο αντιεξουσιαστική συγκρότηση σχέσεων» (Ibanez & Castells 2008, αναφέρεται ό.π.).

Οι ιδέες αυτές αντηχούν και την ανάλυση του Μαρούπα των ιδεών του αναρχικού φιλοσόφου Προυντόν, ο οποίος αντιπασσόταν σθεναρά στην εγγενώς, κατά τη γνώμη του, ιεραρχική και τεχνητή εγγελιανή «σύνθεση», υπέρ της αυτονομίας των (επίσης εγγενώς) ετερογενών οντοτήτων σε ρευστό πλουραλισμό (2021). Ο Μαρούπας παραθέτει επίσης τον επιδραστικό, στο πρώτο μισό του 20ου αιώνα, πραγματιστή φιλόσοφο John Dewey, ο οποίος αποκάλεσε ««νέο ατομικισμό» έναν ατομικισμό που εκκινεί από το άτομο όχι ως αυτόνομο σώμα, αλλά ως σχέση μέσα σε μια δραστηριότητα» (ό.π.: 106).

Η δικτυακή συσχέτιση φαίνεται να επιτρέπει την αυτονομία και την ελευθερία επιλογής των ατομικότητων για συναρμογή με άλλες οντότητες, μέσα από μια πολλαπλότητα δυνητικών συνδέσεων, και αποφυγή της ένταξης ή της καθυπόταξης. Στις δυνητικές κοινότητες πρακτικής, όπως αυτή των εμβληματικών χάκερς, υπάρχει θεωρητικά διατήρηση της

ιδιαιτερότητας, ποικιλομορφία στη σύνδεση ετερογενών, αυτόνομων οντοτήτων, αυτόβουλη συνεργασία με βάση τη δραστηριότητα.

Όπως έχει φανεί ως τώρα, μέσα από τις διαμφισβητούμενες έννοιες της κοινότητας και του δικτύου ενεργοποιείται η φαντασία και παράγονται νοηματοδοτήσεις γύρω από την ιδανική ρύθμιση της συσχέτισης ατόμου και συλλογικότητας. Η επιδίωξη της ελευθερίας του ατόμου συνιστά πάντα κεντρικό ζήτημα. Η ουσιαστική διαφορά μεταξύ των διαφόρων προσεγγίσεων φαίνεται να είναι ο βαθμός ανάδειξης ή υποβάθμισης του πολιτικού.

Παραδείγματος χάρη, κάτι που υποδηλώνεται και, συχνά, δηλώνεται ρητά στον λόγο των ειδικών των δικτύων είναι ότι δεν χρειάζονται κοινοί πολιτικοί στόχοι σε μια κοινότητα πρακτικής, ή ακόμα και ότι δεν πρέπει να υπάρχουν, ώστε να μην επενδύσουν ιδεολογικά τη δραστηριότητα και να θέσουν, έτσι, σε κίνδυνο την ουδετερότητα της. Αυτό που μια τέτοια θεώρηση συγκαλύπτει είναι, αφενός, οι ιδεολογικές παραδοχές που είναι ήδη ενσωματωμένες στην τεχνολογία, στις νοηματοδοτήσεις της και στις σχέσεις που προδιαγράφει, και, αφετέρου, οι συσχετισμοί εξουσίας, είτε μεταξύ θεωρητικά ισότιμων συμμετεχόντων στην κοινότητα, είτε μεταξύ μελών της και εξωτερικών στην κοινότητα οντοτήτων. Αυτοί οι συσχετισμοί θα καθορίσουν, άλλωστε, αν θα εφαρμοστεί ως αρχή η εξουδετέρωση της πολιτικής ταυτότητας της κοινότητας, μέσα από ποιες διαδικασίες και με ποια αποτελέσματα.

Ως άλλο παράδειγμα, συναντάμε ομάδωσεις που ασχολούνται και διαβουλεύονται σχετικά με τον προσδιορισμό της ίδιας της ελευθερίας. Ο Μαρούπας αναφέρει πάλι τις ιδέες του John Dewey, «ο οποίος στην κριτική που ασκεί στον φιλελευθερισμό στηρίζεται ακριβώς στο γεγονός ότι η ελευθερία θεωρήθηκε μια απόλυτη έννοια, ενώ στην πραγματικότητα υπήρξε, από μια ιστορική και πολιτισμική άποψη, πολλαπλή και πληθωρική. Ο φιλελευθερισμός παραλείπει το γεγονός ότι δεν ήταν παρά μια από τις εκδοχές της ελευθερίας» (ό.π.: 56).

Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι σε σύγχρονες μορφές σύνδεσης και ομάδωσης, όταν δεν προτάσσεται κάποιο πολιτικό διακύβευμα και στόχοι που ενώνουν τα άτομα, τότε θα συνδεθούν, κατά πάσα πιθανότητα, ως δικτυωμένες ατομικότητες σε ρύθμιση win-win.

Εξάλλου, τέτοια ήταν και η συσχέτιση των ίδιων των ειδικών στην εφήμερη, αμοιβαία επωφελή συναρμογή που αντιπροσώπευε το πρότζεκτ. Θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ως αντίφαση την προώθηση από τους ειδικούς των αρχών των κοινών και του συνεταιρίζεσθαι, την ίδια στιγμή που η οργάνωση της δικής τους συνεργασίας δεν διεπόταν από αυτές τις αρχές. Ωστόσο, η αντίφαση μοιάζει να καταρρέει αν λάβουμε υπόψη την υπόθεση ότι ο ατομικισμός συνυπάρχει με- ή και αποτελεί τη βάση της συνεργασίας σε δυνητικές κοινότητες, ειδικά στη δικτυακή-προτζεκτιακή συνθήκη όπου συναρμόζονται θεωρητικά ορθολογικές, ισότιμες και υπεύθυνες οντότητες με επίκεντρο τη δραστηριότητα. Σε κάθε περίπτωση, κυρίαρχες λογικές, λόγοι και χρονότοποι δείπταν την τεχνική διακυβέρνησης της ειδημοσύνης και τη συνοδευτική πρόσκαιρη συσχέτιση, καθορίζοντας σε μεγάλο βαθμό τα χρονοτοπία που οι ειδικοί επικαλούνταν για να προτείνουν και να αξιολογήσουν τις πρακτικές και τον οραματισμό τους.

Η πρακτική (της κοινότητας) του Δικτύου: διαμοιρασμός για/χάρη στην ατομική ωφέλεια

Άλλο ένα κεντρικό σημείο διάκρισης μεταξύ διαφορετικών προσεγγίσεων και χρήσεων της έννοιας της κοινότητας, το οποίο αφορά το πεδίο υπό μελέτη, αφορά την παραγωγή αξίας με αγοραίους όρους ή μη. Επιστρέφω, με αυτή την παρατήρηση, στο ζήτημα του διαμοιρασμού.

Ο Πετρίδης, αναλύοντας την ηθική του διαμοιρασμού στα ομότιμα δίκτυα, μιλάει για «ανοιχτή σύγκρουση που λαμβάνει χώρα ανάμεσα στα ομότιμα δίκτυα και στον εταιρικό κόσμο. Με άλλα λόγια, ανάμεσα στην ηθική του διαμοιρασμού και της αδιαμεσολάβητης δημιουργίας, από τη μία, και στην εμπορευματοποίηση και αποκλειστική ιδιοκτησία, από την άλλη» (ό.π.: 176). «Η πεποίθηση του μοιράζειν και του προσφέρειν ως κάτι καλό ερχόταν ρητά σε αντιπαράθεση με την ατομική ιδιοκτησία και την εγχρήματη οικονομία. Προέκυπτε εν ολίγοις μια αντιπαράθεση του τύπου ηθική του μοιράζειν έναντι ηθικής του εμπορεύεσθαι» (ό.π.: 242).

Ο διαμοιρασμός χρησιμοποιούνταν από την ομάδα πυρήνα της ΑμΚΕ ως κατεξοχήν έννοια και πρακτική που αντιπροσωπεύει τη συνεργατική λογική. Συγκεκριμένα, αφορούσε τη δικτυακή σύνδεση ως πόρο που ανήκε στους χρήστες από κοινού και τον οποίο διαχειρίζονταν από κοινού. Η πράξη του διαμοιρασμού αποτελούσε προϋπόθεση και απόδειξη της συμμετοχής στην κοινότητα του Δικτύου. Παρουσιαζόταν ταυτόχρονα ως μέσο -πολιτικής εκπαίδευσης και τεχνο-οικονομικής βελτιστοποίησης- και σκοπός: η διαμόρφωση μιας μορφής συλλογικής οργάνωσης που θα βασιζόταν σε σχέσεις αμοιβαιότητας. Την ίδια στιγμή, η προσπάθεια των ειδικών για θεσμική νομιμοποίηση των ΚΔ περνούσε μέσα από την προϊόντοποίηση και την εμπορευματοποίηση της σύνδεσης που παρείχε το Δίκτυο, ως δραστηριότητα συμπληρωματική της αγοράς.

Θεωρώ ότι η κεντρικότητα του διαμοιρασμού στον λόγο και τις πρακτικές για τη συγκρότηση κοινότητας που προωθούσαν οι ειδικοί στους χρήστες του Δικτύου αναδεικνύει τη διαπραγμάτευση και την συνύπαρξη διαφορετικών, φαινομενικά αντικρουόμενων ηθικοπολιτικών αρχών και λογικών οι οποίες, αφενός, έρχονταν εμπεδωμένες στην τεχνολογία, και, αφετέρου, συναρθρώνονταν στο προτζεκτιακό πλαίσιο. Από τη μία, βάσει της λογικής και των αρχών του ελεύθερου και ανοιχτού λογισμικού και των ψηφιακών κοινών, υπήρχε η προτεραιότητα του ανοιχτού διαμοιρασμού της σύνδεσης -η πρόσβαση στο διαδίκτυο μέσω του Stalgitsi.gr είναι διαθέσιμη χωρίς προϋποθέσεις σε οποιονδήποτε βρίσκεται εντός της εμβέλειας του Δικτύου. Από την άλλη, ο διαμοιρασμός γίνεται αντιληπτός και βάσει του κοινότοπου σημασιολογικού φορτίου με το οποίο έχει επενδυθεί τα τελευταία χρόνια, ως έννοια την οποία έχουν οικειοποιηθεί αγοραίες λογικές και πρακτικές.

Συγκεκριμένα, με την άνοδο της οικονομίας του διαμοιρασμού (sharing economy), η έννοια του διαμοιρασμού έχει συνδεθεί με τις εμπορικές ψηφιακές πλατφόρμες και εφαρμογές, και αφορά τη διάθεση ή ανταλλαγή υπηρεσιών ή αγαθών ιδιωτών με σκοπό το ατομικό κέρδος, ενώ η εταιρεία-πλατφόρμα που μεσολαβεί αποκτά, διαχειρίζεται και, αν δεν παίρνει προμήθεια, συνήθως εμπορεύεται τα δεδομένα των χρηστών. Ο κλειστός, εμπορευματοποιημένος, χώρος των εφαρμογών έρχεται σε αντίθεση με την ανοιχτότητα του

ίντερνετ καθώς την αντικαθιστά, υποστηρίζει ο θεωρητικός των νέων τεχνολογιών και του δικτυακού πολιτισμού Armin Medosch (2015). Παράλληλα, άρρηκτα συνδεδεμένη με τον εμπορικό διαμοιρασμό σε ψηφιακό περιβάλλον έννοια και πρακτική είναι η παιγνιοποίηση (gamification), η οποία αφορά τους διάφορους τρόπους επιβράβευσης που υιοθετεί μια πλατφόρμα έτσι ώστε να δημιουργήσει κίνητρα στον χρήστη για αύξηση του χρόνου παραμονής σε αυτήν και του όγκου προσωπικών δεδομένων που της παρέχει.

Η απόπειρα των ειδικών για εμφάνιση ηθικοπολιτικής συνέπειας καθώς πλοηγούνταν μεταξύ φαινομενικά ασύμβατων λογικών φάνηκε ιδιαίτερα, υποστηρίζω, στις συζητήσεις «συμμετοχικού σχεδιασμού» που πραγματοποίησε η ομάδα σχεδιασμού της εφαρμογής έξυπνης γεωργίας και στις οποίες έλαβα μέρος. Βάσει της ενσωματωμένης λογικής των εφαρμογών, της υπόθεσης περί ατομικής ωφέλειας «πρώτα», της προτεραιότητας της κάλυψης των άμεσων, πρακτικών αναγκών των μελλοντικών χρηστών, και του στόχου της υιοθέτησης της εφαρμογής από εκείνους, οι ειδικοί εξέτασαν κίνητρα ατομικής προσέλκυσής τους, και με αγοραία μέθοδο-τακτική: την παιγνιοποίηση. Στη διάρκεια της συζήτησης, ένας από τους ειδικούς είπε ότι η συμμετοχή στην κοινότητα -μέσα από τον διαμοιρασμό των ψηφιακών δεδομένων σε αυτή την περίπτωση- θα έπρεπε να επιβραβεύεται με κάτι περισσότερο από ένα εικονικό αυτοκόλλητο· για παράδειγμα, με έκπτωση στη συνδρομή στο ΚΔ, ή με προσφορές σαν κουπόνια για μια εκδήλωση συμβουλευτικής για αγρότες. Ένας άλλος πρότεινε, σε μια προσπάθεια μετατόπισης της εξατομικευτικής λογικής της εφαρμογής προς μια πιο συνεργατική λογική, ότι οι αγρότες θα μπορούσαν να χρησιμοποιούν τα οφέλη με συνεταιριστικό τρόπο, παραδείγματος χάρη μέσω της συλλογικής εξαργύρωσης πόντων προκειμένου να κερδίσουν ένα συλλογικό έπαθλο.

Ισχυρίζομαι ότι, καθώς η εξατομικευμένη χρήση και όφελος του διαμοιρασμού ερχόταν ήδη βαθιά εμπεδωμένη στη λογική σχεδιασμού των τεχνολογικών εφαρμογών, αποτελούσε το σημείο αφετηρίας για την ανταλλαγή ιδεών και τη λήψη αποφάσεων πάνω στον σχεδιασμό, προκειμένου ο προσανατολισμός της εφαρμογής να καταλήξει να είναι και συνεργατικός. Ο στόχος έμοιαζε να είναι η διάνοιξη ενός νέου ιδεολογικού-πολιτικού χώρου πρακτικής στην

προκαθορισμένη λογική ατομικιστικής ωφελιμιστικής χρήσης που διαπνέει και συνδέει την τεχνολογία και τους χρήστες της, όμως η προσπάθεια αυτή έμοιαζε να είναι προορισμένη να περάσει μέσα από αυτή την ίδια λογική, η οποία ήταν εμπεδωμένη ακόμα και στους ίδιους τους επίδοξους ανατροπείς της.

Βέβαια, ο σχεδιασμός των ειδικών περιλάμβανε και άλλα σημεία διαφοροποίησης συγκριτικά με τις εμπορικές εφαρμογές. Συζητήθηκε η τοπική αποθήκευση των δεδομένων των χρηστών, όχι σε απομακρυσμένο τόπο-σέρβερ. Επίσης, θα διασφαλιζόταν η ιδιωτικότητα: δεν θα υπήρχε ταυτοποίηση και στόχευση του κάθε χρήστη ξεχωριστά. Η σχέση της εφαρμογής με τους χρήστες δεν θα ήταν εξατομικευμένη. Ωστόσο, παρέμενε η υπόθεση ότι ο καθένας θα έπρεπε να αντλεί ωφέλεια ατομικά, ενώ η αναβάθμιση της αξίας των δεδομένων των αγροτών μέσα από τον συνεταιρισμό δεδομένων που πρότειναν οι ειδικοί θα προέκυπτε χάρη στην προϊόντοποίηση και τη δύναμη εμπορευματοποίησης και χρηματοποίησή τους σε αγοραίο πλαίσιο, η οποία θα μεταφραζόταν, τελικά, σε εξατομικευμένη απορρόφηση οφέλους. Με άλλα λόγια, βάσει της ποιητικής του διαμοιρασμού, η συλλογική διαχείριση και διαπραγμάτευση των δεδομένων θα ενδυνάμωνε τους «κυρίους» τους, σε μεγάλο βαθμό επειδή θα τους μετέτρεπε σε παραγωγούς και ιδιοκτήτες στοιχείων με αγοραία αξία.

Μοιάζει συναφής η παρατήρηση του Escobar, ήδη το 1995, σχετικά με την εξάπλωση της βιώσιμης ανάπτυξης και «της δυνατότητάς της για αποικιοποίηση των τελευταίων περιοχών της κοινωνικής ζωής του Τρίτου Κόσμου που δεν έχουν κυριαρχηθεί εντελώς από τη λογική του ατόμου και της αγοράς», ότι «αυτό που αποκαλούνταν «τα κοινά» βρίσκεται τώρα ανάμεσα στην αγορά και την κοινότητα, ακόμα και αν τα οικονομικά δεν μπορούν να καταλάβουν τη γλώσσα των κοινών, επειδή τα κοινά δεν έχουν ατομικότητα και δεν ακολουθούν τους κανόνες της σπάνης και της αποδοτικότητας» (1995: 198). Σχετική μοιάζει επίσης η κριτική της θεωρητικού σπουδών φύλου και φεμινιστικών σπουδών Miranda Joseph: «αναδυόμενη, συγκροτούμενη και χρησιμοποιούμενη επιτελεστικά ως συμπλήρωμα του κεφαλαίου, η κοινότητα καθιστά εφικτή τη ροή κεφαλαίων και έρχεται να αντισταθμίσει τα όρια του καπιταλισμού, ακόμα και όταν φαίνεται να αποτελεί έκφραση της επιθυμίας να

υποκαταστήσει ή να αντικαταστήσει τον καπιταλισμό» (2002, αναφέρεται στο Θεοδοσίου και Καλλιμοπούλου 2020: 30).

Σε ένα προτζεκτιακό πλαίσιο που συναρθρώνει την οικονομία της γνώσης και την ψηφιακή οικονομία, ως μέρη της αγοραίας οικονομίας, μοιάζει αναπόφευκτη η προϊόντοποίηση, όχι μόνο εργαλείων τεχνολογίας, αλλά και δεξιοτήτων (βάσει της επιταγής για την εμπορεύσιμη και χρηματοποιήσιμη ειδημοσύνη), εννοιών και πρακτικών (ο διαμοιρασμός και η συμμετοχή ταυτόχρονα ως πρώτη ύλη και προϊόντα των μεθοδολογιών συμμετοχικού σχεδιασμού), και οντοτήτων, όπως της ίδιας της κοινότητας (επίσης πόρος και προϊόν, όπως υποστασιοποιείται ως η εργασία, η προσοχή, η δέσμευση και οι ελπίδες των μελών της). Χάρη στη, δυνητική έστω, εμπορευματοποίηση, ό,τι χαρακτηρίζεται ή θεωρείται ως προϊόν γίνεται πιο αναγνώσιμο, αναβαθμίζεται σε αξία και μπορεί να νομιμοποιηθεί ευκολότερα. Μέσα από μια νεοφιλελεύθερη οπτική, λέει η Gershon, «η κουλτούρα και η ταυτότητα θεωρούνται ως γνωρίσματα, ή δεξιότητες ακόμα, που οι άνθρωποι μπορούν να κατέχουν και να εμπορεύονται» (2011 :541). Με την ίδια λογική, τα χαρακτηριστικά που κατέχουν οι κοινότητες είναι και αυτά εμπορεύσιμα. Και, όποιος και ό,τι διατίθεται να εμπορευματοποιήσει τον εαυτό του, γίνεται αυτόματα πολιτικά ακίνδυνος για την κυρίαρχη τάξη πραγμάτων, όπως αναλύω εκτενέστερα στο κεφάλαιο 9.

Αναλύοντας τα χαρακτηριστικά της δικτυακής κοινωνικότητας, ο Wittel υποστηρίζει ότι η διαδικασία τυποποίησης και θεσμοποίησής της συμβαδίζει με την προϊόντοποίηση των κοινωνικών σχέσεων στην οικονομία του κυβερνοχώρου (ό.π.: 52-54). Θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε, υπό το πρίσμα της επίδρασης της προτζεκτοποίησης στα δρώντα υποκείμενα, αν αυτή αποτελεί άλλη μία περίπτωση όπου οι ειδικοί προωθούν σε άλλους τη δική τους εμπειρία ως ενδυναμωτική δυνατότητα.

Η Julia Elyachar επιβεβαιώνει ότι στα αναπτυξιακά δίκτυα συσχέτισης και παραγωγής (τεχνουργημάτων) γνώσης, «οι πόροι της κοινότητας έγιναν μια πηγή οικονομικής αξίας, από την οποία ωφελούνταν άλλοι» (2006: 422). Η δραστηριότητα του πρότζεκτ που στοχεύει να

παραγάγει ωφέλεια και για τις ίδιες τις κοινότητες (αυτο-)αξιολογείται ως θετική συμβολή. Ωστόσο, είναι και πάλι «άλλοι», εξωτερικοί της κοινότητας, αυτοί που σχεδιάζουν, διεξάγουν και αφηγούνται τη δραστηριότητα. Δεδομένων των ελλείψεων -σε πόρους και σε τυπικά προσόντα, τεχνική και διαχειριστική γνώση, και, άρα, ισχύ- των χρηστών του ΚΔ, ο μόνος δρόμος για την ενδυνάμωση και αυτοδιάθεση τους μοιάζει να περνάει παραδόξως από το κανονιστικό πλαίσιο κάποιου νέου πρότζεκτ και μέσα από τους νομιμοποιημένους, ανήκοντες στην τάξη των πρότζεκτ ειδικούς. Όπως υποστήριξε ο ανθρωπολόγος Peter Luetchford μελετώντας πρακτικές ηθικού εμπορίου στο πλαίσιο αναπτυξιακών προγραμμάτων, «χρειάζεται επιδέξια διαμεσολάβηση για τη γεφύρωση του χάσματος ανάμεσα στο εμπορικό και το ηθικό» (2006, αναφέρεται στο Mosse & Lewis 2006: 18).

Σε ποιον ανήκει η κοινότητα;

«Η κοινότητα επιτρέπει την επικοινωνία σχετικά με τρόπους ανήκειν», αυτό είναι, για τον Delanty, το στοιχείο που εξηγεί τη διαχρονική γοητεία της, παρά τις διαφορετικές αντιλήψεις, προσεγγίσεις και προβληματισμούς γύρω από αυτήν (2010: x, xiii, 152). Ωστόσο, έχει σημασία να αναρωτηθούμε ποιος ελέγχει τις νοηματοδοτήσεις γύρω από τους τρόπους του ανήκειν. Οι Θεοδοσίου και Καλλιμοπούλου συμφωνούν με πιο πρόσφατες προσεγγίσεις που προκρίνουν αναλυτικά τις έννοιες του ανήκειν και της δέσμευσης για την ανάδειξη αμφισημιών και τη μελέτη των διαδικασιών συγκρότησης (των λόγων περί) κοινότητας (ό.π.: 32).

Η σημασία της εξέτασης αν μια κοινότητα είναι υπαρκτή ή επιδιωκόμενη, δια ζώσης, φαντασιακή ή δυνητική-ψηφιακή συνίσταται, θεωρώ, στη διευκόλυνση της διερεύνησης σχετικά με τι είδους σχέσεις επικαλείται, φαντάζεται και διαμορφώνει η χρήση της έννοιας, βάσει του κανονιστικού φορτίου των διαφόρων προσδιορισμών και αντιλήψεων· επίσης, σχετικά με το ποιος την ορίζει, σε ποιο πλέγμα σημασιών και σχέσεων εξουσίας. Και στο πεδίο υπό εξέταση, οι ειδικοί είναι αυτοί που ορίζουν τι σημαίνει η κοινότητα, πώς δεσμεύεται και πώς ανήκει κανείς σε αυτήν.

Η κοινότητα που κατασκευάζεται μέσα από το αφήγημα του Stalgitsi.gr και του LinKommons, στην οποία άλλοι ανήκουν ήδη και άλλοι καλούνται να συμμετέχουν, αποτελεί ένα αμάλγαμα ασαφώς συναρθρωμένων εννοιολογήσεων: τεχνο-κοινότητες (προγραμματιστών και χρηστών), «ελληνικές» κοινότητες, κοινότητες κοινών, κοινότητες πρακτικής ή ενδιαφέροντος, τοπικές και δυνητικές, παραδοσιακές και σύγχρονες, υπαρκτές και οραματικές, «ουδέτερες» και πολιτικές, όλες λίγο-πολύ φανταστικές. Βασισμένες, συγχρόνως, σε παλιότερες και οικουμενικές ή πάντως ευρέως διαδεδομένες και νομιμοποιητικές κατηγοριοποιήσεις, και σε πιο πρόσφατες, ρευστές, ανοιχτές και υπό διαμόρφωση, όλες με τον έναν ή τον άλλο τρόπο κανονιστικές.

Αν έπρεπε να προσδιορίσουμε κάποιο πρόβλημα, αυτό δεν θα ήταν τόσο η ίδια η (άκριτη, «εύκολη») χρήση του όρου, όσο το γεγονός ότι συμβάλλει, αφενός, στην αποσιώπηση των ιστορικών συνθηκών συγκρότησης του κοινωνικού και του πολιτικού, των αντηχήσεών τους στο παρόν και στις θεωρήσεις του μέλλοντος, και, αφετέρου, στη συγκάλυψη διαφορών και ανισοτήτων εξουσίας και ελέγχου, και των αποκλεισμών που η ίδια παράγει. Οι Θεοδοσίου και Καλλιμοπούλου παρατηρούν, αντίστοιχα: «η ευρεία ρευστότητα της έννοιας (με τη διττή σημασία της ευκολίας ανταλλαξιμότητάς της αλλά και της μη παγίωσης) στο χρηματιστήριο του σύγχρονου δημόσιου λόγου [...] παράγει και μια σειρά από ηχηρές σιωπές, καθώς η έννοια φαίνεται να στερείται, τουλάχιστον στην κυρίαρχη εκφορά της, αρνητικών συνδηλώσεων» (ό.π.: 17).

Στην κριτική της, η φεμινίστρια και πολιτική θεωρητικός Iris Marion Young παρατηρεί ότι «αποτελεί κοινή πρακτική για τους οραματιστές της κοινότητας η αποϊστορικοποίηση της κοινωνικής ζωής μέσω της κανονικοποιημένης πρωταρχικότητας που δίνεται στις «αδιαμεσολάβητες» (face-to-face) σχέσεις που χαρακτηρίζουν την κοινωνική ζωή», βασισμένη στην «ψευδαίσθηση ότι οι αδιαμεσολάβητες σχέσεις είναι σχέσεις επικοινωνίας και συναίνεσης, συγκαλύπτοντας το γεγονός ότι ταυτόχρονα μπορούν να είναι και σχέσεις «διαχωρισμού και βίας»» (1986, αναφέρεται στο Θεοδοσίου & Καλλιμοπούλου: 25). Η κοινωνική γεωγράφος Kathryn Pratt εστιάζει την κριτική της στην «ευρεία προγραμματική

χρήση της έννοιας της κοινότητας ως «εμφορούμενης από χαρακτήρα κανονιστικό και ουσιαστικά αποκομμένης από τις κοινωνικές και πολιτικές πραγματικότητες συγκεκριμένων τόπων»» (Pratt 2012, αναφέρεται ό.π.). Στην περίπτωση υπό μελέτη, όχι μόνο δεν αποτυπώνεται η ιστορικότητα της πολιτικής των καθημερινών σχέσεων τοπικά, αλλά απουσιάζει και η επίδραση σε αυτές αυτών που τις αφηγούνται.

Ο λόγος για (τους όρους του) ανήκειν στην κοινότητα δεν ανήκει στην ίδια την κοινότητα και η επικοινωνία εντός της διαμεσολαβείται και καθορίζεται από εξωτερικά σε αυτήν υποκείμενα και συστήματα οργάνωσης. Το Δίκτυο ανήκει θεωρητικά στην κοινότητα, αλλά η μεσολάβηση της έννοιας της «κοινότητας» μεταξύ μελών και Δικτύου επιτρέπει την αφάνεια της ΑμΚΕ από το αφήγημα, και συγκαλύπτει ότι το ανήκειν των μελών στην -άτυπη, ρητορικά προσδιοριζόμενη από τους ειδικούς- κοινότητα δεν μεταφράζεται σε έλεγχο του Δικτύου. Τα μέλη της ομάδας πυρήνα του Stalgitsi.gr δηλώνουν ότι το Δίκτυο ανήκει στην κοινότητα και οι ειδικοί του ευρωπαϊκού πρότζεκτ αποδέχονται την ισχύ του ισχυρισμού αυτού. Ωστόσο, τα μέλη της ΑμΚΕ διατηρούν τον έλεγχο, τόσο της τεχνικής λειτουργίας της υποδομής, όσο και γύρω από σημαντικές στρατηγικές αποφάσεις. Εξάλλου, και ο διαμοιρασμός είχε να κάνει με τη σύνδεση, όχι τον έλεγχο της διαχείρισης του Δικτύου.

Όπως έχουμε δει, η δημιουργία χρηματοδοτήσιμου ερευνητικού έργου στο πλαίσιο των πολιτικών της Ε.Ε. απαιτεί από τους συντελεστές του να γνωρίζουν τους όρους διεξαγωγής ενός πρότζεκτ, να συμμορφώνονται με αυτούς και να τους επιτελούν. Η πλήρωση αυτής της προϋπόθεσης εξασφαλίζεται μέσα από σύσταση διεθνών και, ενδεχομένως, διεπιστημονικών κοινοπραξιών με τη συμμετοχή ερευνητικών φορέων και άλλων, μη κερδοσκοπικών σε περιπτώσεις όπως αυτή που εξετάζω, νομικών προσώπων, των οποίων τα μέλη διαθέτουν αποδεδειγμένη επιστημονική κατάρτιση και πρότερη εμπειρία από παρεμφερή πρότζεκτ.

Συνεπώς, μια άτυπη ομάδωση δεν θα ήταν σε θέση να σχεδιάσει ένα πρότζεκτ και να υποβάλει επιλέξιμη αίτηση χρηματοδότησης εάν δεν υπήρχαν ανάμεσα στα μέλη της άτομα που θα κατείχαν την κατάλληλη εγγραμματοσύνη -ώστε να την (αυτο)προσδιορίσουν ως

«τοπική κοινότητα» καταρχήν- και εάν δεν συνεργαζόταν με φορείς, θεσμικούς ή μη, που θα πληρούσαν τα απαραίτητα κριτήρια επιλεξιμότητας. Στην περίπτωση του Stalgitsi.gr, η νομική μορφή που εκπροσωπεί το Δίκτυο και την κοινότητα γύρω από αυτό, που διαθέτει την κατάλληλη θεσμική υπόσταση και το κατάλληλο προφίλ ειδημοσύνης ώστε να αντλήσει χρηματοδότηση είναι η ΑμΚΕ.

Με άλλα λόγια, είναι αδύνατο να υπάρξει ερευνητικό πρότζεκτ καταρτισμένο αμιγώς από «τοπικές κοινότητες» και δεν γίνεται πρότζεκτ με ή για «κοινότητες» χωρίς τη συμμετοχή ειδικών της «τάξης των πρότζεκτ» (Csurgó et al. 2008: 293, 309), οι οποίοι μεσολαβούν με ειδικές γνώσεις (expert knowledge) για την παραγωγή δραστηριότητας και γνώσης σχετικά με και προς όφελος τοπικών κοινοτήτων. Οι ειδικοί του ΚΔ είναι εξωτερικοί της τοπικής κοινότητας και η κοινότητα, τοπική και του ΚΔ, είναι εξωτερική της προτζεκτιακής ειδημοσύνης. Συνεπώς, όπως δεν υπάρχουν δίκτυα, ειδικοί και πρότζεκτ χωρίς τις κοινότητες, την ίδια στιγμή δεν υπάρχει κοινότητα, του δικτύου ή τοπική, χωρίς τους «εξωτερικούς» ειδικούς. Και, όπως η κοινότητα-σε-πρότζεκτ έως τώρα υπήρξε χάρη στους ειδικούς, η οποιαδήποτε νέα ένταξη (της κοινότητας) του Δικτύου σε πρότζεκτ θα απαιτεί «ειδικές» νοηματοδοτήσεις. Πέραν της ελλειμματικότητας που επιβεβαιώνει η ίδια η (έξωθεν) ομαδοποίηση των εντόπιων υποκειμένων σε κοινότητα, ομαδοποιώντας τους, οι ειδικοί τους στερούν την (όποια) ελευθερία και δυναμικότητα απολαμβάνουν οι ίδιοι ως δικτυακές ατομικότητες οι οποίες επιλέγουν πού, πώς, πότε και με ποιον συναρμόζονται.

Όπως είδαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, αυτό που η ΑμΚΕ «πουλάει» σε κεντρικούς φορείς μέσα από το αφήγημα της είναι η ενδυνάμωση (υποκειμένων) της τοπικής κοινότητας μέσω της παροχής (αξιόπιστης και οικονομικής) σύνδεσης ίντερνετ σε αυτήν και, έτσι, της «γεφύρωσης του ψηφιακού χάσματος». Υπονοείται ότι, χωρίς τους ειδικούς της ΑμΚΕ, ούτε το κράτος θα φρόντιζε την περιοχή, αλλά ούτε και οι ντόπιοι κάτοικοι θα ήταν σε θέση να πάρουν την -τεχνική και διαχειριστική- τύχη τους στα χέρια τους. Η κοινότητα ορίζεται βάσει της ελλειμματικότητάς της και αυτοί που ελέγχουν τη νοηματοδότησή της είναι αυτοί που διαθέτουν την ικανότητα, αφενός, εργαλειοποίησής της προκειμένου να αντλήσουν πόρους

και, αφετέρου, ανάδειξης των δυνατοτήτων περαιτέρω εμπορευματοποίησής της, ακόμα και αν το εξαγόμενο όφελος-αξία προορίζεται για τα «αδύναμα», εν-τοπισμένα μέλη.

Όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, η «νέα κοινότητα» ως οραματιζόμενο συλλογικό υποκείμενο αποτελείται από δραστήρια, ενδυναμωμένα υποκείμενα, τα οποία έχουν πιστέψει στις δυνατότητες της δικτυακής υποδομής, κοινωνικότητας και οργάνωσης για την αντιστάθμιση της ελλειμματικότητας της κοινότητάς τους, και εργάζονται για την εκπλήρωση των δυνατοτήτων αυτών. Εστιασμένη στη δραστηριότητα, η κοινότητα του Δικτύου δεν προϋποθέτει ή αποκλείει συγκεκριμένη ταυτότητα, ενώ «υπόσχεται» και άμεση ανταπόδοση της συμμετοχής, στο παρόν, πέρα από τις όποιες προβολές σε ένα επιθυμητό μέλλον. Σε κάθε περίπτωση, υπάρχουν «σωστοί» τρόποι δέσμευσης και ανήκειν στην κοινότητα, και οι όροι της συμμετοχής τίθενται από τους ειδικούς, μολοντί ρητορικά τους όρους προδιαγράφει η τεχνολογία δικτύωσης και η επιταγή για βιωσιμότητα, καταρχήν για τη βελτιστοποίηση της οικονομιο-τεχνικής απόδοσης.

Οι Θεοδοσίου και Καλλιμοπούλου παραθέτουν την άποψη του Gerald Creed ότι «ενώ η κοινότητα συναρθρώνει πειθαρχία και συσώρευση, ταυτόχρονα διατηρεί την ελπίδα της απόδρασης από τις ίδιες τις συνθήκες της συγκρότησής της» (2006, αναφέρεται ό.π.: 33). Ωστόσο, δεδομένων των ιεραρχιών του προτζεκτιακού πλαισίου στο οποίο εντάσσεται η κοινότητα ως απαραίτητο, καταστατικό στοιχείο για την παραγωγή γνώσης, σχέσεων και αξίας, το πιθανότερο είναι να παραμείνει «κοινότητα».

Κεφάλαιο 7. Ανισότητα, ασυμμετρίες και αποκλεισμοί μέσω της ειδημοσύνης

[...] οι ορισμοί ανήκουν στους ορίζοντες - και όχι στους οριζόμενους.

Τόνι Μόρισον, *Αγαπημένη*. Εκδόσεις Νεφέλη, σ. 299

Οι δύο τρόποι που προτείνουν οι Csurgó et al. για την ανάλυση των σχέσεων εξουσίας μέσα από την παραγωγή και χρήση της γνώσης σε πρότζεκτ -στη δική τους περίπτωση για την ανάπτυξη της υπαίθρου- είναι: «η ισχύς της ίδιας της διαδικασίας προτζεκτοποίησης καθώς συμπεριλαμβάνει και αποκλείει υποκείμενα, και οι σχέσεις εξουσίας εντός του πρότζεκτ» (2008: 293-294). Στο παρόν κεφάλαιο συνεχίζω την ανάλυση μέσα από αυτό το διπλό πρίσμα, δίνοντας περισσότερη έμφαση στην αλληλεπίδραση μεταξύ των ειδικών, μελών του LinKommons, και των εξωτερικών του πρότζεκτ και ωφελούμενων από αυτό χρηστών του ασύρματου κοινοτικού δικτύου Stalgitsi.gr. Εξετάζω, συγκεκριμένα, τρόπους με τους οποίους αυτή η συσχέτιση καθορίζεται από την τεχνολογία διακυβέρνησης που διέπει το πρότζεκτ, και, γενικότερα, από κυρίαρχες κανονιστικές λογικές, έννοιες και πρακτικές.

Όπως έχουμε ήδη δει, ιδιαίτερη θέση στη σχέση μεταξύ πρότζεκτ και «τοπικής κοινότητας» κατέχουν τα μέλη της ομάδας πυρήνα της ΑμΚΕ, ως ενδιάμεση οντότητα. Μέσα από τα συμβάντα που περιγράφονται σε αυτό κεφάλαιο, ο λόγος και ο τρόπος δράσης των μελών της ομάδας πυρήνα του Stalgitsi.gr συχνά μοιάζει να διαφοροποιείται από το LinKommons. Παρ' όλα αυτά, πλαισιώνεται από-, προσαρμόζεται σε- και διενεργείται στο πλαίσιο δημόσιων ή κλειστών εκδηλώσεων, οι οποίες συνδιοργανώνονται από την ΑμΚΕ και το ευρωπαϊκό πρότζεκτ, και του αφηγήματος που δημιουργείται ενόψει και στη συνέχεια αυτών. Συνεπώς,

όπως όλες οι οντότητες στο πεδίο, η ομάδα πυρήνα εξετάζεται ως οντότητα με διακριτή θεσιακότητα και σε συναρμογή με τους λοιπούς φορείς και άτομα.

Οι οργανωμένες από τους ειδικούς της ΑμΚΕ (οι οποίοι δεν διαμένουν μόνιμα στην περιοχή) δια ζώσης συνευρέσεις έχουν ως σκοπό την πρακτική και πολιτική εκπαίδευση των ντόπιων χρηστών στη λειτουργία και τις αρχές, αντίστοιχα, του Δικτύου. Υποστηρίζω ότι τα εργαστήρια και άλλες εκδηλώσεις λειτουργούν ως χωροχρόνοι επιτέλεσης και διαμόρφωσης υποκειμενικότητων οι οποίοι, μεταξύ άλλων, αντανakλούν και (ανα)παράγουν την ιεραρχία της σχέσης μεταξύ ειδικών και μη ειδικών, αλλά και των χρονικοτήτων που πρεσβεύουν οι μεν και οι δε.

Μέσα από το πρίσμα της πολιτικής της ετερότητας (politics of otherness), η κοινωνική ταυτότητα συγκροτείται μέσα από λόγους και πρακτικές που προϋποθέτουν και αποκαλύπτουν άνισες σχέσεις εξουσίας (Deltou 1996: 87). Συγκεκριμένα, η «ετεροποίηση» (otherization) των κατοίκων της περιοχής δυτικά του Ύμωνα από τους ειδικούς πραγματοποιείται εν πολλοίς μέσω των σημασιών με τις οποίες επενδύεται η εντοπιότητα και η «αργοπορημένη» χρονικότητά τους (Deltou 2000: 124), ενώ, όπως είδαμε στο κεφάλαιο 6, η έννοια (των δεσμών) κοινότητας που αυτές θεωρητικά αντιπροσωπεύουν συνιστά τη βάση του οραματισμού για ένα «έτερο» μέλλον. Διατηρώντας υπόψη την παραγωγική διάσταση των σχέσεων εξουσίας, εξετάζω εδώ τις διαδικασίες υποκειμενοποίησης μέσω της ειδημοσύνης, οι οποίες εμπίπτουν στην προτζεκτιακή τεχνολογία διακυβέρνησης και υπαγορεύουν ή επιτρέπουν τις συνθήκες, χώρους, χρόνους και τρόπους με τους οποίους συμ-παράγονται «ετεροποιούμενοι» και «ετεροποιητές».

Στο πεδίο υπό μελέτη, οι ειδικοί, παράλληλα με την εκπαίδευση των χρηστών σχετικά με τεχνικά ζητήματα λειτουργίας της υποδομής του ασύρματου κοινοτικού Δικτύου, προωθούν στους χρήστες τη λογική του «ελεύθερου», μη εμπορικού διαμοιρασμού (της δικτυακής σύνδεσης) και τη διαχείριση του κοινοτικού δικτύου ως κοινό. Ωστόσο, υποστηρίζω ότι οι πρακτικές τους είναι ταυτόχρονα διαποτισμένες με τις κυρίαρχες επιταγές της οικονομικής

βιωσιμότητας και της τεχνολογικής καινοτομίας, ενώ η κεντρικότητα στον λόγο τους των εννοιών της ενδυνάμωσης και/μέσω της συμμετοχής αντανάκλα την αναπτυξιακή λογική και τις καταστατικές ασυμμετρίες ισχύος που αυτή αναπαράγει. Ήδη το 1996, η Sarah C. White παρατηρούσε για τον τομέα της αναπτυξιακής βοήθειας ότι «δεν υπάρχει σχεδόν κανένα πρότζεκτ, από ό,τι φαίνεται, χωρίς κάποιο «συμμετοχικό» στοιχείο» (142).

Επιτέλεση ειδημοσύνης

Τον Ιούλιο 2018 το LinKommons ολοκληρωνόταν και η τελική του συνάντηση, του οποίου τη διοργάνωση είχε αναλάβει το Localink, είχε προγραμματιστεί να γίνει στην Αθήνα, σε χώρο του ΕΟΠ. Παρόντες θα ήταν οι περισσότεροι συντελεστές του πρότζεκτ, καθώς και μέλη του γνωμοδοτικού συμβουλίου (advisory board). Με αυτή την ευκαιρία διοργανώθηκαν άλλες δύο εκδηλώσεις εκείνες τις ημέρες: μία στην Αθήνα για τη διεκδίκηση θεσμικής νομιμοποίησης των ΚΔ, η οποία περιγράφεται στο κεφάλαιο 9, και μία στο Σταλγίτσι, η οποία περιγράφεται εδώ.

Η διήμερη επίσκεψη των ειδικών του πρότζεκτ στην περιοχή του Δυτικού Ύμωνα που περιλάμβανε ξεναγήσεις, γεύματα και δείπνα σε διάφορα χωριά, καθώς και ένα κλειστό - μεταξύ ειδικών- εργαστήριο, οργανώθηκε γύρω από τη δημόσια εκδήλωση στο Πνευματικό Κέντρο Σταλγισίου, η οποία θα έδινε την ευκαιρία σε ειδικούς και ντόπιους κατοίκους να συννευρεθούν και να συνομιλήσουν. Αποκορύφωμα της εκδήλωσης θεωρήθηκε από τους διοργανωτές η ζωντανή διαδικτυακή σύνδεση με Νέα Υόρκη, με βασικά μέλη του ασύρματου Κοινοτικού Δικτύου Mesh City. Οι συντελεστές του πρότζεκτ ονόμασαν τη σύνδεση αυτή «Συνάντηση ΚΔ #1», ενώ περιγράφουν τους παριστάμενους ειδικούς ως «πρωταγωνιστές (key actors) της παγκόσμιας κοινότητας των ΚΔ» στο σχετικό παραδοτέο.

Φτάσαμε στον χώρο με μικρή καθυστέρηση: τα μέλη της ομάδας πυρήνας έστησαν βιαστικά - οι Νεοϋορκέζοι δεν θα ήταν διαθέσιμοι για πολλή ώρα- υπολογιστές, ηχεία, καλώδια, προβολέα και επιφάνεια προβολής και οι υπόλοιποι στήσαμε τις καρέκλες. Ο κόσμος

μαζεύτηκε, 20-25 άτομα περίπου, και η σύνδεση ξεκίνησε. Την ώρα της συζήτησης ήμουν επιφορτισμένος με τη βιντεοσκόπηση.

Η σύνδεση ξεκίνησε. Στην επιφάνεια προβολής εμφανίστηκαν οι δύο (άντρες) συνομιλητές από τη Νέα Υόρκη, σε διαφορετική τοποθεσία ο καθένας και άρα σε διαφορετικά παράθυρα στην εφαρμογή επικοινωνίας που χρησιμοποιούνταν. Όπως τους είχαν ζητήσει εκ των προτέρων οι συντελεστές του LinKommons, ένας από τους δύο είχε στηθεί σε εξωτερικό χώρο, με φόντο μια κεραία και τον ορίζοντα της Νέας Υόρκης: την κορυφογραμμή των ουρανοξυστών. Αυτό ενίσχυε τη «ζωντανία» της σύνδεσης, ενώ η κεραία συμβόλιζε το υλικό στοιχείο που συνέδεε τα δύο ΚΔ που βρίσκονταν σε δύο τόσο διαφορετικούς κατά τα άλλα τόπους. Για αυτό και, κατά τη διάρκεια της σύνδεσης, αυτός που επιλέχθηκε να φαίνεται την περισσότερη ώρα «κεντρικός» ως εικόνα, μεγεθυμένος, ήταν ο συνομιλητής στην τσάρτσα: ο άλλος, που βρισκόταν σε κλειστό χώρο, καταλάμβανε το κέντρο της οθόνης μονάχα όταν έπαιρνε τον λόγο.

Παρατηρώντας την εικόνα του εξωτερικού χώρου, όμως, αντιλήφθηκα ξαφνικά ότι δεν ήταν ζωντανή, αλλά φωτογραφία που ο Νεοϋορκέζος είχε επιλέξει για φόντο (εικόνα 6.1). Ωστόσο, δεν παρενέβην για να διορθώσω τη δηλωμένη πραγματικότητα, όπως δεν το έκαναν, σε καμία στιγμή της συνομιλίας, ούτε οι Νεοϋορκέζοι, αλλά ούτε και κάποιος από τους παρευρισκόμενους στην αίθουσα του Πνευματικού Κέντρου, ειδικός ή μη, που μπορεί να το είχε καταλάβει.

Ένας από τους σκοπούς της εκδήλωσης στο Σταλγίτσι ήταν να εμπεδωθεί στα μέλη του Δικτύου το συν-αίσθημα του ανήκειν σε μια «παγκόσμια κοινότητα» που υπερβαίνει τα στενά τοπικά -γεωγραφικά και μη- όρια. Χάρη στο Δίκτυο συνδέθηκαν «ζωντανά» με ανθρώπους σε έναν διάσημο τόπο, οι οποίοι όμως «είναι σαν κι εμάς, κάνουν ό,τι κι εμείς, έχουν τις ίδιες ανάγκες και προβλήματα» όπως επισήμαναν οι ειδικοί. Έτσι, τα μέλη του ΚΔ θα αντιλαμβάνονταν ότι αυτό που συμβαίνει στην περιοχή τους δεν είναι μοναδικό, συμβαίνει κι αλλού, αλλά δεν παύει να είναι σπουδαίο. Θα ωθούνταν, με αυτό τον τρόπο, στην συν-

αισθηματική οικειοποίηση της (εισαχθείσας) πρακτικής δικτύωσης και στην υιοθέτηση των αξιών και όρων συμμετοχής που τη συνοδεύουν. Τα μέλη της ομάδας πυρήνα επιδίωκαν τη «θετική» ορατοποίηση της υποδομής προκειμένου να ανανεώνει την πολιτική της επίδραση, αντιστεκόμενοι στην απαξιωτική ορατοποίησή της μόνο όταν χαλούσε (Larkin 2013: 336). Σε επόμενο παραδοτέο του LinKommons όπου περιγράφηκε αυτή η εκδήλωση που διοργανώθηκε στον τόπο λειτουργίας του ΚΔ, συνοψίστηκαν τα οφέλη της για την «τοπική κοινότητα»: «νιώθει αναγνώριση και ενδυνάμωση, και αντιλαμβάνεται τη σημασία του εγχειρήματός της σε παγκόσμια κλίμακα».

Από την άλλη, μια τέτοια συνάντηση παρουσιάζεται ως χρήσιμη και για τους ειδικούς, χάρη στη συμβιωτική εμπειρία που προσφέρει το κοινωνικό πλαίσιο: «οι άνθρωποι που εργάζονται πάνω στις παγκόσμιες τεχνικές, κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές προκλήσεις που αντιμετωπίζουν αυτά τα δίκτυα έχουν την ευκαιρία να προχωρήσουν στους στόχους τους (progress their agenda) σε ένα περιβάλλον γεμάτο πληροφορίες για το πώς λειτουργούν τα πράγματα στο πεδίο, αλλά και γεμάτο έμπνευση και κίνητρα που προσφέρει η επαφή με τις ιδιαίτερες ιστορίες των ανθρώπων σχετικά με το ΚΔ τους». Σημειώνεται, επίσης, η σημασία του περιβάλλοντα φυσικού χώρου: «το Stalgitsi.gr βρίσκεται κοντά στον Ύμωνα, ένα από τα ψηλότερα και πιο δημοφιλή βουνά στην Ελλάδα, και προσφέρει έτσι μια σπουδαία ευκαιρία για ανεπίσημες συζητήσεις και κοινωνικοποίηση στη φύση, μια εμπειρία συνεργασίας που μπορεί να αποδειχθεί πολύ πιο παραγωγική από αίθουσες με κλιματισμό και παρουσιάσεις powerpoint, βραχύ- και μακροπρόθεσμα». Το σύντομο κείμενο κλείνει με αποτίμηση της εκδήλωσης: «όλοι οι συμμετέχοντες θεώρησαν την εκδήλωση πετυχημένη ενώ έλαβε επαίνους και στο διαδίκτυο, καθώς βοήθησε τόσο την τοπική κοινότητα να πάρει μια δυνατή αίσθηση παγκόσμιας συμμετοχής, γεγονός εξαιρετικά σημαντικό για απομονωμένες κοινότητες, όσο και παγκόσμιους οργανισμούς όπως η GIA¹⁰ να προσέξουν τη δουλειά του LinKommons».

¹⁰ Global Internet Association, αμερικανικός μη κυβερνητικός οργανισμός με βασικούς στόχους να διαφυλάξει ότι «το ίντερνετ θα είναι ανοιχτό, παγκοσμίως συνδεδεμένο, ασφαλές, αξιόπιστο, διαφανές

Διαβάζοντας τα παραπάνω, οφείλουμε να λάβουμε υπόψη ότι το συγκεκριμένο παραδοτέο αποτελεί την Αναφορά Διάχυσης (dissemination report) του ευρωπαϊκού έργου, όπου απαριθμούνται σε κατηγορίες και περιγράφονται όλες οι σχετικές δράσεις που πραγματοποίησαν οι συντελεστές του κατά τον τρίτο και τελευταίο χρόνο δραστηριότητας - διοργάνωση ή συμμετοχή σε εκδηλώσεις, δράσεις υπεράσπισης (advocacy), επιστημονικές και άλλες δημοσιεύσεις, κ.ά.- και συμπεραίνεται ο αντίκτυπος τους.

Εικόνα 7.1. Δημόσια εκδήλωση του LinKommons στο Πνευματικό Κέντρο Σταλγίσιου: συνάντηση κοινοτικών δικτύων Stalgitsi.gr και Mesh City, Ιούλιος 2018. Φωτογραφία από το αρχείο μου.

και καθορισμένο από τους χρήστες του». Τον Ιανουάριο του 2018 η ΑμΚΕ Stalgitsi.gr είχε ανακοινώσει στον ιστότοπό της ότι έλαβε επιχορήγηση 30.000\$ από την ΓΙΑ: Τον Ιούλιο του 2018 είχε έρθει ως προσκεκλημένη του LinKommons για τις εκδηλώσεις στο Σταλγίσι και την Αθήνα η υπεύθυνη για την «Ανάπτυξη του ίντερνετ» (Internet growth) αντιπρόεδρος του οργανισμού. Οι «έπαινοι στο διαδίκτυο» που αναφέρω ότι συμπεριλήφθηκαν στην αποτίμηση του παραδοτέου αφορούν ανάρτησή της στο twitter σχετικά με την επιτυχία της εκδήλωσης και τις αντιδράσεις άλλων χρηστών στην ανάρτηση.

Τι συνέβη όμως εκείνο το απόγευμα στο Πνευματικό Κέντρο Σταλγιτσίου; Τι ήταν αυτό που επιτελέστηκε; Τι σήμαινε για τον καθένα από τους παρευρισκόμενους; Θα παραθέσω μερικές σκέψεις κυρίως μέσα από το πρίσμα του γεγονότος ότι κανείς από όσους μπορεί να αντιλήφθηκαν ότι η εικόνα των ουρανοξυστών δεν ήταν αυτή που λέγαμε ότι ήταν δεν το έθιξε. Ασχέτως με ό,τι μπορεί να σκέφτηκε ο καθένας, ισχυρίζομαι ότι αυτό που παρακολούθησαν οι παρευρισκόμενοι στο Πνευματικό Κέντρο εκείνη τη μέρα ήταν μια παράσταση. Η οποία, παρά τα όποια αυτοσχέδια και απρόβλεπτα στοιχεία μπορεί να επέτρεπε να προκύψουν, ήταν σε μεγάλο βαθμό προκαθορισμένη και σκηνοθετημένη και δεν επιδεχόταν αλλαγές. Εξάλλου, η περιγραφή της συνάντησης, όπως αποτυπώθηκε στο κατοπινό παραδοτέο, θα μπορούσε να είχε γίνει και πριν από την πραγματοποίησή της, ή ακόμα και από κάποιον που δεν ήταν παρών. Το σημείο αυτό αναδεικνύει προφανώς ότι η εκδήλωση, ως δράση του πρότζεκτ, σχετίζεται άρρηκτα με το αφήγημα που (ακόμα και πριν από την πραγματοποίησή της) την νοηματοδοτεί, εμπερικλείει και, ως εκ τούτου, διαμορφώνει, αλλά και το οποίο κατασκευάζεται βάσει αυτής και άλλων συναντήσεων. Οι εκδηλώσεις λάμβαναν χώρα χάρη στο πρότζεκτ και έπρεπε, μεταξύ άλλων αποτελεσμάτων, να επιστρέψουν σε αυτό. Όπως παρατηρεί η Παπαηλία, οι «δράσεις», ως «βασικό σημαίνον της της ιδιότητας του δραστήριου πολίτη, [...] είναι πολλαπλές και πολυ-τοπικές μονάδες που μπορούν να εισαχθούν σε βάσεις δεδομένων, να αναζητηθούν, να προωθηθούν και να απαριθμηθούν» (2019: 145).

Η εθνογραφική έμφαση στις συναντήσεις οδηγεί τους Brown et al. στην αναρώτηση «τι είδους σώματα και πρόσωπα συμμετέχουν καθιστώντας δυνατή την πραγματοποίηση των συναντήσεων;» (2017: 17). Ποιος συμπεριλαμβάνεται και ποιος αποκλείεται; (ό.π.: 9). Με άλλα λόγια, ποιος συμμετέχει, ποιος σχεδιάζει, ποιος αφηγείται τις συναντήσεις, και μέσα από ποιες διαδικασίες; Ενώ η πολλαπλότητα (ανθρώπων, οπτικών, γνώσης) συνιστά συχνά την αφετηρία των συναντήσεων, η μοναδικότητα (του αφηγήματος και του σημασιοδοτικού του πρίσματος, στην περίπτωση που εξετάζω) είναι συχνά το αποτέλεσμα (ό.π.: 8). Οι επιμέρους προθέσεις, προσδοκίες και αξιολογήσεις του κάθε συμμετέχοντα, είτε είναι συντελεστής του πρότζεκτ ειδικός είτε όχι, συνήθως συντίθενται σε ένα ομοιογενοποιητικό αφήγημα που

συνάδει με τους στόχους του πρότζεκτ, ενώ και οι εκ των υστέρων ερμηνείες ως προς το «πώς μπορεί τα σώματα και τα πρόσωπα, ως τεχνουργήματα της διαδικασίας της συνάντησης, να υποστούν μεταβολές» (ό.π.: 17), γίνονται από τους ειδικούς και συνήθως επιβεβαιώνουν την εκπλήρωση των δηλωμένων στόχων της εκάστοτε συνάντησης και, συνεπώς, του πρότζεκτ συνολικά.

Πιστεύω ότι βασικός λόγος για τον οποίο όλοι οι παρευρισκόμενοι διστάσαμε να παρέμβουμε ήταν επειδή κανένα μέρος της εκδήλωσης δεν ήταν πραγματικά ανοιχτό προς διαβούλευση ή αμφισβήτηση. Όπως όλες οι προηγούμενες συζητήσεις ή εργαστήρια, στο Σταλγίτσι ή σε κάποιο άλλο από τα χωριά, έτσι και η συγκεκριμένη είχε διοργανωθεί, ενορχηστρωθεί και επιτελεστεί από τους ειδικούς, σε συνεργασία με εξωτερικούς συνεργάτες. Ειδικά οι ντόπιοι, για τους οποίους προοριζόταν η παράσταση, θα δίσταζαν να παρέμβουν, εικάζω, επειδή έτσι θα πρόσβαλλαν τους οικοδεσπότες ειδικούς -μπορεί να βρισκόμασταν στο Πνευματικό Κέντρο του χωριού, όμως οι ντόπιοι κάτοικοι ήταν οι καλεσμένοι, όπως συνέβαινε εξάλλου σε κάθε εργαστήριο ή ημερίδα- την ώρα που οι ειδικοί επιδείκνυαν και γιόρταζαν, υπό μία έννοια, τα δικά τους επιτεύγματα ως συλλογικά, της κοινότητας. Αξίζει να σημειωθεί ότι όλοι οι ντόπιοι επέλεξαν να κάτσουν ή να σταθούν στην πίσω πλευρά της αίθουσας, παρότι υπήρχαν άδειες καρέκλες στο μπροστινό μέρος, ενώ σε όλη τη διάρκεια της συζήτησης κανείς τους δεν πήρε τον λόγο εκτός από μία γυναίκα. Έπειτα, η επιτέλεση δεν ήταν αμοιβαία. Δεν είδαμε μια αντίστοιχη ομάδα χρηστών από τη Νέα Υόρκη, αλλά μόνο δύο ειδικούς, πρωτεργάτες του αμερικανικού ΚΔ.

Είχα αναρωτηθεί ορισμένες φορές, όταν οι ντόπιοι ακούν τα επαινετικά λόγια των διαφόρων ειδικών για το Δίκτυο «τους», όταν τους λένε ότι αυτό που έχουν (καταφέρει) είναι σπουδαίο, άραγε οικειοποιούνται τα εύσημα; Είναι το Δίκτυο κάτι που νιώθουν πράγματι δικό τους και για το οποίο «νιώθουν αναγνώριση και ενδυνάμωση» όταν προσελκύει επισκέπτες, όπως διατυπώνεται στο παραδοτέο; Σε άλλη δημόσια εκδήλωση στην περιοχή, συντελεστής του LinKommons έλεγε στους παρευρισκόμενους κατοίκους ότι μιλάει για εκείνους σε συνέδρια, στο Κέιμπριτζ, στις Βρυξέλλες: *«είστε διάσημοι, είναι σπουδαίο αυτό που κάνετε εδώ. Οι ξένοι*

ενδιαφέρονται, ρωτάνε, θέλουν να έρθουν, έρχονται. Σας δείχνει η τηλεόραση». Μέλος της ομάδας πυρήνα είχε πει σε δημόσια συνάντηση στο Σταλγίτσι το 2017: «έμαθα ότι ένας φοιτητής του MIT ήξερε για το Stalgitsi.gr. Αυτό δείχνει ότι αυτό που συμβαίνει εδώ είναι πολύ σημαντικό». Φαίνεται ότι το κοινοτικό δίκτυο κερδίζει σε κύρος και αξία χάρη στο ενδιαφέρον που δείχνουν για εκείνο εξωτερικοί εγγράμματοι φορείς οι οποίοι διαθέτουν υψηλό συμβολικό κεφάλαιο. Μοιάζει ταιριαστή η παρατήρηση των Cohen και Comaroff, την οποία παραθέτει η Islah Jad, ότι οι ΜΚΟ [...] διαπραγματεύονται σχέσεις πείθοντας τα άλλα μέρη για τη σημασία οργανισμών, εκδηλώσεων και διαδικασιών [...], δρουν ως διαμεσολαβητές σημασιών (brokers of meanings) (1976, αναφέρεται στο 2010: 197).

Αντιστρόφως ανάλογα, καθ' όλη τη διάρκεια της συμμετοχής μου στη δραστηριότητα του LinKommons και του Stalgitsi.gr, δεν θυμάμαι να άκουσα κάποια θετική αναφορά από την ομάδα πυρήνα σχετικά με την περιοχή αν δεν είχε να κάνει με το Δίκτυο. Αλλά ούτε και από τους υπόλοιπους ειδικούς διαπίστωνα κάποιο ενδιαφέρον για θέματα που δεν άπτονταν του Δικτύου. Οι τοπικές γνώσεις, συνήθειες και πρακτικές έμοιαζαν λειψές, αδιάφορες. Βέβαια, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, οι ειδικοί επικαλούνταν την «κοινότητα» και την «τοπικότητα» της για τη νομιμοποίηση του εγχειρήματός τους από τις ίδιες εξωτερικές οντότητες των οποίων η αναγνώριση προσέδιδε κύρος στο Δίκτυο, αλλά και στους ίδιους κατά την αλληλεπίδρασή τους με τους ντόπιους κατοίκους.

Ισχυρίζομαι ότι αυτό που κυρίως συνέβη στην εκδήλωση στο Σταλγίτσι ήταν η έκθεση και επαύξηση της αυθεντίας, της ισχύος και της εμπέλειας του συμβολικού κεφαλαίου της ομάδας πυρήνα, χάρη στις σχέσεις που τα μέλη του διατηρούν με άλλα άτομα που φέρουν υψηλό συμβολικό κεφάλαιο και τις οποίες είναι σε θέση να κινητοποιήσουν και να (μετα)φέρουν προς επιτέλεση τοπικά στην περιοχή, στο Πνευματικό Κέντρο Σταλγιτσιού αυτή τη φορά, συγχρόνως με φυσική παρουσία και με ψηφιακά μέσα. Οι ντόπιοι ήταν προγραμματισμένο να εμφανιστούν και να παρασταθούν σε μια επίδειξη που επιβεβαίωσε τη σπουδαιότητα και την αξία όχι μόνο του ΚΔ, αλλά και της υποκειμενικότητας χάρη στην οποία αυτό υπάρχει, η οποία, ωστόσο, δεν είναι η δική τους. Πέρα από τον τεχνολογικό αναφαβητισμό τους, οι ντόπιοι είναι

εντοπισμένοι στον χώρο και παγωμένοι στον χρόνο, στατικοί -ο Castells υποστηρίζει, εξάλλου, ότι βασικό χαρακτηριστικό της ασύρματης επικοινωνίας δεν είναι η κινητικότητα, αλλά η ανέναη συνδεσιμότητα (2010: xxx)- μακριά από τα κέντρα αποφάσεων και καινοτομίας. Αντίθετα, οι ειδικοί βρίσκονται σε κίνηση, «στα Πανεπιστήμια», κοσμοπολίτες, πηγαينوέρχονται σε έναν κόσμο άγνωστο και απρόσιτο για τους ντόπιους, ενώ, ταυτόχρονα, έχουν πρόσβαση στις τaráτσες των σπιτιών και σε όλους τους δημόσιους χώρους των χωριών. Επομένως, μέσα από εκδηλώσεις σαν κι αυτή στο Σταλγίτσι επιβεβαιώνεται όχι μόνο η ηγεμονική θέση της ομάδας πυρήνα, αλλά και η αναντικαταστασιμότητά της.

Εργαστήρια: εκπαίδευση στη συμμετοχή και τον διαμοιρασμό

Τα μέλη της ομάδας πυρήνα του Stalgitsi.gr διοργανώνουν περιστασιακά εκπαιδευτικά εργαστήρια στην περιοχή του Δυτικού Ύμωνα, κάθε φορά σε διαφορετικό χωριό συνδεδεμένο στο ΚΔ. Δηλωμένος στόχος τους είναι η τεχνική κατάρτιση των χρηστών του ΚΔ και η εμπέδωση της συνεργατικής-κοινοτικής λογικής του, ούτως ώστε οι χρήστες, αρχικά, να εμπλακούν περισσότερο στη συντήρησή του Δικτύου και, σταδιακά, στην επέκταση και διαχείρισή του. Ο διπλός αυτός στόχος των εργαστηρίων επιδιώκεται, αφενός, μέσα από την πρακτική (hands-on) εκμάθηση της λειτουργίας της τεχνολογίας των ασύρματων δικτύων και του σωστού τρόπου σύνδεσης του εξοπλισμού (κεραίες, καλώδια, δρομολογητές) για το στήσιμο ενός κόμβου του ΚΔ, και, αφετέρου, μέσα από την ανάδειξη της αλληλεξάρτησης των κόμβων και της σημασίας του διαμοιρασμού για την εύρυθμη λειτουργία του.

Το πρώτο εκπαιδευτικό εργαστήριο στο οποίο παρευρέθηκα έλαβε χώρα τον Μάρτιο 2017 στο χωριό Ράχη, σε ταβέρνα η οποία αποτελεί κόμβο του δικτύου κορμού και της οποίας ο ιδιοκτήτης αποτελεί δραστήριο μέλος του ΚΔ. Άνθρωποι από διάφορα χωριά είχαν προσέλθει, κυρίως μεσήλικες άντρες. Σε αυτό το εργαστήριο θα δοκιμαζόταν για πρώτη φορά η χρήση αντικειμένων για την οπτικοποίηση του δικτύου σε μικρογραφία. Η γεωγραφία του δικτύου βρέθηκε εκτεθειμένη μπροστά στα μάτια των παρευρισκόμενων: πολύχρωμοι σπάγκοι

απεικόνιζαν τα αόρατα καλώδια των ασύρματων συνδέσεων και ένωναν πιόνια από σκάκι που αντιπροσώπευαν κόμβους και κεραίες, όλα απλωμένα πάνω σε χάρτη της περιοχής - δορυφορική εικόνα από το Google maps. Ο πλαστικοποιημένος χάρτης κάλυπτε μια επιφάνεια τεσσάρων τραπεζιών. Η συνοδεία από μινιατούρες ανθρωπάκια, αγελαδίτσες και αλογάκια προσέδιδε παιχνιδιάρικη διάθεση στη συνάντηση.

Εικόνα 7.2. Εκπαιδευτικό εργαστήριο συνδιοργανωμένο από το LinKommons και το Stalgitsi.gr σε ταβέρνα στο χωριό Ράχη, Μάρτιος 2017. Φωτογραφία από το αρχείο μου.

Αφού ολοκληρώθηκε το τεχνικό μέρος του εργαστηρίου, τα δύο μέλη της ομάδας πυρήνα που ήταν παρόντες πήραν τον λόγο και μίλησαν για την ανάγκη ανάληψης πρωτοβουλίας και ευθύνης από τους χρήστες. Εξέφρασαν την κούρασή τους από την μακροχρόνια -περίπου επταετή τότε- ενασχόλησή τους με το παραμικρό ζήτημα που ανέκυπτε σχετικά με το Δίκτυο και την αδυναμία τους να συνεχίσουν στους ίδιους εντατικούς ρυθμούς. Κανένα από τα ενεργά μέλη της ομάδας πυρήνα δεν μένει μόνιμα στην περιοχή -δύο μένουν στην Αθήνα και ένας στην πρωτεύουσα του νομού όπου βρίσκονται τα χωριά του ΚΔ- και προσπαθούσαν να συνδυάζουν κάθε επίσκεψή τους με εργασίες σχετικές με το ΚΔ: εγκατάσταση νέων κόμβων και αντικατάσταση ή επισκευή παλιών, τεχνικές επιδιορθώσεις ή εκπαιδευτικά εργαστήρια. Συνεπώς, η εκπαίδευση των χρηστών του Δικτύου στο τεχνικό κομμάτι της εγκατάστασης και συντήρησης των μηχανημάτων συνέβαινε εν πολλοίς για πρακτικούς λόγους, μιας και τα μέλη της ΑμΚΕ δεν μπορούσαν να ταξιδεύουν για κάθε δυσλειτουργία του Δικτύου.

Τα μέλη της ΑμΚΕ εξέφρασαν, επίσης, παράπονα για την αντιμετώπισή τους από τους ντόπιους ως παρόχους υπηρεσιών. Κάποια στιγμή, ένας από τους χρήστες ξεκίνησε να λέει *«οπότε, εσείς έχετε εδώ τους πελάτες σας...»* και προκάλεσε την έκρηξη των μελών της ομάδας πυρήνα *«ώπα, περίμενε, το έχεις πιάσει τελείως λάθος»*. Ήθελαν να αντιστρέψουν αυτή την εσφαλμένη αντίληψη που είχαν διαπιστώσει ότι πολλοί χρήστες διατηρούσαν. Σε ιδιωτικές συζητήσεις απέδιδαν αυτή την παρεξήγηση στη δική τους άστοχη αρχική κίνηση να «προσφέρουν» το Δίκτυο στους ντόπιους δωρεάν, χωρίς προεργασία, χωρίς εκπαίδευση και χωρίς να ζητήσουν έμπρακτη συμμετοχή. Θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε την προσέγγιση αυτή συμβατή με τον τρόπο δράσης της σύγχρονης «τεχνο-επιστήμης, η οποία εφαρμόζει τις δυνατότητες που κάνει διαθέσιμες πριν να εκτιμήσει τους πιθανούς κινδύνους που συνεπάγονται» (Pestre 2003: 251). Ίσως, βέβαια, αυτός να είναι ο τρόπος που εισάγονται όλες οι νέες τεχνολογίες διαχρονικά. Ίσως η διαφορά, βάσει της οποίας αντιμετωπίζουμε τη σύγχρονη τεχνο-επιστήμη, έγκειται στο ότι μπορεί να της προσδίδουμε, λανθασμένα, αυτονομία από ευρύτερες τεχνολογίες διακυβέρνησης και σχέσεις εξουσίας.

Τώρα όμως, τα μέλη της ΑμΚΕ είχαν μετανιώσει και επιχειρούσαν να βρουν τρόπους για να επιδιορθώσουν την, αθέμιτη για τους ίδιους, σχέση «παρόχων υπηρεσίας» και «πελατών». Στο πλαίσιο αυτό, ανακοίνωσαν επίσης στους παρευρισκόμενους ότι θα άλλαζε η πολιτική τιμολόγησης των ετήσιων συνδρομών. Η νέα πολιτική θα επιβράβευε τον διαμοιρασμό της σύνδεσης και θα «φορολογούσε» τη διατήρησή της για ιδιωτική χρήση. Είχε προηγηθεί, στη διάρκεια του εργαστηρίου, η διευκρίνιση ότι δεν έφταιγε ο διαμοιρασμός για την κακή ποιότητα που μπορεί να είχε ενίοτε η σύνδεσή τους -είχαν συμβεί διάφορα ευτράπελα περιστατικά στη διάρκεια των προηγούμενων χρόνων επειδή οι χρήστες έβλεπαν τους γείτονές τους ανταγωνιστικά και δεν επιθυμούσαν να μοιράζονται τις συνδέσεις τους. Η καλύτερη σύνδεση δεν διασφαλίζεται τεχνικά από τον πολλαπλασιασμό των κεραιών, αλλά από τη στρατηγική τοποθέτησή τους. Αντιθέτως, η υπερβολική συγκέντρωση κεραιών σε μικρό χώρο δυσχεραίνει την ποιότητα του ασύρματου σήματος: η έννοια της παρεμβολής (interference).

Παράλληλα, όπως ένα μέλος της ομάδας πυρήνα δήλωνε σε συνέντευξή του σε μέλη του LinKommons, «το επιχειρηματικό μοντέλο του Stalgitsi.gr εξαρτάται πάρα πολύ από το να πιστέψουν οι άνθρωποι στην ιδέα του διαμοιρασμού», καθώς «ο επαρκής αριθμός τοπικών ακολούθων και υποστηρικτών θα εξασφάλιζε τη βιωσιμότητα.» Υπό το πρίσμα αυτών των τελευταίων αναφορών, ο διαμοιρασμός παρουσιάζεται ως πιο αποδοτικός τεχνικά και οικονομικά, στοιχείο που οι ειδικοί κρίνουν απαραίτητο για την τεκμηρίωση της κοινωνικο-πολιτικής αξίας του, όπως είδαμε στο κεφάλαιο 6. Ένας συμμετέχων στο εργαστήριο χρήστης του ΚΔ σχολίασε: «αν η χρήση της σύνδεσής μου από κάποιον άλλον δεν την χειροτερεύει, τότε γιατί να μην την μοιραστώ;». Η διαπίστωση αυτή (και η δημόσια εκφορά της) θεωρήθηκε από την ομάδα των ειδικών -ΑμΚΕ και LocalLink- ως ένδειξη σημαντικής προόδου και επιτυχίας του εργαστηρίου και καταγράφηκε (από εμένα) σε επόμενο παραδοτέο του LinKommons ως τέτοια.

Όσον αφορά το μοντέλο τιμολόγησης, στα τέλη 2017-αρχές 2018 τα μέλη της ΑμΚΕ πρόσθεσαν στη νέα πολιτική των ετήσιων συνδρομών που ανακοίνωσαν στη Ράχη ένα οικονομικό μοντέλο για την αγορά εξοπλισμού, το οποίο αντικατόπτριζε τη διατήρηση της

τακτικής ενθάρρυνσης του διαμοιρασμού και συμπληρωνόταν από μια προσέγγιση δημιουργίας κινήτρων. Συγκεκριμένα, υιοθέτησαν ένα μοντέλο «ένα-συν-ένα», βάσει του οποίου για κάθε κομμάτι εξοπλισμού -κεραία και δρομολογητή (router)- που θα αγόραζε ένας χρήστης, η ομάδα πυρήνα θα χρηματοδοτούσε άλλο ένα μέσω επιχορήγησης που έλπιζε ότι θα λάβει και τελικά, τον Ιανουάριο 2018, πράγματι έλαβε. Η προσέγγιση αυτή θα οδηγούσε, αφενός, στη συνολική αύξηση των ενεργών κόμβων, και, αφετέρου, στην εμπέδωση από τους χρήστες ότι «το τζάμπα πέθανε» και σε μεγαλύτερη δέσμευση και ευαισθησία για το Δίκτυο εκ μέρους τους. Τον Νοέμβρη 2018, τα μέλη της ομάδας πυρήνα επιβεβαίωναν ότι, σε σχέση με το παρελθόν, πολλοί περισσότεροι χρήστες του ΚΔ αγόραζαν τώρα τον εξοπλισμό τους.

Σε ένα ασύρματο κοινοτικό δίκτυο, υπάρχουν κόμβοι του δικτύου κορμού (backbone network) το οποίο συνδέει τα χωριά μεταξύ τους και κόμβοι του δικτύου πρόσβασης (access network) το οποίο συνδέει χρήστες σε κοντινές αποστάσεις, εντός κάθε χωριού συνήθως, ενώ είναι παράλληλα ανοιχτά προσβάσιμο και στους δημόσιους χώρους εντός της εμβέλειας του κάθε κόμβου. Ουσιαστικά, κάθε χρήστης-σπίτι αντιπροσωπεύει έναν κόμβο του δικτύου πρόσβασης, ενώ κάποιοι χρήστες φιλοξενούν και κόμβους του δικτύου κορμού. Αποτελεί πλεονέκτημα της τεχνολογίας (mesh) που χρησιμοποιείται το γεγονός ότι ο εξοπλισμός είναι προ-ρυθμισμένος με τέτοιο τρόπο ώστε οι διάφορες συσκευές που αποτελούν τους κόμβους του Δικτύου να αλληλοεντοπίζονται αυτόματα και να μην απαιτούν γνώσεις προγραμματισμού από τους χρήστες. Αρκεί η σύνδεση και ενεργοποίηση των εξαρτημάτων με τον κατάλληλο τρόπο, κυρίως η σωστή εγκατάσταση μιας κεραίας σε μια οροφή σπιτιού και η σωστή σύνδεση των απαραίτητων καλωδίων. Βέβαια, ένα ΚΔ χρειάζεται και κεντρική διαχείριση, η οποία αναφέρεται ως back-end διαχείριση από τα κατέχοντα γνώσεις προγραμματισμού υποκείμενα -τους ειδικούς- και αφορά την απομακρυσμένη εποπτεία και έλεγχο της υποδομής και των διασυνδέσεων μεταξύ κόμβων. Στο Stalgitsi.gr η back-end διαχείριση γίνεται από τα μέλη της ομάδας πυρήνα.

Παρότι η πρόθεση των μελών της ΑμΚΕ, και κατά δεύτερο λόγο των υπόλοιπων συντελεστών του LinKommons, ήταν να βρουν τρόπους -μέσω εκπαιδευτικών εργαστηρίων, οικονομικών

κινήτρων ή επιχειρηματολογίας με πρακτική (οικονομική και τεχνική) ή πολιτική βάση- ώστε να παροτρύνουν τους χρήστες του ΚΔ να εμπεδώσουν ότι το ΚΔ είναι «δικό τους», να ασχοληθούν περισσότερο και να αναλάβουν ευθύνες, η ομάδα πυρήνα διατηρούσε για διάφορους λόγους τον έλεγχο του Δικτύου στα χέρια της.

Σε συνέντευξη που έδωσε σε συντελεστές του LinKommons ιδρυτικό μέλος της ομάδας πυρήνα, μέρη της οποίας συμπεριλήφθηκαν σε παραδοτέο κείμενο του πρότζεκτ, επισημαίνει ότι η αγορά εξοπλισμού από έναν χρήστη μεταφράζεται στην από κοινού κυριότητα του ΚΔ, όμως διευκρινίζει ότι ο έλεγχος παραμένει αναγκαστικά στα χέρια των ειδικών:

«Το σημαντικότερο σημείο είναι ότι όποιος και αν είναι ο ιδιοκτήτης, ο εξοπλισμός χρησιμοποιείται για τον ίδιο σκοπό, τη δημιουργία μια κοινοτικής υποδομής ως κοινό. Η διακυβέρνηση του ΚΔ, ωστόσο, παραμένει κεντρική, κυρίως λόγω της έλλειψης τεχνογνωσίας από τους χρήστες. Η πλειονότητα των ανθρώπων που διαμένουν μόνιμα στην περιοχή έχει πρωτοβάθμια ή δευτεροβάθμια εκπαίδευση, το οποίο σημαίνει ότι η πλειονότητα δεν διαθέτει το υπόβαθρο ώστε να αντιμετωπίσει τα ζητήματα του ΚΔ και να διαχειριστεί τη λειτουργία και συντήρησή του. Φαίνεται ότι είναι ο ευκολότερος τρόπος για τη συντήρηση, παρακολούθηση και έλεγχο της ποιότητας της υπηρεσίας του κοινοτικού δικτύου.»

Έναν χρόνο αργότερα, μέλη του LinKommons και της ομάδας πυρήνα βρεθήκαμε στο χωριό Χόρτο. Αυτή τη φορά το εργαστήριο πραγματοποιήθηκε στο, μάλλον μοναδικό, κτίριο του χωριού που ανήκε στην κοινότητα. Στην καρφωμένη στον εξωτερικό τοίχο ταμπέλα, που διευκρίνιζε την ιδιαιτερότητα του ισόγειου κτιρίου, έγραφε: ΜΟΡΦΩΤΙΚΟΣ ΚΑΙ ΕΚΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΧΟΡΤΟΥ, και από κάτω, με πιο μικρά κεφαλαία γράμματα: ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΙΑΤΡΕΙΟ. Ακριβώς πίσω από την ταμπέλα ξεκινούσε ένας λεπτός, σκουριασμένος μεταλλικός στύλος. Ένα καλώδιο αναρριχούνταν πάνω του και στην κορυφή, πάνω από το ύψος της στέγης, βρισκόταν στερεωμένη μια κεραία του δικτύου πρόσβασης του ΚΔ. Στο βάθος ο Ύμωνας, χιονισμένος (εικόνα 6.3).

Εικόνα 7.3. Εκπαιδευτικό εργαστήριο του Stalgitsi.gr στον Μορφωτικό Εκπολιτιστικό Σύλλογο Χόρτου, με συμμετοχή λοιπών μελών του LinKommons, Μάρτιος 2018. Φωτογραφία από το αρχείο μου.

Η έμφαση δόθηκε ξανά στην πρακτική εκπαίδευση, τα μέσα οπτικοποίησης του ΚΔ χρησιμοποιήθηκαν και πάλι, αυτή τη φορά έγινε και παρουσίαση σε οθόνη προβολής. Στο Χόρτο, πιο ολιγοπληθές χωριό από τη Ράχη, ήρθαν και αυτή τη φορά άνθρωποι από διάφορα χωριά της περιοχής, άλλοι περισσότερο και άλλοι λιγότερο εξοικειωμένοι με την τεχνολογία του δικτύου, ενώ ήταν μεγαλύτερη η συμμετοχή γυναικών (τρεις σε σύνολο δεκαεφτά συμμετεχόντων), γεγονός που χαροποίησε την ομάδα των ειδικών και το επισήμαναν, τόσο επί τόπου στους παρευρισκόμενους όσο και αργότερα στην περιγραφή της συνάντησης.

Στη διάρκεια της συζήτησης, μέσα από την περιγραφή της δομής του ΚΔ και την εξήγηση των διαφορών μεταξύ δικτύου κορμού και δικτύου πρόσβασης, η κουβέντα έφτασε κάποια στιγμή στο ζήτημα της κεντρικής διαχείρισης, η οποία, όπως ανέφερα προηγουμένως, βρίσκεται στα χέρια της ομάδας πυρήνα. Μέλος της ΑμΚΕ εξήγησε ότι η ομάδα πυρήνα διατηρεί τη διαχείριση για να εξασφαλίσει την εύρυθμη λειτουργία του δικτύου:

«Αν κάποιος θέλει, μπορούμε να του δώσουμε πρόσβαση στην κεντρική διαχείριση, αλλά σταδιακά, για να σιγουρευτούμε ότι δεν θα επιβαρυνθεί το δίκτυο. Δεν θα μπορεί να μας «πετάξει έξω» εμάς, όπως γινόταν στο AWN, όπου δεν γούσταρε ο ένας τη φάτσα του άλλου και του έκοβε τη σύνδεση. Γιατί είχαμε και εμείς τέτοια περιστατικά. [...] όταν δεν έρχονται να παρακολουθήσουν τα σεμινάρια και κάνουν του κεφαλιού τους [...] Παιδιά, δε λειτουργεί έτσι ένα κοινοτικό δίκτυο.»

Το μέλος της ομάδας πυρήνα αναφερόταν σε περιστατικά στο δίκτυο πρόσβασης, εντός κάθε χωριού, όπου, λόγω προσωπικών διαφορών ή παρεξηγήσεων μεταξύ χρηστών, είχαν προκληθεί προβλήματα στο Δίκτυο. Ορισμένα εξ αυτών είχαν συμπεριληφθεί ανεκδοτολογικά στο προηγούμενο παραδοτέο του έργου ως παραδείγματα της αντίληψης των ντόπιων κατοίκων γύρω από τον παρασιτισμό (free riding) και τις επιπτώσεις για τη βιωσιμότητα του ΚΔ, όπως η φορά που ο παπάς ενός χωριού έβγαλε τον κόμβο του δικτύου κορμού από την πρίζα για να εξοικονομήσει ρεύμα ή όταν κάποιοι χρήστες ζητούσαν από τα μέλη της ΑμΚΕ να κόψουν τη σύνδεση συγχωριανών τους επειδή οι τελευταίοι χρησιμοποιούσαν το ΚΔ αλλά δεν πλήρωναν.

Μια συμμετέχουσα έκανε σε εκείνο το σημείο ένα συμπερασματικό σχόλιο: *«εσείς είστε οι δικαστές, ή μάλλον οι νομοθέτες.»* Ένα μέλος του πρότζεκτ παρενέβη για να διευκρινίσει ότι ούτε δικαστές είναι (η ομάδα πυρήνα) γιατί δεν αποφασίζουν ποιος έχει δίκιο, ούτε καν νομοθέτες, απλώς φροντίζουν το Δίκτυο, το κάνουν για την τοπική κοινωνία. Άλλο μέλος της ομάδας πυρήνα προσέθεσε: *«ουσιαστικά συναποφασίζουμε [ομάδα πυρήνα και χρήστες].»* Το πρώτο μέλος πήρε πάλι τον λόγο επαναλαμβάνοντας ότι θα δώσουν πρόσβαση στη διαχείριση σταδιακά, *«σε ανθρώπους που θα θέλουν πραγματικά να ασχοληθούν, όχι στον οποιονδήποτε».* Και συνέχισε διευκρινίζοντας: *«Οποιοσδήποτε μπορεί να μάθει, αλλά θέλει δουλειά. Κι εμείς ασχολούμαστε χρόνια και ακόμα μαθαίνουμε, κι έχουμε παρακολουθήσει και επαγγελματικά σεμινάρια. Χωρίς να θέλουμε να σας αποθαρρύνουμε.»* Τα δύο μέλη της ομάδας πυρήνα συνόψισαν και τόνισαν ότι *«η ουδέτερη λειτουργία του Δικτύου πρέπει να μένει ανεπηρέαστη.»*

Οι ειδικοί αντέδρασαν στο άκουσμα των όρων «δικαστές» και «νομοθέτες» και δεν θέλησαν να τους αποδεχτούν, εικάζω επειδή η ορολογία φέρει συνδηλώσεις ανισομερούς κατανομής ισχύος στην οποία δεν επιθυμούσαν να δίνεται έμφαση, δεδομένης της προσπάθειας για εγκαθίδρυση οικειότητας και κοινού ανήκειν με τους χρήστες, ως η «κοινότητα του Δικτύου». Στον λόγο των ειδικών συχνά εκδηλωνόταν η προσπάθεια για λείανση των διαφορών που τους χώριζαν από τους «ντόπιους», αλλά και αυτών που ενδεχομένως χώριζαν τους ντόπιους μεταξύ τους, στο πλαίσιο της κατασκευής ενός συμπεριληπτικού αφηγήματος περί κοινότητας, το οποίο θολώνει και σκιάζει τις ανισότητες ισχύος και άλλες διαφορές -ρόλων, εγγραμματοσύνης, συμφερόντων, πρόσβασης, καταγωγής, φύλου, κ.ά.

Ωστόσο, από τα λεγόμενα των μελών της ΑμΚΕ συνάγεται ότι προεξοφλούσαν ότι οι ντόπιοι δεν θα μπορούσαν να φτάσουν να γνωρίζουν όσα εκείνοι, παρότι παραδέχτηκαν ότι και οι ίδιοι είναι αυτοδίδακτοι στις τεχνολογίες τηλεπικοινωνιακής δικτύωσης. Υπαινίχθηκαν, δηλαδή, ότι οι ντόπιοι κάτοικοι δεν θα μπορούσαν να δράσουν εμπρόθετα με τον ίδιο τρόπο και να (αυτο)διδαχθούν ό,τι χρειάζεται να μάθουν για να υποστηρίξουν την κεντρική διαχείριση του ΚΔ. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι ένας λόγος για τον οποίο τα μέλη της ομάδας πυρήνα μπορεί να το πιστεύουν αυτό είναι επειδή γνωρίζουν -αν και δεν το εξέφρασαν ρητά ούτε εκείνη τη μέρα στο Χόρτο ούτε σε προγενέστερες ή μεταγενέστερες παρουσιάσεις και δημόσιες ή ιδιωτικές συζητήσεις, με ή χωρίς την παρουσία κατοίκων της περιοχής- ότι η πρόσβαση στην εκμάθηση και κατανόηση της τεχνολογίας των ασύρματων δικτύων και της κατάλληλης διαχείρισής της προϋποθέτει επίσης εξοικείωση με κώδικες επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης -τεχνικούς, γλωσσικούς, και άλλους- στους οποίους οι ίδιοι έχουν εκτεθεί από νωρίτερα στη ζωή τους και στους οποίους η πρόσβαση μη εξοικειωμένων ενηλίκων (από την αγροτική περιοχή) είναι εξαιρετικά δύσκολη.

Παρ' όλα αυτά, το εμπόδιο που τα μέλη της ομάδας πυρήνας προέταξαν ως βασικό για τη μη παραχώρηση δικαιωμάτων διαχείρισης στους χρήστες του δικτύου δεν ήταν τόσο ο τεχνικός αναλφαριθμητισμός τους ή το ελλιπές πολιτισμικό και μορφωτικό τους κεφάλαιο, όσο η αναγκαιότητα για διατήρηση της ουδετερότητας του Δικτύου, η οποία δεν τίθεται υπό

συζήτηση. Η αιτία που οι ειδικοί δεν θα εμπιστεύονταν εύκολα κάποιον ντόπιο χρήστη να είναι ουδέτερος, δηλαδή αμερόληπτος, υπονοείται ότι είναι η ανέτοιμη ηθικοπολιτική υποκειμενικότητά του, η συνακόλουθη αδυναμία (κατανόησης της ανάγκης και τήρησης του) διαχωρισμού της λειτουργίας του Δικτύου από τις διαπροσωπικές σχέσεις και ο συνεπαγόμενος κίνδυνος κατάχρησης εξουσίας, εργαλειοποίησης του Δικτύου προς ίδιο συμφέρον και πρόκλησης ζημίας σε άλλους χρήστες για τους «λάθος λόγους». Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι οι ειδικοί κρίνουν τους όρους συσχέτισης στις τοπικές κοινότητες ως ακατάλληλους για να υποστηρίξουν τις απαράβατες αρχές διακυβέρνησης μιας κοινότητας δικτύου. Με άλλα λόγια, η «παραδοσιακή» κοινότητα της άτυπης αυτορρύθμισης βάσει εγκαθιδρυμένων συγγενικών ή άλλων ταυτοτικών συσχετισμών δεν είναι συμβατή με την νέου τύπου κοινότητα που λειτουργεί με όρους δικτυακής ισοτιμίας (μεταξύ κόμβων). Για αυτό, τα υποκείμενα που ανήκουν στην πρώτη χρειάζεται να εκπαιδευτούν ούτως ώστε να εξελιχθούν σε επαρκείς κοινωνούς της δεύτερης και να κερδίσουν, σε βάθος χρόνου, το δικαίωμα ισότιμης πρόσβασης στη διαχείριση του Δικτύου, της καταστατικής υλικότητας της «νέας κοινότητας» και των δυνατοτήτων που τη συνοδεύουν.

Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε, επίσης, ότι η εξασφάλιση της ουδετερότητας επί του παρόντος, έως ότου τα υποκείμενα μετεκπαιδευτούν και είναι σε θέση να την υποστηρίξουν, προϋποθέτει και αναπαράγει συσχετισμούς εξουσίας οι οποίοι με τη σειρά τους οφείλονται σε συγκεκριμένο τρόπο με τον οποίο είναι καταμερισμένη η γνώση. Ο διαμοιρασμός της γνώσης μέσω της εκπαίδευσης παρουσιάζεται ως μια διαδικασία που θα επιτρέψει και την αναδιάρθρωση των σχέσεων εξουσίας. Βλέπουμε ότι η αρχή της ουδετερότητας ως ηθικό πρόταγμα διεκδικεί εμμέσως τον επαναπροσδιορισμό και τη ρύθμιση όχι μόνο των κοινωνικών σχέσεων, αλλά και των υποκειμενικοτήτων που καλούνται να την υποστηρίξουν, ενώ θέτει, παράλληλα, κριτήρια αξιολόγησης των υποκειμενικοτήτων, επαινώντας την ατομικιστική σε αμοιβαιότητα και ευέλικτη «νέα», και αποδοκιμάζοντας την αμιγώς ιδιοτελή και δύσκαμπτη «παλιά».

Η συζήτηση συνεχίστηκε. Κάποια στιγμή, μια άλλη κοπέλα, μιλώντας για τις διαφορές μεταξύ ίντερνετ που παρέχεται από τις εταιρείες και ΚΔ, είπε εν τη ρύμη του λόγου: «[...] το κανονικό ίντερνετ, όχι το κοινοτικό δίκτυο» και διορθώθηκε εν μέσω γέλιων. Με αυτή την αφορμή, ένα από τα μέλη της ομάδας πυρήνα βρήκε την ευκαιρία να εξηγήσει: «Εμείς δεν σας έχουμε πελάτες, εμείς είμαστε εδώ γιατί θέλουμε να φτιάξουμε κοινότητα. Μοιραζόμαστε όλα αυτά τα υλικά, τα εξαρτήματα και μοιραζόμαστε και γνώση. Οι ιδιωτικές εταιρείες δεν θα έρθουν ποτέ να σας μάθουν πώς να τα κάνετε, ενώ εμείς θέλουμε να σας δείξουμε, και η ιδέα μας είναι, το επόμενο εργαστήριο/σεμινάριο που θα γίνει σε κάποιο άλλο χωριό, να το κάνει κάποιος από εσάς.» Το κοινό γέλασε αμήχανα, βαβούρα γέμισε ξαφνικά την αίθουσα. Ο ειδικός τούς καθησύχασε: «με εμάς μαζί, με το υλικό και με υποστήριξη και με την παρουσίαση όπως είναι έτοιμη. Σκεφτείτε το πάντως, κάποιος από εσάς να μοιραστεί τη γνώση με τους υπόλοιπους.» Πράγματι, ένας εκ των πιο εξοικειωμένων με την τεχνολογία χρηστών του ΚΔ θα δίδασκε στους ομότιμους του λίγο καιρό αργότερα. Όπως θα δούμε στη συνέχεια του κεφαλαίου, η ομάδα πυρήνα, αλλά και τα μέλη του LinKommons ως ειδικοί που αναπτύσσουν μεθοδολογίες για το χτίσιμο βιώσιμων ΚΔ, προσέδιδαν ιδιαίτερη σημασία στην ύπαρξη και εκπαίδευση ενδυναμωμένων εντόπιων υποκειμένων που λειτουργούν ως τοπικοί μεσάζοντες για την εκπαίδευση και επιρροή υπέρ του Δικτύου άλλων συγχωριανών τους.

Έπειτα, σχολιάστηκαν οι θεμιτοί τρόποι προσέγγισης και εκπαίδευσης από τους συμμετέχοντες άλλων, λιγότερο ενεργών ή/και δυνάμει χρηστών. Το σχόλιο μέλους της ομάδας πυρήνα ότι «είναι μια υποδομή που μπορεί να αναπτυχθεί όσο θέλουμε εμείς να αναπτυχθεί. Όσο προστίθενται κόμβοι θα ανοίγονται νέες δυνατότητες» ακολούθησε η παρατήρηση μιας συμμετέχουσας ότι «πρέπει να πιάσει ο ένας τον άλλον έναν-έναν για να του εξηγήσει και να τον πείσει.» Ένα δραστήριο μέλος του Δικτύου παρενέβη: «θα πειστούν όλοι μόνοι τους, όταν δουν το κόστος και τις ταχύτητες. Έτσι έγινε στο δικό μας χωριό, το βλέπουν με τα μάτια τους.» Το μέλος της ΑμΚΕ επισήμανε όμως: «Δεν θέλουμε να πείθονται μόνο λόγω κόστους. Να μην το θεωρούν τζάμπα, σε σχέση με τη σύνδεση που προσφέρουν οι εταιρείες-πάροχοι. [...] Εξυπηρετούμε πρώτα τα σπίτια μας και μετά τις γειτονιές μας.» Το μέλος του

Δικτύου πρόσθεσε: «*Είπα σε έναν φίλο ότι πρώτα θα του εξηγήσω και μετά θα του το εγκαταστήσω*», αλλά ο ειδικός προέτρεψε τους συμμετέχοντες: «*να μην τους κάνετε εσείς την εγκατάσταση, να τους βοηθάτε να την κάνουν μόνοι τους.*»

Όπως οι ιδρυτές του Stalgitsi.gr αυτο-διδάχθηκαν την τεχνολογία στην πράξη, έλπιζαν ότι μέσα από εκπαιδευτικά εργαστήρια που διοργάνωναν οι ίδιοι και πρακτική (hands-on) ενασχόληση, τα μέλη-χρήστες θα ανέπτυσαν ενδιαφέρον, θα αποκτούσαν τεχνογνωσία και θα συμμετείχαν στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, διαμορφώνοντας έτσι μια κοινότητα πρακτικής. Εδώ βρίσκει απόλυτη εφαρμογή η παρατήρηση των μελετητών των Σπουδών Επιστήμης και Τεχνολογίας (STS), την οποία παραθέτουν οι Appel et al., γύρω από την αναδυόμενη φύση της ειδημοσύνης όσων διαχειρίζονται, συντηρούν και επεκτείνουν υποδομές (2018: 13). Η Powell επιβεβαιώνει ότι, καθώς διαδίδεται η τεχνολογία WiFi, οι κομπιουτεράκηδες που την πρωτοεξερεύνησαν και ανέπτυξαν αναδεικνύονται με τον καιρό σε ειδικούς (2008: 1082). Η ειδημοσύνη και η αυθεντία και των μελών της ομάδας πυρήνα του Stalgitsi.gr προέκυψαν πράγματι στο πεδίο και στην πορεία, μέσα από αυτοσχέδιες, ετερογενείς πρακτικές, βάσει μερικής γνώσης και απρόβλεπτων υλικότητων, όπως περιγράφουν οι Appel et al. για τα έργα υποδομών (ό.π.). Ωστόσο, τα συμμετέχοντα στο δίκτυο των πρότζεκτ ιδρυτικά μέλη και οι εν-τοπισμένοι στην ελληνική ύπαιθρο χρήστες-μέλη του ΚΔ δεν είχαν εκκινήσει από την ίδια αφετηρία για την απόκτηση και αναγνώριση της ειδημοσύνης τους, η οποία δεν αφορούσε αμιγώς τεχνικές δεξιότητες. Οι κυρίαρχες τεχνολογίες διακυβέρνησης προσδιορίζουν και ιεραρχούν τα διάφορα είδη ειδημοσύνης, συμβάλλοντας καθοριστικά στη συντήρηση των ανισοτήτων ισχύος μεταξύ των οντοτήτων που φέρουν και αντιπροσωπεύουν το καθένα.

Στις συναντήσεις διαμορφώνεται η υποκειμενικότητα των (διοργανωτών και συντονιστών) ειδικών και επικυρώνεται η αυθεντία τους, τόσο μέσα από την επιτέλεση συμπεριφορικών και επικοινωνιακών κανόνων και κωδίκων, όσο και μέσα από τη δράση του οραματισμού και τη διαπραγμάτευση για τους τρόπους επίτευξης των οραματιζόμενων καταστάσεων. Οι Brown et al. παρατηρούν ότι «οι συναντήσεις χρησιμεύουν για την ταξινόμηση (και αναταξινόμηση)

σχέσεων, αντιλήψεων και γνώσης, επηρεάζοντας μια σειρά από επινοημένα πλαίσια πέραν του εαυτού τους» (2017: 2, 6). Μέσα από τον οραματισμό και την ενεργοποίηση της φαντασίας γύρω από κοντινές και μακρινές μελλοντικές στιγμές συν-διαμορφώνονται και τίθενται υπό διαπραγμάτευση οι εαυτοί και οι αναμεταξύ τους σχέσεις στο συμβιωμένο, εν-τοπισμένο παρόν.

Υποστηρίζω ότι τα εκπαιδευτικά εργαστήρια συνιστούσαν ουσιαστικά υποκειμενοποιητικές διαδικασίες. Στο πλαίσιό τους προδιαγράφονταν τεχνο-οικονομικά, κοινωνικά και ηθικά χαρακτηριστικά της θεμιτής συμπεριφοράς που θα έπρεπε να υιοθετήσουν οι χρήστες: διάθεση για συμμετοχή και διαμοιρασμό, για εκμάθηση της λειτουργίας της υποδομής και των κατάλληλων τεχνικών για τη συντήρησή του· επίσης, αναγνώριση και εμπέδωση συγκεκριμένων εννοιών ως κατευθυντήριων αρχών και στόχων προς επιδίωξη. Εννοιών-αρχών όπως η βιωσιμότητα, ή η ουδετερότητα της πρόσβασης στο Δίκτυο, δηλαδή ο διαμοιρασμός ως απαραίτητη προϋπόθεση της απρόσκοπτης ροής της συνδεσιμότητας. Αρχών που υποστήριζε και η κοινοπραξία του πρότζεκτ. Μοιάζουν συναφείς οι παρατηρήσεις των Brown et al. για τις συναντήσεις, ότι «η υιοθέτηση τελετουργικών, μοτίβων, επιτελέσεων και «συνεπακόλουθης συζήτησης» (consequential talk) είναι καίριας σημασίας για την εγκαθίδρυση κύρους το οποίο επικυρώνει τον σύνδεσμο μεταξύ εσωτερικών αποφάσεων και εξωτερικής «δράσης»», και ότι «λειτουργούν ως οχήματα για καθορισμένες μορφές ενδυνάμωσης» (ό.π.: 12).

Ωστόσο, όπως σημειώνει η κοινωνιολόγος της ανάπτυξης Sarah White, «ο διαμοιρασμός μέσω της συμμετοχής δεν σημαίνει απαραίτητα διαμοιρασμό σε ισχύ» (1996: 143). Τα μέλη της ΑμΚΕ, ως «φύλακες» της ουδετερότητας και ως ανιδιοτελείς πάροχοι του ΚΔ και της εκπαίδευσης γύρω από αυτό, συγκέντρωναν «δικαιολογημένα» τον έλεγχο στα χέρια τους. Η ανισότητα στον έλεγχο είχε εμπεδωθεί ως αναγκαία συνθήκη, καθώς διασφάλιζε τις αρχές τις οποίες οι ειδικοί παρουσίαζαν ως -τεχνικά, οικονομικά και ηθικά- βέλτιστη επένδυση της τεχνολογίας. Την ίδια στιγμή, τοπικά κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά θεωρούνταν

αδιάφορα ή και προβληματικά. Συνεπαγόταν η ανάγκη για προσαρμογή τους στις νέες απαιτήσεις.

Η ελλειμματική υποκειμενικότητα των μη ειδικών ντόπιων

Πριν ξεκινήσει μια εκδήλωση που διοργάνωσε το πρότζεκτ και η ΑμΚΕ στο Σταλγίτσι το καλοκαίρι του 2017, κάποιοι από εμάς είχαμε κάτσει να φάμε σε μια ταβέρνα του χωριού. Εκεί γνώρισα έναν νέο σε ηλικία αγρότη και ιδιαίτερα ενεργό μέλος του Δικτύου. Μου μίλησε για τα προβλήματα της περιοχής: λίγοι νέοι άνθρωποι, έλλειψη γυναικών, καθόλου «ζωή» στα χωριά: *«μετά τις εννιά το βράδυ δεν βλέπεις κανέναν στον δρόμο, σε κανένα χωριό. Καμιά φορά παίρνω το αμάξι και κάνω βόλτες στα χωριά για να σκοτώσω χρόνο και δεν υπάρχει ψυχή. Αν δεν έχεις φαΐ στο σπίτι δεν τρως, δεν μπορείς να βρεις φαγητό πουθενά.»*

Με τον νεαρό αγρότη είχαμε την ευκαιρία να μιλήσουμε και σε μεταγενέστερες περιστάσεις, καθώς είχε ενδιαφερθεί για την εφαρμογή έξυπνης γεωργίας που θα παρήγε το πρότζεκτ και είχε γίνει ένας από τους «beta testers», τους «δοκιμαστές» της εφαρμογής δηλαδή, όπως εξηγώ στη συνέχεια. Μια μέρα είχα μπει στο αμάξι του και είχα τρομάξει. Έτρεχε σαν τρελός. Μου είπε γελώντας να μην ανησυχώ, θα προλάβαινε να αντιδράσει ό,τι κι αν συνέβαινε. Μια άλλη φορά μού αφηγούνταν τα κοσμοπολίτικα βιώματά του (είχε επιστρέψει στο χωριό πέντε χρόνια πριν, αφού έζησε οκτώ χρόνια στη Θεσσαλονίκη ως έφηβος), για επικίνδυνες καταστάσεις στις οποίες είχε βρεθεί (*«μη με βλέπεις έτσι ήσυχο»*), για το σημάδι του στο κεφάλι (είχε κοντέψει να σκοτωθεί). Ήταν πολλαπλά δραστήριος: πέρα από τις δύο οικογενειακές επιχειρήσεις στις οποίες εργαζόταν, ήταν πρόεδρος του πολιτιστικού συλλόγου του χωριού του, διοργάνωνε ένα διεθνές, μη κερδοσκοπικό φεστιβάλ μουσικής τέκνο κάθε καλοκαίρι στην περιοχή, ενώ ήταν ένας από τους πρωτεργάτες της νέας ένωσης αμυγδαλοπαραγωγών.

Ο συνομιλητής μου εξέφραζε συχνά τη δυσαρέσκειά του για την αδράνεια των συγχωριανών του, ακόμα και των λιγοστών νέων, που τον ανάγκαζε να «τα κάνει όλα» εκείνος. Ήδη στην

πρώτη μας συζήτηση στο Σταλγίτσι επέκρινε τη στασιμότητα των κατοίκων της περιοχής: «αν έρθεις εδώ μια οποιαδήποτε μέρα και παρατηρήσεις τι κάνουν οι άνθρωποι, θα έχεις δει τη ζωή που κάνουν για τρεις-τέσσερις μήνες. Θα καθίσουν στην ίδια καρέκλα, ακριβώς την ίδια ώρα και θα κάνουν τα ίδια πράγματα, μέρα μπαίνει μέρα βγαίνει». Μιλώντας μου για το φεστιβάλ που διοργανώνει, μου είπε ότι «έρχονται άνθρωποι από όλη την Ελλάδα. Το μόνο μέρος από όπου δεν έρχονται είναι εδώ, από αυτή την περιοχή. [...] είναι πολύ στενόμυαλοι άνθρωποι, πολύ αρνητικοί σε οτιδήποτε καινούριο. Πρώτα απορρίπτουν και μετά ακούνε περί τίνος πρόκειται.» Στο ζήτημα του ρυθμού της ζωής στο χωριό είχε αναφερθεί και μέλος της ομάδας πυρήνα, σε συζήτηση που είχαμε αργότερα μες στη μέρα: «είναι πολύ αργός, από όλες τις απόψεις: στη λήψη αποφάσεων για παράδειγμα. Από τη στιγμή που αποφασίζουν να κάνουν κάτι μέχρι τη στιγμή που πράγματι θα το κάνουν θα έχει περάσει πάρα πολύς χρόνος, αδιανόητα πολύς για τα δεδομένα της πόλης.»

Ανάμεσα στους ανθρώπους που γνώρισα στις επισκέψεις μου στην περιοχή ο νεαρός αγρότης ήταν ένας από αυτούς που συνδέθηκα περισσότερο· εν μέρει επειδή ήμασταν σχετικά κοντά στην ηλικία και κυρίως επειδή μοιραζόμασταν παρεμφερή βιώματα και κώδικες από τη ζωή στην πόλη. Οι αφηγήσεις και οι ερμηνείες του ταυτίζονταν σε μεγάλο βαθμό με αυτές των μελών της ΑμΚΕ, ωστόσο ένιωσα ότι τα λεγόμενά του είχαν μεγαλύτερη βαρύτητα και μπήκα στον πειρασμό να τα θεωρήσω εγκυρότερα, μιας και εκείνος είχε βιωμένη προσωπική εμπειρία από τη ζωή στην περιοχή. Ταυτόχρονα μιλούσε και τη «δική μου» γλώσσα: νοηματοδοτούσε συμπεριφορές και καταστάσεις μέσα από το πρίσμα κάποιου που μπορεί να αποστασιοποιηθεί από την «κοινότητά του» και να είναι κριτικός προς αυτήν. Σε κάθε περίπτωση, τα στοιχεία της υποκειμενικότητάς του ήταν συμβατά με αυτά που ζητούσε η ενασχόληση με το Δίκτυο, όπως τα εξέφραζε η ομάδα πυρήνα.

Μια εντύπωση που δημιουργείται από τα -ανεπίσημα και μη- λόγια των μελών της ομάδας πυρήνα είναι ότι αυτό που ορίζει την περιοχή και τους ανθρώπους που την κατοικούν είναι η έλλειψη: καταρχάς, έλλειψη σύνδεσης ίντερνετ και επαρκούς σύνδεσης με τον «έξω κόσμο». Σε κάθε δημόσια παρουσίαση του ΚΔ από την ομάδα πυρήνα, η περιοχή αναφέρεται ως

απομακρυσμένη και απομονωμένη, με ό,τι μπορεί αυτό να συνεπάγεται. Έπειτα, έλλειψη ενδιαφέροντος για την περιοχή από την πολιτεία και τους φορείς της αγοράς, έλλειψη ανθρώπων, κυρίως γυναικών και νέων, έλλειψη κινητικότητας, έλλειψη ακόμα και επαρκούς ελληνικότητας στο πρόσφατο παρελθόν¹¹. Επίσης, «έλλειψη σε υποδομές και εξοπλισμό, έλλειψη επίσημης εκπαίδευσης, έλλειψη συνεργατικής κουλτούρας», όπως έγραφε μέλος της ομάδας πυρήνα στα συμπεράσματα της διπλωματικής εργασίας του για μεταπτυχιακό πρόγραμμα στο ΕΟΠ. Δηλαδή, έλλειψη (επιστημονικής) γνώσης, όχι μόνο γύρω από τις νέες τεχνολογίες αλλά και γύρω από το ίδιο το αντικείμενο της δουλειάς τους, έλλειψη κατανόησης γύρω από την πολλαπλή αξία του ασύρματου κοινοτικού δικτύου, έλλειψη φαντασίας γύρω από τις δυνατότητες και τις προοπτικές που προσφέρει η ύπαρξη ενός τέτοιου δικτύου στην περιοχή, έλλειψη εξοικείωσης με πολιτικές έννοιες όπως η συλλογική χειραφέτηση, αυτοδιάθεση ή τα κοινά, έλλειψη οράματος και πρωτοβουλίας για να αλλάξουν τους όρους της ζωής τους. Εν ολίγοις, έλλειψη υλική και συμβολική, έλλειψη που χαρακτηρίζει τους ανθρώπους συνολικά ως ομοιογενή οντότητα και τον καθένα ξεχωριστά, έλλειψη που προϋπάρχει, βαραίνει το παρόν και υποθηκεύει το μέλλον.

Η έλλειψη μπορεί να βρίσκεται, λιγότερο ή περισσότερο, στην αντίληψη και των ίδιων των ντόπιων για τους εαυτούς τους, διέπει πάντως τη θεώρηση των μελών της ομάδας πυρήνα για εκείνους. Νοσταλγώντας τα παιδικά και εφηβικά τους καλοκαίρια στο χωριό (χρονοτοπίο που αντιπροσωπεύει μια μη αναστρέψιμη για τους ίδιους απώλεια), διαπιστώνοντας ιδίως όμμασι τη μετανάστευση ντόπιων κατοίκων από την περιοχή και τη σταδιακή μείωση των επισκεπτών τους καλοκαιρινούς μήνες (έλλειψη «ζωής»), και χάρη στην ενασχόληση και το ενδιαφέρον τους για νέες τεχνολογίες (το συμπλήρωμα στην έλλειψη), σκέφτηκαν ότι έλειπε από το χωριό ένας ιστότοπος, δηλαδή δημόσια εικόνα και αντιπροσώπευση στο κυρίαρχο,

¹¹ Κάποια από τα χωριά της περιοχής είναι βλαχοχώρια. Σε συζήτηση που είχα με μία κάτοικο ενός από αυτά τα χωριά, μου διηγήθηκε ότι όταν ήταν παιδί μιλούσαν βλάχικα στο σπίτι και έτσι, πηγαίνοντας στο σχολείο, τα παιδιά δεν ήξεραν ελληνικά: «Ο δάσκαλος είπε τότε στους γονείς μας να σταματήσουν να μιλάνε βλάχικα στο σπίτι γιατί τα παιδιά δεν θα μάθαιναν σωστά ελληνικά». Πρόσθεσε ότι σήμερα τα βλάχικα μιλούνται πια ελάχιστα από τις οικογένειες της περιοχής.

πλέον, μέσο επικοινωνίας. Αφού το έκαναν διαπίστωσαν ότι έλειπε η σύνδεση ίντερνετ, δηλαδή η, ταυτόχρονα συμβολική και πρακτική-ψηφιακή, σύνδεση της περιοχής με τον κόσμο.

Η άφιξη του ασύρματου κοινοτικού δικτύου σηματοδότησε μια αλλαγή σε πολλά επίπεδα. Προέκυψε ξαφνικά ενδιαφέρον και προσφορά «απ' έξω», όπως επιβεβαίωνε η έλευση υλικών και ανθρώπων. Το ΚΔ είχε εμφανιστεί ως ένας καλοπροαίρετος, μη θεσμικός, εξωτερικός αλλά ως έναν βαθμό οικείος, παράγοντας που συνέβαλλε στην κάλυψη των κενών και των ελλείψεων που ούτε το κράτος ούτε οι φορείς της ελεύθερης αγοράς μπόρεσαν ή ήταν διατεθειμένοι να καλύψουν. Άλλωστε, όπως αναλύεται στα κεφάλαια 5 και 9, για τη θεσμική και ηθική νομιμοποίηση των ενεργειών της, η ΑμΚΕ αντλεί από τη σύνδεσή τους με το υπερκρατικό πλαίσιο της Ε.Ε., την ευθυγράμμισή τους με τις ορίζουσες από αυτό το πλαίσιο αρχές και στόχους και την επακόλουθη αναγνώριση. Όπως έχουμε ήδη δει και θα δούμε ξανά στη συνέχεια του παρόντος κεφαλαίου, η νοηματοδότηση της δραστηριότητας της ΑμΚΕ ως αντιστάθμισης της κρατικής και αγοραίας αποτυχίας για προστασία πληθυσμών παραπέμπει στη ρητορική (που δικαιολογεί την αναγκαιότητα) της αναπτυξιακής βοήθειας.

Η λύση για την περιοχή, ο δρόμος προς την πλήρωση, βρίσκεται στην τεχνολογία, στο Δίκτυο, που είναι κάτι περισσότερο από μέσο κάλυψης βασικών πρακτικών αναγκών και σύνδεσης της περιοχής με τον κόσμο, με ό,τι ορίζοντες δυνατότητας η σύνδεση ανοίγει. Αν η τεχνολογική καθυστέρηση θεωρείται ένα εκ των βασικών αιτιών και πειστήριο της ευρύτερης κοινωνικο-οικονομικής οπισθοδρόμησης της περιοχής, τότε η ανατροπή της λογίζεται ως απαραίτητη προϋπόθεση για τη διόρθωση των λοιπών δεινών. Εξάλλου, πέραν των άμεσων υλικών οφελών που προσφέρει, σύμφωνα με την οπτική της ομάδας πυρήνα και των «εξωτερικών» ειδικών, το Δίκτυο συνιστά δυνητικά μέσο πολιτικής εκπαίδευσης, μέσο ενεργοποίησης της φαντασίας, δημιουργίας ή ενδυνάμωσης δεσμών αλληλεγγύης και κοινότητας, και διαμόρφωσης υποκειμένων που επιλέγουν να μοιράζονται, να συνεργάζονται, να συναποφασίζουν, να κατέχουν και να διαχειρίζονται από κοινού.

Ωστόσο, υποστηρίζω ότι η ρητορική και οι πρακτικές της ομάδας πυρήνα, όπως διαπνέονται από τη «χακερική κουλτούρα» και τα ψηφιακά κοινά, την ποιητική των υποδομών και των νέων τεχνολογιών, αλλά και από την κυρίαρχη λογική της μετα-πολιτικής τεχνο-οικονομικής προόδου, αναπαράγουν, συντηρούν, έστω ως έναν βαθμό, την ελλειμματική υποκειμενικότητα των ντόπιων, και πάντως ορίζουν τις προϋποθέσεις της υπέρβασής της, βασική ανάμεσα στις οποίες συγκαταλέγεται η παραδοχή εκ μέρους των ίδιων των ντόπιων της ύπαρξης των ελλείψεων και η διάθεση για κάλυψή τους. Τα μέλη της ΑμΚΕ, από τη μία υποστηρίζουν διαδικασίες πολιτικής χειραφέτησης, και από την άλλη συμβάλλουν στην παγίωση της υποκειμενικότητας των μελών του Δικτύου σε μια φάση ελλιπούς ή ανολοκλήρωτης ενηλικίωσης.

Οι ειδικοί είναι υποκείμενα που προβαίνουν σε «ενδυναμωτικές» δράσεις, ωστόσο, από τη μία δεν παραχωρούν αντίστοιχα τον έλεγχο, και από την άλλη επιτελούν και, πιθανόν ασυνείδητα, παρουσιάζουν δικά τους στοιχεία υποκειμενικότητας ως κατάλληλα προς υιοθέτηση για την επίτευξη των επιθυμητών σχέσεων και δράσεων. Καθώς, όμως, είναι εξαιρετικά δύσκολο για τους μη ειδικούς να αποκτήσουν τα στοιχεία αυτά, γεγονός που τους υπενθυμίζεται συχνά, ρητά ή έμμεσα, ο δρόμος προς την «ενδυνάμωση» γεμίζει με ανυπέρβλητα εμπόδια. Οι ειδικοί δρουν ως μεσάζοντες, εκπροσωπώντας την κοινότητα του Δικτύου «προς τα έξω», και τον «έξω κόσμο» -με προεξέχουσα την πρωτοπορία των ψηφιακών τεχνολογιών- προς την κοινότητα. Ωστόσο, το προδιαγεγραμμένο και επιβαλλόμενο συνοδευτικό πλέγμα αρχών, γνώσεων και συσχετισμών που συνιστά, υποστηρίζει και νομιμοποιεί την υποκειμενικότητά τους παραμένει «ξένο» και απρόσιτο για τους ντόπιους.

Τον Μάρτιο του 2018 οι συντελεστές του LinKommons Localink, ΕΟΠ και ΑμΚΕ Stalgitsi.gr διοργάνωσαν «συνάντηση συμμετοχικού σχεδιασμού» με τους beta testers της εφαρμογής έξυπνης γεωργίας στο χωριό Χόρτο, αργότερα την ίδια ημέρα που είχε λάβει χώρα το εκπαιδευτικό εργαστήριο που περιγράφηκε νωρίτερα. Σε μια στιγμή της συνάντησης συζητήθηκε ότι θα είναι δύσκολο για τους αγρότες να χρησιμοποιούν την εφαρμογή την ώρα που εργάζονται, δηλαδή να σταματούν και να σημειώνουν στο κινητό τους. Ένας από τους

ειδικούς είπε ότι η εφαρμογή θα μπορούσε να έχει αναγνώριση φωνής. Τότε, ένας εκ των beta testers αγρότες σχολίασε ότι η εφαρμογή θα «τρελαθεί» αν ακούσει εντολές στα ελληνικά της τοπικής διαλέκτου, και προκάλεσε τα γέλια όλων των παρευρισκόμενων. Μέσα από αυτό το περιστατικό, υποστηρίζω ότι αναδεικνύεται η επίγνωση των ντόπιων αγροτών ότι όχι μόνο η τεχνολογία, αλλά και ο κυρίαρχος λόγος με τον οποίο η τεχνολογία ταυτίζεται, δεν είναι «δική τους». Η γλώσσα των ειδικών είναι διαφορετική, «ανώτερη», ωστόσο μπορεί να γίνει προσπάθεια ώστε να μεταφραστεί στα δικά τους συμφραζόμενα. Το αντίστροφο, όμως, είναι αδύνατο και για αυτό αστείο. Η γλώσσα της εφαρμογής δεν θα μπορούσε να είναι η τοπική διάλεκτος. Παρότι η γλώσσα της εφαρμογής, όπως την είχε συντάξει ο προγραμματιστής του ΕΟΠ ως εκείνη τη φάση, ήταν ένα συνονθύλευμα αγγλικών και ελληνικών, γεμάτο ορθογραφικά λάθη και εννοιολογικές ανακρίβειες.

Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, στον λόγο των εξωτερικών του τοπικού πληθυσμού ειδικών η κοινότητα υφίσταται, και ο εν-τοπισμός της αποτελεί τεκμήριο «αυθεντικότητας» και δυνατοτήτων για τη σφυρηλάτηση άμεσων, συνεκτικών δεσμών και πρακτικών αμοιβαιότητας. Ταυτόχρονα, υποδηλώνει στασιμότητα και ελλειμματικότητα. Ως μέσο ανατροπής αυτής της συνθήκης προτείνονται ως συνεργατικές αρχές η συμμετοχή και ο διαμοιρασμός, για την επίτευξη ενός ανανεωμένου είδους κοινότητας, της ενδυναμωμένης κοινότητας πρακτικής.

Η επίτευξη του στόχου αυτού περνάει μέσα από τον εξορθολογισμό της συμπεριφοράς και την ανάληψη (ατομικής) ευθύνης, την ανάπτυξη της επίγνωσης από τα ίδια τα υποκείμενα που απαρτίζουν την κοινότητα για την πολιτική διάσταση και τις οικονομικές και άλλες προεκτάσεις που μπορεί να έχει η οικειοποίηση και χρήση του όρου, με συγκεκριμένο πάντως σημασιολογικό φορτίο: η (τοπική) κοινότητα όχι πια ως διοικητική μονάδα της τοπικής αυτοδιοίκησης ή (μόνο) ως άτυπη ομάδωση θεωρούμενη μέσα από ένα ρομαντικό-νοσταλγικό πρίσμα, ούτε ως φαντασική κατασκευή βάσει κοινής πολιτισμικής ταυτότητας, αλλά ως αυτόνομη, αυτοδιατιθέμενη ομάδωση, βιώσιμη καθότι ορθολογικά διαχειριζόμενη, χωρικά, τεχνικά και οριοθετημένη από το Δίκτυο. Μια ομάδωση με τέτοια χαρακτηριστικά θα ήταν ικανή -και θα νομιμοποιούνταν, όπως συζητήσα στο κεφάλαιο 6- ακόμα και να εμπορευτεί τον εαυτό

της, ή στοιχεία της. Επίσης, θα ήταν, θεωρητικά, σε θέση, να διαχειριστεί (συλλογικά και ορθολογικά) το Δίκτυο, το οποίο την συνδέει υπερ-τοπικά και την συγχρονίζει με κεντρικούς τόπους, ροές και ρυθμούς, την εκσυγχρονίζει και την αναβαθμίζει, με αυτό τον τρόπο, σε αξία.

(Εκ)συγχρονισμός και χρονοκρατία

Ο γεωγράφος David Harvey υποστήριξε ότι η ανάπτυξη των υποδομών στον καπιταλισμό έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαδικασία που ο ίδιος ονόμασε «χωρο-χρονική συμπίεση» (1989, αναφέρεται στο Barry 2020: 92). Πράγματι, η χωρο-χρονική συμπίεση που επιτρέπει η υποδομή ασύρματης δικτύωσης παρουσιάζεται από τους ειδικούς ως απαραίτητη συνθήκη (εκ)συγχρονισμού και όπλο ενάντια στην ερήμωση της περιοχής και την περιθωριοποίηση των κατοίκων. Στον οραματισμό των ειδικών δεν είχε θέση ένα προ-τεχνολογικό παρελθόν ή ένα εξω-τεχνολογικό μέλλον. Η πίστη σε πολιτικές δυνατότητες αυτάρκειας, αυτοδιάθεσης και αυτοπροσδιορισμού, την οποία πρεσβεύει και η θεώρηση των ψηφιακών κοινωνιών, περνούσε μέσα από χρονοτοπία και ρυθμούς που διαπνέονται από κυρίαρχες θεωρήσεις του κόσμου του-ενός-κόσμου και διέτπουν, επίσης, τη σύγχρονη συνθήκη ψηφιακής συσχέτισης.

Συμφωνώ με τον Appadurai όταν λέει ότι βλέπει «την «τοπικότητα» ως κατά κύριο λόγο σχεσιακή και εξαρτώμενη από το συγκείμενο, παρά ως βαθμωτή ή χωρική» (1995: 204). Επιπλέον, εντοπίζει ως έλλειμμα των προσεγγίσεων που εστιάζουν στην υλική παραγωγή της τοπικότητας την απουσία της θεώρησής της «τόσο ως γενικής ιδιότητας της κοινωνικής ζωής και ως συγκεκριμένης αξιολόγησης της ιδιότητας αυτής» (ό.π.: 205). «Οποιοδήποτε χτίσιμο τοπικότητας έχει μια στιγμή αποικιοποίησης», επισημαίνει ο Appadurai, «με την έννοια ότι εμπεριέχει την επιβεβαίωση κοινωνικά (συχνά τελετουργικά) οργανωμένης ισχύος πάνω σε τόπους που θεωρούνται ως πιθανά χαωτικοί ή επαναστατικοί» (ό.π.: 208-9).

Το «τοπικό» παίρνει αξία μόνο μέσα από κυρίαρχες νοηματοδοτήσεις, οι οποίες είναι οι ίδιες που το προσδιορίζουν ως ελλειμματικό και υπάλληλο, και μόνο εφόσον φανούν οι δυνατότητες

υπέρβασης ή/και μετασχηματισμού των, καταστατικών κατά τα άλλα, αρνητικών στοιχείων του. Η «τοπικότητα» σημαίνει λιγοστές συνδέσεις και διαντιδράσεις, ως εκ τούτου ανεπαρκή αλλαγή και σε αργό, άρα ανεπαρκή ρυθμό. Βάσει της ιδεολογίας και του χρονοτόπου της γραμμικής προόδου, η ερήμωση εννοείται ως σύμπτωμα της στατικότητας, άρα ως παρέκκλιση. Σε αντίθεση με τα αστικά κέντρα, η «υπαίθρια τοπικότητα» προσφέρεται για αναβάθμιση μέσω πειραματισμού με «εναλλακτικές» μορφές κοινωνικο-πολιτικής οργάνωσης όχι μόνο χάρη στην ευκολία οριοθέτησης (των χώρων, πόρων και ανθρώπων) της, αλλά και χάρη στην ένδειά της.

Παράλληλα, θυμίζω την παρατήρηση των Kirtsoglou και Simpson, ότι «ο ηγεμονικός χρονοτόπος (chronotope) της περιοδικοποιημένης ιστορίας και των προσανατολισμένων στο μέλλον αντιλήψεων της προόδου είναι μια εκδήλωση της χρονοκρατίας επειδή είναι ένα χρονοτοπίο (timescape) από το οποίο πρόσωπα και κοινότητες μπορούν να εκ-τοπιστούν» (2020: 9). Η κυριαρχία του «κόσμου του-ενός-κόσμου» προϋποθέτει την επιβολή μιας «χρονικότητας του-ενός-χρόνου» (Bonelli 2019, αναφέρεται στο Otsuki et al. 2019: 11).

Η ανάγκη των ντόπιων για εκσυγχρονισμό θυμίζει αυτό που οι Kirtsoglou και Simpson ονομάζουν «την εγγενή σε λόγους και πρακτικές της αστικής ανάπτυξης [μεταξύ άλλων πεδίων] άρνηση της συγχρονικότητας» (ό.π.: 21). «Καθώς αυτά τα αφηγήματα (και τα πρότζεκτ δομικής προσαρμογής εντός των οποίων υλοποιούνται) θεωρητικά επιδιώκουν να συμβιβάσουν ασύμφωνες χρονικότητες, στην πραγματικότητα επιβάλλουν ένα συγκεκριμένο, βιομηχανικό και μετα-βιομηχανικό όραμα του συγχρονισμού, το οποίο ουσιαστικά αρνείται τη συγχρονικότητα στο πιο θεμελιώδες επίπεδο» (ό.π.).

Σύμφωνα με τη Δέλτσου, «φαίνεται ότι ο ορισμός της ταυτότητας του «άλλου» επιτυγχάνεται μέσω της σύνδεσης του χώρου με ιδιότητες του χρόνου» (1996: 97). Η Δέλτσου παρατηρεί ότι «η άρνηση του αυθεντικού παρόντος των αγροτικών πληθυσμών είναι μια ιδεολογική πρακτική, που χαράσσει διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα σε ομάδες, κατασκευάζοντας «εμάς» και τους «άλλους»» (ό.π.), και επισημαίνει ότι «η εθνογραφική έρευνα έχει σκοπό όχι

μόνο να δείξει ότι η τοπικότητα είναι το αποτέλεσμα διαχωρισμού, αλλά και να αναδείξει ότι σε πρακτικές που αναφέρονται σε- και κατασκευάζουν το «τοπικό» υπάρχει μια ενσωματωμένη ιδεολογία διαχωρισμού και έλλειψης σύνδεσης μεταξύ τόπων» (2000: 120). Στο πεδίο υπό μελέτη, και στο ευρύτερο προτζεκτιακό-αναπτυξιακό οικοσύστημα υποστηρίζω, το «τοπικό» χρησιμοποιείται και (ανα)παράγεται από υποκείμενα που δεν ανήκουν σε αυτό ως σημαίνον ελλειμματικότητας, το οποίο δικαιολογεί την άρνηση της συγχρονικότητας και δεν περιγράφει βιωμένες σχέσεις, αλλά στην ουσία υποδηλώνει την ανισότητα που ενυπάρχει στη διαμόρφωσή τους.

Το πρόταγμα για ενδυνάμωση και αυτοδιάθεση των μελών της «τοπικής κοινότητας» συνοδεύονταν από την επιταγή για (εκ)συγχρονισμό μέσω της (υποδομής) ψηφιακής διασύνδεσης, εντάσσονταν σε κυρίαρχες λογικές, υλικούς και συμβολικούς όρους, και επιβεβαίωνε την εμπεδωμένη ασυμμετρία των χρονικοτήτων, δεδομένης της καθιερωμένης ηγεμονίας του, ψηφιακά υποστηριζόμενου σήμερα, ρυθμού της καπιταλιστικής προόδου.

Ο γεωγραφικός περιορισμός των κατοίκων της περιοχής του Δυτικού Ύμωνα συνεπάγεται και χρονική στασιμότητα. Με τη σειρά της, η απουσία συγχρονικότητας με τις κεντρικές εξελίξεις αποτελεί (υποστασιοποιητική) απόδειξη ελλειμματικότητας και «υποανάπτυξης», για την πλήρωση της οποίας απαιτείται «εξωτερική» και «ειδική» βοήθεια. «Η ετερότητα είναι και διαφορά στον χρόνο» (Deltou 1996: 96) στο Δυτικό αξιακό σύστημα της προσανατολισμένης στο μέλλον γραμμικής ιστόρησης της προόδου. Όποιος χαρακτηρίζεται από άλλους ως «σε καθυστέρηση» ή «πίσω στις εξελίξεις» σημαίνει ότι αναμφίβολα υστερεί σε ισχύ. Ο ίδιος ο χαρακτηρισμός είναι μια ετεροποιητική πράξη υπεροχής που επιβεβαιώνει την αδυναμία και την αναπαράγει.

Η εξάλειψη ή έστω μετριασμός της υλικής και οντολογικής υστέρησης περνάει μέσα από την κατάλυση της χωροχρονικής απόστασης που προσφέρει ο συγχρονισμός μέσω ψηφιακής διασύνδεσης. Χάρη στο ίντερνετ που «έφερε» το Stalgitsi.gr κατέστη δυνατή η ηλεκτρονική συνταγογράφηση ή το εξ αποστάσεως φροντιστήριο, παραδείγματα -υγεία και παιδεία- που

αναφέρονται ως προεξέχοντα στο αφήγημα της ΑμΚΕ. Εξάλλου, όταν εισάγεται η συγχρονικότητα που επιτρέπει η ψηφιακή τεχνολογία δικτύωσης καθίσταται δυνατή η αποεδαφικοποίηση οποιουδήποτε τόπου. Με αυτό τον τρόπο, η εντοπιότητα παύει να θεωρείται «άλλη»: αναβαθμίζεται και δεν συνεπάγεται πλέον στέρηση και καθυστέρηση. Η σύνδεση μέσω του δ(ιαδ)ικτύου, η οποία επιταχύνει τον ρυθμό της ζωής στην ύπαιθρο, υπόσχεται συγχρόνως «γέμισμα» του χώρου, αφού λογίζεται ως όπλο ενάντια στην ερήμωση. Η (συγχρονική) συνδεσιμότητα επιτρέπει την απρόσκοπτη ροή πληροφορίας, κεφαλαίου, αγαθών, ακόμα και ανθρώπων, την οποία απολαμβάνουν οι συντελεστές του πρότζεκτ, ακαδημαϊκοί και ακτιβιστές, συμπεριλαμβανομένων των μελών της ομάδας πυρήνα της ΑμΚΕ, καθώς ζουν και εργάζονται σε μεγάλες ευρωπαϊκές πόλεις που συνιστούν κέντρα λήψης αποφάσεων, συσσώρευσης χρηματοοικονομικής δραστηριότητας, υποδομών διασύνδεσης, ως κόμβοι του παγκόσμιου δικτύου κυρίαρχης δραστηριότητας (Castells 2010: xxxv).

Έχω υποστηρίξει ότι, όπως και με τους προβληματισμούς της ανθρωπολογίας σχετικά με τον αλλοχρονισμό της εθνογραφίας, το παρόν «ανήκει» στους ειδικούς, στην ομάδα πυρήνα, ως αφηγηματικός χρόνος. Στο αφήγημα της ομάδας πυρήνα ο χρόνος χωρίζεται στη «σκοτεινή» εποχή πριν το Δίκτυο και στο φωτεινό παρόν με το Δίκτυο που δικαιολογεί αισιοδοξία για το μέλλον. Στα παραδοτέα του LinKommons παρουσιάζεται ότι οι πιο δραστήριοι, «ενδυναμωμένοι» ντόπιοι χρήστες του ΚΔ «εισήλθαν» στον χρόνο του πρότζεκτ μέσω διαδικασιών συμμετοχικού σχεδιασμού, και η συμμετοχή τους αναφέρεται ως απόδειξη της συμπερίληψης των αναγκών και της γνώμης τους και, άρα, της εκπλήρωσης του στόχου της ενδυνάμωσης. Στα αφηγήματα των ειδικών αποτυπώνεται το διαχρονικό αλλά παρωχημένο παρόν της αγροτικής ζωής και των πρακτικών των αγροτών, και, παράλληλα, η ανάγκη τους για εκσυγχρονισμό και μετάβαση σε ένα μέλλον, πτυχές του οποίου αποτελούν παρόν σε άλλους τόπους, ενώ άλλες πτυχές του είναι οραματικές και πρωτοποριακές και δεν έχουν πραγματοποιηθεί ποτέ και πουθενά, από όσο γνωρίζουν οι συντάκτες ειδικοί τουλάχιστον.

Πέρα από το αφήγημα όμως, στα χέρια των ειδικών βρίσκεται και η χρονικότητα της διαχείρισης του Δικτύου, κυρίως οι εκπαιδευτικές συναντήσεις και οι επισκέψεις τους στην

περιοχή για εγκαταστάσεις και επιδιορθώσεις. Οι συναντήσεις των εργαστηρίων κατασκευάζουν τον χωροχρόνο όπου ο ρυθμός της ζωής των κατοίκων της περιοχής και των μελών της ομάδας πυρήνα τέμνεται, συνήθως με τους όρους και βάσει της διαθεσιμότητας των δεύτερων. Στις συναντήσεις επιτελείται η ιεραρχία βάσει ειδημοσύνης, όπως είδαμε, και διαμορφώνεται ο οραματισμός για το μέλλον της κοινότητας μέσα από κυρίαρχα χρονοτοπία, όπως θα δούμε αναλυτικότερα στο κεφάλαιο 8.

Έπειτα, ο «εξωτερικός» χρόνος -των πρότζεκτ, των επιδοτήσεων, των ειδικών- όχι μόνο ορίζει τις εξελίξεις τοπικά, καθώς η δραστηριότητα νομιμοποιείται, διεξάγεται και περιγράφεται εντός του, αλλά και προδιαγράφει τη χρονικότητα στην οποία πρέπει να προσαρμοστούν τα μέλη του Δικτύου, παράλληλα με τις χρονικότητες της καθημερινής τους ζωής. Όπως τα εντόπια υποκείμενα δεν παράγονται αφηγηματικά μέσω τοπικής γνώσης, αντιλήψεων και πρακτικών -το οποίο επιβεβαιώνει ότι επαρκεί για το πρότζεκτ η συνήθης χρήση της έννοιας της κοινότητας, η οποία αναπαράγει «γενικευτικά, ουσιοποιητικά πρίσματα θέασης των αγροτικών κοινοτήτων ως κλειστών και ομοιογενών συστημάτων» (Πετρίδης 2011: 91)- έτσι και οι συσχετιζόμενες χρονικότητες της ζωής τοπικά θεωρούνται συναφείς στον βαθμό που αφορούν τη δικτυακή υποδομή. Χαρακτηριστικό είναι ότι στη διαδικασία συμμετοχικού σχεδιασμού για την εφαρμογή έξυπνης γεωργίας περισσότερο από ό,τι σε οποιαδήποτε άλλη περίπτωση στο πλαίσιο του πρότζεκτ λήφθηκε υπόψη ο τοπικός χρόνος: η καθημερινή ζωή «συγχρονίστηκε» με το πρότζεκτ μέσα από την ένταξη της χρονικότητας της αγροτικής εργασίας στο τεχνολογικό εργαλείο.

Η υποδειγματική υποκειμενικότητα των «συνεργαζόμενων μελών»

Αυτοί που παίρνουν τα εύσημα για την μετατόπισή της υποκειμενικότητάς τους προς μια νέα θέση, όχι ισότιμη με των μελών της ομάδας πυρήνα, ούτε θεσμικά καθώς δεν γίνονται μέλη της ΑμΚΕ, ούτε ως προς τον βαθμό ελέγχου πάνω στο Δίκτυο, αλλά πάντως διακριτή από τα υπόλοιπα μέλη-χρήστες του ΚΔ τοπικά, είναι τα «συνεργαζόμενα μέλη». Οι μόνιμοι κάτοικοι,

δηλαδή -ένας ανά χωριό την περίοδο των επιτόπιων επισκέψεών μου- οι οποίοι είχαν ενδιαφερθεί αρκετά ώστε να εκπαιδευτούν πάνω στην τεχνική λειτουργία του Δικτύου τοπικά στα χωριά και να υιοθετήσουν τις αξίες και τους στόχους του ΚΔ. Χάρη στη δέσμευση και τη συνεισφορά τους είχαν κερδίσει την αναγνώριση της ομάδας πυρήνα, όπως αντανακλά το γεγονός ότι έχουν θέση, επωνυμία και πρόσωπο (φωτογραφία) στη δημόσια εικόνα της ΑμΚΕ, στον ιστότοπό της, στη σελίδα «προφίλ», κάτω από τα μέλη της ομάδας πυρήνα, κατηγοριοποιημένοι ως «Η κοινότητά μας». Στα παραδοτέα του LinKommons αναφέρονται ως «εντόπιοι υποστηρικτές» (local champions) ή «ενεργά εντόπια υποκείμενα» (engaged local actors) και επισημαίνεται κατ' επανάληψη ο αποφασιστικής σημασίας ρόλος τους για την υιοθέτηση της εφαρμογής έξυπνης γεωργίας ή του ίδιου του Δικτύου και των αρχών του από τα υπόλοιπα μέλη-χρήστες του ΚΔ, και γενικά για την εγκαθίδρυση εμπιστοσύνης μεταξύ ΑμΚΕ και «τοπικής κοινότητας». Το σημείο αυτό -οι «ντόπιοι σύμμαχοι»- παρουσιαζόταν στα παραδοτέα ως απαραίτητη μεθοδολογική παράμετρος που θα έπρεπε να λάβει υπόψη του κάθε παρεμφερές εγχείρημα ΚΔ, οι ειδικοί που το σχεδιάζουν και υλοποιούν, δηλαδή. Οι ντόπιοι σύμμαχοι έχουν κατανοήσει την πρακτική αξία των καινοτομιών και ενστερνιστεί τις ηθικοπολιτικές αξίες που αυτές φέρουν, συμβάλλοντας στην προώθησή τους στους συγχωριανούς τους με τρόπο που δεν μπορούν «εξωτερικά» άτομα.

Καθώς δεν διεξήγαγα επιτόπια έρευνα στην περιοχή δεν διαθέτω αρκετά στοιχεία για τα συνεργαζόμενα μέλη. Διατηρώντας ορισμένες επιφυλάξεις για την ακρίβεια όσων ακολουθούν, μπορώ να επαληθεύσω ότι όλοι τους ήταν άντρες, μεταξύ 30 και 65 ετών, και πολλαπλά δραστήριοι ο καθένας στο χωριό του, πέρα από την ενασχόληση με το ΚΔ. Στις επισκέψεις μου εκεί γνώρισα και συνομίλησα λιγότερο ή περισσότερο με τέσσερις εξ αυτών, χωρίς να μπορώ να επιβεβαιώσω ότι μοιράζονται άλλα στοιχεία -χαρακτηριστικά, ενδιαφέροντα ή στόχους. Απ' όσο ξέρω, οι επαφές μεταξύ τους είχαν ως κύρια αιτία και αφορμή το ΚΔ.

Οφείλω να επισημάνω ότι, εκ των τεσσάρων «beta testers» της εφαρμογής έξυπνης γεωργίας, οι τρεις ήταν συνεργαζόμενα μέλη. Οι εν λόγω άντρες ήταν ήδη φιλικά προσκείμενοι προς το Δίκτυο, βασικοί παράγοντες στην υποστήριξη του Δικτύου τοπικά, και θεωρούνταν

«δραστήριοι» από τα μέλη του Stalgitsi.gr, στοιχείο που καθιστούσε πιθανότερο να θέλουν να ασχοληθούν. Πέρα από τη συμβολή που θα είχαν στην ανάπτυξη της εφαρμογής, άπαξ και θα ήταν έτοιμη προς χρήση θα προήγαν την υιοθέτησή της από άλλους αγρότες της περιοχής.

Ο όρος «beta tester» προέρχεται από το πεδίο του ψηφιακού προγραμματισμού και περιγράφει τα άτομα που συμμετέχουν στη δεύτερη φάση των δοκιμαστικών ελέγχων ενός λογισμικού ηλεκτρονικών υπολογιστών. Από την ομάδα των ειδικών χρησιμοποιούνταν, επίσης, ο όρος «power user», ο οποίος υποδηλώνει τον χρήστη ενός λογισμικού που, ενώ μπορεί να μην κατέχει γνώσεις προγραμματισμού, αποκτά σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη κάποιου ψηφιακού προϊόντος χάρη στις εκτενείς γνώσεις του γύρω από το αντικείμενο εφαρμογής και στις αυξημένες απαιτήσεις του σχετικά με τη λειτουργικότητα του προϊόντος.

Στα συνεργαζόμενα μέλη «φωτογραφίζεται» από την ομάδα πυρήνα -όπως συμβαίνει επίσης στα κείμενα του LinKommons- η επιθυμητή υποκειμενικότητα ενός ντόπιου χρήστη ενός ΚΔ: ενεργός, δυναμικός, ενθουσιώδης, υπεύθυνος, με κοινωνική και πολιτική συνείδηση συμβατή προς τις αρχές και αξίες των κοινοτικών δικτύων, όπως τις διακηρύσσει και ενστερνίζεται η ΑμΚΕ, ορθολογικός. Μια υποκειμενικότητα σε μεγάλο βαθμό κανονισμένη ρητορικά, όχι μόνο ως προς την ηθικοπολιτική της οριοθέτηση, αλλά και βάσει υλικοτεχνικά καθορισμένων αναγκών. Όσο «εγγραμμάτιζονταν» βάσει αυτών των προϋποθέσεων τα μέλη του Δικτύου, τόσο ανέρχονταν σε μια συμβολική ιεραρχία, όμως όχι ανάλογα σε επίπεδο λήψης αποφάσεων.

Σε κείμενο, όπου το ΚΔ παρουσιάζεται στην ιστοσελίδα της βάσης δεδομένων καλών πρακτικών της Ε.Ε. «Europe Connected», συντίθενται τα πεπραγμένα της ΑμΚΕ και οι στόχοι προς επίτευξη όσον αφορά την κοινότητα, και σκιαγραφείται, παράλληλα, η υποκειμενικότητα που την στηρίζει και διαμορφώνεται από αυτήν:

«Η καλλιέργεια μιας δυνατής κοινότητας είναι σημαντική για την οργάνωση όλων αυτών των δραστηριοτήτων [των σεμιναρίων και εργαστηρίων] και για τη συντήρηση της υποδομής. Με τη δύναμη να αποφασίζει πότε, πού και πώς να επεκτείνει αυτή την

υποδομή και με τη δυνατότητα να αναπτύσσει τις δικές της υπηρεσίες, αυτή η κοινότητα αναδεικνύει μια διαφορετική σχέση με την τεχνολογία: αντί για απλοί καταναλωτές, αυτοί οι άνθρωποι γίνονται άτομα που συμβάλλουν στον αντίκτυπο (impact enablers) για την περιοχή τους.»

Σύμφωνα με το αφήγημα των ΚΔ, όπως το (ανα)παράγει και το πρότζεκτ, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι τα συνεργαζόμενα μέλη αποτελούν δραστήριες, υποδειγματικές υποκειμενικότητες εν-τω-γίνεσθαι που μπορούν να λειτουργήσουν ως «οδηγοί» για άλλα άτομα. Ωστόσο, μια τέτοια θεώρηση αφενός παραβλέπει την πολυπλοκότητα των τοπικών κοινωνικών σχέσεων περιορίζοντάς τις στις αλληλεπιδράσεις που αφορούν το Δίκτυο, και αφετέρου, δεν εξετάζει τους όρους με τους οποίους τα εν λόγω υποκείμενα μπορούν να (συνεχίσουν να) «γίνονται», στο δεδομένο πλαίσιο. Εν πάση περιπτώσει, όπως ανέλυσα νωρίτερα στην περιγραφή του εργαστηρίου στο Χόρτο, ακόμα και τα συνεργαζόμενα μέλη στερούνταν τα χαρακτηριστικά εκείνα που θα τα καθιστούσαν «πλήρη» μέλη, γεγονός που αντανάκλαται και στη μη πρόσβασή τους στον κεντρικό έλεγχο και διαχείριση του Δικτύου. Μπορούμε, επομένως, να συμπεράνουμε ότι ακόμα και η υποδειγματική αυτή υποκειμενικότητα, παρότι λιγότερο ελλειμματική, παραμένει ανολοκλήρωτη.

Όπως είδαμε, η εκπαίδευση και η επιταγή για συμμετοχή των χρηστών του ΚΔ δεν αφορούσε μόνο τη χειραφέτηση ή ενδυνάμωσή τους, αλλά ήταν εν πολλοίς πρακτικό ζήτημα: για την αποφόρτιση της ομάδας πυρήνα χωρίς να επιβαρυνθεί η λειτουργία του Δικτύου χρειαζόταν η όσο το δυνατόν πιο ενεργή ενασχόληση όσο περισσότερων ατόμων γινόταν. Πράγματι, τα μέλη-χρήστες του ΚΔ που υπηρετούσαν με περισσότερη αφοσίωση και πίστη το Δίκτυο, αυτοί των οποίων την εθελοντική συμβολή αναγνώριζε η ομάδα πυρήνα και χάρη στην οποία τους προσέδιδε ανώτερη θέση σε μια άτυπη συμβολική ιεραρχία μεταξύ χρηστών, ήταν αυτοί που είχαν δείξει και περισσότερο ζήλο να αποκτήσουν και είχαν πράγματι αποκτήσει τεχνικές δεξιότητες: αυτοί στους οποίους τα μέλη της ΑμΚΕ μπορούσαν να στηριχθούν για την αντιμετώπιση τεχνικών προβλημάτων που ανέκυπταν όταν οι ίδιοι απουσίαζαν. Μπορώ να επιβεβαιώσω ότι οι τεχνικά καταρτισμένοι χρήστες ήταν επίσης εκείνοι που περισσότερο είχαν

«μπει στο πνεύμα» και σε σχέση με την «κοινοτική» λογική (συνεργασίας, διαμοιρασμού) του Δικτύου, χωρίς, ωστόσο, να την βλέπουν απαραίτητα και ως πολιτική πράξη, όπως επιβεβαιώνει η έρευνα πεδίου που διεξήγαγε συνάδελφος ανθρωπολόγος για το ερευνητικό πρότζεκτ PolitikAnders (2020: 26).

Πάντως, σε ανάρτησή τους στον ιστότοπο του ΚΔ σχετικά με την εκπαίδευση το 2018, τα μέλη της ομάδας πυρήνα υποβαθμίζουν τη σημασία της τεχνικής διάστασης:

«Η εκπαίδευση είναι μια κρίσιμη δραστηριότητα για την οικοδόμηση ενός κοινοτικού δικτύου. Μια κοινή παρανόηση σχετικά με την κατάρτιση στα πλαίσια ενός κοινοτικού δικτύου είναι η θεώρηση ότι αφορά μόνο στις τεχνικές πτυχές του δικτύου. Στην πραγματικότητα, οι τεχνικές πτυχές συνιστούν μια πολύ σημαντική συνιστώσα, η οποία, ωστόσο, μάλλον περιορίζεται σε ανθρώπους που έχουν το σχετικό ενδιαφέρον και ίσως έχουν κάποιο τεχνικό υπόβαθρο (αν και αυτό δεν αποτελεί προϋπόθεση). Άλλες πτυχές της κατάρτισης σχετίζονται με την οικοδόμηση της τοπικής κοινότητας, το μοντέλο βιωσιμότητας, τις επικοινωνίες και τις δημόσιες σχέσεις, κλπ.»

Με την ανάρτηση αυτή, η ομάδα πυρήνα μάλλον στόχευε να ενθαρρύνει να συμμετάσχουν πιο ενεργά στο Δίκτυο χρήστες οι οποίοι ένιωθαν ότι η τεχνική τους αδαημοσύνη συνιστούσε ανυπέρβλητο εμπόδιο. Ωστόσο, βάσει της εμπειρίας μου από το πεδίο, κατά τη διαντίδραση με τους χρήστες, τουλάχιστον στα εκπαιδευτικά εργαστήρια, η ομάδα πυρήνα έδινε ιδιαίτερη έμφαση στις τεχνικές πτυχές του ΚΔ και στην καλλιέργεια της δυνατότητας των χρηστών για τεχνική συμβολή.

Υποστηρίζω ότι όταν τα μέλη της αναφέρονται σε «οικοδόμηση τοπικής κοινότητας», «επικοινωνίες» και «δημόσιες σχέσεις», εννοούν ουσιαστικά τη δράση της «διαφήμισης» ή «υπεράσπισης» του Δικτύου που μπορούν να κάνουν οι πεπεισμένοι για την αξία του χρήστες σε λιγότερο ή μη πεπεισμένους συγχωριανούς τους. Τα μέλη, των οποίων η δραστηριοποίηση αναγνωρίζεται άλλωστε, παρουσιάζονται ως «ζωντανό» πρότυπο συμπεριφοράς για τους λοιπούς, λιγότερο δραστήριους χρήστες. Ο δραστήριος αγρότης, για παράδειγμα, υπονοείται

ότι είναι και πραγματιστής, «σύγχρονος» και (άρα) ηθικός, καθότι διατεθειμένος να αλλάξει, να εκσυγχρονιστεί, να εξελιχθεί για να βελτιώσει τις συνθήκες της δικής του ζωής και της ζωής της «κοινότητάς» του. Αναλαμβάνει τις ευθύνες του, τόσο για τον εαυτό του όσο και προς τη συλλογικότητα.

Έπειτα, όταν τα μέλη της ομάδας πυρήνα μιλούν για «μοντέλο βιωσιμότητας», υποδηλώνουν την εμπέδωση της ανάγκης για συνεπή οικονομική συνεισφορά εκ μέρους όλων των χρηστών, για την οποία επίσης θα μπορούσαν να εργαστούν οι «πιστοί» χρήστες. Έχοντας διαπιστώσει ότι οι ίδιοι, ως εξωτερικοί της «τοπικής κοινότητας», αντιμετωπίζονταν με καχυποψία ή δυσπιστία, τα μέλη της ΑμΚΕ προέτρεπαν τους «ντόπιους συμμάχους» τους να συνδράμουν χάρη στις σχέσεις οικειότητας και εμπιστοσύνης που διατηρούν με τους συντοπίτες τους.

Μιλώντας για τη βιωσιμότητα του Δικτύου, μέλος της ομάδας πυρήνα αναφέρθηκε στην οικονομική διάσταση, αλλά πρόσθεσε μία ακόμα, κοινωνική, βάσει ατομικού οφέλους, η οποία στηρίζει το συλλογικό εγχείρημα. Το όφελος αυτό το προσδιορίζει ως «αξία» για τα δραστήρια υποκείμενα, ωστόσο όχι οικονομική, αλλά εξατομικευμένο «νόημα»:

«Εγώ στη δικιά μας περίπτωση βλέπω στοιχεία βιωσιμότητας και ως προς το πώς μπορεί να συνεχίσει να κεντρίζει το ενδιαφέρον κάποιων ανθρώπων να ασχολούνται με αυτό το πράγμα, να βρίσκουνε νόημα και ουσία δηλαδή σε αυτό και παρόλο που μπορεί να μην πληρώνονται να αντλούν κάποιου άλλου είδους αξία που έχει νόημα για τους ίδιους, είναι κι αυτό στοιχείο της βιωσιμότητας του εγχειρήματος. Και νομίζω ότι γενικότερα τα εγχειρήματα που άπτονται των κοινών έχουνε και τέτοια χαρακτηριστικά. Επομένως, αν το δούμε έτσι, το ένα κομμάτι της βιωσιμότητας έχει να κάνει με το πώς συνεχίζει να τροφοδοτεί ένα βαθύτερο νόημα για τους ανθρώπους εκεί πέρα, και αυτό είναι αν θέλεις το πιο... είναι ας πούμε ένα κομμάτι οραματικό που έχει να κάνει με το να υποστηρίξουμε τον τόπο μας, να καταφέρουμε να αντισταθούμε, ας πούμε στην αποστέωση της επαρχίας. Έχει να κάνει με το ότι ένας άνθρωπος του χωριού που ασχολείται με αυτό νιώθει πως εξυπηρετεί τους συμπολίτες του, δηλαδή ότι η δουλειά

που κάνει βλέπει ότι έχει αντίκτυπο στα παιδιά, για παράδειγμα, που θα πάνε να μπούνε για να κάνουνε τα μαθήματά τους, θα ψάξουνε ξέρω 'γω στο ίντερνετ, ή θα κάτσουν να παίξουνε, οτιδήποτε, και αισθάνεται ας πούμε, αν αυτό το πράγμα του αναγνωριστεί από την κοινότητά του, εάν μες στο χωριό πούνε «να, ο τάδε είναι αυτός που ασχολείται και να 'ναι καλά ο άνθρωπος που μπορούν και έχουν τα παιδιά ίντερνετ και έρχονται και μας βλέπουν τα εγγόνια μας». Αυτό είναι ένα value, είναι μια αξία που παίρνει αυτός ο άνθρωπος, γιατί του αναγνωρίζεται από την κοινότητά του, την άλλη κοινότητα πλέον, την τοπική κοινότητα, ότι έχει... δίνει έτσι κάτι θετικό στο χωριό.»

Η «ιδανική» κοινότητα είναι βιώσιμη επειδή έτσι διασφαλίζει την (ενδυναμωμένη, ανεξάρτητη) ύπαρξή της. Ο λόγος των ειδικών υποδηλώνει ότι για την κατανόηση και υιοθέτηση συνεργατικών αρχών και πρακτικών, τα υποκείμενα που θα αναλάβουν να υποστηρίξουν την κοινότητα δεν πρέπει να αντλήσουν από ένα προ-ατομικιστικό κοινοτικό παρελθόν, αλλά οφείλουν να επιστρατεύσουν νέους, υπεύθυνους, δραστήριους και ορθολογικούς εαυτούς. Τα «νεοφιλελεύθερα» αυτά χαρακτηριστικά μπορούν να συμβαδίσουν, αν και δεν ταυτίζονται, και με μια φιλελεύθερη, «χακερική», και εν πολλοίς αρσενική, υποκειμενικότητα, η οποία είχε επίδραση και στους τεχνολόγους ειδικούς των ΚΔ. Άπαξ και η γνώση είναι διαθέσιμη στη συλλογικότητα, «τα άτομα-χάκερς οφείλουν να αποδείξουν την αξία τους δημιουργώντας νέες μορφές αξίας με τις οποίες θα τροφοδοτήσουν πίσω την κοινότητα» (Coleman 2013: 122).

Πέρα από την άμεση ωφέλεια, συμμετέχοντας, υπηρετώντας την κοινότητα, το συλλογικό συμφέρον, με συγκεκριμένους τρόπους και συμπεριφορά, το άτομο «ξεχωρίζει», ενδυναμώνεται, παίρνει ατομική ικανοποίηση μέσα από την ενίσχυση του κύρους του «τοπικά». Η ατομική -ηθική και κοινωνική- επιβράβευση που λαμβάνουν οι ενεργοί συμμετέχοντες, την οποία το μέλος της ομάδας πυρήνα νοηματοδοτεί την ίδια και ως στοιχείο βιωσιμότητας του εγχειρήματος, μπορεί να αποτελέσει κίνητρο για άλλα άτομα ώστε να αναλάβουν τη σχετική δραστηριότητα, υιοθετώντας τα σχετικά στοιχεία υποκειμενικότητας.

Άρα, το ανήκειν του ατόμου σε μία κοινότητα (μπορεί να) έχει αντίκτυπο στη θέση του σε άλλη κοινότητα στην οποία ανήκει και η οποία, σε αυτή την περίπτωση, εμπεριέχει πληθυσμιακά την πρώτη. Άλλωστε, αφού η χρήση της έννοιας της «κοινότητας» στον λόγο των ειδικών αφορά εκ περιτροπής τον πληθυσμό των χωριών της περιοχής γενικά, και τους χρήστες-μέλη του κοινοτικού δικτύου, η αναφορά στην ενδυνάμωση των μελών της κοινότητας μπορεί να εννοεί κυρίως τους δεύτερους, ωστόσο υποδηλώνει ότι το όφελος μπορεί να υπερχειλίσει και στην τοπική κοινότητα.

Άραγε, δεδομένων των διαφορετικών κριτηρίων αξιολόγησης που υιοθετεί κάθε διαφορετικά εν-τοπισμένο υποκείμενο, υπάρχει τρόπος ώστε να επιβεβαιωθεί το συμπέρασμα των μελετητριών των ασύρματων ΚΔ Alison Powell και Hanna Cho: «παρά την αξιοθαύμαστη αφοσίωση για τη βελτίωση μιας ευρείας τοπικής κοινότητας, τα ΚΔ κυρίως δημιουργούν κοινωνικό κεφάλαιο για τα μέλη τους» (Cho 2006, αναφέρεται στο Powell 2008: 1082);

Υπεύθυνο ανήκειν και συγκρότηση της διαφοράς

Όπως έχω αναλύσει στο κεφάλαιο 2, υποστηρίζω ότι η κυρίαρχη λογική που διέπει το πρότζεκτ απο-πολιτικοποιεί τις νοηματοδοτήσεις της δραστηριότητας και προωθεί, έτσι, την ηθικολογική ατομική υπευθυνοποίηση που τις συνοδεύει. Το κανονιστικό πλαίσιο επιβάλλει πατερναλιστικά υποχρεώσεις ορθολογικής (και για αυτό ηθικής) συμπεριφοράς στην ωφελούμενη από χρηματοδοτήσεις τάξη των πρότζεκτ και η τάξη των πρότζεκτ, με τη σειρά της, στις -μέσω εκείνης- ωφελούμενες «εξω-προτζεκτιακές» υποκειμενικότητες.

Όπως υποδηλώνουν προφορικοί και γραπτοί λόγοι των ειδικών από το πεδίο, η χρόνια θεσμική παραμέληση είχε ως αποτέλεσμα μια ελλειμματικότητα για την οποία οι ντόπιοι δεν ευθύνονταν καθώς δεν λάμβαναν όσα δικαιούνταν ως πολίτες, και η οποία δικαιολογημένα είχε οδηγήσει σε απογοήτευση και παραίτηση. Σήμερα, όμως, που υπάρχει το Δίκτυο, η ελλειμματικότητα των ντόπιων κατοίκων διαιωνίζεται, συνοδευόμενη πλέον και από ηθικό

χρέος όσο δεν παίρνουν (την ευθύνη για) τις τύχες τους στα χέρια τους. Με άλλα λόγια, δεν έχουν πλέον δικαιολογίες για την ελλειμματικότητά τους. Αυτή η θέση αντανakλάται και στα λόγια μέλους της ομάδας πυρήνα της ΑμΚΕ σχετικά με την πρόσβαση στη γνώση. Στη διάρκεια συνέντευξης του εξηγούσα τι πραγματεύεται περίπου η διατριβή μου. Όταν ανέφερα ότι μελετώ τις ανισότητες στην κυκλοφορία και τον έλεγχο της γνώσης, την ύπαρξη ειδικών και μη ειδικών, με διέκοψε:

«Απλά βρισκόμαστε σε μια εποχή που υπάρχει τόση πληθώρα γνώσης έξω και δυνατότητες εκπαίδευσης, που... νομίζω ότι είναι πια στο χέρι του καθενός μας αν θέλει να πάει παρακάτω. Δηλαδή περισσότερο είναι να πείσεις, να δώσεις κίνητρα ο άλλος να μάθει, γιατί υπάρχει πολλή... πολλή γνώση εκεί έξω και εύκολα προσβάσιμη γνώση. Όχι όπως παλιά. [...] Τώρα τα πάντα είναι πολύ εύκολα. [...] ανταλλάσσεις γνώση με κάποιον σε κάποιο social media ας πούμε, υπάρχει απίστευτα πολλή προσφορά πληροφορίας και γνώσης, και... όρεξη να 'χεις.»

Η δήλωση αυτή παραπέμπει στην παρατήρηση που έχω επαναλάβει, ότι οι ειδικοί προβάλλουν στους -νέους στη δικτυακή συνθήκη- μη ειδικούς κανονιστικά στοιχεία που αντλούν από την εμπειρία της διαδικασίας διαμόρφωσης της δικής τους υποκειμενικότητας. Παραπέμπει επίσης στην παρατήρηση των Rancière και Corcoran που παραθέτει η Παπαηλία, ότι «η υπονοούμενη ιδέα εδώ είναι ότι ο οποιοσδήποτε μπορεί να συμμετέχει στην πολιτική κοινότητα (όμως ορισμένοι επιλέγουν να αποποιηθούν αυτή την ευθύνη): με αυτό τον τρόπο καθίστανται δυσδιάκριτοι οι δομικοί αποκλεισμοί στην ιδιότητα του πολίτη» (2010, αναφέρεται στο 2019: 143). Με άλλα λόγια, στο πεδίο υπό μελέτη, οι μη ειδικοί εκλαμβάνονται ως υπεύθυνοι, πλέον, για την ελλειμματικότητά τους. Θεωρητικά θα μπορούσαν να είναι «ενδυναμωμένοι», όμως, λόγω της αδυναμίας ή απροθυμίας τους, χρειάζονται εξωτερική παρέμβαση. Όπως έχουμε δει, η ενδυνάμωση προϋποθέτει, αφενός, την παραδοχή (τεχνολογικής, οικονομικής, γνωστικής, πολιτισμικής) ελλειμματικότητας και της ανάγκης για εκσυγχρονισμό, και, αφετέρου, διαδικασίες υποκειμενοποίησης με βάση την ατομική ανάληψη ευθύνης, τις οποίες προωθούν οι ειδικοί της ΑμΚΕ κυρίως, και του πρότζεκτ δευτερευόντως.

Σε μια άλλη περίπτωση, στο πλαίσιο του σχεδιασμού της εφαρμογής έξυπνης γεωργίας, είχα αναφέρει σε μέλος της ομάδας πυρήνα του Stalgitsi.gr ότι ένας ντόπιος αγρότης και χρήστης του Δικτύου με τον οποίο είχα συνομιλήσει είχε ζητήσει η εφαρμογή να παρέχει συμβουλές αυτόματα, χωρίς να χρειάζεται ο χρήστης να εισάγει δεδομένα. Το μέλος της ομάδας πυρήνα σχολίασε ότι είναι χαρακτηριστικό της νοοτροπίας των αγροτών αυτό: «τα θέλουν όλα έτοιμα».

Οι ντόπιοι «χρωστάνε» την υπεύθυνη, δραστήρια συμπεριφορά προκειμένου να «αξίζουν» τα οφέλη του ΚΔ. Το γεγονός ότι τα απολαμβάνουν ήδη παρουσιάζεται από τους ειδικούς ως παρέκκλιση, ως σφάλμα, και τους αξιολογεί αρνητικά, ως εγωιστές και αγνώμονες, ανίκανους να κατανοήσουν και να εφαρμόσουν τις αρχές της αμοιβαιότητας και της συνεργατικότητας. Στο κεφάλαιο 6 είδαμε ότι τα μέλη της ΑμΚΕ αποδέχονται την ατομική ωφέλεια ως θεμιτό κίνητρο. Η ανάγκη των ντόπιων χρηστών του ΚΔ τους ορίζει και «καλώς» τους κινητοποιεί, όμως είναι και αυτή που τους καθιστά ηθικοπολιτικά ελλειμματικούς, αφού υπάρχει «σωστός» τρόπος να είναι κανείς εγωιστής, όπως επιτυχημένα επιδεικνύουν τα συνεργαζόμενα μέλη.

Ο κοινωνιολόγος Gerard Delanty παρατηρεί ότι, βάσει θεωρητικών προσεγγίσεων της δεκαετίας του 1980 που είδαν την κοινότητα περισσότερο ως συμβολική δομή παρά ως κοινωνική πρακτική (Cohen 1985, Anderson 1983), έχει περισσότερη αναλυτική συνάφεια μια θεώρηση της κοινότητας ως πεδίου συγκρότησης της διαφοράς -τι χωρίζει τους ανθρώπους παρά τι τους ενώνει (2010: xi). Οι, επίσης κοινωνιολόγοι, Csurgó et al. παραθέτουν την παρατήρηση του Shucksmith ότι «ο τρόπος που χρησιμοποιείται η γνώση (ως πόρος ισχύος) σε ένα πρότζεκτ βιώσιμης ανάπτυξης μπορεί να οδηγήσει στον διαχωρισμό του τοπικού πληθυσμού, τον αποκλεισμό και την περιθωριοποίηση συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων εντός και εκτός του πρότζεκτ» (2000, αναφέρεται στο 2008: 293).

Ο ανθρωπολόγος Πέτρος Πετρίδης, μελετώντας τις ομότιμες διαδικτυακές κοινότητες, υποστηρίζει ότι «η διαφορά έπεται, εμπειρικλείεται, εντάσσεται στην κοινότητα» (2011: 91). Βλέπουμε, στο παρόν κεφάλαιο, λόγους και τρόπους με τους οποίους συγκροτείται και χρησιμοποιείται η διαφορά μέσω της κοινότητας σε προτζεκτιακό πλαίσιο, όχι μόνο μεταξύ

ειδικών και μη ειδικών, αλλά και μεταξύ υποκειμένων-χρηστών του ΚΔ, βάσει των κανονιστικών προδιαγραφών που θέτουν οι ειδικοί. Η διαφορά, όπως προσδιορίζεται από καταλλήλως καταρτισμένους να το κάνουν άλλους, εγγράμματους, εξωτερικούς της κοινότητας, δεν μπορεί να είναι αξιολογικά ουδέτερη (Deltsou 2000: 132). Πράγματι, στον λόγο των ειδικών η διαφορά είτε αγνοείται, ομοιογενοποιώντας και ουσιοποιώντας τις περιγραφόμενες οντότητες, είτε γίνεται προσπάθεια να εξουδετερωθεί, για τον εκσυγχρονισμό της τοπικής κοινότητας και την ουδετερότητα του Δικτύου, είτε αναδεικνύεται, όπως στην περίπτωση των συνεργαζόμενων μελών.

Η υποκειμενικότητα που δεν εντάσσεται στην κοινότητα του ΚΔ καταδικάζεται εμμέσως σε μια αέναη ελλειμματικότητα. Ως προβληματική, παρεκκλίνουσα, χαρακτηρίζεται όμως και η συμπεριφορά των παρασιτικών free riders, των συμμετεχόντων που παίρνουν ό,τι έχει να προσφέρει το Δίκτυο χωρίς να επιδεικνύουν αρμοστή συμπεριφορά μελών της κοινότητας. Όσων, δηλαδή, αδιαφορούν για τον διαμοιρασμό, δεν μαθαίνουν τεχνικές συντήρησης και φέρονται σαν πελάτες. Πάντως, ακολουθώντας την αρχή της ουδετερότητας, τα μέλη της ομάδας πυρήνα δεν τους «τιμωρούν»: όπως είδαμε, το αφήνουν στο χέρι των μνημένων, δραστήριων, επαινεμένων συντοπιτών τους να τους μεταπήσουν.

Ο Delanty υποστηρίζει ότι η κοινότητα παράγει νόημα μέσω της φαντασίας, δεν αναπαράγει μονάχα, και είναι πιθανότερο να εκφραστεί ως ενεργή αναζήτηση για επίτευξη ανήκειν παρά για τη διατήρηση συνόρων (ό.π.: 153).. Στην περίπτωση υπό εξέταση, οι -τεχνικοί, κοινωνικοί, οικονομικοί και, εν πολλοίς, ηθικοί- όροι του ανήκειν στην κοινότητα του Δικτύου υπαγορεύονται από-τα-πάνω, ενώ και το συν-αίσθημα του ανήκειν προεικονίζεται και προσδιορίζεται αφηγηματικά από τους «εξωτερικούς» ειδικούς. Σε αυτή τη διαδικασία που παραπέμπει στην παρατήρηση του Φουκώ σχετικά με τις εξατομικευτικές και ολοποιητικές μεθόδους της εξουσίας (1991: 83, 85), η ένταξη «κερδίζεται». Συνεπάγεται ανάληψη ατομικής ευθύνης που επιτελείται μέσα από τη έμπρακτη δέσμευση και συμμετοχή, την εκμάθηση και τη συμμόρφωση με αρχές. Συγχρόνως, παράγει σύνορα και αποκλεισμούς. Παρά το γεγονός ότι η ενδυνάμωση, καταρχάς ατομική και έπειτα συλλογική, όπως παρουσιάζεται στον

οραματικό λόγο των ειδικών, εμπεριέχει υποσχέσεις επανεπιμόρφωσης, (αποδοτικού-αποζημιωτικού) ανήκειν και, θεωρητικά και ιδανικά, κατάλυσης ή λείανσης των διαφορών.

Έχει νόημα, θεωρώ, να συμπεριλάβουμε στην ανάλυση του παρόντος κεφαλαίου στοιχεία της μελέτης του Δημήτρη Γκιντίδη, σχετικά με τη «σταδιακή ηθικοποίηση της πολιτικής» (Fassin 2012), δηλαδή την κανονιστική μετατόπιση της εστίασης, από τη δεκαετία του 1980 σε πλαίσιο Ε.Ε., στις υποχρεώσεις κάθε εμπλεκόμενου μέρους, με αποτέλεσμα την εμπέδωση μιας θεώρησης «της πολιτικής ως μιας συμβατικής σχέσης αμοιβαιότητας ανάμεσα σε υποκείμενα που συνδέονται ηθικά» (2014: 17). Μέσω από το κανονιστικό πρίσμα των νεοκλασικών οικονομικών που υπαγορεύει αμοιβαία εμπιστοσύνη, ειλικρίνεια και αυτοσυγκράτηση, υποκειμενικότητες όπως αυτή των free riders συνιστούν «ηθικό κίνδυνο» (2016: 487). Εξάλλου, αποτελεί σημαντικό ηθικό απόπημα οι ντόπιοι χρήστες του Δικτύου να συμπεριφέρονται με τρόπους που μπορεί να βλάπτουν την κοινότητα. Οι Θεοδοσίου και Καλλιμοπούλου παρατηρούν: «εμποτισμένη με έννοιες εθελοντισμού, φιλανθρωπίας, κλπ., η επίκληση της κοινότητας στο πλαίσιο του νεοφιλελευθερισμού δεν συνιστά απλώς μια γεωγραφική επικράτεια ή ένα πλαίσιο κοινωνικό, αλλά ένα ηθικό πεδίο δέσμευσης του υποκειμένου σε σχέσεις με διάρκεια» (ό.π.: 29).

Στην εργασία του γύρω από τις υλικές και συμβολικές συνέπειες των πολιτικών χρηματοδότησης της Ε.Ε. στην Ελλάδα, ο Γκιντίδης δίνει έμφαση στους ηθικούς όρους με τους οποίους διεξάγεται η διαδικασία της ευρωπαϊκής ένταξης (2014). Δεδομένου ότι δεν πραγματοποιήσα επιτόπια έρευνα στην περιοχή του Δυτικού Ύμωνα, δεν μπορώ να επιβεβαιώσω το «γενικό αίσθημα υποχρέωσης των Ελλήνων», ως αποτέλεσμα της ευεργετικής εξάρτησης και των δώρων, για το οποίο μιλάει ο Γκιντίδης (2014: 16), ενώ δεν γνωρίζω την ιστορικότητα των νοηματοδοτήσεων των ευρωπαϊκών πακέτων στήριξης από ντόπιους πολιτικούς στην ευρύτερη περιοχή του Ύμωνα. Δεν γνωρίζω αν, όπως τα υποκείμενα της έρευνας του Γκιντίδη, ενστερνίζονται το συμπέρασμα «αφού δεχθήκαμε δώρα, τώρα ορθώς χρωστάμε».

Πάντως, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι το έδαφος ήταν πρόσφορο για να παρουσιάσουν οι ειδικοί τις έννοιες της βιωσιμότητας και της ανάπτυξης ως καθολικά αναγνωρίσιμες, νομιμοποιημένες, αυτονόητες επιταγές. Μπορούμε επίσης να υποθέσουμε με ασφάλεια ότι οι ντόπιοι είχαν εμπεδώσει την ελλειμματικότητα και την «οπισθοδρόμησή» τους, βάσει κυρίαρχων λόγων οι οποίοι διακηρύσσουν εδώ και χρόνια την «ορθ(ολογική)» οικονομική συμπεριφορά και διαχείριση του εαυτού, υπονοώντας την αποτυχία και το εκκρεμές χρέος, άρα ακόμα και την ανηθικότητα, όσων δεν την επιτελούν.

Όπως είδαμε, τα μέλη πυρήνα της ΑμΚΕ επέμεναν στην ελεύθερη πρόσβαση στο Δίκτυο, αποκρούοντας την κριτική και τα αιτήματα «συνεπών» μελών του ΚΔ για αποκλεισμό των «τζαμπατζήδων». Παρ' όλα αυτά, στην προσπάθειά τους για εγκαθίδρυση ενός συστήματος που αποδίδει δικαιοσύνη και δημιουργεί αίσθημα δικαιοσύνης, μέσω της προαγωγής της συμμετοχής και της ανάληψης ατομικής ευθύνης και όχι μέσα από πολιτικές διαδικασίες, προσδιόριζαν τη διαφορά με ηθικούς όρους.

Αδύναμοι, ως πότε;

Βάσει των αρχών των κοινών και του συνεργατισμού, σε ένα ΚΔ η λήψη αποφάσεων οφείλει να γίνεται συλλογικά. Άρα, ακόμα και στην περίπτωση της ατελούς και αθέμιτης, αλλά αναπόφευκτης κατάστασης όπου υπάρχει ανισότητα σε τεχνικές γνώσεις και όπου η πρωτοβουλία για την εκκίνηση και τα αρχικά στάδια του εγχειρήματος δεν έχει παρθεί συλλογικά, οι υπεύθυνοι για την προαγωγή και διαχείριση, κατέχοντες τη γνώση και τον έλεγχο ειδικοί οφείλουν να θέτουν ως βασικό στόχο τη μετάβαση σε μια συνθήκη ισότιμης συμμετοχής στη διαχείριση.

Το πολιτικό διακύβευμα στο πεδίο υπό μελέτη, δηλαδή, μοιάζει να είναι κατά πόσο οι ειδικοί θέτουν ως προτεραιότητα να προβούν στις απαραίτητες ενέργειες προκειμένου να προεικονίσουν στο παρόν τις καταστατικές της πρωτοβουλίας υποσχέσεις για ενδυνάμωση

και χειραφέτηση, και να «παραδώσουν» στην κοινότητα των μη ειδικών χρηστών το συντομότερο δυνατό τον έλεγχο της δραστηριότητας που οι ίδιοι έχουν εκκινήσει και για τη συνέχιση της οποίας η δική τους συμβολή συχνά παρουσιάζεται (από τους ίδιους), γίνεται αντιληπτή (από την εκάστοτε τοπική κοινότητα) και, με διαφορετικές διαβαθμίσεις ανάλογα με την περίπτωση, είναι, αναγκαία. Ακόμα και αν τα μέλη της κοινότητας φαίνεται να μην ενδιαφέρονται να συμμετάσχουν «ενεργά». Όπως παρατηρεί και για τους ΜΚΟ της ανάπτυξης ο William Fisher, «αυτές οι αντιλήψεις [...] συνδέονται με διαμφισβητούμενες ιδέες σχετικά με το τι σημαίνει να «κάνεις καλό». Διακυβεύεται η ίδια η έννοια του «καλού» και η διαδικασία μέσω της οποίας αποφασίζεται τι είναι και πώς πρέπει να επιδιώκεται» (1997: 446).

Ο Herzfeld μάς λέει, εξετάζοντας την ιστορικά εμπεδωμένη σχέση (και) στην ελληνική πολιτική και πολιτισμική σφαίρα μεταξύ εξουσίας και εγγραμματοσύνης, ότι «οι αδύναμοι είναι συμβολικά αγράμματοι: άλλη μια φορά αυτό που τους ορίζει είναι η έλλειψη» (1998: 52). Σύμφωνα με την κατανόησή μου αυτής της δήλωσης, αδυναμία και έλλειψη αλληλοτροφοδοτούνται τόσο στον κυρίαρχο λόγο όσο και εμπράκτως, και αλληλοεξηγούνται. Συνεπώς, και στην περίπτωση υπό εξέταση δεν είναι μόνο η έλλειψη -εγγραμματοσύνης, τεχνογνωσίας, ή άλλη- που καθιστά αδύναμους τους κατοίκους της περιοχής, αλλά και η ρητορική επιβεβαίωσή της μέσα από ένα αφήγημα περί ανάγκης για ενδυνάμωση, η οποία, αν δεν προξενεί, πάντως εργαλειοποιεί την αδυναμία τους. Η ελλειμματικότητα εξηγεί και εξηγείται από την αδυναμία, την αναπαράγει και αναπαράγεται από αυτήν. Αυτό συμβαίνει ειδικά όταν στη συνθήκη αυτή, η οποία αξιολογείται με «εγγράμματα»-«ειδικά» κριτήρια και περιγράφεται με «εγγράμματος»-«ειδικούς» όρους, εμπεριέχεται η συντήρηση του καθεστώτος αδυναμίας ανάληψης του ίδιου αφηγήματος και της ανάγκης για εκπροσώπηση.

Οι Otsuki et al. αναφέρονται στο ιδιαίτερα επιδραστικό έργο της φεμινίστριας μεταποικιακής θεωρητικού Gayatri Spivak, και συγκεκριμένα στην κριτική της στην ιδέα ότι η πολιτική της αντιπροσώπευσης μπορεί να δημιουργήσει χώρο και ευκαιρίες για την αυτο-εκπροσώπηση και αυτο-διάθεση των καταπιεσμένων (1999, αναφέρεται στο 2019: 7). Οι Otsuki et al. υποστηρίζουν ότι «η κοσμοποίηση συνεπάγεται πάντα το χτίσιμο ορισμένων σχέσεων και την

αγνόηση των δυνατοτήτων για άλλες» και ότι «οι καθημερινοί μας κόσμοι κατοικούνται από ανθρώπους των οποίων οι υποκειμενικότητες μπορούν να εκπροσωπηθούν μόνο αν διαστρεβλωθούν επώδυνα και βίαια» (ό.π.: 7-8).

Προς το παρόν, η επιβεβαίωση της ελλειμματικότητας των μη ειδικών δικαιολογεί την αναβολή της παραχώρησης της κυβέρνησης του Δικτύου. Με άλλα λόγια, η ενδυνάμωση παρουσιάζεται ως μέσο για την απόκτηση του ελέγχου της κυβέρνησης, όχι το αντίστροφο. Ωστόσο, η διατήρηση του ελέγχου από την ομάδα πυρήνα της ΑμΚΕ υπονομεύει τους εξαγγελμένους στόχους της ενδυνάμωσης των χρηστών του ΚΔ. Αφού οι ντόπιοι θεωρούνται ελλειμματικοί, ανεπαρκείς και αδύναμοι ώστε να καλύψουν οι ίδιοι τις ελλείψεις τους, τότε χρειάζονται ισχυρότερους κηδεμόνες που θα το κάνουν για εκείνους. Με αυτό τον τρόπο, όμως, συνεχίζουν να είναι αδύναμοι. Όσο τίθενται (ρητά και άρρητα) όρια ως προς τη πρόσβασή τους στη γνώση, αλλά και ουσιοποιητικά όρια, ως προς την ικανότητά τους να την αφομοιώσουν και διαχειριστούν, και όσο δεν είναι κύριοι του αφηγήματός τους, προκύπτει το ερώτημα αν, παρ' όλη την εκπαίδευση, θα δυναμώσουν ποτέ αρκετά ώστε να πάψουν να θεωρούνται, αντιμετωπίζονται και, τελικά, να βλέπουν τους εαυτούς τους ως ελλειμματικούς και χρήζοντες κηδεμονίας και ευεργεσίας.

Πάντως, η ανθρωπολόγος ερευνήτρια του PolitikAnders που πραγματοποίησε επιτόπια έρευνα στην περιοχή διαπίστωσε ότι γίνονταν βήματα προς τον διαμοιρασμό του ελέγχου:

«Η διαχείριση γίνεται συλλογικά. Υπάρχει η ομάδα πυρήνας, αλλά επειδή είμαι και στο telegram [στο γκρουπ επικοινωνίας των μελών του ΚΔ] και βλέπω, οι αποφάσεις παίρνονται συλλογικά. Και οι ντόπιοι εθελοντές, όσο μπαίνουνε πιο μέσα, τόσο πιο πολύ λόγο έχουνε για αυτό που γίνεται. Και δεν σημαίνει ότι αν το προτείνει η ομάδα πυρήνας θα γίνει. Για παράδειγμα θέλανε τα παιδιά -οι τρεις του πυρήνα- να γίνει το επόμενο meshtival [διεθνές συνέδριο θιασωτών των ασύρματων δικτύων mesh] το καλοκαίρι στο Σταλγίτσι και δεν εκδηλώθηκε ενδιαφέρον από την εκεί κοινότητα και δεν θα γίνει. Δεν τους έρχονται καπέλο οι αποφάσεις. Είναι, να το πω τελείως αυθαίρετα,

ιδεολογικοί καθοδηγητές, όχι ότι επιβάλλουν τι θα γίνει. Βέβαια, υπάρχουν κανόνες, ότι θα πληρώνεις την εισφορά κλπ., τα οποία όμως γίνονται αποδεκτά από όλη την ομάδα. [...] Εκεί που έχω δει μία απόσταση είναι όταν κατεβάζουν πρόταση για χρηματοδότηση κάπου. Εκεί δεν υπάρχει συμμετοχή της κοινότητας. Βέβαια, μέχρι τώρα δεν υπήρχε η τεχνογνωσία. Μπορεί κι αυτό να αλλάξει. Εγώ πιστεύω ότι υπάρχει η δυνατότητα να αλλάξει και αυτό.»

Βέβαια, γνώριζε ότι, παρά την καλή θέληση και τα βήματα προόδου, η ανισότητα μεταξύ ομάδας πυρήνα και μελών-χρηστών του ΚΔ παρέμενε. Σε δημόσια εκδήλωση που διοργανώθηκε σε χωριό της περιοχής για να παρουσιάσει την έρευνά της αφού αυτή ολοκληρώθηκε¹², η συνάδελφος πρότεινε οριζοντιοποίηση της ιεραρχίας, ούτως ώστε να εμπλακούν περισσότερα άτομα στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Και να είναι «πολύχρωμη», είπε, «η συμμετοχή, να υπάρχει διαβούλευση και διάλογος μεταξύ διαφορετικών ατόμων», και να συμπεριληφθούν πιο πολλές γυναίκες. «Το πιο σημαντικό είναι η συμμετοχή», επισήμανε, πριν τη διακόψει μέλος της ομάδας πυρήνα για να πει ότι το εγχείρημα δεν είναι υγιές, ως προς τη βιωσιμότητά του δηλαδή, λόγω της ελλιπούς συμμετοχής των μελών της κοινότητας και της εξάρτησης από λίγα άτομα.

Συγκέντρωση του ελέγχου σε αποκεντρωμένα δίκτυα

Το Stalgitsi.gr χρησιμοποιεί τεχνολογία αποκεντρωμένης δικτύωσης «mesh». Σε εκδήλωση που συνδιοργάνωσαν τον Ιούλιο του 2017 στο χωριό Σταλγίτσι η ΑμΚΕ Stalgitsi.gr και το LinKommons εκπροσωπούμενο από το Localink, βρέθηκε ως προσκεκλημένος Αργεντινός ακτιβιστής «ηθικής τεχνολογίας» που ταξιδεύει ανά τον κόσμο για τον μη κυβερνητικό οργανισμό «βάσης» (grassroots) OtroMundo, προωθώντας την πρωτοβουλία τεχνολογικής

¹² Η εκδήλωση αναμεταδόθηκε διαδικτυακά μέσω youtube -έτσι μπόρεσα να την παρακολουθήσω και εγώ. Το βίντεο παραμένει αναρτημένο στην πλατφόρμα, στο κανάλι του PolitikAnders, ως αρχείο του ερευνητικού πρότζεκτ.

δικτύωσης στην οποία συμμετέχει, το LiberoMesh, το οποίο «υποστηρίζει υποεξηπηρετούμενες αγροτικές περιοχές στην προσπάθεια να δημιουργήσουν τις δικές τους υποδομές τηλεπικοινωνιών, κυρίως μέσω δικτύων mesh». Οι χάκερς του LiberoMesh έχουν αναπτύξει μια συσκευή (Liberouter) στην οποία το λογισμικό έχουν ενσωματώσει τη δυνατότητα για εύκολο στήσιμο αυτορρυθμιζόμενων δικτύων mesh.

Στον ιστότοπο του LiberoMesh εξηγείται η λογική και τεκμηριώνεται η αξία των δικτύων mesh ως εξής: «[...] λειτουργούν με τέτοιο τρόπο ώστε όλοι οι συμμετέχοντες (κόμβοι) να είναι σε θέση να δρομολογούν κίνηση (δεδομένων) από άλλους συμμετέχοντες. [...] Συνήθως τα δίκτυα mesh είναι αποκεντρωμένα, οργανωμένα από τα κάτω· οι άνθρωποι που τα χρησιμοποιούν είναι αυτοί που τα στήνουν και τα συντηρούν». Το LiberoMesh κατονομάζει - στην ιστοσελίδα του, υπό τον τίτλο «ελεύθερα δίκτυα, ελεύθερη κοινωνία»- τα απαραίτητα στοιχεία ενός ελεύθερου δικτύου τηλεπικοινωνιών: ανοιχτό (οποιοσδήποτε στην εμβέλειά του μπορεί να συνδεθεί), ουδέτερο (χωρίς διακρίσεις στο είδος, προέλευση και προορισμό των δεδομένων) και ελεύθερο («όπως η ελευθερία ή ο λόγος»).

Η τελευταία διευκρίνιση γίνεται επειδή στα αγγλικά ο όρος «free» (ελεύθερος,-η,-ο) μπορεί να παρανοηθεί για την έννοια του «δωρεάν». Όπως διαπίστωσα, αυτό το σημείο επαναλαμβάνεται συχνά στον λόγο των ακτιβιστών τεχνολογίας ως από κοινού παρατηρηθέν πρόβλημα κατά την προσέγγιση μη ειδικών, ακόμα και μεταξύ ελληνόφωνων ειδικών και παρότι στα ελληνικά «ελεύθερο» δεν σημαίνει «δωρεάν». Τα μέλη της ομάδας πυρήνα της ΑμΚΕ το αναφέρουν σχετικά με το Stalgitsi.gr, υπονοώντας ότι η δωρεάν, αρχικά, παροχή ίντερνετ στους κατοίκους της περιοχής ταύτισε στο μυαλό των τελευταίων την έννοια του «ελεύθερου δικτύου» με απουσία αντίτιμου, χρηματικού ή σε εργασία. Όπως περιέγραφα νωρίτερα, η ομάδα πυρήνα του ΚΔ υπερτόνιζε τη διαρκή προσπάθεια που χρειάστηκε να κάνει ούτως ώστε να εξηγήσει στους νέους, αμήτους στην τεχνολογία και τις αρχές της, χρήστες τη σημασία της «ελευθερίας» του δικτύου, τις (υποκειμενοποιητικές) ευθύνες και υποχρεώσεις που αυτή προϋποθέτει και επιφέρει.

Επίσης, η δικτύωση με ομότιμους (peer-to-peer ή P2P) όρους παρουσιάζεται από τους ακτιβιστές τεχνολογίας ως ιδανική και επιδιώκεται στις δράσεις τους, στον βαθμό που αυτό είναι δυνατό, καθώς αποτρέπει τη συγκέντρωση δεδομένων σε συγκεκριμένους υλικούς τόπους -μέσω της αποθήκευσης σε σέρβερ- και πληροφορίας, ελέγχου και ισχύος σε συγκεκριμένους δυνητικούς τόπους που ανήκουν σε κράτη, πολυεθνικές εταιρείες, κ.ά. Ταυτόχρονα, οι αντι-ιεραρχικές και αντι-συγκεντρωτικές δυνατότητες (οφείλουν να) αφορούν το εσωτερικό των ομάδων που διαχειρίζονται και χρησιμοποιούν τα ΚΔ. Ο Αργεντινός ακτιβιστής, στην παρουσίαση του LiberoMesh που έκανε στους ντόπιους κατοίκους, χρήστες του ΚΔ εκείνη την ημέρα του Ιουλίου, επισήμανε ότι το Liberouter καθιστά δυνατή την αποδέσμευση από την ειδική γνώση:

«ο στόχος είναι η κατασκευή τεχνολογιών απελευθέρωσης από τις «δομές» και η διαντίδραση και παραγωγή με όρους ομότιμων δικτύων. Το LiberoMesh επιτρέπει στους χρήστες να στήνουν δίκτυα χωρίς τη βοήθεια ειδικών. Το λογισμικό τρέχει στις συσκευές, στους δρομολογητές (router), και έτσι απαλλάσσει τις κοινότητες από τον κόπο, την τεχνογνωσία και την επιθυμία να μάθουν περίπλοκες τεχνολογίες και κάνει όλη τη διαδικασία (συμπεριλαμβανομένου του διαμοιρασμού της σύνδεσης) εντελώς διαφανή. Χρειάζεται μόνο να στρέψεις την κεραία στη σωστή κατεύθυνση. Είναι σωματική δεξιότητα, όχι τεχνική, άρα πολύ εύκολη στη χρήση για μη ειδικούς».

Βέβαια, παρότι θεωρούσε την ευχρηστία των συσκευών και την προσβασιμότητα της τεχνολογίας βασικές για την ενασχόληση μη ειδικών, τόνισε ότι το LiberoMesh απαιτεί προσπάθεια και από εκείνους, καθώς και θετική διάθεση για συμμετοχή και συνεργασία: *«Είναι μέσο, όχι προορισμός, έτσι ώστε να συνειδητοποιήσουν οι κοινότητες ότι έχουν τη δύναμη να κάνουν πράγματα μαζί, να ξαναχτίσουν τον κοινωνικό ιστό που είναι η κοινότητα. Να χτίσουν πάνω στο δίκτυο»*, κατέληξε.

Μετά την παρουσίαση του ακτιβιστή, ιδρυτικό μέλος της ΑμΚΕ πήρε τον λόγο και ρώτησε τους παρευρισκόμενους αν θα μπορούσαν φτιάξουν ένα δίκτυο οπτικών ινών μόνοι τους. Μην

λαμβάνοντας απάντηση, επεσήμανε ότι όπου πάνε οι ακτιβιστές του OtroMundo/LiberoMesh, δεν φτιάχνουν ποτέ κάτι για τους ντόπιους. Απλώς τους βοηθούν να το φτιάξουν μόνοι τους. Συνέχισε λέγοντας ότι ήταν «πιθανότατα λάθος της ομάδας πυρήνα του *Stalgitsi.gr* να φτιάξουν το Δίκτυο για τους ανθρώπους».

Όπως τονίζει ο Πετρίδης στην ανθρωπολογική μελέτη του των ομότιμων δικτύων, «η αμοιβαιότητα αποτελεί ίσως μια από τις βασικότερες συνθήκες ύπαρξης και διατήρησής τους, τόσο στο επίπεδο της επικοινωνίας όσο και στο επίπεδο της ανταλλαγής και του διαμοιρασμού» (2011: 224). Παρ' όλα αυτά, όπως συμβαίνει στα ομότιμα δίκτυα ανταλλαγής ψηφιακών αρχείων, έτσι και στα κοινοτικά δίκτυα υπάρχουν σχέσεις ασυμμετρίας και αποκλεισμού και θέσεις λόγων εξουσίας, οι οποίες υπαγορεύουν τους όρους της αμοιβαιότητας και επισημαίνουν τη μη εκπλήρωσή της (ό.π.: 224, 262). Η τοποθέτηση του μέλους της ΑμΚΕ υποδηλώνει ασυμμετρία, καθώς υπαινίσσεται ένα εκκρεμές ηθικό χρέος που βαραίνει τους μη ειδικούς, χρήστες του κοινοτικού δικτύου, κυρίως εν είδει αρμοστής συμπεριφοράς.

Ο θεωρητικός των νέων τεχνολογιών και του δικτυακού πολιτισμού Armin Medosch υποστηρίζει ότι χάρη στην έμφαση σε εργαστήρια και στην τοπική γνώση, ορισμένα ΚΔ κατόρθωσαν να «κοινωνικοποιήσουν, απο-εμπορευματοποιήσουν -καθώς παράγουν αξία χρήσης και όχι ανταλλαγής- και απο-μαγεύσουν την τεχνολογία» (ό.π.: 132, 135). Ωστόσο, αναγνωρίζει ταυτόχρονα ότι η τεχνολογία των δικτύων mesh τείνει να ενισχύει τον διαχωρισμό μεταξύ παραγωγών και καταναλωτών, μεταξύ των δημιουργών των δικτύων και αυτών που τα χρησιμοποιούν παθητικά (2015). Οι τελευταίοι συνήθως δεν ασχολούνται με τα δικτυακά κοινά, αλλά επωφελούνται μόνο των εμπορικών υπηρεσιών του ίντερνετ (ό.π.). Η Alison Powell επίσης παρατήρησε, μελετώντας τη λειτουργία των ΚΔ, ότι οι μη ειδικοί δεν συμμετέχουν ισότιμα στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και διαμόρφωσης των δικτύων, παρότι η πρόθεση των ειδικών που τα δημιουργούν μπορεί να είναι διαφορετική (2008: 1068, 1084). Αυτό συμβαίνει, σε μεγάλο βαθμό, επειδή η επιχειρηματολογία γύρω από τη σχετική

πράξη γίνεται για- και διαμέσου της τεχνολογίας, αποκλείοντας έτσι όσους δεν διαθέτουν την ανάλογη τεχνογνωσία (ό.π.: 1075-1076).

Δεδομένου ότι το πεδίο υπό μελέτη αφορά δραστηριότητα σε προτζεκτιακό, πλαίσιο, δεν μπορούμε να περιορίσουμε την εξέταση πρακτικών και νοηματοδοτήσεων σε άτυπα, εθελοντικά πλαίσια τεχνολογικού ακτιβισμού. Αντιθέτως, οφείλουμε να συμπεριλάβουμε σε αυτήν την κυρίαρχη αγοραία και μετα-πολιτική λογική των πολιτικών της Ε.Ε., με την οποία είναι άρρηκτα συνδεδεμένη η λογική παραγωγής προϊόντων τεχνολογίας. Σε αμφότερες τις λογικές αυτές, η ειδημοσύνη είναι αναγκαίο, καταστατικό στοιχείο. Ειδικά όσον αφορά την παραγωγή «λύσεων» τεχνολογίας σε αναπτυξιακά πλαίσια, η Chin υποστηρίζει ότι

«προωθούν πληροφορία, υπηρεσίες ή ικανότητες σε ανθρώπους των οποίων η μόνη δουλειά είναι να απορροφήσουν, όχι να δημιουργήσουν ή να συμβάλουν. Αυτοί που κατέχουν την ψηφιακή ειδημοσύνη παραμένουν οι ειδικοί· τα μέσα μέσω των οποίων οι άνθρωποι [χρήστες] μπορεί να χτίζουν τις δικές τους λύσεις δεν είναι αναγκαία, ή ακόμα και επιθυμητά ίσως, στον τρόπο που κατασκευάζεται και χρησιμοποιείται η τεχνολογία. Μέρος του προβλήματος με αυτή τη δυναμική είναι ότι είναι γερά ριζωμένη στη σχεδιαστική παράδοση της προϊόντοποίησης και του μάρκετινγκ» (2017: 486).

«Έτοιμες» λύσεις τεχνολογίας και ενδυνάμωση χωρίς δύναμη

*Η τεχνολογία δεν είναι πολιτική που ασκείται με άλλα μέσα·
είναι πολιτική που κατασκευάζεται με τεχνολογικά μέσα.*

Bryan Pfaffenberger, *Technological Dramas* (1992)

Ο Bryan Pfaffenberger, ο οποίος στη μελέτη του εστιάζει στην ανάδειξη και ανάλυση των σιωπηρών προκαθορισμένων αντιλήψεων που συνοδεύουν την έννοια της τεχνολογίας, παρατηρεί ότι η κοινωνική κατασκευή της τεχνολογίας συμβαίνει όταν μια σειρά από σημασίες κυριαρχεί επί άλλων και έτσι εκφράζεται στο τεχνικό περιεχόμενο του τεχνουργήματος (1988: 236, 240). Συνεπώς, συνεχίζει, «όταν εξετάζουμε τον «αντίκτυπο» μιας τεχνολογίας στην κοινωνία, οφείλουμε να εξετάζουμε τον αντίκτυπο των κοινωνικών συμπεριφορών και σημασιών που είναι ενσωματωμένες στην τεχνολογία», και να μην την αντιμετωπίζουμε απλώς ως ένα σύστημα εργαλείων (ό.π.: 241). Για τον Medosch επίσης, η άνοδος των δικτυακών κοινών (network commons) και ειδικά η δημιουργία των πρωτοκόλλων mesh από την κοινότητα των ακτιβιστών τεχνολογίας, αποτυπώνει ότι οι τεχνολογίες είναι εγγενώς κοινωνικές (2018). Με άλλα λόγια, ακολουθώντας και τη σκέψη του Peter Pels ότι η «τεχνολογία» αναφέρεται σε μια ρύθμιση της ανθρώπινης πρακτικής σε αντικειμενοποιημένη μορφή (2000: 137), οφείλουμε, προκειμένου να την κατανοήσουμε, να αναζητήσουμε τους όρους της αντικειμενοποίησής της.

Στον τομέα της αναπτυξιακής βοήθειας, η επίλυση προβλημάτων (problem-solving) είναι τεχνική-τεχνολογική και προσανατολισμένη στην παραγωγή (καινοτόμων) προϊόντων, όχι πολιτικά και κοινωνικά ορμώμενη και προορισμένη, υποστηρίζει η Chin (2017: 480). Αντίστοιχα, στο πλαίσιο των ευρωπαϊκών πολιτικών για την έρευνα και την καινοτομία, τα πρότζεκτ τεχνο-κοινωνικής καινοτομίας επιστρατεύουν μια λογική επίλυσης προβλημάτων για να παρουσιάσουν «έργο» εν είδει εργαλείων τεχνολογίας, και το LinKommons επιπλέον εν είδει μεθοδολογιών για τον (συμμετοχικό) σχεδιασμό εργαλείων τεχνολογίας. Τα προβλήματα τα οποία είναι να επιλύσουν οι ειδικοί έχουν σε μεγάλο βαθμό τεθεί εκ των προτέρων, κυρίως ως πρακτικά-τεχνικά ζητήματα και ζητήματα διακυβέρνησης με τρόπο που δεν αμφισβητεί τον βασικό γνώμονα της επίτευξης (οικονομικής) βιωσιμότητας και της τεχνολογικής προόδου.

Με άλλα λόγια, ο αναστοχασμός των ειδικών δεν εκτείνεται, όπως προτείνει ο Φουκώ, στην ανάλυση των τρόπων συγκρότησης των διαφορετικών λύσεων σε ένα πρόβλημα, δηλαδή της μορφής προβληματοποίησης που κατέστησε δυνατές τις διαφορετικές λύσεις (1987: 140).

Παραδείγματος χάρη, δεν εξετάζονται οι συνθήκες υπό τις οποίες τέθηκε ως γενικότερο πρόβλημα η (συνδεσιμότητα και συγκεκριμένα η) παροχή ίντερνετ και, ειδικότερα, η ενδυνάμωση κοινότητας, ούτε τι νομιμοποιεί τους ειδικούς ως αρμόδιους για την ενδυνάμωση. Η White επισημαίνει ότι «συνήθως δεν είναι οι φτωχοί ή οι μη προνομιούχοι αυτοί που προσδιορίζουν την ενδυνάμωση ως το βασικό ζήτημα» (ό.π.: 146).

Τα πρωτόκολλα mesh αποτελούν σαφές παράδειγμα κοινωνικο-πολιτικής πρόθεσης για την επένδυση τεχνολογικών εργαλείων και υποδομών με σημασίες οι οποίες σφυρηλατούν υποκειμενικότητες με συγκεκριμένα πολιτικά χαρακτηριστικά. Οι ιδιότητες του αποκεντρωμένου, μη ιεραρχικού δικτύου και της οικονομικά και τεχνικά προσιτής ασύρματης τεχνολογίας που παρέχει τη δυνατότητα προσαρμογής και οικειοποίησης ακόμα και από μη ειδικούς δεν πρέπει να θεωρηθούν ως ανακάλυψη κάποιων «φυσικών» νόμων ή δυνατοτήτων. Αντιθέτως, αποτελούν προϊόν αυτενέργειας δρώντων υποκειμένων, τα οποία έχουν συν-διαμορφώσει το ηθικοπολιτικό και σημασιολογικό φορτίο και τις κατευθύνσεις των προτεινόμενων εργαλείων. Βέβαια, όπως έχουμε ήδη δει και θα δούμε περαιτέρω, η προσέγγιση κάθε ομάδας ειδικών-ακτιβιστών των ΚΔ που υιοθετεί έπειτα την τεχνολογία (Stalgitsi.gr, Localink, LinKommons, LiberoMesh) διαφέρει, ως προς τον βαθμό και τον τρόπο επένδυσης νοημάτων και σημασιών στην υλικότητα των προϊόντων τεχνολογίας, και διαμορφώνει διαφορετικές πρακτικές και σχέσεις μεταξύ ειδικών και ομαδώσεις μη ειδικών, αλλά και μεταξύ χρηστών.

Οφείλω να σημειώσω εδώ ότι, παρότι τα περισσότερα ΚΔ είναι ασύρματα και mesh, ορισμένοι ειδικοί επιμένουν ότι αυτό δεν συνιστά απαραίτητη προϋπόθεση για να χαρακτηριστεί ένα δίκτυο κοινοτικό. Δεν θεωρώ τυχαίο ότι τα μέλη του πρότζεκτ που φρόντιζαν να υπενθυμίσουν αυτό το στοιχείο σε δημόσιες παρεμβάσεις, όπως αυτές που περιγράφονται στο κεφάλαιο 9, ήταν τα μέλη που ενδιαφέρονταν λιγότερο για την πολιτική διάσταση και δυνατότητες των ΚΔ ή/και διεκδικούσαν για τα ΚΔ το δικαίωμα χρήσης ενσύρματων -και άρα μη αποκεντρωμένων- υποδομών για την παροχή ίντερνετ.

Το ζήτημα της σημασιολογικής επένδυσης μιας τεχνολογίας παραπέμπει στο πολιτικό δίλημμα ανάμεσα, από τη μία, στον έλεγχο μιας ιδέας, υποδομής, εργαλείου και «κλείδωμα» των όρων της υιοθέτησης και των ηθικοπολιτικών σημασιοδοτήσεών του, και, από την άλλη, στην απάρνηση οποιουδήποτε «συγγραφικού» δικαιώματος και στην παραχώρηση ελευθερίας στους «αναπαραγωγούς» να το επανανοηματοδοτήσουν κατά το δοκούν. Με άλλα λόγια, να τίθενται προϋποθέσεις και να προκαθορίζονται οι επιλογές και πρακτικές των διαδόχων χρηστών ή όχι; Και άρα, να προδιαγράφεται η υποκειμενικότητά τους; Φαίνεται ότι οι αντιλήψεις των κατεχόντων τη γνώση και τον έλεγχο σχετικά με την ικανότητα των «κληρονόμων» για «ορθή», κατάλληλη χρήση παίζει σημαντικό ρόλο για την απόφαση αυτή και τις συνεπαγόμενες ενέργειες, σε συνδυασμό με τα χρονοτοπία που επηρεάζουν τις ιδέες γύρω από την επίτευξη του «ιδανικού».

Στο πεδίο υπό εξέταση, ενώ η ηθικοπολιτική επένδυση των δικτύων mesh εμπνέεται από αξίες ανεξαρτησίας και αυτοπροσδιορισμού, το γεγονός ότι παρουσιάζεται ως ενσωματωμένη και βέλτιστη την καθιστά υπεράνω αμφισβήτησης και, άρα, διαβούλευσης με ενδιαφερόμενους οι οποίοι δεν συμμετείχαν στην επιλογή της. Επανερχόμαστε στην παρατήρηση ότι, στα αλληλένδετα οικοσύστημα των ερευνητικών πρότζεκτ και των ακτιβιστών τεχνολογίας, μοιάζει να είναι ανεκτός, καθότι αναπόφευκτος, ο αυξημένος (ή αποκλειστικός), έλεγχος από τους κατόχους της τεχνολογικής ειδημοσύνης, έστω ως μεταβατική φάση, καθώς είναι ευρέως παραδεκτό ότι δεν θα μπορούσε αλλιώς να τεθεί σε λειτουργία και να συντηρηθεί μια τεχνολογική υποδομή. Αυτό υποστηρίζεται από την ιδέα ότι μόνο μέσω της υλοποίησης και της έμπρακτης κάλυψης αναγκών μπορεί να επέλθει η πίστη (βάσει τεκμηρίων) και η δέσμευση των συμμετεχόντων, και, με αυτό τον τρόπο, η ενδυνάμωση και η ηθικοπολιτική μετατόπισή τους. Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, στην τεχνο-λογική των ειδικών των δικτύων, η εισαγωγή και υιοθέτηση της τεχνολογίας και όσων συνεπάγεται -το «πρακτικό» δηλαδή- προηγείται του πολιτικού, τόσο χρονικά όσο και από άποψη σπουδαιότητας. Αυτή η λογική συνάδει με την αναπτυξιακή λογική που βλέπει τη «συμμετοχή όχι μόνο ως μέσο για την ενδυνάμωση, αλλά και ως στόχο καθαυτή» (White ό.π.: 147). «Η ιδέα της συμμετοχής ως

ενδυνάμωσης είναι ότι η πρακτική εμπειρία της εμπλοκής στην εξέταση επιλογών, τη λήψη αποφάσεων, και την ανάληψη συλλογικής δράσης για την καταπολέμηση της αδικίας είναι η ίδια μετασχηματιστική. Οδηγεί σε μεγαλύτερη επίγνωση σχετικά με τι καθιστά και διατηρεί τους ανθρώπους φτωχούς, και μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση σχετικά με την ικανότητά τους να κάνουν τη διαφορά» (ό.π.: 146).

Σε κάθε περίπτωση, ακόμα και αν υποθέσουμε ότι τα, αδαή αρχικά, μέλη μιας κοινότητας πρακτικής εκπαιδεύονται, συμμετάσχουν και ενδυναμωθούν αρκετά ώστε να (κριθούν ικανά να) πάρουν στα χέρια της τον έλεγχο της δραστηριότητας, αυτό που δεν τίθεται υπό αμφισβήτηση ή διαβούλευση είναι, αφενός, κατά πόσο η τοπική κοινότητα στην οποία ανήκουν χρειάζεται πράγματι τα προτεινόμενα εργαλεία -οι ελλείψεις της θεωρούνται δεδομένες- και, αφετέρου και κυρίως, η λογική που διέπει τα εργαλεία και τη διαχείρισή τους. Με άλλα λόγια, πέρα από την αδιαμφισβήτητη ανάγκη για συνδεσιμότητα, τόσο ορθολογικές επιταγές όπως η βιωσιμότητα και η πρόοδος, όσο και αρχές που προέρχονται από τα ψηφιακά κοινά εισάγονται ως ηθικά και πρακτικά ανώτερες σε ομαδώσεις των οποίων η υλική και συμβολική ελλειμματικότητα δεν τους δίνει άλλη επιλογή παρά να τις αποδεχτούν χωρίς συζήτηση.

Για παράδειγμα, στο Stalgitsi.gr η επιλογή των κατανεμημένων δικτύων mesh ως κατάλληλης τεχνολογίας για τη δημιουργία κοινότητας και διαχείρισης του πόρου ως κοινό έχει γίνει από την ομάδα πυρήνα του ΚΔ. Η εκπαίδευση των χρηστών δεν αφορούσε την κατανόηση των ηθικοπολιτικών προεκτάσεων των διαφόρων τεχνολογιών δικτύωσης και την ενημερωμένη διερεύνηση της κατάλληλης για την περίπτωσή τους, αλλά την επαρκή κατανόηση της λειτουργίας της εκ των προτέρων υιοθετημένης συγκεκριμένης τεχνολογίας για την απόκτηση πρακτικών δεξιοτήτων συντήρησης. Εδώ, βέβαια, υπεισέρχεται το αδιάσειστο για τεχνολόγους ειδικούς επιχείρημα, συνοδευόμενο από την διαδεδομένη ιδέα ότι οι άνθρωποι γενικά αναζητούν εύκολες, βολικές λύσεις, ότι δίχως αποδείξεις πρακτικής χρησιμότητας τα μέλη μιας αδαούς σχετικά με τις δυνατότητες μιας τεχνολογίας ομαδωσης δεν θα διέθεταν τον χρόνο και το ενδιαφέρον για να διερευνήσουν την καταλληλότητα ενός νέου εργαλείου.

Αυτό που διακρίνει την πολιτική και κοινωνική οργάνωση των κοινοτήτων πρακτικής των χάκερς, των κοινών και των ΚΔ, σε σχέση με την οποιαδήποτε κρατική ή ιδιωτική-αγοραία οργάνωση, είναι η αυτοθέσμιση, η αντι-ιεραρχική ισοτιμία μεταξύ μελών και ο μη κερδοσκοπικός χαρακτήρας. Όμως, σε αντίθεση με τις κοινότητες ΚΔ, οι κοινότητες χάκερς αποτελούνται συνήθως από άτομα με παρεμφερή επίπεδα ειδημοσύνης και δεν εξαρτώνται για την επιβίωσή τους από «εξωτερικά», κανονιστικά πλαίσια χρηματοδότησης.

Όπως είδαμε στο κεφάλαιο 6, η -επιτευχθείσα και επιδιωκόμενη- κοινότητα του αφηγήματος των ειδικών είναι, ταυτόχρονα, παραδοσιακή, εν-τοπισμένη και αποεδαφικοποιημένη, υπερ-τοπικά και δι-ατομικά διασυνδεδεμένη· ρητορικά πραγματωμένη και υπό διαμόρφωση, με βασική προϋπόθεση την ενεργή συμμετοχή των μελών της, μέσω της οποίας μπορούν να καταστούν δυνατές η βιωσιμότητα και η ενδυνάμωση. Ωστόσο, όλο αυτό μπορεί να συμβεί μόνο με τη βοήθεια ειδικών, οι οποίοι έχουν κυρίως εκφράσει, άλλωστε, αυτό το όραμα με αυτούς τους όρους.

Έχω υποστηρίξει ότι οι «καθημερινές πρακτικές» από το πεδίο, αν και στοχεύουν ρητορικά στην ενδυνάμωση, στην πραγματικότητα (ανα)παράγουν ιεραρχίες και εξάρτηση και δημιουργούν ένα όχι και τόσο διαφορετικό «αλλιώς», και πάντως όχι το «αλλιώς» που θεωρητικά επιδιώκουν οι εκκινητές τους, καθώς το εντάσσουν στη λογική και τις πρακτικές του «κόσμου του-ενός-κόσμου». Ο Leal παραθέτει το συμπέρασμα της Guijt: «αν η ενδυνάμωση αφορά τη μετασχηματιστική ικανότητα ανθρώπων ή ομάδων, και δεν υπάρχει συλλογική ανάλυση των αιτιών της καταπίεσης ή της περιθωριοποίησης και των ενεργειών που μπορούν να αναληφθούν προκειμένου να αντιμετωπιστούν και να επηρεαστούν αυτές οι αιτίες, τότε κάθε προσπάθεια είναι απίθανο να αποβεί ενδυναμωτική» (1998, αναφέρεται ό.π.: 96).

Τελικά, αυτοί που παροτρύνουν τους μη ειδικούς να πάρουν την τύχη τους στα χέρια τους και να «ενδυναμωθούν» είναι αυτοί που τους στερούν τον έλεγχο, στο παρόν και στο μέλλον, όχι μόνο του Δικτύου, αλλά και των σημασιοδοτήσεων της χρήσης του. Ενώ η ενδυνάμωση των χρηστών του ΚΔ παρουσιάζεται ως δυνατή χάρη στην αποκεντρωμένη ιδιότητα της μη

ιεραρχικής δικτυακής τεχνολογίας mesh, ο στόχος της ενδυνάμωσης -όπως την ορίζουν οι ίδιοι οι ειδικοί- εκφράζεται ως υπόσχεση ενδυνάμωσης (μέσω της συμμετοχής), «ανοίγματος» της δυνατότητας για να έρθει μια μέρα. Όπως θα δούμε στο κεφάλαιο 8, οι ειδικοί μπορεί να είναι διατεθειμένοι να παραχωρήσουν, υπό προϋποθέσεις, τον έλεγχο. Ωστόσο, αφού το μέλλον περνάει μέσα από πρότζεκτ, και τις σχετικές διαχειριστικές και αφηγηματικές δεξιότητες και κανονιστικές κατηγορίες, είναι στην ουσία πολύ δύσκολο να αναληφθεί από μη ειδικούς η μελλοντική δραστηριότητα, νοηματοδότηση και έλεγχος. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε με ασφάλεια ότι όσο οι ντόπιοι είναι τυπικά εκτός πρότζεκτ, ο σχεδιασμός που τους αφορά και οι σχετικές νοηματοδοτήσεις θα γίνονται από άλλους, και η ενδυνάμωση θα παραμένει υπόσχεση. Η ενδυνάμωση και η αυτοδιάθεση μοιάζουν με το ουράνιο τόξο: παραμένουν άπιαστες, η δράση που υποτίθεται ότι οδηγεί σε αυτές ολοένα και τις απομακρύνει.

Ευεργεσία και αντίσταση

*Αν ήξερα με βεβαιότητα ότι κάποιος ερχόταν στο σπίτι μου
με συνειδητό σκοπό να μου κάνει καλό, θα έτρεχα για να γλιτώσω.*

Henry David Thoreau

Στον λόγο της ΑμΚΕ υποδηλώνεται ως αδιαμφισβήτητη η ανιδιοτέλεια των μελών της, επιπλέον λόγω της καταγωγής των δύο από τα τρία βασικά μέλη της από το Σταλγίτσι. Δεν είναι μια απρόσωπη, εξωτερική ΜΚΟ, αλλά άνθρωποι που γνωρίζουν τους ντόπιους μια ζωή και συνδέονται μαζί τους με δεσμούς συγγένειας, άνθρωποι οι οποίοι ως παιδιά περνούσαν τα καλοκαίρια τους το χωριό και τα περνούν ακόμη, φέρνοντας πλέον τα δικά τους παιδιά. Άνθρωποι των οποίων τα επώνυμα αναγράφονται στο μνημείο που βρίσκεται στην κεντρική

πλατεία του χωριού, προς τιμήν των πεσόντων σε πατριωτικές μάχες του 20ου αιώνα. Άνθρωποι οι οποίοι πρωτοέφεραν το ίντερνετ στο χωριό και έδωσαν στο Δίκτυο το όνομά του.

Η καλή προαίρεση των μελών της ΑμΚΕ και η έμπρακτη, ανιδιοτελής προσφορά δεν αφήνει περιθώρια κριτικής από τους «ευεργετούμενους» χρήστες του Δικτύου, ή διεκδίκησης περισσότερων από όσα ήδη προσφέρουν, υποστηρίζω. Η ηθική των μελών της ομάδας πυρήνα δεν αμφισβητείται, καταρχάς από τους ίδιους. Ο ανθρωπολόγος William Fisher και άλλοι θεωρητικοί της ανάπτυξης παρατηρούσαν τη δεκαετία του 1990 ότι «η αισιοδοξία των υπέρμαχων των ΜΚΟ πηγάζει από τη γενική αίσθηση ότι οι ΜΚΟ «κάνουν καλό», μη βεβαρημένοι και ακηλίδωτοι από την κυβερνητική πολιτική ή την απληστία της αγοράς (Zivetz 1991, Brown & Kortzen 1989, αναφέρονται στο Fisher 1997: 442). [...] εξιδανικευμένοι ως ανιδιοτελείς α-πολιτικοί συμμετέχοντες σε πεδία κατά τα άλλα αναμεμιγμένων [σε συμφέροντα και πολιτική] μερών» (ό.π.).

Με άλλα λόγια, υποστηρίζω ότι οι προφανείς συνδηλώσεις που συνοδεύουν τη σχέση ειδικών και μη ειδικών έχουν ως εξής: οι ειδικοί δεν χρωστάνε κάτι, έχουν κάνει ό,τι καλύτερο μπορούσαν για την κοινότητα, οι ντόπιοι χρωστούν να συμπεριφερθούν αναλόγως -οι ειδικοί έχουν «κερδίσει» το δικαίωμα να τους το ζητούν- ούτως ώστε να αποπληρώσουν το χρέος που συνεπάγεται η ωφέλεια που απολαμβάνουν.

Ως χαρακτηριστικότερη επιτέλεση αυτής της δυναμικής θεωρώ την αδιαμφισβησιμότητα του γεγονότος ότι οι ειδικοί διατηρούν τον έλεγχο (τεχνικό και διαχείρισης) του Δικτύου. Είδαμε, για παράδειγμα, στο κεφάλαιο 5, ότι έχουν τη δυνατότητα για πρόσβαση σε πληροφορία (συνδεδεμένους κόμβους σε πραγματικό χρόνο, διάρκεια σύνδεσης, τοποθεσία και όνομα συσκευής) και οι χρήστες είτε δεν το γνωρίζουν, είτε το θεωρούν επακόλουθο της ανάγκης για εύρυθμη λειτουργία του ΚΔ. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι, όσο και αν εμπιστεύονται τα μέλη της ομάδας πυρήνα, δέχονται τη συνθήκη αυτή επιπλέον ως τίμημα της προσφερόμενης σύνδεσης και της εθελοντικής εργασίας των τελευταίων. Απ' όσο γνωρίζω, στο διάστημα της

παρουσίας μου στο πεδίο κανείς χρήστης δεν είχε θέσει ζήτημα προσβολής της ιδιωτικότητάς του ως απόρροια του κεντρικού ελέγχου από την ομάδα πυρήνα.

Ο Δημήτρης Γκιντίδης, στην ανάλυσή του της ανιδιοτελούς προσφοράς και της υπο-χρέωσης (indebtedness) μέσω της εναλλασσόμενης πολιτικής χρήσης τους στον ύστερο καπιταλισμό, υποστηρίζει ότι «οι ιδέες της ανιδιοτελούς δράσης διατηρούν μια ηθικοποιητική λειτουργία με ξεκάθαρες επιτελεστικές χρήσεις» και μπορούν να συνδεθούν με «την κατανόηση της εγκαθίδρυσης καθολικευμένων ηθικών οικονομιών» (2016: 480). Η ευεργεσία και η αλληλένδετη εξάρτηση, παρατηρεί ο Γκιντίδης, είναι μέρος μιας ευρύτερης διαδικασίας μέσω της οποίας «η δομική ανισότητα και οι πολιτικοί αγώνες αναδιαμορφώνονται ως πολιτική της υποχρέωσης, ηθικής ασυμμετρίας και (ανέφικτης) αμοιβαιότητας» (2014: 17). Υπενθυμίζω, βάσει της ανάλυσης του Lazzarato, ότι η ντε φάκτο ανισότητα εξουσίας προϋπάρχει της ευεργεσίας και απλώς επιβεβαιώνεται μέσα από την προκύπτουσα ηθική υποχρέωση.

Παρότι το Δίκτυο ανταποκρίθηκε σε μία πραγματική ανάγκη ενός πληθυσμού, αυτό δεν έγινε με πρωτοβουλία ή οροθέτηση του ίδιου του ωφελούμενου πληθυσμού, το μεγαλύτερο μέρος του οποίου εξακολουθούσε, την περίοδο της παρουσίας μου στο πεδίο, να αντιμετωπίζει το Δίκτυο ως παροχή υπηρεσίας από έναν εξωτερικό φορέα. Η πρωτοβουλία από την ομάδα του Stalgitsi.gr να υποχρεώσει τους «κομβούχους»¹³ σε καταβολή αντιτίμου για τη σύνδεση στο Δίκτυο έτσι ώστε να «εκτιμήσουν» το αγαθό που ως τότε απολάμβαναν δωρεάν δεν κατάφερε να αντιστρέψει την αντίληψη ότι υπεύθυνοι για το Δίκτυο είναι τα μέλη της ΑμΚΕ. Η σκλήρυνση της στάσης των τελευταίων είχε ως αποτέλεσμα την αποχώρηση αρκετών χρηστών από το Δίκτυο το 2017, συμπεριλαμβανομένων των περισσότερων χρηστών από το ίδιο το Σταλγίσι για ένα διάστημα, εκ των οποίων και συγγενείς των μελών της ΑμΚΕ, οι οποίοι προτίμησαν

¹³ Χρήστες του δικτύου που φιλοξενούν στην οροφή του σπιτιού τους κεραία η οποία αποτελεί κόμβο (node), συνδέοντας το δίκτυο κορμού με το δίκτυο πρόσβασης. Οι κόμβοι συνιστούν σημεία μέσω των οποίων πραγματοποιείται ο διαμοιρασμός του υπερτοπικού, ασύρματου σήματος τοπικά, σε χρήστες του ΚΔ.

την πολύ ακριβότερη (4-6 φορές) και πιο αργή (3-4 φορές) εξατομικευμένη σύνδεση σε πάροχο υπηρεσιών διαδικτύου (ISP) που παρείχε, πλέον, ίντερνετ στην περιοχή.

Την περίοδο της έρευνας, το 2018, το Δίκτυο είχε αναβαθμιστεί, τόσο σε εξοπλισμό όσο και σε τεχνική αξιοπιστία, γεγονός στο οποίο κυρίως απέδιδαν τα μέλη της ΑμΚΕ τη σταδιακή προσέλκυση περισσότερων χρηστών. Παράλληλα, τέθηκε ξανά σε λειτουργία το ΚΔ στο Σταλγίτσι. Παρ' όλα αυτά, το ζήτημα της «συμμετοχής» των ντόπιων/χρηστών και των τρόπων με τους οποίους αυτή θα επιτυγχανόταν παρέμενε, όσον αφορά τόσο την τεχνική συντήρηση και επέκταση του Δικτύου όσο και τη συναισθηματική ανάληψή του ως «δικού τους».

Σε ιδιωτικές μας συζητήσεις τα μέλη της ομάδας πυρήνα κατήγγειλαν την αδικαιολόγητη για τους ίδιους καχυποψία των χρηστών του Δικτύου προς τους ίδιους. Ένας εξ αυτών μου έλεγε σε συνέντευξη ότι *«όταν ας πούμε ζητούσαμε να ενισχύσουν οικονομικά τη δουλειά της ΑμΚΕ υπήρχαν κάποιοι στην περιοχή που λέγαν ότι «σιγά μην τους πληρώσουμε κιόλας. Αυτοί βγάζουν λεφτά από τα προγράμματα»*». Ενώ σε συνέντευξή του σε συντελεστές του LinKommons, άλλο μέλος της ομάδας πυρήνα δήλωσε ότι και οι τοπικοί (εκλεγμένοι) άρχοντες της περιοχής νόμιζαν ότι τα μέλη της ΑμΚΕ φιλοδοξούσαν να γίνουν δήμαρχοι.

Παρεμβάλλω εδώ πραγματολογικά στοιχεία από αφηγήσεις βασικού συντελεστή του Localink, σε ομιλία που έκανε σε διεθνές συνέδριο θιασωτών των ασύρματων δικτύων mesh και σε συνέντευξη σε ερευνητικό πρότζεκτ για τη δημιουργία κοινών, αντίστοιχα, όπου περιγράφει πώς αντιμετώπιστηκε ο ίδιος με επιφυλακτικότητα από πολιτικά εγχειρήματα από-τα-κάτω στην Ελβετία. Στην πρώτη περίπτωση, τον κάλεσαν να τους φτιάξει ένα ψηφιακό βιβλίο επισκεπτών: *«Με φώναξαν να το φτιάξω και με είδαν ως κάποιον που έχει τη δική του ατζέντα και χρησιμοποιεί τον χώρο τους για τα δικά του. Αφού τελείωσε το ευρωπαϊκό πρότζεκτ ενδιαφέρθηκαν»*. Στη δεύτερη περίπτωση, πρότεινε σε εγκαθιδρυμένο εδώ και δεκαετίες εγχείρημα συνεταιρισμού κατοικίας ένα εργαλείο τεχνολογίας που είχε παράγει το Meshy, το έτερο ευρωπαϊκό πρότζεκτ στο οποίο συμμετείχε το Localink. Λίγοι μόνο από τους ενοίκους ενδιαφέρθηκαν, όμως. Ο συντελεστής του Localink παραδέχτηκε αναστοχαστικά στη

συνέντευξη ότι στο πλαίσιο του πρότζεκτ είχαν πιέσει κάπως για την υιοθέτηση του εργαλείου, ενώ αλλού «όπου έγινε οργανικά, όχι βάσει συμβολαίου, πήγε καλύτερα». Το μάθημα που πήραν, είπε, ήταν ότι «αυτά τα πράγματα δεν μπορούν να σχεδιαστούν από-τα-πάνω» και ότι «πρέπει να είναι «τράβηγμα τεχνολογίας» (*technology pull*), όπως λέμε, και όχι «σπρώξιμο» (*push*)».

Ήθελα να κάνω ορισμένες παρατηρήσεις σχετικά με την αντιμετώπιση των πρότζεκτ και των εκπροσώπων τους, αντιπαραβάλλοντάς τα στη σχέση ειδικών και ντόπιων στο Σταλγίτσι. Το γεγονός ότι η προσέγγιση των συλλογικοτήτων στη Βασιλεία από τον συντελεστή του Localink έγινε στο πλαίσιο πρότζεκτ θεάθηκε μάλλον ως εξυπηρετούσα ιδίους σκοπούς και «ασύνδετη» με τις αρχές, τους δεσμούς και τους σκοπούς του κάθε εγχειρήματος. Ειδικά η δεύτερη ομάδα ήταν ιδιαίτερα ώριμη και αυτάρκης, ώστε να μην χρειάζεται οποιουδήποτε είδους ευεργεσία. Απορρίπτοντας την εφήμερη συσχέτιση με τους όρους του πρότζεκτ, οι συλλογικότητες απέρριπταν, υποστηρίζω, μια ρύθμιση win-win· στην ουσία, μια υπο-χρέωση. Αντιθέτως, στην περιοχή του Δυτικού Ύμωνα η ΑμΚΕ και μέσω αυτής το LinKommons «παρείσφρησαν» στην καθημερινή ζωή του τοπικού πληθυσμού, με αφορμή την υλική και συμβολική ελλειμματικότητα και την πολιτική αδυναμία του. Ωστόσο, και εκεί θα μπορούσαμε να διακρίνουμε πρακτικές αντίστασης στην ευεργεσία.

Η καχυποψία των ντόπιων για τα κίνητρα των μελών του ΚΔ, αλλά και η, συνήθως αλληλένδετη στον λόγο των μελών της ΑμΚΕ, εγωιστική στάση τους, συχνά εκδηλώνονταν ως μη συμμόρφωση με τους κανόνες του ΚΔ, για παράδειγμα μέσα από την άρνηση καταβολής της συνδρομής, την απροθυμία για διαμοιρασμό, ή τη συνολική απόρριψη του ΚΔ και την προτίμηση σύνδεσης στο διαδίκτυο μέσω των μεγάλων τηλεπικοινωνιακών παρόχων (ISPs). Οι συμπεριφορές αυτές αποδίδονταν από τα μέλη της ΑμΚΕ σε νοοτροπία παραίτησης-πελατειακή νοοτροπία, σε αγνωμοσύνη, αδιαφορία, ή έστω αδυναμία των ντόπιων να πιστέψουν στην ανιδιοτέλεια των ειδικών, λόγω της έλλειψης αντίστοιχων παραδειγμάτων από τη βιωμένη εμπειρία τους. Οι ειδικοί όριζαν τις συμπεριφορές ως μη ορθολογικές, καθώς αντιτίθεντο τόσο στο ατομικό συμφέρον του κάθε χρήστη όσο και στο συλλογικό, της

«κοινότητας». Στο πλαίσιο της ανάληψης ευθύνης από τους ίδιους τους ειδικούς για την αρνητική στάση των ντόπιων, αναγνώριζαν σε παραδοτέα ότι μπορεί να οφείλεται στη «μη μόνιμη παρουσία των μελών της ΑμΚΕ στην περιοχή και ίσως στην έλλειψη επικοινωνιακών δεξιοτήτων». Με τέτοιους τρόπους επιβεβαιώνεται, κατά τη γνώμη μου, η «εξωτερικότητα» των ειδικών, ακόμα και των «συγγενών» με τους ντόπιους κατοίκους μελών της ΑμΚΕ, αντηχώντας ιδέες του Said: «[...] ο Οριενταλιστής στέκεται έξω από την Ανατολή, τόσο από υπαρξιακή όσο και από ηθική άποψη. Το κυριότερο προϊόν αυτής της εξωτερικότητας είναι βέβαια η αναπαράσταση [...]» (1996: 34).

Αναρωτήθηκα αν μπορούμε να εκλάβουμε τις «ανορθολογικές» επιλογές των ντόπιων χρηστών ως μορφές αντίστασης και να τις εξετάσουμε ως αναλυτικό εργαλείο των σχέσεων εξουσίας (Φουκώ 1991: 78-79). Οι Otsuki et al. σημειώνουν ότι «η ανεπαίσθητη πολιτική της πολλαπλότητας στην πράξη προηγείται της πολιτικής της αντιπροσώπευσης, μιας και είναι ενσαρκωμένη και μπορεί να κάνει τα αποτελέσματά της αισθητά ανεξάρτητα από το αν τα εμπλεκόμενα υποκείμενα αναγνωρίζονται από κανέναν ως πολιτικά υποκείμενα» (ό.π.: 7). Η Benedetta Rossi, μελετώντας την «τοπική» εμπρόθετη δράση στο πλαίσιο αναπτυξιακών προγραμμάτων, μιλά για πολλές μικρές πράξεις επανερμηνείας εκ μέρους των δρώντων υποκειμένων, αντί για απροκάλυπτες πράξεις αντίστασης. Συμπεραίνει ότι τα δρώντα υποκείμενα που «καταναλώνουν» την ανάπτυξη ως νεοφιλελεύθερο σύστημα διακυβέρνησης έχουν τη δύναμη να τη μετασχηματίσουν και να την ανακατευθύνουν προς τους σκοπούς τους (2006, αναφέρεται στο Mosse & Lewis 2006: 17). Όπως θα δούμε στο κεφάλαιο 9, ορισμένοι από τους ειδικούς ορίζουν τέτοιες δικές τους ενέργειες ως «χακάρισμα», στο πλαίσιο της οικειοποίησης πόρων και εννοιών της κυρίαρχης κανονιστικής τάξης. Όμως, τα μέλη της ΑμΚΕ χαρακτηρίζαν ως παρασιτισμό την ιδιοτελή εκμετάλλευση πόρων χωρίς ανάληψη ευθύνης από τους ντόπιους χρήστες.

Στην περίπτωση της -ανακηρυγμένης και νοηματοδοτημένης από τους ειδικούς- κοινότητας των χρηστών, η αντίσταση φαίνεται να συνίσταται σε διάφορες εκδηλώσεις απόρριψης του Δικτύου και των άνωθεν ορισμένων κανόνων λειτουργίας του. Ορισμένοι από τους χρήστες

του ΚΔ δεν υιοθετούσαν την ιεράρχηση των ειδικών σχετικά με το τι είναι σημαντικό, δεν αποδέχονταν ένα σύστημα αξιολόγησης βάσει του οποίου ήταν, και παρέμεναν, υποστηρίζω, ελλειμματικοί. Θα μπορούσαμε να δούμε την απόρριψη της συμμετοχής και της ενδυνάμωσης ως προτίμηση της «παλιάς» τους ελλειμματικότητας, την οποία πιθανότατα ένιωθαν πιο «δική τους». «Σε ορισμένες περιπτώσεις», υποστηρίζει η White, «η έξοδος μπορεί να είναι η πιο ενδυναμωτική επιλογή» (ό.π.: 150).

Τον Ιούλιο του 2017 η ΑμΚΕ και το LinKommons είχαν συνδιοργανώσει μια εκδήλωση στο Σταλγίτσι, στην οποία αναφέρθηκα και νωρίτερα. Το Σταλγίτσι είχε επιλεγεί για τη συγκεκριμένη περίπτωση επειδή πολλά από τα κομμάτια εξοπλισμού της ΑμΚΕ βρίσκονταν ήδη εκεί, αλλά και επειδή τα μέλη της ομάδας πυρήνα ήθελαν να «αφυπνίσουν» τους κατοίκους του χωριού, όσον αφορά την ενασχόλησή τους με το Δίκτυο. Επιπλέον, η ημερομηνία που διάλεξαν συνέπιπτε με το θερινό πανηγύρι του χωριού, γεγονός που έλπιζαν ότι θα αύξανε την ορατότητα της εκδήλωσης τη συμμετοχή σε αυτήν.

Στο πλαίσιο της εκδήλωσης αυτής πραγματοποιήθηκε εκπαιδευτικό εργαστήριο πάνω σε τεχνικές πτυχές του ΚΔ, αλλά το κύριο συμβάν θα ήταν μία ανοιχτή συζήτηση με θέμα: «Μεταφορά εμπειριών και τεχνογνωσίας από την κοινότητα του Stalgitsi.gr για το χτίσιμο μιας νέας κοινότητας ασύρματου κοινοτικού δικτύου στην περιοχή του Δήμου Χ [σε άλλη ορεινή περιοχή της Ελλάδας]». Περιγράφω, στη συνέχεια το προφίλ των διαφόρων συμμετεχόντων επισκεπτών, αφενός, για να δείξω πώς οι οργανωμένες συναντήσεις του πρότζεκτ μπορούν να κινητοποιήσουν και να συγκεντρώσουν διάφορα υποκείμενα (συγκεκριμένα, ειδικούς που συμμετέχουν σε άλλα πρότζεκτ), υλικά και ιδέες, και, αφετέρου, για να υποστηρίξω ότι το (κάθε) πρότζεκτ συγκροτείται και το κύρος του ενισχύεται, χάρη στο αφήγημα που περιγράφει τις συναντήσεις όπου η (πολλαπλή) ειδημοσύνη «εμπλουτίζεται» μέσα από τη συναρμογή και διαντίδρασή της με την «κοινότητα».

Εκτός από τα μέλη της ομάδας πυρήνα και τους συμμετέχοντες από την περιοχή («μέλη και συνεργάτες/κομβούχοι της ΑμΚΕ Stalgitsi.gr, εκπρόσωποι τοπικών φορέων, εκπρόσωποι τοπικής αυτοδιοίκησης, ενεργοί πολίτες», όπως περιγράφηκαν στην ανακοίνωση της ΑμΚΕ για την εκδήλωση), είχαν μεταβεί στο χωριό ειδικά για τη συζήτηση αυτή: μέλος «διεπιστημονικής ερευνητικής κολεκτίβας που επικεντρώνεται στα κοινά (commons) και την τεχνολογία»: ένας φίλος του, δημοτικός σύμβουλος στον ορεινό Δήμο προς τον οποίο θα μεταφερόταν η εμπειρία και η τεχνογνωσία: ο Αργεντινός ψηφιακός ακτιβιστής που αναφέρθηκε προηγουμένως: δύο πολιτικές ακτιβίστριες που ζουν στην Αθήνα: μία Αγγλίδα η οποία συμμετείχε σε φορέα της κοινοπραξίας του ερευνητικού πρότζεκτ Meshy, ο οποίος είχε πραγματοποιήσει ένα «Μη συνέδριο» (Unconvention) σε χωριό της περιοχής του Δυτικού Έμφωνα το 2016, και μία Ιταλίδα η οποία θα συνεργαζόταν με το LocalLink για τη δημιουργία της γραφιστικής αποτύπωσης της μεθοδολογίας συμμετοχικού σχεδιασμού: τέλος, τρία μέλη του ερευνητικού πρότζεκτ PolitikAnders -ο επικεφαλής ερευνητής, μια ανθρωπολόγος ερευνήτρια και μια πολιτική επιστήμονας. Τα μέλη της ομάδας πυρήνα είχαν συμφωνήσει με τους συντελεστές του PolitikAnders ότι το Stalgitsi.gr θα εντασσόταν ως μελέτη περίπτωσης στο πρότζεκτ τους, οπότε η συνάδελφος ανθρωπολόγος θα ξεκινούσε επιτόπια έρευνα στην περιοχή λίγους μήνες αργότερα.

Η «μη δομημένη, μη ιεραρχική» -οι συμμετέχοντες έκατσαν σε κύκλο- ανοιχτή (προς όλους τους κατοίκους, χρήστες του Δικτύου ή μη) συζήτηση γύρω από τη «μεταφορά εμπειριών και τεχνογνωσίας» ξεκίνησε. Οι περισσότεροι ήμασταν επισκέπτες, οι ντόπιοι ήταν μετρημένοι στα δάχτυλα: αν μάλιστα αφαιρέσουμε από τους παρόντες ντόπιους όσους δεν έμεναν πια μόνιμα στην περιοχή απόμεναν ίσως δύο ή τρεις, ένας εκ των οποίων ο πρόεδρος της Κοινότητας (του φορέα της αυτοδιοίκησης). Ο τόνος και το περιεχόμενο της κουβέντας καθορίστηκαν σε μεγάλο βαθμό από τα μέλη της ΑμΚΕ. Αναφέρθηκαν σε απαραίτητα συστατικά στοιχεία της εύρυθμης λειτουργίας των ΚΔ, τα οποία πρέπει να λάβει υπόψη οποιοδήποτε επίδοξο εγχείρημα: την ανάγκη για ενεργή ενασχόληση των χρηστών («η κοινότητα πρέπει να νιώσει ότι της ανήκει το Δίκτυο»), για τα πολύπλευρα οφέλη («η

συνεργασία για την επίλυση προβλημάτων φέρνει τους ανθρώπους κοντά»), για κανόνες (*«η συμμετοχή δεν φτάνει, χρειάζεται πλαίσιο αρχών»*). Έπειτα αναζήτησαν τα αίτια για τα κακώς κείμενα του Stalgitsi.gr, τα οποία θα έπρεπε να αποφύγει ένα άλλο ΚΔ. Αναλαμβάνοντας τη δική τους ευθύνη (*«δεν έπρεπε να το είχαμε προσφέρει δωρεάν, ήμασταν άπειροι και χαιρόμασταν που ο κόσμος το χρησιμοποιούσε»*) μετατόπιζαν την ευθύνη στους χρήστες.

Στην έκφραση παραπόνων βρήκαν συμμάχους. Ο πρόεδρος της Κοινότητας αναφέρθηκε στην «κακή νοοτροπία» των κατοίκων της περιοχής και ο νεαρός αγρότης στον οποίο αναφέρθηκα νωρίτερα στο κεφάλαιο -παρών και αυτή τη φορά- συμφώνησε: *«το βλέπουν ως δωρεάν παροχή για την οποία δε χρειάζεται να κάνουν τίποτα οι ίδιοι. Δεν νοιάζονται για το Δίκτυο»*. Ένας άλλος ντόπιος κάτοικος πρόσθεσε: *«με δεδομένη αυτή την νοοτροπία δεν έπρεπε να το δώσετε δωρεάν»*. Δύο από τους συμμετέχοντες ειδικούς τούς διαβεβαίωσαν ότι δεν αποτελεί ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των ντόπιων αυτή η νοοτροπία, τη συναντάμε σε όλη την Ελλάδα. Ο πρόεδρος της Κοινότητας πρόσθεσε ότι υπάρχει και καχυποψία προς τα μέλη της ΑμΚΕ, πολλοί ντόπιοι πιστεύουν ότι σίγουρα θα βγάζουν λεφτά από το ΚΔ.

Η συζήτηση είχε ξεστρατίσει από τη μεταφορά γνώσης, η οποία, στον βαθμό που έγινε, αφορούσε κυρίως παραδείγματα προς αποφυγή, για τους επισκέπτες και επίδοξους αναπαραγωγούς του εγχειρήματος. Ύστερα από ένα σημείο, η συζήτηση επικεντρώθηκε στην αναζήτηση τρόπων για να αντιστραφεί η αρνητική κατάσταση, τοπικά στο Σταλγίτσι. Μέλος της ομάδας πυρήνα δήλωσε: *«χρειαζόμαστε επένδυση σε υποδομές και ανθρώπινο δυναμικό. [...] Δεν έχω πια την όρεξη να πείσω κανέναν. Χρειαζόμαστε νέο αίμα, νέους ανθρώπους. Να το αναλάβουν οι νέοι.»* Η ένταση των παραπόνων που εξέφρασαν τα μέλη της ομάδας πυρήνα εικάζω ότι είχε να κάνει ειδικά με το χωριό καταγωγής τους που τους είχε απορρίψει, επιπλέον επειδή βρισκόμασταν εκεί. Στο διάλειμμα που είχε προηγηθεί της συζήτησης μιλούσα με άλλο μέλος της ομάδας πυρήνα. Είχε σχολιάσει: *«οι άνθρωποι είναι έξω, παίζουν μπάσκετ και πίνουν καφέ αντί να ρίξουν μια ματιά να δουν τι γίνεται εδώ μέσα»*.

Δεν ακούστηκε αντίλογος στις θέσεις της ομάδας πυρήνα, οι παρευρισκόμενοι έδειχναν να συμφωνούν. Ο δημοτικός σύμβουλος από την άλλη ορεινή περιοχή πρότεινε μια λύση που απορρίφθηκε ως ασύμβατη με το πνεύμα των ΚΔ: *«εγώ θα προσέγγιζα όλους τους ξενοδόχους για να φτιάξουν το Δίκτυο.»* *«Δεν φτιάχνεις κοινότητα έτσι»*, αντέτεινε μέλος της ΑμΚΕ. Η πολιτική επιστήμονας σχολίασε ότι θα βοηθούσε τη συμμετοχή αν υπήρχε έστω μία γυναίκα στην ομάδα να βοηθάει, και ρώτησε ποια είναι η σχέση των γυναικών με το Δίκτυο, αλλά η συζήτηση μεταφέρθηκε αμέσως αλλού.

Η μόνη κριτική προήλθε από δύο από τους επισκέπτες ειδικούς. Ο Αργεντινός ακτιβιστής παρενέβη: *«μιλάτε πολύ για τις ανάγκες άλλων, αλλά όχι για τις δικές σας. Μήπως δεν χρειάζεστε συνδεσιμότητα εσείς, αλλά συζητάτε τι χρειάζονται οι άλλοι; Ο καθένας θα έπρεπε να εκφράσει τις δικές του ανάγκες»*. Η Αγγλίδα ακτιβίστρια πήρε τον λόγο προς το τέλος και ρώτησε: *«ποιοι είναι το «εμείς» σε όλη αυτή τη συζήτηση; Θα ξεκινούσα από το να βρούμε το «εμείς» και μετά ας κάνουν αυτοί ό,τι νομίζουν, μόνοι τους. Υπάρχουν δύο δυνατές προσεγγίσεις: Η κοινοτική, όπου η κοινότητα εκπαιδεύεται και μετά τα φτιάχνει όλα μόνη της, και η από-τα-πάνω, όπου όσοι χτίζουν και συντηρούν το Δίκτυο πληρώνονται. Η μέση λύση δε μοιάζει να δουλεύει.»* Ήταν όμως αργά, η κουβέντα όδευε προς την ολοκλήρωσή της και δεν ασχοληθήκαμε με τις διαστάσεις που έθιξαν οι επισκέπτες.

Μέσα στην αίθουσα ήμασταν μια χούφτα άνθρωποι. Όσοι έπαιρναν τον λόγο χρειαζόταν να υψώνουν τη φωνή τους, γιατί έξω το χωριό δονούνταν από φωνές παιδιών, μουσικές και ήχους από μπάλες που κλωτσιόντουσαν ή πετιόντουσαν και χτυπούσαν πάνω σε διάφορες επιφάνειες. Κάθε τόσο κάποια μπάλα έσκαγε πάνω στα τζάμια του Πνευματικού Κέντρου και τα κεφάλια μας τινάζονταν προς τα εκεί, τις πρώτες φορές απότομα και ύστερα πιο αδιάφορα ή και καθόλου. Κοίταξα έξω από το παράθυρο. Κόσμος παντού, μια από τις ελάχιστες μέρες του χρόνου που συμβαίνει αυτό, λένε εδώ.

Κεφάλαιο 8. Οι υποσχέσεις (της συμμετοχής)

ως ευθύνη των ειδικών προς-τα-κάτω

Σε αυτό το κεφάλαιο εξετάζω τον τρόπο που οι ειδικοί του LinKommons νοηματοδοτούν και επιτελούν την ευθύνη τους προς «τα κάτω», προς τους μη ειδικούς, μη συμμετέχοντες τυπικά στο πρότζεκτ, χρήστες-μέλη του ΚΔ Stalgitsi.gr., η οποία δεν εμπίπτει στις προδιαγραφές δεοντολογίας του μηχανισμού λογοδοσίας. Πιο συγκεκριμένα, χρησιμοποιώ περιστατικά της διαντίδρασης μεταξύ των ειδικών ως ομάδας σχεδιασμού της εφαρμογής «έξυπνης γεωργίας» και των μη ειδικών αγροτών ως βασικών δοκιμαστών (beta testers) της εφαρμογής, και τα συνδέω με την έννοια της υπόσχεσης, όπως εκδηλώνεται ευρύτερα, τόσο λογοθετικά, ως μέρος της ποιητικής του πρότζεκτ και της δικτυακής υποδομής, όσο και σε πρακτικές που διαμορφώνουν τις κοινωνικές σχέσεις στο πεδίο.

Συνεχίζεται η ανάλυση σχετικά με τις υποσχέσεις ενδυνάμωσης μέσω της συμμετοχής. Μια σημαντική διαφορά στην περίπτωση της γεωργικής εφαρμογής, σε σχέση με την ποιητική του Δικτύου συνολικά, έγκειται στο ότι η εκκίνησή της και η δραστηριότητα για τον σχεδιασμό της έλαβε χώρα αποκλειστικά στο πλαίσιο του LinKommons, στον χρόνο του και σε σχέση με τον μηχανισμό ελέγχου, αξιολόγησης και λογοδοσίας. Με αυτό τον τρόπο, μου δόθηκε άλλωστε η δυνατότητα να συμμετάσχω προσωπικά στις περισσότερες σχετικές διεργασίες.

Υποστηρίζω ότι η ίδια η υπόσχεση αντανακλά την ανισότητα εξουσίας μεταξύ ειδικών και μη ειδικών, ενώ η υποχρέωση που η υπόσχεσή τους αντιπροσωπεύει είναι «μαλακή», με την έννοια ότι είναι άτυπη και η αθέτησή της δεν επιφέρει επίσημες συνέπειες (Garsten & Jacobsson 2011, 2013). Αυτό δεν σημαίνει, ωστόσο, ότι τα υποκείμενα της έρευνας ειδικοί δεν παίρνουν τις υποσχέσεις τους στα σοβαρά, ανάλογα με τη διαφορετική θεσιακότητά τους. Για αυτό τον λόγο, υποστηρίζω ότι η άτυπη ευθύνη προς «τα κάτω» αντανακλά τον εν-τοπισμένο ηθικό αναστοχασμό των ειδικών, ο οποίος κατά τα άλλα ομοιογενοποιείται και αποσιωπάται

στο επίσημο αφήγημα που εκπληρώνει τυπικές υποχρεώσεις προς την ρυθμιστική και ελεγκτική αρχή. Με άλλα λόγια, τα πολλαπλά ηθικά και επιστημολογικά κριτήρια που ορίζουν την εν-τοπισμένη, άτυπη δεοντολογία αναδεικνύονται ανάγλυφα όταν η εκπλήρωση ή μη των υποσχέσεων παραμένει ασαφής, σε διαρκή αξιολόγηση και διαπραγμάτευση από τα διαφορετικά υποκείμενα.

Προσοχή τι υποσχόμαστε!

Σε παραδοτέο του LinKommons, οι συντάκτες παρατηρούν ότι «το να υπόσχεσαι πάρα πολλά έτσι ώστε να προσελκύσεις ενδιαφέρον είναι το πιο κοινό λάθος που κάνουν οι εξωτερικοί ειδικοί σε συμμετοχικές διαδικασίες, λάθος στο οποίο υπέπεσε και η ομάδα πυρήνα του Stalgitsi.gr, υποσχόμενη δωρεάν ίντερνετ και παρέχοντας τη λύση εξαρχής». Οι συντελεστές του πρότζεκτ επισήμαναν ότι ήταν «ιδιαίτερα σημαντικό να ζητήσουμε τη συμμετοχή της κοινότητας προκειμένου να συμβάλει από την αρχή και ουσιαστικά στην ανάπτυξη οποιασδήποτε λύσης».

Θα διέψευδαν, αν δρούσαν κατ' αυτό τον τρόπο, την παρατήρηση που κάνει η ανθρωπολόγος Elizabeth Chin γύρω από τις ψηφιακές λύσεις που παράγουν οι φορείς της αναπτυξιακής βοήθειας στον αναπτυσσόμενο κόσμο, ότι «πολύ σπάνια εμπλέκουν ενεργά τους ανθρώπους ως ανθρώπους ικανούς να συμβάλουν στη δημιουργία και το νόημα αυτού που παράγεται» (2017: 487). Θα διέψευδαν, επίσης, τον ανθρωπολόγο Todd Crane, ο οποίος ισχυρίζεται, μέσα από την εμπειρία του σε διεθνές πρότζεκτ αγροτικής ανάπτυξης, ότι «όλοι οι ερευνητές και φορείς χάραξης πολιτικής (ακόμα και αυτοί που προωθούν τη συμμετοχική εργασία) ενεργούν μέσα από θεσμικά και πολιτικά περιβάλλοντα τα οποία επηρεάζουν τις αποφάσεις που παίρνουν αναφορικά με τη δημιουργία τεχνολογίας, περιβάλλοντα που δεν κινητοποιούνται από τους στόχους των αγροτών» (2014: 50).

Η πρόθεση των ειδικών του πρότζεκτ για συμπερίληψη των κοινοτήτων των χρηστών αντικατοπτριζόταν στη μεθοδολογία συμμετοχικού σχεδιασμού που (είχαν «υποσχεθεί» στην ελεγκτική αρχή ότι) θα παρήγαν και θα εφάρμοζαν, με την παραγωγή της οποίας ήταν επιφορτισμένο το Localink. Το πρότζεκτ είχε υποσχεθεί, επίσης, την ανάπτυξη ενός εργαλείου τεχνολογίας, εργασία που είχε αναλάβει το Ελληνικό Οικονομικό Πανεπιστήμιο (ΕΟΠ). Αυτό που έλειπε ήταν το αντικείμενο, όμως κι αυτό θα προσδιοριζόταν συμμετοχικά, μέσα από τη διαντίδραση μεταξύ ειδικών, μελών του πρότζεκτ, και μη ειδικών, μελών του ΚΔ και μελλοντικών χρηστών του όποιου εργαλείου θα παραγόταν. Στο πλαίσιο αυτό, τα μέλη της κοινοπραξίας διοργάνωσαν μια σειρά συναντήσεων που προσδιόρισαν ως «εργαστήρια συμμετοχικού σχεδιασμού».

Η πρώτη αυτών των συναντήσεων συνδιοργανώθηκε από τα μέλη του άτυπου «ελληνικού τμήματος» του LinKommons -ΑμΚΕ Stalgitsi.gr, Localink, ΕΟΠ- σε χωριό της περιοχής του Δυτικού Ύμωνα στα τέλη του 2016, πριν από την έναρξη της συνεργασίας μου με το Localink. Εκεί, οι ειδικοί του πρότζεκτ διαπίστωσαν ότι οι παριστάμενοι αγρότες έδειξαν πολύ μεγάλο ενδιαφέρον για τις υπηρεσίες εταιρείας, η οποία δραστηριοποιείται στον τομέα της «έξυπνης γεωργίας» (smart farming). Όπως περιέγραψαν εκ των υστέρων σε παραδοτέο οι ελληνόφωνοι συντελεστές του LinKommons, ο προσκεκλημένος εκπρόσωπος της εταιρείας «μιλούσε τη γλώσσα» των αγροτών και πρότεινε λύσεις σε άμεσες ανάγκες τους. Τότε αποφάσισαν οι ειδικοί να αφιερώσουν μέρος της δραστηριότητάς τους κατά το δεύτερο μισό του πρότζεκτ στην ανάπτυξη μιας εφαρμογής «έξυπνης γεωργίας» (farming app).

Για τη διαδικασία συμμετοχικού σχεδιασμού της εφαρμογής, οι ειδικοί απευθύνθηκαν σε επιλεγμένα μέλη της κοινότητας του Δικτύου για να γίνουν beta testers, σε άτομα που είχαν ήδη χτίσει σχέση αμοιβαίας εμπιστοσύνης με τα μέλη της ομάδας πυρήνα· άτομα που είχαν αποκτήσει τεχνικές γνώσεις, είχαν εξοικειωθεί με τις αρχές που δειίπαν το ΚΔ και «πίστευαν» στις δυνατότητές του για τον τοπικό πληθυσμό. Σε εσωτερικές συναντήσεις της ομάδας σχεδιασμού που προηγήθηκαν της εμπλοκής ντόπιων αγροτών, οι παριστάμενοι ειδικοί συζητήσαμε τον τρόπο προσέγγισης των «beta testers» και αποφασίσαμε να είμαστε όσο πιο

ειλικρινείς γίνεται, κάνοντας ξεκάθαρες τις προθέσεις μας¹⁴ («θέλουμε να παραγάγουμε αξία, να πιάσει τόπο η χρηματοδότηση, αυτή είναι η δουλειά μας ούτως ή άλλως», «εμείς είμαστε εδώ για να το φτιάξουμε όπως θέλουν εκείνοι», «θα τους εξυπηρετήσουμε, δεν θα μας εξυπηρετήσουν εκείνοι»), εξηγώντας τους παράλληλα ότι το LinKommons υποστήριζε την παραγωγή ενός εργαλείου που θα φαινόταν χρήσιμο μακροπρόθεσμα, πέραν του χρόνου ζωής του πρότζεκτ.

Στις προπαρασκευαστικές αυτές συναντήσεις υπήρξε διαφωνία μεταξύ μελών της ομάδας σχεδιασμού σχετικά με την ανάμειξη (engagement) που θα ζητούσαμε από τους beta testers ύστερα από την πρώτη συνάντησή τους. Είχε να κάνει με την υπόσχεση και τις προσδοκίες πάλι: αν ήταν να απαιτήσουμε ανάμειξη, θα έπρεπε να μπορέσουμε να ανταποκριθούμε με ένα καλό αποτέλεσμα, ειδάλλως θα απογοητεύονταν και θα τους «χάναμε». Οι ειδικοί, ιδιαίτερα τα μέλη της ΑμΚΕ, θεωρούσαν ότι η υπάρχουσα συμμετοχή των χρηστών οφειλόταν στην υλική υπόσταση και στην τεχνική αποδοτικότητα του Δικτύου, και ότι σε αυτήν θεμελιωνόταν η πίστη σε περαιτέρω σκοπούς. Άρα, αντίστοιχα, η εφαρμογή θα έπρεπε να αποδειχθεί χρήσιμη και η ομάδα σχεδιασμού αξιόπιστη. Κάθε πιθανή ματαιώση μπορούσε να πληγώσει, ανεπανόρθωτα ίσως, την πίστη και, άρα, την ανάμειξη, των μελών του Δικτύου. Συνεπώς, έπρεπε να αποφύγουμε να δημιουργήσουμε υπερβολικές προσδοκίες για το κοντινό μέλλον, σίγουρα «να μην παρουσιάσουμε την εφαρμογή ως έτοιμη». Εξάλλου, κάτι τέτοιο θα αναιρούσε τον συμμετοχικό χαρακτήρα της, βάσει του οποίου ζητούσαμε την ανάμειξη των δοκιμαστών της εφαρμογής αγροτών.

Αποφασίσαμε ότι θα πήγαινα στην περιοχή για να συναντήσω ορισμένους αγρότες (δύο ή τρεις, οι οποίοι ήταν και δραστήρια μέλη του ΚΔ, ένας εκ των οποίων ήταν ο νέος αγρότης που ανέφερα στο κεφάλαιο 7, ένας άλλος ήταν πρώην δήμαρχος), να τους παρουσιάσω την

¹⁴ Συμπεριλαμβάνω εδώ τον εαυτό μου στην ομάδα σχεδιασμού, επειδή η συγκεκριμένη δραστηριότητα ήταν η μοναδική στο πλαίσιο του πρότζεκτ όπου ανέλαβα καθήκοντα και δράση επιπλέον της παρατήρησης και καταγραφής.

ιδέα της εφαρμογής και την αρχική της εικόνα, και να συγκεντρώσω παρατηρήσεις τους που θα συμπεριλαμβάνονταν στην συμμετοχικά, πια, σχεδιασμένη εφαρμογή.

Όσο ήμουν ακόμα στην Αθήνα, πριν μεταβώ στην περιοχή, μίλησα τηλεφωνικά με μέλη της ομάδας πυρήνας του Stalgitsi.gr για να πάρω οδηγίες και συμβουλές. Ένα σημείο στο οποίο έδωσαν έμφαση ήταν η προσοχή στις υποσχέσεις, στο να μην τις δώσουμε δηλαδή. «*Να μην τους κάψουμε*», τόνισε το μοναδικό μέλος της ομάδας πυρήνα που μένει μόνιμα στην πρωτεύουσα του ίδιου νομού, και για αυτό επισκέπτεται την περιοχή του Δικτύου συχνότερα. Μοιράστηκε την ανησυχία του αν θα γίνει πράγματι δουλειά:

«Να μην τους υποσχεθούμε πράγματα που δεν θα γίνουν. Να μην πάρουμε ό,τι χρειαζόμαστε και ύστερα να μην ξαναεμφανιστούμε. Το έχουν ξαναδεί αυτό το έργο οι ντόπιοι, από τους πολιτικούς. Για αυτό είναι σημαντικό να μην απογοητευτούν, να μην το τσουβαλιάσουν κι αυτό μαζί με όλες τις άλλες κενές υποσχέσεις. Να δείξουμε στους ανθρώπους εκεί ότι υπάρχει και άλλος τρόπος να γίνουν χρήσιμα και όμορφα πράγματα. Μέσω της συνεργασίας, όχι μόνο πελατειακά.»

Επιπλέον, ως εκπρόσωπος του LinKommons, έπρεπε να λάβω υπόψη τους περιορισμούς, σε χρόνο και πόρους, του πρότζεκτ και να μην υποσχεθώ μια έτοιμη, λειτουργική εφαρμογή. Θα κάναμε μια αρχή, η οποία θα μπορούσε να συνεχιστεί από την ΑμΚΕ, ενδεχομένως σε συνεργασία με την εταιρεία έξυπνης γεωργίας.

Πράγματι, στις συναντήσεις μου με τους αγρότες επιχείρησα να διατηρήσω μια ισορροπία ανάμεσα στην παρουσίαση προοπτικών και στη δυνατότητα και χρόνο υλοποίησής τους. Οι παρατηρήσεις των αγροτών λήφθηκαν υπόψη από την ομάδα σχεδιασμού και λίγο καιρό αργότερο διοργανώθηκε συνάντηση συμμετοχικού σχεδιασμού μεταξύ ειδικών και beta testers στο Χόρτο. Εκεί, πάλι, οι ειδικοί ήμασταν προσεκτικοί στη διατύπωση δυνατοτήτων, ειδικά ως προς την οραματική διάσταση, του ελέγχου και της (συλλογικής) διαχείρισης της εφαρμογής από τους χρήστες αγρότες.

Ωστόσο, μέσα από την εξέταση τεχνικών πτυχών της εφαρμογής, είχε αναδειχθεί ότι τα δεδομένα θα ανήκαν στους χρήστες και ότι αυτοί θα μπορούσαν να τα διαχειριστούν όπως θα έκριναν πιο συμφέρον. «*Κάτι σαν συνεταιρισμός δεδομένων;*», ρώτησε πολιτικοποιημένο άτομο και δραστήριο μέλος του ΚΔ. Μια τέτοια προοπτική θα εκπλήρωνε τον πολιτικό οραματισμό των ειδικών, βάσει των αρχών των κοινών και του συνεργατισμού, όμως, ούτως ώστε να συγκροτηθεί ένας τέτοιος συνεταιρισμός τα δεδομένα των χρηστών θα έπρεπε να αποθηκεύονται τοπικά.

Σε εσωτερική συνάντησή της, η ομάδα σχεδιασμού είχε συζητήσει ότι για την αποθήκευση των δεδομένων τοπικά θα χρειαζόταν τοπικός διακομιστής (σέρβερ), αλλά και κατάλληλα καταρτισμένο άτομο, ως υπεύθυνος διαχειριστής-προγραμματιστής της κοινότητας. Οι ειδικοί είχαν αναρωτηθεί κατά πόσο οι συγχωριανοί του θα εμπιστεύονταν αυτό το άτομο με τα προσωπικά τους δεδομένα. Θεώρησαν ότι, προσωρινά, ο προγραμματιστής του πρότζεκτ μπορούσε, μέσω της αποκρυπτογράφησης, να διασφαλίσει την ιδιωτικότητα όλων των δεδομένων που θα εισήγαν οι χρήστες με τους αγρότες.

Ως εκ τούτου, μέλος της ομάδας πυρήνα επανέλαβε στο Χόρτο αυτό που είχαν συμφωνήσει στη συνάντησή τους οι ειδικοί, ότι είναι δύσκολο πρακτικά και τεχνικά να συντηρείται ένας σέρβερ (που θα αποθηκεύει τα δεδομένα) τοπικά -θα χρειαζόταν η παρουσία κάποιου με τεχνογνωσία. Έτσι, η συζήτηση δεν συνεχίστηκε. Κρινόταν πρόωρη, αφενός λόγω των περιορισμών σε χρόνο και πόρους, τόσο του πρότζεκτ όσο και της ΑμΚΕ, και, αφετέρου, λόγω της προτεραιότητας της παραγωγής ενός (ατομικά) χρήσιμου και εύχρηστου εργαλείου. Αν αυτό δεν εξασφαλιζόταν, οποιαδήποτε «πολιτική» συζήτηση ήταν άτοπη.

Πάντως, η σύντομη «πολιτική» συζήτηση γύρω από την κυριότητα των δεδομένων εντάχθηκε στο επίσημο αφήγημα του πρότζεκτ, στο πλαίσιο της παραγωγής και εφαρμογής της μεθοδολογίας συμμετοχικού σχεδιασμού. Στο μοναδικό χωρίο ενός παραδοτέου σαράντα επτά σελίδων που γράφτηκε με έντονη γραφή, το περιστατικό χαρακτηρίστηκε ως ενθαρρυντική εξέλιξη, μια θετική έκπληξη, ένα καλό παράδειγμα γιατί οι μεθοδολογίες

συμμετοχικού σχεδιασμού δεν πρέπει να «παρα-σχεδιάζονται», αλλά να αφήνουν χώρο για ανοιχτή συζήτηση.

Ως παραδοτέα τεχνουργήματα του πρότζεκτ, η εφαρμογή, η μεθοδολογία και η ίδια η διαδικασία του συμμετοχικού σχεδιασμού έπρεπε να παρουσιαστούν ως «βέλτιστες πρακτικές», μέρη μιας ευρύτερης «ιστορίας επιτυχίας». Όπως και στην ποιητική του Δικτύου, οι ειδικοί παρουσίαζαν, στις αλληλεπιδράσεις τους με τα μη ειδικά μέλη του ΚΔ, τη συμμετοχή (των μελών) ως απαραίτητο, συστατικό στοιχείο βιωσιμότητας και προϋπόθεση συλλογικής διακυβέρνησης, και (για αυτό) ως μέσο ενδυνάμωσης. Στο επίσημο αφήγημα που παρήγαγαν, η ρητορική της συμμετοχής συνιστούσε επιπλέον τεκμήριο εκπλήρωσης συμβατικών στόχων. Παρατηρούμε, με αφορμή την πολιτική διάσταση της συζήτησης, τη συνύπαρξη -σε ένταση- της ανοιχτότητας των όποιων οραματιζόμενων δυνατοτήτων μπορεί να πρότειναν οι ειδικοί, της τεχνο-λογικής της αποδοτικότητας, και της αναπόδραστης υποχρέωσης για παραγωγή τεχνουργημάτων λογοδοσίας με προδιαγεγραμμένη αξιολογική έκβαση.

Σε κάθε περίπτωση, οι ειδικοί επιτελούν, ως βασικό στοιχείο ειδημοσύνης που τους διαχωρίζει από τους μη ειδικούς, την ικανότητα εξισορρόπησης μεταξύ οράματος και ρεαλισμού, καθώς και την ικανότητα προσδιορισμού και κατεύθυνσης της (ορθής) πράξης. Επιτελούν, ως συλλογική άσκηση συνάρθρωσης της εμπειρίας και της φαντασίας, τη συνεχή διαπραγμάτευση της αξίας διαφόρων ιδεών, προτάσεων, τεχνολογιών και δράσεων βάσει των αποτελεσμάτων που εικάζεται ότι αυτές θα επιφέρουν, σε διάφορους τόπους και χρόνους. Κατόπιν, παράγουν σχετικές γραπτές περιγραφές. Όπως είδαμε στο κεφάλαιο 5, στο πεδίο υπό μελέτη η σχεδιασθείσα και προκύψασα δραστηριότητα δεν μπορούσε παρά να χαρακτηριστεί ως (εκ των προτέρων) επιτυχημένη, καθώς το αφήγημα του (οράματος και των δράσεων του) πρότζεκτ και των μεμονωμένων συντελεστών του έπρεπε να πάρει τη μορφή τεχνουργημάτων λογοδοσίας που θα επιβεβαίωναν την εκπλήρωση των αρχικά δηλωθέντων στόχων. Ως εκ τούτου, όλες οι συναντήσεις θα χαρακτηρίζονταν, επίσης, ως επιτυχημένες.

Πώς θα εκπληρωθούν οι υποσχέσεις; (από ειδικούς, σε επόμενο πρότζεκτ)

Η ανάπτυξη μιας εφαρμογής «έξυπνης γεωργίας» πληρούσε τις προϋποθέσεις για μια ρύθμιση πολλαπλού win-win. Ωστόσο, ορισμένα από τα οφέλη του ήταν σίγουρο ότι θα προκύπταν, ενώ άλλα θα συνιστούσαν δυνατότητες.

Τα πρώτα αφορούσαν τις συμβατικές υποχρεώσεις του LinKommons. Η εργασία για την εφαρμογή εκπλήρωνε τις υποσχέσεις του πρότζεκτ συνολικά και του κάθε συντελεστή μεμονωμένα, προς την ελεγκτική αρχή. Θα οδηγούσε στην παραγωγή ενός εργαλείου τεχνολογίας, ενώ προσφερόταν για συμμετοχικό σχεδιασμό από ειδικούς και δραστήριους ντόπιους αγρότες. Όπως αποτυπώθηκε στο κείμενο του παραδοτέου, συντελεστής του πρότζεκτ φρόντισε να επισημάνει στους παριστάμενους ντόπιους κατοίκους και αγρότες ότι «δεν ήρθαμε να προσφέρουμε έτοιμες λύσεις, αλλά να αλληλοβοηθηθούμε σε ένα σύνθετο εγχείρημα». Παράλληλα, η διαδικασία αυτή θα τροφοδοτούσε την ανάπτυξη της μεθοδολογίας συμμετοχικού σχεδιασμού με εμπειρικά δεδομένα.

Από την άλλη, οι δυνατότητες που γεννούσε η εφαρμογή ξεπερνούσαν τον χρόνο του πρότζεκτ και, αν εκπληρώνονταν, θα ωφελούσαν την (τοπική) κοινότητα του Δικτύου. Πρώτον, η εφαρμογή ταίριαζε στη λογική των κοινών: το ψηφιακό εργαλείο που οι προγραμματιστές του ΕΟΠ θα παρήγαν θα συνδεόταν με την υπάρχουσα δικτυακή υποδομή βάσει αρχών συλλογικής διακυβέρνησης. Οι χρήστες θα ήταν κάτοχοι και διαχειριστές των δεδομένων που θα παρήγαν. Τόσο μέσω της συμμετοχικότητας του σχεδιασμού όσο και μέσω της λογικής της, η εφαρμογή θα προωθούσε πρακτικές διαμοιρασμού και, έτσι, αρχές συνεργατισμού.

Δεύτερον, θα ήταν ένα χρήσιμο πρακτικό εργαλείο για την εργασία των αγροτών-μελών του ΚΔ, βοηθώντας τους βραχυπρόθεσμα να αντεπεξέλθουν σε άμεσες, «πραγματικές» ανάγκες τους. Μακροπρόθεσμα θα μπορούσε ακόμα και να συμβάλει στη σύναψη συνεργασιών με επιχειρηματικούς φορείς, όπως η εταιρεία έξυπνης γεωργίας, αν οι χρήστες και ιδιοκτήτες, πλέον, της εφαρμογής αγρότες το επιθυμούσαν. Ως ιδιοκτήτες και των ψηφιακών δεδομένων τους συλλογικά, ενδυναμωμένοι, οι αγρότες θα είχαν περισσότερη διαπραγματευτική δύναμη

από ό,τι στο παρόν. Στο κεφάλαιο 5 συζήτησα την αξιολογική συλλογιστική, βάσει της οποίας οι ειδικοί κρίνουν την -αντίθετη προς τις αρχές των κοινών- εμπορευματοποίηση των πόρων της κοινότητας θεμιτή αν συνεπάγεται τη συλλογική αυτοδιάθεση των μελών της.

Τέλος, η εφαρμογή θα αναβάθμιζε το ΚΔ, εμπλουτίζοντάς το επιπλέον της πρόσβασης στο διαδίκτυο με μια λειτουργία τοπικού χαρακτήρα. Παραθέτω δύο προβλέψεις παραγωγής αξίας που αποτυπώνονται στο νομιμοποιητικό αφήγημα των ειδικών του πρότζεκτ, καθώς αποτελούν ακόμα μία περίπτωση όπου αναδεικνύεται η συνύπαρξη «αντι-αγοραίων» (το πρώτο) και συμβατών με μια αγοραία λογική (το δεύτερο) χρονοτοπίων που συνιστούν την ποιητική της δικτυακής υποδομής και των διαφόρων «προεκτάσεων» της, όπως της ψηφιακής εφαρμογής. Από τη μία, σε παραδοτέο του LinKommons, ο συντάκτης ειδικός εξηγούσε ότι η αξία της ανάπτυξης τοπικών εφαρμογών σε τοπικές δικτυακές υποδομές δεν είναι τόσο πρακτική, όσο πολιτική, για την προστασία της «ιδιωτικότητας, ανεξαρτησίας και ποιότητας ζωής [...] και ποικιλομορφίας» χρηστών-κοινοτήτων από τις εταιρείες-πλατφόρμες. Από την άλλη, στο ίδιο παραδοτέο, σε ενότητα σχετική με τα κριτήρια αξιολόγησης της διαδικασίας μεθοδολογικού σχεδιασμού αναφέρεται ότι η αξία της τοπικής εφαρμογής συνίστατο επίσης στην αύξηση της αξίας του ΚΔ ως κοινοτικού εργαλείου, συμβάλλοντας ενδεχομένως στη βιωσιμότητα μέσα από την ενίσχυση της ενεργής εμπλοκής περισσότερων χρηστών.

Όλες οι απόψεις και ιδέες που εκφράζονταν στο πλαίσιο του συμμετοχικού σχεδιασμού, άλλοτε διευρύνοντας το πεδίο του αντικείμενου και το όραμα που το διέπνεε και άλλοτε καθορίζοντας τα όριά του, έδιναν σταδιακά μορφή στο αντικείμενο ως σειρά ενεργειών. Αυτή αντικατόπτριζε, τόσο τη λογική παραγωγής ψηφιακών εργαλείων που καθόριζε τη χρονική διαδοχή των ενεργειών, όσο και την ιεράρχηση των στόχων προς πραγματοποίηση, βάσει ενός συνδυασμού σπουδαιότητας και δυνατότητας υλοποίησης. Με χρονικό ορίζοντα, κυρίως τη διάρκεια ζωής του πρότζεκτ, και παραπέρα υπό προϋποθέσεις, ανάμεσα στις οποίες συγκαταλεγόταν η δημιουργία νέου πρότζεκτ και η προϊόντοποίηση των ψηφιακών δεδομένων των χρηστών της εφαρμογής.

Η ίδια η συνάντηση συμμετοχικού σχεδιασμού με τους αγρότες αντιπροσώπευε μια ένδειξη ενδιαφέροντος και διάθεση για προσφορά εκ μέρους της ομάδας σχεδιασμού, που εμπειρείχε εκ των πραγμάτων και υπόσχεση. Οι τελευταίοι, χάρη στις γνώσεις τους των δυνατοτήτων της τεχνολογίας κυρίως, «άνοιγαν» το πεδίο του εφικτού: έχτιζαν το οραματικό υπόβαθρο ώστε να ενεργοποιηθεί η φαντασία των αγροτών προς μία μελλοντική κατάσταση, όταν αυτά που συζητούσαμε θα συνέβαιναν: η εφαρμογή θα φτιαχνόταν και θα επιδρούσε στις πρακτικές τους και, συνεπώς, στην κοινωνική και υλική πραγματικότητα· μέσα από τη συνεργασία και τον διαμοιρασμό, μέσα από τη διευκόλυνση και αναβάθμιση των όρων γεωργικής παραγωγής και, τελικά, μέσα από τη βελτίωση του βιοτικού τους επιπέδου.

Ο χρόνος της συνάντησης προεκτεινόταν σε διαφορετικές στιγμές στο μέλλον, σε επόμενα στάδια της διαδικασίας: στις επόμενες εκδόσεις της εφαρμογής και τη δουλειά που αυτές θα απαιτούσαν από ειδικούς και (μελλοντικούς) χρήστες, ως την παράδοση από το ΕΟΠ του τελικού, καλύτερου δυνατού προϊόντος. Ύστερα, το πρότζεκτ θα ολοκληρωνόταν και οι ειδικοί -εκτός της ομάδας πυρήνα- θα αποχωρούσαν. Θα ήταν στο χέρι των χρηστών πλέον, κατόχων αυτού του προϊόντος, να εκπληρώσουν τις δυνατότητες του, αυτές που διαφαίνονταν στο παρόν και αυτές που θα εμφανίζονταν σε κάθε βήμα της πορείας, και οι οποίες θα έφεραν τις αξίες τις οποίες οι ειδικοί είχαν εμποτίσει σε αυτές.

Ήδη, μέσα από τη συνάντηση, η ομάδα σχεδιασμού ζητούσε από τους αγρότες περισσότερα από τον χρόνο της διάρκειάς της: εμπιστοσύνη στις προθέσεις και τις ικανότητες των ειδικών, δέσμευση για συμμετοχή με διπλό χρονικό ορίζοντα -έναν συγκεκριμένο, ως τη λήξη του έργου και έναν άγνωστο, από την απεμπλοκή των ειδικών και έπειτα- και συνακόλουθη ανάληψη ευθύνης για το αποτέλεσμα, πιθανώς αυξανόμενης με το πέρασμα του χρόνου, αλλά και πίστη ότι όλα αυτά τα σχέδια και οι προοπτικές και άξιζαν τον κόπο και θα ευοδώνονταν -η πίστη ως «βεβαιότητα για την πραγματικότητα της δυνατότητας», όπως λέει ο ψυχολόγος και κοινωνιολόγος Έριχ Φρομ (1978: 28). Αν η εμπιστοσύνη των αγροτών προδιδόταν, η πίστη αυτή θα κατέρρεε και οι επιπτώσεις θα μπορούσαν να είναι πολλαπλές, μεταξύ των οποίων το ανεπανόρθωτο ρίζωμα της απογοήτευσης και της δυσπιστίας, και το στέρεμα των κάθε

άλλο παρά ανεξάντλητων αποθεμάτων τους για πίστη, σε οποιαδήποτε δράση σχετική με το ΚΔ μπορεί να πρότεινε αργότερα η ομάδα πυρήνα.

Οι ειδικοί είχαν επίγνωση ότι ο τρόπος προσέγγισης των αγροτών στο παρόν θα μπορούσε να επενεργήσει σε μελλοντικό χρόνο, πέραν του χρονικού ορίζοντα της μεταξύ ειδικών και χρηστών αλληλεπίδρασης: στις ίδιες τις προϋποθέσεις για οραματισμό του μέλλοντος και στη διάθεση για σχετική έμπρακτη συμμετοχή. Για αυτό τον λόγο, δεν έπρεπε να δημιουργηθούν υπερβολικές προσδοκίες, αλλά αρκετές ώστε να παρακινηθούν οι χρήστες να αναμειχθούν στη διαδικασία του σχεδιασμού και να φανταστούν πιθανές καταστάσεις και άγνωστους μέχρι εκείνη τη στιγμή συσχετισμούς, αποκτώντας συγχρόνως εξοικείωση με την ίδια τη διαδικασία συλλογικής διαμόρφωσης οράματος και λήψης αποφάσεων.

Όμως, η όλη διαδικασία κινούνταν από τους ειδικούς και μέσω του πρότζεκτ. Για τη συνέχισή της θα χρειαζόνταν και πάλι ειδικοί και νέο πρότζεκτ. Ακόμα και αν παραγόταν κάποτε μια χρήσιμη και εύχρηστη εφαρμογή την οποία οι αγρότες θα υιοθετούσαν, προκύπτει το ερώτημα αν θα μπορούσαν να τη διαχειριστούν συλλογικά από τη στιγμή που δεν θα την είχαν φτιάξει οι ίδιοι, δεν θα είχαν θεσμίσει τους κανόνες της, και πιθανότατα θα συνέχιζαν να μην έχουν πρόσβαση σε πηγές χρηματοδότησης. Οι ειδικοί προσκαλούσαν τους αγρότες να πάρουν τον οραματιζόμενο χρόνο στα χέρια τους. Ωστόσο, ούτε ο χρόνος (σχεδιασμού και υλοποίησης) της γεωργικής εφαρμογής, ούτε η χρονικότητα δημιουργίας του συνεταιρισμού δεδομένων οριζόταν από τους αγρότες. Η εκπλήρωση των υποσχέσεων για ενδυνάμωση εντοπιζόταν σε χρόνο και δραστηριότητα (του πρότζεκτ), στα οποία οι μη ειδικοί δεν μπορούσαν να συμμετέχουν ισότιμα.

Το χρονοτοπίο της αβέβαιης ενδυνάμωσης

Η «υπόσχεση» στο πεδίο υπό μελέτη διαμορφωνόταν, σε μεγάλο βαθμό, από τη χρονοπολιτική, βάσει σχέσεων εξουσίας συνάρθρωση διαφορετικών, αλληλεπικαλυπτόμενων

χρονοτοπίων πάνω στο μέλλον -του ρυθμιστικού πλαισίου και της προτζεκτιακής δραστηριότητας, της τεχνολογίας και συγκεκριμένα της υποδομής ψηφιακής δικτύωσης, του συνεργατισμού και των κοινών, μεταξύ άλλων- και καθόριζε την εμπιστοσύνη και, συνολικά, τη σχέση μεταξύ ειδικών και μη ειδικών.

Μέσα από την υιοθέτηση συμπεριφορών, λογικών και μορφών οργάνωσης, συγχρόνως ορθολογικών και συλλογικών, τα συσχετιζόμενα με διαφορετικό, πλέον, τρόπο εν-τόπια υποκείμενα θα εκπλήρωναν τις δυνατότητες των εργαλείων ψηφιακής τεχνολογίας, εκμεταλλευόμενα, επίσης, τα εργαλεία διαχειριστικής και οργανωσιακής γνώσης τα οποία παρήγαν πρότζεκτ όπως το LinKommons. Η πραγματοποίηση, όμως, όλων των απαραίτητων βημάτων, συνήθως παρουσιαζόμενων από τους ειδικούς ως διαδεχόμενων το ένα το άλλο γραμμικά, περνούσε μέσα από νέα πρότζεκτ.

Παράλληλα, οι ειδικοί επαναλάμβαναν (και στα παραδοτέα) τη διαπίστωση ότι χρειάζεται αρκετός -αόριστα πολύς και πέραν της επίσημης διάρκειας του πρότζεκτ- χρόνος για την «ωρίμανση» κοινωνικών σχέσεων και ανθρώπων. Θεωρούσαν τους χρήστες πολιτικά ανέτοιμους, αφού δεν είχαν ακόμα εγκαθιδρύσει σχέσεις εμπιστοσύνης τέτοιες που θα επέτρεπαν την αυτο-διάθεση και αυτο-θέσμιση. Η ιεραρχική, βάσει κυρίαρχων αξιών και χρονοτόπων, εμπέδωση της ελλειμματικότητας των μη ειδικών, σε ειδημοσύνη και ως πολιτικά υποκείμενα, καθόριζε τις ενέργειες και τις υποσχέσεις των ειδικών, σε συνδυασμό με το χρονοκρατικό πλαίσιο του πρότζεκτ.

Η εφαρμογή γεωργίας άγγιζε πολλές σχέσεις των μελλοντικών χρηστών: μεταξύ τους, με την ομάδα πυρήνα, με άλλους ειδικούς, όπως γεωπόνους ή προγραμματιστές της εφαρμογής, με εμπορικές εταιρείες παροχής υπηρεσιών «έξυπνης γεωργίας», ή και με το κράτος. Θεωρητικά καθιστούσε δυνατή, μακροπρόθεσμα, τη μείωση της εξάρτησης των χρηστών από τους διάφορους προαναφερθέντες μεσάζοντες ειδικούς, τη συγκέντρωση στα χέρια των ίδιων των χρηστών του ελέγχου των δεδομένων τους και των προϊόντων γνώσης που θα παράγονταν μέσω των δεδομένων, και τη συνεπαγόμενη αύξηση της διαπραγματευτικής τους ισχύος

απέναντι σε διάφορους ιδιωτικούς ή κρατικούς φορείς. Σε αντίθεση με το ΚΔ, στην περίπτωση της εφαρμογής η αυτοδιάθεση, αν και υπερβαίνουσα τον χρόνο του LinKommons, εμφανιζόταν ως πιο εφικτή και χρονικά κοντινή. Για αυτό, εξάλλου, δηλώθηκε ως στόχος και συζητήθηκε στο πλαίσιο του συμμετοχικού σχεδιασμού.

Ωστόσο, προς το παρόν, είναι οι ειδικοί αυτοί που κατέχουν τη γνώση για την ανάπτυξη του εργαλείου, εκείνοι το επενδύουν ηθικοπολιτικά και αποφασίζουν για τον κατάλληλο τρόπο και χρόνο της παραχώρησης κυριότητας και ελέγχου στους χρήστες. Οι αγρότες, παρότι ειδήμονες στον τομέα τους, συνιστούν ανεπίσημη ομάδα, χωρίς θεσμική υπόσταση, και στερούνται ακόμα τη δυνατότητα για αυτοδιάθεση. Χρειάζεται η μεσολάβηση άλλου είδους ειδικών, όχι μόνο όσον αφορά τα αμιγώς τεχνικά κομμάτια του συγκεκριμένου εργαλείου τεχνολογίας ή την εξασφάλιση χρηματοδότησης για την περαιτέρω ανάπτυξή του, αλλά και για τη διαμόρφωση των υποκειμενικοτήτων, οι οποίες θα μπορούσαν να υποστηρίξουν τα κατάλληλα είδη συσχέτισης και, έτσι, κοινωνικοπολιτικής οργάνωσης: τη (θεμιτή) συλλογική-συνεταιριστική κυριότητα και διαχείριση. Υποστηρίζω ότι, κατά τη σκιαγράφηση του χρονοτοπίου της (δυνητικής) ενδυνάμωσης στο πεδίο υπό εξέταση, οφείλουμε να θεωρήσουμε αυτά τα στοιχεία ως καταστατικά.

Θυμίζω τις παρατηρήσεις της Michaela Hubmann σχετικά με τη «χρονιότητα (chronicity) των άστατων προτζεκτιακών ρυθμών», την οποία χρησιμοποιεί η Hubmann για να περιγράψει την προτζεκτοποίηση των δημοσίων συστημάτων υγείας και την εξάρτησή τους από βραχυπρόθεσμους κύκλους χρηματοδότησης, οι οποίοι παράγουν ένα συνεχές χρόνιας έλλειψης (2021). Παραθέτει τις παρατηρήσεις των Benton et al., ότι το στενό παράθυρο χρόνου που μπορούμε να αποκαλέσουμε προτζεκτιακό χρόνο έχει ευρύτερες συνέπειες, καθώς οι νέες δυνατότητες και η αβεβαιότητα για το μέλλον που συγχρόνως παράγονται σε αυτόν ξεπερνούν το οριοθετημένο χρονικό πλαίσιο διενέργειας του εκάστοτε πρότζεκτ (2017, αναφέρεται ό.π.: 382).

Δεδομένου, επίσης, ότι τα προγράμματα της Ε.Ε. προωθούν την καινοτομία, κάποια νέα πρόταση των ειδικών για συνέχιση της ανάπτυξης της εφαρμογής θα απορριπτόταν ως ανεπαρκώς καινοτόμα. Μπορούμε, ως εκ τούτου, να συμπεράνουμε ότι η αβεβαιότητα αποτελεί εγγενές στοιχείο της δραστηριότητας βάσει/σε πρότζεκτ, και ότι η (ευθύνη για τη) διαχείρισή της βαραίνει συμμετέχοντες και μη, με διαφορετικό τρόπο, βέβαια. Ο μόνος τρόπος αποφυγής της μοιάζει να είναι η «ειδική» ικανότητα παρουσίασης της συνέχειας ως πρωτότυπης ιδέας και δραστηριότητας.

Η (άτυπη) ευθύνη των ειδικών προς-τα-κάτω

Η Marilyn Strathern διαχωρίζει την αξιολόγηση της ατομικής απόδοσης -προσώπων ή συνόλου προσώπων στην περίπτωση της κοινοπραξίας του πρότζεκτ- που πραγματοποιεί ο έλεγχος από τις απαιτήσεις προσωπικής διαγωγής που προβλέπει η δεοντολογία (ethics) (2000: 293). Θυμίζω τον ορισμό της που παρέθεσα και στο κεφάλαιο της μεθοδολογίας: «η δεοντολογία ανα-περιγράφει τη λογοδοσία ως ζήτημα ευθύνης προς εκείνους που επηρεάζονται από το αποτέλεσμα ορισμένων ενεργειών. Οι πρακτικές δεοντολογίας αναφέρονται στα συμφέροντα τρίτων μερών, τα οποία είναι η αιτία για την οποία οι επαγγελματίες επιδεικνύουν (σε άλλους επαγγελματίες) τη συμμόρφωσή τους με πρότυπα, την ίδια στιγμή που βρίσκονται εκτός του κυκλώματος μέσω του οποίου την επιδεικνύουν» (ό.π.: 292). Με άλλα λόγια, η δεοντολογία είναι αρμοστή συμπεριφορά προς οντότητες εξωτερικές μιας συγκεκριμένης ρύθμισης, οι οποίες επηρεάζονται από τη ρύθμιση και συνήθως τη νομιμοποιούν. Ο ανεπαρκής σεβασμός των αρχών δεοντολογίας μπορεί να οδηγήσει, ανάλογα με το πλαίσιο, στην απο-νομιμοποίηση του συνόλου της δραστηριότητας. Στην παρούσα περίπτωση, μπορούμε να θεωρήσουμε ως δεοντολογική υποχρέωση των ειδικών του πρότζεκτ τη λήψη υπόψη των πιθανών συνεπειών που μπορεί να είχαν οι ενέργειές τους για τις οντότητες που δεν είχαν συμβατικές ευθύνες, δεν συμμετείχαν στον

καθορισμό των όρων της ρύθμισης πολλαπλού win-win, αλλά επηρεάζονταν άμεσα και έμμεσα από αυτήν.

Στο πεδίο υπό μελέτη, πολλές σχέσεις που βασίζονταν σε υποσχέσεις, χρέος, (ανάγκη για) πίστη και εμπιστοσύνη ήταν άτυπες, βασισμένες σε προφορικές ή άρρητες συμφωνίες, όπως μεταξύ μελών του πρότζεκτ και μελών-χρηστών του ΚΔ. Δεν υπήρχαν ρητοί κανόνες ή κώδικες που θα έπρεπε να σεβαστούμε, για παράδειγμα βάσει φορμών συνεντεύξεων ή συμβάσεων εμπιστευτικότητας. Άρα, ήταν άτυπες και οι συνεπαγόμενες υποχρεώσεις δεοντολογίας. Όπως έχω υποστηρίξει, οι πρακτικές των ειδικών στο πεδίο και η επίσημη καταγραφή τους υποδήλωναν ότι η ρυθμιστική και ελεγκτική αρχή αποδεχόταν και στήριζε τη συνθήκη ανισότητας βάσει ειδημοσύνης, ως απαραίτητη για την προαγωγή της δραστηριότητας.

Αυτό δεν σημαίνει ότι οι εν-τοπισμένες αξιολογήσεις των πρακτικών από τους ίδιους τους ειδικούς δεν διέπονταν από ηθικούς κώδικες, ταυτόχρονα υιοθετημένους προσωπικά και διαμοιρασμένους συλλογικά, διαμορφωμένους και υπό διαμόρφωση, κοσμοπονητικούς. Θυμίζω την άποψη του Peis, ο οποίος υιοθετεί ένα φουκωικό πρίσμα ανάλυσης και θεωρεί τη δεοντολογία ως τεχνολογία του εαυτού, καθώς διενεργείται από το υποκείμενο στον ίδιο του τον εαυτό (ως σώμα, αντίληψη, συμπεριφορά) μέσω συγκεκριμένων λειτουργιών και αποσκοπεί στην βελτίωση με γνώμονα μια ιδανική εκδοχή του εαυτού (2000: 138).

Συνεπώς, σύμφωνα με τον διαχωρισμό της Strathern, ο έλεγχος και η δεοντολογία αποτελούν συναρθρωμένες αλλά και ξεχωριστές τεχνολογίες, διακυβέρνησης και κυβέρνησης του εαυτού, αντίστοιχα. Κύριο διακριτικό γνώρισμά τους συνιστούν οι δέκτες των συνεπειών των ενεργειών των υπεύθυνων υποκειμένων: στην πρώτη περίπτωση, οι εαυτοί και οι ομότιμοι (ειδικοί) μέσα από την «προστασία» του μηχανισμού που διαφυλάσσει την ισοτιμία, αλλά ακόμα και το «ευρωπαϊκό» πολιτικό και κοινωνικό σώμα που ως φορολογούμενο χρηματοδοτεί την έρευνα· στη δεύτερη περίπτωση, οι εαυτοί και «τρίτα μέρη», πιο αδύναμες οντότητες στο ευρύτερο πλέγμα σχέσεων εξουσίας. Η ηθική είναι παρούσα σε όλες τις σχέσεις και σε όλες τις αναστοχαστικές πρακτικές των ειδικών, ωστόσο εντός διαφορετικών συναρθρώσεων ισχύος,

με διαφορετικές εκδηλώσεις και διαφορετικά αποτελέσματα. Θυμίζω, και εδώ, την έννοια της ηθικοποίησης της πολιτικής. Αφού η πολιτική δεν έχει χώρο έκφρασης και εκδήλωσης, η εντοπισμένη ηθική κρίση κερδίζει έδαφος, ακόμα και αν λαμβάνει χώρα ιδιωτικά ή υπόρρητα.

Η συμμόρφωση με τις απαιτήσεις του μηχανισμού αξιολόγησης προϋποθέτει μια δεδομένη ηθική, σιωπηρή και αδιαπραγμάτευτη. Θυμίζω τις θέσεις των Garsten και Jacobsson, ότι η θεσμική, κανονιστική λογική που διέπει μαλακές μορφές διακυβέρνησης, όπως πρότυπα, οδηγίες ή δείκτες, συνεπάγεται την απλούστευση ιδιαίτερως σύνθετων και αλληλένδετων ηθικών ζητημάτων: «οι αναρίθμητες προοπτικές πάνω σε ηθικές διαστάσεις της ζωής οι οποίες αρθρώνονται στον κόσμο υπάγονται σε μια οικουμενοποιητική ατζέντα με παγκόσμιες φιλοδοξίες» (2011: 388).

Από την άλλη, η αντίληψη των συντελεστών του πρότζεκτ γύρω από το άτυπο ηθικό χρέος του καθενός προς τους υπόλοιπους και προς τα μη συμμετέχοντα στο πρότζεκτ μέλη της «τοπικής κοινότητας» του ΚΔ, όπως αποτυπώνεται στα λόγια τους και στους τρόπους «αποπληρωμής» που επιλέγουν, δηλαδή σε πρακτικές άτυπης δεοντολογίας οι οποίες αντανakλούν το αίσθημα ευθύνης τους, αναδεικνύει την απόκλιση των μοναδικών καθεστώτων διαβίωσης των διαφόρων ετερογενών υποκειμένων, εμού συμπεριλαμβανομένου. Βέβαια, η διαφοροποίηση αυτή, η οποία γίνεται κυρίως χάριν αναλυτικής ευκολίας, δεν πρέπει να μας παραπλανά. Στην πραγματικότητα, οι αντιλήψεις της ευθύνης προς τα πάνω και προς τα κάτω στον αναστοχασμό των υποκειμένων και τα αποτελέσματα που η ευθύνη και οι νοηματοδοτήσεις της επέφεραν στις μεταξύ τους σχέσεις και στις σχέσεις τους με άλλες οντότητες συναρθρώνονταν και συνδιαμορφώνονταν, συνέκλιναν και απέκλιναν, ανά πάσα στιγμή.

Για παράδειγμα, ένα μέτρο αξιολόγησης της συμπεριφοράς που χρησιμοποιούν διάφοροι συντελεστές του LinKommons είναι κατά πόσο, ως συντελεστής ενός πρότζεκτ, κάνεις «περισσότερα» από ό,τι ορίζουν οι τυπικές υποχρεώσεις σου. Μέσα από τις παρακάτω δηλώσεις, μέλος της ομάδας πυρήνα της ΑμΚΕ ασκεί κριτική στο πρότζεκτ, κυρίως ως προς

τη συμβολή του στους σκοπούς του ΚΔ. Τα λεγόμενά του υποδηλώνουν ότι και οι υπόλοιποι συντελεστές του LinKommons θα έπρεπε να συμμερίζονται την προτεραιότητα της ανάπτυξης του Δικτύου, ειδικότερα της βιωσιμότητάς του.

«Όσον αφορά το πρότζεκτ, ε... να σου πω την αλήθεια, νιώθω ότι θα μπορούσε να είχε προσφέρει πολύ περισσότερα. Όχι μόνο στο δικό μας το εγχείρημα, αλλά συνολικά στα εγχειρήματα των ΚΔ. Από ένα σημείο και μετά θεώρησα ρε παιδί μου ότι απλά προσπαθούσαν να... προσπαθούσατε να κλείσετε το πρότζεκτ (γέλιο). Ειδικά από το ΕΟΠ εμείς δεν είδαμε κάποια συνεισφορά ουσιαστική. Να το πάνε παρακάτω ρε παιδί μου, όχι να αναμασήσουν... ουσιαστικά αναμασήσαμε τη δουλειά που έκανα εγώ στη διπλωματική, με τη δουλειά που είχε κάνει ο [άλλο μέλος της ΑμΚΕ] σε συνεργασία με [...], ουσιαστικά αναμασήσαμε λίγο αυτό που είχε γίνει. Ενώ περιμέναμε να δούμε εμείς κάτι περισσότερο, [...] δηλαδή πιο σύγχρονα οικονομικά μοντέλα ας πούμε, βιώσιμα μοντέλα, δουλειές να ακούσουμε [...] δεν το είδαμε αυτό, ήταν κρίμα [...]. Και γενικά ρε παιδί μου υπήρχε αυτή η αντιμετώπιση, που συνήθως υπάρχει αυτή αντιμετώπιση στα Πανεπιστήμια, ότι το μόνο που μας ενδιαφέρει είναι να γράψουμε papers, να προχωρήσουμε ακαδημαϊκά, αλλά πολλές φορές υπάρχει χάσμα, το τι γίνεται στην παραγωγή, το τι γίνεται στα χαμηλά που λέμε (γελάει) με αυτά που γίνονται στα ψηλά.»

Τα μέλη της ομάδας πυρήνα κρατούσαν ισορροπίες, καθώς «ανήκαν» τόσο στο πρότζεκτ όσο και στο ΚΔ, υπενθυμίζοντας, ωστόσο, και στις δύο πλευρές ότι για εκείνους το πρότζεκτ είναι μέσο και η κοινότητα του Δικτύου σκοπός. Συνεπώς, πρίσμα για την αξιολόγηση οποιασδήποτε επιλογής σχετικής με την εφαρμογή ήταν η ενίσχυση, ή έστω η διαφύλαξη της πίστης και δέσμευσης των χρηστών με το Δίκτυο. Ταυτόχρονα, όπως έχουμε δει, μέσα από την εμπειρία τους της πρακτικής ενασχόλησης με το Δίκτυο, αλλά και σύμφωνα με τις μετριοπαθείς πολιτικές καταβολές και φιλοδοξίες τους, εξέφραζαν σκεπτικισμό ως προς τη δυνατότητα των χρηστών του Δικτύου να αναλάβουν τον έλεγχο της διαχείρισης και δίσταζαν να τους τον παραχωρήσουν. Με άλλα λόγια, έκριναν, ως προστάτες της κοινότητας του ΚΔ ή και της «τοπικής κοινότητας» απέναντι σε εξωτερικές οντότητες, όπως διάφορους κρατικούς

και ιδιωτικούς φορείς ή το ίδιο το πρότζεκτ, ότι η αναβολή της ανάληψης του ελέγχου εκ μέρους των χρηστών συνιστούσε αναγκαία και βέλτιστη συνθήκη. Όπως είδαμε στα προηγούμενα κεφάλαια, η προστασία ή η απεξάρτηση της (οποιασδήποτε ομάδωσης) κοινότητας από την ίδια την ομάδα πυρήνα δεν τιθόταν ως ζήτημα.

Αντλώντας από τη γενεαλογία της χρήσης της έννοιας του συμμετοχικού σχεδιασμού στο αναπτυξιακό λεξιλόγιο και πράξη, μπορούμε να υποθέσουμε με ασφάλεια ότι ήταν συμβατή με το ιδεολογικό πλαίσιο των πολιτικών που ρύθμιζαν το πρότζεκτ, ενισχυμένη και από το «πιασιάρικο» αντικείμενο του προϊόντος τεχνολογίας. Η Elizabeth Chin υποστηρίζει, άλλωστε, ότι οι ψηφιακές παρεμβάσεις στον τομέα της ανάπτυξης διέπονται από την αγοραία λογική ανάπτυξης προϊόντων (2017: 487). Βάσει του πλαισίου, το οποίο στηρίζεται στην ειδημοσύνη και ταυτόχρονα την παράγει, τυπικά υπεύθυνοι για την παραγωγή δραστηριότητας και αφηγήματος είναι οι ειδικοί και η ευθύνη τους οριοθετείται χρονικά από τη διάρκεια του πρότζεκτ. Δεν είναι συμβατικά υποχρεωμένοι να λογοδοτήσουν για τα αποτελέσματα των μακροπρόθεσμων διαδικασιών τις οποίες θέτουν σε κίνηση.

Σύμφωνα με αυτή τη λογική, η ρυθμιστική και ελεγκτική αρχή αντιμετωπίζει τα μέλη της (διαχρονικά παρούσας τοπικά) ΑμΚΕ ως συντελεστές του (εφήμερου) πρότζεκτ και δεν ενδιαφέρεται για τις ανισότητες εξουσίας εντός του ΚΔ, για τους τρόπους αναπαράστασης των υποκειμένων που ωφελούνται από το έργο αλλά δεν συμμετέχουν σε αυτό -άλλωστε, θεωρητικά δεν αναπαριστώνται εκείνοι αλλά οι (επιτυχημένες) διαντιδράσεις των ειδικών μαζί τους- ή για τη συμπερίληψή τους στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων αναφορικά με τις αναληφθείσες δράσεις. Εξάλλου, όπως παρατηρεί η Deborah Eade για τις πρακτικές της ανάπτυξης, «η λογοδοσία γίνεται προς-τα-πάνω, όχι προς-τα-κάτω ή οριζόντια, βάσει της υπόθεσης ότι η μεταφορά πόρων είναι μονόδρομη διαδικασία» (2010: 203). Ακολουθώντας τους άνωθεν καθορισμένους όρους, οι συντελεστές του ευρωπαϊκού πρότζεκτ είχαν υιοθετήσει μια (απενοχοποιημένη) «από τα πάνω» προσέγγιση προς την (οποιαδήποτε) κοινότητα χρηστών. Θυμίζω την ανάλυση προηγούμενων κεφαλαίων, ότι οι κατέχοντες τη γνώση και τον έλεγχο ειδικοί μπορεί να κληθούν να λογοδοτήσουν σε ομότιμούς τους,

υπερασπιστές των συνεργατικών αρχών των ΚΔ ειδικούς, για τις πολιτικές διαστάσεις της λειτουργίας και των σχέσεων ενός ΚΔ, ωστόσο πιθανότατα εκτός του θεσμικού και χρονικού πλαισίου του πρότζεκτ.

Η δύναμη ενδυναμωτική συμμετοχή των μη ειδικών στη διαδικασία του σχεδιασμού ήταν ουσιαστικά ονομαστική. Σε απολογιστικά παραδοτέα του πρότζεκτ, στα οποία συνέβαλα και εγώ, ορισμένοι συντελεστές ισχυριστήκαμε ότι ακολουθήσαμε μια αξιολογική ιεράρχηση βάσει της οποίας «μια λύση τεχνολογίας είναι λιγότερο σημαντική από τη διαδικασία που επαναπροσδιορίζει ποιος έχει φωνή στη διαμόρφωση των ζητημάτων και των λύσεων», και υποστηρίξαμε ότι διεξαγάγαμε μια επιτυχημένη συμμετοχική διαδικασία. Η υπόσχεση προς την ελεγκτική αρχή είχε εκπληρωθεί, αφηγηματικά. Ωστόσο, κρίνω ότι στην πράξη αυτό δεν συνέβη, κυρίως λόγω της ηγεμονίας της μετα-πολιτικής τεχνο-λογικής που διέπει τα πρότζεκτ. Και, συγχρόνως, της προτζεκτιακής λογικής που διέπει την παραγωγή καινοτόμων εργαλείων τεχνολογίας και απαιτεί συγκεκριμένα χαρακτηριστικά ειδημοσύνης. Από προτζεκτιακή σκοπιά, δεν ενδιαφέρει τόσο το περιεχόμενο μιας εργασίας· έμφαση δίνεται σε τεχνικές οργάνωσης που θα οδηγήσουν στην εμπρόθεσμη -βάσει αποφασισμένου ή επιβεβλημένου χρονοδιαγράμματος- διεκπεραίωσή της ως προϊόν.

Εξάλλου, δεν υπερασπίστηκαν όλοι οι συντελεστές του πρότζεκτ την ανάγκη για συμμετοχικότητα. Οι περισσότεροι ομότιμοι ειδικοί του LinKommons αξιολόγησαν την παραχθείσα μεθοδολογία κυρίως βάσει «πρακτικότητας» -ευληψίας, ευκολίας στη χρήση, εξοικονόμησης χρόνου. Της άσκησαν κριτική, η οποία συμπεριλήφθηκε σε παραδοτέο, για την πολυπλοκότητα που θα συνεπαγόταν - για τους ίδιους και για άλλους ειδικούς που θα την χρησιμοποιούσαν- η προτεινόμενη συμμετοχικότητα στη λήψη αποφάσεων. Η ενδυνάμωση των χρηστών έθετε εμπόδια και ερχόταν, στην πραγματικότητα, σε δεύτερη μοίρα. Συγκεκριμένα, η μεθοδολογία επικρίθηκε επειδή, σε σύγκριση με υπάρχουσες, «αποδοτικές», προϊόντο-στραφείς μεθοδολογίες, συμπεριλάμβανε την αξιολόγηση παρελθουσών ενεργειών, επιπλέον του προγραμματισμού μελλοντικών. Ουσιαστικά, η μεθοδολογία απορρίφθηκε ως απολογιστική αξιολόγηση με ποιοτικά (και πολιτικά) κριτήρια, γεγονός που καταδεικνύει τη

δύναμη της προτζεκτοποίησης: την έμφαση του προσανατολισμού της παραγωγικής δραστηριότητας προς το μέλλον, την ελλιπή διάθεση για αναστοχασμό και προβληματοποίηση εκ μέρους των ειδικών, και τον αποκλεισμό μη (τεχνολόγων) ειδικών από τη διαδικασία του σχεδιασμού.

Βάσει της λογικής και του μηχανισμού λογοδοσίας του ευρωπαϊκού πρότζεκτ, οι δεοντολογικές υποχρεώσεις των συντελεστών του εκπληρώνονται κυρίως μέσα από την ωφέλεια -την «αξία»- που παράγουν για την εκάστοτε κοινότητα και η οποία, στην περίπτωση αυτή, διασφαλίστηκε εκ των προτέρων μέσα από τη συμπερίληψη του φορέα εκπροσώπησης και προστασίας των συμφερόντων της, της ΑμΚΕ, ως συνεργάτη της κοινοπραξίας. Η ύπαρξη εκκρεμούς χρέους του έργου ως αντάλλαγμα για την («πολύτιμη») πρόσβαση που είχε στην κοινότητα του Δικτύου και για τη χρήση των εξαγόμενων ερευνητικών αποτελεσμάτων εξισορροπήθηκε, άλλωστε, μέσα από τις λιγοστές επιπλέον υποχρεώσεις της ΑμΚΕ για το LinKommons, όπως ήταν για παράδειγμα η συμμετοχή των μελών της στη διαδικασία συμμετοχικού σχεδιασμού, και μάλιστα με αντικείμενο ένα προϊόν τεχνολογίας -την εφαρμογή- που θα ωφελούσε επιπλέον το ΚΔ και τους χρήστες του. Παρ' όλα αυτά, είδαμε στις προαναφερθείσες δηλώσεις μέλους της ΑμΚΕ και θα δούμε περαιτέρω στη συνέχεια ότι τα μέλη της ομάδας πυρήνα δεν θεώρησαν την προσφορά του πρότζεκτ επαρκή.

Συνοψίζοντας, το πλαίσιο ελέγχου και λογοδοσίας -και ρύθμισης της ευθύνης- του ορισμένης διάρκειας πρότζεκτ ενθαρρύνει τον σεβασμό δεοντολογικών προτύπων, τα οποία αφορούν, επί της ουσίας, την επίτευξη της πολλαπλής αμοιβαίας ωφέλειας (win-win) θεωρητικά ισότιμων οντοτήτων βάσει κυρίαρχων, αγοραίων, τεχνο-οικονομικών όρων (ανάπτυξης, βιωσιμότητας, συνδεσιμότητας, κ.ά.), και όχι τη συμπερίληψη εξωτερικών του πρότζεκτ υποκειμένων και ομάδσεων στον σχεδιασμό και τη λήψη αποφάσεων, ή στη δημιουργία του αφηγήματος που περιγράφει τη διαδικασία ενδυνάμωσής τους.

Αθετημένες υποσχέσεις; Όπως το βλέπει ο καθένας

Την Άνοιξη του 2019, αφού είχε ολοκληρωθεί το LinKommons, είχα γραπτή επικοινωνία με τον υπεύθυνο ερευνητή από το ΕΟΠ γύρω από την εφαρμογή. Είπαμε ότι θα ήταν κρίμα να το παρατήσουμε έτσι, έχει γίνει δουλειά, το χρωστάμε στους ντόπιους που πίστεψαν σε αυτό και μας αφιέρωσαν χρόνο. Γράψαμε λοιπόν στον προγραμματιστή προκειμένου να ενσωματώσει κάποιες βελτιώσεις στην εφαρμογή, και να μεταβούμε έπειτα μια τελευταία φορά στην περιοχή, με δική μας πρωτοβουλία και χρήματα, για να παρουσιάσουμε την τελική από μεριάς μας εκδοχή της εφαρμογής και να την «παραδώσουμε» στους χρήστες. Ο προγραμματιστής μάς αγνόησε, το αφήσαμε· δεν μπορούσαμε να κάνουμε κάτι χωρίς εκείνον.

Τον Ιούλιο του 2019 επικοινωνήσαμε μαζί μας μέλος της ομάδας πυρήνα της ΑμΚΕ, ζητώντας μας πληροφορίες και υλικό ούτως ώστε να συνεχίσουν εκείνοι την εφαρμογή από εκεί που το είχαμε αφήσει, όταν θα τους δινόταν η ευκαιρία, με κάποια νέα χρηματοδότηση, μέσω κάποιου νέου πρότζεκτ μάλλον. Κρίμα ήταν να χαθεί τόση δουλειά, είχε πει κι εκείνος, για κάτι μάλιστα που θα είχε αξία για τους ντόπιους και για το Δίκτυο. Ο υπεύθυνος του ΕΟΠ θα συναντιόταν μαζί του ώστε να του μεταφέρει ό,τι πληροφορία και υλικό είχε που θα μπορούσε να φανεί χρήσιμο. Αυτά ήταν και τα τελευταία σχετικά νέα που είχα.

Στα τέλη του 2019 έμαθα ότι ήταν κοινή γνώση ότι δεν θα γινόταν η εφαρμογή. Εγώ το άκουσα σαν κάτι που γνώριζαν όλοι εκτός από εμένα. Ήξερα ότι δεν θα παραδιδόταν ένα εργαλείο εφάμιλλο επιχειρηματικών προϊόντων, αλλά όχι ότι δεν θα γινόταν καθόλου. Οι ντόπιοι το ήξεραν, αναρωτήθηκα και ρώτησα. Η απάντηση που πήρα ήταν ότι είχαν καταλάβει, χαζοί δεν είναι. Υπάρχουν πράγματα που δεν λέγονται, δε χρειάζεται να λεχθούν. Το διακύβευμα ήταν άλλο: να καταφέρει το πρότζεκτ να στηρίξει το έργο της ΑμΚΕ με πόρους, κυρίως, και γνώση, δευτερευόντως. Να συμβάλει στην ενεργότερη εμπλοκή ντόπιων χρηστών και στη βιωσιμότητα του Δικτύου. Προκειμένου να παραχθεί μια σοβαρή εφαρμογή απαιτούνται πολύ περισσότερα χρήματα, εργασία και χρόνος από αυτά που είχε στη διάθεσή της η περιορισμένη σε ανθρώπινο δυναμικό, χρήματα και χρόνο, ομάδα του πρότζεκτ. Ως προς τις τυπικές μας

υποχρεώσεις προς την ελεγκτική αρχή ήμασταν εντάξει, αφού κι εκείνη γνωρίζει ότι τα πρότζεκτ δεν μπορούν να παραγάγουν κάτι περισσότερο από μια καινοτόμα ιδέα και ένα εργαλείο τεχνολογίας σε πρωτόλεια μορφή. Ως προς τις δεοντολογικές μας υποχρεώσεις προς τους ντόπιους beta testers ήμασταν επίσης εντάξει, αφού δεν είχαμε υποσχεθεί κάτι περισσότερο από μελλοντικές δυνατότητες..

Τα μέλη της ομάδας πυρήνα της ΑμΚΕ, από την άλλη, έκριναν το ανεπαρκές επίπεδο ολοκλήρωσης της εφαρμογής ως αθέτηση υποσχέσεων εκ μέρους του πρότζεκτ. Τα κριτήριά τους συνδέονται με τη δική τους θεσιακότητα, την οποία τοποθετούσαν εγγύτερα στην κοινότητα των χρηστών του Δικτύου, εν πολλοίς λόγω της διάρκειας της δραστηριότητάς τους και των συνημμένων προσωπικών σχέσεων, που ξεπερνούν τα όρια του εκάστοτε πρότζεκτ. Βασικό κριτήριο των μελών της ομάδας πυρήνα για την αποτίμηση της διαδικασίας συμμετοχικού σχεδιασμού αποτελούσε η ενίσχυση ή όχι της πίστης των χρηστών στο Δίκτυο και η ενθάρρυνση ή όχι της συμμετοχής τους στη σχετική δραστηριότητα, κριτήρια που αξιολογούσαν σε συνάρτηση με την εμπιστοσύνη στους ίδιους.

Παρακάτω παραθέτω σχετικές δηλώσεις από ξεχωριστές συνεντεύξεις δύο μελών της ομάδας πυρήνα της ΑμΚΕ. Του πρώτου:

«Εμείς νιώσαμε μια απογοήτευση ότι αν θέλεις ξανοιχτήκαμε και εκτεθήκαμε κιόλας στους ντόπιους, γιατί τους υποσχεθήκαμε πράγματα... υποσχεθήκαμε... Φανήκαμε ρε παιδί μου πώς να σ'το πω, δεν ανταποκριθήκαμε στις προσδοκίες τους ίσως, δηλαδή είπαμε ότι θα κάναμε κάποια πράγματα και δεν κάναμε τίποτα. Ειδικά στο κομμάτι με το ημερολόγιο του αγρότη [εννοεί μια λειτουργία της εφαρμογής γεωργίας] κλπ., που εμπλέξαμε ντόπιους. Εκεί ας πούμε εμάς μας έκανε ζημιά αυτό. Γιατί [...] τώρα, όταν κάνουμε μια συνάντηση και λέμε ότι θα κάνουμε κάποια πράγματα, τι να σου πω, στις περισσότερες των περιπτώσεων το κάνουμε πραγματικά αυτό που λέμε. Και για αυτό έχουμε κερδίσει και αυτή την εμπιστοσύνη του κόσμου.»

Και του δεύτερου:

«Το κομμάτι στο οποίο δεν έγινε τόσο καλή δουλειά ήταν στην υλοποίηση, και νομίζω ότι ένας βασικός λόγος που συνέβη αυτό είναι ότι το κομμάτι της υλοποίησης μάλλον υποτιμήθηκε σε σχέση με τους πόρους που επενδύθηκαν πάνω σε αυτό. Έγινε μια προσπάθεια δηλαδή να βγει η υλοποίηση με... περιορισμένους ανθρώπινους πόρους, ναι, με αποτέλεσμα το τελικό αποτέλεσμα ήταν μάλλον αρνητικό, όχι μόνο ως προς το τι παρήχθη, το αν χρησιμοποιείται η όχι, γιατί δεν προέκυψε κάτι που να χρησιμοποιείται αυτή τη στιγμή από τους αγρότες, άρα κάτι έλειπε, ας πούμε. Αλλά ίσως το πιο αρνητικό κομμάτι ήταν ότι έμεινε μία γεύση ότι από τα ερευνητικά έργα δεν μένει κάτι χρήσιμο για μας, στους ανθρώπους τους ντόπιους, δηλαδή ενισχύθηκε κατά κάποιο τρόπο η πεποίθηση ότι τα έργα τα ερευνητικά είναι για να τρώνε λεφτά και τελικά τίποτα χρήσιμο δεν προκύπτει για μας. Και αυτό είναι κάτι που χρειάζεται τώρα... αυτό είναι κάτι που θα μας πάρει εμάς πάρα πολύ καιρό και πολύ κόπο για να το αναστρέψουμε.»

Αλ.: «Αυτό δηλαδή το άκουσες να το λένε άνθρωποι;»

«Εγώ δεν το έχω ακούσει αυτό με τα αυτιά μου, να το λέει κάποιος μπροστά μου, αλλά γενικά υπάρχει σαν άποψη. Δηλαδή αυτό που υπήρχε πριν από το πρόγραμμα αυτό είναι ότι «καλά, αυτοί εκεί πέρα τα τρώνε από προγράμματα, βγάζουν εκατομμύρια από προγράμματα.»»

Αλ.: «Για σας;»

«Ναι, ναι, για μας, για την ομάδα τη δικιά μας. Όταν ας πούμε ζητούσαμε να ενισχύσουν οικονομικά τη δουλειά της ΑμΚΕ υπήρχαν κάποιοι στην περιοχή που λέγαν ότι «σιγά μην τους πληρώσουμε κιόλας. Αυτοί βγάζουν λεφτά από τα προγράμματα». Το LinKotmons ήταν λοιπόν μια ελπίδα για μας ότι θα το αναστρέψουμε αυτό, δηλαδή να δείξουμε ότι τα χρήματα που παίρνει η ΑμΚΕ τα επενδύουμε και προσπαθούμε να τα επενδύσουμε σε χρήσιμες υπηρεσίες και υποδομές, αλλά τελικά δεν προέκυψε αυτό.»

[...] υπάρχουν ας πούμε διαβαθμίσεις στο πώς το προσλαμβάνει ο κόσμος. Οι άνθρωποι που είναι πιο κοντά σε εμάς, ο πιο στενός πυρήνας δηλαδή ανθρώπων, ο οποίος είχε προφανώς μία απογοήτευση γιατί τελικά δεν προέκυψε κάτι από εκεί, και ιδίως οι άνθρωποι που έδωσαν και χρόνο και ενέργεια και προσπάθησαν περισσότερο να το κάνουν να δουλέψει αυτό το πράγμα, αλλά δεν είναι οι άνθρωποι που θα το σιχτηρίσουν τελείως και θα πούνε «άι στο διάολο, δεν γίνεται τίποτα». Εντάξει, έχουνε γίνει κουβέντες, προσπαθούμε κι εμείς να... με κάποιο τρόπο να περιγράψουμε ότι όλα αυτά είναι και δοκιμές και άρα έχουν και ένα πειραματικό στοιχείο έντονο και άρα προσπαθούμε να βάλουμε στη θέση τους πολλά στοιχεία ταυτόχρονα για να μπορέσει να δουλέψει κάτι σωστά, και δεν είναι σίγουρο ότι πάντα θα πετύχεις σε αυτό, είναι έτσι αρκετά απαιτητικό. Αλλά όσο ξεφεύγεις από τον κύκλο αυτό, τον πιο στενό, και πας παραέξω, εντάξει, εκεί πέρα πηγαίνει στη σφαίρα του κουτσομπολιού, της κουβέντας του καφενείου, είναι και άνθρωποι με τους οποίους δεν έχουμε και επαφή καθημερινή, πιο στενή, και άρα χάνουμε επεισόδια, κατάλαβες, δεν ακολουθούνε μια δικιά μας ας πούμε ερμηνεία των πραγμάτων, οπότε... άρα έχεις ένα φάσμα αντιδράσεων και ένα φάσμα αντιμετώπισεων σε σχέση με όλη αυτή την κατάσταση.»

Από τις δηλώσεις του μέλους της ομάδας πυρήνα συμπεραίνουμε ότι υπάρχει ένα μέρος των χρηστών του ΚΔ που εμπιστεύεται τα μέλη της ΑμΚΕ και αποτελεί τους τοπικούς συμμάχους τους, έχοντας αποδεχτεί τις νοηματο- και σημασιοδοτήσεις τους, ενώ ένα άλλο μέρος παραμένει έξω από τη σφαίρα επιρροής τους. Παράλληλα, αναδεικνύεται η κατασκευή του αφηγήματος της ΑμΚΕ γύρω από το ανήκειν και τους διαχωρισμούς εντός του ΚΔ, μέσα από τη διαρκή εναλλαγή, στον λόγο του ειδικού της ΑμΚΕ, του «εμείς» -άλλοτε ως ομάδα πυρήνα και άλλοτε ως κοινότητα του ΚΔ. Επίσης, φαίνεται από τα λόγια των μελών της ομάδας πυρήνα ότι ίσως δεν ήταν αυτονόητο για όλους τους ειδικούς ότι η εφαρμογή δεν θα γινόταν. Σε κάθε περίπτωση, αφού δεν ειπώθηκε ούτε συμφωνήθηκε ποτέ ρητά κάτι σχετικό, ο κάθε συμμετέχων μπορεί να ισχυριστεί άγνοια.

Έπειτα, σχετικά με τη χρονικότητα των υποσχέσεων, δεν έχω τρόπο να γνωρίζω πώς φαινόταν στους χρήστες του ΚΔ. Άλλωστε, εκτός από τις δηλώσεις του νέου αγρότη που παρέθεσα στο προηγούμενο κεφάλαιο, δεν διαθέτω άλλα δεδομένα σχετικά με τις αντιλήψεις των κατοίκων της περιοχής γύρω από τον ρυθμό των ευρύτερων εξελίξεων. Ίσως ο ρυθμός ανάπτυξης του Δικτύου ή η συχνότητα των εργαστηρίων να φαινόταν στους κατοίκους της περιοχής καταϊγιστικός ή αργός, ίσως απλώς δέχονταν τον ρυθμό της ομάδας πυρήνα και προσαρμόζονταν, συνηθισμένοι να μην έχουν απαιτήσεις ή προσδοκίες σε σχέση με τον, σχεδόν πάντοτε ετεροκαθορισμένο, ρυθμό των υποθέσεων του Δικτύου, αλλά και των περισσότερων εξελίξεων που αφορούν τις υποδομές της περιοχής, διαχρονικά. Όμως κι αυτό εικασία είναι. Σύμφωνα με τα μέλη της ομάδας πυρήνα, πάντως, άπαξ και απέκτησαν κεραίες, οι χρήστες του ΚΔ ζητούσαν εύρυθμη λειτουργία και άμεση επιδιόρθωση τυχόν προβλημάτων.

Ρώτησα μέλος της ομάδας πυρήνα του Stalgitsi.gr τι έμαθε από την εμπειρία της συμμετοχής στο πρότζεκτ και αν θα ήταν διατεθειμένος να την επαναλάβει. Στον λόγο του κατέχει κεντρική θέση η (ασαφώς υπολογισμένη) αξία:

«Κοίταξε, το LinKommons δεν ήταν το πρώτο ή το μόνο ερευνητικό στο οποίο έχουμε συμμετάσχει, έχουν υπάρξει μερικά και η δικιά μου η άποψη είναι ότι με κάθε ένα ερευνητικό στο οποίο έχουμε συμμετάσχει, γίνονται και πιο αυστηρές οι προϋποθέσεις για να συμμετάσχουμε στο επόμενο. Εγώ δηλαδή θα ήθελα ένα υπάρξει κάποια επόμενη πρόταση ή ευκαιρία, θα έπρεπε υπάρχουν πολύ αυστηρές προϋποθέσεις για να εμπλακούμε, διότι κάθε συμμετοχή μας σε ένα τέτοιο πρόγραμμα σημαίνει ότι υπάρχουν άνθρωποι από πίσω οι οποίοι θα τρέξουν θα αφιερώσουν χρόνο, θα δοκιμαστούν οι σχέσεις ή θα επικαλεστούμε τις σχέσεις που έχουμε καλλιεργήσει με τους ανθρώπους και την κοινότητά μας για να μπορέσουμε να κάνουμε κάτι να συμβεί. Και κάθε ένα γεγονός που δεν ανταποκρίνεται στις προσδοκίες του κόσμου, των ανθρώπων, ή σε αυτά που... ή στις δικές μας ας πούμε, κοστίζει και βάζει σε δοκιμασία τις σχέσεις αυτές.

Για μας η αξία της κοινότητάς μας είναι εκεί και δεν μπορούμε να την δοκιμάζουμε συνεχώς με τέτοιους τρόπους και ούτε να αισθανόμαστε ότι, εντάξει, είμαστε πειραματόζωα σε κάποιο βαθμό. Γιατί η ερευνητική κοινότητα όλοι ξέρουν ότι θα 'ρθουνε, θα κάνουν την έρευνά τους, θα βγάλουν κάποια αξία για τους ίδιους και για το πρόγραμμα για το οποίο δουλεύουν κλπ., αλλά χρειάζεται να μένει και κάποια αξία στην τοπική κοινωνία. Και αυτό το πράγμα είναι κάτι που το έχω νομίζω ότι μέσα μου έχει αποκρυσταλλωθεί σαν μεθοδολογία ας το πούμε έτσι για τη χρηματοδότηση προγραμμάτων που θέλουν να εμπλέξουν τοπικές κοινότητες. Χρειάζεται να μπαίνει μέσα στο κομμάτι του προγραμματισμού και η τοπική κοινότητα σαν τέτοια, ποια είναι η αξία που θα παραμείνει στην κοινότητα.»

Η συνάδελφος ανθρωπολόγος, ερευνήτρια του PolitikAnders, μιλώντας μου σχετικά με τη δική της ευθύνη προς τα υποκείμενα της έρευνάς της, ανέφερε το αίτημα της ομάδας πυρήνα προς εκείνη:

«μιλούσα με τον [μέλος της ομάδας πυρήνα] τις προάλλες και τον ρώτησα «περιμένετε κάτι από εμένα; Εγώ θα γράψω πράγματα. Και θα γράψω και πιο εκλαϊκευμένα πράγματα για να μιλήσω στον κόσμο για εσάς. Εσείς όμως έχετε κάποια προσδοκία από αυτό που κάνουμε εμείς; Όχι από εμένα, θα μπορούσε να είναι άλλος, από την ομάδα». Και μου είπε «θα θέλαμε να μας δώσετε το καινούριο μας πρότζεκτ. Θέλουμε να μας δώσεις ιδέες για να προχωρήσουμε αυτό που κάνουμε, σε ένα καινούριο επίπεδο.»

Αναφέρω αυτή τη δήλωση επειδή αναδεικνύει ότι οι ειδικοί του ΚΔ ζήτησαν τη συμβουλευτική μιας άλλης ειδικού, αν και από διαφορετικό επιστημονικό πεδίο, σχετικά με την προτζεκτιακή τους συνέχεια, όχι, ή έστω όχι μόνο, από τα -μη ανήκοντα στην τάξη των πρότζεκτ- μέλη της «κοινότητας».

Ορισμένοι γνωρίζουν, όλοι κερδίζουν

Απ' όσο είμαι σε θέση να γνωρίζω, οι ειδικοί δεν συζητούσαν μεταξύ τους αν η εφαρμογή θα γινόταν ή όχι και ποιο είναι το πραγματικό διακύβευμα. Υποθέτω ότι, αν ομολογούνταν ανοιχτά ότι οι δηλωμένοι στόχοι βάσει των οποίων είχε εγκριθεί το έργο ήταν εν μέρει ρητορικοί και οι δράσεις που θα τους επιτύγχαναν επιτελεστικές, θα ανέκυπταν θέματα δεοντολογικής και ηθικής ασυνέπειας. Όσον αφορά το πρότζεκτ, μπορεί να διαταρασσόταν η διαδικασία ελέγχου και λογοδοσίας, να τιθόταν σε κίνδυνο η εύρυθμη διεξαγωγή του και η αμοιβαία ωφέλεια για όλα τα εμπλεκόμενα μέρη. Όσον αφορά τους ντόπιους χρήστες, μπορεί να αρνούνταν να συμμετάσχουν, και, κυρίως, να μειωνόταν το κύρος και η αξιοπιστία της ομάδας πυρήνα. Χάρη στη διαφύλαξη της ακεραιότητας της συμμόρφωσης με το κανονιστικό πλαίσιο, μέσα από την αποσιώπηση των υπόρρητων συμβιβασμών και την πειστική τεκμηρίωση των υποσχεθέντων προς τη ρυθμιστική αρχή, τα μέλη της κοινοπραξίας ανταποκρίνονταν στις επίσημες υποχρεώσεις τους, ενώ, όσον αφορά την εντύπωση που άφησε η διαδικασία στους beta testers, παρέμενε δυνατή η διάκριση μεταξύ των ειδικών του πρότζεκτ και, έτσι, η επιλεκτική απόδοση ευθυνών από την ομάδα πυρήνα.

Παράλληλα, ικανοποιούνταν οι επιμέρους στόχοι του κάθε συντελεστή του LinKommons: η ΑμΚΕ είχε ενισχυθεί με χρηματοδότηση, ενώ θα κατέληγε με ένα ημιτελές, αλλά δυνάμει χρήσιμο, μελλοντικά, εργαλείο, το οποίο θα μπορούσε να αξιοποιήσει περαιτέρω μέσω νέας χρηματοδότησης (πρότζεκτ) και συνεργασίας με ερευνητικούς φορείς ή εταιρεία· το ΕΟΠ είχε πραγματοποιήσει έναν τεχνολογικό πειραματισμό που μπορούσε να παρουσιάσει ως καινοτόμο και είχε δημοσιεύσει σχετικό άρθρο· το LinKommons συνολικά είχε βοηθήσει το Stalgitsi.gr οικονομικά και σε φήμη, και ταυτόχρονα αξιοποίησε την πρόσβαση που είχε για τους ερευνητικούς του στόχους· το Localink είχε παίξει κεντρικό ρόλο σε όλο το περιγραφόμενο win-win και παράλληλα είχε παραγάγει μια μεθοδολογία συμμετοχικού σχεδιασμού. Επίσης, το Localink είχε συμβάλει στην επίδειξη συνέπειας προς τους ντόπιους, αφενός του LinKommons βάσει των δηλωθεισών αρχών και στόχων του και, αφετέρου, του ίδιου του φορέα, ειδικά προς ορισμένα άτομα των οποίων η γνώμη είχε σημασία. Τέλος, οι

ντόπιοι, μέλη του ΚΔ και δοκιμαστές της εφαρμογής συνέβαλαν ως εθελοντές, εκπρόσωποι της κοινότητας, στην οικονομική βιωσιμότητα του Δικτύου. Ωστόσο, πιθανόν χωρίς να γνωρίζουν ότι αυτός ήταν ο κύριος στόχος.

Οι συντελεστές του έργου νοιάζονταν για την μη εξαπάτηση των beta testers, τη διασφάλιση της οποίας εντόπιζαν στην ισορροπία μεταξύ: των υποσχέσεων που είχαν κάνει για παράδοση προϊόντων, της ενασχόλησης που ζητούσαν από εκείνους και της συμφωνίας μεταξύ δηλωθέντων στόχων και της, θεωρητικής έστω, γνώσης των ειδικών γύρω από τις πιθανότητες πραγματοποίησής τους. Με άλλα λόγια, ο σκοπός ήταν να αντιληφθούν οι μη ειδικοί ότι η πραγματική αξία έγκειτο στη στήριξη του ΚΔ και ότι η προστιθέμενη αξία -όπως την ονομάζει η ομάδα σχεδιασμού- παραγόταν μέσα από τις δυνατότητες που διάνοιγε η εφαρμογή, όχι χάρη στην υλοποίησή της, αλλά χάρη στο έναυσμα για ενεργοποίηση της φαντασίας, διαδικασία που θεωρούνταν από μόνη της ικανή να διαμορφώσει υποκειμενικότητες με συγκεκριμένα πολιτικά χαρακτηριστικά. Συγχρόνως, δεν έπρεπε να υπονομευτεί η σοβαρότητα με την οποία αντιμετωπιζόταν από όλους η αφορμή για δραστηριότητα που παρουσιαζόταν ως το άμεσο αντικείμενο ωφέλειας.

Όσον αφορά τους υποψήφιους χρήστες του υπό σχεδιασμό εργαλείου και, ρητορικά και εμμέσως, ωφελούμενους από τη δραστηριότητα του πρότζεκτ, οι ειδικοί έπρεπε να προσέξουν να μην τους υποσχεθούν όσα είχαν υποσχεθεί στον φορέα χρηματοδότησης, αλλά αρκετά ώστε να πιστέψουν στην εκπλήρωση, έστω μερικών από τις δυνατότητες που ανήγγελλε η ποιητική του εργαλείου. Έλπιζαν, παράλληλα, οι «έξυπνοι» να έχουν καταλάβει τι ακριβώς διακυβεύεται και οι «όχι και τόσο έξυπνοι» να μην απογοητευτούν τόσο.

Σε κάθε περίπτωση, αν θεωρήσουμε ότι οι δύο απολήξεις του μηχανισμού λογοδοσίας στον οποίο είναι συναρμοσμένα τα μέλη της κοινοπραξίας είναι η αρχή χρηματοδότησης, από τη μία, και τα μέλη της κοινότητας, από την άλλη, τότε συμπεραίνουμε ότι και οι δύο αυτοί αποδέκτες υποσχέσεων, διαβεβαιώσεων και νοηματοδοτήσεων δεν λαμβάνουν απολύτως «ειλικρινή» αφηγήματα. Όπως έχουμε δει ως τώρα, το «ανείπωτο» ή η «αδιαφάνεια» μπορεί

να είναι αποτέλεσμα απόφασης των υποκειμένων, με βάση την αξιολόγηση των συνεπειών του ως ηθικά ανώτερων και πρακτικά πιο ωφέλιμων, ταυτόχρονα προς τα πάνω, προς τα κάτω και οριζόντια (προς ομότιμους ειδικούς). Η σημαντικότερη διαφορά είναι ότι ο πρώτος αποδέκτης υποσχέσεων καθορίζει αυτή τη συνθήκη, γύρω από την οποία ο ίδιος δημιουργεί συνενοχή και αποσιώπηση, ενώ ο δεύτερος είναι αναγκασμένος να τη δεχτεί ως δεδομένη, αν είναι σε θέση να διακρίνει τις υπονοούμενες σημασίες.

Οι παρατηρήσεις αυτού του κεφαλαίου συμβάλλουν στην ανάδειξη, αφενός, των τρόπων με τους οποίους τα υποκείμενα στο πεδίο επιστρατεύουν, δοκιμάζουν, επιτελούν, διακηρύσσουν, διαπραγματεύονται ή κάμπτουν την ηθική τους στο υπό εξέταση πλαίσιο διαντίδρασης και λογοδοσίας, και, αφετέρου, των μηχανισμών και των αποτελεσμάτων του ίδιου του πλαισίου ως τεχνολογίας διακυβέρνησης, αλλά και του ευρύτερου περιβάλλοντος εργασίας και σημασιοδότησης στο οποίο κινούνται και παράγονται οι σημερινές ερευνητικές υποκειμενικότητες. Έχω στο μυαλό μου κυρίως την υποκειμενοποίηση βάσει χρέους και την ηθικοποίηση της πολιτικής.

Υπό τη συναινετική σκέπη του πρότζεκτ επιχειρούνταν η παράλληλη εκπλήρωση διαφορετικών στόχων, σε ρητή, ή, συνήθως, σιωπηρή διαπραγμάτευση. Η έμμεση ωφέλεια των χρηστών του ΚΔ μέσα από την άμεση ωφέλεια του ΚΔ έμοιαζε να είναι το καλύτερο αποτέλεσμα που μπορούσε να επιτευχθεί. Ωστόσο, υποστηρίζω, βάσει της εμπειρίας από το πεδίο και του εν-τοπισμένου αναστοχασμού των υποκειμένων, ότι όσες «προφυλάξεις» κι αν πάρει κανείς προκειμένου οι ενέργειές του να ωφελήσουν πολλαπλά και να κριθούν από όλους τους εμπλεκόμενους ως θετικές ή πάντως ηθικά άμεμπτες, φαίνεται ότι αυτό δεν μπορεί ποτέ να διασφαλιστεί πλήρως και οριστικά. Όπως ισχυρίζεται η Andrea Cornwall βάσει της μελέτης της Elizabeth Harrison σχετικά και με τον λόγο περί «διαφθοράς» στις πολιτικές της ανάπτυξης, «τι και ποιος κρίνεται ως «διεφθαρμένος» είναι θέμα θεσιακότητας» (2010, αναφέρεται στο Cornwall 2010: 11).

Μια (επιφανειακή) ανθρωπολογική ματιά

Κοιτάζοντας προς τα πίσω, κι εμένα μου είχε φανεί δύσκολο να φτιαχτεί η εφαρμογή, όμως αφού είχα δει την πρώτη έκδοσή της, είχα σκεφτεί: «κοίτα να δεις, έχει ήδη πάρει μια αρχική μορφή. Χρειάζεται, βέβαια, πολλή δουλειά ακόμη, όμως μάλλον υπάρχουν πολλά διαθέσιμα πρότυπα εφαρμογών που μπορείς να χρησιμοποιήσεις και εύκολα να φτιάξεις τη δική σου (αξιοπρεπή εφαρμογή, όχι κάτι σπουδαίο)». Στο συμπέρασμά μου αυτό σίγουρα συνέβαλε η εντύπωση που μου έχει δημιουργηθεί τα τελευταία χρόνια, ότι τα τεχνολογικά προϊόντα ομοιομορφοποιούνται ολοένα και περισσότερο, και μια ελάχιστη, αναπαραγωγίμη κοινή βάση διατίθεται σε οποιονδήποτε θέλει να παραγάγει κάτι σχετικά απλό. Για τη διαμόρφωση της εντύπωσης αυτής μάλλον έχουν συντελέσει γενικές, τυχαίες γνώσεις μου, ότι υπάρχουν, για παράδειγμα, διαθέσιμα λογισμικά που επιτρέπουν σε άτομα χωρίς γνώσεις προγραμματισμού να δημιουργήσουν μόνα τους έναν ιστότοπο, ή ότι το λογισμικό των κινητών τηλεφώνων τείνει στην ομοιομορφία ως προς την εμπειρία του χρήστη. Άρα, θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε, αρκετά αυθαίρετα, ότι θα μοιάζουν μεταξύ τους και όσον αφορά τη λογική του σχεδιασμού. Συνέβαλε επίσης, σίγουρα η επαφή μου με τον κύκλο των ψηφιακών commoners. Αυτοί με εξοικείωσαν με τις αρχές του ανοιχτού κώδικα και των DIY (φτιάξτο-μόνος-σου) τεχνολογικών εργαλείων, που δεν είναι ίσως τόσο εκλεπτυσμένα όσο τα εμπορικά, όμως είναι προσαρμοσμένα στις ανάγκες των χρηστών τους και, όπως λέει η λέξη, δεν είναι τόσο δύσκολο να τα φτιάξει κανείς μόνος του.

Δεν είμαι βέβαιος, ωστόσο μπορεί τα παραπάνω να συνέτειναν στο γεγονός ότι πίστεψα ότι η εφαρμογή θα γίνει ή, πάντως, ότι δεν ήταν σίγουρο ότι δεν θα γίνει. Ναι μεν λέγαμε «όχι στις υποσχέσεις», αλλά νόμιζα ότι αυτές οι προειδοποιήσεις αφορούσαν την ποιότητα της εφαρμογής ή το επίπεδο της αρτιότητάς της στο τέλος του ευρωπαϊκού έργου, όταν θα την παρέδιδε στους αγρότες και χρήστες του ΚΔ η ομάδα προγραμματισμού του ΕΟΠ.

Η ευπιστία μου, ενισχυμένη από την απειρία μου -ήταν η πρώτη φορά που συμμετείχα σε ερευνητικό πρότζεκτ και μάλιστα όχι από το ξεκίνημά του- δεν με βοηθούσαν προκειμένου να

καταλάβω τις σημασίες που κρύβονταν πίσω από τα λεγόμενα των συνεργατών, οπότε εφόσον κανείς δεν μου εκμυστηρεύτηκε ότι «μεταξύ μας, η εφαρμογή δεν πρόκειται να γίνει», έπαιρνα τις διάφορες δηλώσεις σχετικά με ό,τι κάναμε και στοχεύαμε τοις μετρητοίς. Αυτό υπογραμμίζει την ελλιπή μου αντίληψη γύρω από θεμελιώδεις πτυχές του πεδίου, συγκεκριμένα της πολιτικής των σχέσεων και της ίδιας της συστημικής λογικής που διέπνεε το πρότζεκτ. Δεν γνώριζα τα άρρητα, γνωστά στους υπόλοιπους νοήματα, ενώ αγνοούσα τους διαφορετικούς στόχους του κάθε συντελεστή. Σταδιακά μου αποκαλύφθηκε πόσο επιφανειακά κατανοούσα ορισμένες καταστάσεις, σε πόση πληροφορία σχετικά με το πολιτικό υπόβαθρο του πρότζεκτ δεν είχα πρόσβαση.

Όσον καιρό εργαζόμουν για το πρότζεκτ, κανείς δεν μου είχε πει ξεκάθαρα ότι η εφαρμογή δεν θα γίνει, ούτε μου είχε μιλήσει για τον κυρίαρχο, υφέρποντα μηχανισμό του συστήματος (των προγραμμάτων της E.E.). Αυτά μου αποκαλύφθηκαν μέσα από συζητήσεις που είχα μετά το τέλος του LinKommons, και οι οποίες συνέβαλαν καθοριστικά στην εστίαση της εργασίας αυτής στα πρότζεκτ και στις πολιτικές της E.E. για την έρευνα ως τεχνολογίες διακυβέρνησης. Καταλήγω ότι ήταν η υποδεέστερη θέση μου στην ιεραρχία του πρότζεκτ που δεν μου έδινε πρόσβαση στα «κοινά μυστικά» γύρω από το πολιτικό παρασκήνιο το οποίο όριζε τις φανερές, δημόσιες ενέργειες. Αποτελούσα έναν κρίκο στην αλυσίδα που καλό ήταν να πιστεύει στην πραγματοποίηση όσων στα οποία συμμετείχε, όπως οι μη ειδικοί. Επειδή, μάλιστα, ένιωθα γενικώς «αναλώσιμος», χαιρόμουν που συνέβαλα σε κάτι που πίστευα ότι ήταν χρήσιμο και αντιμετώπιζα τα καθήκοντά μου με υπευθυνότητα, πράγμα που ενδεχομένως να μην έκανα στον ίδιο βαθμό αν γνώριζα την επιτελεστική και μη ουσιαστική λειτουργία της όλης διεργασίας και της δικής μου εργασίας συγκεκριμένα. Θα πρόσθετα ότι τα όρια ή εμπόδια στην πληροφόρηση και την κατανόησή μου των καταστάσεων σχετίζονται επίσης με το είδος αυθεντίας και ειδημοσύνης που αντιπροσώπευα, του «εθνογράφου», η οποία ήταν περιθωριακή, οριακά περιττή. Εν ολίγοις, ο ρόλος μου αναδείκνυε συχνά την εσωτερική ιεραρχία της προτζεκτιακής ειδημοσύνης.

Κεφάλαιο 9. Ηθική και πολιτική του πρότζεκτ

Όπως έχω συζητήσει ως τώρα, το πλαίσιο των πρότζεκτ είναι μετα-πολιτικό, δεν ευνοεί τη διαπραγμάτευση γύρω από διαφορές και δεν αναγνωρίζει την αγοραία ιδεολογία που το διέπει ως τέτοια. Παρ' όλα αυτά, η πολιτική εισχωρεί, άλλοτε φανερά και άλλοτε υπόρρητα στις πρακτικές των δρώντων υποκειμένων. Σε αυτό το κεφάλαιο εξετάζω διαδικασίες, τόπους και χρόνους συνάρθρωσης κανονιστικών τεχνολογιών και εμπρόθετης δράσης για να αναλύσω τους τρόπους με τους οποίους γίνεται αυτό.

Στο πρώτο μέρος του κεφαλαίου περιγράφω τη νοηματοδότηση άτυπων ενεργειών στις οποίες προέβησαν συντελεστές του πρότζεκτ, τις οποίες χαρακτήριζαν ως χακάρισμα, οι οποίες είχαν στόχο να βελτιώσουν τον πρακτικό αντίκτυπο της δραστηριότητας του πρότζεκτ και συγχρόνως την αναβάθμιζαν ηθικά· οι οποίες, ωστόσο, δεν αναφέρθηκαν στο επίσημο αφήγημα ως χακάρισμα. Έπειτα, εξετάζω την πολιτική διάσταση της «επίσημης» νοηματοδότησης, χρήσης και προώθησης της τεχνολογίας των κοινοτικών δικτύων από τους συντελεστές του LinKommons. Περιγράφω τρία εθνογραφικά περιστατικά όπου οι υπερασπιστές των ΚΔ ειδικοί του πρότζεκτ απευθύνθηκαν σε εθνικούς ρυθμιστικούς φορείς και υπερεθνικούς οργανισμούς διεκδικώντας τη θεσμική κατοχύρωση των κοινοτικών δικτύων.

Οι ενέργειες χακαρίσματος υπερβαίνουν τα θεσμικά όρια του πρότζεκτ, αντισταθμίζοντας εμμέσως ορισμένες από τις (πρακτικές και ηθικές) αδυναμίες του, ενώ οι επίσημες διεκδικήσεις επισημαίνουν ουσιαστικά την αδυναμία του κράτους να εκσυγχρονιστεί και να εκσυγχρονίσει η κοινοπραξία του πρότζεκτ προωθεί και υπερασπίζεται ρυθμίσεις σε υπερεθνικό επίπεδο, τις οποίες οι (εκάστοτε) εθνικές ρυθμιστικές αρχές οφείλουν να υιοθετήσουν για την εύρυθμη λειτουργία της αγοράς τηλεπικοινωνιών. Τόσο η άτυπη (ατομική) όσο η επίσημη (συλλογική), σε κάθε περίπτωση εν-τοπισμένη, πολιτική δραστηριότητα των συντελεστών του βασίζονται σε μια λογική win-win που ευνοεί την αρμονική συνεργασία ασύμμετρων και ανισοδύναμων

οντοτήτων, και εκφράζονται μέσω κυρίαρχων εννοιών και χρονοτόπων. Με αυτό το δεδομένο, εξετάζω κατά πόσο οράματα για την εφαρμογή εναλλακτικών αρχών κοινωνικο-πολιτικής οργάνωσης μπορούν να διαφύγουν της οικειοποίησης από ηγεμονικές, αγοραίες λογικές.

Το χακάρισμα ως τεχνική ηθικής επιτέλεσης

Μέσα από την έννοια του χακαρίσματος μελετώ την εμπρόθετη δράση την οποία μπορεί να αναλάβει ένα υποκείμενο σε πρότζεκτ για να ελιχθεί πέραν των προδιαγεγραμμένων οδών. Εξετάζω το «χακάρισμα» ως μορφή αντίστασης σε κυρίαρχες λογικές και πρακτικές και συγκεκριμένα ως τακτική, αφενός για την αναδιανομή πόρων του κυρίαρχου, αγοραίου συστήματος διακυβέρνησης και νοηματοδότησης προς σκοπούς και με τρόπους που δεν είναι απαραίτητα συμβατοί με τις αξίες του και δεν προβλέπονται θεσμικά, και, αφετέρου, για την ενίσχυση της νομιμοποίησης εναλλακτικών εννοιολογικών φορτίων. Ισχυρίζομαι ότι, για τους υποστηρικτές του, το εναλλακτικό, πιο δίκαιο και δημοκρατικό σύστημα κατανομής πόρων και εξουσίας προεικονίζεται, δυνητικοποιείται και, ως έναν βαθμό, πραγματώνεται χάρη σε πρακτικές όπως το χακάρισμα.

Θεωρώ το χακάρισμα σημαντική περίπτωση εμπρόθετης δράσης, καθώς αποτελεί λήψη ηθικής θέσης η οποία αποστασιοποιείται από- ή και υπονομεύει την κυρίαρχη λογική του πρότζεκτ, χωρίς, ωστόσο, να διακινδυνεύει κατά μέτωπο σύγκρουση ή ρήξη με αυτήν, ενώ συμβάλλει στη σημασιολογική επένδυση του ανεπίσημου αφηγήματος του πρότζεκτ και των σε αυτό συμμετεχόντων υποκειμένων. Το χακάρισμα μοιάζει να είναι η πρακτική ηθικής γεφύρωσης των φαινομενικά ασύμβατων (αξιο)λογικών και αρχών του κανονιστικού πλαισίου, από τη μία, και πεδίων ριζοσπαστικής σκέψης και δράσης, από την άλλη. Σε κάθε περίπτωση, αναδεικνύει ότι η ηθική επιτελείται, υποδηλώνεται και διαμορφώνεται μέσα από την ανάληψη ευθύνης προς πολλαπλές οντότητες.

Συγχρόνως, αποτελεί μια περίπτωση οικειοποίησης του ηθικοπολιτικού φορτίου και της νομιμοποιητικής δύναμης μιας αναγνωρίσιμης έννοιας. Μια «ψηφιακή» έννοια και πρακτική όπως το χακάρισμα χρησιμοποιείται ως λογοθετικό εργαλείο που συνδυάζει πρακτικό πνεύμα και πολιτικό οραματισμό και σε κοινωνικά πεδία για τα οποία δεν ενδιαφέρονταν οι αρχικοί εμπνευστές της πρακτικής και στα οποία μπορεί να προσδίδεται επικουρικός ρόλος στην τεχνολογία. Τα υποκείμενα που την χρησιμοποιούν ουσιαστικά «χακάρουν» την ίδια την έννοια, την επενδύουν με συγγενείς και συγχρόνως αποκλίνουσες νοηματοδοτήσεις, και χαράσσουν με αυτό τον τρόπο διαδρομές για την πιθανή εξέλιξη της χρήσης της. Μέσα από περιπτώσεις εφαρμογής χακαρίσματος στο πλαίσιο του πρότζεκτ, εξετάζω κατά πόσο σχετικές πρακτικές συνιστούν πράξεις αντίστασης ή προβλέπονται και εμπεριέχονται τυπικά και δεοντολογικά στις δυνατότητες του πρότζεκτ.

Χακάρισμα (στο πλαίσιο) του ερευνητικού πρότζεκτ

Βάσει της λογοθετικής χρήσης και νοηματοδότησης της έννοιας στο πεδίο υπό μελέτη, το χακάρισμα συνίστατο κυρίως στην εκτροπή πόρων για την επίτευξη επίσημων σκοπών του πρότζεκτ με τρόπο που το εκάστοτε δρων υποκείμενο θεωρούσε ουσιαστικό, δηλαδή με σημαντική ηθική και πρακτική αξία. Ωστόσο, η λογική win-win διατηρούνταν, ταυτόχρονα, ως πυξίδα, ενώ το χακάρισμα έπρεπε να είναι επωφελές σχετικά και με τις τυπικές υποχρεώσεις του πρότζεκτ. Ως χακάρισμα άκουσα να χαρακτηρίζεται η ίδια την ένταξη του Stalgitsi.gr στο LinKommons. Προτάθηκε μετά την κατάθεση της αρχικής πρότασης προς τη ρυθμιστική αρχή, βάσει της λογικής ότι θα συνέβαλε στην ανάπτυξη του ΚΔ, ενώ θα πρόσθετε μια ενδιαφέρουσα μελέτη περίπτωσης στο πρότζεκτ.

Ως άλλη μια περίπτωση χακαρίσματος χαρακτηρίστηκε η αλλαγή του τόπου διεξαγωγής της τελικής συνάντησης του πρότζεκτ -στην Ελλάδα αντί για χώρα του εξωτερικού- έτσι ώστε να μπορέσει να λάβει χώρα προηγουμένως μία διήμερη επίσκεψη των μελών του πρότζεκτ στην περιοχή του Δυτικού Ύμωνα και μια δημόσια εκδήλωση στην Αθήνα, η οποία περιγράφεται

στη συνέχεια του κεφαλαίου. Η κίνηση αυτή είχε πολλαπλά οφέλη: διοχετεύτηκαν χρήματα από τον προϋπολογισμό του πρότζεκτ στην ΑμΚΕ και σε μέλη του Stalgitsi.gr, για παράδειγμα μέσα από το αντίτιμο για τη φιλοξενία των επισκεπτών ή από δαπάνες διαβίωσης, ενισχύθηκε η δημόσια ορατότητα και το κύρος του κοινοτικού δικτύου, τόσο τοπικά όσο και απέναντι σε εθνικούς θεσμικούς φορείς, ενώ το πρότζεκτ προσέθεσε δράσεις διάχυσης και δημιουργίας αντίκτυπου στο αφήγημά του προς την ελεγκτική αρχή. Το χακάρισμα ωφελούσε ουσιαστικά την ΑμΚΕ, αλλά θα βοηθούσαν επίσης έμμεσα και οι χρήστες του ΚΔ κάτοικοι της περιοχής. Όπως έχουμε ήδη δει, οι τελευταίοι εκπροσωπούσαν από την ΑμΚΕ για οποιαδήποτε διαντίδραση και συναλλαγή με εθνικούς ή υπερεθνικούς φορείς. Η κεντρικότητα της θεσμικά κατοχυρωμένης και λογοδοτούσας ειδημοσύνης αναδεικνύει εν μέρει τα όρια του χακαρίσματος και, πάντως, σκιαγραφεί την υποκειμενικότητα που είναι σε θέση να χακάρει.

Οι προαναφερθείσες περιπτώσεις χακαρίσματος, και άλλες που δεν μπορώ να αναφέρω για λόγους προστασίας των υποκειμένων της έρευνας, υποδηλώνουν ότι εντός και γύρω από το δίκτυο των πρότζεκτ μπορεί να είναι κεντρική η λογική win-win, το κύρος και η φήμη των υποκειμένων, όμως δημιουργούνται και σχέσεις εμπιστοσύνης με βάση την καλή πίστη. Αυτή με τη σειρά της βασίζεται σε ενδείξεις ή αποδείξεις για κοινή ηθική, ασχέτως αν -ή ακριβώς επειδή- οι σχετικές δράσεις δεν προβλέπονται ονομαστικά στις επίσημες συμφωνίες με τους φορείς χρηματοδότησης. Βέβαια, οι συντελεστές του πρότζεκτ δεν ζητούν ούτε εκ των υστέρων την έγκριση τέτοιων δράσεων από την ελεγκτική αρχή, καθώς η δυνατότητά τους συνήθως περιλαμβάνεται στους όρους διεξαγωγής του πρότζεκτ.

Οι πιο «ουσιαστικές», χρήσιμες ενέργειες χακαρίσματος θα αναγνωρίζονταν, συγχρόνως, από ορισμένους ομοϊδεάτες, πιο ριζοσπαστικά πολιτικά υποκείμενα εντός και εκτός πρότζεκτ, ως ηθικά ακέραιες, καθώς ήταν «ανιδιοτελείς» και ωφελούσαν «ηθικούς» σκοπούς, φορείς και άτομα. Υποστηρίζω ότι μέσα από τις ενέργειες αυτές τα δρώντα υποκείμενα ανταποκρίνονταν σε πολλαπλές ευθύνες. Αφενός, κάλυπταν την άτυπη υποχρέωση αφοσίωσής τους προς τις πιο ριζοσπαστικές, «εξω-προτζεκτιακές» αρχές του συνεργατισμού, των κοινών και των κινημάτων «από-τα-κάτω» -ψηφιακών ή μη. Η αφοσίωση και η προσφορά τους αντανάκλούσε

μια προσωπική, εν-τοπισμένη ηθική και καθιστούσε δυνατή την (ανα)παραγωγή σχέσεων εμπιστοσύνης με υποκείμενα με τα οποία συνδέονταν σε συναφείς ιδεολογικούς χώρους. Αφετέρου, δεν έθεταν σε κίνδυνο την εκπλήρωση των τυπικών υποχρεώσεών τους προς τους συνεργάτες τους στο πρότζεκτ και προς τον μηχανισμό αξιολόγησης.

Μέσα από το πρίσμα των παραπάνω, το χακάρισμα συνιστά μια δημιουργική πράξη ηθικής επιτέλεσης. Αν και άτυπο και μη προβλεπόμενο (ή ακριβώς για αυτό), είναι η ιδιότητα του χακαρίσματος ως πράξης παραγωγής πολλαπλού οφέλους για συλλογικές, μη κερδοσκοπικές πρωτοβουλίες οι οποίες -έστω έμμεσα- αποβλέπουν σε κοινωνικο-πολιτική αλλαγή με όρους ισότητας και αυτοδιάθεσης αυτή που του παρέχει ηθική νομιμοποίηση στο δίκτυο των ομοϊδεατών. Προς τη ρυθμιστική αρχή οι ενέργειες δεν καταγγέλθηκαν από συνεργάτες, καθώς ήταν ηθικά αποδεκτές, ωφέλιμες τελικά για το (αφήγημα του) πρότζεκτ και για τον καθένα ξεχωριστά, και δεν παράβαιναν κάποιον επίσημο όρο. Εξάλλου, δεν παρουσιάστηκαν ποτέ ρητά ως χακάρισμα.

Στις νοηματοδοτήσεις τους τα δρώντα υποκείμενα συνήθως επέλεγαν να υποβαθμίζουν την πολιτική διάσταση των ενεργειών χακαρίσματος στις οποίες προέβαιναν, και προτιμούσαν να τις παρουσιάζουν ως μια δημιουργική διαδικασία σύνθεσης και βελτιστοποίησης. Αυτή η προσέγγιση παραπέμπει στην ηθική και την ποιητική του χακαρίσματος, όπως την έχει περιγράψει η Gabriella Coleman, η οποία μπορεί να διαπνέεται από φιλελεύθερες αρχές και ιδανικά όπως η ελευθερία της (ατομικής) έκφρασης, και να έχει ως απαράβατο σκοπό τη χρησιμότητα, όμως ταυτόχρονα συνδέεται με «ρομαντικές» πλευρές της εμπειρίας του χακαρίσματος όπως η ευρετική και αισθητική ικανοποίηση (2013: 4, 13-14, 120). Η Coleman αναφέρεται στο χακάρισμα «ως μια διαδικασία που στρέφει ένα σύστημα ενάντια στον εαυτό του, μέσα από τη χρήση διαφόρων στοιχείων -κώδικα, σχολίων και τεχνολογίας- για κάτι περισσότερο από αυτό που σκόπευαν οι δημιουργοί τους» και επισημαίνει την ικανοποίηση που αντλούν οι χάκερς μέσα από την επινόηση λύσεων που υπερβαίνουν δεδομένους περιορισμούς και ανακατευθύνουν την τεχνολογία προς νέα, απρόβλεπτα επίπεδα (ό.π.: 98).

Έπειτα, η διάσταση της «επαναχρησιμοποίησης» δεν περιορίζεται σε πλαίσια «ηθικής» παραγωγής κώδικα. Η διαπερατότητά της στο πεδίο του προγραμματισμού επιβεβαιώνεται από παρατηρήσεις του Grabher γύρω από τον τρόπο λειτουργίας αυτού που ονομάζει «οικολογίες λογισμικού», δηλαδή των εταιρικών πρότζεκτ παραγωγής λογισμικού Η/Υ. Ο Grabher υποστηρίζει ότι, κατά τη δημιουργία κώδικα, οι οικολογίες λογισμικού επωφελούνται από «οικονομίες ανασυνδυασμού», καθώς προσφέρουν συγκεκριμένες λύσεις σε συγκεκριμένα προβλήματα και συγχρόνως επαναχρησιμοποιούν και αποθηκεύουν δομοστοιχεία (modules), τα οποία μπορούν να ανασυνδυάσουν σε επόμενα ή συναφή πρότζεκτ (2004: 1497, 1507).

Σε αντίθεση με μια εταιρεία, στο πλαίσιο των ερευνητικών πρότζεκτ μπορεί να μην υπάρχει συνέχεια του έργου, όμως συνεχίζονται οι ατομικές διαδρομές των συμμετεχόντων στο δίκτυο των πρότζεκτ, κι έτσι βιογραφικά στοιχεία και προϊόντα εργασίας κατοχυρώνονται και μπορούν να αξιοποιηθούν εκ νέου. Εξάλλου, η λογική του ανασυνδυασμού υπήρχε ακόμα και σε ένα πρότζεκτ τεχνο-κοινωνικής καινοτομίας όπως το LinKommons το οποίο δεν θα επαναλαμβανόταν. Όπως είδαμε στο κεφάλαιο 5, στους στόχους του πρότζεκτ συγκαταλεγόταν η αναπαραγωγικότητα των βέλτιστων πρακτικών, η οποία επιδιωκόταν μέσω της παραγωγής σχετικών μεθοδολογιών, ενώ και κατά τον σχεδιασμό της εφαρμογής έξυπνης γεωργίας η ομάδα σχεδιασμού (Localink, ΑμΚΕ Stalgitsi.gr, ΕΟΠ) τόνιζε την ανάγκη για αρθρωτή μορφή (modularity) της εφαρμογής έτσι ώστε να διασφαλίζεται η ανοιχτότητα, η ευελιξία και η προσαρμοστικότητα της -μία ακόμα σειρά δημοφιλών και διαμφισβητούμενων όρων οι οποίοι χρησιμοποιούνται τις τελευταίες δεκαετίες, αυτοτελείς ή συναρθρωμένοι, σε πολλαπλά λογοθετικά πεδία και με σημαντικές ιδεολογικές αποκλίσεις.

Δεδομένου ότι το υπόβαθρο των συντελεστών του πρότζεκτ ήταν στην επιστήμη ηλεκτρονικών υπολογιστών, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η λογική του προγραμματισμού έχει επηρεάσει τον τρόπο σκέψης τους σχετικά με τη συνδυαστική χρήση ατόμων, πόρων, δραστηριότητας και δυνατοτήτων. Θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για μια ηθική η οποία προσιδιάζει στον πραγματισμό και την ποιητική του χακαρίσματος των ηθικών χάκερς -έμφαση στη δημιουργική

επίλυση προβλημάτων με αποτελεσματικό τρόπο και στην πρακτικότητα της συνεργασίας, αποστροφή προς την ιεραρχία, απόδοση αξίας στην επινοητικότητα και την εφευρετικότητα, μεταξύ άλλων- (Coleman 2013: 13, 43-44, 75, 95), αλλά και διαφοροποιείται ως προς αυτήν: τα δρώντα υποκείμενα μπορεί να είναι εξοικειωμένα με «α-πολιτικές» τεχνο-κεντρικές λογικές και πρακτικές, αλλά «χακάρουν το χακάρισμα», δίνοντας έμφαση στην τεχνολογία ως μέσο για την επίτευξη σκοπών με πολιτικό πρόσημο και προωθώντας την απο-φетиχοποίησή της.

Την ίδια στιγμή, στο συναινετικό πλαίσιο της πρόσκαιρης, δικτυακής συσχέτισης και συναρμογής των πρότζεκτ, επιτελείται, μέσα από το χακάρισμα, ένα είδος υποκειμενικότητας ειδικού, η οποία διαχωρίζει τη θέση της από το κυρίαρχο αφήγημα χωρίς να υπονομεύει τη σχέση της με αυτό· η οποία διεκδικεί και επιτελεί την ελευθερία έκφρασής της μέσα από τη συνεργασία με όρους win-win, αποδεχόμενη τους όρους αυτούς και επιχειρώντας τη βελτιστοποίησή τους. Με άλλα λόγια, υποστηρίζω ότι το χακάρισμα, ως μοναδική και απρόβλεπτη κάθε φορά ενέργεια που προσδιορίζεται ως τέτοια, σηματοδοτεί και επιτελεί τη sui generis υποκειμενικότητα και ηθική-σε-σχέση του ευρηματικού δημιουργού της. Όπως επιβεβαιώνει και η Coleman για την κοινότητα των χάκερς (ό.π.: 17-18), δεν υπάρχει μια μοναδική ή/και παγιωμένη λογοθετική χρήση, εφαρμογή και ηθική του χακαρίσματος στα κοινά, τον συνεργατισμό και τα πρότζεκτ, την οποία ενστερνίζονται και επιτελούν τα διαφορετικά εν-τοπισμένα δρώντα υποκείμενα. Αυτό το σημείο επιβεβαιώνει, θεωρώ, την κοσμοποιητική, ρευστή και σε συνεχή συν-διαμόρφωση θεσιακότητα των δρώντων υποκειμένων στο δίκτυο των πρότζεκτ.

Το χακάρισμα ως τακτική αντίστασης;

Ο Μισέλ Φουκώ υποστήριζε ότι η αντίσταση συνυπάρχει με την εξουσία και είναι εντελώς σύγχρονη της και ότι από τη στιγμή που υπάρχει μια σχέση εξουσίας, υπάρχει μια δυνατότητα αντίστασης (1987: 84-85). Ως εκ τούτου, πρότεινε τη χρήση των μορφών αντίστασης σε διαφορετικούς τύπους εξουσίας ως αναλυτικό εργαλείο των σχέσεων εξουσίας (1991: 79).

Υπό αυτό το πρίσμα, θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε κατά πόσο το χακάρισμα συνιστά μορφή αντίστασης και αν μπορεί να βοηθήσει στην ανάδειξη των τρόπων και τόπων εγγραφής, εφαρμογής και (ανα)παραγωγής των σχέσεων εξουσίας (ό.π.).

Βάσει όσων περιγράφηκαν νωρίτερα, οι δημιουργικές ενέργειες στο πλαίσιο του πρότζεκτ οι οποίες χαρακτηρίστηκαν ως χακάρισμα θα μπορούσαν να νοηματοδοτήσουν την έννοια ως μια ήπια, άτυπη, ηθικά ανεπίληπτη και (ως εκ τούτου) κοινά αποδεκτή μορφή έμμεσης αντίστασης. Θα μπορούσαμε επίσης να υποστηρίξουμε ότι αποτελεί εμπρόθετη, μη προδιαγεγραμμένη δράση, αλλά και ότι είναι εγγεγραμμένη ως δυνατότητα από το κανονιστικό πλαίσιο, και πάντως δεν το προσβάλλει ή απειλεί τους συσχετισμούς που το πλαίσιο υπαγορεύει και διευθετεί. Σε κάθε περίπτωση, φανερώνει την ισχύ της συναινετικότητας στο προτζεκτιακό πλαίσιο και την απουσία πολιτικής αιχμής από ηθικά βαρύνουσες ενέργειες. Εφόσον οι συντελεστές του πρότζεκτ έβρισκαν ότι, παρά την τεχνο-κεντρική λογική του, η πολιτική-πλαίσιο των ευρωπαϊκών πρότζεκτ ήταν χρήσιμη, και πίστευαν ότι το δικό τους πρότζεκτ ήταν πράγματι επιτυχημένο, το χακάρισμα συνίστατο σε ενέργειες περαιτέρω βελτίωσης μιας ήδη θετικής συνθήκης.

Όπως είδα να επιτελούνται και να νοηματοδοτούνται διάφορες δράσεις ως χακάρισμα, η ριζοσπαστικότητα τους αμβλυνόταν από την -ταυτόχρονα πρακτική και ηθική- επιταγή να μην τεθεί σε κίνδυνο η διεξαγωγή του πρότζεκτ, η φήμη ή οι χρηματικές απολαβές των συμμετεχόντων. Παρ' όλα αυτά, μέσα από το χακάρισμα επιτελείται μια ηθική υποκειμενικότητα η οποία, αφενός, υπονοεί την ελλιπή αποτελεσματικότητα και καταλληλότητα του ρυθμιστικού πλαισίου, καθώς και την ηθική -αλλά και χωρική, πολιτισμική, κ.ά.- απόσταση που το χωρίζει από την καθημερινή ζωή των υποκειμένων που θεωρητικά στοχεύει να ωφελήσει. Αφετέρου, ανακατευθύνει πόρους, ιδέες και δράση προς μη προβλεπόμενους προορισμούς, με τρόπο που επηρεάζει τουλάχιστον την ατομική πορεία ανθρώπων και φορέων, και ανοίγει δυνατότητες, έμμεσα και μακροπρόθεσμα, για καταστάσεις και συνθήκες που αφορούν συναρθρώσεις ατόμων ή ομάδων.

Ταυτόχρονα, δεν πρέπει να αγνοήσουμε τις οικονομίες άτυπου, συνήθως ηθικού και άρρητου χρέους που δημιουργούνται και τροφοδοτούνται από τις ενέργειες προσφοράς που αντιπροσωπεύει το χακάρισμα και οι λύσεις win-win. Αυτές οι άτυπες οικονομίες, όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, μπορεί να αποτελέσουν τη βάση για διαφωνίες και συγκρούσεις, με ηθικολογικά κριτήρια αξιολόγησης και υπολογισμού της ανταπόδοσης, όπως η ευγνωμοσύνη και η αχαριστία, ενώ συγχρόνως συνδέονται με την «οικονομία γνώσης» του προτζεκτιακού οικοσυστήματος και την απαραίτητη για την επιβίωση σε αυτό απόδοση συγγραφικής ιδιότητας.

Όπως έχω αναφέρει, οι περισσότεροι συντελεστές του LinKommons ήταν πιο ριζοσπαστικοί στις ιδέες και τις ενέργειές τους «εκτός πρότζεκτ». Επομένως υποστηρίζω ότι το χακάρισμα ως πράξη παραγωγή πολλαπλής ωφέλειας αποτελεί επιβεβαίωση «εξω-προτζεκτιακών» αξιών και ανήκειν, τόσο προς τον εαυτό όσο και προς ομοϊδεάτες εντός και εκτός πρότζεκτ, ως απόδειξη ότι το υποκείμενο διατηρεί τις ριζοσπαστικές θέσεις και την ηθική του «ζωντανές» και τις υπηρετεί. Συγχρόνως, από τη στιγμή που ένα υποκείμενο εισχωρεί στο δίκτυο των πρότζεκτ, η ηπιότητα του χακαρίσματος αποτελεί έμμεση διαβεβαίωση προς το κανονιστικό πλαίσιο και προς πιο μετριοπαθείς πολιτικά συνεργάτες ότι δεν θα υπονόμει την εύρυθμη εξέλιξη του πρότζεκτ, καταγγέλλοντας, παραδείγματος χάρη, την απόκλιση μεταξύ των ονομαστικών διακηρύξεων του προγράμματος-πλασιού και της εφαρμογής τους, ή αδιαφορώντας για την εκπλήρωση των αρχικών δεσμεύσεων του πρότζεκτ προς τη ρυθμιστική αρχή.

Συνοψίζοντας, οι νοηματοδοτήσεις της έννοιας και πράξης του χακαρίσματος στο πλαίσιο του πρότζεκτ κάλυπταν μεγάλο ηθικοπολιτικό εύρος. Συνιστούσαν, συγχρόνως, ηθικοπολιτικά ουδέτερες, τεχνο/ορθο-λογικές ή μετα-πολιτικές ενέργειες σύνθεσης για τη βέλτιστη κατανομή και χρήση διαθέσιμων πόρων και την επίτευξη πολλαπλού οφέλους σε πεδίο συναίνεσης, από τη μία, και ρομπεν-των-δασών-ικές, κατά μία έννοια, πολιτικές πράξεις αντίστασης, οι οποίες αμφισβητούσαν έμμεσα το αφήγημα και την ηθική του κανονιστικού πλαισίου και επιτελούσαν ένα διαφορετικό καθεστώς διαβίωσης, από την άλλη.

Πολιτικές διεκδικήσεις και επιτέλεση (τεχνολογικής) ειδημοσύνης

Συνεχίζω την ανάλυση με την περιγραφή επίσημων δράσεων του LinKommons που στόχευαν στη θεσμική κατοχύρωση και διεύρυνση της νομιμοποίησης των κοινοτικών δικτύων στην Ευρώπη. Οι δράσεις αυτές εντάσσονταν σε έναν από τους κεντρικούς άξονες της δραστηριότητας του πρότζεκτ, τη μελέτη των ρυθμιστικών πλαισίων σχετικά με τις τηλεπικοινωνίες ανά την Ευρώπη και την ανάληψη δράσεων υπεράσπισης (advocacy) και διάχυσης (dissemination).

Στην πρώτη περίπτωση την οποία περιγράφω, τα μέλη του LinKommons επιδίωξαν τη συμπερίληψη των ΚΔ στον δείκτη ψηφιακής εγγραμματοσύνης της Ουνέσκο, στο πλαίσιο της ευρύτερης, διεθνούς διάδοσης και νομιμοποίησης των ΚΔ, ενώ στη δεύτερη παρείχαν υποστήριξη στο Stalgitsi.gr για τη θεσμική κατοχύρωση των ΚΔ στην Ελλάδα. Στα παραδοτέα κείμενα του LinKommons, οι συναντήσεις αυτές καταγράφηκαν ως δράσεις δημιουργίας αντίκτυπου του πρότζεκτ, η πρώτη σε παγκόσμιο και η δεύτερη σε τοπικό επίπεδο, επιβεβαιώνοντας ότι «όπως τα έγγραφα παράγουν συναντήσεις, έτσι και οι συναντήσεις παράγουν έγγραφα» (Brown et al. 2017: 19, 23). Αν και ανάμεσα στις σημαντικότερες, δεν ήταν οι μοναδικές δράσεις του LinKommons. Τις επιλέγω επειδή τις έζησα από κοντά, αλλά κυρίως επειδή τις θεωρώ ενδεικτικές της πολιτικής δράσης που αναλάμβανε το πρότζεκτ και του είδους διαντίδρασής του με θεσμικούς φορείς.

Οι δύο συναντήσεις συγκαταλέχθηκαν στις εκδηλώσεις που διοργάνωσαν συντελεστές του πρότζεκτ και χαρακτηρίστηκαν ως παρουσίαση ή εργαστήριο η (κλειστή) πρώτη και ως συμπόσιο ή εργαστήριο η (δημόσια) δεύτερη. Θυμίζω τις παρατηρήσεις των Brown et al. για τις συναντήσεις (μίτινγκς): «αποτελούν σημαντικούς τόπους πολιτικής τοποθέτησης και διαπραγμάτευσης, μέσω των οποίων συγκροτούνται και μετατρέπονται κοινωνικές, πολιτικές, χρονικές, χωρικές και υλικές συνθήκες, ενώ παράλληλα περιέχουν και ζωογονούν κοινωνικούς κόσμους εκτός των χωρικά και χρονικά οριοθετημένων πεδίων μέσω των οποίων λαμβάνουν χώρα» (2017: 2, 11). Στο τέλος του κεφαλαίου αναφέρομαι στο Stalgitsi.gr

συγκεκριμένα και εξηγώ τι σημαίνει ότι βρίσκεται σε μια νομικά «γκρίζα ζώνη». Έπειτα περιγράφω την προσπάθεια της ομάδας πυρήνα της ΑμΚΕ, μέσα από επιστολή στον Υπουργό Ψηφιακής Διακυβέρνησης, για συμπερίληψη των ΚΔ στην ελληνική νομοθεσία, ως «ενδιάμεσων» στην αγορά των τηλεπικοινωνιών.

Καθώς όλες οι περιστάσεις που αναφέρω αφορούν διεκδικήσεις γύρω από μια υποδομή, θυμίζω τις παρατηρήσεις των Appel et al. για την πολιτική της τεχνολογίας, τις υποσχέσεις και την ποιητική των υποδομών, και συγκεκριμένα την επισήμανσή τους σχετικά με την πολλαπλότητα των υποδομών, τις οποίες προτείνουν να δούμε ως μια συνάρθρωση υλικότητων με θεσμικούς φορείς, νομικά καθεστώτα, πολιτικές, και πρακτικές της γνώσης, η οποία βρίσκεται σε συνεχή διαμόρφωση στον χώρο και τον χρόνο (Ribeiro 1994; Mitchell 2002; Edwards 2003, αναφέρονται 2018: 12).

Υποστηρίζω ότι χάρη κυρίως στην ιδεολογική πρωτοκαθεδρία της τεχνολογίας, και ενδεχομένως ενθαρρυμένοι από τις διεκδικήσεις και νομικές κατακτήσεις των -εμπνευσμένων από τους χάκερς- ακτιβιστών των ψηφιακών κοινωνιών, οι ειδικοί των δικτύων μπορούν να παρουσιαστούν ως εκπρόσωποι μιας πρωτοπορίας που διατρέχει όλους τους τομείς της σύγχρονης δραστηριότητας και τους χαρίζει αυτόματα μια «μαγική» αύρα κύρους. Ως αυθεντίες, κατέχουν γνώση για μελλοντικές δυνατότητες και έτσι νομιμοποιούνται να τοποθετηθούν και ενδεχομένως να επηρεάσουν τη διαμόρφωση ατομικών συμπεριφορών (των χρηστών της τεχνολογίας) και θεσμικών πλαισίων που ορίζουν τη νοηματοδότηση, διάθεση και χρήση της.

Μέσω της επιτέλεσης των διεκδικήσεων των ειδικών αναδεικνύονται οι λογικές και τα οράματά τους, όπως εκφράζονται με σκοπό την ηθική και τυπική νομιμοποίηση της, συνήθως ασύρματης, υποδομής τηλεπικοινωνιακής διασύνδεσης των ΚΔ. Όπως θα δούμε, κατά τη διαντίδρασή τους με εθνικές αρχές και υπερεθνικούς φορείς η «καταγωγή» των ειδικών του πρότζεκτ η οποία αφορά τη χακερική ηθική και τα κοινά ξεθωριάζει, καθώς στηρίζονται σε ευρέως νομιμοποιημένες κανονιστικές έννοιες ενός αγοραίου λεξιλογίου, και σε κυρίαρχες

τεχνολογίες διακυβέρνησης του αρμονικού «κόσμου του-ενός-κόσμου». Αυτή είναι η οδός που οι ειδικοί θεωρούν ότι μπορεί να επιφέρει έμπρακτα αποτελέσματα, ενώ εμπλουτίζει, παράλληλα, το αφήγημα επιτυχίας του πρότζεκτ.

Δίκτυα και δείκτες

Μία από τις ετήσιες ολομέλειες του πρότζεκτ στην οποία παρευρέθηκα πραγματοποιήθηκε στο Παρίσι, στις αρχές του 2018. Δύο από τις ερευνήτριες του LinKommons είχαν ήδη δημιουργήσει σχέσεις με την Ουνέσκο, καθώς είχαν παρουσιάσει σε διεθνή συνέδρια τα προηγούμενα δύο χρόνια τις δυνατότητες των ΚΔ για συμβολή στους δείκτες του διεθνούς οργανισμού. Με την ευκαιρία της ολομέλειας, λοιπόν, κανόνισαν μια επίσκεψη των συντελεστών του πρότζεκτ στα κεντρικά της Ουνέσκο, όπου θα παρουσίαζαν νομικές, τεχνικές και οικονομικές πτυχές και πλεονεκτήματα των ΚΔ, με σκοπό τη συμπερίληψή των τελευταίων στους Δείκτες Οικουμενικότητας του Ίντερνετ (Internet Universality Indicators) του οργανισμού του ΟΗΕ. Παρόντα ήταν επίσης στο Παρίσι τα μέλη του γνωμοδοτικού συμβουλίου του πρότζεκτ. Έτσι, περίπου δεκαπέντε από εμάς συνολικά, επισκεφθήκαμε το επιβλητικό κτίριο της Ουνέσκο στο έβδομο διαμέρισμα του Παρισιού, μόλις ενάμισι χιλιόμετρο από τον Πύργο του Άιφελ. Ύστερα από τους απαραίτητους ελέγχους οδηγηθήκαμε σε ένα πολύ μικρό δωμάτιο σε όροφο, όπου μας υποδέχτηκαν τρεις ή τέσσερις εκπρόσωποι του οργανισμού - μία μόνιμη υπάλληλος, οι υπόλοιποι ασκούμενοι- από τα τμήματα της Ελευθερίας της έκφρασης και της Ανάπτυξης μίντια, οι οποίοι συμμετείχαν επίσης στην ομάδα εργασίας για τους Δείκτες Οικουμενικότητας του Ίντερνετ.

Αφού στριμωχτήκαμε, κάποιοι όρθιοι, το προσωπικό της Ουνέσκο άκουσε τις παρουσιάσεις των μελών του πρότζεκτ, τα οποία έδωσαν έμφαση στις δυνατότητες των ΚΔ όχι μόνο για τη «γεφύρωση του ψηφιακού χάσματος», δηλαδή την παροχή ίντερνετ εκεί όπου δεν ανταποκρίνονται η αγορά και το κράτος, αλλά και για ένα νέο μοντέλο ψηφιακής δικτύωσης, από τα κάτω. Οι εκπρόσωποι του πρότζεκτ πήραν ως παράδειγμα διάφορους υπάρχοντες

Δείκτες της Ουνέσκο και παρουσίασαν τρόπους με τους οποίους η συμβολή των ΚΔ συνδέεται με τις κατηγορίες των «δικαιωμάτων», της «ανοιχτότητας», της «πρόσβασης για όλους», ή της «συμμετοχής πολλαπλών ενδιαφερόμενων μερών». Μετά το τέλος των παρουσιάσεων, οι εκπρόσωποι της Ουνέσκο ζήτησαν από τα μέλη του πρότζεκτ να συμμετάσχουν στη διαβούλευση για τους Δείκτες και να υποβάλουν επίσημη σχετική πρόταση.

Στη συνέχεια του έτους το πρότζεκτ πράγματι υπέβαλε συγκεκριμένες προτάσεις -για αλλαγές και προσθήκες- προς διαβούλευση, και στην τελική εκδοχή των Δεικτών που εξέδωσε η Ουνέσκο προς το τέλος του 2018 συμπεριέλαβε έναν νέο Δείκτη, στην κατηγορία «ανοιχτότητα», υποκατηγορία (θέμα) «ανοιχτές αγορές», ο οποίος ανέφερε ρητά τα ΚΔ. Στην ερώτηση «Έχουν οι κοινότητες τη δυνατότητα να δημιουργήσουν τα δικά τους δίκτυα ώστε να παρέχουν πρόσβαση στο ίντερνετ;», ο Δείκτης είναι: «Νομικό πλαίσιο για τη δημιουργία κοινοτικών δικτύων». Αυτή η εξέλιξη θεωρήθηκε ως μεγάλη επιτυχία του πρότζεκτ, ένα «σημαντικό επίτευγμα», όπως αποτυπώνεται στο παραδοτέο που τιτλοφορείται «Αναφορά διάχυσης: σύνοψη δράσεων διάχυσης και υιοθέτηση λύσεων του LinKommons κατά το τρίτο έτος». Οι συντάκτες υπογραμμίζουν ότι μπορεί να έχει αντίκτυπο σε ολόκληρο το κίνημα των ΚΔ παγκοσμίως, καθώς οι Δείκτες χρησιμοποιούνται από την Ουνέσκο και άλλους διεθνείς οργανισμούς ως κριτήρια βάσης για την αξιολόγηση εθνικών πολιτικών σχετικά με τη συνδεσιμότητα στο ίντερνετ και τον αντίκτυπό τους στα ανθρώπινα δικαιώματα. Σε άλλο σημείο της αναφοράς σημειώνεται ότι η αλλαγή μπορεί να μοιάζει μικρή, ωστόσο αναγνωρίζει την παρουσία των ΚΔ και τον ρόλο τους για την καθολική πρόσβαση στο ίντερνετ.

Οι Δείκτες αντιπροσωπεύουν μη δεσμευτικά (για τα εθνικά κράτη) πρότυπα, οδηγίες, συστάσεις, και μας θυμίζουν τις παρατηρήσεις των Garsten και Jacobsson που αναφέρθηκαν στην Εισαγωγή, σχετικά με τις μαλακές μορφές διακυβέρνησης. Σε αυτή την περίπτωση το πρότζεκτ μεσολαβεί στη σχέση μεταξύ του υπερεθνικού πλαισίου και των εθνικών πολιτικών. Μολονότι οι συντελεστές του αναφέρουν ότι το μοντέλο που προτείνουν προσφέρει περισσότερο από απλή κάλυψη κενών συνδεσιμότητας (κυριότητα και έλεγχο της υποδομής από τους χρήστες της, ενδυνάμωσή τους, αυξημένη ιδιωτικότητα, κ.ά.), ο υπερεθνικός

οργανισμός επιλέγει να εντάξει την αναγκαιότητα των ΚΔ ως δικαίωμα και υποχρέωση συμπληρωματικότητας για την εύρυθμη λειτουργία της αγοράς. Ενδεικτική, εξάλλου, της συμπερίληψης μιας νεοφιλελεύθερης ιδεολογικής επένδυσης από την Ουνέσκο είναι η ίδια η ύπαρξη της κατηγορίας «ανοιχτές αγορές». Όπως παρατηρεί η ανθρωπολόγος Sally Engle Merry, «ένας από τους βασικούς τρόπους μέσω του οποίου ένας δείκτης παράγει γνώση είναι ανακοινώνοντας τι μετράει» (2011: S84).

Η Merry, μελετώντας τους δείκτες ως πολιτική τεχνολογία, υποστηρίζει ότι μπορούν να χρησιμοποιηθούν από διαφορετικά υποκείμενα και για πολλούς διαφορετικούς σκοπούς (ό.π.: S92). Τους παρομοιάζει με τη μαγεία, καθώς προϋποθέτουν ένα ηγεμονικό σύστημα γνώσης [...] και σπανίως ελέγχονται, παρότι παίζουν καθοριστικό ρόλο στην κατανομή της ισχύος (ό.π.). Μια βασική διάσταση της δύναμης των δεικτών είναι η ικανότητά τους να μετατρέπουν σύνθετα, μεταβαλλόμενα ως προς το πλαίσιο φαινόμενα σε ξεκάθαρα και απρόσωπα μέτρα, αντιπροσωπεύοντας μια τεχνολογία παραγωγής άμεσα προσβάσιμων και τυποποιημένων μορφών γνώσης (ό.π.: S84). Η Kirsten Hastrup χρησιμοποιεί τις παρατηρήσεις της Mary Rooney, ότι η στατιστική, η οποία έχει εξελιχθεί στα σύνορα μεταξύ του να *είναι* επιστήμη και να *εξυπηρετεί* την επιστήμη, περιορίζεται υποτίθεται στην καταγραφή γεγονότων, αξιώνοντας, έτσι, μια διαφανή σχέση με τα αναπαριστώμενα αντικείμενα, ενώ κρύβει τις σημασίες που προ- και ενυπάρχουν στις στατιστικές κατηγοριοποιήσεις (1994, αναφέρεται στο 2004: 460, οι επισημάνσεις με πλάγια γραφή στο πρωτότυπο). Η χρήση στατιστικών μέτρων, υποστηρίζει η Merry, τείνει να αντικαθιστά την πολιτική αντιπαράθεση με τεχνική ειδημοσύνη [...], είτε είναι στην υπηρεσία εταιρικών μορφών διακυβέρνησης, κρατικών ή μεταρρυθμιστικών (ό.π.: S83-84). Με τον όρο της «μεταρρυθμίσης» η Merry εννοεί φιλελεύθερου τύπου θεσμικές πρωτοβουλίες για αλλαγή, όπως εκφράζονται από τον ΟΗΕ και από διεθνείς ΜΚΟ.

Σε γενικές γραμμές, οι υποστηρικτές των κοινοτικών δικτύων δεν στηρίζουν το αφήγημά τους σε δείκτες, ωστόσο συχνά χρησιμοποιούν ποσοτικά στοιχεία όπως την ταχύτητα σύνδεσης ή τον αριθμό κόμβων-χρηστών που συμμετέχουν στο εκάστοτε δίκτυο, για να αποδείξουν τη αποτελεσματικότητα και, άρα, χρησιμότητα της συγκεκριμένης τεχνολογίας δικτύωσης, καθώς

και την επιτυχία του δικού τους ΚΔ. Θα δούμε στη συνέχεια ότι συγκεκριμένα το Stalgitsi.gr είναι μια τέτοια περίπτωση. Θα δούμε, επίσης, ότι αυτή η προσέγγιση πράγματι επιβραβεύεται από υπερεθνικούς οργανισμούς, με ηθική ή χρηματική στήριξη. Άλλωστε, στην αρχική πρόταση του LinKommons, η οποία υπενθυμίζεται στο πρώτο παραδοτέο, αναφέρεται ότι «θα ληφθούν υπόψη δείκτες γύρω από τον τοπικό αντίκτυπο, έτσι ώστε να συνδεθεί η εσωτερική οργάνωση του κάθε ΚΔ και η υπηρεσία που παρέχει στην κοινότητα όπου το ΚΔ βρίσκεται με τον αντίκτυπο που έχει σε αυτήν». Το στοιχείο αυτό αναδεικνύει την απαίτηση του μηχανισμού λογοδοσίας για «αποδείξεις» και τη δύναμη πειθούς που μπορεί να έχουν οι δείκτες.

Δοθείσας της ευκαιρίας, οι συντελεστές του LinKommons επιδίωξαν τη συμπερίληψη των ΚΔ στους δείκτες ενός οργανισμού με την εμβέλεια και το κύρος της Ουνέσκο, ούτως ώστε να αυξήσουν τη νομιμοποίηση των ΚΔ διεθνώς και τις πιθανότητες για θεσμική κατοχύρωσή τους ανά κράτος. Βέβαια, στην παρουσίασή τους, οι ειδικοί του πρότζεκτ χρησιμοποίησαν ελάχιστα στατιστικά, ενώ και οι δείκτες της Ουνέσκο δεν είναι «ποσοτικοί». Με αυτό τον τρόπο διαφοροποιούνται αισθητικά και, ως έναν βαθμό, ιδεολογικά από τη διοίκηση επιχειρήσεων και την εταιρική λογική και μορφή διακυβέρνησης. Εξάλλου, υποστήριξαν, στη συγκεκριμένη περίπτωση, μια «εναλλακτική» στο κυρίαρχο σύστημα πρακτική. Ωστόσο, τόσο το γεγονός ότι η Ουνέσκο τοποθέτησε το εναλλακτικό μοντέλο στην «ανοιχτότητα» (των αγορών), και όχι για παράδειγμα στα «δικαιώματα», όσο και το γεγονός ότι οι συντελεστές του πρότζεκτ επιτέλεσαν μια «φιλική» παρουσίαση των δυνατοτήτων των ΚΔ για συμπλήρωση των κενών της αγοράς, συνιστά, υποστηρίζω, προϋπόθεση και αποτέλεσμα του μετα-πολιτικού χαρακτήρα των δεικτών και του πρότζεκτ ως τεχνολογιών διακυβέρνησης, αλλά και της Ουνέσκο ως «μαλακής» κανονιστικής οντότητας.

Η Hastrup επισημαίνει ότι «η στατιστική όχι μόνο εξαρτάται από το *αναρίθμητο* [...], αλλά κυρίως αντλεί τη σημασία της από το *αδιαμόρφωτο*, ό,τι δηλαδή βρίσκεται εκτός του εύρους της επιδιωκόμενης γενίκευσης -πέρα από τις κατηγορίες που έχουν σημασία» (ό.π.: 461, οι επισημάνσεις με πλάγια γραφή στο πρωτότυπο). Οι δείκτες, ακόμα κι αν είναι «ποιοτικοί», λειτουργούν με τον ίδιο τρόπο, υποστηρίζω: «δεν αναγνωρίζουν επιστημολογικά τις

«πλεονάζουσες» σημασίες τους» (ό.π.). Περιχαράκωνουν τις όποιες δυνατότητες, δηλαδή, εντός του πλέγματος σημασιοδότησης το οποίο τους έχει θεμελιώσει, μέσα από την παράλειψη από κυρίαρχες κατηγορίες και αφηγήματα αυτού που η Hastrup αποκαλεί «ιστορικό πλεόνασμα» (γεγονότων, ενεργειών και σκέψεων) (ό.π.).

Στη σχετική με τη συνάντηση στην Ουνέσκο ανάρτηση στον ιστότοπο του πρότζεκτ αναφέρεται ότι «τα ΚΔ θα πρέπει να έχουν λόγο σχετικά [με τη διαμόρφωση των Δεικτών της Ουνέσκο], καθώς αντιπροσωπεύουν την εμπροσθοφυλακή ενός κινήματος επανοικειοποίησης των μέσων επικοινωνίας, με μια έντονα ηθική συνιστώσα, και το LinKommons προσπαθεί να διασφαλίσει ότι η σημασία τους αντικατοπτρίζεται στους Δείκτες». Βρίσκω αντιφατικό σε αυτή τη δήλωση, όπου η ηθική αντικαθιστά την πολιτική, ότι η συμπερίληψη στους Δείκτες θα βοηθήσει το όποιο κίνημα, αν και όπως αυτό υφίσταται. Τουναντίον, μπορούμε με αρκετή ασφάλεια να υποθέσουμε ότι (θα) συμβάλ(λ)ει στην εξασθένηση και την οικειοποίησή του.

Τα κοινοτικά δίκτυα ως βότσαλα στο βάζο της αγοράς τηλεπικοινωνιών

Σχεδόν έξι μήνες μετά την Ουνέσκο και λίγους μήνες πριν ολοκληρωθεί το πρότζεκτ, οι συντελεστές του απευθύνθηκαν απευθείας στην αρμόδια νομοθετική αρχή, συγκεκριμένα την ελληνική. Το LinKommons διοργάνωσε τον Ιούλιο του 2018 δημόσια εκδήλωση (συμπόσιο) στο Impact Zone, έναν χώρο co-working και φιλοξενίας εκδηλώσεων στο κέντρο της Αθήνας, με προφίλ που θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε ως μετα-βιομηχανικό, μετα-πολιτικό, «καινοτόμο». Στο συμπόσιο, οι συντελεστές του ευρωπαϊκού πρότζεκτ παρουσίασαν τα οφέλη των ασύρματων κοινοτικών δικτύων σε εκπρόσωπο της εθνικής ρυθμιστικής αρχής για τις τηλεπικοινωνίες και στον διευθυντή ψηφιακής πολιτικής του Δήμου Αθηναίων, προκειμένου να εξαγάγουν δεσμεύσεις ως προς την ευνοϊκή αναθεώρηση του σχετικού ρυθμιστικού πλαισίου. Στη συζήτηση πήρε επίσης μέρος ένα μέλος του διοικητικού συμβουλίου της Εταιρείας Ανοιχτών Τεχνολογιών, υπεύθυνος για Συστάσεις πολιτικής, Ανοιχτό περιεχόμενο και Πνευματικά δικαιώματα. Η ομάδα πυρήνα του Stalgitsi.gr διατηρεί σχέσεις και έχει

συνεργαστεί με την Εταιρεία Ανοιχτών Τεχνολογιών. Μάλιστα, η αρχική επέκταση του ΚΔ το 2013 πραγματοποιήθηκε χάρη σε δωρεά εξοπλισμού open-mesh από την Εταιρεία.

Νωρίτερα, τον Μάιο του 2018, δύο συντελεστές του LinKommons είχαν συμμετάσχει, μαζί με ένα μέλος του γνωμοδοτικού συμβουλίου, σε εργαστήριο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για τις πολιτικές των επικοινωνιών. Οι εκπρόσωποι του πρότζεκτ είχαν επισημάνει τη συμβολή των μικρών και κοινοτικών παρόχων ίντερνετ για την ενίσχυση της ποικιλομορφίας των αγορών τηλεπικοινωνιών, ως κάτι περισσότερο από «κάλυψη των κενών» συνδεσιμότητας. Παρών στο εργαστήριο ήταν και ένας Έλληνας υπάλληλος της Ε.Ε., ο οποίος εκπροσωπούσε τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό για την Κυβερνοασφάλεια. Αυτός μεσολάβησε ώστε να έρθει σε επαφή το πρότζεκτ με την εθνική ρυθμιστική αρχή για τις τηλεπικοινωνίες. Στη συμφωνία της εκπροσώπου της τελευταίας να συμμετάσχει στην εκδήλωση στο Impact Zone έπαιξε επίσης καθοριστικό ρόλο, σύμφωνα με τα μέλη του πρότζεκτ, η παρουσία καλεσμένων του πρότζεκτ με κύρος, συγκεκριμένα των μελών του γνωμοδοτικού συμβουλίου και της αντιπροέδρου της Global Internet Association (GIA), ενός διεθνούς (με έδρα στις ΗΠΑ) μη κερδοσκοπικού οργανισμού με μεγάλη επιρροή παγκοσμίως, κεντρικό στόχο του οποίου αποτελεί η διάδοση ανοιχτής, προσιτής δικτυακής συνδεσιμότητας -ίντερνετ ουσιαστικά- παντού.

Μια μέρα πριν από τη δημόσια εκδήλωση στο Impact Zone, οι διάφοροι συνεργάτες του πρότζεκτ συναντήθηκαν με σκοπό να συζητήσουν την προσέγγιση που θα υιοθετούσαν στη διαντίδραση που θα είχαν με τους θεσμικούς εκπροσώπους. Οι ειδικοί αποφάσισαν να παρουσιάσουν τον θετικό αντίκτυπο της δράσης διαφόρων ΚΔ παγκοσμίως και του Stalgitsi.gr στην Ελλάδα, και, μέσα από την αναφορά της συμβολής σχετικών θεσμικών ρυθμίσεων, να «προκαλέσουν» τους Έλληνες εκπροσώπους των αρχών να αναλάβουν ανάλογη δράση. Καλύτερα, είπαν, τα παραδείγματα να είναι από βιομηχανικά ανεπτυγμένες χώρες, «στους Έλληνες δεν αρέσει να συγκρίνονται με την Ουγκάντα ή την Αιθιοπία». Συμφώνησαν, επίσης, ότι σημαντικό ήταν να μην παρουσιάσουν τα ΚΔ ως κάτι «ακραίο», αντίθετο στην οικονομία, αλλά να αναδείξουν πώς τα ΚΔ μπορούν να βοηθήσουν τη δημιουργία ενός πιο υγιούς, ανταγωνιστικού περιβάλλοντος τηλεπικοινωνιών. Ένας από τους συμμετέχοντες είπε ότι είχε

ακούσει ένα ωραίο ορθολογικό επιχείρημα, ότι «οι μικροί πάροχοι ανοίγουν την όρεξη των χρηστών και αυτό μπορεί να ωφελήσει και τα μεγάλα δίκτυα». Ίσως οι θεσμικοί εκπρόσωποι να το δουν αλλιώς, ειπώθηκε, αν ακούσουν ότι θα ωφεληθούν οι μεγάλοι τηλεπικοινωνιακοί πάροχοι, αυτοί τους οποίους φοβούνται δηλαδή. Επισημάνθηκε, επίσης, ότι η νομιμοποίηση του χρηματοδοτούμενου από την Ε.Ε. πρότζεκτ θα βοηθούσε τους ειδικούς να υποστηρίξουν ότι «αυτό είναι το μέλλον», ενώ καλό θα ήταν να μην μιλήσουν για κοινά, αλλά για το πώς το LinKommons είναι συνδεδεμένο με υψηλού επιπέδου πολιτικές της Ε.Ε. για την υποστήριξη πρωτοβουλιών από-τα-κάτω. «Δεν είμαστε ριζοσπαστικοί [...] δεν θέλουμε να δράσουμε ανατρεπτικά, θέλουμε να το κάνουμε με τον σωστό τρόπο», θα ήταν το μήνυμα. Προς το τέλος της συζήτησης, οι συντελεστές του πρότζεκτ προβληματίστηκαν γύρω από τα αιτήματα που θα έγειραν: αρκούσε να εμπνεύσουν και «ενδυναμώσουν» τους θεσμικούς εκπροσώπους ή έπρεπε να ζητήσουν συγκεκριμένες δεσμεύσεις; Καθώς το συμπόσιο θα βιντεοσκοπούσαν, μπορούσαν έστω να εκμαιεύσουν απαντήσεις σε συγκεκριμένα ερωτήματα.

Την επόμενη μέρα στην εκδήλωση οι ομιλητές του πρότζεκτ χρησιμοποίησαν διάφορα επιχειρήματα για να ενισχύσουν το αφήγημα των ΚΔ. Επισημάναν ότι τα ΚΔ έχουν προσελκύσει τόσο κοινωνικο-τεχνικό όσο και ακαδημαϊκό ενδιαφέρον, ενώ αναγνωρίζονται και στηρίζονται οικονομικά από παγκόσμιους οργανισμούς όπως η GIA και η Ε.Ε. Τόνισαν τη χρησιμότητά τους ως μέσο γεφύρωσης του ψηφιακού χάσματος (και, άρα, αύξησης της ψηφιακής εγγραμματοσύνης και χειραφέτησης), επίτευξης των ευρωπαϊκών στόχων ευρυζωνικής συνδεσιμότητας και εκδημοκρατισμού της αγοράς τηλεπικοινωνιών.

Ένα μέλος του γνωμοδοτικού συμβουλίου χρησιμοποίησε μια μεταφορά, την οποία οι υπόλοιποι συνεργάτες έκριναν ως ιδιαίτερα επιτυχημένη. Παρομοίασε την αγορά των τηλεπικοινωνιών με ένα βάζο και τους «μεγάλους παίκτες» με πέτρες, για να υποστηρίξει παραστατικά -με εικόνα βάζου σε οθόνη προβολής- ότι μένουν κενά στην αγορά τα οποία θα μπορούσαν να καλύψουν τα μικρά βότσαλα-πάροχοι. Η Αμερικανίδα αντιπρόεδρος της GIA τόνισε, αφενός, τη συμβολή των ΚΔ στην κοινωνικο-οικονομική, βιώσιμη ανάπτυξη τοπικών, απομακρυσμένων κοινοτήτων, και, αφετέρου, την ανάγκη για συμπράξεις (partnerships)

μεταξύ υπευθύνων πολιτικής, εταιρειών, ρυθμιστικών αρχών, κυβερνήσεων και τοπικών κοινοτήτων για την υποστήριξη των ΚΔ. Πρότεινε, επίσης, νομοθετικές διευκολύνσεις στις οποίες θα μπορούσαν να προβούν οι ρυθμιστικές αρχές και οι υπεύθυνοι πολιτικής. Τα μέλη του πρότζεκτ συνολικά είχαν διαγνώσει ότι «ορισμένες ρυθμίσεις του νέου κώδικα τηλεπικοινωνιών της Ε.Ε. θα μπορούσαν να δημιουργήσουν εμπόδια για τη βιωσιμότητα των ΚΔ» και ήθελαν να προτείνουν προληπτικές νομοθετικές ενέργειες προστασίας τους.

Στο τέλος της συζήτησης, οι προσκεκλημένοι θεσμικοί εκπρόσωποι έκαναν κάποιες δεσμεύσεις, έστω για την αρχή διαλόγου. Ο εκπρόσωπος του Δήμου Αθηναίων εκδήλωσε ενδιαφέρον για ένα πιλοτικό πρότζεκτ στην Αθήνα, η ρυθμιστική αρχή εξέταζε την ιδέα διενέργειας σεμιναρίων που θα βοηθούσαν τα ΚΔ αναφορικά με τις επικείμενες νομοθετικές αλλαγές, και η Εταιρεία Ανοιχτών Τεχνολογιών θα συζητούσε τη δημιουργία εκπαιδευτικών διαδικασιών αφιερωμένων στην κοινοτική δικτύωση.

Στο αφήγημα του LinKommons, όπως αποτυπώθηκε στο παραδοτέο που συνιστά την Αναφορά διάχυσης, και αυτή η περίπτωση θεωρήθηκε ως μεγάλη επιτυχία: από την επίτευξη της συνεύρεσης στον ίδιο χώρο όλων αυτών των σημαντικών ανθρώπων, ως τη συμβολή της στους σκοπούς και τη μελλοντική πορεία του Stalgitsi.gr. Σε άλλο σημείο του παραδοτέου αναφέρεται ότι το θεσμικό τοπίο γύρω από τα ΚΔ στην Ελλάδα ήταν ως πρόσφατα ανεξερεύνητο, επειδή το AWN τοποθετούσε τον εαυτό του εκτός ίντερνετ και δεν ενεπλάκη σε νομικές μάχες και μάχες γύρω από τις πολιτικές, και επισημαίνεται η αλλαγή που σηματοδότησε η συγκεκριμένη δράση του LinKommons. Οι συντάκτες του παραδοτέου αναγνωρίζουν ότι ο χρόνος θα δείξει πόσο γρήγορα θα υλοποιηθούν οι διάφορες μελλοντικές συνεργασίες που συζητήθηκαν εν είδει υπόσχεσης στο Impact Zone, όμως τονίζουν ότι ο πρώτος σπόρος φυτεύτηκε.

Στο επόμενο κεφάλαιο εξετάζω πώς τα διαφορετικά καθεστώτα διαβίωσης, ο σχετικός οραματισμός και οι προτεραιότητες του κάθε συντελεστή του πρότζεκτ οδήγησαν σε μεταξύ τους συγκρούσεις. Για παράδειγμα, για κάποιους η θεσμική κατοχύρωση των ΚΔ καθαυτή

συνιστούσε σκοπό, ενώ για άλλους μέσο, ενδιάμεσο βήμα -ίσως ως αναγκαίο κακό- για ριζοσπαστικότερες διεκδικήσεις. Ωστόσο, οι διαφορές αυτές δεν αφορούσαν την εκδήλωση στο Impact Zone, ούτε το πρότζεκτ εν γένει. Στο Impact Zone τα επιμέρους καθεστώτα διαβίωσης του κάθε υποκειμένου παρέμειναν αφανή. Οι διάφοροι ειδικοί συνασπίστηκαν για τον κοινό, δηλωμένο σκοπό του πρότζεκτ, της προώθησης και ενίσχυσης του αφηγήματος των κοινοτικών δικτύων και συγκεκριμένα του Stalgitsi.gr, και της ηθικής νομιμοποίησής του, η οποία έλπιζαν να οδηγήσει σε ευνοϊκές νομοθετικές ρυθμίσεις. Όπως και στην Ουνέσκο, το οργανωσιακό και θεσμικό όχημα που χρησιμοποίησαν οι ειδικοί ήταν το ευρωπαϊκό ερευνητικό πρότζεκτ, το οποίο κατέστησε δυνατές τις δράσεις αυτές, αλλά και όρισε σε μεγάλο βαθμό το ιδεολογικό, μετα-πολιτικό τους πρόσημο. Στις περιστάσεις που περιγράφηκαν είναι ορατή η ποιητική των υποδομών, όπως συναρθρώνεται με την ποιητική της (προτζεκτιακής) ειδημοσύνης. Βλέπουμε πώς η εμπρόθετη δράση των ειδικών παράγει νοηματοδοτήσεις, σημασιοδοτήσεις, προδιαγράφει -επιτελώντας και περιγράφοντας- υποκειμενικότητες, τις δικές τους και των συμμετεχόντων σε ΚΔ, τους στόχους και τις προσδοκίες τους.

Οι ειδικοί επέλεξαν τακτικά να νομιμοποιήσουν το αφήγημα των ΚΔ μέσα από κατηγορίες και δείκτες της Ουνέσκο, στην πρώτη περίπτωση, το δίκαιο, τις πολιτικές και το κύρος της Ε.Ε., στη δεύτερη, ενώ η εκάστοτε ρητορική υπερχείλιζε και στην άλλη: η ιδιότητα του δραστήριου ευρωπαϊκού πρότζεκτ χρησιμοποιήθηκε στην Ουνέσκο και η συμπερίληψη στους δείκτες της Ουνέσκο αναφέρθηκε στο Impact Zone. Τα ΚΔ αποτελούν διαδεδομένη τεχνο-κοινωνική πρακτική σε «προηγμένες» χώρες, με την οποία ασχολούνται «σοβαροί» άνθρωποι και της οποίας την (οικονομο-τεχνική) συμβολή αναγνωρίζουν υπερεθνικές οντότητες με κύρος. Η οικονομική στήριξη από τις τελευταίες μεταφράζεται, εξάλλου, αυτόματα και σε ηθικοπολιτική στήριξη. Το αφήγημα των κοινών, της κυριότητας και του ελέγχου από την ίδια την κοινότητα υποχωρεί σε δεύτερο πλάνο. Οι πρακτικές από-τα-κάτω θεωρούνται μάλλον άσχετες με τις περιστάσεις και ανίσχυρες ως αποδείξεις, οι έννοιες της αμοιβαιότητας, της ανοιχτότητας και της ελευθερίας ανεπαρκείς ως επιχειρήματα και ασαφείς ως χρονοτοπία, ο χωροχρόνος και οι σχέσεις της καθημερινής ζωής μοιάζει άτοπος. Τα υποκείμενα που εμφανίζονται ως δρώντα

στο αφήγημα των ειδικών είναι τα ίδια τα δίκτυα και, εμμέσως, οι ίδιοι οι ειδικοί ως εκπρόσωποι -και ορισμένοι εξ αυτών ως δημιουργοί και διαχειριστές- των δικτύων. Το δίκτυο προβάλλει στο προσκήνιο, το commons ξεθωριάζει. Το πολιτικό υπάρχει μόνο στο επίπεδο της ίδιας της διαπραγμάτευσης με τους φορείς, ειδάλλως τα επιχειρήματα είναι τεχνικά, οικονομικά και μόνο με αυτό τον τρόπο κοινωνικά. Η «χακερική» καταγωγή παραμένει άδηλη, ανομολόγητη. Η τεχνολογία δεν παρουσιάζεται ως προϊόν κοινωνικο-πολιτικής κατασκευής και σημασιοδότησης, ανοιχτό για αναθεώρηση και ανασηματοδότηση, αλλά ως ήδη παραχθέν εργαλείο που έρχεται να συνδράμει το «κοινωνικό» στην επιδίωξη των αδιαμφισβήτητων έγκυρων στόχων της συνδεσιμότητας και της βιωσιμότητας.

Η ρητορική προσαρμόζεται στις κυρίαρχες θεσμικές και οικονομιστικές εννοιολογήσεις, και τα ΚΔ παρουσιάζονται με την ιδιότητα των παρόχων σύνδεσης ίντερνετ, ως (δυνάμει) αγοραίες οντότητες. Η ύπαρξη τους «εξορθολογίζεται» καθώς εμφανίζονται ως επίδοξες επιχειρήσεις. Έτσι μπορούν να διεκδικήσουν δικαιώματα και θεσμική προστασία. Δεν αμφισβητείται το «ένα βάζο» εντός του οποίου αποφασίζεται και λαμβάνει χώρα η δραστηριότητα, η στιβαρότητα ή το μέγεθος του βάζου, ούτε η παρουσία και κυρίαρχη θέση σε αυτό των μεγάλων πετρών. Η δραστηριότητα των ΚΔ παρουσιάζεται ως ακίνδυνη για τους φορείς της αγοράς, ακόμα και επωφελής, αφού διευρύνει την αγορά μέσα από την ενεργοποίηση ενός χώρου ανεκμετάλλευτου και ασύμφορου προς εκμετάλλευση από εκείνους. Η συμπληρωματικότητα -και όχι ο ανταγωνισμός ή η υποκατάσταση- που αντιπροσωπεύουν τα ΚΔ επιβεβαιώνει τη δυνατότητα και πρόθεση για τη διατήρηση της αγοραίας αρμονίας ως έχει. Αυτή η μαλακή μορφή διεξαγωγής πολιτικής δεν αντιτίθεται στην κυρίαρχη λογική, αλλά την καθησυχάζει, διαβεβαιώνοντάς την ότι το διακύβευμα δεν συνιστά απειλή, δεδομένου ότι τα ΚΔ διεκδικούν το δικαίωμα να (συν)υπάρξουν στο υφιστάμενο πεδίο ως κατοχυρωμένες οντότητες. Ταυτόχρονα, αποδέχεται τη χρονοκρατική συνθήκη, βάσει της οποίας όχι μόνο επιβεβαιώνεται το ηγεμονικό χρονοτοπίο της προόδου, αλλά και οι έχουσες περισσότερη ισχύ οντότητες είναι σε θέση να υπόσχονται χωρίς να αναλαμβάνουν ουσιαστική ευθύνη για τον χρόνο υλοποίησης των όποιων δεσμεύσεων κάνουν.

Τα παραπάνω μας παραπέμπουν στις παρατηρήσεις της Gershon γύρω από τη χρησιμότητα του νόμου στη νεοφιλελεύθερη συνθήκη, «χάρη στην ικανότητά του να ορίζει διάφορες οντότητες ως ίσες ή έστω ως ισοδύναμες, παρόλες τις ευρείες διαφορές τους σε μέγεθος και εσωτερική οργάνωση» (2011: 541). Η Gershon παραθέτει και τους Comaroff και Comaroff, ο οποίοι υποστήριξαν ότι οι νόμοι, ως κεντρική ρυθμιστική τεχνολογία στον νεοφιλελευθερισμό, παρουσιάζονται ως ουδέτερο, καθολικό μέσο που επιτρέπει τη διαπραγμάτευση μεταξύ των πάντων, άρα και μεταξύ ανισοδύναμων, ασύμμετρων οντοτήτων, υπερβαίνοντας, έτσι, κατά τα άλλα αδιαπέραστα όρια (2001: αναφέρεται ό.π.). Η Gershon ισχυρίζεται ότι οι νόμοι καθίστανται ικανοί για αυτή τη λειτουργία χάρη στη γενική, άρρητη παραδοχή ότι είναι ταυτόχρονα εκτός, υπεράνω του πλαισίου και των καταστάσεων, και καταστατικοί αυτών. Με αυτό τον τρόπο, γίνονται η κατάλληλη νεοφιλελεύθερη τεχνολογία για τη δημιουργία συμμαχιών οι οποίες δεν δίνουν σημασία στην κλίμακα ισχύος (ό.π.). Την ίδια λειτουργία υπηρετούν οι μη δεσμευτικές κατευθυντήριες γραμμές των υπερεθνικών οργανισμών, όπως έχω αναφέρει ότι υποστηρίζουν οι Garsten και Jacobsson (2011).

Θυμίζω ότι οι έννοιες της σύμπραξης (partnership), η οποία προτάθηκε από την προσκεκλημένη ειδικό του πρότζεκτ, και του ίδιου του δικτύου, επίσης συγκαλύπτουν την ασυμμετρία ισχύος των θεωρούμενων ως ισότιμων συνεργατών, και παραπέμπουν στην ιδεολογία της αρμονίας και της συναίνεσης στο πλαίσιο της δικτυακής διακυβέρνησης. Διαπιστώνουμε ότι το πρότζεκτ ως τεχνολογία διακυβέρνησης μεσολαβεί ώστε να συγκροτηθούν λογοθετικές και υλικές πρακτικές οι οποίες επιτρέπουν τη συνάρθρωση «σκληρών» και «μαλακών», δηλαδή δεσμευτικών και μη, μορφών διακυβέρνησης, και τη συνομιλία και σύγκλιση υπερεθνικών και εθνικών φορέων, κάτω από τον συμπεριληπτικό μανδύα της αγοράς.

Παρεμπιπτόντως, οι περιστάσεις που περιγράφονται σε αυτό το κεφάλαιο είναι και οι μόνες στην παρούσα εργασία όπου «εμφανίζεται» το κράτος, μέσα από την απεύθυνση των συντελεστών του πρότζεκτ προς φορείς του. Όπως έχει φανεί ως τώρα, κατά τα άλλα το κράτος είναι παρόν δια της απουσίας του, παραμελώντας αγροτικούς πληθυσμούς, γεγονός

το οποίο δικαιολογεί την παρέμβαση των ειδικών και τη στήριξή τους από υπερεθνικούς οργανισμούς, άλλωστε.

Σε παραδοτέο του LinKommons, ο συντάκτης αναγνωρίζει ότι «η Ε.Ε. ακολουθεί αγοραία προσέγγιση στη δημιουργία ευρυζωνικών δικτύων» και ότι «το καθεστώς των πολιτικών της εστιάζει στην προώθηση υποδομών και πρόσβασης ίντερνετ ως προϊόν». Παρατηρεί, επίσης, ότι «οι αγορές τείνουν να συγκεντρώνουν και να διαμορφώνουν ολιγοπωλιακές και μονοπωλιακές δομές» και επισημαίνει ότι «για την εγκαθίδρυση μιας βιώσιμης κοινωνίας της πληροφορίας δεν αρκεί η εισαγωγή νέων τεχνολογικών δικτύων και οργανωσιακών μορφών, αλλά χρειάζεται η αλλαγή της υπάρχουσας κατανομής ισχύος στις επικοινωνίες και η προαγωγή αγώνων που θα διαμφισβητούν την ασύμμετρη κατανομή αυτής της ισχύος». Ωστόσο, αυτός ο πολιτικά ριζοσπαστικός λόγος, που δεν συναντάται συχνά στα παραδοτέα κείμενα του LinKommons, αμβλύνεται στην πολιτική πράξη των ειδικών, είτε απευθύνονται στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και υποστηρίζουν ότι «οι μικροί και κοινοτικοί πάροχοι ίντερνετ μπορούν να συμβάλουν στην ενίσχυση της ποικιλομορφίας των αγορών επικοινωνιών», είτε απευθύνονται σε ελληνικούς ρυθμιστικούς φορείς αντλώντας νομιμοποίηση από την «ευρωπαϊκότητα» του πρότζεκτ.

Η υπερχείλιση των αναπτυξιακών λογικών και πρακτικών στις πολιτικές της Ε.Ε για την έρευνα μας βοηθά αναλυτικά ώστε να κατανοήσουμε το συγκεκριμένο στο οποίο διαμορφώνονται οι τακτικές και οι λογοθετικές πρακτικές των συντελεστών του LinKommons. Θεωρητικοί της ανάπτυξης διέγνωσαν τη δεκαετία του 1990 ότι οι αναπτυξιακοί φορείς αξιολογούνταν «για την αποτελεσματικότητά τους να επιδιώξουν τους στόχους μιας ετερογενούς σειράς πολιτικών οι οποίες βασίζονταν στον διπλό αξιακό άξονα, των νεοφιλελεύθερων οικονομικών και της φιλελεύθερης δημοκρατικής θεωρίας» (Fisher 1997: 444).

Η γκρίζα ζώνη του διαμοιρασμού της σύνδεσης ίντερνετ

Ήθελα να εστιάσω ειδικά στο ΚΔ Stalgitsi.gr, παρέχοντας ορισμένες διευκρινίσεις γύρω από την τρέχουσα νομική υπόστασή του (τι σημαίνει ότι βρίσκεται σε γκρίζα ζώνη, στα όρια της νομιμότητας), αναφέροντας μια πρωτοβουλία της ομάδας πυρήνα της ΑμΚΕ για θεσμική κατοχύρωση των ΚΔ στην Ελλάδα, αλλά και δίνοντας τον λόγο σε δύο από τα ιδρυτικά της μέλη για να περιγράψουν πώς νοηματοδοτούν τη θέσμιση αναφορικά με το Stalgitsi.gr.

Το ΚΔ λαμβάνει παροχή ίντερνετ από το πλησιέστερο στην περιοχή του Σταλγιτισίου ΤΕΙ, και την διαμοιράζει μεταξύ των χρηστών του. Οι πρωτεργάτες του Δικτύου τοποθέτησαν κεραιές μεταξύ της πρωτεύουσας του νομού και της κοιλάδας δυτικά του Ύμωνα, με την άδεια στελεχών του ΤΕΙ που συμμετέχουν στην Εταιρεία Ανοιχτών Τεχνολογιών και αποφάσισαν να στηρίξουν τον σκοπό του Stalgitsi.gr. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει, εκτός των άλλων, την καταστασιακή ιδιαιτερότητα της γέννησης των κοινοτικών δικτύων, ως άτυπων εγχειρημάτων πολιτών. Είναι, όμως, παράνομο να μοιράζεται κανείς τη σύνδεσή του στο ίντερνετ ή δεν είναι;

Η ασάφεια του νομικού πλαισίου και η σύγχυση μεταξύ των χρηστών σχετικά με το τι ισχύει τελικά αντικατοπτρίζεται σε συζήτηση στο διαδικτυακό φόρουμ adslgr.com με θέμα: «Μοίρασμα σύνδεσης Internet, επιτρέπεται;», που έλαβε χώρα μεταξύ 1^{ης} και 5 Οκτωβρίου 2017¹⁵. Παραθέτω ένα μέρος της συζήτησης:

Χρήστης Α

Είναι θέμα οπτικής..

Πως βλέπεις τα χέρια σου..

Πως βλέπεις την τσέπη σου..

Πως βλέπεις την ζωή σου και πόσο κοινωνικός είσαι.

¹⁵ <https://rb.gy/ohrhqc>, τελευταία επίσκεψη στις 15-3-2023.

Η τεχνολογία άλλοτε σκλαβώνει και άλλοτε ελευθερώνει, εξαρτάται από το πως την χρησιμοποιείς.

Μπορείς να συνεργαστείς με γείτονα

Μπορείτε να βάλετε 1-2 συνδέσεις για όλη την πολυκατοικία

Μπορείτε να ανεβείτε όλοι μαζί

Μπορείτε να κανονίσετε οι άνεργοι να μην πληρώνουν

Να έχετε περισσότερα και να πληρώνετε λιγότερα

It's up to you

Και μην βιαστείτε, αφήστε να κάτσει η σκόνη..

Χρήστης Β

Όλα αυτά που προτείνεις είναι παρατυπία. Επίσης μπορεί να βρεθεί κάποιος μπλεγμένος σε χρόνο 0.

Μεγάλη προσοχή στο τι προτείνουμε.

Χρήστης Α

Όσο παράτυπες είναι και οι συνδέσεις στις καφετέριες, ξενοδοχεία και λοιπά μέρη συνάθροισης κοινού.

Έχεις στο συμβόλαιό σου όρο που να απαγορεύει τον διαμοιρασμό ?

Χρήστης Γ

Βασικά, ναι, έχει. Βέβαια έχει και όρο και να σύννομη χρήση της υπηρεσίας, πχ για υλικό που παραβιάζει πνευματικά δικαιώματα.

Χρήστης Δ, απαντώντας στην αρχική ανάρτηση του Χρήστη Α

Ωραία όλα αυτά (και το AWN ωραίο ήταν σαν ιδέα), αλλά σε μια άλλη κοινωνία. Δεν είναι συμβατά με το παρόν καπιταλιστικό σύστημα.

Φαντασου τωρα να εφαρμοζοταν αυτο καθολικα και αντι για 3 μυρια DSL συνδεσεις να ειχαμε μονο 1 μυριο... δεν ειναι μονο οτι θα επεφταν δραματικα τα κερδη των ISPs, αλλα θα βλεπαμε και αλλους ανεργους λογω downsizing.

Και φυσικα εχει ρισκο ο διαμοιρασμος. Μην σου τυχει να κατεβασει κανεις π.χ. child pr0n. Αντε εκει μετα να αποδειξεις οτι δεν εισαι ελεφαντας...

Χρήστης Ε

Από πότε ρε παιδιά είναι παράνομο να μοιράζεσαι τη σύνδεσή σου; οι γονείς μου θα αναβαθμίσουν σε VDSL 100 Mbps και θα παίρνουν ακόμα 2 νοικοκυριά (ο ένας αδερφος μου στον πάνω όροφο και ο άλλος αδερφος μου στον κάτω όροφο). Συνολικά θα το μοιράζονται 3 νοικοκυρια (το καθενα εχει διαφορετικη εισοδο, διαφορετικο μετρητη ΔΕΗ κοκ). Τη δε aDSL2+ σύνδεση τη μοιράζονται οι γονείς μου με τον αδερφό μου στον κάτω όροφο εδώ και 11 χρόνια. Αυτό μας κάνει παράνομους;

Χρήστης ΣΤ

Προφανώς και είναι παράνομο.

Μου κάνει εντύπωση μάλιστα που δεν το θεωρείς προφανές, πέρα από το γεγονός της ρητής αναφοράς αυτού του περιορισμού στο συμβόλαιο που φέρει την υπογραφή σας.

Χρήστης Ζ

Προφανώς και δεν είναι παράνομο. Έχετε μάλλον μπερδέψει του νομικούς όρους που αναφέρονται στα συμβόλαια. Σε κανέναν πάροχο δεν υπάρχει όρος απαγόρευσης διαμοιρασμού, δεν θα μπορούσε εξάλλου. Απλά θέτει ορισμένους περιορισμούς κι ευθύνες όσον αφορά την χρήση και λειτουργία της σύνδεσης στο διαδίκτυο. Για άλλο πράγμα είναι οι αναφορές απαγόρευσης.

- Να κάνει σύννομη χρήση της Υπηρεσίας τόσο ο ίδιος όσο και οποιοσδήποτε χρήστης.
- Η Υπηρεσία παρέχεται προς τον Συνδρομητή αποκλειστικά και μόνο προς ίδια χρήση. Ο Συνδρομητής απαγορεύεται να παραχωρεί τη χρήση της, υπεκμισθώνει, μεταπωλεί και εν γένει να την διαθέτει προς εμπορική εκμετάλλευση.
- Σε κάθε νέο Συνδρομητή της Υπηρεσίας παρέχεται για αυστηρά προσωπική χρήση αρχικό Όνομα Πρόσβασης (Username) και νέος

Κωδικός Πρόσβασης (Password) τα οποία εκδίδονται αυτόματα βάσει αλγορίθμου από τον ΟΤΕ

- Γνωστοποίηση των ως άνω στοιχείων καθ' οιονδήποτε τρόπο σε τρίτους με ή χωρίς αντάλλαγμα απαγορεύεται και συνιστά κακή χρήση του δικτύου.

Χρήστης Γ

Σωστά. Δεν είναι παράνομο, δεν καταπατάται νόμος. Είναι όμως παράτυπο και αν έχουμε περίπτωση μεταπώλησης (παίρνω λεφτά από τους γείτονες για να τους δώσω internet από την δίκη μου σύνδεση) τότε ίσως υπάρχουν άλλες προεκτάσεις.

Χρήστης Ζ

Άλλο το να απαιτήσω την καταβολή μέρους από το πάγιο (θολό τοπίο και πιθανώς δόλος) και άλλο το να συναποφασίσουμε για ρεφενέ.

Επίσης ούτε καν παράτυπος δεν είναι ο διαμοιρασμός, ειδάλλως θα υπήρχε σχετική δήλωση επ' αυτού, έστω και με ψιλά γράμματα.

Η διαδικτυακή συζήτηση συνεχίζεται και, αφού ορισμένοι χρήστες παραθέτουν χωρία συμβολαίων παροχής ίντερνετ σχετικά με τους όρους χρήσης της υπηρεσίας από τον συμβαλλόμενο πελάτη και την απαγόρευση της παραχώρησής της, η κουβέντα επικεντρώνεται στην ερμηνεία των όρων «ιδία χρήση», «παραχώρηση» και «διαμοιρασμός». Οι συμμετέχοντες καταλήγουν ότι ο διαμοιρασμός της σύνδεσης θα μπορούσε να καταγγελθεί ως παράνομος, αλλά ότι κανένας πάροχος δεν θα ενδιαφερθεί να κυνηγήσει τυχόν παραβάτες, επειδή το φαινόμενο του διαμοιρασμού είναι πολύ περιορισμένο και δεν πλήττει τα συμφέροντά τους. Με άλλα λόγια, αν οι οικονομικά και θεσμικά ισχυροί πάροχοι ήθελαν να καταγγείλουν και να καταστείλουν τη δραστηριότητα του διαμοιρασμού θα μπορούσαν, αλλά προς το παρόν την θεωρούν ασήμαντη και άρα ακίνδυνη.

Έξοδος από την γκρίζα ζώνη: το ίντερνετ ως βασικό ανθρώπινο δικαίωμα

Το Stalgitsi.gr είναι Αστική μη Κερδοσκοπική Εταιρεία η οποία αναφέρει ρητά στο καταστατικό της ότι στοχεύει στην «εγκατάσταση, λειτουργία, χρήση και ανάπτυξη ασύρματου ευρυζωνικού δικτύου κοινωφελούς χαρακτήρα καθώς και τεχνολογικών υποδομών πληροφορικής και ηλεκτρονικών επικοινωνιών στην ευρύτερη περιοχή του Σταλγιτισίου και τη διάδοσή του εκτός των ορίων της περιοχής αυτής και σε άλλες περιοχές σε διασύνδεση και με άλλα ασύρματα ευρυζωνικά δίκτυα κοινωφελούς ή μη χαρακτήρα». Ωστόσο, δεν έχει τυπικά το δικαίωμα να παρέχει πρόσβαση στο διαδίκτυο. Στηρίζεται στη δωρεάν διάθεση σύνδεσης από το πλησιέστερο ΤΕΙ, γεγονός καθοριστικό για το χαμηλό κόστος συντήρησης του Δικτύου.

Με αφορμή την ανοικτή ηλεκτρονική διαβούλευση για το νομοσχέδιο «Κώδικας Ηλεκτρονικών Επικοινωνιών: Ενσωμάτωση στο ελληνικό δίκαιο της Οδηγίας (ΕΕ) 2018/1972 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 11ης Δεκεμβρίου 2018» που διεξήχθη το 2020, η ομάδα πυρήνα της ΑμΚΕ συνυπέγραψε επιστολή με την ΑμΚΕ DigitalLife, σκοπός της οποίας δηλώνεται «η προαγωγή και προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στον τομέα της τεχνολογίας και της κοινωνίας της πληροφορίας στην Ελλάδα», την οποία απέστειλαν έπειτα από κοινού στον Υπουργό Ψηφιακής Διακυβέρνησης και τον Γενικό Γραμματέα Τηλεπικοινωνιών και Ταχυδρομείων. Στην επιστολή τους, οι δύο ΑμΚΕ προτείνουν τροποποιήσεις στο σχέδιο νόμου «προς την κατεύθυνση της δημιουργίας ενός ευνοϊκού κανονιστικού πλαισίου για την ανάπτυξη και λειτουργία κοινοτικών δικτύων ευρυζωνικότητας από πολίτες στην Ελλάδα». Κυρίως, ζητούν τη ρητή αναφορά στο σχέδιο νόμου ότι στους φορείς που παρέχουν υπηρεσίες τηλεπικοινωνιών οι οποίοι απολαμβάνουν ευνοϊκές ρυθμίσεις -μεταξύ άλλων, πρόσβασης σε υλικές ή μη υποδομές, αποφυγής διοικητικών επιβαρύνσεων και τελών- συμπεριλαμβάνονται φορείς μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα.

Καταθέτοντας τις προτάσεις τους, οι ΑμΚΕ αντλούν νομιμοποίηση και κύρος από την αναγνώριση των ΚΔ, και του Stalgitsi.gr ειδικά, «από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, τον ΟΗΕ, την Global Internet Association (GIA) και άλλους διεθνείς οργανισμούς, ως εγχειρήματα που

μπορούν να συμβάλουν σημαντικά στη γεφύρωση του ψηφιακού χάσματος και την ψηφιακή συμμετοχικότητα και ενδυνάμωση των πολιτών.» Προς το τέλος της επιστολής, αφού επικροτούν το σχέδιο νόμου συνολικά, καλούν το Υπουργείο να λάβει υπόψη ότι «τα ασύρματα κοινοτικά δίκτυα προσφέρουν μία οικονομική, βιώσιμη και καινοτόμο λύση για την ανάπτυξη της ευρυζωνικότητας σε απομακρυσμένες, υπο-εξυπηρετούμενες περιοχές της ελληνικής επικράτειας.» Συνεπώς, σημειώνουν, η υποστήριξή τους θα βελτιώνει τη θέση της Ελλάδας στους αντίστοιχους (διεθνείς) δείκτες.

Επιπλέον, στην ανάρτηση στον ιστότοπο του Stalgitsi.gr, όπου δημοσιεύεται η ενέργεια της αποστολής της επιστολής, οι συντάκτες -τα μέλη της ομάδας πυρήνα- χρησιμοποιούν τη ρητορική της πρόσβασης στο διαδίκτυο ως βασικό ανθρώπινο δικαίωμα (για όλους και όχι ταχύτερο ίντερνετ για κάποιους) και τονίζουν ότι «πληθαίνουν οι φωνές και οι αποφάσεις διεθνών οργανισμών» που το υποστηρίζουν. Σε άλλη ανάρτησή τους μέσα στο 2020, επισημαίνουν ότι «η πρόσβαση στο ίντερνετ ως δικαίωμα όλων των ανθρώπων πρέπει να διασφαλίζεται αξιοποιώντας υπάρχουσες δημόσιες υποδομές και πόρους, προκειμένου να προσφέρεται ισότιμη πρόσβαση των πολιτών στην ψηφιακή εποχή», και ότι η πανδημία του Covid-19 ανέδειξε πόσο δυσβάσταχτη μπορεί να είναι η ψηφιακή απομόνωση.

Ρώτησα σε συνέντευξη μέλος της ομάδας πυρήνα του Stalgitsi.gr, το οποίο δραστηριοποιείται συνήθως ως ο εκπρόσωπος του ΚΔ, σχετικά με πιθανές θεσμικές αλλαγές που θα μπορούσαν να το επηρεάσουν θετικά:

«Κοίταξε, θεσμικά έχει γίνει ήδη μια εξέλιξη. Έχει βγει σε διαβούλευση ο νέος κώδικας τηλεπικοινωνιών, ο οποίος στην ουσία εναρμονίζει την ευρωπαϊκή οδηγία, τον ευρωπαϊκό κανονισμό τηλεπικοινωνιών με το εθνικό δίκαιο, και στον οποίο αναγνωρίζονται και οι μικροί παίκτες στις τηλεπικοινωνίες, δηλαδή τοπικές εταιρείες ή τοπικοί οργανισμοί που μπορεί να αναπτύσσουν τέτοιες υποδομές και να παρέχουν τέτοιες υπηρεσίες. Το πρόβλημα τώρα των τηλεπικοινωνιών είναι ότι δεν υπάρχουν ενδιάμεσοι παίκτες. Δηλαδή είναι όλοι, φαντάσου ότι είναι μια χονδρική αγορά, δεν

υπάρχουν καταστήματα. Κι εμείς δεν είμαστε χοντρέμπορες, είμαστε στα ενδιάμεσα και προσπαθούμε να περιγράψουμε ότι υπάρχει ανάγκη να θεσμοθετηθούν ενδιάμεσα επίπεδα στον χώρο αυτό, όπως είναι στον χώρο των τροφίμων. Έχεις τους χοντρέμπορες, έχει το σούπερ μάρκετ, έχεις τα συνοικιακά καταστήματα, έχεις τη λαϊκή αγορά, έχεις ας το πούμε έτσι μια κλίμακα δραστηριοτήτων. Θέλουμε κι εμείς να θεσμοθετηθεί μια αντίστοιχη κλίμακα δραστηριοτήτων στον χώρο των τηλεπικοινωνιών, ώστε να αποκτήσουμε κι εμείς μια υπόσταση θεσμική και να μπορούμε για παράδειγμα να διεκδικούμε κι εμείς κονδύλια που διατίθενται για τις τηλεπικοινωνίες.

Κατά καιρούς βγαίνουν προγράμματα και βλέπουμε κάτι τεράστια πακέτα που πηγαίνουν σε δυο-τρεις εταιρείες. Πιστεύουμε ότι υπάρχει χώρος μικρότεροι παίκτες να μπορούν να αξιοποιήσουν ένα κομμάτι από αυτά τα λεφτά για να καλύψουν περιοχές τις οποίες ούτως ή άλλως δεν καλύπτουν οι μεγάλοι παίκτες. Άρα, το θεσμικό, ένας γνωστός στον χώρο των τηλεπικοινωνιών και των ΚΔ, από τον Καναδά είναι αυτός, έχει περιγράψει αυτή την κατάσταση σχηματικά, σαν ένα βάζο που έχει μέσα μεγάλες πέτρες και βλέπεις ότι το βάζο έχει γεμίσει με τρεις-τέσσερις μεγάλες πέτρες, παρ' όλα αυτά υπάρχουν πάρα πολλά κενά ανάμεσά τους. Οπότε αυτό το βάζο με τις πέτρες είναι ο χώρος ή το φάσμα των τηλεπικοινωνιών, η αγορά των τηλεπικοινωνιών, και βλέπεις ότι υπάρχουν πολλά κενά που μένουν ακάλυπτα ας πούμε, και είναι όλες αυτές οι γκρίζες περιοχές ή λευκές περιοχές, στις οποίες δεν υπάρχει συνδεσιμότητα. Εκεί υπάρχει χώρος για μικρούς παίκτες και αν εμφανιστούν αυτοί δεν διαταράσσουν την αγορά των μεγαλύτερων ούτως ή άλλως, δηλαδή υπάρχει χώρος συνύπαρξης, και άρα σε σχέση με το θεσμικό επίπεδο νομίζω ότι αυτό θα ήταν μια πολύ θετική εξέλιξη, να μπορούμε να βλέπουμε ότι αρχίζουν να δημιουργούνται προϋποθέσεις και προδιαγραφές για μικρότερους παίκτες να αρχίσουν να καλύπτουν τις περιοχές που δεν καλύπτονται αυτή τη στιγμή από τις τηλεπικοινωνίες, το ίντερνετ συγκεκριμένα.»

Σε συνέντευξη με έτερο μέλος της ομάδας πυρήνα συζητούσαμε τι θα γινόταν αν το ΤΕΙ σταματούσε να παρέχει σύνδεση στο Stalgitsi.gr. Αφού μου είπε ότι ήδη αναζητούν

εναλλακτικά, backup plána, τα οποία θα παρουσίαζαν τεχνικές δυσκολίες, αλλά πιστεύει ότι τελικά θα λειτουργούσαν, αναφέρθηκε στην επιστολή προς το Υπουργείο:

«[...] πρόσφατα βγήκε σε διαβούλευση ο νέος νόμος για τις τηλεπικοινωνίες που τώρα θα περάσει από τη Βουλή στον οποίο συμμετείχαμε κι εμείς σε συνεργασία και με μια άλλη ΑμΚΕ, την DigitaLife, καταθέσαμε κάποιες προτάσεις ώστε να δημιουργηθεί θεσμικό πλαίσιο στην Ελλάδα, που να αναγνωρίζει τα ΚΔ ως μια ξεχωριστή οντότητα. Που είναι κάτι μεταξύ του πελάτη και του παρόχου. Δηλαδή δεν θέλουμε ούτε να είναι πάροχος-πάροχος, ούτε και ένας τελικός καταναλωτής. Θα θέλαμε να είναι κάτι ενδιάμεσο, δηλαδή να μπορεί ένα ΚΔ να πάρει υπηρεσία, να αγοράσει υπηρεσία από έναν πάροχο και κατά κάποιο τρόπο να τη διαθέσει μετά νόμιμα και ελεύθερα στα μέλη του. Γιατί αυτή τη στιγμή δεν υπάρχει αυτό το θεσμικό πλαίσιο. Δηλαδή αν θέλεις είμαστε σε μια γκρίζα περιοχή. [...]

Από την άλλη όμως, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, και από μεγάλους οργανισμούς, αλλά και από την ίδια την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, και λόγω του βραβείου που μας έδωσε πρόσφατα, και στα δελτία τύπου που έχουνε βγάλει οι Υπουργοί Τηλεπικοινωνιών από διάφορες χώρες της Ευρώπης, αναγνωρίζουνε τα ΚΔ και γενικά τα δίκτυα πολιτών ως ένα κομμάτι που μπορεί να βοηθήσει την ανάπτυξη της ευρυζωνικότητας, ιδιαίτερα σε απομακρυσμένες περιοχές. Οπότε βλέπουν και αυτοί, έχουνε δει ότι υπάρχει αξία σε αυτό το πράγμα, κι ίσως θα πρέπει να αναγνωριστούνε και σαν παίκτες, να θεσμοθετηθούνε. Και προς αυτή την κατεύθυνση κάναμε κι εμείς αυτή την παρέμβαση. Δεν ξέρω αν θα υιοθετηθούν βέβαια οι προτάσεις μας. Θα δούμε τι θα ψηφιστεί, αλλά σίγουρα βάλαμε ένα λιθαράκι. Δηλαδή έχει αρχίσει ήδη να συζητιέται αυτό το πράγμα. Και το Υπουργείο, και με διάφορα στελέχη που είχαμε επαφές από το Υπουργείο, γνωρίζουνε και τη δράση μας, [...], γνωρίζουνε τι σημαίνει ΚΔ πολιτών, και αναγνωρίζουνε ότι σε απομακρυσμένες περιοχές μπορούν να δώσουνε άμεσα υπηρεσία, οπότε αν θέλεις έχουμε αρχίσει να δίνουμε μία δημοσιότητα σε αυτό το

πράγμα και να αναδεικνύουμε ότι αυτό το πράγμα θα πρέπει να αναγνωριστεί, να θεσμοθετηθεί, ας πούμε, γιατί είναι προς όφελος της ανάπτυξης της ευρυζωνικότητας.»

Σε άλλο σημείο της συνέντευξης, απαντώντας στην ερώτηση τι κάνει το Stalgitsi.gr ιστορία επιτυχίας, αναφέρθηκε στη διάρκειά του -έκλεισε 10 χρόνια το 2020- και στη συνεχή βελτίωσή του, η οποία αναγνωρίστηκε και επιβραβεύτηκε από την Ε.Ε. Το Stalgitsi.gr είχε ενταχθεί στη βάση δεδομένων καλών πρακτικών της (στρατηγικής της) Ευρωπαϊκής Ένωσης «Europe Connected» ως ένα από τα επιτυχημένα ευρωπαϊκά πρότζεκτ ευρυζωνικής σύνδεσης, και κέρδισε το 1ο βραβείο στην κατηγορία «Δημιουργία ζήτησης και χρήση συνδεσιμότητας» του διαγωνισμού της Europe Connected το 2019. Το στοιχείο (δείκτης) που έκανε το Stalgitsi.gr να ξεχωρίσει από τους υπόλοιπους διαγωνιζόμενους, αναφέρουν τα μέλη της ομάδας πυρήνα στον ιστότοπο του ΚΔ, ήταν ο ψηφιακός αλφαριθμητισμός. Το μέλος της ομάδας πυρήνα περιέγραψε τη σημασία της βράβευσης για εκείνους:

«Τι να σου πω, δεν το φανταζόμουν ότι θα μπορούσαμε ποτέ να φτάσουμε σε αυτό το επίπεδο. Σίγουρα υπάρχει βέβαια και μια στροφή πιστεύω. Δηλαδή ένας λόγος για τον οποίο ίσως μας το δώσανε ήτανε ότι θέλουν να δείξουν και τέτοια εγχειρήματα. Γιατί σκέψου ότι εκεί πέρα είχαμε πλέον να ανταγωνιστούμε πρότζεκτ πολλών εκατομμυρίων. Δηλαδή πριν δυο χρόνια το 'χανε δώσει ας πούμε στην Ελλάδα, στο Υπουργείο Τηλεπικοινωνιών γιατί είχανε τρέξει το Ruralia, που ήταν συμπράξεις ας πούμε δημόσιου με ιδιωτικό τομέα πολλών εκατομμυρίων ευρώ. Φέτος εκεί, πέρυσι μάλλον, είχαμε να ανταγωνιστούμε εκεί πέρα ένα πρότζεκτ... όχι ένα, πολλά πρότζεκτ, που ήταν, πώς να σ'το πω, ιδιωτικές επενδύσεις ή ιδιώτες που είχανε πάρει κρατική επιχορήγηση για να βάλουν οπτικές ίνες, οτιδήποτε. Έργα πολύ μεγάλα και έργα πολλών εκατομμυρίων ευρώ. Και όταν μας είχαν ανακοινώσει ότι θα 'μαστε στους φιναλίστ, έλεγα εντάξει, φιναλίστ θα 'μαστε (γέλιο). Όταν πήραμε το πρώτο βραβείο στην κατηγορία μας, ήτανε... τι να σου πω... δεν το, δεν το φανταζόμουν ποτέ.»

Εντάξει, και σίγουρα μας έδωσε και μια αναγνώριση, και σαν πρότζεκτ αλλά και στα ΚΔ δίνει μια αναγνώριση. Που μπορεί να μας βοηθήσει, όπως είπα προηγουμένως, να αλλάξουμε το θεσμικό πλαίσιο. Άλλο να πας ρε παιδί μου και να πεις, ξέρεις τι, να αυτό είναι το παράδειγμα, έχει αναγνωριστεί κιόλας [...], δίνει λύση σε περιοχές που τόσα χρόνια η αγορά δεν ήρθε, και [...] όλα αυτά τα κάνει με πολύ μικρότερο κόστος από ό,τι επενδύετε εσείς όλα αυτά τα χρόνια δίνοντας εκατομμύρια [...] Μήπως να το ξανασκεφτείτε και μήπως να βοηθήσετε και αυτό το κομμάτι ας πούμε; Μην βοηθάτε μόνο το άλλο. Δώστε κι εδώ κάτι να ενισχύσετε. Έστω αναγνωρίζοντάς τα θεσμικά. Έστω [...] να μπορεί ο άλλος να πάει να αγοράσει χοντρική, γραμμή, από τον πάροχο. Γιατί οι πάροχοι πάντα θα υπάρχουν και πάντα θα υπάρχει η ανάγκη να υπάρχουν. Αλλά ουσιαστικά εμείς τι θέλουμε; Να φτιαχτεί μια αγορά χοντρικής που να μπορείς να πας να ψωνίσεις κι εσύ με πιο ανταγωνιστικές τιμές. Κι όχι με τιμές που δεν μπορεί να τις καλύψει ούτε ο κερδοσκοπικός πάροχος, ούτε ένας που το κάνει για μπίζνα αυτό το πράγμα. Αν σκεφτείς ας πούμε το Ruralia που το κάνανε πριν από μερικά χρόνια, που περάσανε οπτικές ίνες από διάφορα χωριά, οι οποίες, ναι μεν τις περάσανε αλλά δεν τις χρησιμοποιεί κανένας, γιατί είναι πανάκριβες, αν θες εκεί πέρα 5 χιλιάρικα το μήνα για να πάρεις μια γραμμή, αυτό το πράγμα δεν είναι βιώσιμο, γιατί όλους να τους πάρεις πελάτες από όλα τα χωριά, δεν σας φτάνει να πληρώσεις [...]. Οπότε καταλαβαίνεις ότι εξαρχής έχει στηθεί έτσι η δουλειά έτσι ώστε (γέλιο) όχι να αναπτυχθεί η ευρυζωνικότητα... να μην αναπτυχθεί η ευρυζωνικότητα! Κατάλαβες; Εμείς θέλουμε να το αναδείξουμε λίγο και να προσπαθήσουμε να το αλλάξουμε. Η αλήθεια είναι ότι οι ανάγκες της κοινωνίας είναι τόσο μεγάλες ώστε να αναπτυχθεί η ευρυζωνικότητα, που θα προσπαθήσουν να βρουν κι εναλλακτικούς τρόπους. Θα δούμε τώρα.»

Υπό το πρίσμα ότι η τεχνολογική «ενσωμάτωση» σε ένα παγκόσμιο σύστημα αποτελεί απαραίτητο, προαπαιτούμενο όρο της ανάπτυξης με κυρίαρχους όρους, η δραστηριότητα των ειδικών του Stalgitsi.gr δεν αντιτίθεται στον αγοραίο χρονότοπο, αλλά τον χρησιμοποιεί και τον τροφοδοτεί, αντισταθμίζοντας την αδυναμία ή απροθυμία κράτους και φορέων της αγοράς

τηλεπικοινωνιών. Συνεπώς, παρότι μπορεί να παρεκτρέπεται της τυπικής νομιμότητας, υποστηρίζεται από έναν οικουμενικό νομιμοποιητικό λόγο και έτσι οι δημιουργοί του ΚΔ μπορούν να ισχυριστούν ότι ανοίγουν μονοπάτια που θα έπρεπε να κατοχυρωθούν θεσμικά, επικαλούμενοι διεθνή παραδείγματα που καταδεικνύουν το αναπόδραστο αυτής της εξέλιξης. Αυτό το είδος λογικής συσχέτισης ενδυναμώνει εξάλλου η, άλλοτε υπόρρητη και άλλοτε κατηγορηματική, αλλά σε κάθε περίπτωση εμπεδωμένη αντίληψη ότι στην Ελλάδα η καινοτομία ακολουθεί τις θεσμικές, τεχνολογικές κ.ά. εξελίξεις που προτείνονται ή επιβάλλονται «απ' έξω».

Με τη θεσμική συμπερίληψή τους, τα ΚΔ εντάσσονται και εναρμονίζονται με τον έναν, βιώσιμο και ρυθμισμένο κόσμο, νόμιμα και νομιμοποιημένα ως «ισότιμες» αγοραίες οντότητες. Αυτό παραπέμπει στην κριτική που ασκεί ο Κιουπκιολής στους ψηφιακούς commoners, καθώς επισημαίνει ότι «αυτό που μερικώς χάνεται στον δρόμο της προάσπισης «ηθικών» επιχειρήσεων και επιχειρηματικότητας για τα κοινά είναι [...] μια πολιτική αντίληψη των σχέσεων εξουσίας στην αγορά και μια οξεία επίγνωση της διαπεραστικότητας της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας» (2020b: 86). Μοιάζει εύλογο να αναρωτηθούμε, τα εγχειρήματα αυτά, τα οποία δεν έχουν ισχυρή πολιτική-αγωνιστική ταυτότητα, πόσο εύκολο θα είναι να διατηρήσουν τον «κοινοτικό» τους χαρακτήρα, με τις αρχές και τις αξίες που τον συνοδεύουν. Λαμβάνοντας υπόψη τον έλεγχο της λειτουργίας και του αφηγήματος του ΚΔ από τους ειδικούς, εκπροσώπους, συγχρόνως, της κοινότητας του ΚΔ προς τα «έξω» ή τα «πάνω», και των «εξωτερικών» τεχνο-λογικών και πρακτικών προς την κοινότητα, θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι το Stalgitsi.gr συγκεκριμένα δεν έχει πολλά να χάσει. Για ακόμα μία φορά στο πλαίσιο αυτής της μελέτης είδαμε, μέσα από τις περιγραφείσες καταστάσεις του παρόντος κεφαλαίου, ότι η γραφειοκρατική και τεχνολογική ειδημοσύνη την οποία απαιτεί η διαπραγμάτευση με υπερεθνικούς και εθνικούς φορείς «στη γλώσσα τους» αποκλείει υποκειμενικότητες που δεν την διαθέτουν. Η θεσμική κατοχύρωση και αγοραία υπόσταση του Δικτύου δεν φαίνεται να παρουσιάζει την προοπτική «εξισορρόπησης» των συσχετισμών ισχύος μεταξύ ειδικών και μη ειδικών.

Προβαίνω ακολούθως σε ορισμένες παρατηρήσεις σχετικά με την υιοθέτηση, από τα μέλη της ομάδας πυρήνα, της ρητορικής της πρόσβασης στο ίντερνετ ως ανθρώπινο δικαίωμα. Ο Peter Uvin, στη γενεαλόγηση που πραγματοποιεί των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στον αναπτυξιακό λόγο, αναφέρεται καταρχάς στο «δικαίωμα στην ανάπτυξη» που διεκδίκησε και κατοχύρωσε στον ΟΗΕ στα μέσα της δεκαετίας του 1980 ο «Τρίτος Κόσμος», γεγονός που ικανοποίησε και τον «Πρώτο Κόσμο», καθώς το δικαίωμα αυτό δεν θα ξεπερνούσε σε βαρύτητα και ισχύ τα πολιτικά δικαιώματα και δικαιώματα του πολίτη, ενώ ο μη δεσμευτικός χαρακτήρας του δεν συνεπαγόταν υποχρεώσεις μεταφοράς πόρων (2010: 164). Ο Uvin περιγράφει παράλληλα την καλοπροαίρετη ερμηνεία των λεξιλογικών αλλαγών, βάσει της οποίας το διεθνές δίκαιο, παρά την απουσία μηχανισμών επιβολής, επηρεάζει συνειδήσεις, φήμες και νόρμες και μπορεί, έτσι, να οδηγήσει μακροπρόθεσμα σε ουσιαστικές αλλαγές (ό.π.: 165-166). Ωστόσο, αυτό γίνεται δύσκολο όταν οι πολιτικοί στόχοι της διεκδίκησης δικαιωμάτων, καθώς και οι σχετικές κεντρικές έννοιες, ενσωματώνονται σε μια αγοραία αναπτυξιακή λογική και πράξη, συμβάλλοντας έτσι στη συγκάλυψη της αναπαραγωγής ανισοτήτων εξουσίας, αποικιοκρατικών πρακτικών και σχέσεων ηθικής, τουλάχιστον, υπο-χρέωσης.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 εμφανίζεται η προσέγγιση βάσει δικαιωμάτων, τα οποία θεωρούνται έκτοτε ως καταστατικό μέρος της ανάπτυξης· οικονομική ανάπτυξη και ανθρώπινα δικαιώματα βαδίζουν πλέον χέρι-χέρι (ό.π.: 168). Όπως είδαμε στο κεφάλαιο 2 ότι υποστηρίζουν οι Garsten και Jacobsson σχετικά με τις μαλακούς κανόνες της υπερεθνικής, δικτυακής διακυβέρνησης (2011, 2013), όπως υποστηρίζουν οι Csurgó et al. για την επιταγή της χρήσης της βιωσιμότητας στα αναπτυξιακά προγράμματα της Ε.Ε. (2008: 294) που ανέλυσα στο κεφάλαιο 5, και όπως λέει ο Uvin συγκεκριμένα για τα δικαιώματα και την ανάπτυξη (2010: 171), ο κίνδυνος της συγχώνευσης του λεξιλογίου των δικαιωμάτων και της ανάπτυξης είναι να μετατραπούν εμβληματικές έννοιες σε σημεία και να καταλήξει η αναφορά τους και μόνο να ταυτίζεται με την εκπλήρωση ηθικά άρτιας συμπεριφοράς, υπό την προϋπόθεση- και μέσα από την επιδίωξη στόχων οικονομικής βιωσιμότητας, καθιστώντας με αυτό τον τρόπο περιττή την ανάγκη για πολιτική διαπραγμάτευση. Ο John Gledhill επίσης

«εκφράζει σημαντικές επιφυλάξεις σε ό,τι αφορά την ταύτιση της πολιτικής πάλης στις φιλελεύθερες δημοκρατίες με τις πολιτικές των δικαιωμάτων, [δεδομένου] ότι οι τελευταίες ενσωματώνουν είδη ρυθμιστικής εξουσίας που τις συνδέουν με τις δομές κυριαρχίας και ότι, εφόσον προωθούν τον ατομικισμό και την εξατομίκευση, στοιχεία εγγεγραμμένα στις πολιτικές αυτές, εν τέλει οι υπάρχουσες δομές κυριαρχίας διαμορφώνουν σε μεγάλο βαθμό τα κινήματα των δικαιωμάτων, ακόμα και εκείνα που αμφισβητούν τις ατομικιστικές προκείμενες των δομών αυτών» (1997, αναφέρεται στο Ασρινάκη 2013: xxii).

Επιστρέφοντας στη νομιμοποίηση των ΚΔ, φαίνεται ότι πολλές από τις αποικιοκρατικού τύπου μορφές διακυβέρνησης που ο «ανεπτυγμένος κόσμος» χρησιμοποιεί στις διαντιδράσεις των οργανισμών και φορέων του με τον «αναπτυσσόμενο κόσμο» και οι οποίες έχουν ως ονομαστικό στόχο την ανάπτυξη περιοχών και πληθυσμών -και, έτσι, τον σεβασμό των δικαιωμάτων τους- υιοθετούνται και εντός της «ανεπτυγμένης» επικράτειας της Ε.Ε.

Είδαμε, μέσα από τα εθνογραφικά περιστατικά του κεφαλαίου, ότι, απευθυνόμενοι σε εθνικούς ρυθμιστικούς φορείς και υπερεθνικούς οργανισμούς, οι υπερασπιστές των ΚΔ ειδικοί του LinKommons υιοθέτησαν μια μετα-πολιτική, φιλική προς την αγοραία λογική, προσέγγιση και λεξιλόγιο, και χρησιμοποίησαν ως κεντρικό επιχείρημα στη ρητορική τους την ιδιότητα των ΚΔ ως παρόχων σύνδεσης ίντερνετ, όχι τις δυνατότητές τους ως μέσων για τη δημιουργία αυτόνομων και αυτοδιατιθέμενων ομαδώσεων πολιτών. Στον λόγο και τις πρακτικές τους υπερίσχυαν οι φιλελεύθερες και τεχνο-διαχειριστικές επί των συνεργατικών-commoning εννοιών και λογικών. Μοιάζει συναφής η κριτική του Κιουπκιολή σε θέσεις διαφόρων επιφανών θεωρητικών των ψηφιακών κοινωνιών, καθώς κρίνει ότι η, σε μεγάλο βαθμό τεχνοκρατική, θεώρησή τους της σταδιακής μετατόπισης προς μια κοινωνία με βάση τα κοινά χάρη σε μια «τεχνο-νομική και οικονομική επιδιόρθωση» δίνει ελλιπή βαρύτητα στην πολιτική· αποτυγχάνει, δηλαδή, να λάβει πειστικά υπόψη «σχέσεις εξουσίας, ανταγωνισμούς, ζητήματα στρατηγικής και τη συγκρότηση συλλογικών υποκειμένων αλλαγής» (2020b: 8, 14, 76-77, 88).

Το «αλλιώς» που προτείνουν οι ειδικοί εντάσσεται στην ιδεο-λογική του κόσμου «του-ενός-κόσμου». Αυτή η διαπίστωση παραπέμπει και στην ανάλυση του Μαρούπα της προυντονικής φιλοσοφίας που παρέθεσα στο κεφάλαιο 2, σχετικά με την ιεραρχικότητα της σύνθεσης και της συνακόλουθης απώλειας του πλουραλισμού (2021: 19, 29). Οι αντιφάσεις και οι αποκλίσεις εξουδετερώνονται καθώς συντίθενται για να ενταχθούν σε ένα φαινομενικά συνεκτικό αφήγημα, το οποίο ταυτόχρονα καθορίζεται από- και αντανακλά την ιεράρχηση διαφόρων ετερογενών τεχνουργημάτων και σημείων. Οι ειδικοί του πρότζεκτ υποβαθμίζουν την ετερογένεια και την ποικιλομορφία (υποκειμενικότητων, ιδεών, κοσμοποιήσεων, αξιών, ομαδοποιήσεων, τοπικότητων, κλπ.), προκειμένου να τις υπαγάγουν σε υφιστάμενες κατηγορίες και να επιτύχουν τη νομιμοποίησή τους με γενικευτικούς, κυρίαρχους όρους.

Στο πλαίσιο πολιτικών διεκδικήσεών τους, οι ειδικοί επιστρατεύουν, το κύρος και τους πόρους του πρότζεκτ, καθολικά αναγνωρίσιμες και αποδεκτές μορφές διακυβέρνησης όπως οι δείκτες, τα ανθρώπινα δικαιώματα, οι ευρωπαϊκές οδηγίες και το εθνικό δίκαιο, κυρίαρχες έννοιες όπως η συνδεσιμότητα και η βιωσιμότητα, και τον ηγεμονικό -ενσωματωμένο στην ποιητική των δικτυακών υποδομών, μεταξύ άλλων- χρονότοπο της προόδου. Υποστηρίζουν, έτσι, το όραμα της υγιούς λειτουργίας μιας πλουραλιστικής αγοράς και της αρμονικής συνύπαρξης, συνεργασίας και συν-εταιρισμού, παρά την ανισοδυναμία των διαφόρων οντοτήτων. Άλλωστε, όπως δήλωσε μέλος της ομάδας πυρήνα της ΑμΚΕ στην ανθρωπολόγο συνεργάτιδα του PolitikAnders η οποία μελέτησε το Stalgitsi.gr ως μελέτη περίπτωσης, «*το Stalgitsi.gr δεν είναι επαναστατικό, δεν είναι αντι-καπιταλιστικό, αλλά αντι-μονοπωλιακό*» (2020: 31). Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι αυτά ήταν τα στοιχεία που κυρίως κατέστησαν το Stalgitsi.gr ικανή περίπτωση για βράβευση από την Ε.Ε. Η βράβευση υποδειγματοποιούσε μια ιδανική υποκειμενικότητα δραστήριου, υπεύθυνου ευρωπαϊού πολίτη και, ταυτόχρονα, συνιστούσε ένα είδος community washing, δηλαδή έστρεφε την προσοχή μακριά από τις κεντρικές πολιτικές διεργασίες και τις ανισότητες ισχύος στις τηλεπικοινωνίες, και εξωράιζε τον φιλικό προς την αγορά προσανατολισμό της Ε.Ε.

Κεφάλαιο 10. Συγκρούσεις στο (περιθώριο του) πρότζεκτ

*Και οι αγώνες, ακόμα κι όταν είναι άγριες συμπλοκές, είναι αναμενόμενοι.
Αντιπροσωπεύουν τις μοιραίες στιγμές της ζωής μας.
Δεν γίνεται να θέλουμε να είναι όλες μας οι στιγμές ρόδινες.
Βυθισμένοι μέσα στο ποιητικό μας όνειρο περί αγάπης
και δικαιοσύνης μεταξύ των ανθρώπων του κοινωνικού συνόλου,
είναι μάταιο να ονειρευόμαστε κάτι τέτοιο και έως και ηλίθιο να το ευχόμαστε.*

Λουίτζι Μπαρτολίνι, Κλέφτες ποδηλάτων

Όπως έχουμε δει έως τώρα, το πλαίσιο των ευρωπαϊκών ερευνητικών πρότζεκτ προϋποθέτει τη συναίνεση ανάμεσα στους συντελεστές τους, αγνοεί τις διαφορές τους και παρουσιάζει τη συνεργασία ως συνθήκη win-win που εξυπηρετεί διαφορετικούς στόχους. Μια κοινή συνιστώσα όλων των συγκρούσεων που συντελέστηκαν στο πεδίο υπό διερεύνηση είναι ότι συνέβησαν κοντά στην ολοκλήρωση- ή μετά το πέρας του πρότζεκτ και εκτός του πλαισίου ελέγχου και λογοδοσίας. Για λόγους απορρήτου δεν εισέρχομαι λεπτομέρειες των συμβάντων, αλλά σκιαγραφώ πτυχές τους που ενδιαφέρουν την παρούσα ανάλυση, αναφορικά με τα καθεστάτα διαβίωσης και τις κοσμοποιήσεις που εκφράζουν και συν-διαμορφώνουν οι εντοπισμένες πρακτικές των υποκειμένων, και που αναδεικνύουν τις σχέσεις εξουσίας και τα καθεστάτα αξιολόγησης τα οποία διέπουν τη συσχέτιση εντός του δικτύου των πρότζεκτ.

Το ρυθμιστικό πλαίσιο των πρότζεκτ δεν απαιτεί οι συμμετέχοντες να μοιράζονται εκ των προτέρων ένα συνεκτικό ηθικοπολιτικό όραμα, ούτε ευνοεί την έκφραση και διαπραγμάτευση των αποκλινουσών ηθικοπολιτικών νοηματοδοτήσεων των συμμετεχόντων. Όπως έχω περιγράψει σε όλη τη διάρκεια του κειμένου, στο πλαίσιο της προστασίας του κοινού

συμφέροντος της ομαλής διεξαγωγής του πρότζεκτ, τα αναστοχαστικά υποκείμενα-ειδικοί δεν ωθούνται να θίξουν τις διαφορές τους. Διάφορες αποκλίνουσες πεπιοθήσεις και αμοιβαίες (επι)κρίσεις των υποκειμένων σχετικά με επιμέρους και συλλογικές πρακτικές τους παραμένουν άδηλες, εννοούνται ή (και) εκφράζονται σε ιδιωτικές συζητήσεις.

Οι συγκρούσεις μεταξύ συνεργατών στο LinKommons δεν αφορούσαν άμεσα τις τυπικές υποχρεώσεις τους, αλλά προέκυψαν επειδή ορισμένα άτομα προέβαλαν αξιώσεις, είτε σε σύνδεση με την οικονομία γνώσης του προτζεκτιακού οικοσυστήματος και βάσει ηθικών αρχών (συνέπεια, δικαιοσύνη, ευγνωμοσύνη), είτε βάσει πολιτικών πεπιοθήσεων, ως αντίσταση στην οικειοποίηση εννοιών και πρακτικών. Στον απόηχο των συγκρούσεων, οι σχέσεις μεταξύ δρώντων υποκειμένων άλλαξαν, σε ορισμένες περιπτώσεις τραυματίστηκαν ανεπανόρθωτα και διακόπηκαν, στο περιθώριο της επίσημης διεκπεραίωσης του πρότζεκτ.

Θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε αν αυτού του είδους οι συγκρούσεις, οι τρόποι, χώροι και χρόνοι εκδήλωσής τους, είναι χαρακτηριστικοί ή επακόλουθοι της δικτυακής, προσωρινής και win-win συσχέτισης της μετα-πολιτικής προτζεκτιακής συνθήκης, η οποία ευνοεί τη σύναψη συνεργασιών μεταξύ υποκειμένων και φορέων με ηθικοπολιτικές διαφορές, αλλά δεν ενθαρρύνει τη διαπραγμάτευση αυτών των διαφορών. Ανεξάρτητα από το εκάστοτε διακύβευμα και τα επιχειρήματα της κάθε πλευράς, μπορούμε να επιβεβαιώσουμε ότι τα πολλαπλά κριτήρια ηθικής αξιολόγησης, τα οποία συνδύαζαν τα υποκείμενα, δεν γινόταν να ενταχθούν στο πλαίσιο -τους χώρους, τους χρόνους και τους λόγους- του πρότζεκτ, αφού η ηθική που το κανονιστικό πλαίσιο προδιέγραφε περιοριζόταν στη συμμόρφωση των -θεωρούμενων ως ισότιμων- υποκειμένων με τις υποχρεώσεις λογοδοσίας.

Συγγραφική ιδιότητα έργων και ιδεών: επιβίωση και ηθική

Εκ των βασικών διακυβευμάτων των διάφορων συγκρούσεων ήταν η ελλιπής αναγνώριση της συγγραφικής ιδιότητας (authorship) ιδεών και προϊόντων εργασίας. Το ζήτημα της απόδοσης

ευσήμων (credit) συναρθρώνει την «επίσημη» οικονομία της ειδημοσύνης στο οικοσύστημα των πρότζεκτ και την «αφανή» οικονομία άτυπου χρέους που μπορεί να επιβιώνει παράλληλα με την πρώτη.

Σε μία από τις περιπτώσεις σύγκρουσης εντός του LinKommons, το ένα μέρος ισχυρίστηκε ότι ήταν ιδιαίτερα ανεπαρκής η επίσημη αναγνώριση της συμβολής του από άλλο μέρος σε δημοσιευμένο τεχνούργημα γνώσης, γεγονός που υπονόμει τα γραπτά τεκμήρια που παρουσίαζε το πρώτο μέρος σχετικά με τη δραστηριότητα που είχε φέρει σε πέρας. Πέρα από τη μομφή της ελλιπούς αναγνώρισης της προσφοράς του ως ηθικό παράπτωμα, το πρώτο μέρος ανέφερε ως πιθανή αθέμιτη, και οπωσδήποτε άδικη για εκείνο, συνέπεια τον κίνδυνο η επικείμενη αξιολόγηση από τους ελεγκτές του πρότζεκτ να ήταν αρνητική και να τιθόταν σε κίνδυνο η απρόσκοπτη ροή της χρηματοδότησης. Το περιστατικό αυτό συνδέεται με δήλωση που έκανε στον ανθρωπολόγο David Mosse συνεργάτη του σε πρότζεκτ αναπτυξιακής βοήθειας: «πάντα εκτιμούμε τις επιτυχίες μας, αλλά η αποτυχία εκλαμβάνεται πάντοτε ως αποτυχία ενός ατόμου» (2006: 944). Η διάσταση της ευθύνης, ταυτόχρονα ατομικής και συλλογικής, των συντελεστών του πρότζεκτ προς τον μηχανισμό ελέγχου παραπέμπει και πάλι στην παρατήρηση του Φουκώ, σχετικά με τις εξατομικευτικές και ολοποιητικές μεθόδους της εξουσίας (1991: 83, 85).

Σε αντίθεση με ρητά ιεραρχικές ή κερδοσκοπικές δομές, στα ερευνητικά πρότζεκτ μοιάζει να υπάρχουν περιθώρια για αυτο-προσδιορισμό και διαμόρφωση μιας συλλογικής ταυτότητας που διέπεται από- και πρεσβεύει συνεργατικές αρχές ισοτιμίας. Ωστόσο, και εδώ υπεισέρχονται στοιχεία ενός κυρίαρχου καθεστώτος πέραν της κατανομής της ευθύνης που συνεπάγεται η λογοδοσία, συγκεκριμένα σχετικά με την «πατρότητα» των ιδεών και τους ανταγωνισμούς γύρω από τη διεκδίκησή της. Ο Akhil Gupta επισημαίνει την κεντρικότητα της συγγραφικής ιδιότητας στην καπιταλιστική οικονομία παρά τους μεταμοντέρνους ισχυρισμούς γύρω από τον «θάνατο του δημιουργού», και υποστηρίζει ότι «συγγραφική ιδιότητα και ειδημοσύνη παράγουν η μία την άλλη σε καθεστώς ιδιωτικής ιδιοκτησίας» (2014: 396).

Το ζήτημα της αναγνώρισης της συγγραφικής ιδιότητας φανερώνει τα πολλαπλά κριτήρια και αντιφάσεις που μπορεί να κληθεί να συνθέσει ένα υποκείμενο που πλοηγείται μεταξύ σφαιρών με διαφορετικές ηθικοπολιτικές προτεραιότητες, επιχειρώντας να συμβιβάσει έναν «χακερικό», φιλελεύθερο ή «εξω/μετα/α-καπιταλιστικό ιδεαλισμό» και έναν «καπιταλιστικό ρεαλισμό», δηλαδή να εντάξει την προεικόνιση πολιτικού οραματισμού σε υπάρχοντες συσχετισμούς με υλικές συνέπειες. Η συμμετοχή σε ένα πρότζεκτ όπως το LinKommons παρέχει ένα πρίσμα για να δούμε πώς θιασώτες ριζοσπαστικών ιδεών και πρακτικών μπορεί να σκεφτούν και να δράσουν όταν είναι υποχρεωμένοι να εργαστούν σε «δυσμενή» πλαίσια, όπου η διαμφισβήτηση δεν είναι δυνατή. Και όταν εξαρτώνται από τη φήμη τους στα (πρωτζεκτιακά) πλαίσια αυτά για τον βιοπορισμό τους.

Ένα ακόμα κεντρικό στοιχείο που θεωρώ ότι ενδιαφέρει την παρούσα έρευνα και συγκρατώ σχετικά με συγκρούσεις όπως η προαναφερθείσα είναι ότι η βάση για την αξιολόγηση πράξεων και λόγων ήταν ηθική. Παρόλα τα επιστημολογικά και πολιτικά σημεία διάστασης απόψεων και προσεγγίσεων μεταξύ των συντελεστών του πρότζεκτ, ήταν οι διαφορές σε προσωπικό επίπεδο και με ηθικολογική επιχειρηματολογία -την αγνωμοσύνη ή αχαριστία που αποδείκνυε η μη απόδοση ευσήμων, για παράδειγμα- που προκάλεσαν τις συγκρούσεις. Η πιθανή ζημία με όρους της οικονομίας του δικτύου των πρότζεκτ όξυνε τη βαρύτητα του ηθικού ατοπήματος και χρησιμοποιήθηκε από το θιγόμενο μέρος ως βασικό επιχείρημα.

Βλέπουμε, μέσα από αυτό το περιστατικό, ότι το άτυπο και συνήθως άρρητο χρέος στο πλαίσιο της συσχέτισης μεταξύ οντοτήτων σε δίκτυο εξετάζεται μέσα από ένα πρίσμα «ισορροπημένης» αμοιβαιότητας ή win-win, του οποίου η εκπλήρωση, ανάλογα με την υποκειμενική αφετηρία αξιολόγησης, μπορεί να εκκρεμεί ή όχι. Φαίνεται ότι η αξία της προσφοράς μπορεί να εγγραφεί-πιστωθεί μονομερώς σε νοητά ατομικά «κιτάπια» που δεν αντιπαραβάλλονται με τον αντίστοιχο «λογαριασμό» -αν αυτός υπάρχει- του μέρους που ωφελήθηκε ούτως ώστε να διαπιστωθεί η συμφωνία τους ως προς την εκκρεμή υποχρέωση. Η αντιπαραβολή γίνεται μόνο όταν ο πιστωτής αποφασίσει ότι συντρέχει λόγος να καταγγείλει την αδυναμία ή απροθυμία «ανταπόδοσης» του χρεώστη, την αφερεγγυότητά του, ουσιαστικά.

Μάχες για την κυριότητα έργων και ιδεών: οικειοποίηση «από-τα-πάνω» και πολιτικοποίηση της ηθικής «από-τα-κάτω»

Βάσει της προσωπικής εμπειρίας μου από διάφορα περιβάλλοντα έρευνας και ακτιβισμού, το ζήτημα της απόδοσης ευσήμων στους εμπνευστές ιδεών και όρων και στους παραγωγούς έργων επανέρχεται διαρκώς, συχνά ως πηγή συγκρούσεων. Ακόμα και σε πεδία που προάγουν την «ελεύθερη», χωρίς συγγραφικά δικαιώματα ή συλλογική, γνώση, σε ομάδες εθελοντικού ακτιβισμού όπου συνέρχονται και συνεργάζονται υποκείμενα βάσει κοινών αξιών και ηθικοπολιτικών στόχων. Αυτό κατά κύριο λόγο συμβαίνει επειδή η συγγραφική ιδιότητα συνδέεται με το δικαίωμα ελέγχου της σημασιολόγησης εννοιών και της ιδεολογικής κατεύθυνσης των ίδιων των έργων και των εγχειρημάτων με τα οποία αυτά συνδέονται. Ερχόμαστε, έτσι, στη δεύτερη διάσταση των συγκρούσεων που παρατήρησα στο πεδίο, η οποία αφορά την κυριότητα (ownership) έργων και ιδεών. Εδώ τα κριτήρια αξιολόγησης δεν είναι αμιγώς επαγγελματικά και ηθικά, αλλά συνδυάζονται με πολιτικές θέσεις και οράματα.

Σε μια «μη προτζεκτιακή» περίπτωση, μη κερδοσκοπικού, από-τα-κάτω εγχειρήματος, μπορεί να απουσιάζει το ατομικό (βιογραφικό) συμφέρον και η ανάγκη για κατοχύρωση συγγραφικών δικαιωμάτων. Ωστόσο, παραμένει η επιθυμία των ιδρυτών-εμπνευστών του εγχειρήματος για τη διατήρηση της ταυτότητάς του και της εφαρμογής των αρχών του όπως τις είχαν οραματιστεί και διαμορφώσει. Η δέσμευση, η εργασία, η πράξη συνολικά, τους παρέχουν νομιμοποίηση να διεκδικήσουν κυριότητα επί των μελλοντικών νοηματοδοτήσεων και ηθικοπολιτικών κατευθύνσεων. Με άλλα λόγια, φαίνεται ότι όσο πιο «δικό του παιδί» νιώθει κανείς κάτι, τόσο περισσότερο νιώθει ότι δικαιούται να επηρεάσει την πορεία του. Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι, ακόμα και σε συνεργατικά, ομότιμα, «μη δικτυακά» εγχειρήματα με έντονη ενσώματη διαντίδραση και ισχυρό πολιτικό πρόσημο και σκοπό, συναντάται η -μόνιμη και ίσως μη επιλύσιμη- ένταση ανάμεσα στην προσπάθεια των συμμετεχόντων για ισονομία, ποικιλομορφία και θωράκιση από την οικειοποίηση, και στην επιθυμία τους για επιρροή κατά τη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας και των αρχών.

Αυτή η ανάλυση είναι συναφής και για την περίπτωση του LinKommons, όπου, σε αντίθεση με τα περισσότερα πρότζεκτ τεχνολογικής καινοτομίας, η παρακαταθήκη του δεν αφορούσε αποκλειστικά την ατομική (επαγγελματική) βιογραφική διαδρομή των συμμετεχόντων, αλλά συνδεόταν με πολιτικές αρχές και διεκδικήσεις τις οποίες το πρότζεκτ συνολικά και οι συντελεστές του ξεχωριστά επικαλούνταν. Για αυτό και, όταν ένας συντελεστής διαπίστωσε την απόπειρα οικειοποίησης εννοιών, αφηγημάτων και προϊόντων εργασίας του πρότζεκτ από ιδιωτική, κερδοσκοπική εταιρεία, την κατήγγειλε ως πηγή κινδύνου για τη διαστρέβλωση του σημασιολογικού φορτίου τους και τη μελλοντική τους κυριότητα και χρήση.

Όπως προανέφερα, όλες οι αντιπαραθέσεις διαδραματίστηκαν εκτός του θεσμικού πλαισίου του πρότζεκτ, στο περιθώριό του ή μετά την ολοκλήρωσή του. Η σύγκρουση που ενέπλεξε τους περισσότερους συνεργάτες του LinKommons ξεκίνησε στην τελευταία συνάντηση της κοινοπραξίας, έξι μήνες περίπου πριν από την επίσημη ολοκλήρωση του πρότζεκτ, με αφορμή τη συζήτηση για την «κληρονομιά» του. Ως τότε το διαφορετικό υπόβαθρο μεταξύ των μελών και οι επιστημολογικές ή ιδεολογικές διαφορές τους συστεγάζονταν κάτω από κοινούς στόχους και υποχρεώσεις και, χάρη στην τήρηση αποστάσεων, δεν είχαν δημιουργήσει τριβές ή σοβαρά εμπόδια στη συνεργασία.

Το μέρος που κατήγγειλε την οικειοποίηση προέβη σε δημόσιες παρεμβάσεις -ομιλίες στη σημαντικότερη διεθνή εκδήλωση για τα ασύρματα δίκτυα mesh, και αρθρογραφία σε ακαδημαϊκό συλλογικό τόμο-οδηγό για τα κοινοτικά δίκτυα και στο ιστολόγιο του LinKommons- ούτως ώστε να αγωνιστεί για την παροντική και μελλοντική νοηματο- και σημασιοδότηση τόσο του πρότζεκτ και κεντρικών του εννοιών, καταστάσεων, ενεργειών και αποφάσεων, όσο και υποδομών δικτύωσης όπως τα κοινοτικά δίκτυα, ως κοινών, και των ίδιων των κοινών.

Για τη σύγκρουση υπό εξέταση, γύρω από την κυριότητα και το δικαίωμα χρήσης εννοιών, μοιάζει ταιριαστή η θέση του Φουκώ ότι για την ανάλυση των σχέσεων εξουσίας το κατάλληλο μοντέλο είναι το πολεμικό ή στρατηγικό με όρους συσχετισμού δυνάμεων, και όχι το μοντέλο της γλώσσας, των σημείων ή του δικαίου (1987: 17, 85). Ένα μέρος διέρρηξε τη συναίνεση

του πλαισίου, πραγμάτωσε και πολιτικοποίησε ηθικές αρχές, ορίζοντας αντιπάλους εντός και εκτός πρότζεκτ και εξαπολύωντάς τους δημόσια επίθεση. Θα μπορούσαμε να δούμε τις δημόσιες τοποθετήσεις του ως επεισόδια μιας πολιτικής μάχης όπου επιτέλεσε το εντοπισμένο καθεστώς διαβίωσής του, και κάλεσε άλλα συσχετιζόμενα υποκείμενα να επιτελέσουν το δικό τους, φέρνοντας, έτσι, στην επιφάνεια τη, συνήθως υπόρρητη, διαδικασία συν-διαμόρφωσής τους.

Βέβαια, ο χρόνος της μάχης καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τη χρονικότητα του πρότζεκτ. Οι δύο χρονικότητες δεν συμπίπτουν. Η μάχη έλαβε χώρα εκτός του θεσμικού πλαισίου του πρότζεκτ -δεν περιεγράφηκε στα τελικά παραδοτέα- και δεν έθιξε την επιστημονική, δεοντολογική ή ηθική νομιμοποίησή του. Επίσης, οι τοποθετήσεις του καταγγέλλοντα και των με εκείνον συνταγμένων συνεργατών έγιναν σε «χώρους ειδημοσύνης» και απευθύνονταν σε ένα κοινό ειδικών, ακτιβιστών και μελετητών των κοινοτικών δικτύων και των κοινών, οι οποίοι πιθανότατα συνεργάζονται με κοινότητες μη ειδικών. Οι τελευταίοι δεν συμμετείχαν στον χώρο και τον χρόνο όπου συνέβη ο δημόσιος αυτός διάλογος, όμως επηρεάζονται εμμέσως από τον αντίκτυπο που μπορεί να έχει μια τέτοια μάχη για την επικράτηση νοηματοδοτήσεων, η οποία διεξάγεται μεταξύ ειδικών.

Αυτό το περιστατικό σύγκρουσης μας παραπέμπει στο ζήτημα του επίμαχου συν-εταιρισμού μεταξύ θεσμών και κινημάτων ή εγχειρημάτων πολιτών που συζήτησα στο προηγούμενο κεφάλαιο· στην περίπτωση αυτή μεταξύ φορέων της αγοράς και ερευνητικών κοινοπραξιών. Στο επίκεντρο τίθεται ο κίνδυνος της οικειοποίησης από κυρίαρχες λογικές ριζοσπαστικών εννοιών και πρακτικών και, με αυτό τον τρόπο, της απο-ριζοσπαστικοποίησής τους. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι, αν το χακάρισμα συνιστά μια τακτική από-τα-κάτω στους αγώνες για την επικράτηση νοηματοδοτήσεων και τη νομιμοποίηση πρακτικών, η οικειοποίηση (appropriation) είναι το όνομα της αντιμαχόμενης τακτικής από-τα-πάνω. Διάφοροι θεωρητικοί της βιομηχανίας της ανάπτυξης είχαν αναγνωρίσει τη δεκαετία του 1990 την «ανθεκτική ικανότητά της να απορροφά και να μετασχηματίζει ιδέες και θεσμούς», αναφερόμενοι στους ΜΚΟ που «κινδύνευαν να γίνουν οι νέες τεχνικές λύσεις στα «προβλήματα» της ανάπτυξης»

(Escobar 1995, Ferguson 1990, Rahnema 1992, αναφέρονται στο Fisher 1997: 445). Έχω υποστηρίξει ότι μια παρεμφερή διαδικασία κινητοποιεί η τεχνολογία διακυβέρνησης των πολιτικών της Ε.Ε. για την έρευνα μέσω των πρότζεκτ και των ειδικών τους.

Θεωρητικά, η οικειοποίηση των «ανοιχτών» και ελεύθερα προσβάσιμων προϊόντων γνώσης των ευρωπαϊκών ερευνητικών πρότζεκτ προβλέπεται. Βέβαια, οι μόνοι φορείς που διαθέτουν τους πόρους για να συνεχίσουν την έρευνα και να παραγάγουν προϊόντα τεχνολογίας, τα οποία κατόπιν θα εκμεταλλευτούν εμπορικά, είναι ουσιαστικά ιδιωτικές εταιρείες. Με άλλα λόγια, παρότι η αρχική έρευνα χρηματοδοτείται από το ευρωπαϊκό «Δημόσιο», η περαιτέρω ανάπτυξη προϊόντων τεχνολογίας γίνεται πιθανή μόνο επειδή τα καινοτόμα προϊόντα είναι οικειοποιήσιμα από εταιρείες και αγοραίως εμπορεύσιμα. Μάλιστα, πολύ συχνά, μεγάλες εταιρείες ορίζουν το αντικείμενο και την κατεύθυνση της έρευνας, είτε συμμετέχουν οι ίδιες σε ερευνητικές κοινοπραξίες είτε όχι. Την ίδια στιγμή, όπως στην περίπτωση των ανοιχτών προϊόντων τεχνολογίας των χάκερς, η οικειοποίηση συνεπάγεται τη δυνατότητα για μετατροπή των ηθικοπολιτικών σημασιών με τις οποίες οι παραγωγοί είχαν αρχικά επενδύσει τα προϊόντα. Εξάλλου, η ίδια η ιδεολογική πλαισίωση των τεχνουργημάτων γνώσης του πρότζεκτ τα καθιστά εξαρχής συμβατά με κυρίαρχες λογικές και, άρα, εύκολα οικειοποιήσιμα.

Οι ερευνητές του εκάστοτε πρότζεκτ μπορούν, βέβαια, να αξιώσουν τα συγγραφικά δικαιώματα της γνώσης αυτής, καταχωρώντας τη σχετική δραστηριότητα και δημοσιεύσεις στα ατομικά βιογραφικά τους, ενώ μπορούν να χρησιμοποιήσουν την εμπειρία τους ως επενδυτικό κεφάλαιο για να συμμετάσχουν σε νέο πρότζεκτ, με νέους συνεργάτες και με συναφές, αλλά (προσδιορισμένο ως) διαφορετικό αντικείμενο λόγω της επιταγής για καινοτομία. Όμως, η σημασιοδότηση και εκμετάλλευση της γνώσης θα έχει φύγει από τα χέρια τους. Άρα, η κριτική που άσκησαν ορισμένοι συντελεστές του LinKommons στο commonswashing, δηλαδή η καταγγελία της πιθανής εννοιολογικής οικειοποίησης των κοινών από εμπορικές εταιρείες, και η μάχη που έδωσαν για την αποτροπή της εισήγαγε «εξω-προτζεκτιακή» λογική και αρχές στο αδιάφορο, αν όχι εχθρικό προς την πολιτική κανονιστικό πλαίσιο του πρότζεκτ. Αυτό που η

καταγγελία παράβλεπε ήταν ότι το ίδιο το LinKommons και το Stalgitsi.gr συνέβαλλαν σε commonswashing, εξαρχής και καταστατικά.

Το αναφερθέν περιστατικό σύγκρουσης και μάχης παραπέμπει στην άποψη του Μισέλ Φουκώ από την ανάλυσή του της γενεαλογίας της ηθικής, ότι «η ηθικοπολιτική επιλογή που έχουμε να κάνουμε κάθε μέρα είναι να προσδιορίσουμε ποιος είναι ο κυριότερος κίνδυνος» (1987: 91). Άρα, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι, σε αντίθεση με ένα μετα-πολιτικό όραμα αρμονίας, μια διαδικασία αποκαλύπτεται ως πολιτική όταν προσδιορίζονται οι κίνδυνοι, υπαρκτοί και караδοκούντες, κατονομάζονται οι πηγές-δρώντα υποκείμενα των καμωμένων «δεινών» (και των κινδύνων για «χειρότερα»), είτε είναι θεσμοί, εταιρείες, άτομα, ή κυρίαρχα συστήματα και λογικές, και ορίζονται ως αντίπαλοι στην προσπάθεια για καταπολέμηση των κινδύνων και ανατροπή, ή έστω καταγγελία, των σχέσεων εξουσίας που τους συντηρούν και ενισχύουν.

Όπως έχουμε δει, στο πλαίσιο του LinKommons δεν αναφερόταν ο κίνδυνος και οι πολιτικές πηγές του, οι φόβοι δεν αναμοχλεύονταν. Η «θετική», μελλοντοστραφής συζήτηση ξεκινούσε από τον τεχνικού-οικονομιστικού τύπου προσδιορισμό ελλείψεων και αναγκών και οδηγούσε σε αντίστοιχες, ορθολογικές, μη πολιτικές λύσεις-δράσεις και υποσχέσεις για την κάλυψή τους. Όταν ένα συνεργαζόμενο μέλος εντόπισε έναν πολιτικό κίνδυνο και αποφάσισε να δώσει μάχη ενάντια στην πηγή του, πολιτικοποίησε και διέρρηξε την, ως τότε αδιαμφισβήτητη, αρμονία του πρότζεκτ, ωστόσο εκτός των θεσμικού πλαισίου και του επίσημου αφηγήματός του.

Παραθέτω, ως ενδεικτική της βαρύτητας των συσχετισμών εξουσίας, μια περίπτωση όπου τα μέλη του LinKommons παραχώρησαν αυτοβούλως και χωρίς προϋποθέσεις τη χρήση προϊόντος της εργασίας τους στο πλαίσιο του πρότζεκτ, συγκεκριμένα, της εφαρμογής «έξυπνης γεωργίας» στους αγρότες χρήστες της. Ειδικά αφού συμ-παράχθηκε από μέλη της κοινοπραξίας (ειδικούς) και του ΚΔ (μη ειδικούς), οι πρώτοι αποφάσισαν να «δωρίσουν» στην κοινότητα του Δικτύου το δικαίωμα μελλοντικής εκμετάλλευσης της εφαρμογής, προτείνοντας την προαιρετική ηθικοπολιτική της επένδυση. Με αυτό τον τρόπο, οι ειδικοί σέβονταν τα δικαιώματα κυριότητας και αυτοδιάθεσης των αγροτών-μελών του ΚΔ ως προς την εφαρμογή

και τα ψηφιακά δεδομένα των τελευταίων και, άρα, ακόμα και απόρριψης των συνεργατικών-συνεταιριστικών αρχών. Αυτό, υποστηρίζω ότι συνέβαινε, όχι μόνο στο πλαίσιο της ενδυνάμωσης των μελών του ΚΔ και αγροτών της περιοχής του Δυτικού Ύμωνα, και όχι μόνο επειδή είχαν συμβάλει στην παραγωγή του (σε μεγάλο βαθμό ανέτοιμου) εργαλείου, αλλά και με δεδομένο ότι βρίσκονταν εκτός της δημόσιας σφαίρας των πρότζεκτ και της σχετικής τεχνοπολιτικής ειδημοσύνης, ανίκανοι να επηρεάσουν τις κεντρικές διαδικασίες σημασιοδότησης των αρχών των κοινοτικών δικτύων και της έννοιας των κοινών γενικότερα.

Οι έννοιες ως πολεμικά τεχνουργήματα: μάχες εξουσίας, μάχες οραμάτων

Μιλώντας για την πολιτική της αλήθειας στις Δυτικές κοινωνίες και για τις μάχες «για την αλήθεια» ή «γύρω από την αλήθεια» που δίνουν οι διανοούμενοι, ο Φουκώ επισημαίνει ότι η αλήθεια συνίσταται ουσιαστικά «στο σύνολο των κανόνων σύμφωνα με τους οποίους χωρίζεται το αληθές από το ψευδές και αποδίδονται ειδικά αποτελέσματα εξουσίας στο αληθές» (1987: 35-36). Ένας από τους κεντρικούς σκοπούς αυτής της διατριβής αφορά ακριβώς την ανάδειξη των τρόπων με τους οποίους τα καθεστώτα διαβίωσης που επικαλούνται τα υποκείμενα αλληλεπιδρούν και συν-διαμορφώνονται μεταξύ τους, με περιβάλλουσες σχέσεις εξουσίας και ετερογενή ηθικά και επιστημολογικά πλέγματα, επιφέροντας αποτελέσματα εξουσίας στη βιωμένη και τη δυνητική πραγματικότητα που αποτελείται από τις διάφορες σχέσεις τους.

Μπορούμε εύλογα να αποδεχτούμε ότι η κάθε κοσμοποιητική πρακτική, ατομική ή συλλογική, διέπεται από τη συναρθρωμένη βίωση και νοηματοδότηση παρελθουσών εμπειριών, φαντασιακών προβολών στο μέλλον και παρουσιών καταστάσεων. Συνεπώς, σχετικά με το πεδίο υπό μελέτη, οφείλουμε να λάβουμε υπόψη ότι οι διαφορετικές νοηματοδοτήσεις, στόχοι και κριτήρια ηθικής αξιολόγησης διέπνεαν και διαπνέονταν από τα διαφορετικά οράματα για το μέλλον του κάθε ενδιαφερόμενου μέρους. Αυτά αφορούσαν τις δυνατότητες διαφόρων συνδυασμών οντοτήτων -ατόμων, ομάδων, φορέων, θεσμών, τεχνολογιών- και πρακτικών,

ώστε να ενεργοποιήσουν διαδικασίες υποκειμενοποίησης και συσχέτισης που μπορούσαν, με τη σειρά τους, να οδηγήσουν σε νέες υποκειμενοποιήσεις και σχέσεις.

Αυτή δεν είναι μια ορθολογικά ορμώμενη διαδικασία, παρότι μπορεί τα δρώντα υποκείμενα να την αντιλαμβάνονται ως τέτοια. Βασική κινητήρια δύναμή της αποτελεί η, συναρμοσμένη με την ελπίδα, πίστη, αφενός στην απροσδιοριστία του κόσμου (Lazzarato 2012: 66-70, Φρομ 1978: 28-29), αφετέρου στην ηθική εγκυρότητα των οραμάτων και την πραγματοποιησιμότητά τους, έστω ως έναν βαθμό. Υπό αυτό το πρίσμα, στο πλαίσιο μιας προσωρινής σύνδεσης υποκειμένων και της δημιουργίας μεταξύ τους συμμαχιών, οι έννοιες, οι νοηματοδοτήσεις και οι πρακτικές χρησιμοποιούνται εργαλειακά και στρατηγικά για την επιδίωξη των επιμέρους στόχων και πολιτικών οραμάτων και για την επίτευξη ενδιάμεσων, δυνητικοποιητικών, ή και «τελικών» πρακτικών αποτελεσμάτων.

Η Wright, αναλύοντας και η ίδια τις διαμάχες για το νόημα κεντρικών όρων και εννοιών, θέτει ερωτήματα που απασχολούν και την παρούσα εργασία, όπως: «Πώς χρησιμοποιούνται και διαμφισβητούνται οι έννοιες αυτές από δρώντα υποκείμενα, τα οποία είναι τοποθετημένα διαφορετικά στο πλαίσιο τοπικών, εθνικών και παγκόσμιων συνδέσμων με άνισες σχέσεις εξουσίας; Πώς πλαισιώνεται η διαμάχη αυτή από άρρητες πρακτικές και κανόνες; Στη ροή των γεγονότων, ποιος έχει την εξουσία να καθορίζει τους ορισμούς;» (2004: 82-83).

Δικτυακοί κόσμοι (χάρη) σε απόκλιση

Οι συγκρούσεις φέρνουν στο προσκήνιο την ανάλυση της Εισαγωγής, σχετικά με τη σημασία και τις παραγωγικές δυνατότητες των εννοιών της κοπής, διαφοροποίησης, αποκοπής, διακοπής, αποσύνδεσης και απόκλισης, ως αναλυτικών εργαλείων για την κατανόηση των τρόπων συσχέτισης μεταξύ οντοτήτων σε δίκτυα (Strathern 1996a, Candea et al. 2015, Stengers 2018, Blaser & de la Cadena 2018).

Διαπιστώνουμε ότι εκδηλώσεις και δημοσιεύσεις όπως αυτές στις οποίες επιτελέστηκε η σύγκρουση που αναφέρθηκε τελευταία, καθώς και η δημόσια σφαίρα, ψηφιακή και μη, που τις περιείχε και της οποίας αποτέλεσαν συστατικά στοιχεία, είναι δυναμικές τοποθεσίες εντοπισμένης συνάρθρωσης ατόμων, κειμένων, τεχνολογίας και υποδομών όπου τα δίκτυα όχι μόνο επεκτείνονται αλλά και κόβονται (Brown et al. 2017: 9). Οι περιστάσεις αυτές παραπέμπουν στις ιδέες της Marilyn Strathern που παρέθεσα στην Εισαγωγή, ότι δεν πρέπει να περιορίζουμε την αντίληψή μας των δικτύων ως ενός απεριόριστου χωροχρονικού πεδίου ενεργών ή δυνητικών συνδέσεων, αλλά «να στρέψουμε την προσοχή μας στις περιστάσεις, εκδηλώσεις, άτομα ή αντικείμενα όπου οι συνδέσεις διακόπτονται και τα δίκτυα κόβονται, προκειμένου να πραγματοποιήσουν συγκεκριμένες μορφές. Η κοπή είναι το επακόλουθο της σύνδεσης, και τα δύο εννοιολογικές και πρακτικές προϋποθέσεις για κάθε σχέση» (Myhre 2013: 2).

Επιπλέον, οφείλουμε να λάβουμε υπόψη ότι, ακόμη και σε έναν κοινό «κόσμο» όπως είναι αυτός που προϋποθέτουν, ενοικούν και διαμορφώνουν τα πρότζεκτ και η τεχνολογική διασύνδεση, η βιωσιμότητα και η καινοτομία, και τον όποιο τα περισσότερα εμπλεκόμενα μέρη μπορεί να αντιλαμβάνονται ως ομοιογενή, η απόκλιση δεν αφορά μόνο διαφορετικούς στόχους, συμφέροντα και τους τρόπους επίτευξής τους. Αντιθέτως, είναι καταστατική των διαφορετικών οντοτήτων, των πρακτικών και των σχέσεών τους, επιτελείται από- και επιτελεί τις ετερογενείς και συχνά ασύμμετρες, διαντιδρώσες κοσμοποιήσεις τους. Έχω ισχυριστεί ότι η αποκλειστική θεώρηση των σχέσεων ως δικτυακών και των υποκειμένων ως ισότιμων κόμβων σε δίκτυο αποσιωπά, από τη μία, τις ανισότητες ισχύος μεταξύ οντοτήτων, και, από την άλλη, τις διαδικασίες μέσω των οποίων οι ετερογενείς, διαπερατές πρακτικές και οντότητες συνεχώς συν-διαμορφώνονται.

Υπό το πρίσμα των παρατηρήσεων αυτού του κεφαλαίου, η υποκειμενικότητα και οι κοσμοποιήσεις των δρώντων υποκειμένων αναδύονται μέσα (και) από τις συγκρούσεις και χάρη σε αυτές, όχι σε πείσμα αυτών. Μπορούμε πλέον να υποστηρίξουμε, ότι παρά το πέπλο ομοιομορφίας που επιβάλλει η συναίνεση και παρά τις κοινές ηθικές αξίες ή στόχους, κάθε

οντότητα αντιπροσωπεύει μια διαρκώς αναδυόμενη βίωση και ποίηση του κόσμου, η οποία προκύπτει μέσα από τη συνάντηση, τη συνύπαρξη και τη διαπραγμάτευση με άλλες βιώσεις και ποιήσεις. Αυτή η θέαση επιβεβαιώνει τη σημασία των δεσμών, φαντασιακών ή μη, που διατηρούν τα υποκείμενα και με οντότητες -φορείς, ανθρώπους, τόπους, ιδέες- εκτός του προσωρινού πρότζεκτ. Όπως παρατηρεί ο Grabher μέσα από ένα πρίσμα οργανωσιακών σπουδών, οι δεσμοί αυτοί αποτελούν ταυτόχρονα ζωτικά συστατικά και πηγές εντάσεων και συγκρούσεων (2002: 208). Συνεπώς, τα πρότζεκτ πρέπει να θεωρούνται περισσότερο ως πολιτικά ζητήματα παρά ως κλειστά συστήματα δραστηριότητας (Blomquist & Packedorf 1998, αναφέρεται ό.π.).

Τόσο μέσα από τις ενέργειες χακαρίσματος όσο και μέσα από τις μάχες για τις έννοιες, βλέπουμε ότι η δραστηριότητα και οι σημασιοδοτήσεις της εκτείνονται πέρα από τις σχέσεις που συνάπτονται στο εκάστοτε πρότζεκτ, καθώς, εκτός από τις επίσημες υποχρεώσεις τους προς την ελεγκτική αρχή, τα υποκείμενα αντλούν από συστήματα αξιολογικής ιεράρχησης και λογοδοτούν επίσης προς οντότητες που υπερβαίνουν τα θεσμικά και χρονικά όρια του εφήμερου πρότζεκτ. Συνολικά, αποκαλύπτονται τα πολλαπλά κριτήρια και αντιφάσεις που μπορεί να κληθεί να συνθέσουν υποκείμενα που πλοηγούνται μεταξύ σφαιρών με διαφορετικές ηθικοπολιτικές προτεραιότητες

Ο Eduardo Viveiros de Castro υποστηρίζει ότι «οι οντολογικές διαφορές είναι πολιτικές γιατί υπαινίσσονται μια κατάσταση πολέμου -όχι έναν πόλεμο λέξεων σύμφωνα με [το ρεύμα] τη[ς] γλωσσολογική[ς] στροφή[ς], αλλά έναν πόλεμο κόσμων [...]» (2015: 9). Έτσι θα μπορούσαμε να δούμε και τις μάχες για τις έννοιες, ως μάχες μεταξύ οντοτήτων και κόσμων οι οποίοι όμως συγκροτούνται αμοιβαία, γεγονός που συνήθως παραβλέπουν αμοιβαία.

Επίλογος

Όλοι είναι πρότζεκτ;

Μια Σλοβένα φίλη, και συνάδελφος μεταφράστρια τότε, μου είχε πει πριν από χρόνια ότι «οι Αμερικανοί είναι πρότζεκτ», εννοώντας ότι, βάσει της εμπειρίας της από Αμερικανούς που είχε γνωρίσει, όλες οι πτυχές της ζωής τους οργανώνονται γύρω από τον ορισμό και την επίτευξη στόχων, οι οποίοι μετατρέπονται σε μετρήσιμα ή έστω απαριθμήσιμα κατορθώματα, σαν σημειώσεις σε λίστα αγορών που συνοψίζει τη ζωή τους: «μέχρι τα τριάντα μου θέλω να έχω κάνει αυτό, εντάξει έκανα εκείνο, τσεκ, μου μένει όμως το άλλο», κ.ο.κ. Αυτού του είδους ο προγραμματισμός και απολογισμός του εαυτού, ο οποίος συνήθως επιστρατεύει κυρίαρχους χρονοτόπους και χρονοτοπία, αφορά τόσο την επαγγελματική διαδρομή των ατόμων όσο και την προσωπική τους ζωή -γάμο, παιδιά, χόμπι, ταξίδια, διάφορες δεξιότητες, διατροφικές συνήθειες και πάει λέγοντας, τα πάντα.

Βάσει της δικής μου εμπειρίας από Αμερικανούς -ελάχιστης διαπροσωπικά, κολοσσιαίας μέσω της κατανάλωσης αμερικανικών πολιτισμικών προϊόντων- συμφώνησα με τη φίλη. Πάντως, ανασκαλεύοντας στις αναφορές που είχα διαθέσιμες στο μυαλό μου για να εξετάσω και να επιβεβαιώσω ή όχι τη δήλωσή της, ανέσυρα δυο-τρεις γνωριμίες που είχα κάνει και όχι τις χιλιάδες χαρακτήρων, φανταστικών και μη, που είχα δει σε διάφορες οθόνες. Τόσο η φίλη μου όσο και εγώ είχαμε φέρει στο μυαλό μας εκπροσώπους της λευκής μεσοαστικής τάξης Αμερικανών, ωστόσο το γεγονός ότι γενικεύσαμε δεν είχε τόση σημασία. Αφενός, γιατί Αμερικανοί είναι, οι ισχυροί, δεν θα στεναχωριόμασταν αν τους αδικούμε. Αφετέρου, γιατί κατά βάθος ξέραμε ότι μιλάμε για έναν σύγχρονο τύπο ύπαρξης και τρόπο διαχείρισης του εαυτού και όχι για όλους τους Αμερικανούς ή μόνο για αυτούς. Πιστεύω ότι αναγνωρίζαμε εμμέσως ότι κι εμείς έτσι ήμασταν: μια Σλοβένα και ένας Έλληνας που συζητούσαν στα αγγλικά και έστελναν βιογραφικά αριστερά και δεξιά, διαχειριζόμενοι με πίστη και αισιοδοξία την επισφάλειά τους. Για αυτό και καταλαβαινόμασταν τόσο καλά με μια μόνο φράση: απλώς εμείς

δεν είμαστε πρότζεκτ στον βαθμό που είναι οι Αμερικανοί. Άντε καλά, όχι όλοι οι Αμερικανοί, ορισμένοι από αυτούς, κάμποσοι μάλλον.

Η ανάμνηση από αυτό το περιστατικό έχει επιστρέψει στο μυαλό μου αρκετές φορές από τότε, καθώς έχω αναλογιστεί κατ' επανάληψη, όχι τόσο την ισχύ της δήλωσης, είναι δεδομένη αυτή, δεν την αμφισβητώ και με κάνει να αισθάνομαι ελαφρώς καλύτερα με τον (Ευρωπαϊό) εαυτό μου, όσο την πιθανή ισχύ της σε εμένα τον ίδιο. Αναγνωρίζω, άλλωστε, την προσωπική τάση μου να αισθάνομαι χρεωμένος και να νιώθω ενοχές για την αδυναμία μου να αποπληρώσω το όποιο χρέος μπορεί να (νιώθω ότι) με βαραίνει.

Μάλιστα, η επαγγελματική ιδιότητα του ανθρωπολόγου μάλλον εντείνει αυτή την αίσθηση, την ηθική της ενοχής. Καθώς οι δεξιότητές μου δεν είναι εύκολα χρηματοποιήσιμες και δεν μπορώ να είμαι «παραγωγικός» με αγοραίους όρους, είμαι ένα πρότζεκτ καταδικασμένο να αποτύχει. Βέβαια, η αγωνία αυτή δεν αποτελεί δική μου ιδιαιτερότητα. Πολλοί ερευνητές υποφέρουν από το «σύνδρομο του απατεώνα» (impostor syndrome), την πεποίθηση δηλαδή ότι δεν αξίζουν την όποια επιτυχία απολαμβάνουν, η οποία συνοδεύεται από τον φόβο ότι αργά ή γρήγορα θα «αποκαλυφθούν». Συζητώντας για αυτές τις ανησυχίες, συνάδελφος ανθρωπολόγος, υποψήφια διδακτόρισσα και εκείνη, μου είπε μεταξύ σοβαρού και αστείου: «αισθάνομαι απατεώνας επειδή είμαι ανθρωπολόγος». Υποθέτω ότι το σύνδρομο του απατεώνα εντείνει η μοναχική διάσταση της έρευνας. Φαντάζομαι ότι θα είναι διαφορετική από τη δική μου η βιωμένη θεώρηση από μια ακαδημαϊκή θεσιακότητα που δεν περιορίζεται στην έρευνα, αλλά κινείται ενσώματα στους χώρους του Πανεπιστημίου και σχετίζεται με τη διδασκαλία. Σε κάθε περίπτωση, γνωρίζω ότι δεν είμαι μόνος στην εργασιακή μοναχικότητά μου, είμαστε πολλές.

Μέσα από την εμπειρία μου από το εθνογραφικό πεδίο και από την παρούσα ανάλυσή του, οδηγήθηκα να αρνηθώ διάφορες μορφές χρέους που με βάραιναν. Αυτή η άρνηση, την οποία νοηματοδότησα ως ένα είδος αντίστασης, με ώθησε, αρχικά, να απορρίψω διάφορες φιλοδοξίες. Καταρχάς, φιλοδοξίες προτζεκτιακού τύπου, δηλαδή την παρούσα εργασία ως βιογραφικό στοιχείο. Αποφάσισα να μην περιμένω τίποτα από αυτήν. Ούτε την αναβίωση

παρελθουσών συνεργασιών ούτε τη δυνητικοποίηση νέων. Ούτε εκτός της ανθρωπολογίας ούτε εντός της. Ένωσα ανακούφιση στην ιδέα ότι η εργασία αυτή δεν είναι μέσο για κάτι άλλο, αλλά τελειώνει εδώ. Για την τακτοποίηση μιας εμπειρίας, για την απελευθέρωση από μια υποχρέωση¹⁶, ως εκεί. Ως τέλος μιας διαδρομής, όχι ως άνοιγμα της δυνατότητας για άλλες.

Φοβήθηκα όμως ότι αυτή η προσέγγιση ακυρώνει την ελπίδα, ότι ρέπω προς ένα είδος μηδενισμού. Συνειδητοποίησα γρήγορα ότι αυταπατώμαι αν πιστεύω ότι δεν ελπίζω σε κάτι, ότι δεν επιδιώκω κάτι. Σίγουρα φιλοδοξώ να σεβαστώ υποκείμενα και συμβάντα, να μην αδικήσω κανέναν, παραδεχόμενος τη μερικότητα της εν-τοπισμένης ματιάς μου. Να πραγματοποιήσω μια «επαρκώς καλή» εθνογραφία. Δεν μπορώ να παραβλέψω, βέβαια, ότι αυτή η ανάληψη ευθύνης δεν αφορά μόνο δεοντολογικές επιταγές ή τη συνεισφορά μου στην πειθαρχία της ανθρωπολογίας (άλλη μία φιλοδοξία και αυτή), αλλά σχετίζεται και με την υπόνοια χρέους. Δεν θέλω να επιτρέψω να μου προσάψει κανείς κάποιο ηθικό ψεγάδι και νιώθω δυνητικά υπόλογος μέχρις αποδείξεως του εναντίου. Μια τέτοια κριτική θα με πονούσε πολύ περισσότερο από οποιαδήποτε κριτική αναφορικά με θεωρητικά ή μεθοδολογικά ζητήματα.

Πάντως, οι περισσότερες από αυτές τις φιλοδοξίες που παραδέχομαι αφορούν τη διεκπεραίωση, το κλείσιμο, όχι την προοπτική ανοίγματος. Όταν διηγήθηκα όλα αυτά σε φίλο μου που είναι διδάκτορας ο ίδιος, μου μίλησε για τον ίλιγγο του διδακτορικού ερευνητή, που λένε στη Γαλλία εννοώντας ότι κανείς αμφιταλαντεύεται απλώς για το αν η διατριβή σηματοδοτεί ένα τέλος, την ολοκλήρωση μιας φάσης, ή αν αντίθετα σηματοδοτεί την έναρξη μιας διαδρομής. Σε κάθε περίπτωση, θεωρώ ότι οι περιορισμένες προοπτικές επαγγελματικής αποκατάστασης ενός ανθρωπολόγου στην Ελλάδα έχουν βαρύνουσα σημασία για το γεγονός ότι μπορώ να φανταστώ το τέλος, αλλά όχι το νέο ξεκίνημα. Η απόρριψη της συνέχειας συνδέεται με τον φόβο μου ότι μόνο μέσω της προτζεκτιακής παρουσίασης και διαχείρισης

¹⁶ Στην επιθυμία αυτή έχουν συντείνει οι όροι της διетуός υποτροφίας που έλαβα από το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών και το συνακόλουθο βάρος για διεκπεραίωση των συμβατικών μου υποχρεώσεων.

του εαυτού μου και της πραγματοποίησης των αντίστοιχων ιδεολογικών συμβιβασμών μπορεί η συνέχεια να σχετίζεται με βιοπορισμό. Ταυτόχρονα, δεν θέλω να ενεργώ βάσει υπολογισμού των οφελών που μπορεί να προκύψουν από τη δραστηριότητά μου. Θέλω να διατηρώ την (ψευδ)αίσθηση ότι δεν είμαι τέτοιο υποκείμενο, έως ότου χρειαστεί να ξαναγίνω.

Οφείλω, βέβαια, να αναφέρω ότι μεταξύ 2019 και 2022 συμμετείχα σε ακόμα ένα ερευνητικό πρότζεκτ, «ανθρωπολογικό» αυτή τη φορά, δηλαδή με ανθρωπολογικό αντικείμενο και ερευνητική ομάδα αμιγώς αποτελούμενη από ανθρωπολόγους, και σε εθνικό ρυθμιστικό πλαίσιο, αν και με συνδυαστική χρηματοδότηση από κρατικά και ευρωπαϊκά κονδύλια. Φαίνεται ότι μέσα από τη συμμετοχή μου σε διαδικασίες ευρωπαϊκών ερευνητικών πρότζεκτ βγήκα πιο «έμπειρος», δηλαδή καλύτερα καταρτισμένος ώστε να μετατρέψω πρωτότυπες ιδέες σε πρότζεκτ, να υποσχεθώ και να «παραδώσω» αποτελέσματα, και, συγχρόνως, με εντονότερη διάθεση να αντισταθώ στην προτζεκτοποίησή μου.

Τελικά αναρωτιέμαι: είναι δυνατή η «άρνηση του χρέους» χωρίς την άρνηση του μέλλοντος, χωρίς την ακύρωση της ελπίδας; Είναι δυνατό να επιλέγει κανείς πώς συσχετίζεται ως εργαζόμενος; Πώς και απέναντι σε ποιους είναι υπεύθυνος, ειδικά όταν εργάζεται σε πρότζεκτ; Να έχει λόγο σχετικά με τις διαδικασίες διαμόρφωσης της ηθικής του και με τους τρόπους εφαρμογής της;

Τι (είδους) ελπίδα υπάρχει;

Στην κατανόησή μου της ελπίδας συνέβαλε η μελέτη του έργου του Hirokazu Miyazaki, ο οποίος επανεξέτασε το έργο του Ernst Bloch πάνω στη φιλοσοφία της ελπίδας και υποστηρίζει ότι η ελπίδα εντοπίζεται και επιτελείται σε πράξεις αναπροσανατολισμού της γνώσης (Miyazaki 2006). Ο Bloch προτείνει την ελπίδα ως μεθοδολογικό πρόβλημα (1986, αναφέρεται στο Miyazaki 2004: 10) παρά ως θέμα προς μελέτη και «χρησιμοποιεί την εμφανή ασυνέπεια μεταξύ του αναδρομικού προσανατολισμού του φιλοσοφικού στοχασμού και του μελλοντικού

προσανατολισμού της ελπίδας ως ώθηση για τον αναπροσανατολισμό της φιλοσοφικής έρευνας προς το μέλλον» (ό.π. 2006). Ο Miyazaki συμφωνεί και υποστηρίζει ότι η ελπίδα είναι πράγματι μια μέθοδος διαμόρφωσης γνώσης, ακαδημαϊκής ή άλλης, συγκεκριμένα μια μέθοδος για τη σύλληψη μιας στιγμής γνώσης στο παρόν (ό.π. 2004).

Βάσει της κατανόησής μου των παρατηρήσεων του Miyazaki, η ελπίδα δεν γεννιέται ή πεθαίνει, δημιουργείται ή εξαλείφεται, αλλά υπάρχει ανά πάσα στιγμή, περισσότερο ή λιγότερο έκδηλη, και συμπλέκεται με ό,τι γνωρίζουμε και αισθανόμαστε για το παρελθόν -προσωπικό και δημόσιο- και με νέα βιώματα, επηρεάζοντας την (ανα)κατεύθυνση της γνώσης μας και των ενεργειών μας, τον τρόπο με τον οποίο εξετάζουμε δυνατότητες και υποστηρίζουμε των οραματισμό συγκεκριμένων εκδοχών του μέλλοντος. Η ελπίδα δεν κατασκευάζει τη γνώση, αλλά επηρεάζει τα υποκείμενα ως προς το τι επιλέγουν να κάνουν με αυτήν. «Η ελπίδα μάς καλεί να δράσουμε: η δράση είναι αδύνατη χωρίς ελπίδα» (Solnit 2008).

Αντλώντας από το έργο των William James, Gilles Deleuze και Walter Benjamin, ο Maurizio Lazzarato επιβεβαιώνει ότι η δράση συνιστά ένα «άλμα στο άγνωστο» και ότι η πίστη, η εμπιστοσύνη και επιθυμία που αυτό το άλμα απαιτεί δεν βασίζονται στη «γνώση», αλλά στην απροσδιοριστία του κόσμου και στις δυνατότητες που ανοίγονται για το μέλλον (2012: 66-70). Προκειμένου να δρούμε χρειαζόμαστε να πιστεύουμε σε ένα «κινούμενο παρόν» γεμάτο πιθανές εναλλακτικές και δυνατότητες επιλογής (ό.π.: 70). Ο Lazzarato υποστηρίζει ότι το χρέος είναι αυτό που υπονομεύει την ανοιχτότητα του μέλλοντος και τα περιθώρια (αντι)δράσης, όπως έχω περιγράψει σε όλη τη διάρκεια της παρούσας εργασίας: «η βασική εξήγηση για την περιέργη αίσθηση ότι ζούμε σε μια κοινωνία χωρίς χρόνο, χωρίς δυνατότητες, χωρίς προβλεπόμενη ρήξη, είναι το χρέος» (ό.π.: 46).

Οι Kirtsoglou και Simpson παραθέτουν διάφορους μελετητές της σύγχρονης συνθήκης σχετικά με το βάρος της χρονοκρατίας στον μελλοντικό χρόνο και την οριοθέτηση της ελπίδας. Παραθέτουν, για παράδειγμα, την Guyer, όταν λέει ότι «το μέλλον δομείται μέσω της επίσημης ημερολογιοποίησης του χρηματοοικονομικού χρέους και οφέλους, της αυτο-ανανέωσης ως

πολίτη, ή επίμονων χρονοδιαγραμμάτων εργασίας» (2007, αναφέρεται στο 2020: 10). «Ο χρόνος που σηματοδοτείται ανηλεώς στις κουλτούρες ελέγχου (Strathern 2000), τις δομές υπο-χρέωσης (indebtedness) (Han 2012), ή σε φιλελεύθερες αντιλήψεις της αυτοδιακυβέρνησης (Lester 2017), αδειάζει μέλλοντα (Dzenovska 2018) και παράγει συναισθήματα νοσταλγίας (Narotzky 2016) και εξάντλησης (Knight 2016) (αναφέρονται ό.π.). Υπό αυτές τις συνθήκες, η ελπίδα δεν θα πρέπει να παρερμηνευθεί ως εκδήλωση δυνητικότητας. Γίνεται μηχανισμός αντιμετώπισης προβλημάτων» (Berlant 2011, Narotzky & Besnier 2014, Bryant & Knight 2019, αναφέρονται ό.π.: 11).

Θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι μέσα την προοπτική της νεοφιλελεύθερης ολοποίησης και του αναπόφευκτου χρέους, η ελπίδα (ως μέθοδος αναπροσανατολισμού της γνώσης) παύει να κινητοποιεί μια δράση ικανή να πραγματοποιήσει συλλογικά οραματιζόμενες δυνητικότητες, και καταλήγει να αφορά την υποχώρηση σε ολοένα και συρρικνούμενες και πληττόμενες σφαίρες ατομικής ασφάλειας εντός της χρονοκρατούμενης (α)βεβαιότητας. Και τα ερευνητικά πρότζεκτ, ισχυρίζομαι, αποτελούν μια υποστηρικτική τεχνολογία αυτής της διαδικασίας.

Έρευνα εκτός πρότζεκτ γίνεται;

Εδώ και τρεις δεκαετίες είναι πλείστες οι φωνές ακαδημαϊκών και συγκεκριμένα ανθρωπολόγων, οι οποίοι καταγγέλλουν τη νεοφιλελευθεροποίηση του Πανεπιστημίου και τις επιπτώσεις της, κυρίως την εργασιακή επισφαλειοποίηση των ερευνητών και τον (αποκλειστικά) αγοραίο προσανατολισμό της παραγόμενης γνώσης. Ο John Gledhill, βασιζόμενος και στις έρευνες των Strathern (1997) και Shore και Wright (2000), αναφέρεται στην υπονόμηση της έρευνας μέσα από μια «νέα μορφή κυβερνητικότητας στη διανοητική ζωή»: «δημιουργούνται ισχυρότατα κίνητρα για να αποδείξουμε πόσο «πρόσφορη» είναι η έρευνά μας με βάση κριτήρια που δεν επιλέγουμε εμείς» (2013: 297). Η Elizabeth Chin επισημαίνει τις σημαντικές επιπτώσεις που μπορεί να έχει, για την ελευθερία της έρευνας και

τα αποτελέσματά της, η μέτρηση της επιτυχίας βάσει της επίτευξης προεπιλεγμένων στόχων και η συρρίκνωση των δυνατοτήτων για έρευνα γύρω από φαινομενικά περιθωριακά θέματα (2017: 487). Όπως έχω συζητήσει εκτενώς, κεντρικά στην (ανα)παραγωγή αυτής της μορφής αγοραίου ορθολογισμού είναι τα πρότζεκτ ως τεχνολογία διακυβέρνησης και μορφή οργάνωσης, στο πλαίσιο της οποίας παράγεται η γνώση, και ο συνοδευτικός μηχανισμός ελέγχου-αξιολόγησης-λογοδοσίας.

Οι Jensen et al. αναρωτιούνται «τι μπορούμε να κάνουμε για να δραπτεύσουμε από την (ορθο)λογική (rationality) της προτζεκτιακής κοινωνίας; Μπορούμε να δραπτεύσουμε; Ή θα έπρεπε να το δούμε ως ευκαιρία; [...] Πώς να διαχειριστούμε το στρες και την αγωνία που είναι εγγενείς σε αυτή τη νέα μορφή ζωής;» (2016: 30). Με τη σειρά μου, θέλω να συζητήσω αν έχει νόημα, οι ανθρωπολόγοι και, γενικότερα, οι εργαζόμενοι στην έρευνα, να αγωνιστούμε για τα πρότζεκτ. Για να είναι διαφορετικοί οι όροι της γνώσης που παράγεται μέσω αυτών, σε συνάρτηση με αιτήματα και διεκδικήσεις για διαφορετικούς όρους εργασίας στην έρευνα σήμερα. Μπορούμε να (επαν)εισαγάγουμε την πολιτική στα πρότζεκτ; Ή έχει περισσότερο νόημα να επιδιώκουμε να είμαστε «εκτός» πρότζεκτ;

Δεδομένης της διαπερατότητάς της, γίνεται να αποσυνδεθούμε από την προτζεκτιακή συνθήκη; Η αναρώτηση αυτή θυμίζει τη συζήτηση περί ψηφιακής απο-σύνδεσης, ως ατομική επιλογή. Τα άτομα που θα αποκηρύξουν τα πρότζεκτ και θα απέχουν από αυτά το πολύ-πολύ να συμπεριληφθούν σε κάποια στατιστική άνεργων ερευνητών, όπως όσοι διαγράφουν τους λογαριασμούς τους σε κοινωνικά δίκτυα συμπεριλαμβάνονται στον αλγόριθμο (Bucher 2020). Η τεχνολογία των πρότζεκτ δεν πρόκειται να εξαλειφθεί σύντομα.

Με άλλα λόγια, ένα είδος μπιϊκοτάζ των ερευνητικών πρότζεκτ δεν θα προσέφερε στεγανοποίηση από τις (πανταχού παρούσες) λογικές και τις συνθήκες που μας απομάκρυναν από αυτά. Αντίστοιχα, όση βάση και λόγο ύπαρξης και αν έχει ένα κίνημα που αντιστέκεται στην καταγιγιστική σύγχρονη «κουλτούρα της ταχύτητας» στο Πανεπιστήμιο και διεκδικεί έναν «αργό» ρυθμό (Berg & Seeber 2016), θα είχε νόημα να το υπηρετούμε ευλαβικά ανεξαρτήτως

πλαisiού και κατάστασης, όταν όλα γύρω μας κινούνται γρήγορα; Με την ίδια λογική, φαίνεται ανούσιο να απορρίπτουμε εκ των προτέρων οποιαδήποτε συσχέτιση είναι «εφήμερη» ή «δικτυακή».

Από την άλλη, αν παραμείνουμε «μέσα» με την πρόθεση να αλλάξουμε τα πρότζεκτ «από μέσα», να τα «χακάρουμε» διοχετεύοντας τους πόρους τους προς «ευγενέστερους» σκοπούς, μήπως διατρέχουμε τον κίνδυνο να «απορροφηθούμε», να συμμορφωθούμε με την οικουμενικοποιητική συναινετική ηθική τους και να αμβλύνουμε τη ριζοσπαστικότητα των ιδεών και των διεκδικήσεών μας; Όπως είδαμε ότι συνέβη στην περίπτωση του ερευνητικού πρότζεκτ LinKommons που διεξήχθη εντός του προγράμματος-πλαisiού SCAP της Ε.Ε.;

Μέσα από την παρούσα εθνογραφία φάνηκε ότι η κανονιστικά οργανωμένη, ονομαστική ανοιχτότητα του πρότζεκτ φαίνεται ανεπαρκής για να προβλέψει τις διαφορετικές κοσμοποιητικές πρακτικές των υποκειμένων, το εύρος και την ποικιλομορφία των προκυπτουσών συσχετίσεων. Ωστόσο, η ευελιξία των αμφίσημων κεντρικών εννοιών του κανονιστικού πλαisiού, σε συνδυασμό με τη θεσμική ισχύ του, φαίνεται ότι διασφαλίζουν, καταρχήν, τη δέσμευση όλων των συμμετεχόντων μερών για διατήρηση των συμβατικών προσχημάτων και, έτσι, την άμβλυνση και απορρόφηση, τελικά, οποιασδήποτε ριζοσπαστικής «παρέκκλισης».

Η ευρύτερη προτζεκτιακή συνθήκη μοιάζει καθολική, αντιπροσωπεύει και τροφοδοτεί το δόγμα του «κόσμου του-ενός-κόσμου». Μέσα από τις διάφορες φωνές που καταλαμβάνει ρωτάει ειρωνικά και με τελεσίδικο τόνο «και πού θα πας;» όποια ή όποιοι απειλήσει να ξεστρατίσει για να δοκιμάσει την τύχη της/του έξω από αυτήν. Παρότι και η ίδια συλλαμβάνεται, διαμορφώνεται και αναπαράγεται μέσα από πρακτικές, ορισμένες εκ των οποίων μπορεί να διέπονται από την ιδέα της ριζικής αλλαγής ή και ανατροπής των καταστατικών στοιχείων της, μένει ήσυχη χάρη στη δύναμη των μηχανισμών ελέγχου και ενσωμάτωσης-οικειοποίησης που διαθέτει.

Μάχη για τα πρότζεκτ μέσα από τις έννοιες: σε ποια πεδία να την δίνουμε;

Για τη συνέχιση της συζήτησης γύρω από το τεχνητό δίλημμα που έθεσα ανάμεσα στη «μάχη για τα πρότζεκτ» και την παραίτηση από αυτά, αντλώ από τη συζήτηση σχετικά με τις «μάχες για τις έννοιες», στην οποία έχουν συμβάλει αρκετοί σύγχρονοι ερευνητές, ανθρωπολόγοι και μη, που έχουν ασχοληθεί με τις πολιτικές της γνώσης, ενώ υπενθυμίζω ότι το ενδιαφέρον μου για το θέμα αυτό και χρήσιμες σχετικές ιδέες προέκυψαν από το ίδιο το ερευνητικό μου πεδίο, όπως περιέγραψα στο κεφάλαιο 10.

Η αναρώτηση είναι πολύ παρεμφερής. Κεντρικές έννοιες, όπως αυτές που πραγματεύεται η παρούσα εργασία -κοινότητα, συμμετοχή, ενδυνάμωση, βιωσιμότητα- τις εγκαταλείπεις και χρησιμοποιείς άλλες επειδή τις έχει οικειοποιηθεί η κυρίαρχη λογική και λόγος, ή μάχεσαι για τις νοηματοδοτήσεις τους και για τη σημασιοδότηση σχετικών πρακτικών και τρόπων συσχέτισης; Επιλέγω να συνδέσω τις δύο συζητήσεις, καθώς θεωρώ ότι η ανάλυση σχετικά με μια ενδεχόμενη «μάχη για τα πρότζεκτ» αφορά σε μεγάλο βαθμό τον λόγο που τα συνιστά, τις κεντρικές έννοιες και κατηγορίες βάσει των οποίων τα πρότζεκτ πλαισιώνονται, χρηματοδοτούνται, κατευθύνονται, διαμορφώνουν υποκειμενικότητες και σχέσεις. Αφορά, ουσιαστικά, το είδος γνώσης που παράγεται μέσω (των κειμενικών τεχνουργημάτων) των πρότζεκτ, την ηθική και την πολιτική που τα διαπνέει και που υποδηλώνουν.

Με άλλα λόγια, απορρίπτεις τα πρότζεκτ και τη χρήση εννοιών που χρησιμοποιούνται από τις πολιτικές που ορίζουν το πλαίσιο τους; Αν, από την άλλη, παίρνεις μέρος σε πρότζεκτ, επιχειρείς να επαναριζοσπαστικοποιήσεις έννοιες-καραμέλες, ή προσπαθείς να εισαγάγεις «νέες», πολιτικά ριζοσπαστικές έννοιες, διακινδυνεύοντας να τους παραδώσεις προς «εξομάλυνση» και αφομοίωση (Cornwall 2010: 12);

Τη συζήτηση αυτή έκαναν οι συγγραφείς του τόμου «Deconstructing development discourse. Buzzwords and Fuzzwords», εξετάζοντας τρόπους διάρρηξης των συσχετισμών ισχύος και των ιεραρχιών της γνώσης που διέπουν το πεδίο της διεθνούς ανάπτυξης. «Κάποιοι από αυτούς θα υποστήριζαν ότι υπάρχουν λέξεις που «δεν σώζονται», ενώ άλλοι θα ισχυρίζονταν

ότι είναι αναγκαίο να ανακτηθούν ορισμένοι από τους συσχετισμούς τους οποίους εξέφραζαν κάποτε όροι που είναι υπερβολικά πολύτιμοι για να χαθούν, και να χρησιμοποιηθούν έτσι ώστε να δοθεί νέο σφρίγος και σκοπός σε λέξεις-καραμέλες που έχουν γίνει κοινότοπες» (ό.π.). Ο Leal, για παράδειγμα, καλεί σε ανάκτηση των αρχικών φιλοσοφικών και ιδεολογικών σημασιών της «συμμετοχής», προκειμένου να εξυπηρετηθούν αντι-ηγεμονικές διαδικασίες αντίστασης και μετασχηματισμού από-τα-κάτω (ό.π.: 89).

Η πιο διάσημη περίπτωση έννοιας από τη χρήση της οποίας έχει απομακρυνθεί η ανθρωπολογία είναι η «κουλτούρα», στον απόηχο της σταδιακής οικειοποίησης της από νεοφιλελεύθερες πολιτικές και της επικράτησης της νοηματοδότησής της ως κάτι που οι άνθρωποι μπορούν να κατέχουν (Gershon 2011: 545). Όμως, απαρνούμενοι τη χρήση της, οι ανθρωπολόγοι έχουν παραδώσει την εννοιολόγησή της σε κυρίαρχες λογικές που εργαλειοποιούν την κουλτούρα, σημασιοδοτώντας την ως σύνολο μη μεταβαλλόμενων γνωρισμάτων, παρά ως διαδικασία.

Η Susan Wright υποστηρίζει τη σύλληψη της «κουλτούρας» ως πολιτικής διαδικασίας πάλης για τη δύναμη του προσδιορισμού κεντρικών εννοιών, συμπεριλαμβανομένης και της ίδιας της «κουλτούρας» (2004: 105). Τονίζει επίσης ότι, ως διαδικασία, δεν έχει ποτέ οριστική έκβαση, αλλά κάθε όρος και έννοια παραμένει ανοιχτή για σημασιολογική αμφισβήτηση, διαπραγμάτευση και μεταβολή, όσο εμπεδωμένη ή ηγεμονική κι αν είναι η ιδεολογία που την φυσικοποιεί και φυσικοποιείται από αυτή (ό.π.: 85-86). Η επισήμανση αυτή αντηχεί τις θέσεις του Φουκώ, ο οποίος, «στην εργασία του για την «κυβερνολογική», θυμίζει ότι ακόμα και οι ισχυρότεροι αφέντες σημασιών δεν μπορούν ποτέ να διασφαλίσουν εντελώς την αιχμαλώτιση της γλώσσας για τους σκοπούς τους» (Cornwall ό.π.: 13). Η δυνατότητα για αντίσταση και υπέρβαση έγκειται στη «στρατηγική αντιστρεψιμότητα» του λόγου (Φουκώ 1991, αναφέρεται ό.π.).

Οι ανθρωπολόγοι Shore και Wright υποστηρίζουν την προσπάθεια επαναδιεκδίκησης όρων-κλειδιά προκειμένου να «καταλήξουν να αντανακλούν τις δικές μας σημασίες, παρά αυτές των

λογιστών και των μανάτζερ. Αν η πρώτη εργασία είναι να αμφισβητήσουμε και να αποκαλύψουμε τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούνται κεντρικές οργανωτικές έννοιες (δηλαδή να ενθαρρύνουμε μια στάση κριτικού σκεπτικισμού), η δεύτερη εργασία είναι να ανακτήσουμε αυτές τις έννοιες επισημαίνοντας τι θα έπρεπε να σημαίνουν» (2000: 80).

Η, επίσης ανθρωπολόγος, Andrea Cornwall υποστηρίζει μια διαδικασία «επικοδομητικής αποδόμησης» (constructive deconstruction), για την αποκάλυψη των ιδεολογικών διαφορών που οι λέξεις-καραμέλες αποκρύπτουν και για το άνοιγμα, έτσι, των δυνατοτήτων για αναζωογόνηση των συζητήσεων που συνόδευαν κάποτε τη χρήση όρων που σήμερα χρησιμοποιούνται κοινότοπα, για κάθε σκοπό (ό.π.: 14). Η Cornwall επικαλείται επίσης την έννοια των «αλυσίδων ισοδυναμίας» (chains of equivalence) του Ernesto Laclau (1997), προτείνοντας να σκεφτόμαστε και να ενσωματώνουμε τις λέξεις σε σχηματισμούς, παρά να τις χρησιμοποιούμε ως μεμονωμένες, καθώς έτσι «ανοίγονται περαιτέρω στρατηγικές για την ανάκτηση «χαμένων» λέξεων, αλλά και για τη διάσωση ορισμένων από τις σημασίες που δεν είχαν ποτέ «βυθιστεί» εντελώς» (ό.π.: 15). Ειδικότερα, προτείνει «μια πολιτική σύνδεσης με παύλα (hyphenation) που δίνει συγκεκριμένες σημασίες σε λέξεις με πολλαπλά αναφερόμενα και μπορεί να χρησιμεύσει ως μέσο αντίστασης στην αποσύνδεση και τον ανασυνδυασμό, δίνοντας νέα πνοή σε κουρασμένες λέξεις-καραμέλες» (ό.π.).

Συγχρόνως, πολλοί ανθρωπολόγοι επισημαίνουν την ανάγκη για διεξαγωγή κριτικής εθνογραφίας. Ο David Mosse υποστηρίζει, σχετικά με τη συμμετοχή ανθρωπολόγων σε αναπτυξιακά πρότζεκτ, ότι «προκειμένου να συλλάβουν τις κοινωνικές και πολιτικές διαδικασίες μέσω των οποίων οι πολιτικές της βοήθειας διαμορφώνονται και μετατρέπονται σε πρακτική, και οι οποίες έχουν μείζονα επίδραση στα αποτελέσματα, οι ανθρωπολόγοι πρέπει να διαπραγματεύονται χώρο ώστε η εμπλοκή τους να είναι πιο εθνογραφική και να αντιστέκονται στη θεσμική πίεση να συμμορφωθούν σε κυρίαρχα, καθοδηγούμενα από τις πολιτικές, ή βασισμένα στα οικονομικά, συστήματα γνώσης» (2006: 941). Ο Andrew Kipnis επισημαίνει ότι «η εθνογραφία προσφέρει μια μοναδική προοπτική, από την οποία μπορεί να

καταγραφούν οι διαστρεβλωτικές συνέπειες της πρόσδωσης αριθμητικής αξίας σε αυτό που δεν είναι τόσο εύκολα και καταλλήλως ποσοτικοποιήσιμο» (2008: 286).

Προκύπτει, κατά τη γνώμη μου, το παράλληλο πολιτικό ερώτημα: πώς αποφασίζουμε οι ανθρωπολόγοι πότε να αγωνιζόμαστε για να ακουστεί η φωνή μας σε «αλλότρια» πεδία διαλόγου, όπου είμαστε συνήθως αδύναμοι, πότε να παραμένουμε σε «δικούς μας» χώρους και πότε να προσπαθούμε να δημιουργήσουμε νέους χώρους; Για παράδειγμα, ο Pedro Alejandro Leal σημειώνει, σχετικά με την επανοικειοποίηση της έννοιας της συμμετοχής από τα κοινωνικά κινήματα, ότι καθώς «ευρύτεροι ριζοσπαστικοί πολιτικοί στόχοι είναι απίθανο να βρεθούν στην ημερήσια διάταξη της αναπτυξιακής βιομηχανίας, η εκ νέου πολιτικοποίηση της συμμετοχής πρέπει να λάβει χώρα εκτός της θεσμικής αναπτυξιακής ημερήσιας διάταξης και εντός του κοινωνικού, πολιτικού και πολιτισμικού συγκείμενου των αγώνων από-τα-κάτω» (ό.π.: 96). Οδηγούμαι να σκεφτώ, αναφορικά με την ανθρωπολογία, ότι η ιδέα της μάχης για την επανοικειοποίηση «χαμένων» εννοιών παραπέμπει περισσότερο, αν και όχι αποκλειστικά, σε μια εξω-ακαδημαϊκή δράση, ενώ η πρόταση για υιοθέτηση νέων εννοιών-λέξεων υποδηλώνει την ανάγκη για διαβούλευση «μεταξύ μας» πρώτα, σχετικά με τη διάνοιξη νέων χώρων σκέψης και (πολιτικής) δράσης εντός της πειθαρχίας.

Οι Liana Chua και Nayanika Mathur, στη διερεύνησή τους γύρω από το «ποιοι είμαστε «εμείς»», οι ανθρωπολόγοι σήμερα, και πώς φανταζόμαστε τις ταυτότητες και τις πρακτικές μας, συμπεραίνουν ότι «[...] χρειάζεται να ταρακουνήσουμε και να μετασηματίσουμε [υφιστάμενους] χώρους, μερικώς αποκαλύπτοντας τους τρόπους με τους οποίους πλαισιώνουν, επαινούν, συμπεριλαμβάνουν ή αποκλείουν διαφορετικά είδη φωνών, και μερικώς φτάνοντας πέρα από αυτούς τους χώρους, ούτως ώστε να εισέλθουμε, συνδεθούμε με- και συν-δημιουργήσουμε άλλους χώρους σκέψης, πρακτικής και δυνατότητας» (2018: 28).

Επίσης σχετική θεωρώ τη συζήτηση στην οποία είναι κεντρικό το ερώτημα αν η εφαρμοσμένη έρευνα συνιστά «ξεπούλημα». Δεν μοιάζει ηθικά και πολιτικά άρτια θέση να απορρίπτουμε συλλήβδην οποιαδήποτε εφαρμοσμένη εκδοχή της ανθρωπολογικής έρευνας, κρυβόμενοι

πίσω από μια «ερευνητική ουδετερότητα», έναν «φιλελεύθερο σχετικισμό» (Gledhill ό.π.: 309, 329). Ο Gledhill χαρακτηρίζει αυτή την αποστασιοποιημένη στάση φαρισαϊκή και παρατηρεί ότι ευκολότερα την υποστηρίζουν πανεπιστημιακοί με εξασφαλισμένες θέσεις εργασίας (ό.π.: 306, 309). Σε κάθε περίπτωση, σήμερα, η αναλογία μεταξύ επισφαλών και μη επισφαλών ακαδημαϊκών, και δη ανθρωπολόγων, μεγαλώνει ολοένα υπέρ των πρώτων, ανεξάρτητα από τον βαθμό ηθικής ή/και έμπρακτης στήριξης των δεύτερων προς τους πρώτους. Το θέμα είναι μάλλον για τι είδους εφαρμοσμένη έρευνα μιλάμε σε κάθε ξεχωριστή περίπτωση και για τι είδους παραγόμενη γνώση, σε ποιο συγκεκριμένο και συνθήκες και με ποια πρακτικά και πολιτικά αποτελέσματα.

Ως προς τις έννοιες, καταλήγω ότι δεν χρειάζεται να επιλέγουμε μεταξύ της μάχης για τη ανασηματοδότηση παλιών και της χρήσης και δημιουργίας νέων. Αν επιμένουμε σε μια αναζήτηση για ιδεολογική και επιστημολογική «καθαρότητα», αποφεύγοντας τις μάχες και παραιτούμενοι από έννοιες που χρησιμοποιούνται ευρέως με τρόπο που ενισχύει τη φυσικοποίηση κοινότοπων σημασιών, κινδυνεύουμε να απωθούμαστε συνεχώς στο περιθώριο του δημόσιου (δια)λόγου, να διαμορφώνουμε ιδιώματα για λίγους και να παραχωρούμε, έτσι, τη δύναμη προσδιορισμού και λήψης αποφάσεων «αλλού». Επιβεβαιώνοντας, έτσι, την παρατήρηση του Gledhill, ότι οι θεσμικές συνθήκες υπό από τις οποίες παράγεται η ανθρωπολογική γνώση περιορίζουν σημαντικά τον πολιτικό αντίκτυπο της ανθρωπολογίας (ό.π.: 328). Από την άλλη, οφείλουμε να επινοούμε και να υιοθετούμε γλώσσα για νέες καταστάσεις και συνθήκες. Συνεπώς, μπορούμε και μάλλον οφείλουμε να κάνουμε και τα δύο, συζητώντας γύρω από τους τρόπους με τους οποίους συνδέονται μεταξύ τους και συν-διαμορφώνονται. Η Marilyn Strathern τονίζει, άλλωστε, τον ρόλο της ανθρωπολογίας να παράγει γνώση γύρω από τις σχέσεις ως «μακροπρόθεσμη στρατηγική για μια πειθαρχία που κατέχει μια ορισμένη θέση ανάμεσα στις «επιστήμες»» (2006, αναφέρεται στο Lebnar 2017: 21). Σε κάθε περίπτωση, αν θέλουμε να εφαρμόσουμε τις επιστημολογικές αρχές της ανθρωπολογίας στην πολιτική μας, θα υπερασπιζόμασταν τη μόνιμη ανοιχτότητα ως προς τις

σημασιοδοτήσεις, τη δημιουργία και προστασία πεδίων διαλόγου, και όχι την «τελική επικράτηση» συγκεκριμένων σημασιοδοτήσεων.

Όσον αφορά τα πρότζεκτ, το ερώτημα μοιάζει τελικά να είναι *τι είδους* πρότζεκτ θέλουμε, *ποιους όρους* εργασίας και παραγωγής γνώσης διεκδικούμε. Στον Πρόλογο και την Εισαγωγή είχα δηλώσει ότι κεντρικό ερώτημα της εργασίας αυτής είναι τι άνθρωποι είμαστε και γινόμαστε μέσα από τα πρότζεκτ. Εδώ υποστηρίζω, και μέσα από το πρίσμα της (άσβεστης) ελπίδας, ότι, τόσο για λόγους αναλυτικής αρτιότητας όσο και για την διαμόρφωση και επιδίωξη πολιτικών στόχων, το ερώτημα οφείλει να συμπεριλαμβάνει τι άνθρωποι *θέλουμε* να είμαστε και να γινόμαστε. Άρα, τι είδους σχέσεις θέλουμε να συνάπτουμε, σε τι συνθήκες να εργαζόμαστε και τι γνώση να παράγουμε. Και οι λέξεις -παλιές ή νέες- που χρησιμοποιούμε για τις κοσμοποιητικές πρακτικές μας οφείλουν να αντανakλούν αυτές τις επιθυμίες, ενώ διατηρούμε την επίγνωση ότι, όσο κι αν μας αφορούν, οι λέξεις δεν είναι «δικές μας»· όχι μόνο δικές μας έστω, και όχι για πολύ.

Ο Μισέλ Φουκώ έλεγε ότι «η αντίσταση συνυπάρχει με την εξουσία και είναι εντελώς σύγχρονη της, [...] από τη στιγμή που υπάρχει μια σχέση εξουσίας, υπάρχει μια δυνατότητα αντίστασης» (1987: 84-85). Αυτό που φοβάται ο Lazzarato είναι ότι έχουν λιγοστέψει τα περιθώρια αντίστασης, επειδή το πεδίο όπου οι σχέσεις εξουσίας εγγράφονται και επιτελούνται έχει γίνει ολοένα και βαθύτερα ο χρεωμένος, αυτο-ελεγχόμενος εαυτός. Μάλιστα, αν δεχτούμε ότι ο εαυτός-σώμα υπόκειται σε ολοποιητικές σχέσεις εξουσίας σε διαρκή βάση και σε όλες τις σφαίρες δραστηριοποίησής του, ελαχιστοποιούνται οι καταστάσεις και οι σχέσεις όπου δεν είναι επιχειρηματικός, αξιολογούμενος, «επιτυχημένος» ή υπεύθυνος για την ανεπάρκειά του· πρότζεκτ ο ίδιος.

Συνεπώς, παράλληλα με προσπάθειες για διατήρηση ή δημιουργία «αλλιώτικων» χώρων/χρόνων (προεικονιστικής) συσχέτισης και συζήτησης, οι οποίες καθιστούν δυνατή και ενισχύουν την πίστη των συμμετεχόντων στην περαιτέρω προστασία και διεύρυνση τέτοιων

πεδίων δράσης και μορφών συνύπαρξης, υποστηρίζω ότι η όποια αντίσταση θα πρέπει να λάβει χώρα και εντός πεδίων που μοιάζουν «χαμένες υποθέσεις».

Μια διαδικασία απο-προτζεκτοποίησης, κατά τη γνώμη μου, δεν θα σήμαινε την εκρίζωση της τεχνολογίας και της έννοιας των πρότζεκτ ή την αποχή από αυτά, αλλά την εισαγωγή της πολιτικής στα πρότζεκτ. Αυτό θα σήμαινε, αφενός, την αποδόμηση και απο-νομιμοποίηση των εννοιών, πρακτικών και λογικών που διέπουν τα πρότζεκτ, οι οποίες αναπαράγουν ιεραρχικούς συσχετισμούς ισχύος με βάση την ειδημοσύνη και παράγουν (υπο)χρεωμένες και ελλειμματικές υποκειμενικότητες, και, αφετέρου, την ανάδειξη δυνατοτήτων για ύπαρξη «αλλιώτικων» (σχέσεων σε) πρότζεκτ, και, με αυτόν τον τρόπο, για ζωή-εργασία-έρευνα και εκτός πρότζεκτ.

Ο Viveiros de Castro αποδίδει την επιμονή στην οντολογική σημασία των εθνογραφικών μας περιγραφών στο γεγονός ότι «οι οντολογικές διαφορές είναι πολιτικές επειδή υποδηλώνουν, όχι έναν πόλεμο λέξεων [...], αλλά έναν συνεχιζόμενο πόλεμο μεταξύ κόσμων, σε ένα πλαίσιο όπου ο κόσμος («όπως τον ξέρουμε») επιβάλλεται με αναρίθμητους τρόπους στους κόσμους άλλων ανθρώπων (όπως εκείνοι τους ξέρουν)» (2015: 9). Με άλλα λόγια, οι μάχες (μας) για τις έννοιες θα εντάσσονταν στο πλαίσιο ενός γενικότερου πολέμου για την απροσδιοριστία και τη δυνητικότητα της ύπαρξης, για την υπεράσπιση της δυνατότητας για νέους, πολλαπλούς κόσμους (όπως κανείς δεν τους ξέρει ακόμα). Όπως επιμένουμε να τους φανταζόμαστε.

Απο-προτζεκτοποίηση: για την απο-χρέωση και την απο-επισφαλειοποίηση

Προτείνω, στη συνέχεια, ορισμένες πρακτικές ως (πολιτικές) στρατηγικές και τακτικές, στην κατεύθυνση της απο-προτζεκτοποίησης της έρευνας και της απο-χρέωσης των υποκειμενικοτήτων που εργάζονται σε αυτήν. Οι ιδέες αυτές, τις οποίες έχω οδηγηθεί να υπερασπίζομαι, έχουν διαμορφωθεί κατά κύριο λόγο μέσα από την παρούσα εθνογραφία και από αναλύσεις όπως αυτές που παραθέτω στο παρόν κεφάλαιο, αλλά και από προσωπικά

μου βιώματα. Διαπνέονται από τις αγωνίες μου, όπως έχουν συν-διαμορφωθεί με τις αγωνίες συναδέλφων, σύγχρονων υποκειμένων, επισφαλών και επίδοξων εργαζομένων στην έρευνα ως επί το πλείστον, όπως εκφράζονται συλλογικά ή ατομικά, δημόσια ή ιδιωτικά. Διέπονται από την επιθυμία η ελπίδα να συνοδεύεται από πίστη στη δυναμικότητα, να (ανα)κατευθύνει τη γνώση προς την κινητοποίηση οραματικής δράσης.

Σε αυτό το σημείο θέλω να διευκρινίσω ότι, παρότι χρησιμοποιώ το α' πρόσωπο πληθυντικού μιλώντας για προβλήματα, αγωνίες, αγώνες και οράματα των ανθρωπολόγων, δεν ισχυρίζομαι ότι διαθέτω κάποιο είδος πλεονεκτικής σύνδεσης που καθιστά τη «φωνή» μου κατάλληλη ώστε να εκπροσωπήσει οποιοδήποτε σύνολο, ενώ αναγνωρίζω την ετερογένεια - ταξική, έμφυλη, φυλετική, κ.ά.- και τη διαφορετική θεσιακότητα των ανθρωπολόγων ερευνητών σε επισφάλεια, αλλά και των εργαζομένων στην έρευνα εν γένει. Συμμετέχω σε μια συζήτηση που λαμβάνει ήδη χώρα. Και γνωρίζω ότι οι προτάσεις που κάνω ειδικά για τη σχέση «μας» με τα πρότζεκτ μπορεί, είτε να μην αφορούν πολλά υποκείμενα και την εργασία τους, είτε να μην έχουν εφαρμογή ή να εφαρμόζονται δύσκολα σε πολλά πλαίσια· ή, αν και όπως εφαρμοστούν, αυτό να γίνει σε πολλές, μοναδικές σε κάθε περίπτωση, παραλλαγές.

Κυρίως, θεωρώ σημαντικό να διενεργείται κριτικός αναστοχασμός σχετικά με τις συνθήκες παραγωγής της γνώσης σε πρότζεκτ, όχι σε μεταγενέστερες φάσεις και σε διαφορετικούς χώρους συζήτησης, αλλά στο πλαίσιο των ίδιων των πρότζεκτ και στα τεχνουργήματα γνώσης τους. Να εφαρμοστεί, δηλαδή, η πρόταση της Haraway για τον αναστοχασμό αναφορικά με τις εν-τοπισμένες γνώσεις, ο οποίος αφορά «την ορατοποίηση και την ανοιχτότητα σε κριτική διερεύνηση όλων των ισχυρισμών γνώσης και θέσεων υποκειμένων» (1988, αναφέρεται στο Asdal et al. 2007: 33-34). Μέσω τεχνουργημάτων που απευθύνονται τόσο στις ίδιες τις ρυθμιστικές αρχές της έρευνας, όσο και σε κοινά πέραν του ακαδημαϊκού χώρου, μπορούν να καταστούν ορατές οι ιδεολογικές παραδοχές των πολιτικών-πλαισίων και οι συσχετισμοί εξουσίας που τις τροφοδοτούν και συντηρούνται από αυτές. Με άλλα λόγια, υποστηρίζω ότι η πολιτική της διαδικασίας παραγωγής της γνώσης οφείλει να έχει κεντρική θέση στην έρευνα και να αποτυπώνεται στα προϊόντα γνώσης των πρότζεκτ, κειμενικά ή μη. Αυτή η πρόταση

αντηχεί, ουσιαστικά, τη θέση του Said ότι «κάθε ουμανιστική έρευνα πρέπει να διατυπώνει τη φύση της σχέσης μεταξύ γνώσης και πολιτικής μέσα στα ειδικά πλαίσια της μελέτης, του θεματικού της υλικού και των ιστορικών συνθηκών της» (1996: 27).

Συνδέοντας τα επιχειρήματα που παραθέτω εδώ με το εθνογραφικό μου πεδίο, προτείνω στην ουσία να λιγοστέψουν «τα ανείπωτα». Όπως δεν υπάρχουν άβαρα για τον κριτικό αναστοχασμό, έτσι δεν πρέπει να υπάρχουν «απαγορευμένες περιοχές» για τη λογοθετική έκφρασή του. Και αν υπάρχουν, τουλάχιστον *αυτό* οφείλει να λέγεται, στο πλαίσιο μιας αγωνιστικής πολιτικής της γνώσης. Καθιστώντας την αποκάλυψη των όρων παραγωγής της ίδιας της γνώσης ως καταστατικό, απαραίτητο στοιχείο κάθε έρευνας, συμπεριλαμβάνοντας τον κριτικό αναστοχασμό γύρω από τους όρους και τη μορφή της εκάστοτε συσχέτισης, ακόμα και όταν είναι «για μια φορά», θα μπορούσαμε να αναδείξουμε τις συνέπειες για την παραγόμενη γνώση και την υποκειμενικότητα των ερευνητών του γεγονότος ότι ο ηθικοπολιτικός προσανατολισμός των πρότζεκτ είναι εν πολλοίς προκαθορισμένος. Ουσιαστικά, θα πολιτικοποιούσαμε τα τεχνουργήματα που παράγουμε στα πλαίσια και τις μορφές εντός των οποίων τα παράγουμε, και θα ανοίγαμε χώρο για συζήτηση γύρω από τις πολιτικές-πλαίσια και τις ηθικοπολιτικές επιλογές που τις διαπνέουν, διεκδικώντας τη συμμετοχή μας στη διαμόρφωση των όρων της έρευνας, της προτζεκτιακής συσχέτισης και της υποκειμενοποίησής μας. Θα διευρύνουμε, έτσι, τη συζήτηση γύρω από την ηθική και τη δεοντολογία της έρευνας, πέραν της μεθοδολογίας και της ευθύνης απέναντι στα εθνογραφικά υποκείμενα.

Μια τέτοια στρατηγική θα ερχόταν ευθέως αντιμέτωπη με τον μηχανισμό ελέγχου και λογοδοσίας, (συ)ζητώντας την ανάληψη του ελέγχου της αξιολόγησης και χρηματοδότησης της έρευνας από τους ίδιους τους ακαδημαϊκούς θεσμούς. Ο Kipnis προτείνει ότι «ίσως, οι εθνογραφικές κριτικές του επιστημονισμού του ελέγχου (audit scientism) μπορούν να υποδείξουν έναν μετα-ελεγκτικό (postaudit) κόσμο» (2008: 286). Η περιγραφόμενη στρατηγική εγγράφεται στη διεκδίκηση της ανεξαρτησίας της έρευνας από την αγορά, «[...] υπέρ της σθεναρής υπεράσπισης της πανεπιστημιακής αυτονομίας και της δυνατότητας των

πανεπιστημιακών θεσμών να διαμορφώνουν οι ίδιοι τα ερευνητικά προγράμματα» (Gledhill ό.π.: 297). Ταυτόχρονα, θα πρέπει να είμαστε προετοιμασμένες για παρεμφερείς μάχες «εντός των τειχών», διεκδικώντας τη συμπερίληψη των κατεστημένων θεσμικών ιεραρχιών στη διαρκή διαπραγμάτευση γύρω από τους όρους παραγωγής της γνώσης.

Επιπλέον, η προσέγγιση υπό συζήτηση θα απέρριπτε την εξατομικευμένη ευθύνη των ερευνητών για την εργασιακή διαδρομή τους και για τη γνώση που παράγουν, δίνοντας έμφαση σε δομικά αίτια, λογικές και μηχανισμούς. Θα αντιστεκόταν σε μια ηθική του χρέους και της ενοχής (χωρίς αυτό να σημαίνει εκπτώσεις στον κριτικό αναστοχασμό αναφορικά με την ευθύνη μας ως παραγωγών γνώσης) αλλά και στην εμπορευματοποίηση των δεξιοτήτων μας και στον μεταξύ μας ανταγωνισμό με κυρίαρχους όρους. Θα αναδείκνυε ότι αν είναι χρεωμένα τα υποκείμενα που την παράγουν, θα είναι και η γνώση υπονομευμένη. Θα διερευνούσε τους τρόπους με τους οποίους η επισφάλεια των όρων εργασίας και διαβίωσης των ερευνητών συνδέεται με την παραγωγή «επισφαλούς γνώσης» (Keltly 2018: 12), αποκομμένης από τις κοινωνικές συνθήκες εντός των οποίων έχει παραχθεί, πολιτικά ανενεργής, πρόχειρης, ανούσιας. Η απο-χρέωση και απο-επισφαλαιοποίηση -υποκειμένων και γνώσης- περνάει μέσα από την μάχη για απο-νεοφιλελευθεροποίηση των όρων παραγωγής της γνώσης, η οποία προϋποθέτει, κατά τη γνώμη μου, μια διαδικασία απο-προτζεκτοποίησης.

Στο πλαίσιο αυτό, θα μπορούσαμε να μιλήσουμε επίσης για μια προσπάθεια απο-προϊοντοποίησης της γνώσης. Με την ίδια λογική που περιέγραψα ότι θα διέπνεε μια διαδικασία απο-προτζεκτοποίησης, η απο-προϊοντοποίηση δεν θα σήμαινε ότι τα τεχνουργήματα γνώσης δεν είναι προϊόντα ή ότι πρέπει να απαρνηθούμε την έννοια -εξάλλου, ακόμα και αν υιοθετούσαμε καθολικά άλλη έννοια, π.χ. τεχνουργήματα, ποιος εγγυάται ότι αυτή θα ήταν απρόσβλητη σε πιθανή οικειοποίηση; Κατά βάση, η απο-προϊοντοποίηση θα στόχευε στην αποδόμηση, αφενός, της αμιγώς τεχνικά και οικονομιστικά καθορισμένης προβληματοποίησης που προσδιορίζει τα προϊόντα γνώσης ως λύσεις ή εργαλεία σε δεδομένα προβλήματα, και, αφετέρου, της εννοιολόγησης τους ως τεχνουργημάτων που

παίρνουν αξία μέσα από την εμπορευματοποίηση και την χρηματοποίησή τους. Θα διεκδικούσε, έτσι, τον (ανα)προσδιορισμό των τρόπων αξιολόγησης της γνώσης, μέσω της -εθνογραφικά εδραζόμενης- προώθησης ηθικοπολιτικών κριτηρίων και συστημάτων αξιολόγησης διαφορετικών από τα αγοραία. Αντίστοιχα, μπορούμε να αντιμετωπίσουμε κριτικά έννοιες όπως «η οικονομία της γνώσης», που διαπνέονται από κυρίαρχες, οικονομιστικές σημασιοδοτήσεις, περιγράφουν «τα πράγματα όπως είναι» και δεν συμπεριλαμβάνουν μια θεώρηση των πραγμάτων όπως *θα θέλαμε να είναι*.

Τα τελευταία χρόνια έχουν πληθύνει οι συζητήσεις γύρω από την αντίσταση στην επισφαλειοποίηση των ερευνητών, και έχουν αναδυθεί πρωτοβουλίες όπως αυτή της διεθνούς συλλογικότητας PrecAnthro, μεταξύ άλλων, η οποία ξεκίνησε το 2016 και δηλώνει ότι «στοχεύει να αντιμετωπίσει την (εργασιακή) επισφάλεια με μια ελπίδα για ριζοσπαστικές πολιτικές δυνατότητες εντός της ανθρωπολογίας»¹⁷. Υποστηρίζω, ουσιαστικά, ότι η ελπίδα και ο αγώνας αυτός θα έπρεπε να εκφράζεται και σε όλα τα τεχνουργήματα γνώσης που παράγουμε. Η ιδέα αυτή προασπίζεται τη σύνδεση των εργασιακών διεκδικήσεων με την αντίσταση στην προτζεκτιακή υποκειμενοποίηση και υπο-χρέωση, και των διεκδικήσεων για την οικονομική και θεσμική ανεξαρτησία της έρευνας με την αξίωση για ανοιχτότητα και αυτοδιάθεση ως προς τον ηθικοπολιτικό της προσανατολισμό. Κατά τη γνώμη μου, ο σκοπός της απο-επισφαλειοποίησης της γνώσης επιτάσσει η αντίσταση αυτή να λαμβάνει χώρα στα ίδια τα προϊόντα γνώσης, όχι μόνο έξω από το πεδίο παραγωγής τους, πριν ή μετά τον χρόνο των πρότζεκτ.

Αν θέλουμε να απο-χρεώσουμε και να απο-εμπορευματοποιήσουμε την υποκειμενικότητά μας μπορούμε να ξεκινήσουμε αντιστεκόμενοι μέσα από την ίδια την εργασία μας και στα πεδία συσχέτισής μας. Αυτό θα μας επιτρέψει να εξετάζουμε συγχρόνως δυνατότητες και τρόπους (συν)ύπαρξης πέρα από τα πρότζεκτ, στο πλαίσιο της διεκδίκησης για το δικαίωμα να

¹⁷ Από περιγραφή εκδήλωσης-συζήτησης του PrecAnthro που διεξήχθη στο πλαίσιο του συνεδρίου του Ευρωπαϊκού Συλλόγου Κοινωνικών Ανθρωπολόγων (EASA) τον Ιούλιο 2022, στο Μπέλφαστ της Ιρλανδίας.

επιλέγουμε τους τρόπους συσχέτισης και την ευθύνη μας ως παραγωγοί τεχνουργημάτων γνώσης, και σε σύνδεση με τη διεκδίκηση για *ζωή χωρίς χρέος*. Με αυτό τον τρόπο, άλλωστε, η υπόσχεση και αποστολή της ανθρωπολογίας για άνοιγμα των δυνατοτήτων για σκέψη και ύπαρξη «αλλιώς», που συζητήσα στο κεφάλαιο 4, δεν αφορά πια μόνο τον «εθνογραφικό άλλο», αλλά την ίδια την ανθρωπολογία και τους ίδιους τους ανθρωπολόγους.

Επανέρχομαι, κλείνοντας, στο ζήτημα του υποκειμένου που θα αναλάμβανε τις περιγραφόμενες πρωτοβουλίες. Ποιοι είμαστε «εμείς»;

Ο Gledhill παρατηρεί ότι «η ανθρωπολογία είναι ένας δυτικός τρόπος γνώσης» (ό.π.: 326, η έμφαση στο πρωτότυπο) και παραθέτει το κάλεσμα του Ντέιβιντ Σκοτ, το οποίο συμμερίζονται και ολοένα και περισσότεροι ανθρωπολόγοι τις τελευταίες δεκαετίες, ότι «η ανθρωπολογία πρέπει να αγωνιστεί και άλλο για να αποαποικιοποιηθεί και να αποαποικιοποιήσει τους τρόπους σκέψης της (1992, αναφέρεται ό.π.: 328, η έμφαση στο πρωτότυπο). Ισχυρίζομαι ότι, παράλληλα με τη συνεχή αποδόμηση και απόρριψη της σκέψης που βασίζεται στην παλιά κατασκευή του (Δυτικοί) «εμείς και του (μη Δυτικοί) «άλλοι», έχει νόημα η διαρκής αναρώτηση και συζήτηση γύρω από τα πολλαπλά «εμείς» που ενσαρκώνουμε -για παράδειγμα, ως ανθρωπολόγοι που μαχόμαστε για τις συνθήκες εργασίας μας και για την αυτοδιάθεση όσον αφορά τους όρους παραγωγής γνώσης, ως πολίτες ενός κράτους, ή ως άνθρωποι σε έναν πλανήτη που ελπίζουμε και αγωνιζόμαστε ώστε να μην συμβούν αυτά που μοιάζει αναπόφευκτο να συμβούν. Εξετάζοντας και δοκιμάζοντας πιθανές στρατηγικές και δράσεις, εντός και εκτός του Πανεπιστημίου, εντός και εκτός πλαισίου πρότζεκτ, θα (μπορούμε να) μιλάμε για την πολιτική μεταξύ μας;

Σε κάθε περίπτωση, ας ξεκινάμε με δεδομένο ότι δεν χρωστάμε τίποτα σε κανέναν. Και ας διεκδικήσουμε το δικαίωμα να επιλέγουμε απέναντι σε ποιες και ποιους έχουμε ευθύνη.

Βιβλιογραφία

Βιβλιογραφία στα αγγλικά

Abu-Lughod, Lila. 1990. "Can there be a feminist ethnography?" *Women & Performance: a journal of feminist theory*, 5(1): 7-27.

Appadurai, Arjun. 1995. "The production of locality", στο Richard Fardon (επιμ.) *Counterworks: Managing the Diversity of Knowledge*. London: Routledge, σ. 204--225.

Appel, Hannah, Nikhil Anand και Akhil Gupta. 2018. "Introduction: Temporality, politics, and the promise of infrastructure", στο Nikhil Anand, Akhil Gupta και Hannah Appel (επιμ.) *The promise of infrastructure*. Durham: Duke University Press, σ. 1-38.

Apthorpe, Raymond. 1997. "Writing development policy and policy analysis plain or clear. On language, genre and power", στο Chris Shore και Susan Wright (επιμ.) *Anthropology of Policy. Critical perspectives on governance and power*. London, New York: Routledge, σ. 34-45.

Asdal, Kristin, Brita Brenna και Ingunn Moser. 2007. "Introduction: The politics of interventions. A History of STS", στο Kristin Asdal, Brita Brenna και Ingunn Moser (επιμ.) *Technoscience. The Politics of Interventions*. Oslo: Unipub, σ. 7-53.

Barry, Andrew. 2020. "The material politics of infrastructure", στο Sabine Maasen, Sascha Dickel και Christoph Schneider (επιμ.) *TechnoScienceSociety. Sociology of the Sciences Yearbook*, vol. 30. Springer, Cham, σ. 91-109.

Bear, Laura. 2016. "Time as technique", *Annual Review of Anthropology*, 45: 487-502.

Bear, Laura. 2014. "Doubt, conflict, mediation: the anthropology of modern time", *Journal of the Royal Anthropological Institute (N.S.)*, 20: 3-30.

Berg, Maggie και Barbara K. Seeber. 2016. *The Slow Professor: Challenging the Culture of Speed in the Academy*. University of Toronto Press.

Blaser, Mario και Marisol de la Cadena. 2018. "Introduction: Pluriverse. Proposals for a World of Many Worlds", στο Marisol de la Cadena και Mario Blaser (επιμ.) *A world of many worlds*. Durham, London: Duke University Press, σ. 1-22.

Boltanski, Luc και Eve Chiapello. 2005. "The New Spirit of Capitalism", *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 18(3): 161–188.

Boyer, Dominic. 2008. "Thinking through the Anthropology of Experts", *Anthropology in Action*, 15(2): 38-46.

Boyer, Dominic. 2005. "Visiting knowledge in anthropology: an introduction", *ethnos*, 70(2): 141-148.

Brown, Hannah, Adam Reed και Thomas Yarrow. 2017. "Introduction: towards an ethnography of meeting", *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 23(S1): 10-26.

Bucher, Taina. 2020. "Nothing to disconnect from? Being singular plural in an age of machine learning", *Media, Culture & Society*, 42(4): 610-617.

Candea, Matei, Joanna Cook, Catherine Trundle και Thomas Yarrow. 2015. "Introduction: reconsidering detachment", στο Matei Candea, Joanna Cook, Catherine Trundle και Thomas Yarrow (επιμ.) *Detachment: essays on the limits of relational thinking*, Manchester: Manchester University Press, σ. 1-31.

Castells, Manuel. 2010. "Preface to the 2010 Edition of The Rise of the Network Society", στο *The rise of the network society, The Information Age: Economy. Society and culture, Volume 1*. Wiley-Blackwell, σ. xvii-xliv.

Chin, Elizabeth. 2017. "Using Fiction to Explore Social Facts: The Laboratory of Speculative Ethnology", στο Larissa Hjorth, Heather Horst, Anne Galloway και Genevieve Bell (επιμ.) *The Routledge Companion to Digital Ethnography*, New York, London: Routledge, σ. 478-489.

Chua, Liana και Nayanika Mathur. 2018. "Introduction: Who are 'We'?", στο Liana Chua και Nayanika Mathur (επιμ.) *Who are 'We'? Reimagining Alterity and Affinity in Anthropology*, Vol. 34. Berghahn Books, σ. 1–34.

Coleman, E. Gabriella. 2013. *Coding freedom: the ethics and aesthetics of hacking*. Princeton: Princeton University Press.

Collier, Stephen J. 2012. "Neoliberalism as big Leviathan, or...? A response to Wacquant and Hilgers", *Social Anthropology/Anthropologie Sociale*, 20(2): 186-195.

Collier, Stephen J. 2009. "Topologies of Power. Foucault's Analysis of Political Government beyond 'Governmentality' ", *Theory, Culture & Society*, 26(6): 78–108.

Collier, Stephen J. και Andrew Lakoff. 2005. "On Regimes of Living", στο Aihwa Ong και Stephen J. Collier (επιμ.) *Global assemblages. Technology, Politics, and Ethics as Anthropological Problems*. Oxford: Blackwell, σ. 22-39.

Collier, Stephen J. και Aihwa Ong. 2005. "Global Assemblages, Anthropological Problems", στο Aihwa Ong και Stephen J. Collier (επιμ.) *Global assemblages. Technology, Politics, and Ethics as Anthropological Problems*. Oxford: Blackwell, σ. 3-21.

Cornwall, Andrea. 2010. "Introductory overview – buzzwords and fuzzwords: deconstructing development discourse", στο Andrea Cornwall και Deborah Eade (επιμ.) *Deconstructing Development Discourse. Buzzwords and Fuzzwords*. Oxford: Oxfam GB, Practical Action Publishing, σ. 1-18.

Crane, Todd Andrew. 2014. "Bringing science and technology studies into agricultural anthropology: Technology development as cultural encounter between farmers and researchers", *Culture, Agriculture, Food and Environment*, 36(1): 45-55.

Crapanzano, Vincent. 1986. "Hermes' Dilemma: The Masking of Subversion in Ethnographic Description", στο James Clifford και George E. Marcus (επιμ.) *Writing culture: the poetics and politics of ethnography: a School of American Research advanced seminar*. Univ of California Press, σ. 51-76.

Csurgó, Bernadett, Imre Kovách και Eva Kučerová. 2008. "Knowledge, Power and Sustainability in Contemporary Rural Europe", *Sociologia Ruralis*, 48(3): 292–312.

Dafermos, Georgios. 2020. "Report 3. Cyber-commoners, peer producers and the project of a post-capitalist transition", *Heteropolitics Refiguring the Common and the Political*, ERC funded research project (2017-2020), D3.3.

Dalsgaard, Steffen και Morten Nielsen. 2013. "Introduction: Time and the field", *Social Analysis*, 57(1): 1-19.

Delanty, Gerard. 2010. *Community*. London, New York: Routledge.

Deleuze, Gilles. 1990. Postscript on the Societies of Control. theanarchistlibrary.org.

Deleuze, Gilles και Félix Guattari. 1987. "1. Introduction: Rhizome", στο Gilles Deleuze και Félix Guattari *A Thousand Plateaus*. Minneapolis: University of Minnesota Press, σ. 3-28.

Deltsou, Eleftheria. 2000. "Constructing a space of tradition: Agents and meanings in a northern Greek village", *FOLK-KOBENHAVN*, 42: 119-136.

Deltsou, Eleftheria. 1996. "Theoretical and Everyday Practices of Otherness", *Journal of Liberal Arts*, 2(2): 87-98.

Eade, Deborah. 2010. "Capacity building: who builds whose capacity?", στο Andrea Cornwall και Deborah Eade (επιμ.) *Deconstructing Development Discourse. Buzzwords and Fuzzwords*. Oxford: Oxfam GB, Practical Action Publishing, σ. 203-214.

Escobar, Arturo. 2004. "Beyond the Third World: imperial globality, global coloniality and anti-globalization social movements", *Third World Quarterly*, 25(1): 207-230.

Escobar, Arturo. 1997. "Anthropology and development", *International Social Science Journal*, 49(154): 497-515.

Escobar, Arturo. 1995. *Encountering development: the making and unmaking of the Third World*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Fergusson, James και Larry Lohmann. 1994. "The Anti-Politics Machine: Development and Bureaucratic Power in Lesotho", *The Ecologist*, 24(5): 176-181.

Fisher, William F. 1997. "Doing good? The politics and antipolitics of NGO practices", *Annual review of anthropology*: 439-464.

Fox, Jonathan. 2010. "The uncertain relationship between transparency and accountability", στο Andrea Cornwall και Deborah Eade (επιμ.) *Deconstructing Development Discourse. Buzzwords and Fuzzwords*. Oxford: Oxfam GB, Practical Action Publishing, σ. 245-256.

Garsten, Christina και Kerstin Jacobsson. 2013. "Post-political regulation: Soft power and post-political visions in global governance", *Critical Sociology*, 39(3): 421-437.

Garsten, Christina και Kerstin Jacobsson. 2011. "Transparency and legibility in international institutions: The UN global compact and post-political global ethics", *Social Anthropology*, 19(4): 378-393.

Gershon, Ilana. 2011. "Neoliberal Agency", *Current Anthropology*, 52(4): 537-555.

Giri, Ananta. 2000. "Audited accountability and the imperative of responsibility: beyond the primacy of the political", στο Marilyn Strathern (επιμ.) *Audit Cultures. Anthropological studies in accountability, ethics and the academy*. London, New York: Routledge, σ. 173-195.

Gkintidis, Dimitrios. 2016. "European integration as a moral economy: Greek technocrats amidst capitalism-in-crisis", *Anthropological Theory*, 16(4): 476-495.

Gkintidis, Dimitrios. 2014. "On European money in Greece: Anthropological and political perspectives", *Occasional Paper*, 1/14: 1-23.

Grabher, Gernot. 2004. "Temporary Architectures of Learning: Knowledge Governance in Project Ecologies", *Organization Studies*, 25(9): 1491-1514.

Grabher, Gernot. 2002. "Cool Projects, Boring Institutions: Temporary Collaboration in Social Context", *Regional Studies*, 36(3): 205–214.

Gupta, Akhil. 2014. "Authorship, research assistants and the ethnographic field", *Ethnography*, 15(3): 394-400.

Halme-Toumisaari, Miia. 2021. "Between Organizational Narratives and Individual Stories: Pseudonyms Revisited", στο Carole McGranahan και Erica Weiss (επιμ.) *Rethinking Pseudonyms in Ethnography*. Ιστότοπος του American Ethnologist, 13 Δεκεμβρίου 2021, <https://americanethnologist.org/features/collections/rethinking-pseudonyms-in-ethnography/between-organizational-narratives-and-individual-stories-pseudonyms-revisited>.

Haraway, Donna. 1988. "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective", *Feminist Studies*, 14(3): 575-599.

Hastrup, Kirsten. 2004. "Getting it right: Knowledge and evidence in anthropology", *Anthropological Theory*, 4(4): 455-472.

Hatzimihail, Nikitas E. 2003. Review of "Annelise Riles, The Network Inside Out", University of Michigan Press, Ann Arbor, MI, 2000, *Leiden Journal of International Law*, 16(2): 416-421.

Hilgers, Mathieu. 2011. "The three anthropological approaches to neoliberalism", *International Social Science Journal*, 61(202): 351-364.

Holmes, Douglas R. και George E. Marcus. 2005. "Cultures of expertise and the management of globalisation: Toward the re-functioning of ethnography", στο Aihwa Ong και Stephen J. Collier (επιμ.) *Global assemblages. Technology, Politics, and Ethics as Anthropological Problems*. Oxford: Blackwell, σ. 235-252.

Hubmann, Michaela. 2021. "Chronicity of disruptive project rhythms: The projectification of the 'post-Ebola' health system rebuilding in Sierra Leone", *Time & Society*, 30(3): 379-401.

Jackson, Michael. 2017. "After the fact: The question of fidelity in ethnographic writing", στο Anand Pandian και Stuart McLean (επιμ.) *Crumpled paper boat: experiments in ethnographic*

writing. Durham, London: Duke University Press (A School for Advanced Research Advanced Seminar), σ. 48-67.

Jad, Islah. 2010. "NGOs: between buzzwords and social movements", στο Andrea Cornwall και Deborah Eade (επιμ.) *Deconstructing Development Discourse. Buzzwords and Fuzzwords*. Oxford: Oxfam GB, Practical Action Publishing, σ. 193-202.

Jensen, Anders, Christian Thuesen και Joana Geraldi. 2016. "The Projectification of Everything: Projects as a Human Condition", *Project Management Journal*, 47(3): 21-34.

Kapferer, Bruce. 2010. "The aporia of power", *Social Analysis*, 54(1): 125-151.

Kelty, Christopher. 2018. "Recursive Publics and Open Access", στο Memory of the World (επιμ.) *Guerrilla Open Access*. Coventry: Post Office Press, Rope Press and Memory of the World, σ. 6-15.

Kioupkiolis, Alexandros. 2020a. "Report 1. The Political. The political, alternative politics and political strategies for the commons", *Heteropolitics Refiguring the Common and the Political*, ERC funded research project (2017-2020), D3.1.

Kioupkiolis, Alexandros. 2020b. "Report 2. The Common, The commons, alternative politics and the elision of the political", *Heteropolitics Refiguring the Common and the Political*, ERC funded research project (2017-2020), D3.2.

Kioupkiolis, Alexandros και Theodoros Karyotis. 2015. "Self-managing the commons in contemporary Greece", στο Dario Azzellini (επιμ.) *An Alternative Labour History: Worker Control and Workplace Democracy*. London: Zed Books, σ. 298-328.

Kipnis, Andrew B. 2008. "Audit Cultures: Neoliberal Governmentality, Socialist Legacy, or Technologies of Governing?", *American Ethnologist*, 35(2): 275-289.

Kirtsoglou, Elisabeth και Bob Simpson. 2020. "Introduction: The time of anthropology: studies of contemporary chronopolitics and chronocracy", στο Elisabeth Kirtsoglou και Bob Simpson (επιμ.) *The time of anthropology: studies of contemporary chronopolitics*. London: Routledge, σ. 1-30.

Kumar, Ratheesh. 2016. "Temporality as Value: Ethnography and the Question of Time", *Journal of Human Values*. 22(1): 46-56.

Larkin, Brian. 2013. "The Politics and Poetics of Infrastructure", *Annual review of anthropology*, 42: 327-343.

Lassiter, Luke Eric. 2005. "Collaborative ethnography and public anthropology", *Current anthropology*, 46(1): 83-106.

Lazzarato, Maurizio. 2012. *The Making of the Indebted Man: An Essay on the Neoliberal Condition*, Los Angeles: Semiotext(e) Intervention Series.

Leal, Pablo Alejandro. 2010. "Participation: the ascendancy of a buzzword in the neo-liberal era", στο Andrea Cornwall και Deborah Eade (επιμ.) *Deconstructing Development Discourse. Buzzwords and Fuzzwords*. Oxford: Oxfam GB, Practical Action Publishing, σ. 89-100.

Lebner, Ashley. 2017. "Introduction: Strathern's Redescription of Anthropology", στο Ashley Lebner (επιμ.) *Redescribing relations: Strathernian conversations on ethnography, knowledge and politics*. Berghahn Books, σ. 1-37.

Lemke, Thomas. 2007. "An indigestible meal? Foucault, governmentality and state theory", *Distinktion: Scandinavian journal of social theory*, 8(2): 43-64.

Lobato Gonzalez, Paula. 2021. 'NGOization': *From Activism to Advocacy*. Ιστότοπος του E-International Relations, 15 Ιουλίου 2021, <https://www.e-ir.info/2021/07/15/ngoization-from-activism-to-advocacy/>.

McGranahan, Carole. 2021. "The Truths of Anonymity: Ethnographic Credibility and the Problem with Pseudonyms", στο Carole McGranahan και Erica Weiss (επιμ.) *Rethinking Pseudonyms in Ethnography*. Ιστότοπος του American Ethnologist, 13 Δεκεμβρίου 2021, <https://americanethnologist.org/features/collections/rethinking-pseudonyms-in-ethnography/the-truths-of-anonymity-ethnographic-credibility-and-the-problem-with-pseudonyms>.

Medosch, Armin. 2018. "The network commons and the city as project and Utopia", *Int. J. Electronic Governance*, 10(2): 120–137.

Medosch, Armin. 2015. *Cities of the Sun: Urban Revolutions and the Network Commons*. Ιστότοπος του The Next Layer, 24 Σεπτεμβρίου 2015, <https://webarchiv.servus.at/thenextlayer.org/node/1358.html>

Merry, Sally Engle. 2011. "Measuring the World: Indicators, Human Rights, and Global Governance", *Current Anthropology*, 52(S3): S83-S95.

Middleton, Townsend και Jason Cons. 2014. "Coming to terms: Reinserting research assistants into ethnography's past and present", *Ethnography*, 15(3): 279-290.

Middleton, Townsend και Eklavya Pradhan. 2014. "Dynamic duos: On partnership and the possibilities of postcolonial ethnography", *Ethnography*, 15(3): 355-374.

Miyazaki, Hirokazu. 2006. "Economy of dreams: Hope in global capitalism and its critiques", *Cultural Anthropology*, 21(2): 147-172.

Miyazaki, Hirokazu. 2004. *The method of hope: anthropology, philosophy, and Fijian knowledge*. Stanford: Stanford University Press.

Morita, Atsuro. 2019. "Afterword", στο Keiichi Omura, Grant Jun Otsuki, Shiho Satsuka και Atsuro Morita (επιμ.) *The world multiple: The quotidian politics of knowing and generating entangled worlds*. London, New York: Routledge, σ. 248-255.

Morita, Atsuro. 2014. "The Ethnographic Machine Experimenting with Context and Comparison in Strathernian Ethnography", *Science, Technology, & Human Values*, 39(2): 214-235.

Mosse, David. 2006. "Anti-social anthropology? Objectivity, objection, and the ethnography of public policy and professional communities", *Journal of the Royal Anthropological Institute (N.S.)*, 12(4): 935-956.

Mosse, David και David Lewis. 2006. "Theoretical approaches to brokerage and translation in development", στο David Lewis και David Mosse (επιμ.) *Development brokers and translators: The ethnography of aid and agencies*, Bloomfield (Conn.): Kumarian Press, σ. 1-26.

Mouffe, Chantal. 2005. *On the Political*. NY: Routledge.

Myhre, Knut Christian. 2013. "Introduction: Cutting and Connecting—'Afrinesian' Perspectives on Networks, Relationality, and Exchange", *Social Analysis*, 57(3): 1-24.

Nonini, Donald M. 2008. "Is China becoming neoliberal?", *Critique of Anthropology*, 28(2): 145-176.

Ong, Aihwa. 2007. "Neoliberalism as a mobile technology", *Transactions of the Institute of British Geographers*, 32(1): 3-8.

Ong, Aihwa. 2005. "Ecologies of expertise: assembling flows, managing citizenship", στο Aihwa Ong και Stephen J. Collier (επιμ.) *Global assemblages. Technology, Politics, and Ethics as Anthropological Problems*. Oxford: Blackwell, σ. 337-353.

- Otsuki, Grant Jun, Shiho Satsuka, Keiichi Omura και Atsuro Morita. 2019. "Introduction", στο Keiichi Omura, Grant Jun Otsuki, Shiho Satsuka και Atsuro Morita (επιμ.) *The world multiple: The quotidian politics of knowing and generating entangled worlds*. London, New York: Routledge, σ. 1-17.
- Pandian, Anand και Stuart McLean. 2017. "Prologue", στο Anand Pandian και Stuart McLean (επιμ.) *Crumpled paper boat: experiments in ethnographic writing*. Durham, London: Duke University Press (A School for Advanced Research Advanced Seminar), σ. 1-10.
- Papailias, Penelope. 2019. "Athens as logo, habitat and gym: City branding, makeover politics and Athenians in-deed", *Journal of Greek Media & Culture*, 5(2): 125-150.
- Papailias, Penelope. 2005. "Introduction: Taking Testimony, Making Archives", στο *Genres of recollection: Archival poetics and modern Greece*. New York: Palgrave Macmillan, σ. 1-42.
- Paper Boat Collective. 2017. "Introduction: Archipelagos, a Voyage in Writing", στο Anand Pandian και Stuart McLean (επιμ.) *Crumpled paper boat: experiments in ethnographic writing*. Durham, London: Duke University Press (A School for Advanced Research Advanced Seminar), σ. 11-28.
- Pels, Peter. 2000. "The trickster's dilemma: ethics and the technologies of the anthropological self", στο Marilyn Strathern (επιμ.) *Audit Cultures. Anthropological studies in accountability, ethics and the academy*. London, New York: Routledge, σ. 135-172.
- Pestre, Dominic. 2003. "Regimes of Knowledge Production in Society: Towards a More Political and Social Reading", *Minerva*, 41(3): 245–261.
- Pfaffenberger, Bryan. 1992. "Technological Dramas", *Science, Technology and Human Values*, 17(3): 282-312.
- Pfaffenberger, Bryan. 1988. "Fetishised Objects and Humanised Nature: Towards an Anthropology of Technology", *Man*, 23(2): 236-252.
- Powell, Alison. 2008. "WIFI PUBLICS: Producing community and technology", *Information, Communication & Society*, 11(8): 1068–1088.
- Reubi, David. 2018. "Epidemiological accountability: philanthropists, global health and the audit of saving lives", *Economy and Society*, 47(1): 83-110.

Scoones, Ian. 2010. "Sustainability", στο Andrea Cornwall και Deborah Eade (επιμ.) *Deconstructing Development Discourse. Buzzwords and Fuzzwords*. Oxford: Oxfam GB, Practical Action Publishing, σ. 153-162.

Shore, Chris και Susan Wright. 2000. "Coercive accountability: the rise of audit culture in higher education", στο Marilyn Strathern (επιμ.) *Audit Cultures. Anthropological studies in accountability, ethics and the academy*. London, New York: Routledge, σ. 57-89.

Shore, Chris και Susan Wright. 1997. "Introduction. Policy: A new field of anthropology", στο Chris Shore και Susan Wright (επιμ.) *Anthropology of Policy: Critical perspectives on governance and power*. London, New York: Routledge, σ. 3-33.

Smyth, Ines. 2010. "Talking of gender: words and meanings in development organisations", στο Andrea Cornwall και Deborah Eade (επιμ.) *Deconstructing Development Discourse. Buzzwords and Fuzzwords*. Oxford: Oxfam GB, Practical Action Publishing, σ. 143-152.

Ssorin-Chaikov, Nikolai. 2013. "Anamorphic ethnography", *Critique of Anthropology*, 33(3): 315-330.

Stengers, Isabelle. 2018. "The Challenge of Ontological Politics", στο Marisol de la Cadena και Mario Blaser (επιμ.) *A world of many worlds*. Durham, London: Duke University Press, σ. 83-111.

Stoetzler, Marcel και Nira Yuval-Davis. 2002. "Standpoint theory, situated knowledge and the situated imagination", *Feminist Theory*, 3(3): 315–333.

Strathern, Marilyn. 2018. "Opening up Relations", στο Marisol de la Cadena και Mario Blaser (επιμ.) *A world of many worlds*. Durham, London: Duke University Press, σ. 23-52.

Strathern, Marilyn. 2000. "Introduction: new accountabilities", στο Marilyn Strathern (επιμ.) *Audit Cultures. Anthropological studies in accountability, ethics and the academy*. London, New York: Routledge, σ. 1-18.

Strathern, Marilyn. 2000 "Afterword: accountability... and ethnography", στο Marilyn Strathern (επιμ.) *Audit Cultures. Anthropological studies in accountability, ethics and the academy*. London, New York: Routledge, σ. 279-304.

Uvin, Peter. 2010. "From the right to development to the rights-based approach: how 'human rights' entered development", στο Andrea Cornwall και Deborah Eade (επιμ.) *Deconstructing*

Development Discourse. Buzzwords and Fuzzwords. Oxford: Oxfam GB, Practical Action Publishing, σ. 163-174.

Varvarousis, Angelos και Giorgos Kallis. 2017. "Commoning Against The Crisis", στο Manuel Castells (επιμ.) *Another Economy Is Possible. Culture and Economy in a Time of Crisis*. Cambridge: Polity Press, σ. 128-159.

Viveiros De Castro, Eduardo. 2015. "Who is afraid of the ontological wolf? Some comments on an ongoing anthropological debate", *Cambridge Anthropology*, 33(1): 2-17.

Voulvouli, Aimilia. 2020. "Report 5. Case studies in Greece", *Heteropolitics Refiguring the Common and the Political*, ERC funded research project (2017-2020), D3.5.

Walford, Geoffrey. 2018. "The impossibility of anonymity in ethnographic research", *Qualitative Research*, 18(5), 516-525.

Weiss, Erica. 2021. "Pseudonyms as Anti-Citation", στο Carole McGranahan και Erica Weiss (επιμ.) *Rethinking Pseudonyms in Ethnography*. Ιστότοπος του American Ethnologist , 13 Δεκεμβρίου 2021, <https://americanethnologist.org/features/collections/rethinking-pseudonyms-in-ethnography/pseudonyms-as-anti-citation>.

Weiss, Erica και Carole McGranahan. 2021. "Rethinking Pseudonyms in Ethnography: An Introduction", στο Carole McGranahan και Erica Weiss (επιμ.) *Rethinking Pseudonyms in Ethnography*. Ιστότοπος του American Ethnologist, 13 Δεκεμβρίου 2021, <https://americanethnologist.org/features/collections/rethinking-pseudonyms-in-ethnography/rethinking-pseudonyms-in-ethnography-an-introduction>.

Westbrook, David A. 2009. *Navigators of the contemporary: Why ethnography matters*. Chicago, London: University of Chicago Press.

White, Sarah C. 1996. "Depoliticising development: the uses and abuses of participation", *Development in Practice*, 6(1): 142-155.

Wittel, Andreas. 2001. "Toward a Network Sociality", *Theory, Culture & Society*, 18(6): 51-76.

Zechner, Manuela. 2020. "Report 6. Case Studies in Spain. Childcare Commons and the Micropolitics of Municipalismo", *Heteropolitics Refiguring the Common and the Political*, ERC funded research project (2017-2020), D3.6.

Βιβλιογραφία στα ελληνικά

Αστρινάκη, Ράνια. 2013. «Εισαγωγικό Σημείωμα. Η Εξουσία και οι Μεταμφιέσεις της: Η Ανασυγκρότηση μιας «Μεγάλης Αφήγησης»», στο John Gledhill, *Οι μεταμφιέσεις της εξουσίας: Ανθρωπολογικές οπτικές για την πολιτική*, μτφρ. Π. Μαρκέτου. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, σ. ix-xxx.

Θεοδοσίου, Ασπασία και Ελένη Καλλιμοπούλου. 2020. «Εισαγωγή: (Μουσικές) κοινότητες: σχιζοφωνικές παρουσίες και ηχηρές απουσίες», στο Ασπασία (Σίσσυ) Θεοδοσίου & Ελένη Καλλιμοπούλου (επιμ.) *Μουσικές κοινότητες στην Ελλάδα του 21ου αιώνα. Εθνογραφικές ματιές και ακροάσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο, σ. 1-65.

Κιουπκιολής, Αλέξανδρος. 2019. «Η έλλειψη του πολιτικού στα κοινά και η μετα-ηγεμονική στρατηγική του κοινωνικού μετασχηματισμού: μαθαίνοντας από τα κινήματα», στο Σοφία Αδάμ και Βαγγέλης Περράκης (επιμ.) *Συνθέτοντας οραματικές αφηγήσεις για τον κοινωνικο-οικολογικό μετασχηματισμό, Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία και κοινά, Αποανάπτυξη και βασικό καθολικό εισόδημα*. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Χάινριχ Μπελ Ελλάδα, σ. 38-68.

Λυριντζής, Χρήστος και Ευθύμιος Παπαταξιάρχης. 2013. «(Ανα)θεωρήσεις του πολιτικού: Συγκλίσεις και αποκλίσεις στην ανθρωπολογία και την πολιτική επιστήμη», στο Κατερίνα Ροζάκου και Ελένη Γκαρά (επιμ.) *Ελληνικά Παράδοξα. Πατρωνία, κοινωνία πολιτών και βία*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 73-120

Μαρούπας, Νίκος. 2021. *Ο Φιλόσοφος Προυντόν. Αναρχισμός όπως Πραγματισμός*. Αθήνα: Οι Εκδόσεις των Συναδέλφων.

Παπαγαρουφάλη, Ελένη. 2013. «Βιομηχανία βιογραφικών: Η κατασκευή του εαυτού ως δραστήριου και ευέλικτου πολίτη», *Σύγχρονα Θέματα*, 122-23: 112–118.

Πετρίδης, Πέτρος. 2011. *Ψηφιακά Αρχεία και Πρακτικές Ανταλλαγής: Μια Ανθρωπολογική Προσέγγιση των Ομότιμων Δικτύων*. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

Τσιώλης, Γιώργος. 2013. «Η κατασκευή των «απασχολήσιμων». Προβληματισμοί με αφορμή μια εμπειρική έρευνα στο πεδίο της συμβουλευτικής για την ένταξη στην απασχόληση», στο Μάνος Σπυριδάκης (επιμ.) *Ανεργία και εργασιακή ανασφάλεια. Όψεις ενός εμμένοντος κινδύνου*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 151–185.

Φουκώ, Μισέλ. 1991. *Η μικροφυσική της εξουσίας*. Αθήνα: Ύψιλον / Βιβλία.

Φουκώ, Μισέλ. 1987. *Εξουσία, Γνώση και Ηθική*. Αθήνα: Ύψιλον / Βιβλία.

Φρομ, Έριχ. 1978. *Η Επανάσταση της Ελπίδας*. Αθήνα: Εκδόσεις Μπουκουμάνη.

Alheit, Peter. 2006. «Πρόλογος», στο Γιώργος Τσιώλης, *Ιστορίες ζωής και βιογραφικές αφηγήσεις. Η βιογραφική προσέγγιση στην κοινωνιολογική ποιοτική έρευνα*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, σ. 11-15.

Gledhill, John. 2013. *Οι μεταμφιέσεις της εξουσίας: Ανθρωπολογικές οπτικές για την πολιτική*, μτφρ. Π. Μαρκέτου. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

Herzfeld, Michael. 1998. «Κεφάλαιο πρώτο: ρομαντισμός και ελληνισμός: τα άχθη της ετερότητας» και «Κεφάλαιο δεύτερο: μια εγκόσμια κοσμολογία», στο *Η Ανθρωπολογία μέσα από τον Καθρέφτη. Κριτική εθνογραφία της Ελλάδας και της Ευρώπης*, μτφρ. Ρ. Αστρινάκη. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 7-64.

Said, Edward W. 1996. «Εισαγωγή» και «Κεφάλαιο πρώτο: το εύρος του Οριενταλισμού», στο *Οριενταλισμός*, μτφρ. Φ. Τερζάκης. Αθήνα: Εκδόσεις Νεφέλη, σ. 11-138.

Solnit, Rebecca. 2008. *Ελπίδα στο Σκοτάδι. Η Αγνώστη Ιστορία της Δύναμης των Ανθρώπων*. μτφρ. Φ. Τερζάκης. Αθήνα: Εκδόσεις Οκτώ.

Wright, Susan. 2004. «Η πολιτικοποίηση της «κουλτούρας»», στο Χρήστος Δερμεντζόπουλος και Μάνος Σπυριδάκης (επιμ.) *Ανθρωπολογία, κουλτούρα και πολιτική*. Αθήνα: Μεταίχμιο, σ. 73-107.

Young, Robert J. C. 2007. «XXVI: Ο Edward Said και ο αποικιακός λόγος/discourse» και «XXVII: Ο Foucault στην Τυνησία», στο *Μεταποικιακή θεωρία: Μια ιστορική εισαγωγή*. μτφρ. Γ. Δεμερτζίδης. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, σ. 549-587.